

Sveučilište u Zagrebu

Hrvatski studiji

Ivan Uldrijan

**ULOGA KOMENTARA *GLASA KONCILA*
U PROMICANJU SLOBODE JAVNE
RIJEČI I DEMOKRATIZACIJE
HRVATSKOGA DRUŠTVA**

DOKTORSKI RAD

Zagreb, 2019.

Sveučilište u Zagrebu

Hrvatski studiji

Ivan Uldrijan

**ULOGA KOMENTARA *GLASA KONCILA*
U PROMICANJU SLOBODE JAVNE
RIJEČI I DEMOKRATIZACIJE
HRVATSKOGA DRUŠTVA**

DOKTORSKI RAD

Mentor:

Prof. dr. sc. Danijel Labaš

Zagreb, 2019.

University of Zagreb

University Department of Croatian Studies

Ivan Uldrijan

**THE ROLE OF THE COMMENTARIES IN
GLAS KONCILA IN THE PROMOTION OF
FREEDOM OF SPEECH AND
DEMOCRATIZATION OF CROATIAN
SOCIETY**

DOCTORAL DISSERTATION

Supervisor:

Danijel Labaš, PhD, Full Professor

Zagreb, 2019.

INFORMACIJE O MENTORU

Prof. dr. sc. Danijel Labaš (1965.) doktorat iz komunikologije postigao je 1996. godine na Papinskome sveučilištu Salezijana u Rimu, a u znanstveno-nastavno zvanje redovitoga profesora izabran je 18. prosinca 2018. U Upisniku znanstvenika Ministarstva znanosti i obrazovanja upisan je pod matičnim brojem 264382. Zaposlen je na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu gdje je obnašao različite službe (zamjenik voditelja, povjerenik za nastavu i studente, povjerenik za međunarodnu i međuinstitucionalnu suradnju u tri mandata, pročelnik Odsjeka za komunikologiju u dva mandata i druge službe), a trenutno je ECTS koordinator u ponovnom mandatu. Od akademske godine 2009./2010. član je Vijeća društveno-humanističkoga područja. Vanjski je suradnik na doktorskim studijima Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Sveučilišta u Osijeku i Dubrovniku, Sveučilišta u Mostaru, kao i specijalističkoga studija na Fakultetu političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu.

(Su)autor je i (su)urednik više knjiga i zbornika, a samostalno i u suautorstvu objavio je više od 80 znanstvenih radova, više desetaka stručnih radova te više stotina publicističkih i novinarskih članaka s područja informacijskih i komunikacijskih znanosti, filmskih i književnih kritika i osvrti, te prikaza knjiga u monografijama, časopisima, mjesečnicima i tjednicima. Sudjelovao je na više od 90, a s izlaganjima na više od 40 domaćih i međunarodnih znanstvenih simpozija, te više desetaka stručnih skupova.

Voditelj je projekta „*Djeca medija*“ od 2011. godine i predsjednik *Društva za komunikacijsku i medijsku kulturu*, te dobitnik *Posebne nagrade žirija Zaklade „Evans Foundation“* – vodećega promotora medijskoga obrazovanja u Europskoj uniji 2017.

Član je hrvatskoga tima četiriju međunarodnih projekata: kao predsjednik *Društva za komunikacijsku i medijsku kulturu* sudjeluje u radu međunarodnoga projekta *EU Kids Online* (koordinator za Hrvatsku izv. prof. dr. sc. Igor Kanižaj), član je i koautor na međunarodnome projektu „*The Digital International Media Literacy eBook Project (DIMLE)*“ (voditelj Art Silverblatt), suautor na projektu „*The International Encyclopedia of Media Literacy*“ (voditeljica Renee Hobbs), te na međunarodnome projektu „*Mind Over Media EU*“ – *DG Connect (Media Literacy for all)*.

Kao istraživač 1994. godine sudjelovao je u istraživačkome projektu „*Prisutnost kolegija komunikacijskih znanosti na talijanskim teološkim fakultetima*“ (Fakultet znanosti društvene

komunikacije Papinskoga sveučilišta Salezijana, voditelj prof. dr. Roberto Giannatelli), od 2003. do 2006. godine u projektu „*Utjecaj medija na hrvatsku obitelj*“ (Hrvatski studiji, voditelj doc. dr. sc. Mirko Mataušić), a od 2015. do 2017. na projektu „*Mediji i obitelj*“ (Hrvatski studiji, voditeljica doc. dr. sc. Jelena Jurišić).

U suradnji s *Hrvatskom komorom medicinskih sestara* (HKMS) i *Društvom za kulturu demokracije* (DKD) iz Zagreba 2007. i 2008. godine u svim je županijama, u podružnicama HKMS-a, bio voditelj projekta „*Komunikacijske vještine s odgojno-obrazovnog stajališta. Novinarske radionice*“.

Član je uredništva znanstvenih časopisa „*Medijska istraživanja*“, „*Kroatologija*“ i „*MediAnali*“, te recenzent šest knjiga i u više časopisa. Član je *Hrvatskoga povjerenstva za suradnju s Organizacijom ujedinjenih naroda za prosvjetu, znanost i kulturu* (UNESCO), *Matice hrvatske* i *Hrvatskoga društva katoličkih novinara*.

SAŽETAK

U doktorskome radu analizirani su tekstovi objavljeni u rubrici *Komentar* katoličkoga (dvo)tjednika *Glasa Koncila* od pojave te rubrike 1968. do kraja 2014. godine, s ciljem propitivanja njihove uloge u promicanju slobode javne riječi i demokratizacije hrvatskoga društva, kako u vremenu komunizma, tako i nakon demokratskih promjena. U prvome, teorijskom dijelu disertacije – na temelju dviju teorija o tisku, sovjetsko-komunističke i teorije društvene odgovornosti – analiziran je povijesni (društveno-političko-medijски) kontekst druge polovice 20. i početka 21. stoljeća u Hrvatskoj. U njemu se pojašnjavaju pojmovi sloboda javne riječi i demokratizacija, te njihov medijski kontekst, te donosi osnovni pregled odnosa Katoličke Crkve prema medijima, nastanak i djelovanje *Glasa Koncila*, kao i specifičnosti rubrike *Komentar* u tome listu (uz prethodno tumačenje komentara kao novinarske vrste). U drugome, istraživačkom dijelu predstavljeni su i protumačeni rezultati provedenoga kvantitativnoga istraživanja analize sadržaja na uzorku od 600 komentara (300 iz razdoblja komunizma, te 300 iz razdoblja demokracije). Uz to, dodatno je kvalitativno analizirano 365 komentara koji su se bavili s deset bitnih povijesnih tema – ponovnom uspostavom diplomatskih odnosa između Svete Stolice i Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ) 1970. godine, *Hrvatskim proljećem*, donošenjem novoga Ustava SFRJ-a 1974. godine, proslavom *Trinaest stoljeća kršćanstva u Hrvata*, *Memorandumom Srpske akademije znanosti i umjetnosti* (SANU) i jačanjem velikosrpske politike osamdesetih godina 20. stoljeća, prvim višestranačkim izborima i razdruživanjem Hrvatske od SFRJ-a, Domovinskim ratom, pretvorbom i privatizacijom hrvatskoga gospodarstva, smrću prvoga hrvatskog predsjednika dr. Franje Tuđmana i promjenom vlasti 2000. godine, te procesom pristupanja Hrvatske Europskoj uniji. Istraživanjem se došlo do zaključaka da komentatori *Glasa Koncila* nisu pratili isključivo religijske, nego i društveno-političke teme, da je u komentarima *Glasa Koncila* promicana sloboda javne riječi, da je od 1990. do 2014. *Glasi Koncila* u najvećem broju komentara promicao implementaciju demokratskih načela u hrvatskome društvu, te da su komentari promovirali pluralizam.

Ključne riječi: *Glasi Koncila*, komentar, sloboda javne riječi, demokratizacija, komunizam, demokracija, mediji, novinarstvo, sovjetsko-komunistička teorija tiska, teorija društvene odgovornosti tiska.

SUMMARY

This doctoral thesis analyzes articles published in the *Commentary* section of the Catholic (bi)weekly newspaper *Glas Koncila* from the appearance of the section in 1968 until the end of 2014 with the aim to research its role in the promotion of the freedom of speech and the democratization of the Croatian society both during the Communist era and after the democratic changes. In the first, theoretical part of the dissertation, the historical (sociopolitical and media) context of the second half of the 20th and the beginning of the 21st century in Croatia was analyzed based on two theories of the press: The Soviet-Communist and Social Responsibility Theory. The concepts of the freedom of speech and democratization are explained as well as their media context. Also, this part provides a basic overview of the Roman Catholic Church's relationship with the media, the emergence and functioning of *Glas Koncila* as well as the specificity of the *Commentary* section (with the interpretation of the commentary as a journalistic form). The second, research part presents the results of a quantitative content analysis on a sample of 600 articles published in the *Commentary* section (300 from the Communist era and 300 from the period of democracy). Additionally, 365 commentaries on ten essential historical issues (re-establishing diplomatic relations between the Holy See and the Socialist Federal Republic of Yugoslavia in 1970; the *Croatian Spring* movement; the adoption of the new Federal Constitution in 1974; the celebration of the *Thirteen Centuries of Christianity among the Croats*; the *Memorandum of the Serbian Academy of Sciences and Arts* and the strengthening of the *Greater Serbia* politics in the 1980s; the first multiparty elections and Croatia's disassociation from the Yugoslav Federation; the *Homeland War*; the transformation and privatization of the Croatian economy; the death of Dr. Franjo Tuđman, the first Croatian President, and the change of government in 2000; and the process of Croatia's accession to the European Union) were further analysed. The research led to the conclusion that the commentators of *Glas Koncila* did not deal only with religious but also with sociopolitical issues; that in the commentaries of *Glas Koncila* the freedom of speech was promoted; that in most of analysed texts from 1990 to 2014, *Glas Koncila* promoted the implementation of democratic principles in the Croatian society; and that the articles published in the *Commentary* section promoted pluralism.

Key words: *Glas Koncila*, commentary, freedom of speech, democratization, communism, democracy, media, journalism, Soviet-Communist Theory of The Press, Social Responsibility Theory of The Press.

SADRŽAJ

UVOD	1
1. POVIJESNI (DRUŠTVENO-POLITIČKO-MEDIJSKI) KONTEKST U HRVATSKOJ DRUGE POLOVICE 20. I POČETKA 21. STOLJEĆA	4
1.1. Četiri teorije o tisku – mediji u različitim društveno-političkim sustavima	4
1.2. Sovjetsko-komunistička teorija tiska.....	6
1.3. Teorija društvene odgovornosti tiska	11
1.4. Odrazi sovjetsko-komunističke teorije tiska u hrvatskom medijskom prostoru (1945. – 1990.)	18
1.4.1. Razdoblje neposredno nakon Drugoga svjetskog rata.....	18
1.4.2. Prvo razdoblje medijske liberalizacije.....	22
1.4.3. Mediji u vrijeme <i>Hrvatskoga proljeća</i>	25
1.4.4. Sedamdesete godine – novo razdoblje gušenja medijskih sloboda	27
1.4.5. „I poslije Tita – Tito“: odnos prema medijima u osamdesetim godinama	32
1.4.6. Jačanje velikosrpskih tendencija i „hrvatska šutnja“.....	36
1.4.7. Oživotvorenje sovjetsko-komunističke teorije tiska u Hrvatskoj	38
1.5. Ususret demokra(tiza)ciji i društveno-odgovornome novinarstvu	41
1.5.1. Tranzicija medijskoga sustava i medijske karakteristike u mladoj demokraciji	44
2. SLOBODA JAVNE RIJEČI I DEMOKRATIZACIJA.....	50
2.1. Definiranje pojma sloboda javne riječi.....	50
2.2. Sloboda javne riječi u socijalističkoj Jugoslaviji.....	52
2.3. Sloboda javne riječi u prvome desetljeću hrvatske demokracije.....	54
2.4. Demokratizacija – središnji tranzicijski proces	56
2.5. Mediji kao demokratizacijski agens u tranzicijskim društvima	59
3. KATOLIČKA CRKVA I MEDIJI	62
3.1. Kratak pregled razvoja odnosa	62
3.2. Katolički mediji u Hrvatskoj u drugoj polovici 20. stoljeća do pojave <i>Glasa Koncila</i>	66
3.3. <i>Glas Koncila</i> – od biltena do novina	70
3.3.1. <i>Glas Koncila</i> u međunarodnome kontekstu prije demokratskih promjena	82
3.4. Komentar <i>Glasa Koncila</i> – drugačiji „kut gledanja“	86
3.4.1. Definicija i obilježja komentara kao novinarske vrste	86
3.4.2. Najprepoznatljivija rubrika <i>Glasa Koncila</i>	94
4. ISTRAŽIVANJE	100
4.1. Metodologija	100
4.2. Rezultati i interpretacija	107
4.2.1. Kvantitativna analiza sadržaja	107
4.2.2. Kvalitativna analiza sadržaja	136

4.2.2.1. Ponovna uspostava diplomatskih odnosa između Svete Stolice i Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije 1970. g.....	137
4.2.2.2. <i>Hrvatsko proljeće</i>	141
4.2.2.3. Donošenje novoga Ustava SFRJ-a 1974. godine.....	142
4.2.2.4. <i>Trinaest stoljeća kršćanstva u Hrvata</i>	145
4.2.2.5. <i>Memorandum SANU-a i jačanje velikosrpske politike osamdesetih godina 20. st.</i>	157
4.2.2.6. Prvi višestranački izbori i razdruživanje Hrvatske od SFRJ-a	164
4.2.2.7. Domovinski rat	173
4.2.2.8. Pretvorba i privatizacija hrvatskoga gospodarstva	187
4.2.2.9. Smrt prvoga hrvatskog predsjednika dr. Franje Tuđmana i promjena vlasti 2000. g.....	199
4.2.2.10. Proces pristupanja Republike Hrvatske Europskoj uniji	217
4.3. Zaključna rasprava	241
ZAKLJUČAK	245
LITERATURA I IZVORI	253
Popis komentara analiziranih u kvantitativnome dijelu istraživanja (kronološki)	265
Popis komentara citiranih u kvalitativnome dijelu istraživanja (redosljedom citiranosti)	296
Popis tablica	306
Prilog:	308
Analitička matrica – Uloga komentara <i>Glasa Koncila</i> u promicanju slobode javne riječi i demokratizacije hrvatskoga društva	308
ŽIVOTOPIS AUTORA.....	318

UVOD

Mediji masovne komunikacije, od samih svojih začetaka, a napose snažnim razvojem medijskih tehnologija u 20. i 21. stoljeću, zauzimaju važnu ulogu u čovjekovu životu. Oni nisu samo posrednici u kolanju informacija između dionika masovne komunikacije, već, kako ističe Claudio Giuliadori (2000: 54), „definiraju oblike življenja, određuju jezik i ritam života“, zbog čega su paradigma našega doba, vremena koje upravo mediji predstavljaju i odražavaju. Oni su, dakle, sredstva pomoću kojih se čovjek (in)formira, donose mu nove spoznaje o svijetu koji ga okružuje, ali istodobno i oblikuju njegov način razmišljanja, stavove, vrednote, obrasce ponašanja, pa su i vrlo snažan čimbenik socijalizacije, zbog čega zauzimaju bitno mjesto u čovjekovoj svakidašnjici u svim životnim razvojnim razdobljima i različitim područjima života, na poseban način u sferi političke kulture.

„Masovni mediji su institucije koje zadovoljavaju potrebu društva za javnom komunikacijom u kojoj mogu sudjelovati svi pripadnici društva“, tumači Zrinjka Peruško (2011: 15), dodajući da su oni „istovremeno komunikacijski oblici/proizvodi, institucije i kulturne formacije“. Ta – jedna od brojnih – definicija medija, u sebi sadrži bitnu pretpostavku mogućnosti sudjelovanja u masovnoj (javnoj) komunikaciji svih pripadnika društva. Ona u sebi, dakle, kao nužan element ističe slobodan pristup i slobodno izražavanje u medijima. No, ta mogućnost uključenosti svih pripadnika društva u medijsku komunikaciju, kroz povijest sve do današnjih dana, često nije bila jednako ostvariva. O tome se može promišljati s različitih polazišta, uzimajući u obzir da su se masovni mediji „tijekom povijesti razvijali pod snažnim društvenim utjecajima“ (Malović, 2014: 72). Primjerice, ne smije se zanemariti činjenica da su se mediji mijenjali i samom promjenom medijskih (komunikacijskih) tehnologija, a komunikacija se u tim promjenama od jednosmjernosti (svojevrsnoga monologa) okretala ka dvosmjernosti i višesmjernosti (dijalogu i polilogu) u odnosu na sudionike koji od pasivnih primatelja postaju sve uključenijim dionicima toga komunikacijskoga procesa. Moglo bi se reći da se promjenom medijskih tehnologija, s vremenom događalo i otvaranje, svojevrsna demokratizacija i liberalizacija medija u odnosu na publiku. No, to je samo jedan aspekt. Također, bez suviše studioznoga ulaženja u temu istraživanja društvenih čimbenika koji su utjecali na medije, a koja je osvijetljena u brojnim znanstvenim radovima (npr. McQuail, 2010), moguće je nedvojbeno ustvrditi da su na isključenost određenih pripadnika nekoga društva (pojedinaца i/ili skupina) iz masovne

komunikacije zasigurno utjecali i socio-ekonomski čimbenici, od isključivo financijskih, preko nejednakosti u obrazovnoj strukturi stanovništva, do (ne)mogućnosti pristupa medijskim tehnologijama u različitim dijelovima svijeta i slično.

No, postoje i drugi bitni razlozi te isključenosti koji se vezuju uz različite oblike društveno-političkoga uređenja pojedine zemlje (što se posebice reflektira na pitanje medijskih sloboda u društvu). Upravo će ta činjenica biti polazištem u ovome radu kako bi se detaljnije proučilo na koji su se način različiti društveno-politički poređci (socijalizam/komunizam i demokracija) reflektirali u hrvatskim medijima druge polovice 20. i početka 21. stoljeća. Na primjeru katoličkoga (dvo)tjednika *Glasa Koncila* željelo se istražiti djelovanje jednih vjerskih novina u različitim društveno-političkim okolnostima, a kako bi se to detaljnije istražilo izabrana je rubrika *Komentar* kao jedna od prepoznatljivih rubrika toga lista kojoj su autori najčešće bili glavni urednici, te je dugo figurirala i kao nepotpisani redakcijski komentar/uvodnik (u javnosti i kao [polu]službeni stav Katoličke Crkve u Hrvatskoj). Cilj istraživanja bio je utvrditi ulogu koju su tekstovi u toj rubrici, od njezine pojave 1968. do kraja 2014. godine, imali u promicanju slobode javne riječi i demokratizacije hrvatskoga društva, kako u vremenu komunizma, tako i nakon demokratskih promjena u vremenu tranzicije.

Analizi tekstova u rubrici *Komentar* u ovom se doktorskom radu prišlo i zato što je ona – bez obzira na objektivnu zapaženost u javnosti – do sada znanstveno ostala gotovo neistraženom. Dok se postojanje i djelovanje *Glasa Koncila* spominje i obrađuje u pojedinim znanstvenim i publicističkim radovima koji se prije svega bave društvenom i crkvenom poviješću na ovim prostorima (Krišto, 1997; Mataušić, 2006; Akmadža, 2013; Banac, 2013; Miklenić, 2013; Mikić, 2016; Hudelist, 2017), priručnici i knjige, znanstveni i stručni radovi s područja (povijesti) novinarstva i komunikologije, komentarima i komentatorima *Glasa Koncila* do sada nisu posvetili značajniji prostor (Novak, 2005; Najbar-Agičić, 2015), te oni do danas kao zasebna tema nisu sustavno znanstveno i stručno istraženi i evaluirani. Premda se u nekim radovima u kojima su autori analizirali pisanje tiska, vjerskoga tiska ili isključivo *Glasa Koncila* o određenim temama pojavljuju i reference na komentare toga lista (Boeckh, 1995; Relja, 1998; Markešić, 2012; Bendra, 2018), oni se kao zasebna jedinica analize pojavljuju tek u nekoliko znanstvenih radova koji su analizirali tematiziranje određenih društveno-političkih pojava u toj rubrici (Marinović-Bobinac i Goldberger, 2008; Karamarko i Karamarko, 2015).

Pisanju ovoga rada prišlo se s dva aspekta – teorijskoga i istraživačkoga. U prvome, teorijskom dijelu disertacije – na temelju dviju ranih normativnih teorija o tisku – sovjetsko-komunističke Wilbura Schramma i teorije društvene odgovornosti Theodorea Petersona – analizira se povijesni (društveno-političko-medijski) kontekst druge polovice 20. i početka 21. stoljeća u Hrvatskoj. Pozivajući se na relevantnu literaturu pokušava se odgovoriti na pitanje mogu li se te teorije primijeniti na hrvatske medije u analiziranome razdoblju. Pojašnjavaju se potom pojmovi bitni za oba teorijska koncepta: sloboda javne riječi (s posebnim osvrtom na njezino zakonsko proklamiranje i realno ostvarivanje u socijalističkoj Jugoslaviji te demokratskoj Hrvatskoj) te demokratizacija kao središnji tranzicijski proces (s posebnim naglaskom na medije kao demokratizacijske agense u tranzicijskim društvima). Sljedeće poglavlje sadrži kratak pregled odnosa Katoličke Crkve prema medijima, te stanje katoličkih medija u Hrvatskoj u vremenu komunističke vladavine do pojave *Glasa Koncila*. Zatim se prikazuje proces pokretanja i evoluiranja *Glasa Koncila* od biltena koji informira o zasjedanjima Drugoga vatikanskog koncila do modernih vjerskih novina, uz kratak osvrt na njegovo moguće mjesto u međunarodnome kontekstu toga povijesnoga trenutka. Teorijski dio zaključuje se opisivanjem i analizom specifičnosti rubrike *Komentar* u *Glasi Koncila*, uz prethodno tumačenje komentara kao novinarske vrste.

U drugome, istraživačkome dijelu rada predstavljeni su i protumačeni rezultati provedenoga kvantitativnoga istraživanja analize sadržaja komentara (na uzorku od 600 tekstova: 300 iz razdoblja komunizma, te 300 iz razdoblja demokracije). Uz to, dodatno se donosi pregled i kvalitativna analiza komentara koji su se bavili s deset bitnih povijesnih tema – ponovnom uspostavom diplomatskih odnosa između Svete Stolice i Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ) 1970. godine, *Hrvatskim proljećem*, donošenjem novoga Ustava SFRJ-a 1974. godine, proslavom *Trinaest stoljeća kršćanstva u Hrvata*, *Memorandumom Srpske akademije znanosti i umjetnosti* (SANU) i jačanjem velikosrpske politike osamdesetih godina 20. stoljeća, prvim višestranačkim izborima i razdruživanjem Hrvatske od SFRJ-a, Domovinskim ratom, pretvorbom i privatizacijom hrvatskoga gospodarstva, smrću prvoga hrvatskog predsjednika dr. Franje Tuđmana i promjenom vlasti 2000. godine, te procesom pristupanja Hrvatske Europskoj uniji – kako bi se na tim primjerima uočilo jesu li i kako (sadržajno i stilski) ti komentari promicali slobodu javne riječi i demokratizaciju hrvatskoga društva.

1. POVIJESNI (DRUŠTVENO-POLITIČKO-MEDIJSKI) KONTEKST U HRVATSKOJ DRUGE POLOVICE 20. I POČETKA 21. STOLJEĆA

1.1. Četiri teorije o tisku – mediji u različitim društveno-političkim sustavima

Djelovanje medija u svakom je društvu nesumnjivo povezano i s društvenim te političkim sustavom u kojemu se nalaze. Tako će – bez obzira na različite, često vrlo snažne utjecaje kojima su sredstva masovne komunikacije izložena u obavljanju svojih zadaća¹ – u državama s demokratskim društveno-političkim uređenjem ona uživati veće slobode negoli u nedemokratskim, totalitarnim sustavima. Polazeći upravo od teze da mediji uvijek poprimaju oblik i kolorit društvenih i političkih struktura unutar kojih djeluju, a postavljajući si ujedno i pitanja: „Zašto je tisak takav kakav jest?“, te: „Zašto očigledno služi različitim svrhama i pojavljuje se u najrazličitijim oblicima u različitim zemljama?“, normativne predodžbe/teorije o tome na koji način masovni mediji funkcioniraju u različitim tipovima društveno-političkoga uređenja prvi su 1956. godine sustavno razvili teoretičari Frederick S. Siebert, Theodore Peterson i Wilbur Schramm u djelu *Four Theories of the Press (Četiri teorije o tisku)*².

Riječ je o knjizi, kako ističe Stjepan Malović (2014: 78), koja je do danas ostala nezaobilaznim štivom u razmatranju teorije masovnoga komuniciranja i znanosti o medijima, tj. o prvome ozbiljnijem i veoma utjecajnom teorijskom pristupu masovnim medijima u kojemu spomenuti autori ističu da je upravo razumijevanje društvenoga konteksta ključno za bilo koje sustavno razumijevanje tiska, odnosno medija općenito. „Kako bi se u punoj perspektivi uočile razlike između tiskovnih sustava, moraju se sagledati društveni sustavi u kojima tisak djeluje“, tumači autorski trojac (Siebert, Peterson i Schramm, 1956, 1984: 2), koristeći se tiskom kao paradigmom za sve (do tada poznate) masovne medije, zbog čega nije pogrešno teorije o tisku poopćiti i na druge medije masovne komunikacije.

¹ Jednu od klasifikacija utjecaja na suvremeno novinarstvo nude autori Rudin i Ibbotson (2008: 7), ističući kako na novinarstvo utječu: 1) *vlasništvo i kontrola*, tj. politika, ekonomija i ideologija velikog broja moćnih tvrtki i organizacija; 2) *financije* koje su u medijima ograničene kako bi se postigla maksimalna isplativost, dok potreba za ostvarenjem profita snažno utječe i na formu te sadržaj novinarskih priloga; 3) *vrijeme, prostor i tehnologija* u koje se ubrajaju kratki rokovi zbog kojih novinari nerijetko površno pristupaju provjeravanju činjenica, ograničeni prostor, te komunikacijska tehnologija koja rapidno napreduje što dovodi i do snažnih promjena u novinarstvu (medijska konvergencija); i 4) *birokratski i rutinski poslovi*, tj. nefleksibilni redakcijski radni uvjeti zbog kojih novinar nerijetko mora obavljati i neke administrativne i slične zadaće.

² Iako je riječ o kanonskome djelu s područja informacijskih i komunikacijskih znanosti, ono nažalost nikad nije prevedeno na hrvatski jezik. U ovoj disertaciji svi su citati iz toga djela, kao i drugih djela napisanih engleskim jezikom, prijevod autora rada.

U svoja četiri eseja, ovisno o društveno-političkim uređenjima i dotadašnjim povijesnim mijenama, prepoznali su i definirali sljedeće teorije:

- 1) autoritarnu teoriju tiska,
- 2) libertarijansku teoriju tiska,
- 3) teoriju društvene odgovornosti tiska i
- 4) sovjetsko-komunističku teoriju tiska.

Premda se temelji i korijeni spomenutih teorija naziru od 16. stoljeća nadalje, a i samo je djelo napisano u jeku Hladnoga rata sredinom 50-ih godina 20. stoljeća (te ga je bitno i čitati u tom kontekstu), zanimljivo je da – kako piše Malović (2014: 80) naglašavajući aktualnost njihova pristupa – „dobar dio tih teorijskih modela prepoznamo još i u današnjim medijima“. „Suština odnosa se samo transformirala tijekom stoljetnog razvoja medija, dobivala nove oblike, dok odnos nakladnika i novinara nije previše mijenjan, utjecaj politike je još uvijek prisutan, itd.“, pojašnjava Malović (2014: 80). Iako su medijske teorije razvojem komunikacijskih znanosti i same evoluirale, a četiri spomenute teorije doživjele kritike (Christians et al., 2009; McQuail, 2010), ovaj će se rad ipak zadržati na spomenutim autorima i njihovim fundamentalnim teorijama koje vrijede i danas.

Budući da je u središtu interesa rada istraživanje pisanja katoličkoga (dvo)tjednika *Glasa Koncila* u rubrici *Komentar* u vremenskom razdoblju druge polovice 20. i početka 21. stoljeća, u kojemu su hrvatski mediji djelovali unutar dvaju društveno-političkih sustava (socijalističkoga takozvane Druge Jugoslavije, od Drugoga svjetskog rata do 1990-ih, te kasnije demokratskoga, nakon prvih višestranačkih izbora i osamostaljenja Republike Hrvatske), rad će se usmjeriti na dvije spomenute teorije: sovjetsko-komunističku teoriju (koja se razvijala u sustavima na čijem su čelu bile komunističke partije), te teoriju društvene odgovornosti tiska (koja se razvijala u demokratskim društvima), kako bi se promotrilo i prepoznalo mogu li se i koliko hrvatski mediji, na specifičnom primjeru pisanja jednih vjerskih novina, uklopiti u takva teorijska promišljanja, ujedno u prvi plan stavljajući moguću ulogu tih vjerskih novina u promicanju slobode javne riječi i demokratizacije hrvatskoga društva.

1.2. Sovjetsko-komunistička teorija tiska

Prema sovjetsko-komunističkoj teoriji tiska, koju je u djelu *Four Theories of the Press* razložio Wilbur Schramm (1956, 1984: 105-146), središnja je zadaća masovnih medija „pridonositi održavanju i napretku socijalističkoga sustava i njegove partije“, zbog čega država izravno nadzire medije, te su oni zapravo njezina produžena ruka (Kunczik, Zipfel, 2006: 39). Potvrđuje to, primjerice, i Georges H. Mond (1974: 145) kada – baveći se koncentracijom medijskoga vlasništva u socijalističkim zemljama sedamdesetih godina prošloga stoljeća – ističe da u tim zemljama „privatne informacijske tvrtke ne postoje“, nego su one „uz neke vrlo rijetke i više formalne izuzetke, u vlasništvu države, različitih društveno-političkih, kulturnih ili profesionalnih udruženja, ili su zajedničko vlasništvo države i nekih političkih, kulturnih ili društvenih organizacija“. Iako je i u oblicima medijskoga vlasništva bilo određenih, kako citirani autor ističe, rijetkih i formalnih izuzetaka u koje se može ubrojiti i vjerski tisak u Jugoslaviji, njegov zaključak zapravo svjedoči o činjenici da u socijalističkim zemljama pristup medijima i masovnoj komunikaciji nisu imali svi pripadnici društva, ili barem da taj pristup nije bio svima jednako ostvariv i slobodan, što je bitno ograničenje uzme li se u obzir ranije citiranu definiciju medija.

Promatraju li se u tom kontekstu neke od temeljnih zadaća novinarstva kao profesije koja se ostvaruje djelovanjem u masovnim medijima, a u odnosu prema onima koji obnašaju političku vlast, tada se u okviru sovjetsko-komunističke teorije tiska ne može govoriti o medijima kao o kontrolnom mehanizmu nad djelovanjem vladajućih u službi javnosti, kako se mediji percipiraju u društvima u kojima istinski ispunjavaju svoju ulogu tzv. „pasa čuvara demokracije“³ (engl. „*watchdog*“, kako ih se često naziva) ili pak „četvrte vlasti“, tj. onih koji kritički „bdiju“ nad radom zakonodavne, izvršne i sudbene vlasti. U zemljama socijalističkoga uređenja „marksistički koncept jedinstva i oštra razlika između ispravnih i pogrešnih pozicija ne bi dopustila tisku da djeluje kao četvrta vlast, nezavisno kritizirajući vladajuće ili služeći kao forum za slobodnu raspravu“, pojašnjava i Schramm (1956, 1984: 110), te odmah napominje da je komunistički tisak ustvari smišljen „kao instrument interpretacije doktrine, da pronosi politike radničke klase ili militantne partije“. „U

³ Pojašnjenje toga pojma nudi Vesna Alaburić (1998: 9-10) koja novinare i medije opisuje kao tijela javnosti, kojoj su ponajprije i odgovorni, „a njihova je funkcija u demokratskom društvu višestruka: informativna, refleksivna i kontrolna. Oni omogućuju javnu raspravu o općem dobru, posredujući raznovrsne informacije, ideje, mišljenja, svjetonazorske i političke opcije itd., ali i u ulozi tzv. 'pasa čuvara' demokracije oblikuju javno mnijenje i bude kritičku javnost, javno razotkrivajući različite nedemokratske i nezakonite postupke vlade, zakonodavca i pravosudnih tijela, te ukazujući na različite pojave i oblike zlorabe političke moći i kršenja zajamčenih ljudskih prava i sloboda.“

sovjetskom sustavu ne postoji teorija države i teorija komunikacije; postoji samo jedna teorija. [...] Masovna komunikacija, od začetaka revolucije proletarijata, smišljena je instrumentalno“, tumači Schramm (1956, 1984: 116), dodajući da su mediji stoga oruđa kontrolirana od države sa zadaćama prenošenja informacija interpretiranih od vlasti, te služenja u svrhu društvene kontrole. Mediji se, dakle, shvaćaju krajnje „instrumentalizirajuće – kao oruđe države i partije“ (Schramm, 1956, 1984: 121).

U takvu konceptu nema mjesta poimanju tiska kao neovisnoga sredstva koje „zrcali“, to jest odražava i prikazuje događaje na temelju profesionalnih novinarskih standarda⁴. Tisak je to bez vlastitoga integriteta, jer „njegov je integritet, takav kakav jest, zapravo integritet države“, a mediji „se smatraju instrumentima, i ponizno i spretno slijede okretanja partijske linije i državnih direktiva“ (Schramm, 1956, 1984: 122). U sovjetsko-komunističkoj teoriji tiska, razlaže dalje isti autor (1956, 1984: 122-123), masovni su mediji blisko integrirani s drugim instrumentima državne moći i partijskoga utjecaja. „Propaganda, agitacija, organizacija i prisila predstavljaju neprekinuti kontinuum u njihovu razmišljanju. Mediji su posebice osmišljeni ne samo da bi informirali ljude, nego i da bi služili agitatorima koji organiziraju mase, partijskim vođama u zajednicama, industrijskim skupinama koje koriste novine za javno čitanje, školama koje ih u mnogim prigodama koriste kao udžbenike“, pojašnjava Schramm (1956, 1984: 122). Ističući kako postoji velika istovjetnost u svakodnevnom sadržaju sovjetskih medija, što se smatra snagom više negoli slabošću, jasno kontrapunktira ono što novinarstvo jest u sovjetskom razumijevanju pojma onomu što bi novinarstvo trebalo biti prema profesionalnim kriterijima. Upravo je posao propagandista i agitatora (i masovnoga komunikatora) promatranje događaja iz marksističko-lenjinističko-staljinističke točke gledišta i interpretiranje „pravoga“ značenja događaja narodnim masama, a „osnovni je posao masovnih medija služiti kao kolektivni agitator, propagandist i organizator“ (Schramm, 1956, 1984: 124).

Naime, „odavno su veliki diktatori shvatili moć medija i propagande kao instrumenta za uspješno upravljanje masama. Komunikacija je, dakle, dio vladanja“ (Labaš i Barčot, 2013: 179). Stoga, ako bi se medijski sustav promatrao kao komunikacijski sustav u kojemu profesionalni komunikatori kodiraju i putem sredstava masovne komunikacije (medija) prenose poruke koje primatelji zatim dekodiraju⁵, tada bi se moglo reći kako u praksi

⁴ „Suvremeno novinarstvo temelji se na sljedećim profesionalnim standardima: istinito, točno, pošteno, nepristrano i uravnoteženo izvještavanje“ (Malović, 2005: 18).

⁵ „Termini 'kodiranje' i 'dekodiranje' postali su žargonske riječi kada želimo poruci dati značenje i iz nje izvući značenje“ (Inglis, 1997: 200).

sovjetsko-komunističke teorije tiska kodiranje poruka nije prvenstveno povjereno najboljim medijskim profesionalcima, nego je prepušteno prije svega podobnim partijskim kadrovima koji unaprijed brinu o formulaciji poruke na način da ju publika dekodira što je moguće istovjetnije. „Funkcija sovjetskog modela tiska bila je u potpunoj suprotnosti zadatku i obvezama novinara“ (Ružić, 2012: 28). Naime, „novinar služi javnosti i njoj je odgovoran“ (Pavlinić, 2001: 34). „Preusmjeri li svoje služenje od javnosti prema gore, k 'bogovima' političke vlasti, financijske moći ili neke ideologije, događa se perverzija naravi posla. Takvo pervertirano služenje karakteristično je za prošlo stoljeće totalitarizama“, upozorava Vladimir Pavlinić (2001: 34), dodajući da novinarstvo „toga tipa fabricira, frizira i eufemizira vijesti, briše crtu razdjelnicu između vijesti i komentara“, a „vođa i partija određuju i što se uopće dogodilo, a što nije“. Već bi se ovdje moglo postaviti pitanje: Ako svi članovi društva nemaju mogućnost sudjelovanja u masovnoj medijskoj komunikaciji i ako novinarstvo koje se ostvaruje u takvim medijima ne ispunjava uloge pripisane toj profesiji, može li se uopće govoriti o masovnim medijima ili bi ih se trebalo definirati tek kao oruđa propagande?

Dosad iznesene karakteristike svakako umnogome govore i o odnosu prema publici, čiju je ulogu također potrebno promotriti kako bi se dokraja shvatila uloga tiska u sovjetskom/komunističkom medijskom sustavu. Publika se, jasno je to uočljivo, promatra instrumentalizirano, kao homogena masa koju treba uputiti kako misliti. Sasvim suprotno, profesionalno bi novinarstvo u biti svoje informativne funkcije primarno trebalo podastrijeti činjenice na temelju kojih bi svaki pojedinac trebao izgrađivati vlastito viđenje događaja. Jednako tako, kada iznosi mišljenja, ona bi trebala biti argumentirana i dobronamjerno „ponuđena“, a ne nametnuta kao jedina relevantna. To, naime – osim što pokazuje poštovanje prema publici – postaje ključnom pretpostavkom svakoga slobodnoga i demokratskoga odlučivanja, pa je moguće zaključiti da upravo zato takav princip nije vrijedio u totalitarnim sustavima. Iz perspektive komunikatora u okviru sovjetsko-komunističke teorije tiska, masovna komunikacija putem medija ima za cilj odgojiti „novoga čovjeka“ koji će graditi „novo društvo“. Riječ je o jednosmjernoj komunikaciji, koja kao odgovor zahtjeva određeni oblik ponašanja primatelja. Zato novinarstvo u komunističkim zemljama ima unaprijed određene „okvire“ onoga što smatra činjenicama koje su potrebne primatelju. Selekcija vijesti⁶ nije, dakle, vođena profesionalnim principima vrijednosti vijesti⁷, jer „totalitarni duh

⁶ Kriterijima koji se koriste u procesu selekcije vijesti znanstvenici se bave desetljećima (Welbers et al., 2016: 1038), a „povijesni pregled kriterija selekcije vijesti pokazuje kako je riječ o procesu aktualnome još u 17. stoljeću“ (Grmuša, Popović i Banek Zorica, 2016: 29). „Za znanstveno istraživanje postavlja se pitanje temeljem kojih kriterija novinari odabiru vijesti i koji čimbenici utječu o tome“, pišu Kunczik i Zipfel (2006: 129), navodeći pritom razlike između „intrinzičnih“ kriterija selekcije (profesionalnih, objektivnih razloga) i

ne priznaje istinu činjenica“, već njegovu istinu zapravo predstavljaju interes i volja gospodara (Pavlinić, 2001: 34).

O odnosu prema medijskim korisnicima, u optici sovjetsko-komunističkoga poimanja novinarstva i medija, slikovito govori citat Josipa Grbelje (1998: 22) koji piše da je primatelj informacije,

„koliko god da je trpio golemo breme poručujućeg informiranja/komuniciranja, teret poruka pristiglih iz kontrolno-cenzorskih punktova (državnih, partijskih, društveno-političkih, samoupravnih, zaštitarskih i sličnih) ili iz različitih stručno-znanstvenih resora (disciplina), te svakog dana bio bombardiran novim porukama, od kojih se nije mogao zaštititi ni u vlastitom domu, zamišljen [je] doslovno kao – plan, program, fikcija, broj i svaka izmišljotina ili apstrakcija. U razmjeni informacija on nije bio ni prisutan, kamoli samostalan i slobodan. Zato ni on nije bio odgovoran – ni za svoju svijest ni za svijest društvenih skupina koje su diktirale poruku: tu ljudsku blagodat (svijest) od njega su oteli savjeti i komisije 'podruštvljenog' novinarstva/novinstva, pa je zato ono i bilo šuplje.“

Zanimljiva je činjenica da se sovjetski sustav masovnoga komuniciranja, načelno doduše, pozivao na slobodu izražavanja, kao i na odgovornost koja je, kako ističe Schramm, snažno naglašena u tom modelu. No, oba se pojma u sovjetskoj, ideološki suženoj „optici“, promatraju na specifičan način, oprečan njihovom poimanju u liberalnoj demokraciji. Naime, kako tumači Schramm (1956, 1984: 126), iz sovjetske točke gledišta apsolutna sloboda nije moguća i upravo zbog toga sovjetski „glasnogovornici“ tvrde da se ne može biti slobodnim od društva. Tom logikom, novine u kapitalističkom svijetu nužno moraju izražavati kapitalističku doktrinu, a one u sovjetsko-komunističkom sustavu – istu takvu doktrinu. I to je polazišna točka. Mediji, dakle, moraju odr(a)žavati sustav u okviru kojega djeluju. Objektivnost – jedan od ključnih profesionalnih kriterija kojima treba težiti, a na koji se pozivaju mnogi priručnici novinarstva – iz perspektive sovjetskoga komunikatora nije odlika novinarstva, nego nešto što odvrća s jedine „ispravne linije“. To je još jedna u nizu kontradiktornosti u shvaćanju uloge medija. Schramm (1956, 1984: 126-127) to pojašnjava ističući kako je zapravo stvarno i prikriveno uvjerenje komunista da nijedan tisak nije slobodan, a njihovi argumenti o slobodi

„ekstrinzičnih“ kriterija (individualnih razloga, poput nazora izdavača i pretpostavljenih, utjecaja interesnih skupina i subjektivnih stavova novinara). U udžbenicima i priručnicima novinarstva najčešće se navodi nekoliko najpoznatijih teorija selekcije vijesti. Tako Malović (2005: 363-364; 2003: 69-73) spominje sljedeće: teoriju prema kojoj jedino novinar odlučuje o izboru vijesti koje su, pak, oblikovane isključivo prema profesionalnim novinarskim kriterijima, zatim takozvanu *gatekeeper* teoriju koja težište odlučivanja stavlja na rutinsku i organiziranu selekciju, potom „teoriju zrcala“ prema kojoj odabir vijesti određuju sami događaji dok novinari javnosti „zrcale“ njihov odraz, teoriju koja ističe da se vijesti izabiru izvan uredništva (u krugu snažnih društvenih skupina), a posebno ističe teoriju Herberta J. Gansa o selekciji vijesti kao zatvorenome kružnom procesu u kojemu se nalaze izvor vijesti, novinar i primatelj.

⁷ Često se kao kriterij određivanja vrijednosti vijesti (engl. *news values*) uzima podjela kojoj su autori Johan Galtung i Mari Holmboe Ruge, koji navode čimbenike koji utvrđuju vrijednost vijesti, a to su: učestalost, prag, jasnoća, značajnost, skladnost, neobičnost i nesvakidašnjost, kontinuitet, kompozicija, usredotočenost na elitne nacije i/ili elitne pojedince, osoba u središtu, te negativnost (Rudin i Ibbotson, 2008: 6).

tiska čine se kao da su osmišljeni samo za „službenu upotrebu“. Sovjeti su, naime, slobodni izraziti se samo unutar granica i okvira države, pojašnjava isti autor (1956, 1984: 127), dodajući pritom usporedbu kako angloamerički svijet traži slobodu od države, dok istodobno sovjetski građanin slobodu „uživa“ unutar navodno blagotvorne države koja će ga štiti u činjenju „onoga što je za njega dobro“. Tako „svatko može biti slobodan, čak i u autoritarnom sustavu, ako prihvaća postulate i prakse države“ (Schramm, 1956, 1984: 127), dok istodobno iz angloameričke „točke gledišta nitko zapravo ne može biti slobodan ako nije slobodan propitivati temeljne postulate društva u kojemu živi“ (Schramm, 1956, 1984: 127). Razlika tih dvaju polazišta lako je razvidna. No, postavlja se pitanje može li se uopće govoriti o slobodi u određenim okvirima, ako ta sloboda ne pretpostavlja i slobodu propitivanja samoga sustava koji omeđuje te okvire. Može li se bez slobode od nekoga ili nečega, u ovom slučaju društveno-političkoga uređenja, biti slobodnim za nešto, tj. za slobodno mišljenje i djelovanje? O tim pitanjima može se i treba promišljati i u kontekstu medijskoga sustava, koji svoju ulogu „četvrte vlasti“ ne može ispunjavati ako nad njime izravnu kontrolu u operativnom smislu (od regulacije, preko imenovanja urednika do kontrole i progona neposlušnih novinara) obavljaju pripadnici ostalih triju vlasti (zakonodavne, izvršne i sudbene).

„Iz našega gledišta (a moguće i iz prikrivenoga gledišta sovjetskih lidera) to je čvrsto kontroliran tisak koji se koristi ne da bi služio ljudima, nego da bi nešto činio ljudima, ne da bi njima ostavljao da izabiru i odlučuju, već da bi odlučivao za njih i onda ih uvjeravao, a da im ne omogući birati drukčije“, zaključuje Schramm (1956, 1984: 135). Sustav je to koji je medije posvema podčinio i simplificirao koristeći ih kao svojevrzne „priručnike“ kojima se željelo pojasniti kako misliti i djelovati. A da bi mediji služili tome cilju, i u okviru tako shvaćene slobode djelovanja, potrebna je određena odgovornost u postupanju. Sovjetski sustav masovnoga komuniciranja, pojašnjava Schramm (1956, 1984: 125), odgovornost u medijskom djelovanju prepoznaje na trima područjima: pružanju populariziranih „otkrivenja“ kojima će se pridonijeti političkoj svijesti masa; pružanju doktrinarnih objašnjenja kojima će se informirati one koje Schramm naziva „vođama misli“, te donošenju golemoga broja službenih informacija kako bi se pridonijelo „glatkom“ funkcioniranju partije i radničkih organizacija. Ukratko, služi političkoj i ideološkoj indoktrinaciji kroz transmisiju ideje vladajuće partije, te održavanju takva sustava funkcionalnim.

Malović (2005: 365) također ističe da u „sovjetskom medijskom modelu nije bilo dvojbi: urednici donose odluke na temelju uputa koje dobivaju iz propagandnih službi“, a uloga

medija bila je promicati „stajališta i vrijednosti vladajuće, komunističke partije“. Režim od masovnih medija i njihovih upravljača traži visoku razinu odgovornosti upravo za takvo djelovanje. Kontrola sovjetskoga tiska „leži“ na partiji, i to zato što bi – prema toj teoriji – tisak trebao pripadati narodu čiji je, pak, partija predstavnik (Schramm, 1956, 1984: 132). Također, sovjetski su lideri uvijek stajali na golem naglasak na partiju kao čuvara vrijednosti i onoga tko određuje ciljeve, a na tisak kao na transmisiju između partije i masa. Mediji su, dakle, transmisija vrijednosti i ciljeva. Takva logika shvaćanja i funkcioniranja medijskoga sustava svojevrsni je zatvoreni krug koji počinje i završava u istoj ishodišnoj i odredišnoj misaonoj i vrijednosnoj točki koju uvijek i samo određuje – komunistička partija. Kontrolu nad tiskom ona provodi trima načinima: tzv. agitprop na raznim razinama imenuju urednike (po političkoj, više no profesionalnoj podobnosti), zatim partija preko agitpropova izdaje golem broj direktiva o materijalima koji se trebaju pojavljivati u tisku i kako ih treba prikazivati, i treće: partija se osvrće na tisak i kritizira ga (Schramm, 1956, 1984: 133) čime izravno vrši pritisak i utječe na sam sadržaj.

Možda najbolji zaključak o medijima u totalitarnim zemljama nudi teoretičar deontologije medija Claude-Jean Bertrand (2007: 16) koji, pišući o zaprekama slobodi medija u komunističkim društvima, jasno ističe kako u njima mediji „ne postoje izvan totalitarne države u koju su asimilirane sve institucije i industrije“, te „funkcioniraju tek kao kotačići nekoga velikoga mehanizma“. Pritom je pojam slobode tiska posve irelevantan jer se država koristi svojim medijima „kako bi širila svoju doktrinu, poticala narod da je slijedi i zapravo utuđivala stanovništvu u glavu službenu ideologiju“. Bertrand (2007: 16) upozorava da je prva „funkcija medija lagati, skrivati sve što ne služi interesima kaste na vlasti“, te dodaje da na kraju 20. stoljeća taj režim odumire jer se pokazao protivnim ekonomskom razvoju, socijalnom blagostanju, širenju znanja, miru u svijetu i političkoj demokraciji.

1.3. Teorija društvene odgovornosti tiska

„Pri stvaranju političkog i drugih mišljenja u nekom društvu mediji igraju značajnu ulogu. Ne samo u komunističkom jednopartijskom sustavu nego isto tako i u pluralističkim i demokratskim državama“, tumači Katrin Boeckh (1995: 204). No, za razliku od Sovjetskoga Saveza – u kojemu se na temelju starije autoritarne teorije tiska razvila, u to vrijeme, nova

sovjetsko-komunistička teorija i sustav koji je posvema instrumentalizirao medije kako bi koristeći se njima postizao svoje specifične ciljeve, od kojih je možda najočitiiji onaj o održavanju takva društveno-političkoga uređenja na vlasti – u nekomunističkim se demokratskim zemljama (napose u Sjedinjenim Američkim Državama) u 20. stoljeću iz tradicionalne libertarijanske teorije razvila teorija društvene odgovornosti tiska. U djelu *Four Theories of the Press* razradio ju je Theodore Peterson (1956, 1984: 73-103), koji je i sam imao ozbiljne prigovore na rad medija. „Peterson je utro put ozbiljnu promišljanju o ulozi masovnih medija koji su se počeli u 20. stoljeću brzo razvijati i postajati sve utjecajni“ (Malović, 2014: 116).

U najkraćim crtama – kako stoji na početku spomenute knjige (Siebert, Peterson i Schramm, 1956, 1984: 8) – riječ je o teoriji nastaloj na temelju pisanja američkoga filozofa Williama Hockinga i tamošnjega Povjerenstva za slobodu tiska (*Commission on Freedom of the Press*)⁸, samih medijskih praktičara, te novinarskih etičkih kodeksa. Središnja je svrha medija informirati, „zdravo“ zabaviti, prodati, ali ponajprije potaknuti raspravu. Pravo na korištenje medijima, tj. pristup, ima svatko tko ima nešto za reći, a mediji su pod kontrolom javnoga mnijenja, publike i profesionalne etike. Zabranjeno je narušavanje priznatih prava pojedinca i vitalnih društvenih interesa. Vlasništvo je nad medijima privatno, osim u slučaju kada vlast mora preuzeti vlasništvo kako bi osigurala javnu uslugu (javni mediji). I konačno: temeljna je razlika ove od ostalih triju spomenutih teorija u tome što mediji moraju preuzeti na sebe dužnost društvene odgovornosti⁹, a ako to ne naprave, netko se drugi mora pobrinuti da to u konačnici ipak učine. Teorija, dakle, počiva na ključnoj premisi da sloboda uza se nosi odgovornost i prateće dužnosti, a kako ističu Kunczik i Zipfel (2006: 39), razvijena je na temelju spoznaje da su postavke libertarijanske teorije bile prejednostavne, jer se premalo pozornosti posvećivalo problemima „unutarnje slobode“ i procesima koncentracije tiska. Kao takva, ona je bila „reakcija na uzaludnu nadu da će se tržište medija samo regulirati i samo

⁸ „Vrlo utjecajna *Commission on Freedom of the Press*, kojoj je predsjedao Robert Maynard Hutchins, tadašnji čelnik Sveučilišta u Chicagu, objavila je 1947. godine važan izvještaj u kojemu apelira za društvenu odgovornost tiska“, pojašnjava Malović (2014: 117), dodajući da je u spomenutom izvještaju jasno i nedvosmisleno zapisano da sloboda i odgovornost idu ruku pod ruku, te se tisak mora, s vremena na vrijeme, podsjećati na svoju odgovornost.

⁹ UNESCO u dokumentu *Međunarodna načela profesionalne etike u novinarstvu* (Pariz, 1983), kao treće od deset naznačenih načela, ističe društvenu odgovornost novinara: „Informacija se u novinarstvu smatra društvenim dobrom, a ne robom, što znači da novinar dijeli odgovornost za prenesene informacije i stoga je odgovoran ne samo onima koji kontroliraju medije, nego, u konačnici, široj javnosti, uključujući različite društvene interese. Društvena odgovornost novinara zahtijeva da on ili ona djeluje pod svim okolnostima u skladu s osobnom etičkom svijesti“ (http://ethicnet.uta.fi/international/international_principles_of_professional_ethics_in_journalism, pristupljeno 15. rujna 2018.).

kontrolirati“, jer mediji „u privatnom vlasništvu nisu bili dorasli svojoj dvostrukoj zadaći – s jedne strane postizanju dobiti za vlasnike, a s druge službi javnosti kao 'četvrta vlast““, budući da su vlasnici „u odnosu na javnost jednostavno imali jaču poziciju“ (Kunczik, Zipfel, 2006: 39), što je, pak, dovelo do čitavoga niza problema koji se danas povezuju s korporativnim novinarstvom¹⁰.

Prema teoriji društvene odgovornosti tisak ima obvezu odgovornosti zbog određenih temeljnih funkcija masovne komunikacije u suvremenom društvu. „U mjeri u kojoj tisak prepoznaje svoje odgovornosti i čini ih osnovom operativnih politika, libertarijanski će sustav zadovoljiti potrebe društva. U onoj mjeri u kojoj tisak ne preuzima odgovornost, netko se drugi mora pobrinuti da se ostvare osnovne funkcije masovne komunikacije“ (Peterson, 1956, 1984: 74). U tom smislu, šest je zadaća pripisanih tisku u okviru teorije društvene odgovornosti, a preuzetih iz libertarijanske teorije tiska:

- 1) služenje političkom sustavu pružanjem informacija i rasprava o javnim poslovima;
- 2) prosvjeđivanje javnosti, kako bi postala sposobna za autonomno djelovanje;
- 3) zaštita prava pojedinca, na način da mediji prema vlasti djeluju kao „psi čuvari“ demokracije;
- 4) održavanje ekonomskoga sustava, prvenstveno spajajući kupce i prodavače dobara i usluga pomoću oglašavanja;
- 5) pružanje zabave;
- 6) održavanje vlastite financijske samodostatnosti, kako bi ostali slobodni od pritiska i pojedinih interesa.

Teorija društvene odgovornosti u načelu prihvaća spomenute funkcije primjenjive na tradicionalnu libertarijansku teoriju, ali reflektira nezadovoljstvo interpretacijom tih funkcija

¹⁰ „Za neke komentatore utjecaj države na politiku masovnih medija nije ništa u usporedbi s utjecajem nove vrste medijskih mogula“, napominje John Street (2003: 106), te dodaje kako novinske, televizijske i radijske kuće prodaju proizvode i usluge, „a sama vijest je proizvod koji na tržištu ima i tržišnu vrijednost“ (Street, 2003: 107). „Kao komercijalnim organizacijama“, nastavlja isti autor (2003: 107), „ključno mjerilo uspjeha im je profit, baš kao i proizvođačima pelena i automobila“. Upravo je takav pogled na medije, koji je kao ključan kriterij inaugurirao ostvarenje maksimalne zarade uz minimalne troškove, doveo novinarstvo do brojnih problema i izazova. Malović (2007: 61) upozorava kako je korporativno novinarstvo najveća opasnost medijskoj slobodi i pluralizmu. „Globalni mediji, komercijalizacija i korporativno novinarstvo nametnuli su standarde koje primjenjuju svi mediji u svijetu: senzacionalno, agresivno, površno, kratko, bez objašnjavanja, što više krvi, suza i patnji, glamurozno i samo poznate osobe, molim. Ozbiljno, analitično, produbljeno i kvalitetno novinarstvo više ne stanuje ovdje, u suvremenim globalnim medijima“ (Malović, 2006: 52).

od pojedinih medijskih vlasnika, te načinom na koje ih mediji ispunjavaju u praksi. Ona stoga:

„prihvaća ulogu tiska u održavanju političkoga sustava, u prosvjećivanju javnosti, u očuvanju sloboda pojedinca, ali predstavlja mišljenje da je tisak manjkavo ispunjavao te zadaće. Prihvaća ulogu tiska u održavanju ekonomskoga sustava, ali ne želi da ta zadaća preuzme primat nad nekim drugim funkcijama, kao što su promicanje demokratskih procesa ili prosvjećivanja javnosti. Prihvaća ulogu tiska u pružanju zabave, ali uz uvjet da je zabava 'dobra'. Prihvaća potrebu za tiskom kao institucijom koja je financijski samoodrživa, no ako bi to bilo potrebno, pojedini bi se mediji oslobodili od potrebe zarađivanja na tržištu“ (Peterson, 1956, 1984: 74).

Prema teoriji društvene odgovornosti tiska, pojašnjava Bertrand (2007: 17-18), poželjno je da mediji nisu u vlasništvu države niti pod njezinom kontrolom, ali oni istodobno nisu niti uobičajena trgovačka poduzeća čiji bi se uspjeh mogao mjeriti profitom, te dodaje:

„Normalno je da nastoje biti rentabilni, ali moraju se pomiriti s time da nisu nedodirljivi ni bezgrešni, odnosno priznati da su odgovorni prema različitim društvenim grupama, te odgovarati na njihove potrebe i želje. Ako građani nisu zadovoljni pruženom uslugom, mediji moraju reagirati. Poželjno je da se poprave sami, a ako se to ne dogodi, bit će nužno i legitimno da intervenira parlament. Mediji, uostalom, deontologiji često i obrate pozornost upravo zato da bi izbjegli takvu intervenciju.“

Pišući o razvoju te teorije, Peterson (1956, 1984: 77) pojašnjava da se tijekom vremena umanjila vjera u optimistično shvaćanje da praktički apsolutna sloboda i sama čovjekova priroda u sebi nose ucijepljene korektive za tisak. Upravo zbog toga, prilično značajan dio, kako ih autor naziva, „artikuliranih Amerikanaca“ počeo je zahtijevati određene standarde za tisak, a ako novinstvo ne bi moglo zadovoljiti neke od tih standarda, to bi se područje legislativno uredilo. „Izdavači su prije svega svojom voljom počeli povezivati odgovornost sa slobodom. Oblikovali su kodekse etičkoga ponašanja i upravljali su svojim medijima s određenom brigom za javno dobro – barem kako su ga oni shvaćali. Ukratko, negdje na putu počelo se razvijati obrazloženje društvene odgovornosti...“ (Peterson, 1956, 1984: 77).

Teorija društvene odgovornosti, pojašnjava Peterson, rodila se iz nekoliko društvenih promjena: tehnološke i industrijske revolucije; oštroga glasa kriticizma prema medijima koji su rasli u veličini i važnosti; nove intelektualne klime; te konačno, iz razvoja duha profesionalizma u novinarstvu, koje je sve više privlačilo principijelne i obrazovane osobe.

„Tehnološka i industrijska revolucija i novonastale društvene promjene imale su raznovrsne učinke na tisak. Tehnološki napredak povećao je veličinu, brzinu i učinkovitost starih medija i donio nove – film, radio i televiziju. Industrijalizaciju je pratilo povećanje oglašavanja, što je postalo glavnom potporom novinama, magazinima i emitiranju elektroničkih medija. To je praćeno i urbanizacijom, a golem broj ljudi na jednome mjestu pomogao je novinama da dođu do većih naklada. Prednosti obrazovanja i većega broja građana uvelike su proširili tržište tiskanih proizvoda. Tisak je postao sveprisutno sredstvo. No, postao je i kontroliran od relativno maloga broja vlasnika. Tehnološki napredak učinio je mogućim da samo nekoliko medija služi većini publike. [...] Vlasništvo nad medijima postalo je koncentrirano u tek nekoliko ruku. Dnevnih je

novina bilo sve više, kao i gradova s novinama koje su međusobno konkurirale. [...] Kako je tisak postajao 'mamutski', prožimajući masovnu komunikaciju, postao je objektom goleme kritike“ (Peterson, 1956, 1984: 77-79).

Kritika je jačala upravo u 20. stoljeću, na temama i prigovorima da je tisak stjecao golemu moć za vlastite potrebe, da su vlasnici promicali vlastito mišljenje, naročito u pitanjima politike i ekonomije, da je tisak sluga krupnoga biznisa i povremeno dopušta oglašivačima da kontroliraju uređivačku politiku i sadržaj, da se tisak odupirao društvenim promjenama te je više pažnje posvećivao površnosti i senzacionalizmu negoli bitnome u praćenju aktualnih događanja, a zabava je često besadržajna, da je ugrozio javni moral i „okupirao“ privatnost pojedinca bez opravdanoga razloga, da tiskom upravlja samo jedna socioekonomska „biznis“ klasa, a pristup toj industriji otežan je novopridošlicama zbog čega je ugrožena sloboda i otvorenost tržišta ideja. Mnoge od tih tema o kojima piše Peterson, premda je prošlo više od pola stoljeća, i danas su itekako aktualne u medijskoj industriji kojom vlada nekolicina vrlo moćnih svjetskih medijskih megakorporacija.

Bitno je naglasiti i kako se koncept slobode koji predstavlja teorija društvene odgovornosti razlikuje od koncepta slobode na kojemu počiva libertarijanska teorija tiska. Dok potonja počiva na „slobodi od“ (izvanjskih ograničenja), teorija društvene odgovornosti, s druge strane, počiva na konceptu „slobode za“, što u sebi zahtjeva prisutnost nužnih alata za postizanje željenih ciljeva (Peterson, 1956, 1984). „Kako bi bila stvarna, sloboda mora biti učinkovita. Nije dovoljno reći čovjeku da je slobodan ostvarivati svoje ciljeve; nego mu se moraju omogućiti prikladna sredstva za postizanje tih ciljeva“ (Peterson, 1956, 1984: 93-94). „Teorija društvene odgovornosti drži da vlast ne smije samo dopuštati slobodu, već ju mora i aktivno promicati“ (Peterson, 1956, 1984: 95), kao jedina institucija koja je dovoljno snažna da može jamčiti uistinu učinkovito funkcioniranje slobode. „I kada je nužno, vlast treba djelovati na zaštitu slobode svojih građana“ (Peterson, 1956, 1984: 95). Vlast stoga treba pomoći društvu zadržati usluge koje ono traži od masovnih medija ako medijska samoregulacija i samoispravljujući čimbenici društvenoga života nisu sposobni sami to učiniti, ističe Peterson (1956, 1984: 95). Vlast to može činiti zakonodavnim rješenjima kojima zabranjuje zlorabe tiska, ili može ući u područje masovne komunikacije i dopuniti postojeće medije (npr. pomoću državnih ili javnih medija). No, vlast može intervenirati samo kada je potreba uistinu golema, a uloži visoki, i tada to treba činiti oprezno. „Ne smije smjerati natjecanju ili, pak, eliminiranju medija u privatnom vlasništvu“, smatra Peterson (1956, 1984: 95), ukratko pojasnivši da vlast ne smije djelovati „čvrstom rukom“, jer je svaka institucija koja je sposobna promicati slobodu, ujedno sposobna i uništiti tu slobodu.

„Budući da je sloboda izražavanja temeljni kamen političke slobode, ona mora biti posebno zaštićena“, upozorava Peterson (1956, 1984: 96). Naime, prema teoriji društvene odgovornosti tiska sloboda izražavanja, tj. sloboda javne riječi, moralno je pravo s aspektom obveze. Dok je u okviru libertarijanske teorije sloboda izražavanja prirodno pravo s kojim se osoba rađa i koje joj nitko ne može oduzeti, a da pritom s tim pravom nisu povezane nikakve dužnosti, u okviru teorije društvene odgovornosti sloboda izražavanja utemeljena je na dužnosti pojedinca prema vlastitoj misli, prema vlastitoj savjesti. To je moralno pravo. Ako netko tvrdi da je sloboda izražavanja pravo, on to ne tvrdi samo za sebe već i za ostale, i obvezuje sebe na poštivanje drugih pri korištenju tim pravom. „Sloboda izražavanja nije nešto što netko zahtjeva zbog sebičnih potreba. [...] Ona ima jednaku vrijednost za pojedinca i za društvo. To je pojedinčevo sredstvo za ovjekovječivanje sebe kroz svoje ideje. To je jedino sredstvo inteligencije društva, sjeme iz kojega cvjeta napredak“, pojašnjava taj koncept Peterson (1956, 1984: 96). Dakle, osim što je vrijedno i za pojedinca i za društvo, slobodno izražavanje ima i aspekt dužnosti – svatko tko ima nešto za reći, moralno je obvezan to i izreći jer to duguje svojoj savjesti, te u konačnici i općem dobru. Dužnost prema vlastitoj savjesti primarni je temelj teorije društvene odgovornosti. Sloboda izražavanja u okviru ove teorije nije apsolutno pravo, kao u okviru libertarijanske. Naime, nečije pravo na slobodno izražavanje mora biti balansirano osobnim pravima drugih, kao i vitalnim društvenim interesima.

„Sloboda izražavanja utemeljena je na čovjekovoj dužnosti prema vlastitoj misli. Ako osoba ne pretpostavlja tu dužnost svojoj savjesti, već upravo suprotno, koristi slobodu izražavanja kako bi raspirivao mržnju, omalovažavao, lagao, ili ju koristi kako bi namjerno kontaminirao izvore istine, tada ne može zahtijevati to pravo. Ima moralno pravo samo ako pretpostavlja prateću moralnu dužnost“ (Peterson, 1956, 1984: 98).

Autor pojašnjava da moralno pravo na slobodno izražavanje u sebi sadrži i pravo na pogrešku, no, ono „pokriva“ samo nenamjernu pogrešku, a pojedinac koji je pogriješio mora savjesno tražiti istinu, iz čega proizlazi kako nitko nema pravo namjerno ili neodgovorno griješiti, a na poseban način to nemaju pravo činiti medijski djelatnici, što je osobito važno uzme li se u obzir činjenica da se, posebice kada je brzina jedan od središnjih imperativa novinarstva, u medijima događa mnogo nehotičnih pogrešaka.

Iako se već pri prvom pogledu na ranije spomenute zadatke tiska u okviru teorije društvene odgovornosti uočavaju bitne razlike od zadataka koje mediji imaju u okviru sovjetsko-komunističke teorije, zanimljivo je s druge strane primijetiti kako, povezujući prava i dužnosti i dajući veliku važnost odgovornosti, obje teorije zapravo gaje određene sličnosti, ali uz jednu

golemu razliku. Naime, u okviru sovjetske teorije tiska dužnost, pa i odgovornost, postoji isključivo prema proletarijatu, tj. prema „partijskoj liniji“; a u okviru teorije društvene odgovornosti tiska, dužnost je spram vlastite savjesti i općega dobra. Očito je da je riječ o velikoj razlici. Poznato je, naime, kako su u komunističkim zemljama proganjani oni koji su nastupali isključivo iz pozicija ispunjavanja dužnosti prema vlastitoj savjesti, ako ta savjest nije bila „na liniji“ trenutno vladajuće ideje (dovoljno je samo prisjetiti se sudbina brojnih političkih zatvorenika i u Hrvatskoj u vrijeme komunizma). No, o sličnostima i razlikama dviju spomenutih teorija može se promišljati i na temelju nekih drugih pretpostavki. Primjerice, „prva pretpostavka na kojoj se temelji ideja o društvenoj odgovornosti medija jest da se javno mnijenje stvara preko medija te da oni tako utječu i na kreiranje politika (u smislu *policy*)“, piše Blanka Jergović (2010: 14) odmah napominjući da se to „na različite načine odražava u različitim ideologijama“.

„Percepcija medija kao 'psa čuvara' demokracije uključuje ideju o društvenoj odgovornosti novinara zbog njihova pretpostavljenog utjecaja na kreiranje onoga što zovemo javnim mnijenjem. Međutim, ta je ideja bila prisutna i u socijalizmu, i to u drugoj krajnosti u kojoj je novinar bio 'društveno-politički radnik', što je tada u Hrvatskoj bila definicija novinarske profesije“ (Jergović, 2010: 14).

Najbolji je to pokazatelj kako se mediji mogu koristiti s različitim ciljem u različitim društveno-političkim uređenjima. I John Street (2003: 211) uočava kako „ustavi gotovo svih modernih država uključuju neki osvrt na ulogu medija“, pri čemu se oni ipak ne slažu kakva bi ta uloga točno trebala biti. Navodi i primjer prvoga amandmana američkoga Ustava koji „inzistira da 'Kongres neće donijeti nijedan zakon koji ograničava slobodu govora ili tiska' dok, nasuprot tome, Osnovni zakon Saudijske Arabije (čl. 39.) zahtijeva da 'mediji i izdavačke kuće, kao i svi drugi oblici izražavanja, moraju poštovati riječi i zakone države. Objavljivanje bilo čega što bi moglo dovesti do unutarnjih raskola ili borbi, ili što bi moglo štetiti državnoj sigurnosti ili međunarodnim odnosima, zabranjeno je u skladu sa zakonom“.

Street tumači kako se u oba slučaja pretpostavlja da mjesto i funkcija medija moraju biti jasno označeni u uspostavi političkoga poretka, no za jednu državu – a najčešće je riječ o zemljama s demokratskim uređenjem – to znači zaštita slobode tiska, dok za drugu to znači njezino ograničavanje.

1.4. Odrazi sovjetsko-komunističke teorije tiska u hrvatskom medijskom prostoru (1945. – 1990.)

1.4.1. Razdoblje neposredno nakon Drugoga svjetskog rata

Može se pretpostaviti kako se sovjetsko-komunistička teorija tiska – na temelju povijesnih činjenica koje svjedoče o naravi društveno-političkoga uređenja u Jugoslaviji nakon Drugoga svjetskog rata, od 1945. godine pa sve do demokratskih promjena devedesetih godina 20. stoljeća – u praksi ostvarivala i na medijskoj slici Druge Jugoslavije, kada su pod izravnom kontrolom tada vladajuće Komunističke partije Jugoslavije (KPJ), tj. Saveza komunista Jugoslavije (SKJ) kako se partija zvala od 1952. godine, djelovali i hrvatski mediji. Po okončanju Drugoga svjetskog rata Europa i svijet ušli su u hladnoratovsku blokovsku podjelu na Istok i Zapad. „U demokratskim zemljama Zapada novinstvo se moglo slobodno razvijati, dok su u zemljama u kojima su na vlast došli komunistički režimi građanske slobode, pa i sloboda tiska, bitno ograničene. Novinstvo i mediji dobili su posebno važnu propagandnu ulogu te su bili važna karika sustava“, piše Magdalena Najbar-Agičić (2015: 151). U takvome društveno-političkom i medijskom okruženju ne može se govoriti o potpunoj (često niti o djelomičnoj) slobodi javne riječi, promatra li se ona u ovome kontekstu i kao medijska sloboda, a imanentno je obilježje takvih sustava cenzura, pa makar ona stvarno bila prikrivena, a deklarativno zakonom i ustavom čak i – zabranjena (Grbelja, 1998).

U prvim poratnim godinama, u kojima se jugoslavensko društvo umnogome oslanjalo na Sovjetski Savez kao svoj uzor, medijski je sustav doslovno funkcionirao po načelima sovjetsko-komunističke teorije tiska (Kempers, 1967: 317).

„Neposredno nakon rata, vodstvo Partije je, stoga, predstavilo složen sustav propisa usmjerenih ka kontroli tiska na način da bude sigurno kako je pravilno ispunio dodijeljene mu dužnosti. Taj je sustav kontrole obuhvaćao: nacionalizaciju ekonomske osnove tiska; monopolizaciju izvora vijesti od nekoliko službenih institucija kao što je novinska agencija TANJUG¹¹; cenzuru; partijsku kontrolu nad osposobljavanjem i zapošljavanjem novinara; partijske i vladine direktive o radu redakcijskog osoblja; kazneni progon opozicijskih novinara itd.“ (Kempers, 1967: 317).

Nakon sukoba Tita i Staljina 1948. godine¹², tisak ostaje i dalje strogo kontroliran u modificiranim uvjetima jugoslavenskoga socijalističkog poretka. „Vlasti su tijekom cijelog

¹¹ *Telegrafska agencija nove Jugoslavije* (op. I. U.).

¹² Staljin se, kako tumači Pavličević (2007: 479), nije smatrao samo samodržcem u SSSR-u, „nego i prvim čovjekom Kominterne i vođom svjetskog komunističkog pokreta“, te je nastojao proširiti svoj utjecaj što dalje na zapad Europe. U ljeto 1948. nastojao je Tita i KPJ – koji su tražili poštovanje svojih ratnih zasluga i posebnosti – natjerati na poslušnost ili ih razbiti iznutra. Za to mu je trebao poslužiti tzv. Informbiro (Kominform) komunističkih partija koji je u lipnju 1948. u Bukureštu „donio *Rezoluciju* u kojoj teško optužuje Tita, njegov Politbiro i poziva unutarnje snage da ih smijene. Optuženi su odbili sve navode kao netočne, pružili otpor i

razdoblja socijalističke Jugoslavije nastojale zadržati punu kontrolu nad medijima“, tvrdi povjesničarka Najbar-Agičić (2015: 166), dodajući kako su načini na koje su to činile, kao i snaga ideološkoga pritiska varirali ovisno o općim kretanjima jugoslavenske unutarnje i vanjske politike. Tako se, kada se govori o povijesti tiska u Hrvatskoj, spominju i različite faze koje se „ugrubo“ mogu podijeliti na razdoblja stroge kontrole i svojevrsne liberalizacije, ovisno o političkim procesima koji su se događali u određenim razdobljima. Hrvatska je, dakle, „bila podvrgnuta ponekad čvrstoj, ponekad labavijoj cenzuri komunističkoga režima“ (Jones, 2015: 597).

„U novim političkim okolnostima nakon uvođenja komunističkog režima novinari su trebali biti 'vojnici Partije“ (Najbar-Agičić, 2015: 160). Tako je bilo i u hrvatskom novinarstvu, o čemu – proučavajući cenzuru u hrvatskom novinstvu – piše i Grbelja (1998) istaknuvši pritom da su sasvim oprečna mišljenja o slobodnom medijskom izražavanju u poslijeratnoj Hrvatskoj pod komunističkom vlašću. „Izvan javno proklamiranih, normativnih, pravnih i ustavnih propisa cilj je praktično bio: represivnom političkom kontrolom spriječiti istinito, objektivno i potpuno javno informiranje, kazniti sve ekscese što ih je Partija proglasila deliktom u oblasti javnog informiranja“ (Grbelja, 1998: 108). U takvu okružju, kroz „mrežu zabrana i kontrola, o kojoj su brinuli Državna sigurnost, kriminalističke, pravosudne i informativne službe, propuštani su jedino novinari laudatori. Ostali su bili prenositelji službenih stavova i poruka, manji od makova zrna, a nikakva 'sedma sila“, smatra Grbelja (1998: 109). Strukovno novinarsko udruženje *Društvo novinara Hrvatske* u novom je sastavu nakon Drugoga svjetskog rata prvenstveno obuhvatilo novinare koji su stasali u antifašističkim glasilima, te je – „slično kao što je bio slučaj sa svim profesionalnim udrugama – postalo transmisijska traka partijskog režima“ (Najbar-Agičić, 2015: 163).

Po uzoru na Sovjetski Savez, prvo poslijeratno razdoblje u jugoslavenskom su medijskom prostoru obilježili tzv. agitpropovi¹³ „u centralnim komitetima, pokrajinskim, oblasnim, okružnim, kotarskim, mjesnim ili rajonskim, odnosno u biroima partijskih ćelija ili u sklopu agitacijsko-propagandnih komisija koje su se dijelile na sektore (za štampu i agitaciju, teorijsko-predavački, kulturni, organizacijsko-tehnički i pedagoški“ (Grbelja, 1998: 66).

najavili žestoki obračun sa svim Staljinovim pristašama kojih je vrlo mnogo bilo osobito među Crnogorcima i Srbima, ali i među nekim Hrvatima, prvoborcima, koji su idealizirali 'prvu zemlju socijalizma“, ističe Pavličević (2007: 479-480) dodajući da ih je većina završila na Golom otoku „koji je po svojim brutalnostima bio ravan najmračnijim staljinskim logorima“.

¹³ „Agitprop (rus., od agit[acija] i prop[aganda]), odjel za agitaciju i propagandu u socijalističkim zemljama i njegova djelatnost. U prenesenom značenju, agresivna politička promidžba“ (<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=788>, pristupljeno 13. ožujka 2017.).

Agitpropovi su kao državno-partijska tijela bili odgovorni „za stvaranje povoljnoga javnog mnijenja prema politici vlade i Narodne fronte, transmisije KPJ“, a uz njih su djelovali i „uredi za informacije pri saveznoj i republičkim vladama i nižim razinama vlasti“ (Novak, 2005: 448). Kroz svoja odjeljenja, pojašnjava Božidar Novak (2005: 448-449), agitpropovi su djelovali na trima, a nakon sukoba sa Staljinom na četirima područjima: ideološkom obrazovanju komunista i propagandi marksizma-lenjinizma; praćenju intelektualnoga stvaralaštva, posebno u kulturi; praćenju propagande i tiska; te u vanjskopolitičkoj propagandi. Iz tih se područja djelovanja jasno nazire da se tisak smatrao moćnim sredstvom „preodgoja masa“, a kao važan je njegov zadatak prepoznata – kako se to govorilo – „borba protiv utjecaja razbijenih ostataka reakcije, naročito utjecaja reakcionarnog dijela klera“ (Novak, 2005: 451), kao i jačanje ideološkoga odgoja u vlastitim redovima.

„Pored toga prisutni su bili i dodatni mehanizmi kontrole tiska. U uvjetima nedostatka u opskrbi vrlo učinkovit bio je sustav dodjele papira (odnosio se, primjerice, na listove Katoličke crkve) i monopol države na distribuciju. Povrh toga prisutna je bila kontrolna uloga represivnog sustava“ (Najbar-Agičić, 2015: 162). Nad novinstvom je (Novak, 2005: 453) naročito rigoroznu kontrolu imala OZNA (*Odjel za zaštitu naroda*), tajna politička služba koju je predsjednik Josip Broz Tito osnovao u svibnju 1944. godine, a koja je kasnije nazvana UDB-om (*Upravom državne sigurnosti*), koja je imala posebne referente za novinstvo koji su sve do pada Aleksandra Rankovića¹⁴ 1966. godine, pratili svaki korak nepodobnih medijskih djelatnika, urednika i novinara. „To je bila državna politika i teror ustanovljen na razini države i Politbiroa Komunističke partije. Stvara se veliki broj policijskih dosjea o nepoćudnom ponašanju novinara. Listovi toga vremena morali su poslušno prenositi odluke o sudskim i političkim progonima i podržavati ih političkim komentarima“ (Novak, 2005: 454).

To se razdoblje, pojašnjava Grbelja (1998: 66), može „okarakterizirati kao – doba uništavanja i nametanja“, pa navodi, primjerice, uništavanje povijesne građe, favoriziranje tradicije i nasljeđa socijalističkoga pokreta, prešućivanje, zaobilaženje ili odbacivanje tzv.

¹⁴ Potpredsjednik Republike i „nakon Tita drugi čovjek u Jugoslaviji“, „partijski kadrovik od 1937. godine, formirao je u ratu OZNA-u (kasnije UDB-a) i bio je na čelu tih političkih tajnih službi. Od reformskog VI. kongresa SKJ davao je stalan, ali pritajen otpor liberalizaciji Jugoslavije. Svoju je moć temeljio na stvorenim mehanizmima totalitarističkog sustava, te na mentalitetu i povlasticama mnogih kadrova i centara moći stvorenih u boljševičkom razdoblju razvitka Jugoslavije. Temeljna je snaga tog sustava bila tajna politička policija (OZNA, kasnije UDB-a). Te organizacije smatrane su glavnim zaštitnikom stečevina revolucije, imale su neograničenu moć i povlastice, bile su inkorporirane u sve strukture društva. Snaga UDB-e temeljila se na progonima onih koji nisu mislili kao oni i na strahu koji je širila svojom svenazočnošću. Ranković se opirao gospodarskoj i društvenoj reformi, većoj pravnoj sigurnosti građana i prenošenju većih ovlasti na republike“, piše Novak (2005: 551-552), dodajući da je u vrijeme njegove moći hrvatsko novinstvo imalo teških iskustava.

ideoloških protivnika i njihovih djela, ali i šire – „u poraću je odbacivano gotovo sve što nije bilo partijino (suvremeno), narodno, realistično i korisno za partijsku ideologiju“. „U takvim okruženjima“, ističe Grbelja (1998: 73), „djelovali su u Hrvatskoj cenzori, novinari i novinstvo, nadmudrujući se svakodnevno kao da su na stotinu valnih dužina, unapređujući napadačko-obrambene mehanizme do savršenstva“. Za to poslijeratno razdoblje isti autor (1998: 100) piše da je bilo doba „'kulture' uhođenja, diskreditiranja i izoliranja, doba straha i prividne poslušnosti“, kad se „mnogim intelektualcima, na temelju usmene zapovijedi, uskraćivalo pravo na javno pisanje ili govorenje, kad je svaki dokument o tome skrivan iza nekoliko brava i čuvara, kako bi 'jugoslavenska demokracija' mogla lepršati pred svijetom (tuđinom).“

Bez obzira, i uz sve navedeno, deklarativno je prvim poslijeratnim *Zakonom o štampi* iz 1945. godine proklamirana sloboda tiska, pa se već u prvom članku ističe: „U Demokratskoj Federativnoj Jugoslaviji štampa je slobodna. Nitko ne može biti spriječen u slobodnom izražavanju svojih misli putem štampe, osim u slučajevima koje ovaj zakon predviđa“ (prema Grbelja, 1998: 107). Sloboda tiska ne samo da je bila zakonski zajamčena, nego je godinu kasnije podignuta na ustavnu razinu (Ustav FNRJ iz 1946.). Pa ipak, nova je vlast „neposredno dirigirala informativnim sustavom“ piše Novak (2005: 448), ističući da se ograničenja zakonski proklamirane slobode tiska pravno uspostavljaju već u istom zakonu iz 1945. godine, a posebice u Kaznenom zakonu. Mimo samih zakonskih okvira, „dirigiranje je uspostavljeno nepravnim sredstvima putem posebnih organizacijskih partijskih oblika dirigiranja i kontrole novinarstva. Svojevrsnim djelovanjem ovih tijela utjecalo se na autocenzuru. Dobrovoljnu i nametnutu“ (Novak, 2005: 448). Budući da je cenzura *de iure* bila zabranjena, *de facto* je ona često poprimala oblik autocenzure, tj. autonomnoga suzdržavanja od izvještavanja, pisanja i govorenja izvan nametnutih okvira, pod pritiskom straha od mogućih sankcija. U tom smislu, znakovito je svjedočanstvo jednoga glavnog urednika, doduše iz nešto kasnijih godina¹⁵, koje prenosi Maroje Mihovilović (2007: 140):

„Poslije Drugog svjetskog rata u socijalističkoj Jugoslaviji nije više bilo državnih cenzora, ali su poslove kontrolora podobnosti onoga što ide u novine preuzeli urednici, nerijetko postavljeni na urednička mjesta iz partijskih komiteta. Bilo je urednika koji su jako pazili da nešto nepoćudno ne uđe u novine, koji su bili u velikom strahu, pa se tako sjećam zanimljive rečenice jednog tadašnjeg glavnog urednika televizijskog tjednika 'Studija', koji je ovako opisao po kojem kriteriju on nešto izbacuje iz novina: 'Čim mi padne na pamet da bi neki tekst mogao biti nepodoban, ja ga odmah izbacim, jer ako samo posumnjam u njega, to mi je dovoljno da zaključim da je tekst sigurno nepodoban'.“

¹⁵ Navedeni citat ilustrativan je, te se on ne odnosi izravno na prvo poslijeratno razdoblje jer je tjednik *Studio* pokrenut tek 1964. godine.

U prvome razdoblju, kako ističe Novak (2005: 460), „nije bila ostavljena nikakva mogućnost za slobodno djelovanje medija i novinstva“, tisak je bio transmisija partije, sredstvo agitacije i propagande, karika za „idejno-političko odgajanje naroda“ u duhu „bratstva i jedinstva“, čuvanje stečevina Narodnooslobodilačke borbe, posebice borbe protiv svih koji su namjeravali novu vlast slabiti ili ugroziti, zbog čega su i listovi „sivi i mršavi“ (Novak, 2005: 460). Iz navedenoga se može zaključiti kako razdoblje neposredno po završetku Drugoga svjetskog rata u medijskome sustavu zapravo vjerno odražava medijski sustav izgrađen na ranije opisanoj sovjetsko-komunističkoj teoriji tiska.

1.4.2. Prvo razdoblje medijske liberalizacije

Kako je već istaknuto, odnos prema medijima u Jugoslaviji, pa tako i u Hrvatskoj, mijenjao se s promjenama unutarnjopolitičkih i vanjskopolitičkih prilika. Tako je do prvoga svojevrsnoga zaokreta u medijskom sustavu u Jugoslaviji došlo nakon Titova sukoba sa Staljinom 1948. godine. Početkom 50-ih godina 20. stoljeća dolazi, zapravo, do prvoga poslijeratnoga razdoblja svojevrsne liberalizacije jugoslavenske komunističke politike prema tisku (Kempers, 1967). Pa ipak, bilo je to kratkoga vijeka, kao i slična periodična popuštanja stege koja će slijediti sve do devedesetih godina prošloga stoljeća i raspada Jugoslavije. Već početkom 1954. i „slučajem Đilas“¹⁶ režim je ponovno postao krut (i) prema medijima, iako ne u onolikoj mjeri u kojoj je to bio u neposrednom poraću. Novak (2005) period od 1952. do 1962. godine opisuje razdobljem prvih društvenih reforma i omekšavanja boljševičkoga sustava, karakteristično po popuštanju partijske stege nad novinstvom, krizi agitpropovskoga novinarstva i snažnijem prodoru samostalnosti i profesionalnosti u uređivanju tiska i radija. „Novinarski profesionalizam jača, listovi i radioemisije su kvalitetnije. Prodiru sve više, donekle uspješnije i snažnije, zapadni utjecaji na naš tisak i radio. No, male slobode plaćene su povremenim vraćanjem na stare još prilično tvrdokorne oblike represije. Cijenu su plaćali

¹⁶ Milovan Đilas bio je jedan od poslijeratnih ideologa KPJ, rukovoditelj agitacijsko-propagandnog odjela, potpredsjednik vlade i predsjednik Narodne skupštine. „Tijekom 1953. objavio je u listu Borba i u časopisu Nova misao seriju članaka u kojima je podvrgnuo kritici jednopartijski monopol, birokratizaciju društva i privilegije vladajućega sloja. Na izvanredno sazvanome Trećem plenumu CK SKJ u siječnju 1954. optužen je za antipartijske stavove i isključen iz političkog života, a 1955.–57. zbog tekstova objavljenih na Zapadu osuđivan je na kazne zatvora od tri do trinaest godina (od 1956. do 1966. ukupno je proveo devet godina na robiji u Srijemskoj Mitrovici). Od 1956., kada mu je u SAD-u objavljena knjiga Nova klasa (The New Class), stekao je glas jednoga od vodećih kritičara komunističke ideologije i sustava“ (<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=16908>, pristupljeno 19. listopada 2017.).

novinari i cijele redakcije“ (Novak, 2005: 495). Kao primjer koliki je bio politički utjecaj na tadašnje novinstvo Josip Mihaljević (2015: 242) spominje 12. sjednicu *Društva novinara Hrvatske* održanu 1958., na kojoj je izražen „stav da je uloga medija u Hrvatskoj u 'pravilnom informiranju javnosti i formiranju javnog mnijenja u pravcu socijalizma' te da su zato dobili priznanje na Sedmom kongresu SKJ i od Josipa Broza Tita osobno“.

Što se tiče medijskoga zakonodavstva, u Saveznoj su narodnoj skupštini u Beogradu od 1955. do 1960. donesena tri ključna zakona koji su regulirali i rad medija: *Zakon o radiodifuznim službama*, *Zakon o novinskim poduzećima i ustanovama*, te *Zakon o štampi i drugim oblicima informiranja*. Ti su zakoni, ističe Novak (2005: 528) razrađivali osnovno ustavno načelo po kojemu je „građanima zajamčena sloboda savjesti i vjeroispovijesti, sloboda štampe, govora, udruživanja, zborova, javnih skupova i manifestacija“, no ujedno su, uz Kazneni zakon, sva ta prava i ograničavali. Zakon kojim se težilo regulirati cjelokupno područje informiranja, *Zakon o štampi i drugim oblicima informiranja*, prihvaćen je 28. listopada 1960., te je time prijašnji zakon iz 1945. prestao vrijediti. „Njegova je osobitost“, analizira Novak (2005: 529), „u tome što se pozvao na preporuke organizacije UN-a o slobodi informiranja“. Njime je, također, omogućeno i izdavanje vjerskoga tiska. U prvom članku toga zakona proklamira se sloboda informacija: „U cilju ostvarivanja demokratskih prava građana, jačanja uloge javnog mnijenja u društvenom životu i što potpunijeg informiranja javnosti o događajima iz svih oblasti života u zemlji i inozemstvu, zajamčuje se sloboda štampe i drugih vidova informiranja“ (Novak, 2005: 529). Također, zakonom se regulira pravo građana na informaciju, izdavanje novina i osnivanje ustanova i organizacija za širenje informacija. Cenzura ne postoji, osim u slučaju mobilizacije ili ratnog stanja. Svima su dostupni izvori informiranja i nema diskriminiranja u primanju informacija (Novak, 2005: 530). Zakonom je uređeno da se širenje informacija može zabraniti kada je tekst kazneno djelo, kada se iznose informacije koje ugrožavaju javni red i mir, objavljuju povjerljivi dokumenti, propagira agresija ili drugi akti protivni ciljevima UN-a, kad se vrijeđa čast „naših naroda“, najviših predstavničkih tijela i predsjednika Republike, čast i ugled stranih država, kad se vrijeđa moral ili se nanosi šteta odgoju omladine i drugo. Prema zakonu, okružni javni tužitelj može obustaviti raspačavanje novina, a konačnu odluku donosi sud u roku od tri dana. Također, uređuje se i pravo na ispravak.

U godinama koje su slijedile, od 1962. do 1968., kako ističe Novak (2005), hrvatsko je novinstvo nastojalo iskoristiti nove povoljne političke okolnosti, nastojeći razbiti medijski centralizam usredotočen na savezne listove koncentrirane u Beogradu, i jedinstveni

jugoslavenski unitarni informativni sustav. „Otkad je 1962. unutar Partije došlo do razilaženja oko daljnjeg razvoja Jugoslavije i otkad je otvoreno nacionalno pitanje, počelo je i jačanje pluralizma medija u Hrvatskoj. Ipak, vrh SKJ-a nije želio da unutarpartijska razilaženja izlaze u javnost niti da pisanje medija izmakne kontroli te je nastojao zadržati privid jedinstva“ (Mihaljević, 2015: 243). Vrijeme je to u kojemu i vjerski tisak, o kojemu će kasnije u radu biti riječi, doživljava svoj ponovni uzlet, napose izdavanjem prvih, u pravom smislu riječi, vjerskih novina *Glasa Koncila*.

Mihaljević (2015) tumači kako su šezdesete godine prošloga stoljeća bile vrijeme zamjetnog razvoja medija u svijetu:

„Taj je globalni razvoj rezultirao time da se u liberalno-demokratskim zemljama sloboda medija počela tretirati kao jedno od temeljnih ljudskih prava. To je značilo da ta sloboda treba biti zakonski zajamčena, da rad medija ne ovisi o državnoj kontroli, da svaku povredu nezavisnosti medija treba rješavati sudska, a ne izvršna vlast te da su sredstva javnoga priopćavanja obvezna davati cjelovite obavijesti o državnim i javnim poslovima. Hrvatska, kao dio jugoslavenske federacije, nije bila liberalno-demokratska zemlja nego zemlja u kojoj je vladao jednostranački komunistički režim. Ipak, i u Hrvatskoj je spomenuti globalni proces imao svoje reperkusije. Upravo je 1960-ih došlo do određene, iako ograničene, liberalizacije položaja i uloge medija te do razvoja novinarske profesije“ (Mihaljević, 2015: 240).

Novak (2005: 534), pak, zaključuje da

„kad se raščisti nužna politička frazeologija u koju su svi novi politički potezi trebali biti zaodjenuti, taj novi smjer hrvatskoga novinstva može se svesti na novu suvremenu ulogu novinstva koja je okrenuta životu, potrebama građana, informiranju i vijestima u kojima više nisu u prvom planu političari i politički forumi. Novinstvo se okreće samostalnom procjenjivanju društvenih događaja, potiče se istraživačko novinarstvo, teži se specijalizaciji i obrazovanijim novinarima. Oštro se istupa protiv zatvaranja izvora informacija. Novinstvo se okreće javnosti i sudu tržišta.“

Budući da su na (ne)slobodu i razvoj medijskoga sustava, kako je ranije spomenuto, golem utjecaj imale društveno-političke silnice – a 1960-ih one su bile veoma intenzivne – ono što je u najvećoj mjeri određivalo cjelokupan društveni razvoj u Hrvatskoj i Jugoslaviji tih godina bio je, pojašnjava Mihaljević (2015: 240), sukob dviju struja unutar Saveza komunista Jugoslavije. „Jedan dio komunističkoga vodstva bio je reformski usmjeren i tražio je decentralizaciju države i uvođenje određenih elemenata slobodnoga tržišta, dok je drugo krilo, najčešće nazivano dogmatskim i unitarističkim, a čiji je glavni predstavnik bio Aleksandar Ranković, bilo protiv toga“ (Mihaljević, 2015: 240). Budući da se predsjednik Tito 1962. javno zauzeo za decentralizaciju, čime je podupro reformiste, u takvom je duhu donesen novi jugoslavenski Ustav 1963. godine. U njemu je bila proklamirana sloboda mišljenja i opredjeljenja, a kažnjivim je proglašeno svako propagiranje ili provođenje nacionalne neravnopravnosti, te raspirivanje nacionalne, rasne, vjerske mržnje ili

netrpeljivosti. Novi Ustav „za medije je značio poticaj razvoju i većoj slobodi jer je postulirao slobodniji protok informacija i veću ulogu novinarstva u stvaranju aktivne javnosti“ (Mihaljević, 2015: 243).

Sljedeće je godine održan 8. kongres SKJ-a na kojemu je otvoreno i nacionalno pitanje, „koje se manifestiralo u zahtjevima republika da dobiju veća prava unutar federacije i da afirmiraju svoje nacionalne ekonomije“ (Mihaljević, 2015: 240). „Zamah reformista 1960-ih doveo je i do pokušaja provedbe privredne reforme, u koju se snažno ušlo 1965.“, a Rankovićevim političkim padom sljedeće godine došlo je, kako je već ranije spomenuto, i do „stanovita popuštanja partijske stege i policijskoga nadzora nad društvom“ (Mihaljević, 2015: 240), što će kao posljedicu imati sve češća i glasnija izražavanja drugačijih mišljenja, jačanja disidentskih i opozicijskih glasova, a u Hrvatskoj i do pojave *Hrvatskoga proljeća*, „heterogenoga društvenog pokreta za političku i upravnu decentralizaciju s nacionalnim predznakom, ali i za liberalizaciju političkoga i gospodarskog života, usmjerena protiv etatizma i centralizma“ (Mihaljević, 2015: 240).

1.4.3. Mediji u vrijeme *Hrvatskoga proljeća*

Razdoblje prijelaza šezdesetih u sedamdesete godine 20. stoljeća bilo je, dakle, vrijeme „jačanja nacionalnih osjećaja te liberalnih tendencija“, „razdoblje kulturnih, gospodarskih i političkih promjena koje su zahvatile Hrvatsku“ (Najbar-Agičić, 2015: 169-170), obilježeno pokretom poznatim pod nazivom *Hrvatsko proljeće* ili *Masovni pokret (MASPOK)*. Za vrijeme *Hrvatskoga proljeća*, čijim se početkom smatra donošenje *Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika* u ožujku 1967. godine¹⁷, „nešto liberalnije političko okruženje i stavovi hrvatskog partijskog vodstva omogućili su slobodniji razvoj medija“ (Najbar-Agičić, 2015: 169-170), no i to je bilo kratkoga vijeka. „Udar na Udbu 1966. donekle je oslobađao hrvatske medije, u kojima se povećavao prostor slobode. U razdoblju

¹⁷ „Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika, izjava sastavljena 9. III. 1967. u Matici hrvatskoj, koju je potom prihvatila većina hrvatskih kulturnih i znanstvenih ustanova i potpisao veći broj javnih i kulturnih djelatnika. Njome se zahtijeva ravnopravan položaj hrvatskog jezika u jugoslavenskoj federaciji, slobodno oblikovanje hrvatskog jezika u skladu s hrvatskom tradicijom te puna afirmacija hrvatskog jezika u svim sferama života. Bila je osuđena od komunističkih vlasti, a mnogi njezinj potpisnici bili su sankcionirani“ (<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=14285>, pristupljeno 19. listopada 2017.).

Hrvatskoga proljeća većina hrvatskih medija zastupala je hrvatske republičke interese“ (Mihaljević, 2015: 248).

O stanju u medijima toga vremena svjedoče i riječi predsjednika Tita koje je izrekao na sastanku s Izvršnim komitetom i predsjednicima komisija Centralnoga komiteta (CK) Hrvatske 12. prosinca 1969:

„Želim posebno da skrenem pažnju na odnos prema štampi. Rukovodstvo SK mora imati uvid u pisanje štampe. Nije reč o svakom članku, ali o člancima koji imaju općejugoslavenski karakter rukovodioci redakcija pak treba da se konsultuju s političkim rukovodstvom. Naša štampa treba da bude socijalistička u svakom pogledu... To je jedino ispravni put.“¹⁸

Da su mediji tih godina bili česta tema svjedoči i Titovo sažimanje stanja u novinstvu na 17. brijunskoj sjednici Predsjedništva SKJ u travnju 1971. kada je rekao: „Naša štampa divlja. Ja mislim da po štampi treba udariti, da ne može divljati kao dosad. Treba poduzeti mjere i ostvariti takvu kontrolu da to ne može da radi“¹⁹. Kada to na takav način kaže doživotni predsjednik jedne socijalističke zemlje, neprikosnoveni politički i ideološki autoritet, onda je posve jasno da se ne može govoriti o ostvarenju bilo kakve, pa makar legislativno i proklamirane, slobode javne riječi. Novak (2005: 670) s pravom primjećuje kako ta Titova prijetnja svjedoči da se niti on, niti vodeći ljudi u Jugoslaviji toga vremena „nisu odlijepili od stare boljševičke formule o štampi kao 'partijskoj transmisiji““. A to je zapravo pokazatelj da se sovjetsko-komunistička teorija tiska na primjeru odnosa prema medijima u Jugoslaviji – a onda i u Hrvatskoj – nije odbacila, već samo modificirala. „Odnos prema slobodi izražavanja i novinstvu pokazivao je uvijek pravu narav ovoga totalitarističkog sustava. Tito je zbog Zapada do stanovite mjere taktizirao, ali kad se štampa u Jugoslaviji osamostaljivala od partijskoga vrha za Tita je 'divljala', a za Brežnjeva je bila 'antisovjetska i antikomunistička““ (Novak, 2005: 670). Pokazatelj je to zapravo da se jugoslavenski medijski sustav, u odnosu prema medijskim slobodama, od sovjetskoga u bitnome razlikovao eventualno po korištenju fraza od strane nositelja političke moći, najčešće upravo pri kritiziranju medija, što se – kako je pisao i Schramm (1956, 1984) – i koristilo kao jedan od „alata“ kontrole nad tiskom.

Obrađujući razdoblje od 1952. do 1971. Grbelja (1998: 120) podastire niz dokaza o cenzuri u tisku toga vremena, nakon kojih zaključuje kako je uočljivo „da je tužiteljstvo u ime države – kontinuirano kontroliralo i cenzuriralo sve publikacije (ne samo novine), 'upadalo' u kadrovsku politiku, stvaralo dosjee, cenzuriralo izdavačke planove i programe, uspostavilo

¹⁸ Citirano u izvornom obliku, bez jezičnih korekcija, prema: Novak (2005: 619).

¹⁹ Citirano u izvornom obliku, bez jezičnih korekcija, prema: Novak (2005: 670).

golemu cenzorsku mrežu (maskiranu u izdavačke savjete ili uređivačke odbore), iako država nikad nije priznala – cenzuru“.

Krajem 1971. godine čelnici Saveza komunista Hrvatske bili su prisiljeni odstupiti sa svojih položaja i dolazi do sloma *Hrvatskoga proljeća*, uoči čijega je gušenja dosegnuta „najviša razina slobode novinarstva, nezavisnosti novinarske profesije i izražavanja u poslijeratnom razdoblju Titove Jugoslavije“ (Novak, 2005: 691).

1.4.4. Sedamdesete godine – novo razdoblje gušenja medijskih sloboda

Slomom *Hrvatskoga proljeća*, pokreta u kojemu su i mediji odigrali bitnu ulogu, proces jačanja slobode izražavanja ponovno je bio prekinut.

„Komunistička vlast, odnosno onaj njezin dio koji je prevladao na početku 1970-ih, smatrao je da treba 'dokraja potisnuti shvatanja da su štampa i radio neki izolovani i samostalni politički faktori, koji sami stvaraju i izražavaju javno mišljenje' te su od medija tražili ispunjavanje funkcije koja im je bila namijenjena od samoga početka komunističke vlasti – da 'u potpunosti, kao instrumenti političke borbe, služe stvari socijalizma'“ (Janković i Čolaković, 1963: 518, cit. prema: Mihaljević, 2015: 253).²⁰

Uz smjene na čelu partije, paralelno se provode „čistke“ na svim razinama politike, kao i u javnim službama, pa i u medijima.

„Nitko nije bio siguran za svoj opstanak ako je bio sudionik Hrvatskog proljeća. Nekoliko tisuća ljudi na pojedinim rukovodećim položajima na razne je načine moralo odstupiti sa svojih čelnih i radnih mjesta. Sposobnost, stručnost i radni rezultati nisu značili više ništa. Uvodila se moralno-politička podobnost koja je postala važan društveni institut u primjeni sve do početka društvenih gibanja u SSSR-u²¹ i Srednjoj Europi 1989. godine“ (Novak, 2005: 713).

Potiču se idejno-politički obračuni u hrvatskom novinarstvu, tisak u Jugoslaviji pun je intervencija političara u rad medija, naročito u Hrvatskoj (Novak, 2005). „Kažnjavalo se 'uznemiravanje javnosti', 'neprijateljska propaganda', 'kontrarevolucionarni napadi'. Među ljudima koji su na svojoj koži osjetili žestinu režima bilo je mnogo novinara“, podsjeća Najbar-Agičić (2015: 169-170). Novak (2005: 710) se, pak, prisjeća kako se u praksi ponovno ostvarivala „poznata boljševička metodologija iz poslijeratnih godina kad su se onemogućavali nepogodni listovi s opravdanjem 'nedostatka papira' ili su 'grafički radnici odbijali tiskati listove s neprijateljskim sadržajem“, te zaključuje da se počela primjenjivati

²⁰ Citirano u izvornom obliku, bez jezičnih korekcija.

²¹ Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika (op. I. U.).

nova boljševizacija Jugoslavije, koja je bila brižljivo pripremana, a u čemu su mediji imali golemu ulogu.

„Uz političke i sudske progone slijedila je i nova zakonska regulativa koja je trebala ponovno staviti medije i novinare pod strogu partijsku i državnu kontrolu“, piše Novak (2005: 747). Kazneni je zakon 1973. doživio pooštrene promjene koje su se doticale i medijskoga sustava²². Iste je godine usvojen i novi Zakon o sprečavanju zloupotrebe slobode štampe i drugih oblika informiranja²³, pun zabrana, kazni i novih oblika cenzure, da bi 1976. bio doraden još preciznijim i represivnijim odredbama (Novak 2005: 780 i 784). Tih je godina, točnije 1974. donesen i novi savezni Ustav kojim je osnažen suverenitet republika i pokrajina. Pa ipak,

„kao što je nakon Drugoga svjetskog rata uveden federalizam bez demokracije, tako je i novim ustavom veća samostalnost republika bila ograničena naglašenom ulogom jedne i jedine političke stranke, pomanjkanjem demokracije i ljudskih prava u praksi. Stoga ni novi ustav nije mogao poslužiti za ublažavanje krize u društvu i prava onih koji misle drugačije. Naprotiv, oni koji su se pozivali na nacionalna prava, ravnopravnost i ljudska prava, bili su još intenzivnije proglašavani neprijateljima i izdajnicima. Konfederativna obilježja u ovom Ustavu moći će odigrati pozitivnu ulogu tek u raspadu Titove Jugoslavije“ (Novak, 2005: 781).

U tom vremenu „Partija je opet iznad svega, njena moć nije ničim ograničena, njoj je sve podređeno i u njeno ime je sve dopušteno“, a „u Jugoslaviji i u Hrvatskoj u političkom životu vratile su se poznate metode političkih obračuna iz vremena neposredno nakon Drugoga svjetskog rata“ (Novak, 2005: 772). Isti autor (2005: 783) ističe i da se nakon gušenja *Hrvatskoga proljeća* i prekida reforma, partijski kongresi ponovo naglašeno bave ulogom medija, dajući im precizne upute za rad i brinući se da ne skrene s „pravoga puta“, što je ponovno jasno uočljiva odrednica onoga što se događalo u okvirima sovjetsko-komunističke teorije tiska.

O neprikriveno instrumentaliziranom shvaćanju novinarstva krajem sedamdesetih godina 20. stoljeća, kao i o jasnom pozicioniranju te struke u okvirima sovjetsko-komunističke teorije tiska, svjedoče i natuknice o pojmovima novinar i novinarstvo zapisane u *Leksikonu novinarstva* iz 1979. godine u izdanju beogradske *Savremene administracije* (Srđić, 1979),

²² Tako će se, primjerice, prema članku 11. svatko tko umnožava ili u namjeri raspačavanja drži propagandni materijal kazniti strogim zatvorom do 10 godina. A tko izaziva veliko uznemirenje građana kaznit će se od tri mjeseca do pet godina zatvora. Izmjenama toga, kao i Zakona o kaznenom postupku, proširene su ovlasti službe unutarnjih poslova u istragama nad građanima (Novak, 2005: 780).

²³ Već u prvome članku toga zakona zapisano je da nitko u ostvarivanju slobode tiska i drugih oblika informiranja ta sredstva ne smije koristiti radi rušenja temelja socijalističko-demokratskog uređenja ili za ugrožavanje nezavisnosti zemlje, mira i ravnopravne međunarodne suradnje. Također, sve tiskovine moraju dostaviti po dva primjerka okružnom javnom tužitelju koji može privremeno zabraniti njihovo raspačavanje. Nadležna tijela mogu obavljati premetačine redakcija i stanova autora, glavnih urednika i nakladnika (Novak, 2005: 780).

koji će za dobivanje jasnije slike uloge novinarstva i medija u tome razdoblju, u nastavku rada biti detaljnije citiran²⁴. Tako, primjerice, za novinara piše kako njegov položaj u društvu „ovisi o mnogim elementima, a prvenstveno o vladajućem sustavu i o odnosu novinara prema toj vlasti, točnije o ideologiji koju je novinar prihvatio kao svoje životno (klasno) opredjeljenje“ (1979: 182). „Znači, rad novinara kreće se istovremeno na dva podjednako važna kolosijeka: društveno-političkom i stručno-zanatskom“, stoji u *Leksikonu novinarstva* (1979: 182), koji se zatim poziva na etički kodeks jugoslavenskih novinara koji je „jasno“ i „precizno utvrdio ulogu, funkciju i položaj novinara“:

„Prema njemu, n. je društveno-politički radnik, svjesno privržen idejama marksizma-lenjinizma. U svojoj profesionalnoj djelatnosti, on javno, pisanom i usmenom riječi, karikaturom, fotografijom i filmom, sudjeluje u izgradnji i razvoju socijalističkoga samoupravnog društva i bori se za ostvarenje vodeće uloge radničke klase, za pravo svih radnih ljudi da neposredno odlučuju o svim uvjetima svoga rada i života, za humane odnose među ljudima, za jedinstvo socijalističke Jugoslavije i ravnopravnost njenih naroda i narodnosti. Snaga i vrijednost djelovanja novinara ovise o čvrstini njegovih uvjerenja i principijelnoga držanja, akcijskoga humanizma i o odlučnosti u odbacivanju dvojnog stava i verbalizma, objektivističke uzdržljivosti i taktizerskog iščekivanja.“

Zatim se „poentira“ pozivanjem na Mošu Pijadu²⁵ koji je govorio

„da je za novinara, uz poznavanje zanata, najvažnija njegova politička opredijeljenost, ideja kojoj služiš, za koju goriš, za koju se boriš, koja te neprekidno vodi, koja je u tebi unutra, u srcu isto toliko koliko u glavi; ideja od tebe traži odanost i hrabrost, i oduševljenje i čvrstinu, i ljubav i mržnju, i drskost i umjerenost, i opreznost. Za našeg novinara to znači služiti socijalizmu.“

Natuknica o pojmu novinar u istome *Leksikonu* (1979: 182) zaključena je riječima: „Novinar je u svom poslu samostalna i angažirana ličnost, a njegova samostalnost ne proizlazi iz apstraktno shvaćenih demokratskih sloboda, već je neraskidivo povezana s odgovornošću novinara pred društvom, ideologijom društva, općedruštvenim interesima i, naravno, pred svojom savješću.“

Iz navedenoga je, dakle, sasvim jasno da se novinarstvo, i sloboda autonomnoga djelovanja koja je jedan od temeljnih postulata novinarske profesije, promatra vrlo usko i tendenciozno, a takav pogled na profesiju u potpunosti se uklapa u promišljanje sovjetsko-komunističke teorije tiska kako ju je definirao i obrazložio Schramm (1956, 1984), o čemu je ranije u radu bilo riječi. Spomenuti *Leksikon novinarstva* (1979: 184) donosi i pojašnjenje samoga novinarstva te, među inim, tumači da se njegova glavna funkcija sastoji u

²⁴ Citati iz *Leksikona novinarstva* u ovom su radu prevedeni i prilagođeni hrvatskome standardnom jeziku.

²⁵ „Jugoslavenski političar (Beograd, 4. I. 1890 – Pariz, 15. III. 1957). [...] Za II. svjetskog rata bio je član partizanskoga glavnog stožera te jedan od najbližih suradnika J. Broza. Sudjelovao u radu Prvoga i Drugoga zasjedanja AVNOJ-a, te je bio izabran za potpredsjednika toga najvišega zakonodavnoga tijela. U studenome 1943. osnovao je u Jajcu Telegrafsku agenciju Jugoslavije (Tanjug). Nakon II. svjetskog rata obnašao je niz visokih stranačkih i drž. dužnosti. Imao je važnu ulogu u izradbi zakonodavstva socijalističke Jugoslavije“ (<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=48186>, pristupljeno 12. rujna 2018.).

obavještavanju javnosti o svim bitnim činjenicama stvarnosti neophodnim za spoznavanje svijeta, no pritom se jasno i nedvosmisleno novinarstvo svrstava u ideološku više no informativnu kategoriju:

„Ali zbog svojih specifičnosti i jačine utjecaja na, prije svega, političko ponašanje ljudi, novinarstvo se neće zadržati samo na toj osnovnoj funkciji, već će postati i vrlo važan propagandni činitelj, naravno uvijek (ili gotovo uvijek) u službi vladajuće klase. Pri tom, pružajući nam saznanja o životu i društvu, novinarstvo prikazuje stvarnost na specifičan način i tako postaje ideološka kategorija.“

Zatim se pojašnjava da položaj novinarstva ponajprije ovisi o položaju informativnoga sustava u društvu, koji je – ističe se – dio sustava višega reda, tj. društveno-političkoga sustava koji je „osnova“, odnosno „najbliža okolina“ sustava informiranja s vrlo jasno izraženim uzajamnim djelovanjima. Sredina, pojašnjava se, djeluje na informativni sustav i stvara ga, dok informativni sustav djeluje na sredinu koju učvršćuje, usmjerava, pomaže. Iz toga odnosa proizlazi i mjesto, uloga, značenje i funkcija novinarstva, stoji u *Leksikonu novinarstva* (1979: 184), uz daljnje, u dijelovima posve kontradiktorno, pojašnjenje:

„Kod nas je novinarstvo društveno-politička funkcija, pripadnost pokretu pod rukovodstvom SKJ, koji je točno i precizno utvrdio idejnu osnovu informacije, sredstva masovnog komuniciranja, a time i novinarstva. Prema *Programu Saveza komunista* ova idejna osnova je: slobodno, samostalno i u punoj mjeri odgovorno novinarstvo, sposobno javnosti u samoupravnom društvu pružiti istinitu, pravovremenu i svestranu informaciju. Slobodno od etatističkog i agitpropovskog dirigiranja time što nije ovisno i podređeno bilo kojem državnom tijelu i partijskom forumu. Istovremeno, slobodno i samostalno ne u građanskom, buržoaskom smislu, tj. oslobođeno odgovornosti i obveza pred ideologijom i *Programom SKJ* i samoupravnim društvom, već samostalno i odgovorno u obnašanju svojih obveza, upravo radi uspješne borbe za socijalistički napredak samoupravnog društva i za interese radničke klase. U samoupravnom društvu socijalistička opredijeljenost novinarstva postaje prvim uvjetom da ono bude i ostane slobodno. To znači da ono u našim uvjetima mora biti građeno na klasnim osnovama; izražavati interes, potrebe i stremljenja radničke klase i radnih ljudi, jer u razvoju socijalističkog samoupravljanja radnička klasa je ona snaga koja, oslobađajući sebe, oslobađa i čitavo društvo.“

I ta kontradiktornost, koja se na slobodu i odgovornost referira isključivo u okvirima ideološke potke koju određuje Savez komunista, zapravo je u potpunosti u skladu s teorijom koju je Schramm postavio dvadesetak godina prije objavljivanja citiranoga leksikona.

Za detaljnije oslikavanje tadašnjega viđenja novinarstva, u kojemu objektivnost nije poželjna kategorija, može poslužiti i dio natuknice iz *Leksikona* o odnosu novinarstva i književnosti (1979: 185), u kojemu doslovno stoji zapisano:

„Naravno, i novinar ima specifičan odnos prema životu i svijetu koji ga okružuje, i on ih promatra, vidi i uočava subjektivno. Ali ta sloboda je ograničena: vezujući se za konkretne, istinite činjenice, za realnost, a ne za fikcije, on se uvijek nalazi 'u službi' određene (po pravilu) vladajuće klase, ili vladajuće društvene grupe, odn. ideologije i njegovi proizvodi su zapravo izvršenje dnevnih, političkih zadataka, pozitivnih ili negativnih, naprednih ili nazadnih, što ovisi o općoj političkoj ideologiji kojoj pripada, o njegovoj klasnoj svijesti. Novinarstvo u principu ne trpi apsolutno

slobodno izražavanje osobnih mišljenja i stavova koji moraju, u krajnjoj liniji, biti usuglašeni s aktualnim zahtjevima čak samo jedne partije (stranke). Eventualni raskorak između općevažećih, trenutnih, odn. vladajućih vrijednosti i vrijednosti kako ih shvaća novinar, dovodi do pravih drama: do odstranjivanja novinara iz redakcije ili do psihičkih trauma.“

U citiranom se jasno nazire i ranije opisana razlika u poimanju slobode izražavanja u socijalističkom i demokratskom društvu, a u odnosu prema dužnosti spram vlastite ili, pak, kolektivne svijesti i savjesti.

U kontekstu promišljanja može li se, i u kojoj mjeri, jugoslavensko novinarstvo toga vremena promatrati kao ono koje ima karakteristike sovjetsko-komunističke teorije tiska poslužiti će još jedno pojašnjenje iz istoga *Leksikona* (1979: 186), u kojemu se poziva na Lenjinovo tumačenje tiska kao kolektivnoga propagandista, agitatora i organizatora, te naglašava kako je, prema tome, središnji cilj novinarstva:

„da, obavještavajući javnost iz dana u dan o svim relevantnim činjenicama života, izravno utječe na način mišljenja, na stavove, na svijest, na ljudsko ponašanje, na njegovo trenutno idejno-političko i društveno djelovanje, i to po normama i konceptu koji odgovaraju shvaćanjima onih u čijim se rukama nalaze tisak, radio, televizija, novinske agencije i dokumentarni film. (Pri tom valja naglasiti da te norme i koncepti nisu i ne mogu biti isti u kapitalizmu i socijalizmu, a s obzirom na karakter vlasti i sustava i na to što sredstva masovnog komuniciranja štite različite interese: u kapitalizmu – vladajuće buržoazije, a u socijalizmu – vladajuće radničke klase!) Sve funkcije ovih medija – i informativna, i kulturno-obrazovna, i zabavno-rekreativna – podređene su, u krajnjoj liniji, dnevnom, aktualnom političkom zahtjevu; one su zapravo u službi glavnog cilja: formiranja takve idejne svijesti koja će izazvati točno određenu aktivnost ljudi. Novinska informacija se ne emitira samo zato da bi obogatila čovjekov spoznajni svijet i da bi u njemu izazvala osjećaje lijepog, istinitog, dobrog i humanog; ona se objavljuje da bi osigurala planirane društveno-političke učinke, vrlo konkretne i vrlo prozaične ponekad i vrlo mračne i reakcionarne. Estetska funkcija novinske informacije postoji u nekim vrstama, ali je ona u drugom planu, zapravo ona je samo sredstvo da bi se lakše, brže i bolje ispunio osnovni cilj novinarstva: usmjeravanje idejno-političkog ponašanja ljudi. Novinarstvo je, dakle, politička, odn. društveno-politička djelatnost, uvijek je bila i uvijek će ostati, naravno uz odgovarajuće izuzetke koji, uostalom, ništa ne mijenjaju ovu osnovnu kvalifikaciju.“

O načinu na koji se u tom razdoblju (tijekom sedamdesetih godina 20. stoljeća) promišljalo novinarstvo mnogo govore i Grbeljine (1998: 21) riječi da se u to vrijeme, na različitim razinama javnih tribina i okruglih stolova tražilo i priznavalo:

„što više forma novinarsko/novinskog kočenja (ne poticanja), govora (ne dogovora), monologa (ne razgovora), novinarsko/novinskog nemara za javna zbivanja (tzv. apoliticizam), što više sociologije i društvenosti (koji su omogućavali prikriivanje aktualnih /zlo/upotreba), što više novinarskih skupina za obranu monopola, propagandu i reklamiranje diktata i malih diktatora, što više prijenosnog ili ciljanog novinarstva (zbog manipuliranja javnošću), što više kontrole novinara/novina pod krinkom podružtvljavanja i specijaliziranja, te parola poput one da privatnici/kapitalisti, vlasnici sredstava za masovno informiranje/komuniciranje, stvaraju 'veštačko javno mnjenje'.“²⁶

²⁶ Citirano u izvornom obliku, bez jezičnih korekcija.

Na usko i, može se reći, instrumentalno shvaćanje medijskih sloboda upozorava isti autor (Grbelja, 1998: 57) ističući da se „iza fasade slobodnog novinarstva/novinstva“ zapravo krilo „toliko drama i tragedija, mučenja i mučnine da se može zaključiti kako nije bilo gorčeg kruha od novinarskog i umjetničkog“.

1.4.5. „I poslije Tita – Tito“: odnos prema medijima u osamdesetim godinama

Početak osamdesetih godina 20. stoljeća u jugoslavenskom je društvu obilježila smrt predsjednika Josipa Broza Tita koji je umro 4. svibnja 1980. godine. Vlast u Jugoslaviji preuzelo je osmeročlano Predsjedništvo, uz godišnju rotaciju predsjedavajućih, a odnos službene politike prema medijima nije se umnogome promijenilo. „Mediji su pod sve većim nadzorom, pokušaji da se oslobodi javna riječ završavaju političkim procesima, zatvorskim kaznama i represijom nad novinstvom“ (Novak, 2005: 877).

Na politički život u Jugoslaviji nakon Titove je smrti moguće primijeniti u javnosti poznatu parolu: „I poslije Tita – Tito“. Kako bi se taj kontinuitet politike i njezina odnosa prema medijima razumio, bitno je promotriti kako je Tito promišljao sredstva masovne komunikacije. U nastavku teksta stoga prenosimo neke osnovne teze Titove koncepcije društvene uloge i odgovornosti javnih medija koje je iznio Miroslav Đorđević (prema: Grbelja, 1998: 193-194). Tito je, naime, informiranje poimao kao bitno samoupravno pravo radnih ljudi, a sredstva informiranja kao važan dio društveno-političkoga sustava s golemom i odgovornom ulogom u obavještavanju radnih ljudi. Sredstva informiranja, smatrao je, samostalan su i odgovoran čimbenik socijalističkoga samoupravnoga razvoja, a Savez komunista Jugoslavije posvećuje veliku pažnju novinarstvu, procjenjujući značenje društvene i političke uloge novinara. Sredstva informiranja trebaju se pritom razvijati i djelovati kao unutarnja demokratska snaga Socijalističkoga saveza i samoupravne akcije radnih ljudi i građana, jer ona su snažno oružje radničke klase u borbi za socijalističku izgradnju društva. Tu je i često isticana uloga novinara kao društveno-političkih radnika. Obrada tekstova, smatrao je Tito, zahtijeva analitički i studijski rad, koji podrazumijeva političku zrelost, profesionalnu stručnost i sposobnost svestranoga i cjelovitoga sagledavanja svih društvenih

pojava. Isticao je, također, da su novinari odgovorni za javno iskazanu riječ, koja mora biti razumljiva svakom radnom čovjeku.

Tumačeći te teze Grbelja (1998: 194) upozorava da je takvo shvaćanje novinarstva bilo:

„kočnica javnom izražavanju mišljenja, širenju sloboda kad je riječ o prezentiranju doživljenoga ili istraženoga, o događajima i pojavama, u redakcijskom razgovaranju i dogovaranju, u odnosima novinara s izvorima informacija i čitateljima (slušateljima-gledateljima), te poticaj državnim, društveno-političkim i samoupravnim organima da kontroliraju; cenzuriraju i progone novinare: npr. ako je on društveno-politički radnik (a ne javni), kako je svojim mišljenjem mogao izlijetati iz zadanog okvira mišljenja društveno-političke organizacije, kako je mogao braniti čiju individualnost ako je zadatak bio – obrana zajednice, većine, mase, kako je mogao pisati o intelektualcima koji nose razvoj kad je zadano da je to radnička klasa, itd. Takav Titov stav o ulozi i odgovornosti novinara doveo je do niza nejasnoća i u zakonima i pravilnicima, do toga da su tužitelji u području tiska djelovali represivno (krivična djela i prekršaji) i preventivno (opasne i štetne pojave u tisku), a zakon im je, u sprečavanju zloupotreba i osiguravanju slobode tiska, kad je riječ o represivnim mjerama, proširio opću nadležnost dodavši im i specifičnu aktivnost – zaštitnu mjeru zabrane raspačavanja tiskanih stvari.“

Novak (2005: 878), pak, zaključuje da se Titovo stajalište o slobodi i ulozi tiska nije razlikovalo od modela što ga je u boljševičkom sustavu inaugurirao Vladimir Iljič Lenjin, a prema kojemu je tisak transmisija partije i sektor partijskoga rada, koji je u službi partijske agitacije i propagande, te služi ostvarivanju partijskih ciljeva zauzimanja i održanja vlasti u korist radničke klase na čelu s komunističkom partijom koja jedina odražava njene povijesne težnje koje, pak, izražava najuže vodstvo – politički biro partije (politbiro).

Upravo je zato i ranije citirani *Leksikon novinarstva* (1979) ponavljao tu Lenjinovu tezu. Novak (2005: 880) ističe i da je Tito neprestano, kada je riječ o odnosu prema slobodi medija i misli, „posebice u kriznim okolnostima, pokazivao svoja boljševička uvjerenja i politički odgoj“, dajući uvijek „signal i smjer za represiju“, čime je potvrđivao „da je korijen svih njegovih pogleda i uvjerenja uvijek ostao u sovjetskom boljševičkom sustavu“. I to je potvrda da se u jugoslavenskom, pa onda i u onodobnom hrvatskom medijskom prostoru, kroz cijelo vrijeme komunističke vladavine, ponekad u izvornom, a ponekad u modificiranom obliku pronalazila sovjetsko-komunistička teorija tiska kako ju je razložio Wilbur Schramm (1956, 1984).

Nakon Titove smrti njegovi su nasljednici nastavili, dakle, s praksom koja je proizlazila iz spomenutih pogleda na slobodu novinstva i javne riječi općenito. „Mnogi su građani Hrvatske zbog 'delikta mišljenja' bili osuđivani na velike vremenske kazne. Trajalo je to sve do 1989. godine, kad se cijeli boljševički sustav počeo urušavati“ (Novak, 2005: 880).

„Novinstvo, tisak, radio i televizija bili su pod još čvršćim nadzorom, jer se očekivala pojačana aktivnost unutarnjih i vanjskih neprijatelja 'na destabilizaciji Jugoslavije' i sustava koji je Tito

stvorio i za koji su smatrali da je vječan. [...] Kontrola nad novinstvom, informativnim prostorom i medijima odvijala se i u godinama nakon Tita po ustaljenom receptu, ali kako su ipak dolazile nevolje – naftna i gospodarska kriza, bunt u zemljama Srednje Europe pod sovjetskim nadzorom, promicanje ljudskih prava, unutarnje nezadovoljstvo gospodarskim i političkim prilikama – politički vrh Jugoslavije i Hrvatske je odlučio da se kontrolom novinstva i medija bave na sveobuhvatniji način“ (Novak, 2005: 886).

Isti autor u navedenom djelu opisuje umrežen i opsežan sustav kontrole koji je počivao na osam poluga. Na čelu sustava stajao je Savez komunista, koji je preko partijskih organizacija u medijima brinuo o ostvarenju partijske politike, poduzimajući i konkretne mjere. Uz to, medije su budno pratile i organizacije Socijalističkoga saveza i omladine, te boraca Narodnooslobodilačke borbe (NOB). Druga poluga bila je represija u zakonodavnim okvirima, ponajprije u Kaznenom zakonu, Zakonu o sprečavanju zloupotreba slobode informiranja te Zakonu o informiranju. Dio represivnoga sustava bili su i javna tužiteljstva, sudstvo, unutarnji poslovi i politička policija. Kao četvrta poluga navodi se sigurnosni sustav na čijem su vrhu bili UDB-a i Kontraobavještajna služba (KOS), a na nižim razinama sustav općenarodne obrane i društvene samozaštite (ONO i DSZ) „koji je imao svoja tijela u svim društvenim strukturama i političkim organizacijama od vrha do dna društva“ (Novak, 2005: 887). Razrađen je i sustav „crnih lista“ te ono što se nazivalo moralno-političkom podobnošću. Medijima se bavila i Jugoslavenska narodna armija (JNA), naročito utjecajna nakon Titove smrti, a njezine su Političke uprave analizirale pisanje tiska, posebice kada su se bavili upravo njome, ali i temama koje su smatrane opasnošću od nacionalizma. Bitna poluga kontrolnoga sustava bila je i međusobna sinkroniziranost svih tih dijelova sustava nadzora. „Ova je sprega uključivala policijsko praćenje i prisluškivanje urednika i novinara. Svatko tko je došao na važno uredničko mjesto bio je kontroliran, svaki novinar koji je dolazio u vezu s disidentskim ili politički osuđenim osobama ili s Katoličkom crkvom, bio je nadziran“, analizira Novak (2005: 887), primjećujući da se oni koji su upravljali tim sustavom nisu uvijek ni trudili sakriti svoj rad, pa je i to bio dio javne represije. U tom su sustavu, navodi Novak (2005: 887), djelovali i vodeći beogradski listovi i njihovi dopisnici u Hrvatskoj koji su budno pratili eventualno „oživljavanje“ poražene politike iz vremena *Hrvatskoga proljeća*, podržavajući pritom one političare koji su u Hrvatskoj živjeli od borbe protiv „nacionalizma“.

Prvi hrvatski zakon o javnom informiranju donesen na republičkoj razini izglasan je u Saboru Socijalističke Republike Hrvatske (SRH) u veljači 1982. godine. „Ostvarila se time ideja iz vremena Hrvatskog proljeća da se područje javnoga informiranja prenese iz federalne u republičku nadležnost i time omogućí veću slobodu medija i protoka informacija. Međutim, ovaj zakon je donesen da bi te slobode ograničavao“ (Novak, 2005: 880). U zakonu je striktno

navedeno da „Socijalistički savez usmjerava javno informiranje polazeći od vodeće uloge Saveza komunista“ (Novak, 2005: 882). Tijekom sedamdesetih i osamdesetih godina 20. stoljeća donesene su i važne međunarodne konvencije o slobodi tiska, bitne i „za borbu za slobodu tiska u zemljama pod totalitarnim režimima“ (Najbar-Agičić, 2015: 175) no, „jugoslavenske su vlasti, kao i vlasti ostalih država u kojima su na vlasti bili komunistički režimi, ignorirale te dokumente“ (Najbar-Agičić, 2015: 176).

O stanju u jugoslavenskom društvu početkom osamdesetih godina 20. stoljeća mnogo govori i pojavnost vijesti o sve većoj gospodarskoj krizi, pa su javni tužitelji u Hrvatskoj 1982. godine ocijenili da su:

„u sredstvima javnog informiranja učestali napisi i informacije koji, 'služeći se poluistinama i neosnovanim generalizacijama idu za tim da u javnosti stvaraju i šire uvjerenje o besperspektivnosti našega društvenog razvoja i da među građanima potiču raspoloženje bezizlaznosti i nevjerovanja u budućnost našega samoupravnog socijalizma. Također su se pojavljivali napisi i druge publikacije koji su svojim sadržajem širili nacionalistička i antisocijalistička shvaćanja“ (cit. prema Grbelja, 1998: 183).

Iz tih godina Grbelja (1998), primjerice, ističe *Informaciju o pojavama (zlo)upotreba slobode informiranja na području SR Hrvatske u 1983. godini*, koju je Javno tužilaštvo Hrvatske pod brojem POV 24/84, od 1. ožujka 1984. uputilo nadležnima u Hrvatskoj i Jugoslaviji. U tom se dokumentu priznaje da su tužiteljstva u Hrvatskoj poduzimala administrativne mjere (zabrane, kaznene i prekršajne progone) samo u izuzetnim slučajevima, jer je stav „da je suzbijanje pojava zloupotrebe slobode informiranja prvenstveno zadatak političkog reagiranja“ (Grbelja, 1998: 186), što je – pojašnjava autor – značilo da su po pitanju cenzure angažirani bili odbori i komisije Partije, Socijalističkoga saveza, Sindikata, Saveza socijalističke omladine, radnički savjeti, upravni odbori i njihove komisije, pa sve do mjesnih zajednica i osnovnih organizacija udruženoga rada u izdavačkoj djelatnosti i izvan nje. U istom dokumentu Grbelja (1998: 186) iščitava još jedno, kako ističe, kontradiktorno priznanje: da su javna tužiteljstva u Hrvatskoj „poduzimala raznovrsne mjere, od razgovora, upozorenja i intervencija do pokretanja prekršajnog postupka i donošenja rješenja o zabrani raspačavanja štampanih stvari“, što, dodaje, znači „da je država sa slobodoumnijima 'razgovarala' i protiv neposlušnih intervenirala, odnosno sijala prijetnju i strah, razvijala autocenzuru, suzbijala slobodu razmišljanja i objavljivanja mišljenja“, te pritom ističe da su zabrane „bile tek vrh plutajućega ledenog brijega, možda ni tolike, a strah (autocenzura) ono ispod morske površine.“

Grbelja, koji se u svojoj knjizi bavi prvenstveno pitanjem cenzure u najrazličitijim pojavnim oblicima, istaknuo je (1998: 189) kako „nabrojano dovoljno potvrđuje žilavost i razgranatost državnih intervencija u javnomedijskom radu i životu“. „Partijsko je vodstvo osamdesetih godina odbijalo prihvatiti nove trendove koji su se javljali“, tumači i Najbar-Agičić (2015: 178), dodajući da su u tom duhu održavani partijski sastanci, navodeći primjer Savjetovanja o idejnoj borbi u oblasti kulture i stvaralaštva 1984. godine. „Vodila se borba protiv 'idejno-političkih skretanja', a kriminalnom progonu podvrgnuti su tzv. 'verbalni delikti“, što svjedoči kako je nakon Titove smrti represija nad medijskim sustavom ponovno osnažena (Najbar-Agičić, 2015: 178).

1.4.6. Jačanje velikosrpskih tendencija i „hrvatska šutnja“

U zemlji koja je tijekom osamdesetih godina bila zatvorena i opterećena krizom nabujale su velikosrpske tendencije, koje je poticao novi čelnik srpskih komunista Slobodan Milošević, a koje će dovesti do nemira i ratova na Kosovu, u Sloveniji, Hrvatskoj te Bosni i Hercegovini i obilježiti prve godine nadolazećega desetljeća. Istodobno, novi čelnik hrvatskih komunista Stanko Stojčević implementirao je politiku tzv. „hrvatske šutnje“, tj. nemiješanja u ono što radi Srbija i Milošević (Novak, 2005: 877), te se i od novinarstva zahtijevalo „nezaoštravanje odnosa“. Komunističke su vlasti i krajem osamdesetih godina 20. stoljeća snažno kontrolirale novinarstvo, naročito u Hrvatskoj.

„Zahtjevi za čvršće držanje medija pod nadzorom stižu stalno iz federalnog i armijskog vrha. Političari smatraju da kriza sustava nije tako velika ako se o njoj ne piše u medijima. Na drugoj strani, u tijeku 1986. hrvatsko se novinstvo sve više oslobađa političkih stega i poslušnoga prihvaćanja akcija političara koji bi htjeli držati medije pod nadzorom. Borba je neravnopravna. Novinstvo ipak osvaja nove prostore profesionalne neovisnosti, ali je prisiljeno i na povremena odstupanja“, ističe Novak (2005: 918).

Istovremeno, pokreće se i pitanje još uvijek postojećega instituta „verbalnoga delikta“ zapisanoga u članku 133. Kaznenoga zakona, koji je onemogućavao slobodno kritičko (novinarsko) izražavanje. Mnogo govori i činjenica da je „najmanje inicijativa za reviziju tog dijela zakonodavstva dolazilo iz službene Hrvatske“ (Novak, 2005: 924). Napadi na novinstvo posebno su se aktualizirali od 1987. godine, a 1988. godine bilo je najviše zabrana novina u poslijeratnoj Hrvatskoj (Novak, 2005: 928). Baveći se komunikacijskim monopolom u samoupravnom socijalizmu Dadi Mras (1987: 84) znakovito ističe:

„Utjecaj na formiranje svijesti ljudi moguće je vršiti putem javnih medija u različitim sferama, ali se najznačajnijim čine sfere ideologije i ekonomije. Stoga ne iznenađuje težnja političkih i privrednih subjekata da ostvare što potpuniju kontrolu nad javnim medijima. Pritom, o ma kojoj zemlji u svijetu bila riječ, klasa na vlasti, odnosno njeni predstavnici sebe stavljaju u povlašteni položaj i učvršćuju ga raznim zakonskim aktima. Negdje se to pretvara u potpuni monopol, a negdje samo u izvjesnu nadmoćnost.“

Premda je represivni sustav koji je gušio slobodu izražavanja i dalje bio na snazi, novinari su počeli probijati barijere slobode, i više se nisu podanički ponašali prema onima koji su u rukama držali poluge vlasti, piše Novak (2005: 935), dodajući da polako počinju padati postojeći instituti represije, poput moralno-političke podobnosti, dok se o temi „verbalnoga delikta“ počelo raspravljati uoči priprema za parlamentarne izbore u Hrvatskoj, kad se otvorila mogućnost djelovanja političkih stranaka. Nove tendencije nisu se mogle zaustaviti niti zbog, ili upravo zbog, događanja koja su se zbivala u svijetu, posebice u istočnoj Europi osamdesetih godina 20. stoljeća, a koja su nagovijestala slabljenje i pad komunizma²⁷. „Neizbježnost reformi u komunističkim zemljama postajala je sve očitijom“ (Najbar-Agičić, 2005: 179), a simboličan i stvaran pad „željezne zavjese“²⁸ dogodio se padom Berlinskoga zida u studenom 1989. godine. Upravo je to bila prijelomna godina novije povijesti, kada se u zemljama s do tada vladajućim socijalističkim društveno-političkim sustavom, taj sustav raspao²⁹. Ranije iste godine održani su i prvi slobodni izbori u Poljskoj, dok je obrat u Rumunjskoj i svrgavanje režima Nicolaea Ceausescua imalo nasilan epilog, detaljno dokumentiran i putem medija³⁰. Događaj je to koji je donio i goleme promjene u novinstvu zemalja Srednjoistočne Europe. „Bit komunističkog režima bila je kontrola nad informiranjem. [...] Pad komunizma donio je slobodu tiska i u drugim zemljama“, naglašava Najbar-Agičić (2015: 179), te dodaje da se na odraz promjena koje su se događale u svijetu nailazi i u Jugoslaviji paralelno s pojavama koje su dovele do njezina raspada.

„U drugoj polovici 1980-ih redali su se 'slučajevi', skandali i napetosti. [...] Sve je to rezultiralo porastom napetosti u međunacionalnim odnosima unutar Jugoslavije“ (Najbar-Agičić, 2015: 187). „Dok je Srednja Europa pod sovjetskom kontrolom radikalno izlazila iz

²⁷ U Poljskoj je djelovao sindikat *Solidarnost* koji je prerastao u nacionalni pokret protiv komunističkoga režima, a u Sovjetskom je Savezu novi vođa Mihail Gorbačov pokrenuo reforme poznate pod nazivima *perestrojka* i *glasnost*.

²⁸ Izraz „željezna zavjesa“ (prema engl. *iron curtain*) skovao je britanski premijer Winston Churchill 1946. misleći pritom na Europu podijeljenu na kapitalističke i socijalističke države (<http://proleksis.lzmk.hr/53677/>, pristupljeno 19. listopada 2017.).

²⁹ „Dan koji su povjesničari ocijenili kao 'prekretnicu u europskoj povijesti' dogodio se u noći od četvrtka 9. studenoga na petak 10. studenoga 1989. Pao je Berlinski zid, simbol hladnog rata i svijeta podijeljenoga na vojno-političke blokove“ (Novak, 2005: 940).

³⁰ Usp. npr. <https://www.theguardian.com/century/1980-1989/Story/0,,110504,00.html>, pristupljeno 19. listopada 2017.

boljševičkoga socijalizma i odlučno zakoračila u građansko demokratsko društvo, u Jugoslaviji i Hrvatskoj činilo se sve da se takav radikalni zaokret izbjegne. Za to vrijeme u Srbiji Milošević preuzima potpunu vlast i ostvaruje velikosrpski program postitovske Jugoslavije“ (Novak, 2005: 943). Novak smatra kako je hrvatsko novinarstvo u tom vremenu na razini povijesne odgovornosti:

„Okrenuto informiranju javnosti o svemu što se događa u Srednjoj Europi i SSSR-u, tisak, radio i televizija daju objektivnu i široku informaciju svojim čitateljima, slušateljima i gledateljima o pokretima građana koji ruše stari poredak i postavljaju temelj za novo demokratsko građansko društvo. Novinski stupci, radioprijemnici i televizori, dakle svi raspoloživi mediji, svom snagom utječu na sazrijevanje uvjerenja da su i u nas promjene potrebne i moguće. Nikakvi centri moći ne mogu više obuzdati hrvatsko novinstvo da ne služi javnosti i Hrvatskoj“ (Novak, 2005: 943).

Isti autor dodaje da su, uz neke pojedinačne iznimke, mediji odlučni i u otporu nastupu agresivne velikosrpske politike i na hrvatskom tlu, kao i redefiniranju položaja Hrvatske u jugoslavenskoj federaciji. Te riječi zorno svjedoče da se u punom i pravom smislu tranzicija teorijske i praktične osnove medijskoga sustava u Hrvatskoj, iz sovjetsko-komunističkoga u onaj u kojemu je u prvom planu društvena odgovornost, počela događati tek po širim društveno-političkim promjenama u Europi koje su imale snažne i nezaustavljive reperkusije i na jugoslavensku federaciju.

1.4.7. Oživotvorenje sovjetsko-komunističke teorije tiska u Hrvatskoj

Kada bi se pokušalo šturo sumirati kako su izgledali i funkcionirali mediji od svibnja 1945. do demokratskih promjena 1990. godine u Hrvatskoj, moglo bi se poslužiti istraživanjem Josipa Grbelje o cenzuri, čiji su zanimljivi zaključci ovdje detaljnije predstavljeni kao paradigma sustava³¹. Autor (1998: 196) naglašava da su novinari u tom vremenu „zaobilazili mnoštvo tabua (zabranjenih tema – sadržaja) ili su ih potkraj toga razdoblja tek počinjali napadati, da bi se u završnici na njih okomili svom žestinom, čak i karikaturom“. Riječ je o sljedećim temama o kojima se ni na koji način nije smjelo kritički promišljati: revolucionarne tekovine radničke klase; Titov život, rad i djelo; samoupravljanje (delegatski sustav, samoupravne interesne zajednice [SIZ-ovi], udruženi rad); Jugoslavenska narodna armija (njena uloga, karakter, rukovodstvo); tekovine revolucionarne borbe SKJ, kao

³¹ Iako su mnogi povjesničari proučavali ovdje opisana razdoblja hrvatske povijesti, u ovom se radu svjesno fokusiralo na one autore koji su se izravno bavili poviješću hrvatskih medija i novinarstva u analiziranome periodu.

i one NOB-a; zatim temelji društvenoga sustava; ustavni poredak; koncepcija ONO i DSZ-a; pokret nesvrstanosti, itd. „Postojalo je, doslovno stotine načina da se novinari i javna glasila usmjere, da se iznudi autocenzura, ograniči samostalnost kolegija, utjera strah u kosti, oduzme mir ili san onima koji bi u to dirnuli. U glasilima nije bilo mjesta za idejne alternative“, tumači Grbelja (1998: 197), naglasivši da su, čim bi se pojavilo štogod sličnoga, organizirane „sezona lova na greške, izjave, intervjue, komentare“, dodajući da je na zatvorenim sjednicama političkih foruma presuđivano cijelim redakcijama.

O načinu na koji se gušila bilo kakva kritika unutar samoga sustava svjedoči i Grbeljina (1998: 197) tvrdnja da su „zbog kritike općinskih 'malih bogova'“, raspuštane cijele partijske organizacije, a tražila se i kolektivna odgovornost, te su kažnjavani svi novinari-komunisti u redakcijama, bez prava da uopće budu saslušani, a smjenjivane su i osobe na vodećim medijskim položajima.

„Osnovne organizacije SK obavezno su raspravljale o promašajima ili greškama u redakcijama (novinama). Partijski komiteti držali su ključ za izbor, praćenje i smjenjivanje glavnih i odgovornih urednika, te direktora novinsko-izdavačkih kuća. Na njih su motrili i osnivači (SSRN³²), izdavači i programski savjeti, komisije i sekcije za informacije raznih društveno-političkih organizacija, nadležni resori državne uprave, tužiteljstva, sudova, pa i javnost. Svi oni zahtijevali su da javni mediji 'ostvaruju općejugoslavenski pristup temama'. Radne grupe SK, SSRN, Sindikata, Saveza omladine, AFŽ-a³³, boraca NOR-a³⁴ i drugih, koje su osnivane sa specijalnim aktualnim zadatkom, također su pratile i usmjeravale uređivačku politiku. Poslovne strukture u novinsko-izdavačkim kućama imale su kontrolnu i naredbodavnu, odnosno tutorsku ulogu nad redakcijama. U kadrovskoj politici osnovni kriteriji bili su – znanje, sposobnost i idejno-politička opredijeljenost“ (Grbelja, 1998: 197-198).

Grbelja (1998: 201) smatra da su u medijskom sustavu Hrvatske u okrilju Druge Jugoslavije postojali različiti pojavni oblici cenzure, pa ističe, primjerice, zabranu objavljivanja određenih informacija (obična cenzura); zabranu objavljivanja dokumenata i podataka koji su službeno označeni kao državna, vojna, poslovna, službena, poštanska i druge tajne; zabranu mišljenja u slučaju da predstavlja uvredljivi vrijednosni sud koji je zakonski okarakteriziran kaznenim djelom; zabranu javnoga artikuliranja „opozicijskih“ subjekata, jer su oni strateški protivnik programu SKJ; zabranu javnoga artikuliranja različitih političkih tendencija; zabranu širenja defetizma, besperspektivnosti; zabranu vrijeđanja i klevetanja javnom riječju; zabranu sramoćenja republika i pokrajina, njihovih simbola i najviših tijela ili predsjednika tih tijela; zabranjene su bile uvrede u znanstvenom, umjetničkom i književnom radu, ozbiljnoj kritici, novinarskom zapisu itd.

³² *Socijalistički savez radnog naroda* (op. I. U.).

³³ *Antifašistička fronta žena* (op. I. U.).

³⁴ *Narodnooslobodilački rat* (op. I. U.).

„U prošleme polustoljetnome državno-partijskom i društveno-partijskom modelu informiranja (1945. – 1990.) bili su najrazvijeniji sinonimni (prikriveni) oblici cenzure“, analizira Grbelja (1998: 213) dodajući da su, uz ostalo, njegovim istraživanjem potvrđene:

„najrazličitije *varijante državne cenzure* ili izravnoga državnog nadzora u novinstvu 1945. – 1990., bilo da je riječ o zakonskim propisima, izdavačkim odborima (savjetima), 'podruštvljanju sredstava javnog informiranja', postavljanju (imenovanju) glavnog i odgovornog urednika, postavljanju (imenovanju) urednika izdanja, odabiru 'provjerenih' osoba za informiranje o državnim, partijskim i ostalim vrhovnim tijelima ili iz inozemstva (povremeno ili stalno), o svakodnevnim ili tjednim briefinzima (sastancima odgovornih) zbog usklađivanja dnevnih zadataka (dirigiranje), povremenim analizama i pritiscima, internim ('zatvorenim') biltenima s državnim uputama, javnom prozivanju novinara, 'nedostatku' novca i stimulacije, ucjenama – usmjeravanjem plaćenih oglasa, kontroli pomoću dokumentacijskih odjela, pregledavanju kadrovskih dosjea, tajnom popisu nepodobnih osoba ('sivim' i 'plavim knjigama'), nepotpisanim propisima zabranjenih riječi, 'resorskom' praćenju (specijalizaciji) ili uskraćivanju informacija“ (Grbelja, 1998: 214-215).

Tu su i cenzura u prodaji (nepravovremena otprema novina ili snimljene građe, uvećavanje remitende, zadržavanje novca od prodanih primjeraka novina u razdobljima povećane inflacije, elektroničko-tehničko ometanje ili sve ostalo što je pridonosilo ekonomskom osiromašivanju ili blokiranju nepoćudnih novina i redakcija). Zatim inzistiranje na tezi da je novinar društveno-politički radnik, čime mu se unaprijed ograničavalo slobodu pisanja. Također i širenje krilatice „odgovornosti za javnu riječ“, koja nije isticala istinitost ili objektivnost, nego težinu javne riječi i zastrašivanje. Potom isticanje novinarstva kao „sedme sile“ i u vremenu sustavne kontrole i ograničavanja, što je, pak, imalo političko značenje. Grbelja (1998) spominje i isticanje potrebe profesionalnoga suzdržavanja, čime se razvijalo autocenzuru, pa neprestano podgrijavanje dileme o novinarima kao „borcima iz prvih linija“ ili kao o „oportunistima“ koji su uvijek svrstavani, zbog čega je i bilo potrebno „prestrukturiranje“, zatim inzistiranje da novinari budu „klasni borci“ za radnička prava, što ih je udaljavalo od intelektualaca, seljaka i obrtnika, neprestano podsjećanje na međunarodnu ratnu, terorističku, subverzivnu ili kakvu drugu opasnost kako bi se novinare držalo budnima i ustrašenima, pa opća politička kontrola u obliku „javne kritike“ kako bi se pazilo na vlastiti ponos i dostojanstvo, radno mjesto i egzistenciju (Grbelja, 1998: 215).

Isti autor (1998: 215) napominje kako je nepobitno da su bivšoj državi trebale javne informacije i da ih je „brižljivo stvarala i usmjeravala kako bi jačala ideološke temelje svoga sustava (socijalizam – komunizam), a poricala, odricala, odbijala argumente protivne strane (liberalizam, tehnokratizam i drugo), nastojeći je suspendirati ili uništiti“. Upravo taj zaključak jasno svjedoči i potvrda je tezi da je medijski sustav u bivšoj državi tijekom pola stoljeća uistinu funkcionirao, u svojim različitim više ili manje javno izraženim oblicima, kao

dio medijskih sustava koje opisuje sovjetsko-komunistička teorija tiska na način na koji ju je razložio Schramm (1956, 1984).

1.5. Ususret demokra(tiza)ciji i društveno-odgovornome novinarstvu

Blanka Jergović (2003: 95) stanje u medijima 1990. godine opisuje „kao kombinaciju rigidnoga socijalističkog zakonodavstva i prakse, i nekih prisvojenih sloboda“. „Vlasnik je masovnih medija u bivšoj Jugoslaviji bio Socijalistički savez radnog naroda, 'fronta', najmasovnija i najopsežnija partijska institucija. Novinari su bili društveno-politički radnici, a i oni su bili odgovorni postojećem poretku i njegovoj političkoj eliti“, tumači autorica (2003: 95).

„Kraj 1989. i mjeseci do demokratskih izbora 1990. razdoblje je u kojem hrvatska politika, službena i oporbena, i hrvatsko novinstvo djeluju sukladno demokratsko-nacionalnom programu. Na općem su političkom smjeru nezaobilaznih promjena u Srednjoj i Istočnoj Europi. Dotadašnji režim gubi dah i nestaje, a političkim reformama Hrvatska želi ući spremna u novo razdoblje željene svoje i europske politike. [...] Hrvatsko novinstvo u glavnoj struji podupire reformiste u SKH, potiče i ohrabruje političke strukture Hrvatske na ubrzanje promjena u političkom sustavu koje će omogućiti prijelaz na višestranačku parlamentarnu demokraciju“ (Novak, 2005: 957).

Sredinom veljače 1990. prihvaćeni su amandmani na Ustav SRH, donesen je novi Izborni zakon, kao i Zakon o javnom informiranju, koji je dobio izmijenjeni oblik. Novoosnovanim se političkim strankama omogućuje objavljivanje glasila, kao i iznošenje programa u postojećim medijima, što je konkretan znak prekida jednopartijske paradigme i u sustavu masovne komunikacije. Dokazuje to i činjenica da se brišu odredbe kojima se društveno-političkim organizacijama daju posebna prava u području djelatnosti javnoga informiranja, a osnivanje radnih organizacija medijske djelatnosti omogućuje se društveno-pravnim osobama, kao i građanima te građansko-pravnim osobama. Također, sužavaju se prava osnivača u odlučivanju o djelovanju javnih glasila, što je također konkretan znak napuštanja sustava koji je omogućavao i promicao, pa makar i skrivenu, (auto)cenzuru (Novak, 2005: 959).

„Nove demokratske mogućnosti otvorile su i u Hrvatskoj veliku žed za objektivnim i svestranim informacijama. Prvi koraci u demokraciji pokazali su hrvatskom novinarstvu da demokracija ne ovisi samo o slobodi mišljenja već i o informiranim biračima. Samo slobodni i nemanipulirani mediji mogu građanima jamčiti da će imati pristup pravim informacijama potrebnim za donošenje političkih odluka. Hrvatsko novinarstvo ostavljalo je za sobom staru praksu i gorko povijesno iskustvo kad su vlada i političari nadzirajući informacije i kontrolirajući slobodu medija ometali razvitak građanskog društva i manipulirali sudstvom. A slobodno i neovisno sudstvo jamac je

slobode novinarstva kao što je nezavisno, obavijesno i profesionalno novinarstvo jamac neovisnosti sudstva“ (Novak, 2005: 963).

Uz zakonske promjene, uskoro je proglašena i amnestija za počinitelje „verbalnoga delikta“, te je u cjelini izbrisan zloglasni 133. članak Kaznenoga zakona koji je uređivao to pitanje.

Dok se Hrvatska pripremala za demokratizacijske iskorake, Srbija se pod Miloševićevim vodstvom pripremala za rat. Krajem veljače 1990. u Hrvatskoj započinje izborni proces za izbor predstavnika u Hrvatskom saboru, kao i za općinska i gradska vijeća. „Hrvatsko novinarstvo i hrvatski mediji bili su maksimalno otvoreni u izbornoj trci svim političkim snagama. Učinili su sve, uz neznatne primjedbe, da kampanja bude ravnopravna, da nositelji stranačkih programa i osobe koje su ušle u izbornu trku imaju istu priliku“, zbog čega je na početku kampanje *Društvo novinara Hrvatske* sastavilo i javno objavilo *Načela za profesionalno djelovanje novinstva* u prvoj višestranačkoj izbornoj kampanji (Novak, 2005: 967). Konstituiranje prvoga višestranačkoga Sabora, Vlade i državnoga vrha na čelu s predsjednikom Franjom Tuđmanom bio je završni čin pada samoupravnoga socijalizma u Hrvatskoj, te – uz brojne napetosti u jugoslavenskoj federaciji – u Hrvatskoj započinje razdoblje tranzicije iz jednopartijskoga socijalističkoga društva ka višestranačkom demokratskom društvu.

„Od konstituiranja višestranačkoga Sabora 30. svibnja 1990. pa do 8. listopada 1991., kada je Hrvatski sabor objavio samostalnost zemlje i raskid svih odnosa sa SFRJ, burno je razdoblje Hrvatske i hrvatskoga novinarstva. Višestranačjem je učinjen prvi iskorak iz totalitarizma prema demokratskom društvu, a u tijeku su prvi koraci u izgradnji novoga medijskog sustava na temeljnim vrijednostima zapadne demokracije“ (Novak, 2005: 991).

Transformacija političkoga, društvenoga i medijskoga sustava događa se u složenim uvjetima u kojima je Hrvatska još uvijek formalno dio SFRJ-a u okviru koje dominiraju JNA koja čuva Titovo nasljeđe i Srbija koju vodi Milošević. Čelni ljudi prvoga saziva višestranačkoga Sabora u Hrvatskoj dolaze iz pobjedničke Hrvatske demokratske zajednice (HDZ) – uz predsjednika Predsjedništva Republike Hrvatske (RH) dr. Franju Tuđmana, predsjednik Sabora je Žarko Domljan, a predsjednik Vlade Stjepan Mesić. Hrvatska 1990. dobiva svoj demokratski „božićni“ Ustav koji jamči i slobodu mišljenja, izražavanja i novinarstva, a samo nekoliko tjedana uoči njegova donošenja Sabor je prihvatio četiri temeljna akta *Vijeća Europe* o slobodi medija i izražavanja kao temeljnih ljudskih prava i ugradio ih u hrvatsko zakonodavstvo (Novak, 2005: 992).

S druge strane, nove hrvatske vlasti kao i nove medijske uprave, nisu imale mnogo vremena za konstituiranje Hrvatske na temeljima novoga društveno-političkoga poretka, jer

uskoro počinje „balvan revolucija“ s naznakama nadolazećega Domovinskoga rata. „Hrvatsko novinarstvo u burne dane pred početak direktne agresije na Hrvatsku dalo je pun doprinos u pripremi referenduma koji je održan 19. svibnja 1991.“, piše Novak (2005: 1016), a prema čijim su rezultatima građani Hrvatske donijeli odluku da RH kao suverena i samostalna država može stupiti u savez suverenih država s drugim republikama, te da se ne ostane u Jugoslaviji kao jedinstvenoj saveznoj državi. Nedugo zatim, 25. lipnja Hrvatski je sabor usvojio *Deklaraciju o uspostavi suverene i samostalne Republike Hrvatske*, koja je svoje međunarodno priznanje doživjela u siječnju 1992. godine, kada je u Hrvatskoj već bjesnio rat koji će se okončati tek mirnom reintegracijom hrvatskoga Podunavlja 1998. godine s nemalim brojem žrtava i među medijskim djelatnicima.

„Domovinski rat bio je događaj koji je potresao Republiku Hrvatsku u samim njenim počecima. Osim što je narod bio nepripremljen na obranu i rat, isto stanje bilo je i u hrvatskim medijima, točnije novinstvu. Nisu postojale smjernice za ono o čemu treba odnosno ne treba izvještavati, što se smije a što se ne smije u ratu, što u ratnim okolnostima pomaže a što odmaže“, ističu Danijel Labaš i Marija Barčot (2013: 180) naglašavajući u svome radu etički izazov izvještavanja u ratnim uvjetima. „Može se zaključiti da je hrvatsko novinarstvo za vrijeme ratnog stanja doista [...] 'tapkalo' u mraku, ili bolje rečeno moralo se – jer je na to bilo prisiljeno – formirati i razvijati 'u hodu' i uz takvu otegotnu okolnost kakvu predstavlja rat“ (Labaš i Barčot, 2013: 183).

O tjeskobnim trenucima za medije i novinarstvo u to vrijeme svjedoči i Novak (2005: 1031):

„Specifičnost ovog rata je bila i ta što su novinari ubijani kao neprijateljski vojnici, a došli su posredovati informacije na kojima se temelji demokracija, istina i pravedan svijet. [...] Hrvatski novinari, ali i svjetski informacijski sustav, znatno su pridonijeli da svijet nije nasjedao na laži i manipulacije kojima je velikosrpska agresija opravdavala rat protiv neovisnosti i cjelovitosti Republike Hrvatske. Strani novinari zajedno s hrvatskim pridonijeli su da je Hrvatska izašla iz ovog rata ne samo kao pobjednik u propagandnom ratu, već što je svijet prihvatio da je Hrvatska vodila pravedan obrambeni rat i bila žrtva velikosrpske agresije.“

Magdalena Najbar-Agičić (2015: 188) također napominje da je ratno ozračje predstavljalo „otegotnu okolnost za razvoj tiska i medija općenito u Hrvatskoj“, te nastavlja:

„Poseban problem predstavlja pitanje uloge medija u raspirivanju nesnošljivosti i širenju tzv. 'govora mržnje' koji je uvelike utjecao na raspoloženje javnosti. S obzirom na prirodu političke situacije u Hrvatskoj tijekom 1990-ih godina primjetna je također ovisnost hrvatskih medija prema vladajućoj stranci, odnosno njezina nastojanja da utječe na izvještavanje medija.“

Malović, Ricchiardi i Vilović (2007: 31) pišu da su demokratske promjene otvorile vrata „slobodi medija kakva nije postojala u prijašnjem političkom režimu“, te dodaju kako

istodobno „oštar utjecaj vlasti drži pod kontrolom jedan dio medija, pretežno onaj u državnom vlasništvu, tako da je velik broj novinara nezadovoljan zbog sputavanja, a međunarodna javnost odlučno i uporno naglašava kako je jedan od temeljnih preduvjeta za prihvaćanje Hrvatske u svjetske integracije upravo sloboda medija.“ Iako politički pritisci (premda su itekako postojali) nisu bili poput onih u vremenu socijalizma, novinari su počeli osjećati i novu sve snažniju ovisnost – onu o kapitalu (Najbar-Agičić, 2015: 190).

1.5.1. Tranzicija medijskoga sustava i medijske karakteristike u mladoj demokraciji

Po okončanju Domovinskoga rata, u kojemu se i novinarstvo našlo u specifičnim okolnostima ratnoga izvještavanja koje ne poznaje institut apsolutne slobode – zbog čega i Labaš (2007: 105) smatra da je teško „reći ima li veće kušnje za etiku od rata“ – u posljednjem desetljeću 20. stoljeća čine se, kako ističe Novak (2005: 1033) „prvi koraci u izgradnji medijskoga sustava temeljenoga na vrijednostima zapadne demokracije“. Iako su revolucionarna događanja na prijelazu osamdesetih u devedesete godine 20. stoljeća smatrana, kako tumači O'Neil (1997: 1), pobjedom liberalnih vrijednosti nad autoritarnošću, „u godinama koje su slijedile postalo je jasno da odsustvo komunizma ne vodi samo po sebi demokraciji“, nego se „otvorena društva moraju (ponovno) graditi rušenjem starih struktura koje su služile centraliziranoj političkoj moći“, a jedna od tih struktura zasigurno je bila i – medijska.

„U tranzicijsko vrijeme 1990-ih i početkom 21. stoljeća razvoj hrvatskog novinstva krenuo je novim putem. Postojeće medijske kuće privatizirane su ili su nestale s medijske scene, a pojavile su se neke nove“ (Najbar-Agičić, 2015: 190). I Igor Kanižaj (2006) ističe da završetkom rata u Hrvatskoj dolazi do pravoga medijskog procvata. „Kraj devedesetih godina prošloga stoljeća ostat će zabilježen kao zlatno vrijeme hrvatskoga novinskog izdavaštva“ (Kanižaj, 2006: 17), a „osim što su se pojavili novi medijski proizvodi, na djelu je bila i privatizacija medija, te medijsko okrupnjavanje“ (Kanižaj, 2006: 18). Privatizacija je i u medijskoj industriji, kao i općenito u hrvatskoj ekonomiji, zbog različitih razloga, ponajviše zbog netransparentnosti, u javnosti pa i među novinarima, većinom imala negativan prizvuk uz mnoge do danas nerazjašnjene slučajeve.

Hrvatskim su osamostaljenjem u području javnoga informiranja usvojeni i novi zakoni:

„Zakon o javnom informiranju prihvaćen je 1992. godine (NN³⁵ 2/92.). Odlukom Ustavnog suda on prestaje vrijediti 30. rujna 1996. zbog neustavnosti postupka (nije prihvaćen natpolovičnom većinom svih zastupnika). Interregnum traje do 8. listopada 1996. kad na snagu stupa Zakon o javnom priopćavanju (ZJP). [...] Područje masovnih medija od 2002. godine, uz ZJP/96, uređuju i Zakon o kaznenom postupku te novi Kazneni zakon (dalje u tekstu ZKP/97 i KZ), koji se primjenjuje od 1. siječnja 1998.“ (Jergović, 2003: 96).

Prava, obveze i odgovornosti pravnih i fizičkih osoba koje obavljaju djelatnost pružanja auditivnih i audiovizualnih medijskih usluga i usluga elektroničkih publikacija uređena su Zakonom o elektroničkim medijima koji je prvotno donesen 2003. godine (NN 122/03.), nekoliko puta izmijenjen i dopunjen (NN 79/07., 32/08. i 65/09.), te konačno kao potpuno novi zakon usvojen 2009. godine (NN 153/09, 84/11, 94/13, 136/13). Godine 2004. donesen je Zakon o medijima (NN, 59/04, NN 84/11, NN 81/13) čijim stupanjem na snagu prestaje vrijediti Zakon o javnom priopćavanju. Na području medijskoga zakonodavstva u modernoj Hrvatskoj ključni su i Zakon o Hrvatskoj radioteleviziji, te Zakon o Hrvatskoj izvještajnoj novinskoj agenciji (HINA-i). Navedeno svjedoči kako je u pravu Božo Skoko (2011: 368) koji prvih dvadeset godina medijske tranzicije naziva vremenom procvata medijske regulative, te ističe:

„Razvojem demokracije u Hrvatskoj, devedesetih godina prošloga stoljeća, mediji su doživjeli mogućnost slobodnoga razvoja i kreacije, nakon desetljeća 'kontrola' i cenzure u doba komunizma. Došlo je do snažnoga razvoja medijskoga tržišta. Privatni kapital uvelike je pridonio raznolikosti i pluralizmu medija, ali je istodobno medije pretvorio i u klasične izvore zarade, koji su u naletu komercijalizacije pomalo gubili onu svoju primarnu ulogu – informirati, obrazovati i zabavljati.“

Pojašnjavajući promjene koje su zatekle medijske sustave novih demokracija, Karol Jakubowicz (2005: 1) slikovito tumači kako medijska sloboda pruža „kisik“ demokraciji, ali ujedno i „plin smijavac“ *infozabavi*³⁶ i komercijalnom iskorištavanju, što je, smatra autor, bilo šokantno otkriće ljudima u srednjoj i istočnoj Europi. „Kada su pokušali zamisliti i planirati novi medijski poredak nakon napuštanja komunističkoga sustava, pred sobom su imali slike medijske scene u kojoj bi svi 'govorili vlastitim glasom', medije bi kontroliralo društvo, te bi oni služili kao forum ozbiljne, pluralističke javne rasprave o temeljnim pitanjima tih zemalja“, no „stvarnost je ponešto drugačija“, ističe Jakubowicz (2005: 1).

³⁵ *Narodne novine* (op. I. U.).

³⁶ Od engl. *infotainment* „neologizam [je] nastao stapanjem riječi information i entertainment. Engleski je rječnici uglavnom povezuje s televizijskim sadržajima, pa se u skladu s definicijama koje se u njima nalaze najčešće odnosi na televizijske programe koji informacije (npr. novosti) donose na zabavan način. Tom se riječju označuje i šire (npr. internetsko) prenošenje novosti i vijesti na ležeran i zabavan način. U hrvatskome se jeziku riječ infotainment upotrebljava u spomenutim dvama značenjima, a u televizijskom se rječniku njime označuje žanr koji je nastao miješanjem značajka zabavnoga i informativnoga programa“ (<http://bolje.hr/rijec/infotainment-gt-infozabava/32/>, pristupljeno 15. rujna 2018.).

„Nažalost, slobodni mediji mogu biti kadšto i neodgovorni te zlorabiti svoju autonomiju“, upozorava Malović (2014: 72) i dodaje da je komercijalizacija medija „jedna od pojava koja ima i negativne učinke pa se može dogoditi da slobodni mediji zanemare svoju ulogu čuvara demokracije i ne ispune svoju informativnu funkciju, već se bave mnogo unosnijom zabavom i površnim efektima koji su privlačni publici“. Skoko (2011: 364-365) navodi da su mediji, bez obzira na sva nastojanja politike da ih donekle zadrže „pod kontrolom“, „svoju slobodu obilato koristili, često eksperimentirajući pa i lutajući“, te nastavlja:

„Iako je došlo do jačanja i mogućnosti edukacije za medije i obrazovanja profesionalnih novinara, profesionalizam je počeo gubiti utrku sa zaradom... Širenje medijskih sloboda u Hrvatskoj nije pratila dovoljna razina odgovornosti za javno objavljenu riječ pa je došlo do profesionalne i etičke krize medijskoga izvještavanja, odnosno zlorabe medijskih sloboda i svojevrsnoga medijskog nasilja, čije su žrtve postali pojedinci ili pravni subjekti. Samoregulacija struke nije bila dostatna u podizanju profesionalnih standarda i zaštiti oštećenih pa su mnogi bili primorani zaštitu potražiti u okviru hrvatskoga pravosuđa, koje se pak nije snalazilo u tim novim izazovima (često uplašeno od mogućega zamjeranja novinarima).“

Jasno je, naime, ovdje uočljiv odmak od onoga što je Peterson (1956, 1984) definirao kao temeljne okvire medijske teorije društvene odgovornosti. Dovelovelo je to i do snažnoga pada povjerenja građana u novinarsku profesiju. „Osim rijetkih poznatih imena, većina novinara gotovo je anonimna i potplaćena. Najviše se vrednuju specijalizirani magazini i dnevници namijenjeni gospodarstvenicima, a puno je lošiji status dnevnih novina“, ocjenjuje povjesničarka Najbar-Agičić (2015: 191). Kanižaj (2006: 20), pak, smatra da je „u velikom broju medijskih akvizicija na hrvatskom tržištu neznatan [je] broj proizvoda koji su donijeli nove kvalitativne karakteristike: sadržaj je uglavnom isti, razlikuje se samo forma. Medijska različitost ne odražava se u kvalitativnoj različitosti, pa je na tržištu velik broj sličnih, u mnogo čemu i podudarnih izdanja.“

Pišući o promjenama koje su proživjeli hrvatski mediji od hrvatskoga osamostaljenja, Skoko (2011) pojašnjava da se one ne očituju samo u značajnom povećanju broja dostupnih medija i medijskih kanala (a pokrenuta su mnoga nova medijska izdanja – od novina, preko radijskih i televizijskih postaja do internetskih portala),

„već se prije svega radi o ozbiljnim strukturalnim promjenama unutar profesije, koje su jednim dijelom inicirane procesima unutar novinarskih redakcija te promjenama na tržištu koje imaju neposredan utjecaj na medije zbog snažne oslonjenosti na oglasnu industriju, koja u značajnom dijelu financira medije. Hrvatski mediji također su posljednja dva desetljeća dijelili sudbinu društvene tranzicije, koja je nedvojbeno ostavila traga na njihovu profilu i ponašanju te su istodobno uživali blagodati snažnoga razvoja komunikacijskih tehnologija, uz izravnu izloženost zapadnim medijskim trendovima i utjecajima“ (Skoko, 2011: 367).

Isti autor upozorava na još jednu bitnu i znakovitu činjenicu: premda su se dogodile i očite promjene u obrazovnom sustavu – koji je postao bogatijim za nove studije novinarstva i

komunikologije, te privatne visoke novinarske škole – „redakcije su počele zapošljavati novinare bez ikakvih diploma i relevantnoga obrazovanja. Novinari su za većinu vlasnika postali 'potrošna roba'. Ne postoje jasni kriteriji ulaska u struku, a ni kriteriji napredovanja unutar redakcija, što dodatno pridonosi općem padu kvalitete“ (Skoko, 2011: 368).

Brojni medijski teoretičari upozoravaju da je novinarska profesija u krizi, što se ponajviše reflektira u krizi novinarske etike i krizi novinara kao subjekta (Poler Kovačić, 2001). Pišući o trendovima u suvremenome novinarstvu i Labaš i Uldrijan (2010), ističu toliko puta na raznim mjestima spomenut zaključak da se u dubokoj krizi nalazi upravo medijska etika. Pritom spominju različite prijepore pred kojima se novinari i novinarstvo danas nalaze, „kao što su suočavanje s monopolom i pritiscima vlasnika, ili pak oglašivača i borbe za opstankom na tržištu, preko pritiska iz redova politike, ali i svih drugih interesnih skupina“, što je, „kao i pogrešno shvaćanje slobode medija“, dovelo „do uočljive tabloidizacije medija i sužavanja i/ili nestajanja granice između novinarstva i 'nenovinarstva“ (Labaš i Uldrijan, 2010: 86). I Skoko (2011: 369) smatra da „trendove koji su obilježili devedesete godine prošloga stoljeća i prvo desetljeće 21. stoljeća u Hrvatskoj, možemo obilježiti sljedećim pojavama: tabloidizacija, komercijalizacija, senzacionalizam, objavljivanje neistina i manipuliranje činjenicama, nepridržavanje profesionalnih standarda, narušavanje etičkih normi i gubitak vjerodostojnosti“.

„Tabloidizacija novina pridonijela je padu profesionalnih standarda novinarstva, a i etičnosti. To se nije dogodilo samo u Hrvatskoj nego i u ostalim postsocijalističkim zemljama Istočne Europe koje su imale drukčije načine izlaska iz dirigiranih i diktatorskih državnih uređenja“, upozorava Gordana Vilović (2003: 961), a na isto upućuje i O'Neil (1997: 2) pišući o medijskim trendovima u istočnoeuropskim postkomunističkim zemljama. Da je upravo etika „postala goruće pitanje suvremenih medija“, slažu se i Malović, Ricchiardi i Vilović (2007: 7), naglašavajući da su „senzacionalizam, skandali, manipulacije, govor mržnje, povreda dostojanstva čovjeka i svih mogućih ljudskih prava nanijele [su] novinarstvu neprocjenjive štete“. O krizi u medijima i nemoći da se medijski profesionalci s njom suoče znakovito svjedoči i primjer dugogodišnjih priprema osnivanja Hrvatskoga vijeća za medije, samoregulacijskoga tijela osnovanoga od nakladnika i novinara koje je – prema uzorima dobre prakse iz različitih zemalja u kojima takve organizacije uspješno djeluju – trebalo

brinuti o ostvarenju profesionalnih i etičkih standarda u medijima, a koje po osnivanju zapravo nikada nije u potpunosti zaživjelo, te je nakon nekoliko godina i formalno ukinuto³⁷.

„Etika tradicionalnih medijskih kanala danas je zapuštena kategorija kojom se malo tko bavi, a sve stoga što se problemi suvremenog novinarstva sažimaju u – preživljavanje, pa se etičnost čini kao luksuz koji je gubitak vremena, a možda i novca“, upozorava Vilović (2014: 254) dodajući da ona „nije zanimljiva urednicima, a vlasnici se njome bave sporadično, i to onda kad za neetičnost svoga medija mogu odgovarati na sudu“. „Jednostavan stav bi se mogao sažeti u sljedećem: Kako raspravljati o etičkim dvojabama u redakciji kad se sve prepušta marketingu, tržištu i senzaciji? Primatelji masmedijske poruke vjerojatno su najviše oštećeni i prisilno se navikavaju na sadržaje koji su nerijetko neetični i čista manipulacija“ (Vilović, 2014: 254).

Ako se pokuša – na temelju vrlo šturoga opisa trendova karakterističnih za hrvatske medije prvih dvaju desetljeća u okvirima demokratskoga poretka – izvesti zaključak koliko su oni i jesu li ispunjavali one zadaće i funkcije o kojima piše Peterson (1956, 1984) postavljajući teoriju društvene odgovornosti tiska, moglo bi se reći kako su to činili tek djelomično, tj. nisu uvijek i u potpunosti prihvaćali odgovornost koju imaju spram različitih društvenih aktera stavljajući upravo dužnosti prema javnom interesu i općem dobru u drugi plan. Malović (2014: 117) ističe da je društvena odgovornost postala važnom vrijednosnom referencom u poslovanju masovnih medija, no jednako tako upozorava da „hrvatske medije to nije ni očešalo, a kamoli da se primjenjuju načela društveno odgovornog poslovanja“ (Malović, 2014: 118). „Stanje medija u Hrvatskoj pokazuje kako je prevladao senzacionalizam, niski profesionalni standardi, a oglašivači, putem agencija za plasman propagande u medije, određuju trendove i sadržaje“ (Malović, 2014: 118). Čini se, zapravo, da se i danas postavljaju ista ona pitanja o kojima se promišljalo kada je libertarijanska teorija tiska doživljavala kritiku, te se transformirala u teoriju društvene odgovornosti tiska. Koliko su se mediji u vrijeme komunizma više-manje vjerno mogli uklopiti u sovjetsko-komunistički medijski model, po transformaciji društveno-političke paradigme u demokratsku, ipak je padom kvalitete i krizom etike (u prvom planu krizom odgovornosti) u punom smislu izostalo uklapanje u model društvene odgovornosti tiska, pa su mediji i danas izloženi kritici, a

³⁷ Usp. Fehir, Petar (2017), *Saša Leković: Promoviraju se teze koje opravdavaju primitivizam*, <http://www.hnd.hr/sasa-lekovic-promoviraju-se-teze-koje-opravdavaju-primitivizam>, pristupljeno 13. rujna 2018.

povjerenje publike pada, što pokazuju i brojna provedena istraživanja³⁸. Malović (2014: 122) postavlja pitanje zašto bi neki medij uopće bio društveno odgovoran, i odmah nudi racionalan odgovor:

„S istim dilemama suočili su se vlasnici medija, ali i novinari u SAD-u u davna vremena, kada je u nas vladao sovjetski medijski model u kojemu se nije ni sanjalo o bilo čemu drugome nego slijepoj poslušnosti Partiji. Dvojbu rješava vrlo efikasno samo jedna činjenica: medije koji nisu društveno odgovorni i koji grade svoju uređivačku politiku na senzacionalizmu, manipulaciji i poluistinama publika odbacuje kao nevjerodostojne.“

Upravo je vjerodostojnost medija, napominje isti autor (2014: 122), neprocjenjiva jer mediji kojima publika vjeruje imaju osiguranu budućnost što očitito pokazuje globalna kriza novina u kojoj najmanje problema imaju ili, pak, najduže preživljavanje na tržištu pokazuju, oni koji su profesionalno kvalitetni i čijim se informacijama vjeruje (Malović, 2014: 122). Navedeno svjedoči o aktualnim medijskim trendovima, ali ujedno ostavlja prostor za snažnije djelovanje ka društveno odgovornom novinarstvu u čijem su središtu sloboda javne riječi, ali i preuzeta odgovornost za djelovanje prema profesionalnim i etičkim načelima struke.

³⁸ O istraživanjima (ne)povjerenja hrvatskih građana u medije i percepciji novinarske profesije vidjeti npr.: *Pilarov barometar hrvatskoga društva* (<http://barometar.pilar.hr/>), pristupljeno 12. listopada 2018.); istraživanje agencije GfK iz 2012. (<https://www.tportal.hr/vijesti/clanak/zasto-ne-vjerujete-novinarima-20130220>), pristupljeno 12. listopada 2018.), istraživanja agencije GfK od 2010. do 2012. (Malović, 2014: 119), istraživanje Fakulteta političkih znanosti i agencije za istraživanje tržišta *Media Metar* iz 2009. (Kanižaj i Skoko, 2010); istraživanje agencije GfK iz 2008. (<http://www.presscentar.hr/objava.php?id=1783&key=a437caaldde6861c6d6caf146248ec8c>), pristupljeno 12. listopada 2018.).

2. SLOBODA JAVNE RIJEČI I DEMOKRATIZACIJA

2.1. Definiranje pojma sloboda javne riječi

U obje, u ovome radu spomenute, medijske teorije – i sovjetsko-komunističkoj i teoriji društvene odgovornosti tiska – na različite je načine u središtu pitanje (ne)slobode javne riječi. Riječ je o jednome od fundamentalnih demokratskih obilježja i jednoj od temeljnih političkih sloboda. Istodobno, u socijalističkim se zemljama o toj slobodi deklarativno govorilo, a javno su vrijedila načela kažnjavanja „verbalnoga delikta“ po kojemu se i zbog najbenignije šale moglo završiti u zatvoru.

Blanka Jergović (2003: 94) tumači kako prvi izvještaj o slobodi javne riječi potječe iz 350. godine prije Krista „kad je grčki državnik i govornik Demosten rekao da je oduzimanje slobode izražavanja jedna od najvećih nesreća za ljudska bića“. Premda su joj korijeni antički, „sloboda izražavanja temeljna je novovjekovna civilizacijska stečevina“ (Alaburić, 1998: 5). „Pravo na slobodu izražavanja jedan je (moglo bi se reći glavni) od kamena temeljaca na kojima počiva razvoj suvremene moderne demokracije, ostvarivanja tradicija, ciljeva i ideala slobodnog društva, slobodnih i ravnopravnih pojedinaca u slobodnoj i demokratskoj društvenoj i državnoj zajednici vladavine prava i ustava“ (Arlović, 2016: 381).

Sloboda izražavanja u demokratskom je svijetu „gotovo aksiomatski neupitna vrednota“, smatra Vesna Alaburić (1998: 5), dodajući da je sve suvremene demokratske zemlje u svojim ustavima i zakonima štite kao temeljno ljudsko i građansko pravo. „Tome je postignuću prethodio višestoljetni povijesni proces, tijekom kojega je sloboda izražavanja bila teorijski (filozofijski, etički, politologijski, sociologijski, pravno itd.) na različite načine utemeljena i različitim argumentima branjena“ (Alaburić, 1998: 5). Ista autorica (1998: 6-7) ističe i dvostruku, tj. „dvodimenzionalnu“, a istodobno neproturječnu narav suvremenoga prava na slobodu izražavanja. Ona je temeljno ljudsko pravo svakoga pojedinca, ali ujedno i fundamentalno građansko (političko) pravo, što ju čini jednim od najznačajnijih prava na indeksu ljudskih prava i sloboda. „Sloboda izražavanja, naime, nije samo *conditio sine qua non* intelektualnog i duhovnog razvitka svakoga pojedinca kao osobe, nego i temeljni preduvjet opstanka svih njih zajedno, kao demokratske zajednice“, tumači Alaburić (1998: 7), dodajući pritom da je ta spoznaja, posebice posljednjih desetljeća, općeprihvaćena u politologijsko-pravnoj teoriji i u ustavno-sudskoj praksi demokratski uređenih zemalja.

Sloboda izražavanja na poseban se način ostvaruje kao medijska sloboda. „Mediji postoje i u društvima koja su djelomično slobodna ili u kojima slobode uopće nema, ali to nisu mediji koji su društveno relevantni i to nisu društva koja možemo smatrati demokratskim“ (Malović, 2014: 72). Nesporna je činjenica da su slobodni mediji „stup slobodnog i demokratskog društva“, a „određenje slobode, borbe za slobodu i stalno pitanje je li ona ostvarena ili izgubljena – ključne su teme mnogih rasprava kroz stoljeća“ (Zlatev, 2011: 17).

„Individualno ljudsko pravo na slobodu izražavanja (kao izraz liberalnoga teorijskog i pravno-političkog koncepta), sukladno tzv. teoriji 'demokratske participacije', prošireno je društveno-kolektivnim, odnosno funkcionalno-demokratskim pravom građanina 'da bude informiran', odnosno 'pravom javnosti da zna'. Demokracija, kao oblik vladavine i sustav samoregulacije jedne moderne političke zajednice, nezamisliva je, naime, bez aktivnog i informiranog građanina kao svoje pretpostavke. Otuda je logično da se takvom građaninu u demokratskoj političkoj zajednici, koja takvom hoće i ostati, mora zajamčiti ne samo ('liberalno') pravo na oblikovanje i javno izražavanje mišljenja, nego i ('funkcionalno-demokratsko') pravo da bude informiran, tj. da prima raznovrsne informacije, ideje i mišljenja drugih!“ (Alaburić, 1998: 7).

Na temelju informacija koje dolaze iz različitih pluralnih medijskih izvora, a pod pretpostavkom da su oblikovane prema profesionalnim standardima novinarske struke, može se graditi slika društva koja pretpostavlja donošenje zrelih odluka u okviru političke participacije. Dovoljno je ovdje kao primjer navesti sudjelovanje građana u demokratskim izbornim procesima, te ulogu medija pri donošenju odluka birača. Alaburić (1998) zato ističe da je sloboda izražavanja uvjet bez kojeg demokratski politički sustav jednostavno ne može opstati. „Ocjenjujući stupanj slobode masovnih medija u pojedinim zemljama, možemo odrediti i stupanj slobode u cjelini. Time se potvrđuje teza [...] da masovno komuniciranje i komuniciranje u cjelini određuje stupanj demokracije u društvu“ (Malović, 2014: 72). Upravo je zbog toga nemoguće promišljati demokratizacijski proces ne uzimajući u obzir i stupanj na kojemu se nalazi sloboda (javnoga) izražavanja, tj. sloboda javne riječi. Također, „upravo zbog tog značenja za opstanak i funkcioniranje modernih demokracija, sloboda izražavanja uživa najviši stupanj ustavno-zakonodavne i sudske zaštite“ (Alaburić, 1998: 8).

„Dobar bi pravni sustav trebao osigurati slobodu medija, uz istodobno poštovanje prava pojedinaca, posebice prava na privatnost. Sloboda medija podrazumijeva – istodobno – slobodu novinara i urednika, njihov, od različitih utjecaja slobodan i samostalan izbor da nešto objave ili ne, i pravo publike da prima i šalje informacije, što je jedno od temeljnih pitanja slobode građana. Sloboda medija uglavnom je utemeljena na dvama principima: na nepostojanju bilo kakvog oblika precenzure, i na tome da za objavljivanje nije potrebno nikakvo dopuštenje. Ona je u svijetu regulirana na različite načine – od nedostatka zakona, kao što je to u SAD-u, do ustavnih jamstava kakva nalazimo u većini europskih zemalja i u nas“ (Jergović, 2003: 94).

Labaš i Barčot (2013: 179) zaključuju „da su sredstva informiranja, povijesno gledano, više bila subjektivna i neetična, radeći u nečiju korist, a da su tek pojavom novog doba i novih platforma nastali uvjeti za objektivno i etično novinarstvo. Jedan od tih uvjeta svakako su bili

demokracija, pluralizam i višestranačje, kao i stvarna, realna sloboda govora, bez straha od posljedica.“ Sve naznačeno jasno pokazuje da se sloboda javne riječi istinski može oživotvoriti tek kada na nju nema izravnih pritisaka. Premda se ona i u demokraciji često pokušava kontrolirati i „ušutkati“, ipak su raznorazne metode više ili manje uspješnoga utjecaja na medije teško usporedive s izravnim „napadom“, koji se i u teoriji (ideologiji) i u praksi događao u zemljama u kojima je na vlasti bila komunistička partija. Pa ipak, legislativno gledano, pravo na slobodu javne riječi bilo je zajamčeno i u jednopartijskome sustavu. No, uz nemali broj ograničenja.

2.2. Sloboda javne riječi u socijalističkoj Jugoslaviji

Ustavopravna znanost, tumači Josip Mihaljević (2011: 38), ljudska prava afirmira kao temeljna prava svake države čiji je temeljni dokument ustav, o čemu svjedoči i činjenica da se odredbe o ljudskim pravima najčešće nalaze na samome početku toga akta, u preambulama, općim klauzulama i temeljnim člancima. Isti autor (2011: 38) podsjeća da su temeljna građanska prava bila uređena i u ustavima koji su vrijedili na prostoru socijalističke Hrvatske, odnosno Jugoslavije, nakon Drugoga svjetskog rata, pa sve do demokratskih promjena 1990-ih godina. Tako su građanska prava i dužnosti u socijalističkoj Hrvatskoj prvi put uređeni Ustavom Federativne Narodne Republike Jugoslavije (FNRJ) iz siječnja 1946. godine, nastalom, kako piše Mihaljević (2011: 38), po uzoru na tzv. „Staljinov ustav“ u SSSR-u. Republički su ustavi u pravilu bili preslika saveznoga. U saveznom ustavu, u njegovu 27. članku, stoji da se građanima jamči sloboda tiska, govora, udruživanja, zborova, javnih skupova i manifestacija³⁹. Promijenjenim Ustavom Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ) iz 1963. godine dolazi do proširenja tumačenja prava na slobodu javne riječi. Člankom 39. zajamčena je sloboda misli i opredjeljenja,

„što je novost u odnosu na prethodni Ustav, a sloboda tiska i drugih medija, sloboda udruživanja, govora, javnog istupanja, zbora i drugog javnog okupljanja (čl. 40.) uvelike su proširene jer se razrađuju u sedam stavaka. Članak 40. građanima jamči pravo izražavanja i objavljivanja svojih mišljenja sredstvima javne komunikacije, izdavanjem novina i drugih tiskovina, no istodobno je to pravo i ograničeno jer se navedenim 'slobodama i pravima nitko se ne smije koristiti radi rušenja osnova socijalističkog demokratskog uređenja [...] radi ugrožavanja mira, ravnopravne

³⁹ Usp. http://www.arhivvyu.rs/active/sr-latin/home/glavna_navigacija/leksikon_jugoslavije/konstitutivni_akti_jugoslavije/ustav_fnrj.html, pristupljeno 22. lipnja 2017.

međunarodne suradnje ili nezavisnosti zemlje, raspirivanja nacionalne, rasne ili vjerske mržnje ili netrpeljivosti, ili radi poticanja na vršenje krivičnih djela, niti na način kojim se vrijeđa javni moral' (st. 3.). Pod kojim je uvjetima korištenje tim slobodama i pravima protuustavno nije određeno u Ustavu, nego je za to predviđen savezni zakon. Istim člankom zajamčeno je i pravo na ispravak objavljene informacije kojom se nanosi povreda prava ili interesa čovjeka ili organizacije“ (Mihaljević, 2011: 44).

Novim jugoslavenskim Ustavom iz 1974. godine to je pravo regulirano u trećoj glavi, koja propisuje slobode, prava i dužnosti čovjeka i građanina⁴⁰. Člankom 166. zajamčena je sloboda misli i opredjeljenja, a 167. člankom jamči se sloboda tiska i drugih vidova informiranja i javnoga izražavanja, sloboda udruživanja, sloboda govora i javnoga istupanja, sloboda zbora i drugoga javnog okupljanja. Također, građani imaju pravo izražavati i objavljivati svoja mišljenja putem sredstava informiranja. Propisano je i da građani, organizacije i udruženja građana mogu, pod zakonski određenim uvjetima, izdavati tisak i širiti informacije putem drugih sredstava informiranja. Člankom 168. jamči se i pravo građana da budu obaviješteni o događajima u zemlji i svijetu koji su od interesa za njihov život i rad, kao i o pitanjima od interesa za zajednicu. Tisak, radio i televizija, i druga sredstva javnoga informiranja i komuniciranja, stoji u istome članku, dužni su istinito i objektivno obavještavati javnost, objavljivati mišljenja i informacije tijela, organizacija i građana koji su od interesa javnosti. Istim se člankom jamči i pravo na ispravak objavljene informacije kojom su povrijeđena nečija prava ili interesi.

„Socijalistička Hrvatska, kao dio šire jugoslavenske zajednice, iako u praksi nije bila demokratska, imala je nominalni demokratski karakter. Taj 'demokratski' karakter vidljiv je i iz svih ustava socijalističkoga razdoblja. Međutim, bitno je naglasiti da Jugoslavija (i FNRJ i SFRJ) za čitavog svoga postojanja nije usvojila Opću deklaraciju o pravima čovjeka iz 1948. godine. Prilikom glasanja i usvajanja u UN-u Jugoslavija se držala stajališta koje su proklamirali SSSR i zemlje Istočnoga bloka – da bi prihvatanje Deklaracije značilo dopuštenje uplitanja drugih država u unutarnje poslove pojedine države, odnosno povredu suvereniteta države“ (Mihaljević, 2011: 47).

Također, Jugoslavija nije bila potpisnica niti Europske konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda.

Povijest tako svjedoči da je i jugoslavenskim ustavima, od 1946. do 1990. sloboda izražavanja bila formalno (*de iure*) zajamčena, dok je istodobno u stvarnosti (*de facto*) ona živjela u okvirima onoga što je bilo određeno diskursom i interesom dominantne političke ideologije. „Zakoni bivše Jugoslavije dosljedno su i sveobuhvatno ograničavali slobodu medija, u skladu s političkim supstratom“, upozorava Jergović (2003: 95). Kao primjer može se uzeti ustavna klauzula o vrijeđanju javnoga morala kao iznimci od slobode govora. „U višestranačkome demokratskom društvu, u kojemu djeluju i mnoge nevladine udruge i postoji

⁴⁰ Usp. <http://mojustav.rs/wp-content/uploads/2013/04/Ustav-SFRJ-iz-1974.pdf>, pristupljeno 22. lipnja 2017.

slobodno javno mnijenje, zlorabe pod izlikom zaštite javnoga morala su teško provedive, za razliku od nedemokratskih režima u kojima slične odredbe vlast tumači isključivo kako njoj odgovara“, smatra Đorđe Obradović (2009: 147) potvrđujući „rastezljivost“ tumačenja te odredbe prema potrebama vladajućih.

Zrinjka Peruško (2006: 198) također pojašnjava bitnu činjenicu da je prije prvih višestranačkih izbora u Hrvatskoj politički diskurs „bio skoro u potpunosti izjednačen s diskursom komunističke partije (naravno, postojali su i usporedni opozicijski diskursi, ali oni nisu imali moć konstrukcije stvarnosti)“, te nastavlja: „Značenja su u političkim diskursu bila utemeljena u marksističkoj političkoj literaturi, a diskurs je pretpostavljao razumijevanje ideoloških koncepcija i značenja na kojima se temeljio“, pretpostavljajući neupitnost tih značenja a sve s ciljem ne zadovoljavanja javnoga interesa, nego perpetuiranja i legitimacije samoga sustava (Peruško, 2006: 198). Pritom ista autorica (2006: 198-199) napominje da „javnome političkom diskursu nije bio cilj stvaranje zajednice kroz participaciju građana u kreiranju dominantnih političkih definicija, nego kroz identifikaciju s ideološkim diskursom vladajuće politike“. Zbog toga je – tumači autorica – „tranzicijski proces morao uključiti i promjenu samog političkog diskursa povrh konstrukcije temeljnoga demokratskog konsenzusa o osnovnim vrijednostima kao što su demokracija, sloboda, tolerancija i pluralizam“, a da bi te vrednote mogao uključiti u konsenzus, politički ih je diskurs prvenstveno morao uključiti u samoga sebe.

2.3. Sloboda javne riječi u prvome desetljeću hrvatske demokracije

Nakon osamostaljivanja, Ustav Republike Hrvatske pravo na slobodu javne riječi izravno regulira u Članku 38., a dalje je ono razrađeno u organskim zakonima koji reguliraju medijski sustav. „Pravo na slobodu izražavanja Ustav Republike Hrvatske naziva slobodom mišljenja i izražavanja misli. Ono je zajamčeno i to kao proces (sloboda mišljenja) i kao konkretna radnja izražavanja misli“ (Arlović, 2016: 393), te obuhvaća:

- a) slobodu izražavanja misli,
- b) slobodu govora i javnoga nastupa,
- c) slobodu tiska i drugih sredstava priopćavanja,

d) slobodu osnivanja svih ustanova javnoga priopćavanja.

Uz to, istim se ustavnim člankom zabranjuje cenzura, novinarima se jamči pravo na slobodu izvještavanja i pristupa informaciji, a posebice pravo na pristup informacijama koje posjeduju tijela javne vlasti, te se jamči pravo na ispravak.

Medijska se sloboda temelji na bitnim međunarodnim dokumentima i deklaracijama koji reguliraju ljudska prava, poput *Opće deklaracije o ljudskim pravima* (1948.), *Međunarodne konvencije o građanskim i političkim pravima* (1966.), te *Europske konvencije o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda* (1953.). Temelj medijskoga zakonodavstva u suvremenoj Hrvatskoj su:

„slobode i prava čovjeka i građanina, kako ih definiraju međunarodni europski dokumenti i akti Savjeta Europe o slobodi izražavanja i informiranja. Njihovim se prihvaćanjem Hrvatska obvezala da će zakone i praksu temeljiti na poštovanju prava na slobodu izražavanja (mišljenja, istraživanja, primanja i širenja informacija i ideja), da će zakonima jamčiti neovisnost medija, poticati njihovu raznolikost, štiti medijski prostor od monopolizacije, osigurati svim medijima jednako pravo na dobivanje informacija i jamčiti slobodu komentiranja događaja“ (Jergović, 2003: 96).

Bez obzira na normativnu uređenost pitanja medijskih sloboda u Hrvatskoj po njezinu osamostaljenju od Jugoslavije, ipak su i od 1990-ih godina uočavani određeni problemi na tome području, o čemu Vesna Alaburić (1998: 67) piše:

„Cjelovitiji prikaz 'medijskih sloboda' zahtijevao bi i opširnu elaboraciju 'ratnog konteksta' i uloge novinara u njemu, detaljan opis pretvorbe vlasništva u bivšim 'društvenim' novinsko-nakladničkim kućama, političko-stranačke instrumentalizacije medija (ponajprije elektroničkih) u javnom vlasništvu, nepotrebnog zadržavanja monopola HRT na nacionalnoj razini, otpuštanja brojnih novinara motiviranih ne stručnim, nego nacionalnim i političkim razlozima, proglašavanja nekih novinara 'izdajicama i državnim neprijateljima' od strane visokih državnih dužnosnika, anonimnih prijetnji novinarima i članovima njihovih obitelji fizičkom likvidacijom zbog objavljenih informacija, postojanja 'crnih lista' nepoćudnih novinara i javnih djelatnika u nekim medijima, fizičkih nasrtaja na novinare, policijskog pozivanja novinara na informativne razgovore, uredničke cenzure i novinarske autocenzure, slučajeva kršenja novinarskog kodeksa i fenomena 'dragovoljnog služenja' nekih novinara, pa i po cijenu 'laganju javnosti', uloge Hrvatskog novinarskog društva i Sindikata, dosadašnje sudske prakse u sporovima protiv novina i novinara, itd. itd.“

Ovdje ipak treba još jednom istaknuti činjenicu da je dobar dio prvoga desetljeća razvoja hrvatskih medija po njezinu osamostaljenju bio obilježen (polu)ratnim stanjem. „Iako novinarstvo oduvijek teži slobodi izražavanja i slobodi distribuiranja informacija, praksa je pokazala da sloboda izražavanja nije uvijek apsolutna i neograničena, pogotovo u ratnim okolnostima“, napominju Labaš i Barčot (2013: 201), koji su svojim istraživanjem „pokazali da mediji u ratu nisu jednodušno poticali na mržnju prema neprijatelju i da huškačko novinarstvo nije preplavilo hrvatsku novinsku scenu. Postojao je određeni stupanj kontrole

informacija, ali kriterij mržnje prema neprijatelju svakako nije bio imperativ u izvještavanju“ (Labaš i Barčot, 2013: 202).

2.4. Demokratizacija – središnji tranzicijski proces

Spomenute poteškoće u konkretnom ostvarenju medijskih sloboda, prisutne i kada se društveno-političko uređenje formalno iz jednopartijskoga komunističkog preoblikuje u višestranačko demokratsko samo pokazuju da „uvođenje“ demokracije⁴¹ nije proces koji završava izborima. Upravo suprotno. Ono što prethodi, pa i slijedi nakon slobodnih izbora zapravo je dug put demokratizacije.

Enciklopedijski, demokratizacija se definira kao „proces proširivanja polit. sloboda i prava građana, kako s obzirom na osobne slobode – kao što su sloboda savjesti i vjeroispovijesti, sloboda govora i mišljenja, sloboda udruživanja itd. – tako i s obzirom na prava građana u sudjelovanju upravljanjem društv. poslovima“ (Vujić, 2005: 59). Kako piše Pero Maldini (2006a: 1105), „ozbiljenje demokracije osnovni je cilj tranzicijskih društava, pa je stoga proces demokratizacije središnji tranzicijski proces o kojem bitno ovise i mnogi drugi transformacijski procesi“. Ona „označuje promjenu političkog sustava, ustroj i konsolidaciju demokratskog poretka, ali i proces usvajanja vrijednosti demokracije“ (Maldini, 2006a: 1105).

Vlasta Ilišin (1998: 28) pojašnjava da „demokratizacija pretpostavlja uvažavanje individualnih sloboda, nepovredivost privatnog vlasništva, autonomiju civilnog društva, socijalnu pravdu, političku jednakost, slobodu političkog djelovanja, toleranciju, zaštitu prava manjina, uspostavu ustanova posredne demokracije, poštivanje demokratskih pravila i procedure“. Riječ je o slojevitom procesu jer demokratizacija podrazumijeva uspostavu slobodne sfere političkoga društva – što obuhvaća pravila izborne utakmice, slobodno stranačko organiziranje, pravila političkoga djelovanja – zatim uspostavu građanskoga društva koje je autonomno i slobodno od utjecaja države i politike, organizaciju državnih služba i dovođenje administracije u funkciju službe svih građana, a ne samo pojedine skupine, te ostvarenje funkcija pravne države i vladavine zakona s ciljem osiguranja slobode, jednakosti,

⁴¹ „Pod imenom i u ime demokracije predstavljaju se različiti oblici vladavine: monarhistička i parlamentarna demokracija, narodna demokracija, direktna i reprezentativna demokracija, parlamentarna, prezidencijalistička, liberalna, kršćanska, socijaldemokratska te autoritativna demokracija“ (Rodin, 2010: 249).

zaštite prava građana te ostvarivanje njihove zaštite od zlouporaba države (Maldini 2006a: 1107). „Sve ove sastavnice procesa demokratizacije trebaju se odvijati istodobno i usporedno. To je proces demokratske konsolidacije. On se može smatrati dovršenim tek onda kada sve ove sastavnice funkcionalno ožive i kad svi elementi društva funkcioniraju po demokratskim pravilima“ (Maldini, 2006a: 1107-1108).

Upravo zbog svoje sveobuhvatnosti tranzicijski se demokratizacijski proces u različitim zemljama različito odvija, čak i ako se u obzir uzmu samo površno promatrane kategorije poput „brzine“ i uvjetno rečeno „potpunosti“ društveno-političke transformacije. Ilišin (1998: 28) pojašnjava kako su iskustva većine postsocijalističkih zemalja u posljednjem desetljeću 20. stoljeća pokazala „da je demokratska tranzicija, nasuprot optimističkim očekivanjima žitelja tih zemalja, razmjerno dugotrajan i tegoban proces“. Upravo ta društva, smatra Maldini (2006b: 87), unatoč njihovoj normativno-institucionalnoj demokratskoj konstituciji, obilježavaju problemi demokratske legitimacije, te nedjelotvornost demokratskoga sustava.

„Socioekonomski uvjeti bitni su razlozi otežane demokratizacije, no čini se da su sociokulturni činitelji (osobito obrasci dominantne političke kulture) ključne determinante održanja i razvoja demokratskoga političkog sustava. Tranzicijska društva obilježava razvojni diskontinuitet. Normativno-institucionalne i kulturološke promjene imaju različitu dinamiku i ne odvijaju se paralelno“ (Maldini, 2006b: 87).

Tako je i s hrvatskim društvom koje je, kako tumači Maldini (2006: 81), opterećeno „brojnim teškoćama u ostvarenju tranzicijskih ciljeva“, te pritom navodi neke od čimbenika koji zasigurno utječu na taj proces, poput ekonomske nerazvijenosti, društvene nemoderniziranosti, izostanka demokratskoga političkog iskustva, te političkoga, povijesnoga i kulturnoga nasljeđa. Uz to, kako napominje Ilišin (1998: 29), Hrvatska se iz skupine postsocijalističkih zemalja izdvaja i po dvije bitne okolnosti: raspadom socijalističkoga poretka nije promijenjen samo politički sustav, nego je konstituirana i samostalna nacionalna država koja se pritom zatekla u ratnom sukobu koji je prerastao u višegodišnje (polu)ratno stanje, okončano tek sedam godina nakon izbijanja prvih oružanih incidenata. Autorica smatra da su te dvije okolnosti u znatnoj mjeri utjecale, utječu i utjecat će na demokratizacijski proces u Hrvatskoj. I Slaven Letica (2002: 108) ističe da je – kada se govori o demokraciji i demokratizaciji hrvatskoga društva – nužno imati na umu povijesni kontekst u kojemu je stvorena Republika Hrvatska i u kojemu se pokušava izgrađivati demokracija i suvremeno civilno društvo:

„U svega tri generacije bili smo – kao narod – svjedoci uzbudljive, burne, krvave, pa i višestruko promašene povijesti. Hrvatski narod ostavlja iza sebe u dvadesetom stoljeću: *dvije propale totalitarne ideologije* (fašističku i komunističku), kojima je u manjini pripadao; *tri rata* (dva

svjetska i Domovinski), *dvije bankrotirane državne ideje* (austroougarsku i jugoslavensku), četvrt stoljeća života pod velikosrbijanskom diktaturom i krunom (1918-1941), *pola stoljeća života u komunizmu* (1945-1990) i deset godina života u stanju *ni-demokracije-ni-diktature* (1990-2000). Takvim se, fascinantnim i tragičnim povijesnim košmarom može teško 'pohvaliti' bilo koji drugi europski narod“ (Letica, 2002: 106).

Uvođenje demokracije u punom smislu te riječi – kao krajnji cilj procesa demokratizacije – nije, dakle, u svim tranzicijskim zemljama uvijek jednako uspješno. Tako se u nekim zemljama govori tek o minimalnoj razini demokracije koja bi se mogla odrediti na temelju dvaju zahtjeva:

„Prvi je zahtjev prisutnost natjecanja. On se može ustanoviti ako postoje institucije sustava i demokratska procedura kroz koje građani mogu slobodno iskazati svoje preferencije (podrazumijeva oporbene političke opcije) i ako postoji institucionalno ograničenje (zaštita) od posezanja političke vlasti prema tim slobodama. Drugi zahtjev minimalne demokracije jest uključenost (opće pravo glasa) za sve građane, neovisno o njihovim sekundarnim (nacionalnim, vjerskim, imovinskim i sl.) obilježjima. Osnovno minimalističko shvaćanje razumije demokratizaciju kao redovito održavanje izbora i uvođenje osnovnih normi, što čini slobodne izbore mogućima (odsutnost prisile, natjecanje političkih stranaka i opće pravo glasa). Međutim, to samo po sebi ne jamči postojanje slobode, jednakosti (pred zakonom) i poštivanje građanskih sloboda“, upozorava Maldini (2008: 331).

Moguće je kao primjer uzeti prve višestranačke izbore u Hrvatskoj 1990. godine, nakon kojih je Hrvatska tek krenula putem transformacije iz socijalističkoga jednostranačkoga društveno-političkog uređenja ka demokratskome višestranačkom uređenju.

Šire shvaćanje, koje snažnije uzima u obzir uključenost, piše Maldini (2008: 331) pretpostavlja uvođenje liberalnih individualnih prava, poput prava udruživanja, javnoga osporavanja, vjerske slobode, slobode izražavanja, tiska i alternativnoga informiranja, slobode obnašanja javnih dužnosti... „To je demokratizacija zasnovana na građanskim pravima, nasuprot formalnoj demokratizaciji. Pitanje demokratičnosti stoga nije u uspostavi političkih institucija i formalnih prava, nego imaju li ona stvarno značenje za građane“ (Maldini, 2008: 331). Upravo je u tome ključna razlika u stupnju implementacije demokratskih načela i uspješnosti ili dovršenosti samoga procesa demokratizacije. Proces je to koji je, dakle, neizbježno povezan sa stvarnim življenjem sloboda koje se umnogome očituju i u sustavu masovne komunikacije, kao što je, posebice, sloboda javno izgovorene riječi, te su stoga ta dva pojma (demokratizacija i sloboda govora) neodvojiva. Demokratizacija upravo pretpostavlja brojne mehanizme koji je potiču i omogućuju, a jedan od sustava koji u promicanju i uvođenju demokracije ima snažnu ulogu zasigurno je i medijski sustav.

2.5. Mediji kao demokratizacijski agens u tranzicijskim društvima

„Odnos medija i demokratskih društava veoma je složen i višeznačan, budući da mediji imaju nekoliko funkcija, poput diseminacije informacija, provjeravanja činjenica i odgovornosti 'pasa čuvara', koje su važne kako za nove, tako i za već uspostavljene demokracije“, smatra Petia Kostadinova (2015: 453), dodajući da uloga medija u demokraciji ipak u velikoj mjeri ovisi o tome koliko su novinari oslobođeni od utjecaja vlasti i drugih čimbenika, te mogu li nuditi perspektive koje su različite, neovisne i kritičke. Pitanje je to, dakle, i samoga medijskog sustava. „U kontekstu suvremenih tranzicijskih procesa, na prostoru cijele srednje i istočne Europe, organizacija medijskog sustava zadobila je ulogu jednog od ključnih čimbenika procjene demokratičnosti društva“, ističe Peruško Čulek (1999: IX), dodajući kako mediji „u kontekstu tranzicije nisu samo sredstvo pomoću kojeg se informiramo, zabavljamo ili učimo, nego se njihova uloga i položaj blisko povezuju s uspješnim prelaskom na demokratski politički sustav“. Ista autorica (1999: 1) naglašava da su mediji „nesumnjivo središnji akter u demokratskoj tranziciji u novim europskim demokracijama“.

„Mediji masovne komunikacije vezivno su tkivo demokracije“, napominju i Gunther i Mughan (2000: 1), dodajući da su oni osnovna sredstva pomoću kojih građani i njihovi izabrani predstavnici komuniciraju u njihovim recipročnim nastojanjima informiranja i utjecanja.

„Tijekom 20. stoljeća mediji masovne komunikacije bili su, u svim tipovima političkih režima, u središtu dinamičnoga odnosa vladajućih i onih nad kojima se vlada. Najprije uslijed širenja pismenosti, a zatim i zbog napretka u komunikacijskim tehnologijama, mediji – a naročito televizija u današnjem svijetu – umnogome su postali glavni izvor političke informiranosti masovne publike“ (Gunther, Mughan, 2000: 3).

Istraživanja koja su se bavila odnosom medija i politike u kontekstu demokratizacije obično su razmatrala dva središnja pitanja: demokratizaciju putem medija, te demokratizaciju samih medija (Jebril, Loveless, Stetka, 2015: 85-86). Tako se, primjerice, medijska sloboda promatra kao indikator demokratskih promjena, ali ujedno i kao nužna pretpostavka za valjano djelovanje demokratskih institucija. Povezanost rastućega broja slobodnih medija i procesa demokratizacije smatra se recipročnom. Naime, jednom kada je postignuta liberalizacija medija, i novinari neovisnih medija svojim kvalitetnim izvještavanjem olakšavaju veću transparentnost i odgovornost u upravljanju, jačaju i demokratska konsolidacija te civilno društvo (Jebril, Loveless, Stetka, 2015: 85-86). Zasigurno, „bez

slobodnog se i dobrog novinarstva ne može održati demokratski oblik života“ (Koprek, 1992: 128), a pitanje „slobode medija zauzima značajno mjesto u praćenju napretka tranzicije novih demokracija“ (Peruško Čulek, 1999: 6).

„Briga za njihov nezavisni status i sadašnju ulogu u društvu vezuje se sasvim jasno uz važnost koju informacija ima za funkcioniranje svake djelotvorne demokracije. Kategorija 'obaviještenog pristanka' onih kojima se vlada, u modernoj predstavničkoj demokraciji potpuno ovisi o neometanom djelovanju masovnih medija. Iz tog rakursa mediji su možda najvažniji akter u javnoj sferi modernog društva“ (Peruško Čulek, 1999: 6).

U zemljama u tranziciji ta je važnost medija još snažnije naglašena, jer se uvijek promatra i u odnosu na stanje medijskoga sustava prije negoli su tranzicijski mehanizmi postali aktualnima.

„Naime, institucija informiranja u prijašnjem je sustavu bila smještena unutar političkog kruga moći. Uloga medija nije bila da razvija kontrolnu ulogu vlasti na strani javnosti, nego upravo obratno. Iako se totalitarnička vladavina nije u zemljama srednje Europe razmahala na način na koji se on manifestirao u nacističkom ili staljinističkom obliku, uloga medija u indoktrinacijske i propagandne svrhe, te radi mobilizacije i organizacije masa (a ne javnosti) bila je u ovim zemljama dominantna. U socijalističkim zemljama, uključujući i samoupravnu varijantu, u konstrukciji društvenih definicija sudjelovali su samo članovi uže političke elite, dok se od ostalih članova društva očekivalo da se takvim definicijama prilagodi. Politički diskurs u Hrvatskoj prije početka tranzicijskih promjena bio je gotovo potpuno identificiran s diskursom komunističke partije“ (Peruško Čulek, 1999: 6-7).

Navedeno svjedoči kako su jasne razlike između sovjetsko-komunističke teorije tiska i teorije društvene odgovornosti tiska bile uočljive i u medijskom sustavu Hrvatske u okrilju bivše jugoslavenske federacije, kada je isključivo Partija preko svojih formalnih i neformalnih tijela odlučivala o medijskim smjerovima. Upravo zato, mediji tek u slobodnim društvima djeluju i kao važan akter civilnoga društva s ključnom ulogom za funkcioniranje demokratskih društava, o čemu piše i Vesna Alaburić:

„U demokratskim sustavima mediji su iznimno važni organi tzv. civilnoga društva, odnosno sredstva u funkciji javnosti, dakle građana, a ne država, vlada, političkih stranaka, vođa, ili privatnih interesa njihovih vlasnika ili u njima zaposlenih novinara. Stoga oni, uvjetno rečeno, trebaju 'služiti' isključivo interesima, odnosno dobrobiti te javnosti, a ne nekim parcijalnim grupnim ili osobnim interesima i ciljevima. Ukratko, oni na svoj osobit i nezamjenjiv način, u demokratskim društvima utemeljenim na podjeli vlasti i vladavini prava, skrbe o javnom interesu i općemu dobru“ (cit. prema: Skoko, 2011: 365-366).

Kolika je uloga medija u procesu demokratizacije govori i upozorenje britanskoga politologa Harolda Laskija da „čovječanstvo bez pouzdane vijesti prije ili poslije postaje čovječanstvo bez temelja za slobodu“ (cit. prema: Malović, 2005: 186). Medijsko izvještavanje na temelju profesionalnih i etičkih novinarskih standarda koje građanima podastire istinitu, točnu, nepristranu i uravnoteženu informaciju, s odnosom poštovanja prema primateljima, može biti sredstvo pomoću kojega ti isti građani grade razumijevanje politike i

demokratskih procesa, slobodno promišljajući, donoseći odluke, te u konačnici djelujući. Već, dakle, poštujući same profesionalne standarde i načela novinarske etike, medijski djelatnici postaju „polugom“ demokratizacijskoga procesa.

Ne ulazeći dublje u analizu konkretnih načina i rezultata medijskoga utjecaja na procese demokratizacije u različitim fazama toga procesa, ovdje ćemo se zaustaviti na zaključku kako mediji mogu pomoći političkoj socijalizaciji tijekom procesa demokratizacije (Jebril, Loveless, Stetka, 2015), promičući načela koja su u temeljima toga procesa, tj. promičući stvarno oživotvorenje demokratskih načela. „Suvremene demokracije ne mogu bez medija, zato jer su oni neophodan korektiv društvenih devijacija. Bez slobodnih, nezavisnih i kritičkih medija nezamislivo je razvijati demokraciju“, ističe Malović (2007: 7).

Kakvi će, pak, mediji biti i hoće li aktivno promicati slobodu javne riječi i demokratizacijske čimbenike, uz društveno-političko uređenje, prvenstveno ovisi o njihovim vlasnicima. Kako smo ranije u radu spomenuli, u društvima sa socijalističkim društveno-političkim uređenjem to je u prvome redu bila država, kroz organizacije koje su bile odgovorne vladajućoj partiji pa su takvi bili i mediji, dok se u demokratskim društveno-političkim uređenjima pojavljuje i mnogo privatnih vlasnika koji trasiraju uređivačke politike svojih medijskih kuća. No, u oba se društveno-politička uređenja kao medijski vlasnik pojavljuje i Katolička Crkva. Zanimljivo je stoga proučiti na koji su način djelovali mediji u crkvenu vlasništvo u razdobljima u kojima se u hrvatskoj medijskoj sceni uočavalo oživotvorenje sovjetsko-komunističke teorije tiska ili se, pak, težilo oživotvorenju teorije društvene odgovornosti tiska, što će se u sljedećim poglavljima istražiti na primjeru vjerskih novina *Glasa Koncila*.

3. KATOLIČKA CRKVA I MEDIJI

3.1. Kratak pregled razvoja odnosa

Kao što je vidljivo iz ranijih poglavlja ovoga rada, društvenu povijest novijega doba nemoguće je proučavati isključujući iz obzora različite bitne čimbenike koji su tu povijest često oblikovali i usmjeravali, a među kojima su zasigurno i mediji masovne komunikacije. Nemoguće je pritom u obzir ne uzeti i vlasnike medija, među kojima su kroz povijest značajno mjesto zauzimale vjerske zajednice, posebice Katolička Crkva. Jednako tako, niti povijest Katoličke Crkve ne može se proučavati, a da se u obzir ne uzme njezina komunikacija. Ona je, štoviše, „konstitutivni dio njezina života i njezina poslanja“, tumači Jerko Valković (2013: 9), budući da se Crkva od samih početaka koristila komunikacijskim sredstvima koja su joj u određenom povijesnom trenutku bila raspoloživa⁴². „Suživot Crkve i medija od početaka širenja kršćanstva pa do naših dana poznaje različita razdoblja: od trenutaka protivljenja i nepovjerenja, suzdržanosti pred medijima, koji se brzo šire te ih se još dobro ne poznaje, pa do isticanja njihove neutralnosti, odnosno poziva na suradnju i obostrano obogaćenje“ (Valković, 2013: 10).

Kada sredinom 19. stoljeća, nakon početnoga nepovjerenja, Crkva uviđa važnost novina, počinje i sama pokretati tiskovine (npr. *La cività cattolica*, 1850. ili *L'Osservatore Romano*, 1861.) koje su, kako pojašnjava Valković (2013: 22), „u prvo vrijeme usmjerene na obranu pape, odnosno kršćanskog nauka i morala“, te su se tada „više doživljavale kao pogodno sredstvo u odgoju za vrijednosti negoli medij koji donosi informacije“. Odnos se, dakle, s vremenom mijenjao, baš kao što su se mijenjale i medijske tehnologije. Papa Lav XIII., prvi poglavar Katoličke Crkve koji je održao govor novinarima, krajem 19. stoljeća „uviđa da je tisak nužnost vremena i da ima važnu društvenu ulogu“ (Valković, 2013: 22). Papa koji je posvetio veću pozornost medijima bio je u prvoj polovici 20. stoljeća Pio XI., a otvorenost prema novinarstvu i medijima snažno je prisutna i u pontifikatima njegovih nasljednika Pija XII. i Ivana XXIII. (Valković, 2013). „U razdoblju od početka 20. stoljeća pa do Drugoga vatikanskog koncila Crkva je o medijima govorila prvotno pod dva vida: prepoznaje ih kao korisna sredstva za evangelizacijsko poslanje i o njima izriče moralni sud s obzirom na njihov sadržaj“ (Valković, 2013: 32). Ivo Balukčić (2012: 134) smatra da se iz povijesnoga odnosa Crkve prema sredstvima društvene komunikacije mogu uočiti tri tendencije: Crkva u početku

⁴² O odnosu Crkve i sredstava masovne komunikacije vidjeti i u: Labaš (1995 i 1993), Mihaljević (1995), Devčić (2006) i Strujić (2015).

na medije gleda „s nakanom da ih kontrolira i upotrebljava samo prema svijetu“, s vremenom Crkva sve više koristi medije „i unutar sebe kao zajednice u svojem pastoralnom djelovanju“, da bi, pak, „u svojem sazrijevanju došla do toga, a što je formulirao Drugi vatikanski sabor, da su masmediji temeljne forme društvenog suvremenog života, koje treba prožeti evanđeoskom porukom“.

Upravo je Drugi vatikanski koncil⁴³ zacrtao snažne temeljne odrednice budućega odnosa Crkve i medija, najprije kroz dekret o sredstvima društvenoga priopćavanja *Inter mirifica* iz 1963. godine, a potom i kroz druge (po)koncilske dokumente, posebice pastoralni napatuk *Communio et progressio* iz 1971., te pastoralne upute *Aetatis novae* iz 1992. godine, ali i druge. Drugim se vatikanskim koncilom zapravo događa „odlučniji iskorak Crkve prema svijetu medija, iskorak koji nastoji razumjeti unutarnju logiku medija i novu kulturu koju oni oblikuju“ (Filipović, 2015: 198). O važnosti Koncila u odnosu prema crkvenome pristupu medijima svjedoči i činjenica da se danas govori o „medijskim koncilskim idejama“ (Miklenić, 2013: 9-22), a da je otvoreniji stav Crkve prema sredstvima društvenih komunikacija posebno plod Drugoga vatikanskog koncila, jasno se navodi i u dokumentu Hrvatske biskupske konferencije *Crkva i mediji: pastoralne smjernice* (2006). „Iako prinos Koncila osobito u prvom redu promatramo kroz objavljene tekstove, značenje Koncila će biti vidljivo u novom odnosu Crkve prema medijima“, ističe i Valković (2013: 33), pojasnivši da – bez obzira na neke kritike koje je doživio – dekret *Inter mirifica* ima golemo značenje već po samoj činjenici da je riječ o dokumentu crkvenoga sabora na kojemu se prvi put u povijesti Crkve raspravljalo o medijima.

Pišući o medijskim koncilskim idejama u odnosu Crkve prema svijetu, Miklenić (2013: 10), napominje da je jedna od temeljnih odluka Drugoga vatikanskog koncila „otvaranje Katoličke Crkve prema suvremenom svijetu i otvorenost za stupanje u dijalog s različitim vjerskim, društvenim i ideološkim skupinama“, a taj je temeljni koncilski stav ključan i za odnos Crkve prema medijima. On je, tumači Miklenić (2013: 10), bio „definitivno pozitivan“ te je „otklonio neka ranija stajališta o suzdržanosti prema sredstvima društvenog priopćavanja“. Uz taj izrazito pozitivan stav, „jedna od temeljnih medijskih koncilskih ideja je i kritičko vrednovanje medija općenito“ (Miklenić, 2013: 12), tj. kritičko vrednovanje

⁴³ „Drugi vatikanski koncil održavao se u Vatikanu od 11. listopada 1962. do 8. prosinca 1965. U tom razdoblju održana su četiri zasjedanja. Prvo zasjedanje održano je u vrijeme pape Ivana XXIII. (umro u lipnju 1963.), a ostala tri u vrijeme pape Pavla VI. Koncilu su po prvi put nazočili i predstavnici drugih kršćanskih crkava. [...] Na Koncilu su bila nazočna 24 od 27 katoličkih biskupa iz Jugoslavije, i bili su najbrojniji od svih socijalističkih zemalja“ (Akmadža, 2013: 266).

medijskih sadržaja (koji mogu biti korisni, pozitivni i obogaćujući, ali i štetni, a za čije je prepoznavanje i razlučivanje neophodan medijski odgoj primatelja, tj. ono što se danas naziva medijskom pismenošću). Miklenić (2013: 12) napominje i da je Koncil otvoreno podupro pravo na informaciju, „dodajući da ono mora biti u skladu s moralnim redom“, ističući pritom i dužnost građanskih vlasti da brane i osiguravaju slobodu informiranja.

Poznata katolička novinarka Smiljana Rendić opisujući (1972.) promjene koje su nastupile Drugim vatikanskim koncilom u odnosu Crkve prema medijima, s posebnim osvrtom na ulogu vjerskih medija, piše kako je tek s tim crkvenim saborom pravo na informaciju postalo stvarnim ljudskim pravom i u Crkvi, te nastavlja, otvoreno i kritički:

„Tada se shvatilo, barem u najbistrovitijim crkvenim krugovima, da i katoličke novine, neće li da ostanu jedan okamenjeni i nezanimljivi arhaizam, moraju vršiti osnovnu dužnost novina: informirati. Informirati o zbivanjima u Crkvi, pa bila ta zbivanja i gorka i problematična. Informirati o zbilji Crkve kakva jest, a ne tek kakva bi se htjelo da bude. Opisivati stvarnost s vjernošću izvjestitelja, a ne htjeti je sjeći i prekrajati mačem bojovnika, ni skrivati mutnim staklenim zvonom paternalističkog pedagoga. Pisati katolički, ali pisati za svakoga, ne samo za 'dobre katolike'. Pisati za općinstvo, poštujući ljudsko dostojanstvo općinstva; a ne tek za 'dobri katolički puk', gledajući u tom 'puku' vječnog malodobnika i maloumnika“ (Rendić, GK, 1972, 20 [240]: 5).

Valković (2013: 43-44) tumači da „novo shvaćanje i novi odnos Crkve prema svijetu medija“ postaju sve uočljiviji za pontifikata pokoncilskih papa, jer „u godinama nakon Koncila Crkva uočava važnost medija u životu, njihov utjecaj na pojedince i društvo“, zbog čega „naglasak stavlja na medijske utjecaje i njihovo značenje za cjelokupan razvoj“. Tako (još uvijek koncilski) papa Pavao VI. – koji je, kako podsjeća Valković (2013: 44), o medijima govorio u raznim prigodama i u različitim kontekstima, te je prvi papa koji je počeo objavljivati poruke uz Svjetski dan sredstava društvenih komunikacija, a za čijeg je pontifikata objavljen i naputak *Communio et progressio* – značajnu ulogu medija posebice uočava na trima područjima: sociološko-kulturološkom, etičkom i eklezijalnom. Za njegova se pontifikata odnos Crkve prema medijima, u usporedbi s prethodnim razdobljem, umnogome promijenio. „Sve se više uočava važnost medija u društvenim procesima, njihov utjecaj na pojedince i obitelj te nužnost upotrebe u poslanju Crkve. Jedna od temeljnih ideja *Communio et progressija* je izgradnja zajedništva, u čemu komunikacija odnosno sredstva društvenih komunikacija imaju veliku ulogu“ (Valković, 2013: 60).

Njegov nasljednik na Petrovoj stolici papa Ivan Pavao II. u svom gotovo dvadeset sedam godina dugom pontifikatu živio je i djelovao usporedo s najvećom revolucijom medijskih tehnologija u povijesti, stoga je u brojnim prigodama i govorio o njima, redovito objavljujući godišnje poruke uz Svjetski dan sredstava društvenih komunikacija, a u njegovu je pontifikatu

Papinsko vijeće za medije objavilo i više značajnih „medijskih“ dokumenata. Uz spomenuto, objavljena su i dva za Crkvu veoma značajna dokumenta, koji – kako piše Valković (2013: 77-78) – u dijelovima govore i o medijima; *Zakonik kanonskoga prava* (u kojemu se, uz ostalo, pozivaju crkveni pastiri da se služe medijima, kao i da na medijsko djelovanje i suradnju potiču same vjernike) i *Katekizam Katoličke Crkve* (koji ističe da mediji trebaju biti u službi općega dobra, te da društvo ima pravo na informaciju). Sam Papa uspostavlja plodan dijalog s medijima (Valković, 2013: 61) o kojima govori kao o novom areopagu, nazivajući kulturu koju stvara suvremeno komuniciranje novom kulturom (*Redemptor hominis*, prema Valković, 2013: 62) u koju Crkva mora spremno stupiti. I papa Benedikt XVI. čiji je pontifikat trajao od 2005. do 2013. godine često je i poticajno govorio o medijima, uočavajući u njima „velike mogućnosti za djelovanje Crkve i stoga poziva na njihovo korištenje, odnosno ulazak u virtualne prostore“, istodobno ukazujući i na opasnosti s kojima se treba suočiti (Valković, 2013: 96). Papa Franjo, pak, čiji je pontifikat započeo 2013. godine, nakon odreknuća od papinske službe Benedikta XVI., odnos s medijima nastavio je na izrazito neposredan način, često izvan okvira unaprijed pripremljenih tekstova i službenoga protokola, poklanjajući im i na taj način zamjetnu pažnju. Papa je to koji se koristi društvenim mrežama, a progovara jednostavnim, medijski vrlo prihvatljivim govorom i – kako ističe Valković (2013: 104) – snažnim gestama.

Iznesene štire natuknice svjedoče da Crkva nije ignorirala svijet medija, već je dapače s njim suživjela. Nesumnjivo, Crkva je prepoznala kako bez sudjelovanja u masovnoj komunikaciji, u svijetu koji je tom komunikacijom tako snažno obilježen, teško može u potpunosti ispunjavati svoje poslanje i doprijeti do ljudi, posebice mladih.

„Danas je javno mnijenje, ili u širem kontekstu, prostor suvremene javnosti, ono što je, ako posegnemo za usporedbom koju su pape više puta spominjali, forum, trg, koji simbolizira mjesto susreta, razmjene mišljenja i ideja. U današnjem forumu te izmjene se ne događaju samo između pojedinaca već između naroda i civilizacija. Komunikacijski procesi unutar tih prostora od osobite su važnosti jer oni utječu na način prisutnosti i predstavljanja, 'dodjeljujući' uloge sudionicima globalnog 'okruglog stola'. Crkva je ne samo pozvana da bude prisutna u tim prostorima, već je sugovornik, odnosno sudionik komunikacije unutar suvremene javnosti“, tumači Valković (2013: 105), dodajući pritom kako „to nije uvijek lako ostvariti jer složenost i dinamičnost današnje javnosti zahtijeva stalno praćenje dinamizama, procesa i zakonitosti njezina funkcioniranja“.

Riječ je, dakle, o dinamičnome odnosu, čiji se dinamizam na poseban način očituje u povijesnoj retrospektivi:

„Okrenemo li se u prošlost, uočavamo razdoblja u kojima je Crkva s predrasudama gledala i osuđivala elemente bez kojih je danas nezamislivo funkcioniranje demokratske javnosti. S druge strane poznata su razdoblja u kojima se Crkvi, pod utjecajem ili u ime raznih ideologija, nijekala mogućnost prisutnosti ili se njezino djelovanje u javnosti ograničavalo samo na određena

područja. Dovoljno se prisjetiti položaja Crkve unutar zemalja socijalističkog sustava. Na dinamiku odnosa javnosti i Crkve utjecali su i razni pokreti, ideologije i sustavi (npr. kakve su se mogućnosti djelovanja i prisutnosti za Crkvu otvorile nakon pada Berlinskog zida u zemljama bivšeg Istočnog bloka)“, zaključuje Valković (2013: 107).

Vrlo je razvidna poveznica između tih činjenica i polazišnih točaka ranije razloženih četiriju teorija o tisku. Naime, kao što i mediji ovise o društveno-političkim silnicama u određenim zemljama, isto možemo zaključiti i za dinamiku odnosa Crkve i javnosti. Tu, nerijetko i tjeskobnu, dinamiku odnosa na relaciji Crkva – mediji – javnost, a sve pod često strogom kontrolom vladajuće politike i ideologije, moguće je promatrati osobito na primjeru katoličkih medija u Hrvatskoj tijekom druge polovice 20. stoljeća, što će u ovome radu biti predstavljeno analizom pisanja *Glasa Koncila*.

3.2. Katolički mediji u Hrvatskoj u drugoj polovici 20. stoljeća do pojave *Glasa Koncila*

U dokumentu Hrvatske biskupske konferencije *Crkva i mediji* (2006) ističe se kako Crkva u Hrvatskoj ima dugu i dragocjenu tradiciju kada su u pitanju sredstva društvenih komunikacija⁴⁴, a bogato prijeratno iskustvo s vlastitim medijima „obogaćeno“ je za komunističke vladavine iskustvom progona, mukotrpnoga probijanja i kreativnoga snalaženja. Naime, „nakon što je katolički tisak između dva rata doživio najveći procvat u svojoj povijesti, vrijeme samoga rata znači smanjenje broja listova (npr. prestaje katolički dnevnik) i naklada (sve teža gospodarska situacija), a početak komunističke vladavine označen je gušenjem cjelokupnoga katoličkog tiska“ (Mataušić, 2006: 500). O spomenutom međuratnom medijskom procvatu govori i činjenica da je Katolička Crkva prije Drugoga svjetskog rata na području Jugoslavije izdavala 137 listova na hrvatskom i slovenskom jeziku, te na jezicima nacionalnih manjina (Akmadža, 2013: 100), no nakon svršetka Drugoga svjetskog rata tisak Katoličke Crkve potpuno je onemogućen (Novak, 2005: 463).

Magdalena Najbar-Agičić (2015: 162) pojašnjava kako je Komunistička partija Jugoslavije ubrzo nakon preuzimanja vlasti u zemlji „uspostavila čvrstu kontrolu nad medijskom scenom“, a „kao trn u oku novim vlastima ostao je samo katolički tisak, to jest listovi koje su izdavale crkvene institucije i koje komunistima nije bilo lako preuzeti. Zbog

⁴⁴ O nastanku i razvoju katoličkoga tiska na području Hrvatske više u: Mataušić (1997).

toga su pristupili njegovom gušenju preko uskraćivanja papira i konfiskacija tiskarskih strojeva“. Ističe to i Anto Mikić (2016: 22), pišući kako okončanjem rata 1945. prestaje izlaziti gotovo sav katolički tisak na hrvatskome jeziku, „jer je komunistička vlast sustavno – uskratom papira, konfiskacijom tiskarskih strojeva i zatvaranjem tiskara – onemogućila djelovanje katoličkih izdavača“, zbog čega su u prvim poratnim mjesecima i godinama u više navrata i predstavnici Katoličke Crkve prosvjedovali kod vladajućih. Listove koji su izlazili u međuratnom razdoblju, i za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske (od 1941. do 1945.) nove vlasti jednostavno su ugušile.

Svjedoči tomu i izvještaj Agitpropa CK KPH za 1948. g., dakle svega tri godine nakon preuzimanja vlasti, u kojemu je stajalo „da su 'svi listovi i časopisi u Hrvatskoj, osim jednog katoličkog, pod rukovodstvom Partije“, piše Novak (2005: 463). Dodaje da su onemogućavanje i progoni katoličkog tiska svoje uporište imali u politici partijskoga vrha, te je vjerski tisak zapravo dijelio sudbinu napada i progona Katoličke Crkve⁴⁵, koja je od prvih dana „uspostave nove vlasti oštar kritičar, posebice nasilja i konfiskacije imovine neistomišljenicima i neprilagođenima novom društvenom sustavu“ (Novak, 2005: 464), a „najteže razdoblje za Crkvu bile su godine od 1945. do 1953.“ (Ramet, 1990: 192). Upravo zbog toga, većina katoličkih listova nestala je s medijske scene, piše Najbar-Agičić (2015: 162) dodajući da se najdulje održao istarski list *Gore srca* koji je uređivao Božo Milanović, „istarski katolički svećenik koji je imao velike zasluge u diplomatskoj borbi za priključenje Istre Hrvatskoj (Jugoslaviji) za vrijeme mirovne konferencije u Parizu, no i on je bio zabranjivan“.

Vrijedi pomnije predstaviti slučaj lista *Gore srca*⁴⁶, kao svojevrsnu paradigmu odnosa vlasti prema (vjerskim) medijima. Kako piše Grbelja (1998: 105), u poslijeratnom je razdoblju nastupila faza sovjetizacije kulture, u kojoj nije bilo mjesta ni tome listu. Kada mu je porasla naklada Oblasni komitet Komunističke partije za Istru izvijestio je u prosincu 1947. godine Agitprop Centralnog komiteta KPH-a u Zagrebu sljedećom opaskom, koja ilustrira ideologijom duboko zadojen odnos prema vjerskome tisku:

⁴⁵ O uzrocima sukoba komunističkih vlasti s Katoličkom Crkvom više u: Mikić (2016: 7-13).

⁴⁶ Riječ je, kako piše Mikić (2016: 24-25), o tada jedinom katoličkom listu namijenjenom široj čitalačkoj publici. Uređivao ga je do 1948. svećenik Božo Milanović, najprije u Trstu (od 1. travnja 1946.), a potom u Rijeci (od 1. rujna 1946.), a izdavalo ga je Književno društvo sv. Mohora za Istru, a od 1948. Jeronimsko društvo u Zagrebu, koje je preimenovano u Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, uređivanje je te godine preuzeo kanonik Pavao Lončar, a list je konačno ugašen krajem 1952., kad mu je glavnim urednikom bio Franjo Grundler. Početna naklada bila je 6.000 primjeraka, a narasla je do 40.000 (Mikić: 2016: 24-25).

„List je po svome sadržaju daleko od naše stvarnosti i našega državnog uređenja. Članci, koji su navodno namijenjeni odgoju mladeži i porodičnom životu, nisu pisani samo u stilu najobičnije pornografije koja nepovoljno utiče na odgoj omladine, već idu i za tim da omladinu odvrate od dobrovoljnog rada, prvenstveno nedjeljom, kao i ostalog rada u antifašističkim organizacijama“ (cit. prema Grbelja, 1998: 105).

O tome, nije pretjerano reći, apsurdnom odnosu prema vjerskom tisku tadašnjih vlasti dovoljno govori Rješenje javnog tužitelja za Istru br. On 69/47. od 5. srpnja 1947., kojim je tražena zabrana raspačavanja i prodaje toga lista. Kako piše Grbelja (1998: 105-106),

„među optužbama su i takve koje danas podsjećaju na crni humor, primjerice: 'Može se primijetiti da list gotovo nikada ne donosi nikakve govore i izvratke iz govora druga Tita i ostalih naših rukovodilaca, dok Papinim reakcionarnim govorima i poslanicama posvećuje čitave stranice'. U optužbu su uvrštene i navodne priče o masovnom uginuću poljskih miševa u selima na Ćićariji, jer su se širile vijesti da je to Božja osveta onima koji zabranjuju vjeroispovijedanje. List je bio kriv i zbog suradnje u njemu svećenika koji su 'živjeli izvan Istre', i zbog toga što se 'najčešće služi citatima iz Svetog pisma, govorima raznih crkvenih dostojanstvenika i ostalih vjerskih fanatika', jer da su ti citati i govori, 'makar u prenesenom smislu, upereni protiv narodne vlasti i tekovina naše borbe', i da list 'svojim sadržajem otežava rad narodnih vlasti i u drugim krajevima, ne samo u Istri', da u izornoj kampanji 'pomaže narodnim neprijateljima', i slično.“

Kako je riječ o listu koji je donosio isključivo tekstove duhovne prirode, te se nije bavio društvenim temama, a svejedno je ugušen 1952. godine (Mataušić, 2006: 500-501), na tome je primjeru dovoljno razvidno da je suživot vladajuće komunističke ideologije i vjerskoga tiska u prvome razdoblju po okončanju Drugoga svjetskog rata jednostavno bio neostvariv. Situacija se naročito zaoštrila upravo spomenute 1952. nakon što je papa Pio XII. objavio imena novih kardinala, a među kojima je bio i zagrebački nadbiskup Alojzije Stepinac, ranije osuđen od komunističkih vlasti u montiranom procesu te zatočen; a zbog čega su jugoslavenske vlasti prekinule diplomatske odnose sa Svetom Stolicom, ugušile vjeronauk u pučkim školama, a Katolički bogoslovni fakultet izbacile sa Sveučilišta u Zagrebu (Mataušić, 2006: 501).

Povijest vjerskoga tiska u Hrvatskoj nakon Drugoga svjetskog rata u vremenu komunističke vladavine, kako piše Novak (2005: 597), promatra se tako u dvama razdobljima. U prvom, kako je već spomenuto, „nova vlast je 1945., opravdavajući se nestašicom papira, ugušila gotovo sav vjerski tisak, katolički ponajprije“ (Novak, 2005: 597), pa se početkom šezdesetih tiskalo tek nekoliko vjerskih listova (npr. službeni *Vjesnik đakovačke biskupije*, beogradska *Blagovest* na ekavici, sarajevski *Dobri pastir*, mjesečnik *Danica* u Zagrebu). Povoljnije mogućnosti za vjerski tisak nastaju 1960. godine, donošenjem novoga Zakona o štampi i drugim oblicima informacija:

„Novi Zakon odredio je u članku 2. da svi građani, bez obzira na razlike u pogledu narodnosti, rase, jezika ili vjere, imaju pravo putem sredstava informacija izražavati i objavljevati svoja

mišljenja, širiti informacije, imaju pravo izdati novine i druge oblike tiska, osnivati ustanove i organizacije za objavljivanje i širenje informacija, te njima i upravljati. Novine je mogla izdavati i skupina građana, a zloupotreba širenja informacija povlači odgovornost predviđenu Zakonom. Ovim Zakonom o štampi počinje i povoljnije razdoblje za razvitak i širenje vjerskoga tiska koji doseže svoj vrh u vrijeme reforma od 1965. te u vrijeme Hrvatskog proljeća“ (Novak, 2005: 597).

Uz to, u to će se vrijeme jasno očitovati kako odnos jugoslavenske države i tiska, posebice vjerskoga, umnogome ovisi i o političkim prilikama u zemlji. Tada, kako pojašnjava Juraj Mirko Mataušić (2006: 501-502), „dolazi do velike krize sustava“, povezane i potencirane privrednom reformom, te „u takvoj situaciji krutost režima pomalo popušta, prestaje agitpropovsko novinarstvo, a tiskarama, koje sada same mogu djelomično kreirati svoj poslovni uspjeh, dobro dolazi gotovina koju dobivaju za tiskanje crkvenih listova“ (Mataušić, 2006: 502). Među prvima nove je okolnosti iskoristila *Služba Božja, liturgijsko pastoralni list* koji je izdavao Interdijecezanski liturgijski odbor, a donosio je uglavnom teološke (liturgijske) tekstove i rasprave, te ga je većinom čitao kler.

Uz to, u tom povijesnom trenutku „'zatopljenja' odnosa između Crkve i države stvorile su se i mogućnosti obnove katoličkog tiska“ (Mikić, 2016: 25). Početkom šezdesetih godina ponovno se tako počinju uspostavljati prekinuti diplomatski odnosi između Jugoslavije i Svete Stolice, a nastupa i pontifikat novoga pape Ivana XXIII. koji je – kako ističe Mataušić (2006: 502) – imao „iskustva s komunistima iz vremena svoje službe u Bugarskoj, a i inače je bio otvoren i komunikativan“, dok je za njegova predšasnika papu Pija XII. jugoslavenski režim „upotrebljavao samo najgore riječi, a i on je ekskomunicirao komuniste“. Istodobno, Jugoslavija je željela „srediti taj odnos jer je trebala podršku Zapada u sukobu sa SSSR-om, a i znala je važnost vatikanske diplomacije u svijetu“, te je u takvoj atmosferi bilo „moguće obnavljati katoličku izdavačku djelatnost i za puk, ne samo za svećenstvo“, napominje Mataušić (2006: 502), opisujući taj primarno vanjskom politikom uvjetovan tijek događaja, dodajući pritom kako će daljnji „razvoj pokazati da je u narodu postojala istinska glad za vjerskim tiskom, ali su te publikacije uzimali i mnogi ljudi koji nisu bili katolici pa ni vjernici, jer su donosile drukčije ideje, izvan jednodomne dominirajuće ideologije“. „Najprije franjevci konventualci, zahvaljujući fra Ivonu Ćuku, pokreću 1962. *Glasnik sv. Antuna Padovanskog* (danas *Veritas*). Splitski franjevci tiskaju mjesečnik *Marija*, a isusovci 1963. *Glasnik srca Isusova i Marijina* u nakladi većoj od 40 000 primjeraka“ (Novak, 2005: 597). No, istinska je prekretnica bio početak izlaženja *Glasa Koncila*.

3.3. *Glas Koncila* – od biltena do novina

U takvim specifičnim društveno-političkim i medijskim okolnostima u Hrvatskoj, kao i u vremenu važnih gibanja u crkvenoj povijesti obilježenima Drugim vatikanskim koncilom, početkom 60-ih godina 20. stoljeća, počeo je u Zagrebu izlaziti katolički list *Glas Koncila*. Božidar Novak (2005: 598) naziva to najvećim događajem u razvitku poslijeratnoga katoličkog tiska, obrazlažući zaključak tvrdnjom da je taj list do danas najvažnija publikacija Katoličke Crkve u Hrvatskoj. *Glas Koncila* nastao je, smatra Vladimir Pavlinić (GK, 1993, 32 [1000]: 4) u „zvjezdanom trenutku“ Crkve Drugoga vatikanskog koncila.

„Razdoblje prije početka koncila označeno je u bivšoj državi krutom komunističkom represijom prema Crkvi, koja se očitovala i tako da katolička Crkva u Hrvatskoj od 1952. do 1962. nije imala nijednoga lista za puk. Unutrašnja kriza sustava u Jugoslaviji s jedne strane i dolazak na papinsku stolicu Ivana XXIII. s druge strane stvara novu klimu u odnosu Crkve i komunističke države, što je za posljedicu imalo i obnovu katoličkoga izdavaštva” (Mataušić, 2006: 499).

I Ivo Banac (2013: 117) smatra da je Drugi vatikanski koncil „otvorio vrata obnovi vjerskog života među katolicima u FNRJ/SFRJ u čemu je glavnu ulogu odigrao obnovljeni crkveni tisak“. Najznačajniju ulogu u tom procesu nesumnjivo je imao *Glas Koncila*, koji „je u prvo vrijeme bio doista događaj, ako se malo smije uspoređivati s velikim, događaj u Hrvatskoj razmjernan sa samim Koncilom u svijetu“, kako je zapisao jedan od idejnih pokretača toga „projekta“ Bonaventura Duda (1996: 261), dodajući da je riječ o jedinstvenoj pojavi u katoličkom svijetu (Duda, 1996: 257).

„Kako se približavalo otvaranje II. Vatikanskog koncila, a znalo se da je riječ o velikome povijesnom događaju, osobito za Katoličku Crkvu, mnogi članovi Crkve na raznim stranama i Zagrebačke nadbiskupije i domovine bili su sve zabrinutiji što će crkvena i opća hrvatska javnost uopće moći saznati o tom koncilu, jer mediji su u tom vremenu bili pod kontrolom Partije i mogli su jedino negativno pisati o Crkvi“, pojašnjava Miklenić (2013: 25).

S druge, pak, strane, „nakon kobnoga prekida diplomatskih odnosa sa Svetom Stolicom u povodu imenovanja kardinala Alojzija Stepinca 1952, tadanja je Jugoslavija stalno tražila kako ponovno uspostaviti te veze. Tadanji su vlastodršci dobro osjetili značenje vatikanskog događanja, da ne smiju biti odsutni s ploče svijeta“ (Duda, 1996: 257). Uz to, upravo u vrijeme Drugoga vatikanskog koncila, kako tumači Banac (2013: 119), odvijala se na jugoslavenskoj političkoj pozornici borba između unitarista centralista i federalista što je otvorilo prostor za određenu popustljivost prema Katoličkoj Crkvi i religiji. Tako su se sretno „poklopile“ okolnosti koje su, uz entuzijizam i trud pojedinaca, dovele do pokretanja *Glasa Koncila*.

Pa ipak, realizatore same zamisli o takvome listu vodila je prvenstveno skrb oko informiranosti o koncilskim zasjedanjima. Upravo su vođeni tom mišlju franjevci Zorislav Lajoš, Bonaventura Duda i Tomislav Šagi-Bunić, u dogovoru sa zagrebačkim nadbiskupom Franjom Šeperom, pokrenuli ciklostilom umnažan bilten *Glas s Koncila* koji je trebao informirati o događanjima na crkvenome saboru, a čiji je prvi od ukupno 11 objavljenih brojeva izišao s nadnevkom 4. listopada 1962. Odgovorni je urednik biltena bio ravnatelj Nadbiskupskoga duhovnog stola u Zagrebu dr. Dragutin Hren, a umnažali su ga i raspačavali franjevci iz samostana na Kaptolu.

„Pritekle su u pomoć i druge redovničke zajednice, osobito Sestre naše Gospe, zagrebački isusovci i trećoreci sa Ksavera. Za njim je stao Nadbiskupski stol u Zagrebu uz usmeni patrocinijski zagrebačkog nadbiskupa Franje Šepera. Njegov ga je generalni vikar prof. Stjepan Bakšić, koji je napisao i prvi uvodnik, o tom obavijestio neposredno prije polaska vlaka u Rim. Treba ipak istaći da se ta inicijativa, kao i mnoge druge, već duže vrijeme uvriježila u više spontanijih i organiziranih razgovora mladih zagrebačkih svećenika i istaknutijih laika, osobito za vrijeme tadanjih tečajeva za svećenike“, prisjeća se Duda (1996: 257).

Bilten je izazvao izniman interes, već od prvoga broja, o čemu kasnije u obljetničkim brojevima *Glasa Koncila* svjedoče i idejni pokretač te glavni urednik biltena Lajoš (GK, 1971, 5 [200]: 16), kao i jedan od inicijatora i autor imena Duda (GK, 1972, 20 [240]: 2-3). Potražnja je zapravo bila „tolika da se ciklostilom više nije moglo dostizati potrebe“⁴⁷. S krajem prvoga koncilskog zasjedanja bilten je najprije prestao izlaziti (Miklenić, 2013: 37), da bi godinu kasnije rezultirao pokretanjem dvotjednih novina⁴⁸. O tome Duda (1996: 257) svjedoči: „Negdje o Uskrsu 1963. bili smo na audijenciji kod nadbiskupa Šepera gdje smo ga u dužem razgovoru upoznali s koliko je entuzijazma list prihvatila cjelokupna naša katolička javnost pa bi stoga trebalo sve poduzeti da se tiskani *Glas Koncila* razvije u prave katoličke novine.“ Dogodilo se to uz nastavak zasjedanja Drugoga vatikanskog koncila, „a po djelovanju svećenika Zagrebačke nadbiskupije“ i „uz odobrenje vlasti, koje su bile uvjerenе da će to biti dalje koncilski bilten“ (Miklenić, 2013: 142).

„Činjenica da komunističke vlasti nisu pravile problem glede biltena *Glas s Koncila* nije pružala jamstvo da će prihvatiti i crkveni list koji bi se tiskao na novinskoj rotaciji“, piše sadašnji glavni urednik Ivan Miklenić (2013: 37-38), te nastavlja:

„Kako je umro papa Ivan XXIII. i izabran novi papa Pavao VI., urednici *Glasa s Koncila*, u dogovoru s Vladimirom Pavlinićem, prvim urednikom *Glasa Koncila*, uspjeli su u *Vjesniku* u Zagrebu otisnuti publikaciju u obliku novina posvećenu novome papi. Tu publikaciju Pavlinić je predočio u pregovorima za tisak lista u upravi tiskare partijskog organa *Borbe*, vodećega jugounitarističkog dnevnika, koji je izlazio u Beogradu i Zagrebu, i postigao dogovor da se

⁴⁷ <https://www.glas-koncila.hr/o-nama/>, pristupljeno 26. lipnja 2017.

⁴⁸ O detaljima pokretanja dvotjednih novina *Glas Koncila* više u: Mikić (2016: 28-65).

započne tisk 'prigodnog koncilskog dvotjednika'. List je po dogovoru u ondašnjoj tehnici u olovu prelomljen 29. rujna 1963. i trebao je sutradan biti otisnut, no nastao je zastoj jer je u Centralnom komitetu nastala pometnja i tiskanje crkvenog lista izazvalo je uzbunu. Tek 3. listopada je prvi broj lista, pod imenom *Glas Koncila* i s motom 'Novo lice Crkve', ipak, otisnut“.

Izdavač dvotjednoga lista – „koji je postao važnim glasilom Crkvenog mišljenja“ (Ramet, 1990: 193) – bio je Nadbiskupski duhovni stol u Zagrebu, a kao odgovorni urednik figurirao je ravnatelj te ustanove. Glavni su urednici redom bili Vladimir Pavlinić, Živko Kustić (od 1972.), te Ivan Miklenić (od 1990.).

Iz ranoga razdoblja izlaženja, kao činjenicu bitnu za opstanak lista u režimski nesklonim vremenima, nužno je spomenuti božićni dvobroj iz 1963. godine koji je prvi otisnut u standardnom novinskom formatu, što je bila bitna prekretnica koja je i vizualno posvjedočila da je namjera izdavati novine u pravom smislu te riječi, i zbog čega su ga vlasti kanile zaustaviti. No, u sebi je taj broj sadržavao preporuku potpisanu od svih katoličkih biskupa iz Jugoslavije koji su bili u Rimu na zasjedanju Koncila. „Preporučamo svojim svećenicima da šire a vjernicima da uzimaju i čitaju Glas Koncila“, stajalo je uokvireno na petoj stranici lista (GK, 1963, 6-7: 5) uz potpise biskupa. „Ta preporuka je bila providonosna, jer su vlasti nakanile zaustaviti daljnje izlaženje Glasa Koncila, no od toga su odustale zbog potpisa svih ondašnjih biskupa s područja SFRJ-a, jer nisu željele novi sukob s cijelim episkopatom“, tumači Miklenić (2013: 38).

„Nakon svršetka drugog zasjedanja Drugog vatikanskog koncila, nadbiskup Šeper je odlučio ustanoviti 'Glas Koncila' kao samostalno crkveno tijelo, te je 31. prosinca 1963. potpisao dokument u kojem u suglasnosti sa Zakonom o pravnom položaju vjerskih zajednica donosi odluku da se izdaje vjerski list Glas Koncila koji je imao 'isključivo služiti širenju vjerske kulture, tumačenju vjerske problematike, informiranju savjesti vjernika u svijetlu Kristove nauke te izvještavanju o događajima u katoličkom svijetu i na području vjerskog života uopće, a napose u vezi s II. Vatikanskim Koncilom'. U odluci je stajalo da će list izlaziti dva puta mjesečno, te da se može pretvoriti i u tjednik. Tom odlukom je nadbiskup Šeper postao u formalnopravnom smislu riječi utemeljitelj Glasa Koncila“ (Akmadža, 2013: 301).

Listom je upravljalo Ravnateljstvo u kojemu su bili Vladimir Stanković, Milostislav Ciko i Franjo Grundler, upravitelj je bio Sibe Zaninović, a glavni urednik Vladimir Pavlinić. U počecima su surađivali i Živko Kustić, Mijo Škvorc, te novi upravitelj Josip Ladika. „Nadbiskup Šeper je okružnicom od 23. siječnja 1964. izvijestio svećenstvo da je na Koncilu donesen Dekret o sredstvima društvenoga priopćavanja, s ciljem poticanja biskupa, svećenika i laika da što više koriste sredstva priopćavanja u vjerske svrhe“, piše Akmadža (2013: 301) dodajući da je u tom smislu Šeper pozvao svećenstvo da širi i preporuča vjernicima i *Glas Koncila* kako bi bili upoznati s koncilskim zbivanjima. Za odgovornoga urednika Šeper je, pak, „imenovao tek zaređenoga pomoćnog biskupa zagrebačkoga Franju Kuharića,

računajući, da se državne vlasti neće usuditi udariti na urednika koji je ujedno i biskup“ (Akmadža, 2013: 302).

Iako je, kako ističe Akmadža (2013: 302), u počecima povremeno bilo problema s vlastima oko redovitosti i naklade *Glasa Koncila*, pa je početkom 1965. zbog nestašice papira list izišao u polovičnoj nakladi, koja je inače bila 80 do 100 tisuća primjeraka dvotjedno, te s manje stranica, može se zaključiti kako je naklada *Glasa Koncila* bila najviša upravo u prvome i drugom desetljeću izlaza, što u svojoj disertaciji potvrđuje i Mikić (2016). „Po izvješću Komisije za vjerska pitanja SR Hrvatske *Glas Koncila* se krajem 1965. prodavao od 140 000 do 210 000 primjeraka“ (Akmadža, 2013: 302), dok je, kako navodi Novak (2005: 599) naklada te godine bila 105 tisuća primjeraka, da bi g. 1966. rasla za 45 tisuća, a u 1967. za novih 29 tisuća primjeraka. Najvišu je nakladu list dosegao 1969. godine, kada je božićni broj tiskan u 245 tisuća primjeraka, a tadašnja redovita naklada bila je oko 180 tisuća (Miklenić, 2013). O važnosti *Glasa Koncila* u to vrijeme govori i usporedba njegove naklade s drugim vjerskim listovima u zemlji, na temelju čega Mikić (2016: 46) tumači da se lako može „zaključiti kako je riječ o najčitanijem i najutjecajnijem vjerskom listu u Jugoslaviji u to vrijeme“, te na istom mjestu nastavlja:

„Primjerice, po podacima koje je za godinu 1968. objavilo glasilo Saveza novinara Jugoslavije *Naša štampa*, prosječna naklada po broju za *Glas Koncila* iznosi 170.000 primjeraka, *Mali Koncil* tiskao se u 80.000, ljubljanska *Družina* imala je nakladu od 126.000 po broju, *Pravoslavni misionar* 50.000, *Veritas* i *Glasnik Srca Isusova* po 40.000, *Blagovest* 23.000, *Marija* 16.000, a islamski *Glasnik* i *Kula stražara* Jehovinih svjedoka po 15.000. Javljujući o tim podacima, *Glas Koncila* dodaje kako njima nisu obuhvaćeni svi vjerski listovi, te dodaje kako, po podacima kojima oni raspolažu, nespomenuti ljubljanski list *Ognjišće* ima 70.000, a beogradsko *Pravoslavlje* 30.000 primjeraka“.

Mikić (2016: 47) podsjeća da i poznati katolički novinar i publicist toga vremena Čedomil Čekada, autor kritičke brošure o *Glasu Koncila Proigrana šansa*⁴⁹ spominjući nakladu toga lista od 150.000 primjeraka, priznaje da je „za jedan mali katolički narod, kao što smo mi Hrvati [...] to [je] izvanredan uspjeh. To je više, nego da takav list u Americi ili Francuskoj ima milijun pretplatnika. Nije veća naklada ni mnogih poznatih svjetskih katoličkih listova i časopisa. I same nas je iznenadio taj njegov i naš uspjeh“ (cit. prema: Mikić, 2016: 47).

Početkom 1966. pokrenut je i mjesečnik *Mali koncil*⁵⁰ namijenjen školskoj djeci. Odgovorni je urednik također bio biskup Kuharić, a glavni urednik Marko Majstorović.

⁴⁹ O negativnim reakcijama (kritikama) crkvenih krugova i vlasti na sadržaj *Glasa Koncila*, pa i o samoj brošuri *Proigrana šansa*, više u Mikić (2016: 342-384).

⁵⁰ Valja napomenuti kako se pri spominjanju *Glasa Koncila* i *Maloga koncila* u literaturi nerijetko pronalazi pogrešno pisanje samoga naslova lista (što se može uočiti i u citatima u ovome radu koji su ostavljeni u njihovu

Naklada prvoga broja bila je oko 50 000 primjeraka, a krajem 1966. iznosila je između 64 000 i 110 000 primjeraka (Akmadža, 2013: 302).

„Odmah nakon izlaska prvoga broja vlasti su zaključile kako pojedini naslovi i tekstovi prelaze zakonske okvire u kojima se može kretati vjerski tisak, te je Republičko tužilaštvo SR Hrvatske uputilo Mali Koncil na nadležnost postupka Okružnom javnom tužilaštvu Zagreb. Komisija za vjerska pitanja SR Hrvatske bila je na stanovištu, da je Mali Koncil djeci vrlo privlačan, te ukoliko nastavi izlaziti, da će privući brojne čitatelje i na njih sustavno vršiti 'negativan pritisak'. Također je smatrano kako odgovorni društveno-politički čimbenici o navedenome trebaju povesti računa i poduzeti odgovarajuće mjere“ (Akmadža, 2013: 302).

Od kraja rujna 1984. *Glas Koncila* počinje izlaziti u tjednome ritmu (iako službeno uz samo ime novina u glavi lista tek od prvoga broja 1985. g. stoji zapisano i „katolički tjednik“). Prelaskom na tjedni ritam izlaženja zabilježen je i pad naklade, trend koji – zbog raznoraznih okolnosti koje su se vremenom mijenjale – traje do današnjih dana. Tjednik do 2004. zajedno izdaju Zagrebačka, Splitska, Sarajevska, Riječka i Zadarska nadbiskupija (a od 1988. do 1992. i Beogradska nadbiskupija), da bi od 2004. izdavač lista ponovno (p)ostala samo Zagrebačka nadbiskupija (Miklenić, 2013).

Što se koncepcijske orijentacije tiče, izrastavši iz biltena koji je pratio isključivo događanja na Drugome vatikanskom saboru⁵¹, sadržajno je taj list vrlo brzo postao novinama koje nisu pratile samo vjerski život, nego su tematizirale i šira društvena pitanja. Svojom je pojavljivanjem zapravo postao jedinim novinama u Hrvatskoj koje u to vrijeme nisu djelovale pod izravnim nadzorom i u službi Komunističke partije, o čemu Novak (2005: 740) piše: „Uskraćivanjem bitnih informacija o onome što se događalo u društvu, istaklo je u prvi plan pisanje *Glasa Koncila*. List postaje glasom onih koji nisu mogli govoriti, a kroz specifičnu crkvenu tematiku građani su imali izvor informacija o zbivanjima u društvu. Zbog toga se represija usmjerila i na ovaj list.“

Na službenim internetskim stranicama lista, u dijelu koji predstavlja njegovu povijest, ističe se da je *Glas Koncila* u komunističkom razdoblju „pratio razvoj ateističke misli i prakse te se suprotstavljao sustavnoj ateizaciji svega društva“⁵², a činio je to „nikad ne prihvaćajući frontalni sudar, služeći se induktivnom metodom...“ (Miklenić, 2013: 40). Zovkić (2005: 695) napominje kako su „u vrijeme izlaženja u socijalističkom režimu, urednici i suradnici

izvornu obliku). Naime, kod *Glasa Koncila*, riječ Koncil piše se velikim početnim slovom jer se ona odnosi konkretno na Drugi vatikanski koncil, pa naziv lista zapravo sugerira da je riječ o „glasu“ Drugoga vatikanskog koncila, dok se s druge strane kod *Maloga koncila* ista riječ piše malim početnim slovom jer se ne misli na sam crkveni sabor, nego na primarno izdanje te nakladničke kuće, tj. na sam list *Glas Koncila*.

⁵¹ O Drugome vatikanskom koncilu na stranicama *Glasa Koncila* više u: Zovkić (2005); Mataušić (2006); Miklenić (2013); Mikić (2016); Mikić (2017).

⁵² <https://www.glas-koncila.hr/o-nama/>, pristupljeno 26. lipnja 2017.

GK morali [su] cenzurirati sami sebe, uživljavajući se u ono što bi u njihovim tekstovima moglo biti povod da vlast zabrani dotično broj ili cijeli list.“

„U takvim okolnostima uredništvo Glasa Koncila sve je više prepoznavalo da je moguće širiti prostor slobode u kojem je moguće djelovati a da se ne dođe u sukob s pozitivnim pravnim odredbama. List se je stoga otvoreno zauzimao za poštovanje ustava i zakona, kao i za temeljna ljudska prava, osobito za vjerske slobode, znajući da je to trajni sukob sa stvarnim stajalištima komunizma“, ističe Miklenić (2013: 41).

U svojoj prvoj fazi izlaženja list je najveći dio prostora posvećivao životu Katoličke Crkve u svijetu, objavljujući izvješća o progonu Crkve i kršćana u komunističkim zemljama, što je – kako tumači Miklenić (2013: 41) – „zapravo služilo za otvaranje očiju čitateljima da je približno tako i u Jugoslaviji“. Upravo su ti tekstovi često nailazili na osudu komunističkih vlasti.

„*Glas Koncila* ima u svojoj povijesti iskustvo da se tražila najstroža disciplina i vjernost strogo crkvenom ili vjerskom sadržaju. Da bi se ipak prenijela i malo šira, društvena poruka, u uredništvu *Glasa Koncila* razvijena je metoda koju je kasnije Živko Kustić nazvao 'metodom svete vodice', a sastojala se u tome da se u tekst koji bi govorio o kojemu društvenom pitanju obvezno unosio ili pobožni rječnik, crkveni vokabular ili biblijski citat. Ako bi tko išao takav tekst precizno analizirati, ne bi mogao reći da u njemu nema ništa vjerskoga ili crkvenoga, pa ga ne bi mogao osporiti ili osuditi kao izlazak iz crkvenoga ili vjerskoga okvira“ (Miklenić, 2013: 118-119).

To je bila zapravo specifičnost stila, razvijena kao odgovor na opasnosti od zapljene koje je *Glas Koncila* u komunističko doba doživio četiri puta. Zanimljivo je primijetiti da se to niti jednom nije dogodilo zbog članka koji se može svrstati u subjektivnu novinarsku vrstu komentara. Prvi je put list zaplijenjen 1970. (br. 4, od 22. veljače), zbog članka o kardinalu Stepincu, i to doslovnoga prijevoda teksta Fiorella Cavallija iz vatikanskoga dnevnika *L'Osservatore Romano*, naslovljenog „Nikad nismo izgubili pouzdanje u Boga – Kardinal Alojzije Stepinac, nadbiskup zagrebački – 10 godina od blažene smrti“⁵³. „Bili su u to doba već uspostavljeni odnosi sa Svetom Stolicom, pa se uredništvo nadalo da vlast može podnijeti što Vatikan kaže o Stepincu, ali nije mogla podnijeti te je zaplijenila list“, pojašnjava Miklenić (2013: 42). Akmadža (2013: 374) podsjeća kako je zbog zapljene taj broj *Glasa Koncila* izišao s jednom ispuštenom stranicom, te pritom dodaje:

„Zbog navedenog članka objavljenog u *L'Osservatore Romano* jugoslavensko izaslanstvo pri Sv. Stolici prosvjedovalo je kod tajnika Vijeća za javne crkvene poslove Sv. Stolice, Agostina Casarolija. Casaroli je izjavio kako je uobičajeno da *L'Osservatore Romano* komemorira obljetnice smrti svih kardinala, pa tako i kardinala Stepinca, ali da se vodilo računa da [s]u članku ne bude nikakvih političkih konotacija. Istaknuo je i kako je uvjeren da to neće štetiti povoljnom razvoju jugoslavensko-vatikanskih odnosa. Kad mu je dano na znanje da je odgovorni urednik *Glasa*

⁵³ Grbelja (1998: 153-154) donosi obrazloženje Okružnoga javnog tužilaštva u Zagrebu o privremenoj zabrani raspačavanja toga broja *Glasa Koncila*, u kojoj se zapravo ponavljaju teze iz montiranoga sudskog procesa protiv Stepinca.“

Koncila biskup Kuharić, što potvrđuje jugoslavenski stav da je on neprimjeren kandidat za zagrebačkog nadbiskupa, Casaroli je, smijući se, začepio uši i kazao kako to nije čuo i da se nada kako u sobi nema aparata koji je to snimio, misleći pri tome na činjenicu da je po Protokolu iz 1966. imenovanje biskupa ostalo isključivo u nadležnosti Sv. Stolice“ (Akmadža, 2013: 374).

Druga se zapljena dogodila 1972. (br. 21, od 22. listopada), zbog – kako piše Miklenić (2013: 43) – reportaže o kršćanskom mučeniku Polionu iz Vinkovaca, iz 3. stoljeća, koji je na sudu izjavio da kršćani priznaju državne zakone samo ako su pravedni, zbog čega je autor Kustić bio optužen da poziva na neposluh prema državnim zakonima. „Na sudu je bio najprije oslobođen, pa ponovno osuđen od Vrhovnog suda, i to na pola godine zatvora, uvjetno na dvije godine i na godinu dana zabrane javnog nastupanja“ (Miklenić, 2013: 43). Grbelja (1998: 173), navodeći šire obrazloženje tih mjera, piše da je taj broj zabranjen zbog tekstova *Katoličkih novina prija rata nije bilo, Svečano primanje kod Nadbiskupa – u povodu 10. obljetnice Glasa Koncila i Sedamnaest stoljeća svjetskog prkosa*, „čijim se sadržajem 'iznose lažne, izopačene i alarmantne vijesti i tvrdnje koje mogu izazvati uznemirenost građana i ugroziti javni red i mir““. Novak (2005: 740), pak, piše i da je *Vjesnik* od 24. listopada 1972. objavio kako je sud „ustvrdio da se u jednom članku 'glorificira nadbiskup Alojzije Stepinac, politički suradnik okupatora i fašističkog režima NDH'. Uz to je sud utvrdio da se iznose 'lažne tvrdnje o nepostojanju slobode štampe u našoj zemlji'.“

Sljedeće, 1973. godine, list je bio dva puta plijenjen, i to br. 7, od 1. travnja, „pod formalnom optužbom da kvari dobre odnose sa susjednim državama, a zapravo zbog unutarnje politike i razloga koje vlast nije mogla javno priznati“ (Miklenić, 2013: 43). Grbelja (1998: 174) donosi kako u rješenju stoji da je list zaplijenjen „zbog napisa u kojima se prenose lažne, izopačene i alarmantne vijesti i tvrdnje koje izazivaju uznemirenje građana kao i napisi koji svojim sadržajem nanose štetu prijateljskim odnosima Jugoslavije i drugih zemalja“. Novak (2005: 740) piše da su razlog zabrane „ovoga puta članci u kojima se 'prenose izopačene vijesti o slobodi vjeroispovijesti u socijalističkim istočnoevropskim zemljama“, te ističe kako je sudu zasmetao i članak naslovljen „Neobična suradnja Pavla VI. i Komunističke partije Italije“. „Uz to nedopušteno je pisanje lista u kojem se 'Katolička crkva želi prikazati kao jedini stvarni zaštitnik interesa hrvatskog naroda i u kojem se negira politički kurs u našoj zemlji'. Zabrana je uslijedila i zbog napisa Tomislava Šagi-Bunića 'Pravda mora pobijediti““ (Novak, 2005: 740).

Zaplijenjen je i trajno zabranjen i br. 12, od 24. lipnja iste godine, „u kojem su inkriminirani tekstovi *Susret nade* i *Vapaj raspršenih grkokatolika*, pod optužbom da oni znače miješanje u unutarnje poslove druge države (Rumunjske)“, piše Miklenić (2013: 43-

44), dok Grbelja (1998: 174) prenosi kako u rješenju stoji da je zapljena uslijedila „zbog objavljivanja članka o položaju grkokatoličke vjerske skupine u NR Rumuniji u kojem se u javnosti pokušava izazvati lažno uvjerenje o teroru nad tom vjerskom skupinom“. Novak (2005: 741) tumači da se ta zapljena dogodila na temelju novoga Zakona o sprečavanju zloupotrebe slobode štampe i dodaje da je sud „smatrao da se list 'miješa u odnose jedne socijalističke zemlje, napada njezin ustavni poredak, kod naših vjernika izaziva uznemirenje“, te se smatra da se „time remete i odnosi između Jugoslavije i Rumunjske“.

Iz navedenih se primjera može zaključiti da su sudske vlasti bile posebno „osjetljive“ kada se pisalo o nadbiskupu Stepincu, te o situaciji u drugim zemljama. Jasno se uočava i da su u rješenjima korištene općenite formulacije koje se i ne mogu, pa onda i ne moraju posebno dokazivati (npr. kvalifikacija vijesti kao izopačenih i alarmantnih, te uznemirujućih za građane), a iz različitih se navedenih izvora vidi i da se redovito željelo iznijeti i po nekoliko primjera „inkriminirajućih“ članaka kako bi se optužba, čini se, doimala što ozbiljnijom. Također, jasno je vidljivo da je početkom sedamdesetih godina (u vremenu *Hrvatskoga proljeća* i njegova sloma) komunistička sudska represija nad tiskom bila na vrhuncu. Pisanjem vjerskoga tiska bavio se i Socijalistički savez „kojem je smetalo da se glasila Crkve bave politikom 'dotjerivanja našeg društvenog i političkog uređenja, a manje vjerskim pitanjima“, napominje Novak (2005: 741) dodajući kako se prema izvještaju *Vjesnika* od 26. listopada 1972. prigovara da „crkveni listovi, kao *Glas Koncila*, objavljuju neprijateljske sadržaje, a tretiraju se kao 'korisna društvena glasila“.

Miklenić (2013: 44) pojašnjava da je – uvidjevši da zapljene *Glasa Koncila* više štete ugledu SFRJ-a u svijetu negoli donose koristi na unutarnjopolitičkom planu – umjesto „nepopularnih i represivnih mjera komunistički režim putem Komisije za odnose s vjerskim zajednicama inaugurirao [je] praksu medijskih napada na *Glas Koncila* i na pojedine tekstove u njemu, za što su bili pripremljeni i posebni novinari“. Isti autor (2013: 44-45) ističe da je *Glas Koncila* „vodio mnoge polemike s pojedinim dnevnim i tjednim listovima o pitanjima koja su bila sudbinski važna za dostojanstvo čovjeka, a o kojima je Partija imala čvrst dogmatski stav“. To potvrđuje i Pedro Ramet (1990: 195) pišući da je *Glas Koncila* „vjerojatno najvažnije sredstvo Crkve za samoobranu od insinucija i izvrtanja u svjetovnom tisku“.

Smiljana Rendić (GK, 1972, 20 [240]: 5) ovako opisuje uspjeh *Glasa Koncila* u prvom desetljeću izlaženja:

„O 'fenomenu Glasa Koncila' u nas se već prilično pisalo, i pohvalno i pokudno. Ali u tim pisanjima kao da nije dovoljno uočeno u čemu je zapravo uspjeh ovih novina, uspjeh kakav nijedan katolički list u nas nikad nije postigao, uspjeh kakav i u većim katoličkim sredinama katolički listovi rijetko postižu. Nedavno su neki njemački svećenici, koji se bave crkvenim tiskom, rekli o Glasu Koncila: 'Mi takva nešto u Njemačkoj nemamo.' A razlog toga uspjeha zapravo je veoma jednostavan, njegova je 'formula' ovo: stručna novinska informacija namijenjena stvarnim ljudima, a ne edifikatorna pedagogika namijenjena shemi 'vjernoga puka'.“

Jedna od bitnih odlika *Glasa Koncila*, uz izazov stvaranja novina, a ne „službenoga vjesnika“, kako ističe citirana novinarka (Rendić, GK, 1972, 20 [240]: 5), „sastoji se u tome da ovaj list ima hrabrosti živjeti od općinstva ne podilazeći općinstvu“:

„Podilaziti općinstvu samo je jedan način da ga se ne shvaća ozbiljno, da ga se ne poštuje. Katoličke novine široke potrošnje mogu se praviti i od 'šuster-katolicizma', kao što se masovni profani listovi mogu praviti i od škandalizma i od šunda. Katolički šund nije manje šund zašto što je katolički; podilaženje raznim jeftinim i komotnim ukusima i željama čitateljstva nije manje pogubno zato što je 'naštimano' na katoličke žice. Glas Koncila htio je od početka biti ozbiljan i odgovoran list; i zato se, od početka, ne prestaje obraćati ozbiljnosti i odgovornosti općinstva. To je njegov način poštivanja ljudske osobe u čitatelju. I, kako smo vidjeli kroz ovih deset godina, taj se način isplatio“ (Rendić, GK, 1972 20 [240]: 5).

Da je *Glas Koncila* u to vrijeme bio i više od novina, pokazuje jedan od najvažnijih pothvata toga glasila – sudjelovanje u organiziranju i populariziranju slavlja *Trinaest stoljeća kršćanstva u Hrvata*.

„Nakon sloma Hrvatskog proljeća, kada su sve hrvatske ustanove bile obezglavljene ako su im na čelu bile hrvatski orijentirane osobe, a mnogi intelektualci koji su osjećali hrvatski uklonjeni sa svojih istaknutijih društvenih položaja, smišljeno su organizirana velika crkvena slavlja, da bi se u hrvatskom narodu budilo sjećanje na velike trenutke vlastite prošlosti i da bi se na taj način jačali hrvatska nacionalna svijest i ponos“ (Miklenić, 2013: 48).

Tako se g. 1975./76. u Solinu proslavom Marijanske godine obnavljao spomen na hrvatsku kraljicu Jelenu, 1978. slavljena je Gospa Velikoga Hrvatskog Zavjeta u Biskupiji kod Knina, a 1979. bila je Branimirova godina, kada se u Ninu kod Zadra okupilo oko 300 tisuća ljudi. Slijedile su Godina sv. Benedikta (1980.), 800. obljetnica rođenja Franje Asiškoga (1981.), godina 1982. bila je u znaku biskupa Josipa Stadlera, Jurja Dobrile i Josipa Jurja Strossmayera, godina 1983. bila je spomen na 500. obljetnicu tiskanja *Misala po zakonu rimskoga dvora*, a završetak toga jubileja bio je 1984., kad se više od 400 000 vjernika okupilo u Mariji Bistrici.

„Sva ta događanja, koja je uvelike inspirirao i pokretao upravo *Glas Koncila*, vratila su ili osnažila nadu i ponos svima koji se nisu slagali s komunističkom ideologijom i vlašću, a završno slavlje je otkrilo koliko je komunizam zapravo slab, ranjiv, i učvrstilo nadu, koja nikada nije nestala, da komunizmu prije ili kasnije predstoji kraj, a to znači i povratak slobode. Ta buđenja i okupljanja hrvatskih katoličkih vjernika bila su vrlo važna priprema za demokratske promjene i uspostavu samostalne države Hrvatske“, ističe Miklenić (2013: 50).

U vrijeme politike „hrvatske šutnje“ osamdesetih godina 20. stoljeća, u kojima je osnažila velikosrpska propaganda, kao priprema za ratnu agresiju u devedesetima, „*Glas Koncila* je bio jedini list u Hrvatskoj koji je na svoj način probijao 'hrvatsku šutnju', jer svi drugi listovi i mediji bili su u rukama i pod kontrolom Partije, pa su zatvarali oči pred opasnošću“, smatra Miklenić (2013: 50-51). Istodobno, u prijelomnim godinama slabljenja i sloma komunističkih režima u istočnoj Europi,

„list je veoma opširno pratio zbivanja u Poljskoj, osobito borbu za demokraciju kršćanskoga poljskog sindikata 'Solidarność' i mukotrpan dolazak na vlast nakon izborne pobjede demokratske pozicije prvoga katolika Tadeusza Mazowieckog, i na taj način pripremao i hrvatsku javnost za silazak komunizma s vlasti. *Glas Koncila* je također posebno pomno pratio zbivanja oko pada Berlinskoga zida i dolaska na vlast novih ljudi u bivšoj Istočnoj Njemačkoj, a isto tako i 'baršunastu revoluciju' u ondašnjoj Čehoslovačkoj. Svi ti napisi otvarali su oči hrvatskoj vjerničkoj i općoj javnosti da je započeo povijesni proces silaska s vlasti komunizma i da je to moguće bez prolijevanja ljudske krvi“ (Miklenić, 2013: 51).

Također, isti autor (2013: 53) naglašava da je uoči pada komunizma i formalne smjene vlasti u Hrvatskoj *Glas Koncila* prvi otvorio do tada tabu teme komunističkih zločina, a nakon obnove hrvatske državnosti ukazuje na nasljeđe komunizma, razobličava komunističke mitove i komunističko falsificiranje povijesti II. svjetskoga rata i poraća. Uz to, list se bavio „identitetskim“ temama, njegovanju hrvatske svijesti, kulture, jezika i povijesti.

„Usprkos zapljenama, stalnim prijetnjama i medijskim napadima *Glas Koncila* je prerastao u jedine novine koje su od svoga pokretanja do demokratskih promjena širile prostore slobode te je postao glas ne samo Crkve i ne samo katolika, nego, jednostavno, svjedok da ne moraju svi misliti kako država i Partija određuju. Stekao je velike simpatije i među onima koji nisu bili svi uvjereni katolici, ali su cijenili to što Crkva u tom listu u komunističkom totalitarizmu probija prostor slobode koji je za njih bila nada“, smatra Miklenić (2013: 53).

I na službenim internetskim stranicama *Glasa Koncila*⁵⁴ ističe se kako se taj list jedini do demokratskih promjena „argumentirano odupirao velikosrpskoj propagandi i branio dostojanstvo i ponos hrvatskog naroda i Crkve u njemu“. Naglašava se pritom da su sve do 1990. *Glas Koncila* bile „jedine novine u Hrvatskoj na koje Komunistička partija nije imala izravan utjecaj te je zbog zauzimanja za vječne vrednote, kao što su dostojanstvo ljudske osobe, pravda, sloboda, istina kao i zbog njegovanja hrvatske narodne kulturne i vjerske baštine, dolazio često u sukob s vlastima“. U posljednjem razdoblju nedemokratskih vlasti, piše na internetskim stranicama *Glasa Koncila*, list je „stekao glas opozicijske publikacije, premda to u strogo političkom značenju nije bio, no bio je po tom svom položaju jedinstven na europskom socijalističkom istoku“.

⁵⁴ <https://www.glas-koncila.hr/o-nama/>, pristupljeno 26. lipnja 2017.

List se izravno uključio i u demokratske procese početkom 1990. u Hrvatskoj, nakon osnivanja prvih političkih stranaka i najave višestranačkih izbora. Predstavljao je nove političke stranke, objavio propozicije za sudjelovanje na prvim višestranačkim izborima, kao i Predizborno pismo katoličkih biskupa iz SR Hrvatske.

„Premda se aktivirao, *Glas Koncila*, nije se politizirao, niti se svrstao uz ikoju političku stranku, već je služio općemu dobru, zagovarajući i potičući demokratske procese i oslobođenje od komunističkog totalitarizma. Neposredno nakon prvih višestranačkih izbora katolički tjednik donio je jedini u Hrvatskoj tako intonirani članak, pod naslovom *Prva pobjeda demokracije*, te intervju s izbornim pobjednikom dr. Franjom Tuđmanom, s nakanom da se izvrši pritisak na dotadašnju vlast da dođe do smjene na vlasti“, zapisao je glavni urednik Miklenić (2013: 51).

Odnos *Glasa Koncila* prema novoj vlasti istraživala je i Katrin Boeckh (1995: 205) koja postavlja pitanje kako se taj list odnosio prema hrvatskoj državi i vlasti, te piše:

„Odmah na početku rezultat istraživanja: GK se nastoji ne miješati u državne stvari, ne uspostavlja nikakav preblizak kontakt s Vladom i vladajućom strankom (HDZ), i općenito se nastoji odnositi po mogućnost neutralno. To striktno i svjesno razlučivanje između hrvatske države i državnih interesa ima dugu tradiciju, što je GK prakticirao još u komunističko vrijeme. Unatoč mnogim poteškoćama od strane države GK je mogao izlaziti i u Titovoj Jugoslaviji. Čak je tjedniku uspjelo zauzeti nezavisno stajalište i stvoriti slobodan prostor, što je jedva uspjelo nekoj drugoj publikaciji sličnog karaktera. Zapravo, GK je bio jedini tjednik, koji je uspijevao slobodno (premda oprezno i s izrazitim rizikom) izvještavati, uvijek u opasnosti da idući bude istovremeno i posljednji broj. Ova neovisnost od politike, države i njene ideologije – unatoč državnim represijama – stavila je GK u poziciju, koju više ne želi, a također i ne smije napustiti unatoč sasvim novim političkim prilikama u Hrvatskoj.“

Autorica (1995: 208) svoju studiju završava zaključkom da *Glas Koncila* „ima distancirajući i kritički stav prema hrvatskoj Vladi, ali trenutno se također ipak može konstatirati da GK unatoč tome nastoji imati dobar odnos prema vlasti i da se ne želi miješati u dnevnu politiku.“ Do sličnih su rezultata došli i Marijana i Marinko Karamarko (2015) kada su analizirali stotinjak uvodnih komentara *Glasa Koncila* iz 1999. i 2000. tražeći u njima naznake pristranosti u predizborno vrijeme uoči smjene vlasti na čijem je čelu bila Hrvatska demokratska zajednica, te preuzimanja vlasti od strane koalicije predvođene Socijaldemokratskom partijom⁵⁵. Premda se i na internetskim stranicama *Glasa Koncila*⁵⁶

⁵⁵ Zaključivši da su u to vrijeme političke teme prisutne u iznenađujuće visokom postotku, autori (Karamarko i Karamarko, 2015: 422-423) ističu kako se, primjerice, 1999. o tada vladajućima (desnoj opciji) i oporbi (lijevoj opciji) piše podjednako, „i to isključivo kritički i bez ijedne riječi pohvale za bilo koju osobu ili politički potez. I dok se vladajuća 'desnica' optužuje za korupciju, socijalnu neosjetljivost, gospodarski kriminal i sl., kritika 'ljevice' više je usmjerena prema njihovu povijesnom nasljeđu koje je povezano s Komunističkom partijom i prema njihovu nejasnom određenju prema tom dijelu vlastite prošlosti. U svom odnosu prema vladajućoj, 'desnoj' opciji može se iščitati jasno razočaranje Crkve, dok se u odnosu prema opoziciji naslućuju nezacjeljenje rane prošlosti Crkve koja je u komunističkom sustavu bila progonjena od strane države, odnosno Komunističke partije. Promjenom vlasti u 2000. godini 'tonovi' Glasa Koncila i dalje su uglavnom kritički i prema vladajućima (lijevi) i prema oporbi (desni). Međutim, iznenađuje činjenica da se po prvi put u uvodnicima nekoliko puta pohvalno govori o 'ljevi'. Tako možemo reći da je naša glavna hipoteza potvrđena, odnosno urednik Glasa Koncila ne pokazuje pristranost u odnosu na vladajuće strukture, tj. u nekoliko navrata pozitivno govori o potezima 'ljevice', dok postupke 'desnice' spominje samo u negativnom kontekstu. Što se tiče hipoteza o

ističe upravo teza da je list svoju nezavisnost prema političkim vlastima očuvao i u demokratskoj Hrvatskoj u kojoj se sve više otvara aktualnim temama cjelokupnoga, narodnoga i društvenoga života, s posebnim naglaskom na socijalna pitanja u svjetlu katoličkoga društvenog nauka, nisu svi istraživači jednoglasni u toj ocjeni, pa primjerice Ankica Marinović Bobinac i Goran Goldberger (2007), analizirajući također uvodne komentare *Glasa Koncila* (njih 195 u razdoblju od 1990. do 2004.) u istraživanju dolaze između ostaloga i do zaključka kako je promjenom vlasti 2000. godine „Crkva, koja je protiv nove ('lijeve') vlasti, postala [je] puno kritičnija prema vlasti i političarima i njihovim potezima nego što je to bila u prethodnom razdoblju“ (Marinović Bobinac i Goldberger, 2007: 295).

U novije vrijeme *Glas Koncila* je nastavio njegovati informativnost, te je na neki način ostao hibridnim tiskanim medijem, konceptijski postavljenim na ideji dnevnoga lista koji izlazi u tjednome ritmu. „Iznošenje činjenica temeljna je orijentacija lista, u prošlosti u velikoj mjeri nametnuta društveno-političkim okolnostima, a sada i svjesno njegovana, u uvjerenju da čitatelji mogu lako zauzimati stajališta ako im se podastru objektivne činjenice“, pojašnjava i glavni urednik Miklenić (2013: 77). List, dakle, svjesno i u novije vrijeme u kojemu su katolički mediji, od tiskovina do novih digitalnih medija, umnogome brojčano porasli, i dalje nastavlja vijestima pratiti događanja u Crkvi među Hrvatima. Također, nakon osamostaljenja Hrvatske mnogo otvorenije tematizira pitanja društvenoga, pa i političkoga života, što se najviše vidi upravo u uredničkim komentarima. Kako ističe Miklenić (2013: 114), *Glas Koncila* sadržajno želi promicati političku kulturu vjernika, među inim posebno promičući svijest i zauzetost za demokraciju.

„List snažno promiče proces demokracije, demokratsko ponašanje, osjetljiv je na pojave koje sputavaju taj proces, kao npr. različiti politički i ideološki ekstremizmi i slabosti političkih elita, kojima je često najvažnije steći vlast, tj. povlastice. Upozorava na institut 'političke podobnosti', na ekstremizme političke i ideološke i drugo što ugrožava demokraciju kao takvu“, piše Miklenić (2013: 114).

Zanimljivo, iz navedenog se citata zapravo jasno naziru i neki „stari obrasci“ ponašanja iz vremena komunizma, pa se može zaključiti kako pozivanje na demokratsku proceduru i pluralizam u društvu zapravo predstavlja jasan kontinuitet pristupa pisanju, uočljiv kako u vrijeme prije demokratskih promjena, tako i u novije vrijeme.

predizbornoj naklonjenosti 'desnici' i o pokušaju manipuliranja glasačima, rezultati ovog istraživanja u potpunosti opovrgavaju ovakve tvrdnje“.

⁵⁶ <https://www.glas-koncila.hr/o-nama/>, pristupljeno 26. lipnja 2017.

Što se, pak, vjerskih tema tiče, *Glas Koncila* ističe da na „crkvenom planu list promiče nastojanja za ostvarivanje duha Drugoga vatikanskog koncila⁵⁷ te posebnu pozornost posvećuje priložima za vjersku formaciju odraslih“⁵⁸. O svojoj aktualnoj misiji na internetskim stranicama svjedoče da *Glas Koncila* kao katoličke vjerske novine izvješćuje o događanjima u Crkvi te s vjerničkoga stajališta promatra druge važne događaje, osobito u svjetlu etike, kršćanskoga morala i katoličkoga društvenog nauka. Uz to, popularizira različite vjerske sadržaje i aktualizacije nedjeljnih biblijskih poruka, promiče koncilsku obnovu i ekumenski duh, vjerno prenosi službene stavove vodstva Crkve u Hrvata te neslužbeno iz evanđeoskih i crkveno-povijesnih nadahnuća komentira tekuća pitanja crkvenoga, nacionalnoga i društvenoga života. Ističu također da je list otvoren širokom spektru crkveno-povijesnih mišljenja, da prati važnija zbivanja u nekatoličkim vjerskim zajednicama koje žive na ovome području, odgovara na aktualna pitanja, prati važnija kulturna zbivanja te promiče humanu i kršćansku solidarnost⁵⁹. No, valja napomenuti da se, čitajući *Glas Koncila*, uočava kako se jasnoća i otvorenost unutarcrkvenoga dijaloga, naročito iz prvoga pokoncilskog vremena ipak ne može na jednak način pronaći na stranicama lista u kasnijim godinama, a posebice nakon demokratskih promjena.

3.3.1. *Glas Koncila* u međunarodnome kontekstu prije demokratskih promjena

Vrijedi kratko promotriti i važnost *Glasa Koncila* u međunarodnome kontekstu prije demokratskih promjena. Analizirajući koncentraciju medijskoga vlasništva u komunističkim zemljama Georges H. Mond (1974: 156), naglašava da je uz Poljsku jedina socijalistička zemlja u kojoj vjerski tisak ima važnu ulogu bila upravo Jugoslavija⁶⁰ (tj. unutar nje Hrvatska

⁵⁷ O ovoj temi Mataušić (2005: 508-509) primjećuje sljedeće: „Kad je riječ o *Glasi koncila*, grubo govoreći moglo bi se reći da je on u svojih prvih deset godina zauzeto naglašavao ono što je bilo novo, dok je kasnije uzeo nešto umjereniji smjer. Ne odustajući kasnije bitno od novosti, uredništvo je vodilo računa o realnim okolnostima vrlo tradicionalne Crkve i njezinih pastira, koji si u okolnostima vanjskoga pritiska nisu htjeli dopustiti previše unutrašnjih trvenja.“

⁵⁸ <https://www.glas-koncila.hr/o-nama/>, pristupljeno 26. lipnja 2017.

⁵⁹ *Isto*.

⁶⁰ Blanka Jergović (2003: 95) pojašnjava da se vlasništvo i uloga novinara kao društveno-političkoga radnika (u Hrvatskoj prije demokratskih promjena) ipak nije odnosila i na katolički tisak, premda su isti zakoni vrijedili i za njega, te dodaje: „Komunistička partija prešutnim dogovorom nije postavljala svoje odbore u katoličkom tisku pa je on jedini bio izvan dometa države. S druge strane, taj je dogovor bio zapreka preuzimanju aktivnije uloge tiska u političkim promjenama“.

i Slovenija), istaknuvši pritom upravo primjer *Glasa Koncila*, što svjedoči o važnosti toga lista i u međunarodnim okvirima, naročito kada se proučava katolički tisak u socijalističkim zemljama prije 1990. godine. O dovezima *Glasa Koncila* u drugim zemljama, pa i na drugim kontinentima, u doktorskom radu piše i Mikić (2016), prateći na stranicama lista tragove njegove prisutnosti, „ponajprije iz reakcija čitatelja koje su pristizale iz zemlje i inozemstva, ali i iz povremenih vijesti o spominjanju toga lista na stranicama svjetskoga tiska“ (Mikić, 2016: 59).

„Tako je postojanje *Glasa Koncila* već 4. ožujka 1964. zabilježio i vatikanski poluslužbeni dnevni list *L'Osservatore Romano* u članku pod naslovom 'Koncilsko gibanje u Jugoslaviji'. Osim što je donio informacije o nastanku i rastu, od brošure koju su tiskali kaptolski franjevci pa sve do novina u tadašnjem obliku, vatikanski dnevnik piše i o utjecaju *Glasa Koncila* na širenje ekumenskih ideja...“ (Mikić, 2016: 59).

Uz to, Mikić (2016: 59-60) navodi i druge primjere odjeka pisanja lista, ili pak spominjanja u svjetskim medijima, primjerice austrijske katoličke novinske agencije *Kathpress*, ili pak u pariškoj katoličkoj reviji *Informations catholiques internationales* (*Međunarodne katoličke informacije*), kao i da se *Glas Koncila* u srpnju 1968. pojavio na Svjetskom kongresu katoličkoga tiska u Berlinu kao jedini katolički list iz tadašnje Jugoslavije. Posebna je, pak, specifičnost bila prisutnost i na najudaljenijim kontinentima po hrvatskim misionarima koji su bili pretplatnici lista, a zanimljivo je da su ga čitali i mnogi vjernici drugih vjeroispovijesti. Mikić u svome radu prenosi i riječi prvoga glavnog urednika Pavlinića koji je u jednome predavanju 1968. godine istaknuo kako *Glas Koncila* čitaju i ateisti, komunistički aktivisti i funkcionari (Mikić, 2016: 64).

O tadašnjoj važnosti, pa i jedinstvenosti *Glasa Koncila* donekle može posvjedočiti i kratka usporedba s drugim istočnoeuropskim zemljama u kojima je izlazio katolički tisak, te je imao određeno značenje, pri čemu se uočavaju neke sličnosti, ali i nemale razlike. Budući da je na početku ovoga dijela naznačen Mondov (1974: 156) citat kako je od svih socijalističkih zemalja vjerski tisak imao najvažniju ulogu u tadašnjoj Jugoslaviji i Poljskoj, dobro je promotriti stanje u Poljskoj, u kojoj su, primjerice, u prvoj polovici sedamdesetih godina 20. stoljeća izlazile 92 vjerske publikacije, od kojih su 74 bile katoličke, s nakladom od 618 560 primjeraka i osjetnim padom od kraja pedesetih godina za 200-tinjak tisuća primjeraka (Mond, 1974: 156). No, u toj je zemlji postojala i jedna specifičnost, a to su prorežimska „katolička“ izdanja. Naime, tamošnji su biskupi, piše Mond (1974: 156), prosvjedovali protiv činjenice da katolički tisak trpi ograničenja s obzirom na broj publikacija, njihov sadržaj i nakladu, pritom ističući da ne postoji nezavisan katolički dnevnik, dok su tri tjednika s

ograničenom nakladom umnogome hendikepirana intervencijama cenzora. Dnevnik *Słowo Powszechne (Univerzalna riječ)*, koji je tada izlazio u nakladi od 80 tisuća primjeraka a izdavalo ga je udruženje *Pax* povezano s vlasti, biskupi nisu smatrali „katoličkim“, kao niti ostalih 10 izdanja istoga udruženja s nakladom od 123 800 primjeraka (Mond, 1974: 156). Tri tjednika koje biskupi smatraju katoličkima su *Tygodnik Powszechny (Univerzalni tjednik)* s nakladom od 50 tisuća primjeraka, *Przewodnik Katolicki (Katolički vodič)* i *Gosc Niedzielny (Nedjeljni gost)* sa zajedničkom nakladom od 130 tisuća primjeraka u to vrijeme.

Bez obzira na činjenicu da su postojali prorežimski listovi, upravo se u to vrijeme, sredinom 1970-ih, javlja – kako ističe John A. Coleman (1991: 115) pišući o duhovnome otporu komunističkim režimima – nova odvažnost vjerske literature koja je pobuđivala povjerenje, kako one poznate kao *samizdat*⁶¹, tako i legalnih publikacija. Autor pritom doslovno navodi: „Hrvatski Glas Koncila i poljski katolički listovi postali su pouzdani izvori informacija i komentara. Sama religija poslužila je kao simbol oblika protesta protiv ugnjetavačkih režima“ (Coleman, 1991: 115).

Pišući o Poljskoj u vrijeme komunizma Vincent C. Chrypinski (1990: 120) ističe, pak, da su monopol države nad masovnim medijima, organizacija posebne sekularizacijske mašinerije, pravne odredbe i društvena politika uvelike olakšali širenje materijalističkih ideja i protivvjerskih oblika ponašanja. „Stroga cenzura i druge restrikcije nametnute vjerskim publikacijama drastično su smanjile mogućnost Crkve da širi vjeru, bori se protiv širenja službene ideologije, i opire se komunističkim pokušajima za osiguranje prijelaza na protivnički način života“, smatra Chrypinski (1990: 120), dodajući da su vladajući poduzimali korake protiv katoličkoga tiska povezanog s episkopatom. Isti autor ističe da su, od 2776 novina i magazina koji su u Poljskoj izlazili 1986. godine, samo 33 bile katoličke, od čega niti jedan dnevnik, napominjući kao i ranije citirani Mond, da se periodika koju su izdavala prorežimska udruženja *Pax* i *Kršćanski socijalni savez* ne mogu smatrati katoličkima. Chrypinski (1990: 120) također upozorava da se ionako ozbiljno stanje dodatno pogoršalo zbog diskriminirajućega odnosa u raspodjeli papira za tisak, pa su od 250 tisuća tona papira namijenjenih u 1986. godini za publikacije, katoličkim izdavačima pripale samo tri tisuće tona ili 1.2 posto od ukupne količine. Zaključno, Chrypinski (1990: 121) naglašava da su „vladajući komunisti koristili državu za realizaciju svojih filozofskih, socioekonomskih i političkih ciljeva“ pa je i politika države u odnosu na vjeru bila stoga usmjerena na ukupnu

⁶¹ „Samizdat (rus.), samoizdanje, publikacija koju izdaje sam pisac, u principu ilegalno. Termin se ponajprije odnosi na masovnu pojavu opozicijskih (disidentskih) publikacija u bivšem Sovjetskom Savezu (od ranih 1960-ih)“ (<http://proleksis.lzmk.hr/5990/>, pristupljeno 21. kolovoza 2017.).

sekularizaciju poljskoga društva. „Budući da je Crkva bila glavna prepreka postizanju toga cilja, vlast je bila odlučna dezavuirati njezin utjecaj i djelovanje svim, u tom trenutku, raspoloživim sredstvima“, zaključuje Chrypinski (1990: 121).

Pogledaju li se, primjerice, neke druge zemlje pod komunističkim režimom, može se uočiti kako je situacija u njima bila bitno drugačija. „Katoličko-komunistički susreti pokazuju zamjetnu raznolikost jer se odvijaju pod utjecajem brojnih čimbenika, uključujući lokalnu tradiciju i nasljeđe [...] specifične osobnosti, kao i činjenicu je li ili nije komunistička vlast o kojoj se govori podložna Kremlju“ (Ramet, 1990: 5). U Čehoslovačkoj je, primjerice, Katolička Crkva bila najveća vjerska zajednica s 10-ak milijuna vjernika na 15 milijuna stanovnika, ali je „usprkos brojčanoj snazi, njezina situacija lošija od one u bilo kojoj drugoj istočnoeuropskoj zemlji, osim Albanije“ (Ramet, 1982: 355). „Katolička Crkva u Čehoslovačkoj od 1948. godine podvrgnuta je neprestanim teškim pritiscima osmišljenim kako bi se skovao uzorak crkveno-državnih odnosa koji bi bili prihvatljivi komunističkim vođama“, piše Milan J. Reban (1990: 142). Svjedoči tomu i primjer katoličkoga tjednika *Katolicke Noviny* (*Katoličke novine*):

„U trenutku kad su komunisti u ljeto 1949. godine uhitili praškog nadbiskupa Josefa Berana, izlazi prvi broj Katoličkih novina. Trebale su poslužiti kao sredstvo totalitarne propagande. Tek početkom 60-ih godina novinama polazi za rukom svoj sadržaj tako oblikovati da se prorežimski tekstovi pojavljuju u bitno manjem broju, a istodobno se povećava broj uistinu vrijednih članaka. To je nagnuće prekinuto okupacijom Čehoslovačke 1968. godine i normalizacijom koja je uslijedila, dok će prava sloboda doći tek dvadeset godina kasnije“ (Randa, GK, 2013, 40 [2050]: 19).

Upravo je spomenuti tjednik bio „pod učinkovitom režimskom kontrolom“, a kako ističe Coleman (1991: 122), cenzurirao je ili prerađivao čak i papinske dokumente. Reban (1990: 154) piše da je 1982. godine država podupirala tiskanje *Katoličkih novina*, i to 120 tisuća primjeraka na češkome i 130 tisuća na slovačkome jeziku, što ukazuje na situaciju koja se ipak bitno razlikovala od one u kojoj je djelovao *Glas Koncila*.

U susjednoj Sloveniji, koja je kao i Hrvatska do osamostaljenja bila dijelom Jugoslavije, izlazio je od 1952. list *Družina* (*Obitelj*). Pišući 2013. godine o *Družininoj* povijesti, tadašnji glavni urednik Franci Petrič (GK, 2013, 40 [2050]: 22) istaknuo je da je u prvom razdoblju izlaženja, u okolnostima administrativnoga socijalizma, list objavljivan „više po dobroj volji vlastodržaca i požrtvovnosti njenih suradnika negoli od vlastitog kruha, kojeg bi sama znala, odnosno smjela izmijesiti“. Petrič to *Družinino* razdoblje naziva dobom „mršavih krava“, koje je trajalo do 1962. godine (izlazila je na osam stranica, od 1956. do 1961. kao mjesečnik).

„Tada je konačno počela izlaziti redovito dvotjedno i raspolagala je s dovoljnom količinom papira, da bi mogla odgovoriti na stalno povećanje potražnje. Ta promjena se je odrazila i na njene sadržaje, koji su umjesto dotadašnjih propovijedi i u najboljem slučaju rodoljubnih tekstova, počeli širiti horizonte svojim čitateljima s novim izvještajima o događanju u Crkvi diljem domovine i svijeta“, tumači Petrič (GK, 2013, 40 [2050]: 22).

O interesu za list svjedoče i podaci o nakladi: 1962. *Družina* je dosegla nakladu od 56.000 primjeraka, dok je 1966. godine prekoračila 100.000 primjeraka, a rekordnih 147.000 primjeraka je postigla na Božić 1971. godine.

„Družina je, po riječima urednika dr. Drage Klemenčića, u sedamdesetim i osamdesetim godinama postala 'pokazatelj slobode u našem društvu'. Niti razna saslušanja na policiji, pretresi u njenim uredima i sudski progoni nisu obeshrabrili tadašnje urednike. Zbog otvorenog zauzimanja za prava vjernika u društvu Družina je 26. siječnja 1975. godine bila zaplijenjena“ (Petrič, GK, 2013, 40 [2050]: 22).

Zaključno možemo reći da ovaj kratak usporedni pregled katoličkoga novinskog izdavaštva u tek tri zemlje koje su dijelile sudbinu Hrvatske u socijalističkom svijetu pokazuje da je, uz ponešto sličnosti, *Glas Koncila* svojom koncepcijskom orijentiranosti prema novinama na koje tadašnja komunistička vlast neće imati izravnoga utjecaja, bio zapravo jedinstven primjer u zemljama „iza željezne zavjese“ zbog čega su i njegovi dosezi bili bitno snažniji, a posebnost se zasigurno ističe i u rubrici *Komentar* o kojoj će više riječi biti u nastavku rada.

3.4. Komentar *Glasa Koncila* – drugačiji „kut gledanja“

3.4.1. Definicija i obilježja komentara kao novinarske vrste

Komentar je subjektivna novinarska vrsta, nesumnjivo zahtjevnija za pisanje, o čijoj važnosti svjedoče i riječi Grbelje i Sapunara (1993: 145): „Ako je reportaža kraljica novinarskog izražavanja, komentar je odličnik (princeps), uz koji ne pristaje ništa što je kuloarski razgovor [...], ništa kopirajućeg, manufakturnog, profanog (prostačkog), jer je komentar doista visokoprofesionalna tvorevina raskošno obojena...“ Komentar, na neki način, daje „specifično obilježje svakom mediju“ (Malović, 2005: 243), te postaje prepoznatljivim i razlikovnim čimbenikom određene tiskovine zbog kojega se ona nerijetko kupuje ili, pak, propada⁶². Potvrđuje to i Teun van Dijk (1998: 28) ističući da čitanje novinskih (uredničkih) komentara obično uključuje oblikovanje mišljenja ne samo o onome što je napisano, nego i o

⁶² Više o pisanju novinskih komentara u: Rivers et al. (1991) ili Fink (2004).

samom piscu i novinama. Isti autor (1996) napominje kako ti tekstovi onima koji ih čitaju, čak i ako se često kritički opiru protiv njih, zapravo pomažu u promišljanju o svjetskim događajima, zbog čega imaju istaknutu ulogu u izgradnji javnoga mnijenja.

Enciklopedijski, „komentar (lat. *commentarius*: zapis, bilješke, nacrt; dnevnik)“, predstavlja „tumačenje ili objašnjenje nekog teksta, knjige ili događaja; napomene, bilješke ili primjedbe kojima se nešto tumači ili objašnjava; razgovor, ocjena, mišljenje, osvrt“, stoji u mrežnom izdanju *Hrvatske enciklopedije Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža*, gdje se uz naznake o povijesnom značenju komentara, daje i pojašnjenje komentara kao novinarske vrste: „*Novinarski komentar* pisani je ili govorni oblik novinarskog izražavanja stajališta, mišljenja i ocjene o nekom događaju, pojavi ili osobi; vezan je za razdoblja slobode tiska od kraja XVIII. st.“⁶³ *Hrvatski enciklopedijski rječnik* u izdanju *Novog libera*, pak, kao jedno od pojašnjenja riječi komentar navodi: „tekst u kojem autor izražava svoje mišljenje, ocjenu o nekom političkom, kulturnom, ekonomskom ili općenito društvenom događaju, kretanju, stanju, pojavi“ (Anić et al., 2003: 593). Iz navedenih, tek dviju, enciklopedijskih definicija jasno se naziru i dvije odredišne točke – riječ je o subjektivnoj novinarskoj vrsti koja, da bi istinski ispunila svoju funkciju, pretpostavlja slobodu javne riječi, o čemu pišu i drugi izvori kada pojašnjavaju što je komentar.

Komentar, dakle, predstavlja „mišljenje ili stajalište novinara o nekom događaju, pojavi ili osobi“, uz napomenu da komentator o događaju ne obavještava, već ga prosuđuje (Malović, 2005: 243). „Iz etimologije korijena riječi (lat. *cum* = sa i *mens* = duša, um) razvidna je osnovna značajka komentara tumačenje, objašnjavanje, usredotočivanje informacije tako da se ona što lakše dekodira u svijesti recipijenata“, tumači Marko Sapunar (2000: 95), dodajući da komentar zbog svoje funkcije dubljega objašnjavanja onoga što se površinski ne vidi, zajedno sa svojim podvrstama kao što su kritika (grč. *kritein* = suditi, ocjenjivati), članak i esej, predstavlja višu informacijsku obradu. Zvonko Letica (2003: 344) napominje, pak, da je riječ o klasičnom obliku izražavanja stava na temelju analize teme. U novinarskoj je teoriji različita klasifikacija komentara, te se oni mogu podijeliti na četiri tipa (De Martino, Bonifacci, 1990: 42-43):

- a) komentari u kojima je jasno zauzimanje određenoga stajališta,
- b) komentari koji donose jasan sud komentatora,

⁶³ *Mrežno izdanje Hrvatske enciklopedije*, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=32560>, pristupljeno 31. kolovoza 2017.

c) komentari koji produbljuju određenu temu, te

d) komentari koji interpretiraju.

Sapunar (2000), pak, razlikuje dva temeljna oblika komentara: eksplikativni ili tumačeći, u kojemu se autor oslanja na postojeće dokumente koje treba objasniti javnosti na popularan način, te kritički ili istraživački komentar koji od autora zahtijeva veće stvaralačke napore u pronalaženju novih činjenica ili u pobijanju već poznatih.

Tematska područja koja je moguće obuhvatiti komentarom – premda se u literaturi, naročito starijoj, komentar često vezuje isključivo uz politička pitanja – zapravo su neograničena. „Može se ticati svakog prošlog, tekućeg ili budućeg događaja ili pojave, uz uvjet da je neki njihov vid aktualan. [...] Komentar se najčešće, ne i obvezno, odnosi na neku važnu i spornu aktualnu temu. Novost u komentaru nisu ili bar ne bi trebale biti činjenice i korišteni podaci, nego se novost javlja u pristupu, argumentu, tumačenju i zaključku“ (Letica, 2003: 346). Srećko Lipovčan (2006: 46) tumači kako će autor za komentarom posegnuti „kad opravdano pretpostavlja da je primatelj njegove poruke već upoznat s osnovnim činjenicama o događaju/problemu; zato na njih tek kratko podsjeća, pa prelazi na iznošenje svoga mišljenja“. Isti autor (2006: 46) zatim nastavlja pojašnjenjem pretpostavaka za komentar: „Da bi neki događaj bio 'vrijedan komentara', mora biti ne samo važan nego, na neki način, i 'sporan', tj. o njemu mora postojati mogućnost različitih stajališta.“

Komentar je zahtjevniji od nekih drugih, primjerice izvještajnih novinarskih vrsta „jer ne pretpostavlja samo dobru obaviještenost i kompetentnost autora nego i razvijen stil“, tumači Lipovčan (2006: 46), naglašavajući pritom i svojevrsni teret odgovornosti koji se stavlja pred svakoga komentatora: „U komentaru je autor slobodan, odgovoran i sâm.“ Upravo zato se komentar u tisku u pravilu potpisuje imenom i prezimenom autora. Ako je, pak, nepotpisan „onda je riječ o redakcijskom tekstu, dakle o stajalištu uredništva toga glasila: novina, tjednika itd. No, i kad komentar nije potpisan, opet je riječ o autorskom tekstu, o takvu osobnom mišljenju koje je uredništvo prihvatilo kao svoje, dajući posebnu težinu izrečenom stajalištu“ (Lipovčan, 2006: 46). O odgovornosti komentatora pisao je i Sergije Lukač:

„Komentar je izražavanje gledišta novinara na osnovi objektivne provjere činjenica, napisan logično, sažeto, slikovito, popularno – radi objašnjavanja događaja i pojava i stvaranja novog utjecaja. Komentator, taj po mnogočemu elitni novinar, ima osobnu viziju, etičku snagu i profesionalnu kompetenciju da izrazi višu društvenu objektivnost i definira javni interes. Mandat komentatora, međutim, traje koliko i njegova odgovornost pred javnošću, zalaganje za njen interes. Sloboda i odgovornost su kod komentatora dvije uvjetne funkcije. Pisanje komentara i nije više istraživanje individualna gledišta, nego je, ustvari, pleoaje za jedan viši društveni interes“ (cit. prema: Letica, 2003: 45).

Budući da je riječ o subjektivnoj novinarskoj vrsti, u njezinu središtu, dakle, nije informacija nego mišljenje. Malović stoga mišljenje naziva „srcem“ komentara (2005: 243), dodajući da ga novinar stvara na temelju činjenica i iskustva. Odgovarajući na pitanja „Čemu pisati mišljenja?“ i „Zašto bi novinar pisao komentare?“, autor navodi razloge koje nude medijski teoretičari okupljeni u skupini *Missouri Group*. Kao prvi razlog navode onaj koji bi se mogao nazvati antropološkim: „imati mišljenje znači biti ljudsko biće“ jer „čovjek može razmišljati o onome što čini, može učiti iz prošlosti“, a „bez mišljenja nema napretka, nema istraživanja, nema poboljšanja“. Kao drugi je razlog navedeno da „mišljenja, kao i ideje, u biti traže istinu“, što je iznimno važno za demokraciju koja je „sazdana na slobodnom mišljenju koje će se na putu do istine sukobiti s drugim mišljenjem na otvorenom tržištu ideja“. Treći, i ne manje bitan razlog, činjenica je da je i pisati i čitati mišljenja – užitak (Malović, 2005: 243). No, pri pisanju komentara, kako upozorava Letica (2003: 45), „novinar ne smije biti arogantan, docirati i naturati stavove koje zastupa, jer treba poštivati onoga kome se upućuje svoj komentar“, a „najuspješniji je onaj komentar u kojem je autor tako izložio svoje argumente i pružio njihova neophodna objašnjenja, da sve skupa navodi gledatelja na to da zaključuje na osnovi vlastita nahođenja“. Malović (2005: 245) ipak piše kako „dobri komentatori žele uvjeriti javnost u ispravnost svojih stajališta“, te im je stoga „važno da se njihovo mišljenje prihvati, jer time potvrđuju svoju vrijednost, vjerodostojniji su i utjecajniji“.

Upravo zato iskusni komentatori koriste svoju sposobnost uvjeravanja (nagovaranja), koja se – kako piše Malović (2005: 245) pozivajući se na teoretičare skupine *Missouri Group* – temelji na trima bitnim karakteristikama osobnosti samoga komentatora. Prva je inteligencija koju mora pokazati, a koja se ogleda u količini i vjerodostojnosti činjenica, kao i njihovoj prezentaciji i povezivanju, tj. riječju – u argumentaciji. Malović na istome mjestu podsjeća da je još Aristotel nabrojao 28 značajki argumenata, te napominje da se novinski komentatori ne trebaju svima njima koristiti, „ali je neke, poput induktivnog i deduktivnog argumenta, retoričkog primjera, analogije, maksime i sličnog dobro proučiti“. Druga je bitna odrednica autorov karakter.

„Javnost vas mora prihvatiti kao osobu, a komentatori loših karakternih osobina (što se dozna, jer oni su javne osobe) nisu uvjerljivi. Još je Aristotel rekao: 'Karakter nagovarača najvažniji je element uvjeravanja.' Komentator koji je prevrtljiv, mijenja mišljenje i politička stajališta, manipulira javnošću, ima loš osobni život i prepun je mana i ne može biti vjerodostojan. Zato mu javnost ne vjeruje, bez obzira na to koliko je dobar stilist i zna iskoristiti snagu argumenata“ (Malović, 2005: 245).

Treća je, pak, bitna karakteristika dobronamjernost, jer najbolji je način da se predstavi dobar karakter pokazivanje dobre volje.

„To znači beskompromisno pokazati kako vam je društveno dobro najvažnije te da se iskreno zauzimate za dobrobit drugih. Morate uspostaviti prijateljsko povjerenje s publikom. A to znači da pretpostavljate kako je vaša publika inteligentna, dobra i promjenjiva. Publika nije glupa i ne smijete je podcijeniti. Osim toga, možete je podučiti. Vaša je pogreška ako to niste uspjeli. Nemojte polaziti od toga da su ljudi u načelu zli, sebični, pohlepni i zavidni. Vjerujte u dobrotu publike i njezinu velikodušnost, razumijevanje i ljudskost. Publika mijenja mišljenje, a ponekad je i prevrtljiva. Najbolje je za komentatora kada svojim tekstovima promijeni stajalište publike, što se događa i što su ugledni komentatori iskusili“ (Malović, 2005: 245).

Na tragu dobronamjernosti komentatora je i tzv. načelo „ostavljanja otvorenih vrata“ o kojemu je pisao Živko Kustić (1996: 141-147), dugogodišnji glavni urednik *Glasa Koncila* poznat upravo po brojnim (doduše nepotpisanim) komentarima u tome listu. To je načelo možda najjednostavnije prisposoditi kroz proces istraživanja informacija, koji prethodi izvještavanju, a što, pak, nužno prethodi komentiranju. Kustić (1996: 144) ističe da novinari pri izvještavanju ne iznose ljudima gotove činjenice, nego im priopćavaju podatke do kojih su o tim činjenicama došli.

„Između našega podatka o činjenici i same činjenice uvijek postoji odnos napetog dostizanja. Naše izvješće nikad u potpunosti ne doseže činjenicu. To pak nipošto ne znači da nije moguće objektivno informiranje. Treba samo znati i ne kriti da je uvijek moguće o istoj činjenici doći do boljih, potpunijih, provjerenijih podataka. Ako je činjenica u rečenome smislu svetinja, podatak ne može biti svetinja, ne može biti nedodirljiv. A može biti istinit i u tom smislu siguran, iskren i provjeren na razini svjedočenja, ne na razini apsolutne spoznaje. Upravo ga ta otvorenost, ta nedorečenost, čini vjerodostojnim“, tumači Kustić (1996: 144-145).

Dodaje da to „ne znači sumnjati u ono što smo saznali i o čemu izvješćujemo, nego znači i dopuštati i željeti još bolju i potpuniju spoznaju“, što pak omogućuje čitateljima da se i oni stavljaju u stav otvorenosti (Kustić, 1996: 146). Upravo je to proces koji prethodi pisanju komentara (koji ipak ne može čekati da se podaci izjednače s činjenicama). „Sve, naime, što saznamo i priopćimo jest istina, upravo živa istina koja je samo zato otvorena jer nije umrtvljena ni konzervirana“, promišlja Kustić dodajući da je zato takva istina sasvim dobra podloga za slobodni komentar.

„Sloboda i u tom slučaju uključuje odgovornost. I također se mora držati načela otvorenih vrata. Inače postaje ideologija koja se nameće, a ne utemeljeno mišljenje i usmjerenje koje ljude poziva na razmišljanje i u tome im stručno pomaže. Naravno je, naime, da je proces razmišljanja o činjenici isto tako živ, nedovršen, neumrtvljen, kao i proces prikupljanja i provjeravanja podataka o činjenici. Tko u komentiranju prezre načelo otvorenih vrata, nameće čitateljima svoje stajalište kao dovršenu istinu. Time im zapravo oduzima slobodu razmišljanja, odbija njihovo sudjelovanje u tom razmišljanju. Ako na sasvim određen način proces utvrđivanja podataka postaje zajednički pothvat izvjestitelja i čitatelja, još više je takav proces razmišljanja o iznesenim podacima, komentiranje“, razlaže Kustić.

Čitatelj upravo mora biti potaknut na razmišljanje kako bi vlastitim putem došao do zaključaka ili mišljenja o nekom pitanju. „Komentator, naime, ne docira nego izlaže svoju misao; s punim vlastitim uvjerenjem, ali ne da bi čitatelja uvjerio, nego da bi ga poticao,

vodio i oslobađao da sam stekne uvjerenje“, smatra Kustić (1996: 146-147) dodajući da je najviši domet načela ostavljanja otvorenih vrata u komentaru „govoriti, odnosno pisati iz čvrstog uvjerenja, a ne nametati svoje uvjerenje“, a „novinar koji zna tako pisati zaslužuje puno povjerenje svojih čitatelja“.

Zato je priprema pri pisanju komentara ključna da bi „finalni proizvod“ uspio. Fredric Endres (1987: 11) piše kako se većina pisaca i autora udžbenika slažu da je dobar komentar čvrsto koncipiran, dobro organiziran, precizno napisan, uvjerljivo argumentiran i temeljito istražen. I Letica (2003: 345-346) ističe nužnost dobre pripreme prije samoga strukturiranja teksta, što će olakšati rad na komentaru. Napominje kako treba poći od istraživanja, „koje pomaže da se proširi poznavanje svih vidova teme i obogati vlastita banka podataka“, što će pomoći autoru da si sam počne postavljati važna pitanja u vezi teme koju treba komentirati, jer – kako naglašava Letica (2003) – dobro je znati što više činjenica, ali i prepoznati pristrane izvore.

Svaki će ozbiljan komentator stoga uložiti mnogo vremena na provjeru podataka, koliko je moguće utvrditi sve vidove problema, čuti više strana i procijeniti njihovu vjerodostojnost da bi izbjegao pristranost, „jer mudro je biti oprezan i uvjeriti se da je sigurno u pravu kad nešto zastupa odnosno osuđuje“ (Letica, 2003: 346). Ako se komentator i upusti u nečiju obranu ili osudu činit će to smireno i racionalno, a ne emotivno, jer „razložnost i odlučnost pretpostavlja pribijanju na križ i etiketiranju“ (Letica, 2003: 346). „Nesklon je didaktici i prosvjetiteljskom stavu. Dobro zna da su činjenice u njegovu komentaru provjerene i zato neosporive, ali da ima pravo na njihovo ocjenjivanje, a zajedno s pravom i veliku odgovornost“ (Letica, 2003: 346).

„Novinarske vrste i oblici obično su strogo zadani i postoje pravila kako se pišu. Komentari, osvrti, recenzije i drugi oblici koji se temelje na stajalištu i mišljenju nemaju stroga pravila. To su tekstovi autora koji se dojmljivo izražavaju, specifičnog i prepoznatljivog stila, pa svaki od njih razvija vlastiti način pisanja“, tumači Malović (2005: 244), upozorivši kako komentar nije tek puko kritiziranje, već „vrhunska novinarska forma i zahtijeva iznimno kvalitetna i sposobna autora“. Pozivajući se na Williama Riversa i Alison Work, Malović (2005: 244-245) pojašnjava da svi prilozima temeljeni na autorovu mišljenju kao fundamentalna obilježja trebaju imati nerobovanje utvrđenoj formuli pisanja, te kritičnost potkrijepljenu primjerima, a ne utemeljenu na optužbi, uz, dakako, bitnu odliku bogatoga i sadržajnoga stila. Uz to, ističe se da slobodna forma teksta ne znači ujedno i površno strukturiranje, na što upozorava i Letica (2003: 346):

„Pojednostavljeno je reći da se u komentaru počinje uvodom, nastavlja argumentacijom i završava zaključkom. Dobar komentator odbacuje tu okamenjenu formulu po kojoj bi morao svaki put graditi baš takvu dramaturgiju onoga što uvjerljivo izlaže. On ne mora poštovati granice između spomenuta tri dijela, nego ih može ispreplesti, vođen logikom sadržaja i vlastitim spisateljskim umijećem.“

Uloga je komentara i komentatora u povijesti novinarstva i medija različito vrednovana – pozitivno i negativno, profesionalno i tendenciozno, snažnije i manje zamjetnije. I sam se komentar mijenjao. Nekada je komentar „bio strog oblik izražavanja vrlo jasnih političkih stavova autora“ (Malović, 1996: 52). Da je tomu uistinu bilo tako možda najbolje govori natuknica u ranije citiranom *Leksikonu novinarstva* iz 1979. godine (Srđić, 1979: 124) o ulozi komentatora u vremenu samoupravnoga socijalizma:

„KOMENTATOR, novinar koji piše komentare, posebno cijenjen u redakcijama i u društvu, naravno ako napisi imaju određeni odjek u javnosti. Njegov je zadatak uočiti jednu aktualnu i značajnu pojavu, objasniti je, protumačiti i naposljetku iznijeti o njoj sud, dakle, vrednovati ju. Osnovno pitanje koje se s tim u vezi postavlja glasi: da li k. izražava samo svoje mišljenje, uvjerenje? Odgovor je potvrđan, ali s izvjesnim ograničenjem i dopunom. Novinar je društveno-politički radnik i, samim tim stječe kompetencije govoriti u ime šire društvene sredine, zajednice. To pravo zadržat će sve dok zastupa društvene interese, dok se nalazi na idejno-političkim pozicijama klase u čije ime javno izlaže mišljenje. Kako kod nas novinarstvo pripada pokretu pod rukovodstvom SKJ, i komentatori moraju zastupati interese radničke klase, svojim stavom doprinostiti razvijanju socijalističkih samoupravnih odnosa. Ta idejna nit treba provijavati u svakom komentaru (naravno, i u svim njegovim podvrstama: bilješci, članku, društvenoj kronici, recenziji, kozeriji, satiri, karikaturi), bez obzira koju i kakvu temu obrađuje, malu ili veliku, značajnu ili naizgled, perifernu. Ukoliko komentator dođe u koliziju s društvenim interesima, takav raskorak odrazit će se negativno na uvjerljivost komentara. Jer, jasno je: tko nije uvjeren u svoj stav – ne može ni drugog uvjeriti.“⁶⁴

O svojevrsnom redefiniranju komentara „nekad“ i „danas“ svjedoči i promišljanje Maroja Mihovilovića (2007) koji, pišući o klasičnim novinarskim formama, koje – uslijed reduciranja novinarskih vrsta u suvremenim medijima – naziva „nekadašnjima“, spominje i komentar kao „najviši stupanj“ ljestvice novinskih formi, a koji su danas zamijenile kolumne različitoga tipa. „Komentare su mogli raditi samo novinari najviše kategorije, koji su čak i nosili redakcijsku titulu 'komentator', pa su bili više plaćeni od ostalih novinara, koji su nosili titule 'stariji suradnik', 'suradnik' ili 'mlađi suradnik'. Postojala je i niža vrsta komentara, obično o manje važnom dnevnom događaju, koja se zvala osvrt“, piše Mihovilović (2007: 105-106).

„Bilo je to doba kada se u novinama mnogo više držalo do komentara, dociranja o nekim informacijama, često ideološkog, gotovo agitpropovskog nametanja stavova, nego do samih informacija koje su se komentirale. Događale su se redovito smiješne situacije da su se komentirali događaji o kojima novine čak nisu niti izvijestile, pa bi čitatelji o nekoj pojavi, koja vlastima nije odgovarala, saznali tek kroz bijesni komentar uperen protiv te pojave, a ne iz normalnih novinskih vijesti. Neki ondašnji ideolozi su čak tvrdili: 'Komentar je sve, vijest nije ništa'“ (Mihovilović, 2007: 106).

⁶⁴ Citati iz *Leksikona novinarstva* u ovom su radu prevedeni i prilagođeni hrvatskome standardnom jeziku.

Ako je suditi po citiranome, autor gaji pomalo negativan pristup komentaru kao klasičnoj novinarskoj vrsti, a teško se složiti s njegovom kvalifikacijom da su situacije u kojima su se čitateljima o određenome događaju podastirali isključivo komentari, a ne i vijesti – „smiješne“. Riječ je zapravo o ozbiljno neprofesionalnom pristupu novinarstvu sračunatom na manipuliranje publikom, jer, kako upozorava Letica (2003: 344), novinar svoju publiku mora najprije upoznati s činjenicama, a tek potom smije slijediti komentar.

Malović (2005), pak, s druge strane primjećuje da se u suvremenom hrvatskom novinarstvu pojavila inflacija kolumnista⁶⁵ što nužno ruši i samu kvalitetu. Da to ipak nije novija pojava u našem novinarstvu, svjedoče i riječi koje je još osamdesetih godina zapisao Veselko Tenžera u djelu *Zašto volim TV*, a kojega je pak citirao Zvonko Letica u knjizi *Televizijsko novinarstvo* (2003: 348-349) smatrajući aktualnima njegove srdžbe protiv loših komentara, ideologiziranih novinara i bijega od stvarnih društvenih problema:

„Ne samo na TV nego i u novinama, sve je manje dobrih novinara, a sve više loših komentatora. Ono što su nekoć radili asovi, danas brljaju početnici; znanje se nadomješta ambicijom, a stil mutavom frazom. [...] A pukog novinarskog zanata sve je manje, nastojanje oko stila djeluje već demodirano, ako ne i subverzivno, kao neka vrst opakog formalizma. [...] Pisao sam već ovdje kako je komentar postao zloćudni tumor YU novinarstva, u kojem lud svašta radi zbunjenom, gušeći činjenice i živi dah svijeta u verglu jeftinih ideologizacija. Komentator je široko obrazovan čovjek, ali s dugogodišnjim iskustvom na 'terenu', a ne redakcijsko potrčalo i poslušnik, kojemu se takav status 'udijeli'. Komentator je, dapače, načelno nemoguć tamo gdje nema dobrog reportera, a nikoga ne treba uvjeravati kako je reporter u nas davno odumro.“

Na tragu napisanoga vrijedi naglasiti i činjenicu da u novinarstvu, posebice anglosaksonskih zemalja, postoji striktno pravilo odvojenosti vijesti od komentara. Novinarstvo je to koje je iznjedrilo krilaticu: „Komentari su slobodni, a činjenice su svete“, čiji je autor poznati urednik *Manchester Guardian* Charles Prestwich Scott, a na koju se od 1921. do danas mnogi referiraju.

„Ipak, nakon toliko godina, isti *Guardian* nalazi za potrebno da u knjigu pravila i smjernica za svoje novinare uključi i naslov 'Politički komentar u vijestima i naslovima', s kategoričkim naputkom: 'Vijesti moraju biti sastavljene i oblikovane tako da se čitatelj može pouzdati u objektivnost našega izvješćivanja. Ne smiju, dakle, odavati osobne nazore, simpatije, pristranost, niti sadržavati tendenciozne interpretacije.' [...] Izvjestitelj opisuje činjenice, na najobjektivniji mogući način. One treba da budu takve da će moći jednom u budućnosti poslužiti kao izvori povjesnicima. Komentator pak se poziva na činjenice, da bi ih protumačio u svjetlu drugih činjenica i svojih prosuda. On će ako treba i opširnije ispriopovjediti neki novi događaj, da bi onda o njemu iznio vlastito mišljenje i izveo šire zaključke. Do takva stupnja novinarstva dug je i mukotrpan put“, smatra Pavlinić (2001: 17).

⁶⁵ Bitno je ovdje naglasiti da nisu sve kolumne ujedno i tekstovi koji se mogu svrstati u novinarsku vrstu komentar, već se kolumne mogu ostvarivati u različitim novinarskim vrstama (npr. recenzije i sl.). O toj temi detaljnije je pisao Đorđe Obradović (2008).

Odvojenost komentara i činjenica u biti je pitanje novinarske etike. Tako će promišljajući deontologiju medija Claude-Jean Bertrand (2007: 55) zapisati kako ne treba miješati činjenice i komentare. „No, jednom pošto je to odvajanje provedeno, svaki medij ima pravo, želi li, biti pristran pod uvjetom da ne iskrivljuje informaciju“ (Bertrand, 2007: 55). I mnogi etički kodeksi novinarske struke jasno razlikuju informaciju i mišljenje (i oglas).

„Jedno, drugo i treće ne smiju se miješati i moraju biti jasno odijeljeni. Inače, boljka novinarstva u zemljama u tranziciji jest da se vrlo često te tri kategorije miješaju, pa čitatelj ne zna gdje prestaje informacija a počinje komentar, a sve je protkano propagandnim porukama kojima je mjesto među oglasima. [...] Njemački kodeks je tu vrlo restriktivan, kao što je to i francuski, finski, američki ili bilo koji drugi. Svi jasno naglašavaju potrebu za posve odvojenim prezentiranjem vijesti od komentara, a pogotovo od oglasa“ (Malović, Ricchiardi, Vilović, 2007: 75).

Pa ipak, striktna odvojenost vijesti i komentara nije posebno naznačena u Kodeksu časti hrvatskih novinara iz 2009. godine⁶⁶.

Komentar je novinarska vrsta koja je nesumnjivo imala, i ima, važno mjesto u povijesti novinarstva, a naročito je zanimljivo promotriti kako se ona ostvarivala u jednim katoličkim novinama u različitim društveno-političkim sustavima u kojima su te novine djelovale, što se u ovome radu istražuje na primjeru *Glasa Koncila*.

3.4.2. Najprepoznatljivija rubrika *Glasa Koncila*

Nekoliko godina nakon pokretanja *Glasa Koncila*, 1968. u tom se listu pojavljuje rubrika *Komentar*. Prvi komentar, naslovljen *Hrvat promicatelj i čuvar pravovjerja Crkve*, objavljen je u drugome broju 1968. godine. „Naziv rubrike ispočetka nije bio strogo definiran“, tumači Vuković (2013: 10), spominjući da se pojavljuje u inačicama *Naš komentar*, *Umjesto komentara*, *Komentar*, *Mjesto komentara* i *Posuđeni komentar*, ili je „umjesto naziva stavljen nadnaslov, ili je jednostavno izostavljen naziv rubrike. No, najčešći i kasnije redoviti naziv 'Komentar' započinje već 6. travnja 1969. u broju 7/1969.“ (Vuković, 2013: 10). Ta je rubrika – u kontekstu povijesnoga trenutka u kojemu je pokrenuta – zanimljiva pojava, jer je riječ o tekstovima subjektivne novinarske vrste koja, kako je ranije naznačeno, pretpostavlja izrazitu angažiranost i u kojoj autor iznosi mišljenje, prosuđuje, tumači, pojašnjava...

⁶⁶ Za razliku od *Kodeksa časti hrvatskih novinara*, npr. *Etički kodeks američkoga Društva profesionalnih novinara* to jasno propisuje (<http://www.spj.org/ethicscode.asp>, pristupljeno 31. kolovoza 2017.).

Komentar u *Glasi Koncila* tradicionalno je pozicioniran na drugoj stranici lista (premda je bilo i ponekih rijetkih iznimaka kada je bio objavljen primjerice na trećoj ili četvrtoj stranici) pa je i samo smještanje komentara na prvim stranicama jedan od pokazatelja uloge koju su urednici posvetili toj, do danas u javnosti zasigurno najprepoznatljivijoj rubrici toga katoličkog (dvo)tjednika. Jasnim rubriciranjem ta je kolumna i vizualno uočljivo odvojena od drugih tekstova u kojima se donose informacije (vijesti, izvještaji), čime se slijedilo jedno od načela zapisanih u ranije spomenutim kodeksima novinarske etike koje ističe da komentari trebaju biti jasno označeni kako se čitatelja ne bi dovelo u zabludu radi li se o iznošenju informacija ili stavova (što se u današnjim medijima nerijetko ne može jasno razlučiti zbog čega mediji gube na vjerodostojnosti).

Komentar u *Glasi Koncila* pripada uvodnicima. Rudin i Ibbotson (2008: 71) ističu da je uvodna kolumna redovna pojava u nacionalnim, provincijalnim i lokalnim novinama, kao i u specijaliziranim časopisima, u koji možemo ubrojiti i *Glas Koncila*.

„Obično su uvodnici 'glas novina', pa je malo vjerojatno da u njima pišu pripravnici i mlađi izvjestitelji. U mnogim slučajevima ne pišu ih niti urednici, nego stariji i iskusniji izvjestitelji vješti pisanju s unaprijed određenog gledišta; nema vrijednosti u komentiranju aktualne teme ukoliko autor, nakon što raspravi slučaj, zbroji sve alternative i pruži točne informacije, ne zauzme konačan stav. Naravno, taj je stav često pod utjecajem vlasništva i političke usmjerenosti novina. Bez obzira na političke, etičke ili socijalne stavove novina, uvodnik treba obrađivati aktualne teme i novinske članke koji se nalaze u istom izdanju novina. Jezik treba biti snažan, precizan i jasan, sa snažno izraženim mišljenjem koje treba stimulirati čitatelja. Uvodni dio treba zaplijeniti pozornost čitatelja, a zaključak ne treba ostaviti čitatelja u sumnji o tome koje je stajalište zauzeto. Komentari trebaju biti izrečeni u dobroj namjeri, ojačani s točnim informacijama i od javnog interesa“ (Rudin i Ibbotson, 2008: 71).

Lipovčan (2006: 46) pojašnjava da je uvodnik vrsta teksta uobičajena u tiskanim medijima: „Obično je riječ o tekstu na prvoj stranici novina i nije potpisan, a tema mu je neki važan društveni događaj ili zbivanje koje se, baš zbog važnosti, 'izvlači' iz mnoštva drugih događaja i daje mu se posebna pozornost. Uvodnik u najvećoj mjeri izražava stajalište uredništva.“ Kad je, pak, u pitanju struktura, Malović (2005: 246) tumači da je uvodnik „stroga forma jer mu je značenje veliko: on odražava uvjerenje uprave i uredništva. Stoga nije pisan u *ja* obliku, nego uvijek u prvom licu množine. *Mi* upućuje na to da nije posrijedi mišljenje pojedinca koji je potpisao uvodnik, nego je to stajalište određenog medija.“ Konkretno, o samome obliku uvodnika isti autor (2005: 246-247) navodi podjelu Douga Newsoma i Jamesa A. Wollerta, prema kojoj je na početku teksta „glava“, koja se sastoji od prve ili prve dvije rečenice koje govore o temi i njezinoj važnosti, zatim „tijelo“ teksta, koje prikazuje podatke birajući uvjerljive riječi i logične argumente (uz dokaze, ilustracije i

usporedbe), te za kraj „nepobitan argument“ kojim autor tumači svoja uvjerenja i zaključuje raspravu.

Pišući, pak, o autorstvu, Malović (2005: 246) također ističe da uvodnik pišu „glavni urednik ili najuglednija novinarska imena ili nije potpisan. U posljednjem slučaju nema dvojbi: redakcija time iznosi svoje mišljenje o događaju ili reagira na nešto važno“. Naročito je u ovom kontekstu važno naglasiti da su autori komentara u *Glasi Koncila* sve do 2004. godine redovito bili nepotpisani (uz rijetke iznimke u posebnim prigodama). Autori su se ispočetka izmjenjivali, „pisali su ga nepotpisani članovi uredništva: Živko Kustić i Vladimir Pavlinić, kasnije u manjem opsegu i dr. Josip Ladika te Mijo Gabrić, kao i potpisani suradnici: nadbiskup Franjo Kuharić, biskup Mijo Škvorc, dr. Tomislav Šagi-Bunić (kraticom 'TŠB') i dr. Vjekoslav Bajsić“ (Vuković, 2013: 10). Kasnije je to pretežno bio Živko Kustić, odnosno njegov nasljednik Ivan Miklenić, a među nepotpisanim autorima javio se i Nedjeljko Pintarić, da bi se od 2004. godine, kada jedini izdavač *Glasa Koncila* postaje Zagrebačka nadbiskupija, od uskrsnoga broja komentari počeli potpisivati, gotovo u potpunosti od urednika Ivana Miklenića, dok se ponekad javljaju i autori Rafael Rimić te Branimir Stanić. Prvotno nepotpisivanje tekstova svjedočilo je o činjenici da su se komentari smatrali redakcijskima, odnosno mišljenjima iza kojih stoji uredništvo, a onda posredno (iako nije riječ o službenom glasilu) i izdavači, tj. vrh Katoličke Crkve u Hrvatskoj. Tomu svjedoči i napomena u drugoj knjizi ukoričenih komentara iz povijesti *Glasa Koncila* (Vuković, 2014: 6) urednika Ivana Miklenića koji piše da je najviše komentara od 1990. do 2000. kao član uredništva napisao Živko Kustić, koji je „iznosio poglede i stav redakcije te su ti tekstovi doživljavani ne samo s autoritetom Glasa Koncila nego i Katoličke Crkve u Hrvatskoj, jer izdavači Glasa Koncila u to doba bile su zajedno Zagrebačka, Splitsko-makarska, Vrhbosanska, Riječka i Zadarska nadbiskupija“. Nakon što je jedinim izdavačem lista ostala Zagrebačka nadbiskupija, a komentari dobivaju potpise autora, Miklenić (2015: 5) piše:

„Premda su tekstovi u rubrici 'Komentar' Glasa Koncila [...] potpisani i figuriraju kao autorski, ti tekstovi više su od osobnih stajališta njihovih pisaca jer izražavaju ne tek osobne poglede i stajališta već stajališta u svjetlu kršćanske doktrine, osobito stajališta u svjetlu socijalnog nauka Crkve, primijenjenog na konkretna pitanja, procese i idejna kretanja u hrvatskome društvu u tom razdoblju.“

Vrijedno se ovdje pozvati i na komentar naslovljen *Neslužbeno ali jasno* (NN, GK, 1992, 8 [924]: 2) u kojemu se nazire kako se komentarima nerijetko i manipuliralo zbog čega se ističe da *Glas Koncila* „ni u 'nepotpisanom komentaru' – ne izražava službene crkvene stavove“, te se dodaje:

„Čak ni vatikanski dnevnik 'L'Osservatore romano' ne izražava službene stavove Svete Stolice ni u svojim također poznatim nepotpisanim komentarima. Upućena javnost zna o čemu je riječ, zna razlikovati je li ovaj i onaj članak u takvim crkvenim novinama više ili manje blizu službenom crkvenom stavu ili osobnom mišljenju stanovitog visokoga crkvenog službenika. To već spada u abecedu čitanja novina na tim razinama te ne bi trebalo ponavljati, kad neki naši političari i politički novinari ne bi uvijek iznova pokušavali s tim manipulirati. Dokle god se crkvena vlast službeno i jasno ne oglasi svojim stavom o određenom pitanju, nitko nema pravo njoj pripisivati stavove ovoga ili onog crkvenog uredništva, ovoga ili onog publiciste iz crkvenih redova.“

Vratimo li se na povijesni kontekst, i vrijeme prije demokratskih promjena, podrazumijeva se iz same definicije novinarstva toga vremena, o čemu je u ovome radu ranije bilo riječi, da su tadašnji komentatori svjetovnih medija događaje i činjenice nužno promatrali pod jednim „kutom gledanja“, onim koji je nametao Savez komunista Jugoslavije, no za razliku od takva pristupa autori komentara u *Glasi Koncila* u svojim su se tekstovima, kako je spomenuto, vodili naukom Katoličke Crkve, te su čitateljima pružali drugi i drugačiji izvor informacija i mišljenja od onoga tada politički i ideološki nametanoga. Već sama ta činjenica upućuje da su tekstovi objavljeni u toj rubrici nužno morali imati i određenu ulogu u promicanju slobode javne riječi u totalitarnome društvu bivše države. I u novonastalim društveno-političkim okolnostima devedesetih godina komentari *Glasi Koncila* nastavili su pobuđivati znatan interes javnosti, na poseban način ostalih medija koji su od svih tekstova toga lista upravo najčešće prenosili i citirali stavove iznesene u rubrici *Komentar*, ističući ih i smatrajući ih, kako je već istaknuto, (polu)službenim stavovima Katoličke Crkve u Hrvatskoj.

Budući da sustavnih znanstvenih evaluacija komentara *Glasi Koncila* nema, moguće je promotriti što su o ulozi koju su urednici namijenili toj kolumni pisali sami autori tih tekstova. O tomu, primjerice, govori citat iz komentara simbolički naslovljenog *Kompas u magnetskoj oluji* u kojemu nepotpisani komentator tumači cilj te rubrike: „Uvodni komentar htio bi u svakom broju biti kompas među zbivanjima. Kad se pak i kompas u tzv. magnetskim olujama stane vrtjeti, onda doduše ne pokazuje smjer, ali označuje situaciju, upozorava da treba pomno promatrati, slutiti dalji tijek, a kroz to vrijeme čuvati i krijepiti vlastite snage“ (NN, GK, 1973, 6 [251]: 2). Moguće je zaključiti da je zacrtani cilj bio protumačiti određene situacije u Crkvi i društvu, ali ujedno i ukazati svakome čitatelju na nužnu potrebu da pomno promatra što se događa u njegovu okružju, kako bi samostalno donosio sud o vjerničkome, crkvenome i društvenome životu. Iz analiziranih je komentara vidljivo nastojanje produblivanja i interpretiranja pojedinih činjenica, ali još više crkvenih i društvenih pojava; čitatelju često nepoznatih, nerazjašnjenih, jednostrano prikazanih – naročito u vrijeme komunističkoga totalitarizma u kojemu su sve informacije i sva mišljenja dolazila iz „jednoga“ izvora. Time su komentari pružali nužne elemente čitateljima da bi se i sami „bez

vrtočlavice mogli u vrtlozima snalaziti“ (NN, GK, 1980, 11 [431]: 2), ali su ujedno bili i golem doprinos medijskoj kulturi u Hrvatskoj. Naime, i sama činjenica da je pojavljivanjem na medijskome obzorju *Glas Koncila* pružio „drugi izvor“ mišljenja od onoga vladajućega svjedoči kolika je njegova vrijednost, a time i važnost njegovih uvodnih komentara u svjetlu medijske kulture u Hrvatskoj.

O značaju koji nakladnička kuća *Glas Koncila* i danas pridaje komentarima objavljenim u polustoljetnoj povijesti lista jasno svjedoči i činjenica da su upravo u godini „zlatnoga jubileja“ (2013.) pokrenuli biblioteku *Komentari Glasa Koncila* u kojoj su objavili sve komentare iz toga lista od 1968. do 2013. godine⁶⁷. Pritom, u predgovoru prvome svesku objavljenih komentara urednik Miklenić, uz ostalo piše:

„Premda su svi brojevi katoličkih novina Glasa Koncila s gotovo svim svojim sadržajima značajni svjedok vremena, to posebno vrijedi za tekstove objavljene u rubrici 'Komentar'. [...] Ti tekstovi, pisani uvijek iz ljubavi prema općemu dobru Katoličke Crkve, hrvatskoga naroda i svih građana, bili su često osamljeno i hrabro svjetlo koje je unosilo jasnoću u mnoge odnose, nesporazume, manipulacije i nepravde u javnome životu. Ti tekstovi, baš zato što su bili izraz i osvrt na uvijek aktualna zbivanja u svim burnim povijesnim procesima od kasnih šezdesetih godina 20. stoljeća dosada, često su bili znak nade, svjetlo ohrabrenja i izvor vjere u pobjedu dobra, istine, pravde i slobode“ (Miklenić, u: Vuković, 2013: 5).

Pišući o počecima te rubrike Miklenić (u: Vuković, 2013: 6) također ističe kako su ti tekstovi, kad su se pojavljivali značili puno više od uobičajenih novinskih komentara jer su „sadržajno, idejno, vokabularno, intencionalno bili [su] bitno drugačiji od onodobnih komentara u drugim medijima jer su ti mediji u to doba bili pod apsolutnom kontrolom Komunističke partije, pa su kao drugačiji glas privlačili pozornost i bili zanimljivi gotovo svima onima koji su bili na drugoj ideološkoj strani od one službene, partijske i režimske“. Miklenić ocjenjuje da su tekstovi u toj rubrici mnogo značili katoličkim vjernicima, „ne samo zato što su u njima mogli doznati aktualne crkvene stavove o brojnim životnim javnim i društvenim pitanjima ili dobivali novinarski komunikativno protumačene i aktualizirane temeljne vjerske sadržaje, nego i zato što su bili jamstvo i na neki način legalizacija bitno drugačijih svjetonazora i političkih pristupa od službenih i javnih“, te nastavlja:

„Ti tekstovi katkad su bili znak da usprkos svim nastojanjima Partije i svih njezinih instrumenata nisu uspjele ni ateizacija ni ideologizacija cjelokupnoga društva i da je komunistički totalitarizam ipak ograničen. Ti tekstovi mogli su se pojaviti, ali i opstati, samo u pukotini slobode koja se javljala u raskoraku između onoga što je ustavom bivše savezne države ili pojedinih republika bilo pravno zajamčeno i službenoga partijskog programa koji je svim sredstvima nametan cijelome

⁶⁷ Objavljeno kao troknjižje s ukupno 11 svezaka pod naslovima: *Okovana Crkva u Hrvatskoj*, s komentarima od 1968. do 1990. (Vuković, 2013; 2013a; 2013b i 2013c); *Crkva i Hrvatska u izazovima slobode*, s komentarima od 1990. do 1999. (Vuković, 2014; 2014a i 2014b); te *Okovana Hrvatska*, s komentarima od 2000. do 2013. (Miklenić, 2015; 2015a; 2015b i 2015c).

društvu. U nemoći ustrajanja u vulgarno nasilnom progonu Crkve, crkvenih službenika i vjernika, kakvo je bilo u revolucionarno poratno doba, komunističke vlasti pribjegavale su evidentnom licemjerstvu: s jedne strane proklamirale su slobodu, demokraciju, ljudska i vjerska prava, a u praksi pokušavale za svoju ideologiju pridobiti što više ljudi, često svim pa i nedopuštenim i nedemokratskim sredstvima. Upravo činjenica toga evidentnog licemjerstva otvarala je kakav-takav prostor za javno djelovanje Crkve, a ono je, u medijskom svijetu, bilo najizraženije i najrječitije upravo kroz rubriku 'Komentar' u Glasu Koncila“ (Miklenić, u: Vuković, 2013: 6).

Miklenić ističe da je uvelike zahvaljujući tekstovima objavljenima u toj rubrici *Glas Koncila* stekao reputaciju relevantnoga i društvenoga medija.

4. ISTRAŽIVANJE

4.1. Metodologija

Osnovna je svrha istraživanja u okviru ove disertacije proučiti i analizirati tekstove objavljene u rubrici *Komentar* katoličkoga (dvo)tjednika *Glasa Koncila* i ocijeniti njihovu ulogu u promicanju slobode javne riječi i demokratizacije hrvatskoga društva, kako u okvirima bivše države, tako i nakon demokratskih promjena devedesetih godina prošloga stoljeća. Budući da doktorski rad ima za cilj sustavno istražiti komentare u *Glasi Koncila* od pojavljivanja te rubrike 1968. godine do kraja 2014. godine, te posredno istražiti ulogu toga lista u promicanju slobode javne riječi i procesa demokratizacije u hrvatskome društvu, istraživanjem su se željele provjeriti sljedeće hipoteze:

H1: U komentarima *Glasa Koncila* promovirana je sloboda javne riječi, kako u vremenu komunizma, tako i u vremenu tranzicije.

H2: Od 1990. do 2014. *Glasi Koncila* je u najvećem broju komentara promovirao implementaciju demokratskih načela u hrvatskom društvu.

H3: Komentari *Glasa Koncila* promovirali su pluralizam, što se ogleda u spektru zastupljenih tema u objavljenim komentarima.

Pri provođenju istraživanja korišten je kvantitativni i kvalitativni metodološki pristup. Kako ističu autori Ana Tkalac Verčić, Dubravka Sinčić Ćorić i Nina Pološki Vokić (2014: 16), osnova je kvantitativnog pristupa „oslanjanje na teoriju ili hipotezu, odnosno istraživanje služi provjeri postavljene teorije ili hipoteze“. Kvantitativan metodološki pristup odabran je jer je – kako ističu spomenuti autori (2014: 17) pišući o njegovim osnovnim karakteristikama – riječ o primarno racionalnom pristupu istraživanju sa strukturiranom i unaprijed definiranom metodologijom, kojoj je glavni istraživački cilj izmjeriti količinu varijacije određenoga fenomena, situacije ili pojave. Kod mjerenja varijabli naglasak je na određenom obliku mjerenja ili klasifikacije, a pri određivanju uzorka naglasak se stavlja na većim uzorcima. Fokus istraživanja u terminima obuhvata istraživanja je uzak, no pritom se potrebni podaci prikupljaju na što većem uzorku. Dominantna je istraživačka vrijednost te metodologije pouzdanost i objektivnost, a dominantne su istraživačke teme objašnjavanje prisutnosti i frekvencije nekih pojava, priroda problema, stavovi i mišljenja, otkrivanje pravilnosti i oblikovanje teorije. Podaci se analiziraju putem distribucije frekvencija, krostabulacije i različitih statističkih postupaka, a dobiveni se rezultati komuniciraju u

analitički organiziranim tekstovima, donošenjem zaključaka i provjerom intenziteta povezanosti i odnosa.

S druge, pak, strane, „kvalitativna metodologija je po svojoj logici i prirodi otvorena i svrha joj je dublji uvid i razumijevanje istraživnog problema“ (Tkalac Verčić, Sinčić Ćorić, Pološki Vokić, 2014: 18), pa se i ona smatrala prikladnom za korištenje u drugome dijelu istraživanja. Pri tom se – kako ističu isti autori (2014: 19-20) navodeći principe kvalitativnih istraživanja – ono odvija u stvarnim uvjetima, bez manipulacije i kontrole, odnosno eliminacije situacijskih varijabli, pri izradi nacrtu istraživanja on se postavlja u glavnim crtama, ali je podložan i određenim promjenama, a uzorci se biraju namjerno i svrsishodno kako bi se dobio što bolji uvid i spoznaja fenomena ili problema. Pri prikupljanju podataka bilježe se promatranja istraživača (ili se primjerice analiziraju dokumenti), te se ona detaljno i duboko opisuju. Pritom je važno i osobno iskustvo i uključenost istraživača koji je empatično neutralan i otvoren prema ispitanicima. Pri istraživanju je orijentiranost na sam proces, na jedinstvene slučajeve (jedinice analize), a naglasak je na detaljima i posebnostima podataka, „kako bi se otkrio uzorak, obrazac, tema ili međusobna povezanost; započinje se istraživanjem, nakon čega se traže empirijske potvrde; proces je vođen analitičkim principima (manje pravilima); na kraju se kreativnim sintetiziranjem oblikuju zaključci“ (Tkalac Verčić, Sinčić Ćorić, Pološki Vokić, 2014: 20). Uz to, istraživački se fenomen shvaća kao složena cjelina u kojoj je fokus na međuovisnosti i sistemskoj dinamici. „Nalazi istraživanja smještaju se u društveni, povijesni i vremenski kontekst; poopćavanje izvan konteksta istraživanja nije preporučljivo; uzorci i obrasci mogu se pažljivom usporednom analizom slučajeva primijeniti u novim uvjetima“ (Tkalac Verčić, Sinčić Ćorić, Pološki Vokić, 2014: 20), a pritom je važna perspektiva, analitička refleksivnost i vjerodostojnost istraživača.

S obzirom da se radi o kvantitativnom i kvalitativnom istraživanju medijskoga teksta, za istraživačku je metodu odabrana analiza sadržaja⁶⁸ koja može biti i kvantitativna i kvalitativna, a koja je pak naročito pogodna za „prikupljanje podataka iz informacijskog materijala kao što su knjige, časopisi, novine, radio, televizija“ (Vujević, 1990: 122), a

⁶⁸ Pišući o povijesnom razvoju analize sadržaja Aleksandar Halmi (2005: 381) tumači da se zadiranje te istraživačke metode u prošlost odnosi „prije svega na drevne zabilješke i zapažanje o događajima, običajima i ljudima od samog početka ljudske pisane povijesti. Te zabilješke služile su kao ključ za razumijevanje suvremenih zbivanja“. Pa ipak, autor napominje da sama metoda ima relativno kratku povijest, koja se odnosi na razvoj „društveno-humanističkih znanosti koje se bave, po prirodi stvari, studiranjem mnogobrojnih pisanih dokumenata [...] kako bi rekonstruirali vremenski i logički slijed prošlih događaja“. Dodaje pritom da je najvažnija karakteristika suvremene analize sadržaja „nastojanje da se dani sadržaj analizira ne samo kvalitativno, već i kvantitativno u skladu s općom težnjom za kvantificiranjem podataka u društveno-humanističkim znanostima“, kao i šarolikost sadržaja koji se njome nastoje analizirati.

„osobito je razvijena u području analize masovne (primjerice marketinške ili političke) komunikacije“ (Tkalac Verčić, Sinčić Ćorić, Pološki Vokić, 2014: 91). Riječ je o metodi „kojom se kvantitativno analizira sadržaj određenog teksta ili poruke, ili općenito, bilo kojeg oblika komunikacije“ (Mejovšek (2008: 29). Budući da se ona, kako ističe isti autor (2008: 29) najčešće koristi kod analize sadržaja tekstova iz knjiga, časopisa i novina, smatrana je najprikladnijom za ovo istraživanje⁶⁹.

Riječ je o empirijskoj metodi „kojom se dolazi do spoznaje o različitim obilježjima simboličkog općenja. Svaki oblik društvenog komuniciranja sastoji se iz: odašiljača poruke, primatelja poruke, sadržaja poruke, sredstava za prijenos poruke i uspjeha (domašaja) poruke. Analiza sadržaja odnosi se na sadržaj poruke“, navodi Miroslav Žugaj (2007: 94), dok Miroslav Vujević (1990: 123) napominje da se tom metodom može „doći do najrazličitijih podataka o društvenoj stvarnosti, jer se u sadržaju komunikacije reflektiraju gotovo svi društveni odnosi“. Analiza sadržaja, kako je već naznačeno, može biti kvalitativna i kvantitativna, a autorice Tkalac Verčić, Sinčić Ćorić i Pološki Vokić (2014: 92) pišu da je za najbolji rezultat dobro koristiti oba pristupa.

„Kvalitativnom analizom sadržaja (nefrekvencijska) otkriva se i evidentira nazočnost određenog sadržaja i utvrđuju njegova kvalitativna svojstva. Utvrđuje se npr. je li sud siguran i uvjerljiv, je li poruka emotivna ili ne i slično. Ova analiza sadržaja odgovara na pitanja 'što' i 'kako' je napisano (rečeno). Kvantitativnom (frekvencijskom) analizom sadržaja se, osim utvrđivanja nazočnosti i svojstava određenog sadržaja, kvantitativno iskazuju čimbenici sadržaja komuniciranja (npr. obujam, subjekti, uzroci, posljedice, argumenti i sl.), odnosno odgovara se na pitanja 'što', 'kako' i 'koliko' puta je rečeno (napisano)“, pojašnjava Žugaj (2007: 95).

Vrijedi spomenuti da je analiza sadržaja, u njezinu kvantitativnom obliku, usmjerena na – kako tumači Mejovšek (2008: 29) – manifestni sadržaj teksta, na sadržaj koji je obznanjen, a rjeđe na latentni sadržaj, odnosno „dublji“ smisao teksta koji se može kriti iza obznanjenoga sadržaja teksta. Dakle, u kvantitativnom pristupu analizi sadržaja nema čitanja onoga što se eventualno, kako se to kolokvijalno zna reći, nalazi „između redaka“. U kvalitativnim se, pak, istraživanjima nastoje utvrditi one kategorije u sadržaju teksta koje su temelj međusobnih odnosa i komunikacije neke skupine ljudi, pojašnjava Mejovšek (2008: 29) i nastavlja:

„U nekvantitativnim, kvalitativnim istraživanjima analiza sadržaja je više usmjerena na traženje 'dubljeg' smisla poruke koji se, po mišljenju pristalica kvalitativne paradigme, ne može u potpunosti zahvatiti kvantitativnim istraživanjima. Naime, tu se tvrdi da su numeričke skale kojima se kvantitativno opisuju obilježja i osobine ispitanika nedovoljno precizne i da se njima ne mogu izmjeriti sve nijanse i potrebni detalji, odnosno da se kvantitativnim pristupom ne mogu

⁶⁹ Vrijedi naglasiti da se analiza sadržaja smatra „vrlo dobrom metodom za prikupljanje podataka, ima veliku heurističku vrijednost, relativno je laka za provedbu i iziskuje relativno maleni trošak“, dok se kao nedostatak može navesti pitanje objektivnosti (Tkalac Verčić, Sinčić Ćorić, Pološki Vokić, 2014: 94).

utvrditi mehanizmi koji su odgovorni za određeno ponašanje u nekoj konkretnoj socijalnoj situaciji. U kvalitativnom istraživanju naglasak je na značenju koje sudionici (istraživač i ispitanici) pripisuju određenim temama, kategorijama i pojmovima, kako bi se nakon svestrane analize pokušali otkriti uzročni mehanizmi pojave koja se istražuje...“

Pišući o ciljevima analize sadržaja Aleksandar Halmi (2005: 382) poziva se na jednoga od klasičnih teoretičara te metode Bernarda Berelsona koji je

„naznačio tri pristupa analizi simboličkog (kvalitativnog) materijala: a) s gledišta samog sadržaja istraživač je u prvom redu zainteresiran za karakteristike sadržaja poruke, b) s gledišta tvorca materijala istraživača sadržaj poruke zanima samo ako mu može nešto reći o osobinama onoga tko je poruku stvorio, c) s gledišta publike istraživača zanima sadržaj poruke jer mu može nešto reći o karakteristikama publike kojoj je poruka upućena.“

Kada je riječ o prvome, tj. o karakteristikama sadržaja, ono što je bilo iznimno važno i za ovo istraživanje uočava se i u Berelsonovu opisu postupka opisivanja trendova u sadržaju komunikacije (prema Halmiju, 2005: 382): „Mnogi se istraživači odlučuju za ispitivanje promjena u sadržaju kroz određeni vremenski period. Želi li se utvrditi priroda tih promjena, treba koristiti povijesno-poredbenu metodu uzorkovanja sveukupnog protoka komunikacijama u sukcesivnim vremenskim točkama i koristiti isti sustav klasifikacija“. U ovom je istraživanju to provedeno na dvama vremenskim razdobljima (1968. – 1990. i 1990. – 2014.). Kada su, pak, u pitanju karakteristike tvorca poruke ili izvora, što je također bitno za ovo istraživanje, „drugi glavni pristup analizi sadržaja sastoji se u pokušaju da se dozna nešto o prirodi izvora ili, općenitijem uzroku simboličkog materijala iz karakteristika samog materijala. Dakle, ovdje nastojimo pomoću analize sadržaja doznati neke karakteristike njezina tvorca, a prije svega nešto o njegovim ciljevima“ (Halmi, 2005: 384). A kada su u pitanju karakteristike publike ili efekti sadržaja „materijal se uzima kao baza za zaključivanje o karakteristikama javnosti kojoj je sadržaj namijenjen ili o efektima komunikacije. Takvo zaključivanje moguće je pod određenim pretpostavkama (npr. da komunikacija odražava interes javnosti) u situaciji u kojoj je sadržaj nastao“ (Halmi, 2005: 385). Sva tri elementa bila su sastavnim dijelom i ovoga istraživanja.

Kod provođenja analize sadržaja bitne su i predradnje koje prethode samom istraživačkom postupku. Kako pojašnjava Vujević (1990: 123), „primjena te metode za prikupljanje podatka treba biti teorijski fundirana“, a to „prije svega znači da analizom sadržaja kao i drugim metodama za prikupljanje podataka ne može započeti istraživanje“. Naime, kako tumači isti autor (1990: 123), same metode za prikupljanje podataka nisu cilj istraživanja, nego su one sredstvo koje se koristi da bi se došlo do otkrića ili da se provjere postavljene hipoteze.

„I u jednom i u drugom slučaju zasnovane su na određenoj istraživačkoj ideji, pa logički trebaju biti povezane sa svim ostalim aktivnostima radi ostvarivanja te ideje. Prema tome, ako smatramo

da je analiza sadržaja najpogodnija metoda za prikupljanje podataka u realizaciji naše istraživačke ideje, onda u skladu s tom idejom moramo pripremiti ovu metodu za njenu primjenu. U toj pripremi moramo odrediti:

- a) kategorije analize sadržaja,
- b) uzorak analize sadržaja,
- c) jedinice analize sadržaja“ (Vujević, 1990: 123).

Pri izradi nacrtu za ovo istraživanje, najprije je određen izvor analize sadržaja. Primarna građa koja je korištena u istraživanju primjerci su *Glasa Koncila* od br. 2 (121), 14. siječnja 1968., do božićnoga dvobroja 51-52 (2113-2114) 2014. godine. Razdoblje izlaženja odabrano je kako bi se obuhvatio početak pojavljivanja rubrike (drugi broj u 1968. godini), pa sve do kraja 2014. godine kada se konkretno počelo raditi na izradi disertacije. Željelo se, dakle, obuhvatiti cjelokupno razdoblje izlaženja rubrike *Komentar* do početka izrade rada. Uz sam izvorni materijal, u radu su korišteni relevantni znanstveni i publicistički radovi koji osvjetljavaju područja i teme izložene u teorijskome dijelu rada: povijesni (društveno-politički i medijski) kontekst vremena u kojemu su nastajali komentari *Glasa Koncila*, uloga i razvoj vjerskoga tiska u hrvatskome i europskom kontekstu toga vremena, pojmovi slobode javne riječi i demokratizacije, specifičnosti komentara kao novinarske vrste, te posebno rubrike *Komentar* u *Glasi Koncila*.

U skladu s tim određeno je da jedinica analize sadržaja u ovome istraživanju bude članak objavljen u rubrici *Komentar Glasa Koncila*. Pri tome se vodilo računa da, kako napominje Vujević (1990: 127):

„izbor jedinica analize sadržaja ovisi o ciljevima analize sadržaja, vrste i broja kategorija analize sadržaja kao i o opsegu i vrsti sadržaja koji ćemo analizirati. Iako izbor većih jedinica može povećati preciznost, obično je logička upotrebljivost rezultata analize sadržaja veća, ako su veće jedinice analize sadržaja. Zato treba nastojati, ako je to moguće, da jedinice analize sadržaja budu logičke cjeline, kao što su članak u novinama, lekcija u udžbeniku i slično“.

Zatim se pristupilo razmatranju uzorka analize sadržaja.

„Istraživanja se u principu provode na uzorcima entiteta (lat. ens, entis = koji jest, koji postoji, biće, bit, suština) iz nekog osnovnog skupa. Termin entitet koristi se ne samo za ljude i živa bića, već i za pojave i objekte, odnosno za elemente, dijelove ili jedinice nekog općeg ili osnovnog skupa. Sintagma opći ili osnovni skup uključuje sve moguće entitete koji imaju neka zajednička obilježja“ (Mejovšek, 2008: 92-93).

Naime, budući da „često analizom sadržaja nije moguće, a i nije potrebno obuhvatiti cjelokupni sadržaj o kojem želimo doći do određenih podataka“, te se pri određivanju uzorka istraživači obično ograničavaju na vremensko razdoblje koje ih najviše zanima i koje im se čini najvažnije za problematiku koju prate (Vujević, 1990: 126), i ovo je istraživanje provedeno na uzorku, a ne na osnovnom ili općem skupu, tj. ukupnom korpusu tekstova.

Ovim se istraživanjem u njegovu kvantitativnom dijelu obuhvatilo 600 komentara (od ukupnoga korpusa od 1916 objavljenih priloga u analiziranome razdoblju), od čega 300 komentara objavljenih u vremenu komunizma (1968. – 1990.), a 300 nakon demokratskih promjena (1990. – 2014.). Pri tome je kao „prijelomni“ trenutak između tih dvaju razdoblja određen događaj konstituiranja prvoga višestranačkog Sabora Republike Hrvatske 30. svibnja 1990. godine.

Pri uzorkovanju je korišten slučajni uzorak za koji je važno „da sve jedinice u populaciji imaju jednaku i nezavisnu mogućnost da budu odabrane u uzorak“, te da „odabir jedinica u uzorak nije pod utjecajem npr. osobnih preferencija“ (Tkalac Verčić, Sinčić Ćorić, Pološki Vokić, 2014: 75). Jedna od prednosti slučajnoga uzorka – a „budući da se uzorak generira iz cjelokupne populacije istraživanja“ – jest da se „zaključci dobiveni na temelju takvog istraživanja [se] mogu generalizirati na cijelu populaciju“, ističu Tkalac Verčić, Sinčić Ćorić, Pološki Vokić (2014: 75). Iste autorice navode da se slučajni uzorak može odabrati na tri najčešća načina: kod male populacije izvlačenjem iz šešira, računalnim programom koji će pomoći pri odabiru ili tablicom slučajnih brojeva. Budući da je korišten jednostavni slučajni uzorak, koji je i „najčešća metoda određivanja uzorka“ (Tkalac Verčić, Sinčić Ćorić, Pološki Vokić, 2014: 75), u ovom su istraživanju pri uzorkovanju korišteni sljedeći postupci: ispisani su i obrojčani naslovi svih tekstova objavljenih u rubrici *Komentar Glasa Koncila* od 1968. do 2014. godine, te su podijeljeni u dva razdoblja (1968. – 1990. i 1990. – 2014.). Za prvi komentar određen je prvi objavljeni tekst u toj rubrici, a kao zadnji u prvome razdoblju (zadnji prije 30. svibnja 1990.) određen je 659. objavljeni komentar. Za drugo razdoblje prvi je komentar bio 660. po redu, a posljednji 1916. Nakon što je to određeno, određena je i veličina uzorka (300 iz jednoga i 300 iz drugoga razdoblja), te je korišten računalni program *Research Randomizer* dostupan na internetu i osmišljen za određivanje uzorka u znanstvenim istraživanjima koji slučajnim odabirom generira traženi uzorak⁷⁰.

Pri definiranju kategorija analize sadržaja u okviru ovoga istraživanja – a na temelju ranije postavljenih hipoteza, kao i prethodnoga (u)poznavanja sadržaja koji će biti analiziran i po uzoru na ranija slična istraživanja⁷¹ te literaturu – sastavljena je analitička matrica sa 40

⁷⁰ Urbaniak, G. C., & Plous, S. (2015). *Research Randomizer* (Version 4.0) [Computer software]. <http://www.randomizer.org/>, pristupljeno 20. siječnja 2017.

⁷¹ Ovdje naročito treba istaknuti istraživanje u okviru znanstvenoga projekta *Vjerska tematika u hrvatskom medijskom prostoru* provedenog tijekom 2017. godine na Odjelu za komunikologiju Hrvatskoga katoličkog sveučilišta u Zagrebu (šifra projekta: HKS-2017-1) pod vodstvom izv. prof. dr. sc. Jerka Valkovića, a na kojemu je kao istraživač sudjelovao i autor ove disertacije.

kategorija prema kojima će se izvesti zaključak o postavljenim hipotezama. Mejovšek (2008: 29) ovako pojašnjava samu proceduru nacрта istraživanja u spomenutoj fazi: „Definiraju se kategorije sadržaja koje su dijelovi sadržaja teksta (npr. vrste određenih sadržaja, recimo: demokracija, nacionalizam i religija i načini na koje su ti sadržaji prezentirani, tj. jesu li prezentirani pozitivno, neutralno ili negativno). Zatim se utvrđuje učestalost javljanja tih kategorija u tekstu koji se analizira.“ Kategorije analize sadržaja su, dakle, „obilježja (varijable) sadržaja čiju zastupljenost želimo odrediti u nekom informacijskom materijalu“, tumači Vujević (1990: 124), te ih – pozivajući se na Harolda Lasswella, još jednoga kanonskoga autora kada je riječ o toj metodi – dijeli u dvije skupine: sadržajne i formalne. Sadržajne bi pritom bile one koje govore o vrsti sadržaja, o načinu tretiranja sadržaja (favorizira, nefavorizira, neutralno), koje otkrivaju vrijednosti i ciljeve, govore o načinu ostvarivanja ciljeva, o karakteristikama koje se upotrebljavaju pri opisu ljudi, što se koristi za podizanje autoriteta, odakle i od koga je informacija potekla te kome je namijenjena, gdje se događa akcija, zatim o vrstama konflikta, o završetku, te vremenu na koje se informacija odnosi. Formalne bi, pak primjerice, bile forma ili tip komunikacije – vrsta medija, forma rečenice – gramatički i sintaktički oblici, te retorički i propagandistički oblici (prema Vujević, 1990: 124).

Kategorije koje su analizirane u ovome istraživanju bile su većinom sadržajne. Formalne su bile one početne u matrici, poput naslova, datuma objave komentara i razdoblja objave (prvo ili drugo razdoblje), te autorstva. Prevladavajuće su bile sadržajne kategorije: vrsta i tip komentara, povod komentaru, dominantna tematika i dominantna specifična tema, aktualnost komentara, stav komentatora prema temi, stil komentatora, dubina obrade teme, primarna funkcija komentara, temelji argumentacije, polemike i uvjerljivosti, koristi li se autor tzv. „metodom svete vodice“, komentatorov stil u odnosu na kulturu dijaloga, zatim bavi li se komentator konkretnim osobama i tko su one, te kakav je odnos komentatora prema njima, izvori na koje se poziva komentator (koji su, koliko ih je, služi li se neimenovanim izvorima, te kako ih je selektirao), tip naslova i je li on povezan sa samim tekstom, precjenjuje li naslov tekst ili ga podcjenjuje, orijentacija komentara na čitatelje (u odnosu na stručnost/obrazovanost, te na vjersku pripadnost), prisutnost stereotipa i društveno štetnih komunikacijskih forma u komentaru (na koga se odnose, tko ih promiče), koje su društveno štetne komunikacijske forme prepoznate u komentaru, te tko ih promiče, odnos komentatora prema čitateljima u kontekstu ostavljanja mogućnosti čitatelju zauzimanja vlastita stava ili

pak svoje stavove nameće kao jedine relevantne. Posljednje dvije kategorije izravno su ispitivale prisutnost demokratizacijskih i demokratskih obilježja u analiziranim tekstovima.

4.2. Rezultati i interpretacija

4.2.1. Kvantitativna analiza sadržaja

U istraživanju su, kako je ranije naznačeno, kvantitativnom metodom analize sadržaja analizirani tekstovi iz rubrike *Komentar Glasa Koncila* na uzorku od 600 tekstova odabranih jednostavnim slučajnim uzorkom. Ovdje neće biti posebno ističane prve dvije kategorije iz analitičke matrice (naslov i datum objave komentara) jer se kronološki popis svih analiziranih komentara nalazi na kraju rada.

Tablica 1: Razdoblje objave analiziranih komentara (N=600)

Razdoblje objave	Frekvencija	Postotak	Važeći postotak
Komentari objavljeni za komunističkog doba (1968. – 1990.)	300	50,0%	50,0%
Komentari objavljeni u doba demokracije (1990. – 2014)	300	50,0%	50,0%
Ukupno	600	100,0%	100,0%

Kao što je vidljivo iz Tablice 1 u svakom od promatranih razdoblja izdvojeno je po 300 komentara.

Tablica 2: Autorstvo analiziranih komentara (N=600)

Autorstvo	Frekvencija	Postotak	Važeći postotak
Redakcijski komentar (autor nepotpisan)	471	78,5%	78,5%
Ivan Miklenić	121	20,2%	20,2%
Branimir Stanić	4	0,7%	0,7%
Đuro Kokša, biskup	1	0,2%	0,2%

Franjo Kuharić, nadbiskup	1	0,2%	0,2%
Rafael Rimić	1	0,2%	0,2%
TŠB	1	0,2%	0,2%
Ukupno	600	100,0%	100,0%

Što se tiče autorstva komentara (Tablica 2), kao što je ranije u radu napomenuto, tekstovi objavljeni u rubrici *Komentar* u *Glasi Koncila* sve do 2004. godine u pravilu su bili nepotpisivani, tj. smatrali su se redakcijskim komentarima, osim u iznimnim i rijetkim prigodama. Upravo iz toga razloga i u ovoj je analizi najveći broj komentara nepotpisan (471 ili 78,5 %). Od toga je iz prvoga razdoblja 297 nepotpisanih komentara, dok se kao potpisani autori u analiziranim komentarima do 1990. godine pojavljuju tek nadbiskup Franjo Kuharić i biskup Đuro Kokša, te teolog i suradnik u *Glasi Koncila* Tomislav Janko Šagi-Bunić (potpisan inicijalima TŠB). U drugom, pak, razdoblju (1990. – 2014.) 174 je nepotpisanih komentara, a od 2004. godine kada se komentari počinju redovito potpisivati, kao autor se najčešće javlja glavni urednik Ivan Miklenić (121 komentar), dok zamjenik glavnoga urednika Branimir Stanić potpisuje četiri, a Rafael Rimić jedan analizirani komentar.

Tablica 3: Vrsta analiziranih komentara (N=600)

Vrsta komentara	Frekvencija	Postotak	Važeći postotak
Kritički ili istraživački komentar	407	67,8%	67,8%
Eksplikativni ili tumačeći komentar	189	31,5%	31,5%
Teško je odrediti	4	0,7%	0,7%
Ukupno	600	100,0%	100,0%

Slijedile su dvije kategorije kojima se željelo odrediti vrsta (Tablica 3) i tip komentara (Tablica 4). Budući da u teoriji ne postoji jedinstvena službena podjela različitih vrsta komentara, odabrana je ona koju navodi Sapunar (2000), a prema kojoj se komentari mogu svrstati u dvije kategorije; one koji se nazivaju eksplikativnima (objasnidbenima) ili tumačećima, te one koji se mogu smatrati kritičkima ili istraživačkima. Prvi su, pojašnjava autor, lakši za pisanje jer se komentator u njima oslanja na već postojeće podatke koje tumači javnosti, dok su kritički ili istraživački teži jer od komentatora zahtijevaju pronalaženje i iznošenje nekih novih činjenica na temelju kojih razvija diskurs i argumentaciju. Osim toga, prema samom nazivu moguće je zaključiti kako eksplikativni komentari u fokusu imaju

tumačenje određene teme ili čak više njih, dok istraživački zapravo nužno dublje ulaze u samu temu kako bi ju kritički vrednovali. U radu je prepoznato 189 eksplikativnih ili tumačećih komentara (31,5 %) i 407 kritičkih ili istraživačkih komentara (67,8 %). Zanimljivo je da je značajno više eksplikativnih ili tumačećih komentara pronađeno u prvome razdoblju (150) spram drugoga razdoblja (39), dok je kritičkih ili istraživačkih komentara bilo više u drugome analiziranom razdoblju (261) negoli u prvom (146). To može navesti na zaključak da se nakon demokratskih promjena devedesetih godina 20. stoljeća moglo slobodnije i kritički otvorenije pisati, nego što je to bio slučaj u vremenu komunizma. Pa ipak, treba napomenuti i uzeti u obzir, da su komentari u prvome razdoblju često bili kraći tekstovi negoli u drugom, što je također nužno uvjetovalo i sam pristup temi, pa onda i ovakve rezultate.

Tablica 4: Tip analiziranih komentara (moguće više odgovora) (N=600)

Tip komentara	Odgovori	
	N	Postotak
U tekstu se prepoznaju elementi svih spomenutih tipova komentara	574	94,4%
Komentar koji produbljuje određenu temu	17	2,8%
Komentar u kojemu se jasno zauzima određeno stajalište o temi	6	1,0%
Komentar koji interpretira određenu temu	6	1,0%
Komentar koji donosi jasan sud komentatora o temi	3	0,5%
Teško je odrediti	2	0,3%
Ukupno	608	100,0%

Osim vrste komentara, u istraživanju se željelo odrediti i koji se tip komentara uočava u analiziranim tekstovima (Tablica 4), prema podjeli koja u prvi plan stavlja komentatora i njegov pristup temi u odnosu na četiri moguće kategorije: komentar u kojemu se jasno zauzima određeno stajalište o temi (koje ne mora nužno biti i samo stajalište komentatora), zatim komentar koji donosi jasan sud komentatora o temi, komentar koji produbljuje određenu temu, te komentar koji interpretira određenu temu (prema De Martino; Bonifacci, 1990). Pojedinačno, zapravo se u vrlo malom broju slučajeva pri analizi moglo odlučiti za tek

jedan od četiriju ponuđenih tipova, te je najveći broj komentara, njih 574 (94,4 %) svrstan u one u kojima se prepoznaju sva četiri tipa komentara. To je jasan pokazatelj da su komentatori čitateljima podastirali i određeno stajalište i jasan sud o temi koju su produbljivali i interpretirali u svojim tekstovima. Sukladno je to sa „zadaćama“, to jest funkcijama komentara kao subjektivne novinarske vrste opisanim u teorijskom dijelu rada. Također, treba reći i kako golem postotak tekstova u kojima se uočavaju svi spomenuti tipovi/elementi komentara vrlo jasno svjedoči da su se i u vremenu socijalističko-komunističke medijske paradigme u komentarima *Glasa Koncila* pronalazila mišljenja koja su bila izvan okvira tada vladajuće političke, pa onda i medijske ideologije.

Tablica 5: Povod analiziranome komentaru (N=600)

Povod	Frekvencija	Postotak	Važeći postotak
Događaj	287	47,8%	47,8%
Fenomen/pojava/proces	132	22,0%	22,0%
Medijski napis	104	17,3%	17,3%
Izjava osobe	45	7,5%	7,5%
Ostalo	30	5,0%	5,0%
Teško je odrediti	2	0,3%	0,3%
Ukupno	600	100,0%	100,0%

Analizirani su zatim povodi komentarima koji su autore naveli da pišu određeni tekst (Tablica 5). Najviše tekstova nastalo je povodom nekoga događaja (287 ili 47,8 %), zatim povodom određenoga fenomena, pojave ili procesa (132 ili 22 %), te povodom medijskoga napisa (104 komentara ili ukupno 17,3 %). U većem se broju pojavljuju i komentari napisani u povodu izjave neke osobe (45 ili 7,5 %), a u 30 slučajeva prepoznati su i neki drugi povodi (blagdani i obljetnice, te različiti dokumenti). Kada se promotre dva analizirana razdoblja, uočava se da se kod obaju razdoblja dominirajući povod (događaj) pojavljuje u gotovo istom omjeru (138, odnosno 149 komentara), slično je i s tekstovima nastalim povodom određenoga fenomena, pojave ili procesa (60, tj. 72 komentara), dok se kod tekstova koji su nastali povodom nekoga medijskog napisa uočava značajnija razlika u broju (62 komentara u prvome i 36 komentara u drugome razdoblju). To potvrđuje ranije naznačeno da je u vrijeme komunizma, nakon razdoblja u kojima su intenzivirale zapljene, korištena nova metoda napada na Crkvu (i sam *Glas Koncila*) u obliku smišljenih medijskih nasrtaja, na koje se redovito odgovaralo i u komentarima *Glasa Koncila*. Također, svojevrsan znak veće slobode u medijskome prostoru može biti i razlika u komentarima čiji je povod bila izjava neke osobe. Iako neznatna, ona je

ipak uočljiva, te se vidi da je više analiziranih tekstova nastalo povodom izjave neke konkretne osobe u vrijeme nakon demokratskih promjena (27), negoli prije njih (18).

Tablica 6: Dominantna tematika (N=600)

Dominantna tematika	Frekvencija	Postotak	Važeći postotak
Društvena	238	39,7%	39,7%
Teološka (crkvena/vjerska)	223	37,2%	37,2%
Politička	137	22,8%	22,8%
Teško je odrediti	2	0,3%	0,3%
Ukupno	600	100,0%	100,0%

Pri analizi dominantne tematike (Tablica 6) uočeno je da je najveći broj tekstova društvene (238 ili 39,7 %), te teološke (crkvene/vjerske) tematike (223 ili 37,2 %), dok je nešto manji broj komentara isključivo političke tematike (137 ili 22,8 %). No, kada se zbroje komentari u kojima dominira društvena i politička tematika jasno je da je najveći broj analiziranih komentara (375 ili 62,5 %) zapravo iskoračio iz prostora vjerskoga što pokazuje kako se više od polovice analiziranih komentara bavilo temama koje nisu (ili nisu dominantno) vjerskoga karaktera. Zanimljivo je promotriti i raspodjelu prema razdobljima. U prvome analiziranom razdoblju otkriveno je 111 tekstova društvene tematike, dok ih je u drugome razdoblju bilo 127. Tekstova teološke tematike bilo je više u prvome razdoblju (159) negoli u drugome (64), dok je komentara u kojima dominira politička tematika bilo više u drugome (108), negoli u prvome razdoblju (29). U prvome, dakle, razdoblju prednjači teološka tematika (159 tekstova) u odnosu na društvenu i političku tematiku (ukupno 140 tekstova), za razliku od drugoga razdoblja u kojemu je više tekstova društvene i političke tematike (235 komentara) negoli teološke (64 teksta). Takav odnos očekivan je i razumljiv s obzirom da je *Glas Koncila* medij koji je plod Drugoga vatikanskog koncila i povijesnoga trenutka Crkve u kojemu je bila naročito aktualna koncilaska obnova, pa su te teme dominirale prvim razdobljem. Istodobno, otvoreno je pisanje o politici u prvome analiziranom razdoblju (što je uočljivo i iz povijesnoga pregleda medijskih sloboda i medijskoga djelovanja predstavljenoga u prvome dijelu ovoga rada) većinom bilo teško ostvarivo ili neostvarivo, dok se u drugome razdoblju otvoreno moglo pisati o svim društvenim i političkim temama. Zanimljivo je ipak primijetiti i značajan broj tekstova društvene tematike koji se pojavljuju u prvome razdoblju, što pokazuje da je *Glas Koncila* ipak otvarao i puno šire teme negoli su to bila isključivo pitanja vjerskoga

života, bez obzira na tadašnja ograničenja i gušenje medijskih sloboda. Na koji je način to činio bit će vidljivo u drugome dijelu istraživanja.

Tablica 7: Dominantna tema (N=600)

Dominantna tema	Frekvencija	Postotak	Važeći postotak
Ostalo	71	11,8%	11,8%
Crkvena hijerarhija	58	9,7%	9,7%
Vjerske slobode	56	9,3%	9,3%
Unutarnja politika	48	8,0%	8,0%
Odnosi Crkve i države	38	6,3%	6,3%
Koncilaska obnova Crkve	34	5,7%	5,7%
Vjerski život (practiciranje vjere, sakramenti, običaji u kontekstu vjerskoga života...)	30	5,0%	5,0%
Mediji	30	5,0%	5,0%
Blagdani	27	4,5%	4,5%
Ekumenske i međureligijske teme	26	4,3%	4,3%
Etička pitanja	24	4,0%	4,0%
Društvena povijest	21	3,5%	3,5%
Crkvena povijest	21	3,5%	3,5%
Zakonodavstvo	17	2,8%	2,8%
Vanjska politika	16	2,7%	2,7%
Rat	12	2,0%	2,0%
Demokracija	11	1,8%	1,8%
Ekonomija i gospodarstvo	10	1,7%	1,7%
Međunarodne vjerske teme	10	1,7%	1,7%
Vjeronauk	9	1,5%	1,5%
Znanost te odgoj i obrazovanje	8	1,3%	1,3%
Identitet	7	1,2%	1,2%
Teško je odrediti	5	0,8%	0,8%
Domoljublje	3	0,5%	0,5%
Pluralizam	2	0,3%	0,3%
Manjine	2	0,3%	0,3%
Sloboda govora i izražavanja	1	0,2%	0,2%
Kultura	1	0,2%	0,2%
Branitelji	1	0,2%	0,2%
Siromaštvo	1	0,2%	0,2%
Ukupno	600	100,0%	100,0%

U sljedećoj je kategoriji, u okviru ranije uočene dominantne tematike, analizirana dominantna specifična tema (Tablica 7). Osim unaprijed ponuđenih tema u analitičkoj matrici, pri analizi

se moglo i slobodno upisati dominantnu temu koja nije predviđena u matrici. Tako je najveći broj tekstova (71 ili 11,8 %) zapravo svrstan u rubriku „ostalo“ u kojoj su teme naknadno upisane (u ovoj su interpretaciji i te teme predstavljene učestalošću njihova pojavljivanja). U tekstovima se, dakle, pojavljuju sljedeće teme: crkvena hijerarhija (58 komentara), vjerske slobode (56), unutarnja politika (48), odnosi Crkve i države (38), koncilaska obnova Crkve (34), mediji (30), vjerski život (30), blagdani (27), ekumenske i međureligijske teme (26), etička pitanja (24), društvena povijest (21), crkvena povijest (21), zakonodavstvo (17), vanjska politika (16), rat (12), demokracija (11), ekonomija i gospodarstvo (10), međunarodne vjerske teme (10), vjeronauk (9), znanost te odgoj i obrazovanje (8), identitet (7), domoljublje (3), pluralizam (2), manjine (2), sloboda govora i izražavanja (1), kultura (1), branitelji (1), siromaštvo (1). Kao što je naznačeno, u 71 komentaru nisu prepoznate spomenute teme, nego su uočene sljedeće: Bosna i Hercegovina (9), Papin pohod Hrvatskoj (7), Alojzije Stepinac (7), *Trinaest stoljeća kršćanstva u Hrvata* (6), pristupanje Hrvatske Europskoj uniji (6), nova evangelizacija (4), pravosuđe (3), demografija (3), Jugoslavenska narodna armija (3), zločin (3), „alternativa“ (2), ateizam (2), Majka Terezija (2), mir (2), mladi (2), dijaspora (1), Franjo Tuđman (1), izbjeglice (1), kriza (1), napetosti među narodima u Jugoslaviji (1), odnos Hrvata i Srba (1), odnos religije i marksizma (1), Papin pohod Bosni i Hercegovini (1), socijalni nauk Crkve (1), velikosrpska propaganda (1). Ako se promotri na koji su način neke od tema raspoređene prema dvama analiziranim razdobljima, može se uočiti da su, primjerice, tekstovi u kojima je dominirala tema vezana uz crkvenu hijerarhiju podjednako raspoređeni (31 prema 27), dok je primjerice u prvome razdoblju bilo značajno više tekstova iz sfere vjerskih sloboda (53, u odnosu na tri u drugome razdoblju), vjerskoga života (28, u odnosu na dva u drugom razdoblju) i koncilaska obnove Crkve (32 prema dva), da bi u drugome razdoblju dominantnije bile političke teme, pa je tekstova o unutarnjoj politici u prvome razdoblju bilo tek dva, a u drugome ih je bilo 46, o vanjskoj politici također dva teksta u prvome i 14 komentara u drugome razdoblju. To potvrđuje ranije uočeno da su teme s vjerskim predznakom dominirale prvim razdobljem, dok se u drugom razdoblju puno više piše o političkim temama.

Tablica 8: Aktualnost teme analiziranih komentara (N=600)

Aktualnost teme	Frekvencija	Postotak	Važeći postotak
Sadašnjost	568	94,7%	94,7%
Prošlost	18	3,0%	3,0%
Budućnost	11	1,8%	1,8%
Teško je	3	0,5%	0,5%

odrediti			
Ukupno	600	100,0%	100,0%

Promatrana je nadalje aktualnost teme (Tablica 8), te je uočeno kako se najveći broj tekstova bavio aktualnim pitanjima (događajima i pojavama), tj. odnosio se na teme koje su bile aktualne u vrijeme pisanja komentara (568 ili 94,7 %). Prošlošću se bavilo 18 analiziranih tekstova (samo 3 %), a budućim događajima tek 11 tekstova (1,8 %). Dok je raspored tekstova koji se bave sadašnjim događajima podjednak u oba razdoblja (281 u prvom i 287 u drugom razdoblju), zanimljivo je da je u prvom razdoblju bilo nešto više tekstova koji su se bavili prošlim događajima (12) negoli u drugom (6), premda se očekivalo da će u drugom razdoblju dominirati teme prošlosti jer se nakon pada komunizma moglo pisati i o dotadašnjim tabu temama kao što su zločini komunističkoga režima (o čemu je *Glas Koncila* zapravo počeo pisati već uoči pada komunističkoga režima). Što se, pak, tekstova koji tematiziraju buduće događaje tiče, njih je u prvome razdoblju pronađeno četiri, a u drugom sedam. Rezultat je očekivan ukoliko se uzme u obzir da se u komentaru uobičajeno osvrće na aktualna zbivanja. Premda je u prethodnoj tablici uočljivo više tekstova čija je dominantna tema crkvena ili društvena povijest (njih ukupno 42), dio njih ipak je pisan na temelju aktualizacije ili aktualnih događaja povezanih s tim temama, pa su oni time uvršteni među tekstove kojima je aktualnost teme u sadašnjosti, premda su tematski vezani za prošlost.

Tablica 9: Komentatorov stav u odnosu na pristup temi (N=600)

Komentatorov stav	Frekvencija	Postotak	Važeći postotak
Negativan	193	32,2%	32,2%
Pozitivan	180	30,0%	30,0%
Ravnopravno zastupljen pozitivan i negativan stav	131	21,8%	21,8%
Neutralan (deskriptivan)	91	15,2%	15,2%
Teško je odrediti	5	0,8%	0,8%
Ukupno	600	100,0%	100,0%

Sljedeća je kategorija u analizi sadržaja bila vrednovanje komentatorova stava u odnosu na pristup temi (Tablica 9), tj. pristupa li autor analiziranoj temi isključivo pozitivno, isključivo negativno, uočava li se u tekstu i pozitivan i negativan stav, ili je pak uočen neutralan (deskriptivan) stavu o temi. U najvećem je broju analiziranih tekstova autorov stav prema

temi o kojoj piše negativan (193 ili 32,2 %). U tek neznatno manjem broju tekstova uočen je autorov pozitivan stav prema temi (180 ili 30 %). U 131 tekstu (21,8 %) autor jednako izriče i pozitivan i negativan stav, dok se u 91 tekstu (15,2 %) zadržava na deskripciji teme (tj. neutralnog je stava u odnosu na pristup temi). Rezultati krostabulacije prema razdobljima pokazuju da je tekstova u kojima se uočava negativan komentatorov stav prema temi bilo više u drugome analiziranom razdoblju (124) negoli u prvome (69), dok je u prvome razdoblju bilo više tekstova u kojima je stav prema temi pozitivan (118) negoli u drugome analiziranom razdoblju (62). Potonje može navesti na zaključak kako se u drugome analiziranom razdoblju pisalo puno otvorenije, pa se i kritičnost snažnije izražavala.

Tablica 10: Komentatorov stil u odnosu na pristup temi (N=600)

Komentatorov stil	Frekvencija	Postotak	Važeći postotak
Analitički	410	68,3%	68,3%
Otvoreno kritički	122	20,3%	20,3%
Laudatorski (pohvalni)	49	8,2%	8,2%
Prikriveno kritički	16	2,7%	2,7%
Teško je odrediti	2	0,3%	0,3%
Ostalo (upisati)	1	0,2%	0,2%
Ukupno	600	100,0%	100,0%

Osim stava, promatran je i komentatorov stil u odnosu na pristup temi (Tablica 10). U najvećem broju komentara uočen je stil koji se može smatrati analitičkim (410 tekstova ili 68,3 %). Stil koji se može smatrati otvoreno kritičkim uočen je u 122 teksta (20,3 %), dok se prikriveno kritički stil uočava u 16 tekstova (2,7 %). U 49 tekstova (8,2 %) uočen je laudatorski ili pohvalni stil. I dok su analitički tekstovi ravnopravno raspoređeni u oba analizirana razdoblja (200 u prvome i 210 u drugome), otvoreno kritičkih tekstova, kao što je i očekivano, uočeno je nešto više u drugome razdoblju (66 prema 56), a prikriveno kritičkih, također očekivano, bilo je više u prvome (15) negoli u drugome razdoblju (1). Laudatorskih (pohvalnih) tekstova uočeno je podjednako u oba analizirana razdoblja (26, odnosno 23).

Tablica 11: Dubina obrade teme (N=600)

Dubina obrade	Frekvencija	Postotak	Važeći postotak
Dubinski (širi kontekst)	550	91,7%	91,7%
Površinski	43	7,2%	7,2%

Teško je odrediti	7	1,2%	1,2%
Ukupno	600	100,0%	100,0%

U analizi je promatrana i dubina obrade teme (Tablica 11), te je u najvećem broju tekstova (njih 550 ili 91,7 %) otkriveno da je tema obrađena dubinski, uz pružanje širega konteksta čitateljima, kako bi stav i analiza teme bili jasniji. U 43 teksta (7,2 %) uočena je površna obrada teme, a zanimljivo je da je površna obrada prisutnija u prvome (38 tekstova) negoli u drugome razdoblju (5). Razlog tomu moguće je tražiti i u već spomenutoj činjenici da su komentari u prvome razdoblju, posebice na samome početku te rubrike, bili ponešto, a ponekad i znatnije kraće forme pa i nije bilo prostora za detaljniju eksplikaciju teme.

Tablica 12: Primarna funkcija komentara (N=600)

Funkcija komentara	Frekvencija	Postotak	Važeći postotak
Kritička	201	33,5%	33,5%
Objasnidbena/tumačeća	161	26,8%	26,8%
Evangelizacijska	102	17,0%	17,0%
Mobilizacijska/propagandna	87	14,5%	14,5%
Obrambena (odgovor na napad)	36	6,0%	6,0%
Informativna	12	2,0%	2,0%
Teško je odrediti	1	0,2%	0,2%
Ukupno	600	100,0%	100,0%

Analizirana je i funkcija komentara (Tablica 12), te su rezultati pokazali da je najveći broj tekstova imao kritičku funkciju (201 ili 33,5 %), slijedila je zatim objasnidbena/tumačeća funkcija (161 ili 26,8 %), te evangelizacijska funkcija (102 ili 17 %). U 87 tekstova (14,5 %) prepoznata je mobilizacijska ili propagandna funkcija, dok se u 36 tekstova (6 %) željelo primarno obraniti, tj. odgovoriti na napad. Kako je i inače uloga komentara pojasniti već postojeću informaciju, a ne primarno informirati, logičan je rezultat od tek 12 tekstova (2 %) čija se funkcija može okarakterizirati kao primarno informativna. Kada se, pak, pogleda kako su se ti rezultati pojavljivali ovisno o dvama razdobljima, može se zaključiti da su rezultati također logični. Naime, kritička funkcija uočljivija je u drugome razdoblju (139) negoli u prvome (62), objasnidbena/tumačeća funkcija uočljivija je u prvome razdoblju (100) negoli u drugome (61), evangelizacijska je uočljivija u prvome razdoblju nego u drugome (73 prema 29), mobilizacijska/propagandna funkcija češće se, pak, uočavala u analiziranim komentarima iz vremena nakon demokratskih promjena (62), negoli u vrijeme komunizma (25). Obrambena funkcija uočila se u više tekstova iz vremena komunizma (31), negoli u drugome

analiziranom razdoblju (5), dok se informativna funkcija, premda se rijetko isticala, ipak više uočavala u prvome razdoblju (8), negoli u drugome razdoblju (4) iz čega se također može zaključiti da su u prvome analiziranom razdoblju autori komentara željeli u većoj mjeri prenijeti i novu informaciju koja do čitatelja nije mogla doći tadašnjim „službenim“ medijskim kanalima.

**Tablica 13: Komentatorova polazišta pri gradnji argumentacije
(moguće više odgovora) (N=600)**

Komentator argumentaciju gradji pozivajući se na:	Odgovori	
	N	Postotak
Crkveni nauk	172	26,6%
Izjave predstavnika crkvene hijerarhije	138	21,4%
Običaje/tradiciju/povijest	67	10,4%
Ispravljanje iznesenih/izrečenih tvrdnji osobe s kojom polemizira	62	9,6%
Pluralizam i slobode pojedinca	61	9,4%
Demokratsko uređenje društva	53	8,2%
Pravne dokumente (Ustav, zakone, podzakonske akte, ugovore ...)	46	7,1%
Ostalo	29	4,5%
Domoljublje	17	2,6%
Komentator ne argumentira	1	0,2%
Ukupno	646	100,0%

Budući da je za komentatorovu uvjerljivost od iznimne važnosti solidna argumentacija, u istraživanju se pokušalo promotriti i na kojim su temeljima autori komentara u *Glasi Koncila* gradili svoju argumentaciju (Tablica 13), s tim da se ovdje moglo upisati i više odgovora. U najvećemu broju slučajeva uočeno je da su komentatori argumentaciju gradili pozivajući se na crkveni nauk (172 ili 28,7 %), što je i logično s obzirom da bi polazišna točka komentara pisanoga u vjerskome listu i trebao biti nauk religijske zajednice koja izdaje taj list. Slijedi argumentacija pozivanjem na izjave predstavnika crkvene hijerarhije (138 ili 23 %), na običaje/tradiciju/povijest (67 ili 11,2 %), na ispravljanje iznesenih/izrečenih tvrdnji osobe s kojom se polemizira (62 ili 10,3 %), te na pluralizam i slobode pojedinca (61 ili 10,2 %). U većemu broju autori su argumentaciju gradili pozivajući se na demokratsko uređenje društva (53 ili 8,8 %) i pravne dokumente (Ustav, zakone, podzakonske akte, ugovore...) što je uočeno u 46 tekstova (7,7 %). Uz to, u dijelu tekstova autori su argumentaciju temeljili na domoljublju (17 ili 2,8 %). I u ovoj se kategoriji, osim ponuđenih argumentacijskih temelja pronašlo i nešto slučajeva (29 ili 4,8 %) u kojima su uočeni neki drugi temelji za

argumentaciju od onih navedenih u analitičkoj matrici, kao što su: činjenice (9), izjave političara (3), statistički pokazatelji (3), uloga vjernika laika (3), pisanje medija (2), dokumenti objavljeni u slučaju *Wikileaks* (2), znanstveni rad (2), izjave gospodarstvenika (1), odvojenost Crkve i države (1), partitokracija (1), priznanja koja je Hrvatska dobila u svijetu (1), važnost kulture (1). Tek u jednome komentaru uočeno je da komentator uopće ne koristi argumentaciju pri iznošenju stavova.

Kada se argumentacijska polazišta promotre prema dvama analiziranim razdobljima uočava se da je pozivanje na crkveni nauk bilo učestalije u prvome (116) negoli u drugome razdoblju (56). Pozivanje na izjave predstavnika crkvene hijerarhije pri argumentaciji nešto je uočljivije u drugome (84) negoli u prvome razdoblju (54). Pozivanje na običaje/tradiciju/povijest gotovo je identično raspoređeno (32 u prvome i 35 u drugome razdoblju), ispravljanje iznesenih/izrečenih tvrdnji osobe s kojom se polemizira kao polazište za argumentaciju također je gotovo identično raspoređeno (32 i 30). Pozivanje na pluralizam i slobode pojedinca, zanimljivo, uočljivije je u prvome (39) negoli u drugome razdoblju (22), dok je pak pozivanje na demokratsko uređenje društva, što je i logično, dominantnije uočljivo u drugome (47) negoli u prvome razdoblju (6). Identično je i s pozivanjem na pravne dokumente (16 slučajeva u prvome i 30 u drugome razdoblju). Uz to, tekstovi u kojima se argumentacija gradila na domoljublju u analiziranom su uzorku dominirali u drugome razdoblju (14), za razliku od prvoga razdoblja u kojemu su uočena tek tri slučaja.

Tablica 14: Komentatorova polazišta pri polemiziranju (N=600)

Komentator polemiku gradi na:	Frekvencija	Postotak	Važeći postotak
U komentaru se ne polemizira	354	59,0%	59,0%
Argumentaciji	216	36,0%	36,0%
Napadu na čin/postupak osobe	24	4,0%	4,0%
Napadu na osobu (<i>ad hominem</i>)	5	0,8%	0,8%
Teško je odrediti	1	0,2%	0,2%
Ukupno	600	100,0%	100,0%

Budući da je jedna od odlika subjektivnih novinarskih vrsta, a napose komentara, i polemiziranje s drugim osobama, željelo se uočiti na temelju čega su komentatori *Glasa Koncila* primarno gradili polemiku (Tablica 14). U analiziranim se tekstovima tražila

polemika s konkretnim osobama, i zanimljivo je kako se u najvećem broju analiziranih komentara ona ipak ne pojavljuje (354 ili 59 %). U onim, pak, komentarima u kojima autor polemizira s nekim, u najvećem broju to čini argumentirajući vlastite stavove (216 ili 36 %), dok je napad kao polazište polemike pronađen u manjem broju tekstova, pa je tek u 24 komentara (4 %) u prvome planu polemike napad na čin ili postupak osobe, a u samo pet komentara (0,8 %) autor polemiku gradi napadom na samu osobu s kojom polemizira (*ad hominem*). Ako se promotre dva analizirana razdoblja uočava se da se u prvome razdoblju manje polemiziralo s konkretnim osobama (u 198 komentara prvoga razdoblja nije prisutna polemika, dok je to slučaj sa 156 tekstova u drugome razdoblju). Argumentacija se kao polazište polemike pojavljuje u 96 tekstova u prvome i 120 tekstova u drugome analiziranom razdoblju. Napad na čin ili postupak osobe pojavljuje se u tri slučaja u prvome i 21 slučaju u drugome analiziranom razdoblju, a argumentacija *ad hominem* pojavljuje se u dva slučaja u prvome te tri slučaja u drugome razdoblju.

Tablica 15: Čimbenici na kojima komentator temelji uvjerljivost (N=600)

Komentator uvjerljivost primarno temelji na:	Frekvencija	Postotak	Važeći postotak
Karakteru	325	54,2%	54,2%
Inteligenciji	167	27,8%	27,8%
Dobronamjernosti	102	17,0%	17,0%
Nije moguće odrediti	4	0,7%	0,7%
Napadu	2	0,3%	0,3%
Ukupno	600	100,0%	100,0%

Kao što je već navedeno u teorijskome dijelu rada, svaki komentator želi uvjeriti čitatelja u stavove koje iznosi u tekstu, pa se u ovome istraživanju pokušalo uočiti na čemu su komentatori *Glasa Koncila* primarno temeljili svoju uvjerljivost (Tablica 15). Kao temeljni čimbenici uvjerljivosti komentatora pritom su uzeti, u teorijskome dijelu rada pojašnjeni, elementi: inteligencija, karakter i dobronamjernost (Malović, 2005), s tim da je dodan još i napad kao čimbenik uvjerljivosti. Istraživanje je pokazalo da se u najvećemu broju analiziranih tekstova (325 ili 54,2 %) uvjerljivost primarno temeljila na karakteru. Zatim slijedi inteligencija (167 tekstova ili 27,8 %), dobronamjernost (102 komentara ili 17,5 %), te napad (2 teksta ili 0,3 %). Od 325 tekstova u kojima su autori uvjerljivost temeljili na karakteru, 113 tekstova bilo je u prvome razdoblju, a 212 u drugome analiziranom razdoblju.

Uvjerljivost utemeljena na inteligenciji prednjačila je u prvome analiziranom razdoblju (114 prema 53), a dobronamjernost je kao polazište uvjerljivosti također češće uočena u prvome (67) negoli u drugome razdoblju (35). Zanimljivo je da su oba zabilježena slučaja u kojima se napadom željelo uvjeriti čitatelja uočena u prvome analiziranom razdoblju.

Tablica 16: Korištenje „metode svete vodice“ (N=600)

Korištenje „metode svete vodice“	Frekvencija	Postotak	Važeći postotak
Ne	355	59,2%	59,2%
Komentar nije društvene tematike	224	37,3%	37,3%
Da	20	3,3%	3,3%
Teško je odrediti	1	0,2%	0,2%
Ukupno	600	100,0%	100,0%

Kako bi se uspjeli obraniti od eventualnih napada zbog izlaženja izvan okvira pisanja o vjerskome području, u *Glasu Koncila* su – kako je ranije u radu spomenuto – osmislili stilsku karakteristiku prozvanu tzv. „metodom svete vodice“. Zanimljivo je kako se u analiziranim tekstovima (Tablica 16) ta metoda uočila u iznenađujuće malom broju komentara koji se nisu bavili isključivo teološkim temama. Tako je u 20 komentara (3,3 %) uočeno korištenje te „metode“ (od čega je, logično, njih 17 u prvome analiziranom razdoblju), dok u čak 355 tekstova društvene ili političke tematike nije uočeno korištenje te metode. S obzirom da *Glas Koncila* nikada nije bio zaplijenjen zbog tekstova iz analizirane rubrike, nameće se zaključak da su autori očito mudro promišljali kako se ne bi izložili toj opasnosti.

Tablica 17: Komentatorov stil/govor u odnosu na kulturu dijaloga (N=600)

Komentatorov stil/govor u odnosu na kulturu dijaloga	Frekvencija	Postotak	Važeći postotak
Primjeren	598	99,7%	99,7%
Teško je odrediti	2	0,3%	0,3%
Neprijemljen	0	0%	0%
Ukupno	600	100,0%	100,0%

S obzirom da se u subjektivnim novinarskim vrstama, osobito kod polemiziranja, nerijetko ne poštuje kultura dijaloga, istražilo se i je li komentatorov stil tj. „govor“ u odnosu na kulturu

dijaloga primjeren ili neprimjeren (Tablica 17). U gotovo svim tekstovima (598 ili 99,7 %) ocijenjeno je da je govor primjeren, a tek je u dva teksta to bilo teško odrediti, dok se niti u jednome tekstu nije pronašlo elemenata koji bi stil komentatora činili nedvojbeno neprimjerenim u odnosu na kulturu dijalogiziranja (nije, dakle, bilo vrijeđanja, govora mržnje i sl.).

Tablica 18: Komentator se bavi osobama (subjektima/akterima) (N=600)

Komentator se bavi osobama (subjektima/akterima)	Frekvencija	Postotak	Važeći postotak
Da	554	92,3%	92,3%
Ne	46	7,7%	7,7%
Ukupno	600	100,0%	100,0%

Nekoliko se kategorija bavilo i osobama (subjektima ili akterima) komentara. Uočeno je (Tablica 18) da su se komentatori u 554 tekstova (92,3 %) bavili osobama, dok se u 46 tekstova (7,7 %) nisu bavili akterima.

Tablica 19: Nositelji uloge glavnoga subjekta/aktera (N=600)

Nositelji uloge glavnoga subjekta	Frekvencija	Postotak	Važeći postotak
Predstavnici vjerskih institucija/zajednica	217	36,2%	36,2%
Političari	123	20,5%	20,5%
Teško je odrediti	87	14,5%	14,5%
Medijski djelatnici (novinari)	55	9,2%	9,2%
Komentar se ne bavi osobama (subjektima)	46	7,7%	7,7%
Javnost	35	5,8%	5,8%
Znanstvenici i predstavnici visokoobrazovnih institucija	12	2,0%	2,0%
Vojska	5	0,8%	0,8%
Mladi	5	0,8%	0,8%
Svetci	4	0,7%	0,7%
Ostalo	4	0,7%	0,7%
Prosvjetni djelatnici (učitelji, nastavnici, profesori, ravnatelji)	3	0,5%	0,5%

...)			
Kulturni djelatnici/umjetnici	3	0,5%	0,5%
Predstavnici udruga	1	0,2%	0,2%
Ukupno	600	100,0%	100,0%

Nositelji uloge glavnoga subjekta (aktera), kao što je vidljivo u Tablici 19, bili su u najvećem broju predstavnici vjerskih institucija i/ili zajednica (217 ili 36,2 %), a slijedili su ih političari (u 123 teksta ili 20,5 %). Najbrojnija je zatim bila kategorija „teško je odrediti“ (87 tekstova ili 14,5 %), i to ponajviše zbog tekstova u kojima je bilo više ravnopravnih aktera koji su ujedno bili različitih društvenih funkcija, te se nije moglo izdvojiti tko bi se mogao smatrati nositeljem uloge glavnoga subjekta u komentaru budući da su bili jednako zastupljeni. Uz spomenute, u 55 komentara (9,2 %) glavni su akteri medijski djelatnici, javnost se kao glavni akter pojavljuje u 35 tekstova (5,8 %), znanstvenici i predstavnici visokoobrazovnih institucija u 12 tekstova (2 %), vojska i mladi u po pet tekstova (po 0,8 %), svetci u četiri teksta (0,7 %), prosvjetni djelatnici (učitelji, nastavnici, profesori, ravnatelji...) u tri teksta (0,5 %), kao i kulturni djelatnici/umjetnici. Predstavnici udruga nositelji su glavne uloge u tek jednome tekstu (0,2 %), kao i roditelji, dijaspora, počinitelji zločina te povijesne ličnosti (iz kategorije „ostalo“). Prema analiziranim razdobljima, zanimljivo je primijetiti da se najizraženija razlika pri određivanju nositelja uloge glavnoga aktera može uočiti kada je riječ o političarima koji se u toj ulozi u prvome razdoblju pojavljuju u tek 13 analiziranih komentara, dok se u drugome razdoblju pojavljuju u 110 komentara. Predstavnici, pak, vjerskih institucija i zajednica u nešto se većem broju komentara pojavljuju kao glavni akteri u prvome razdoblju (122), u odnosu na drugo razdoblje (95). I dok se ostali akteri pojavljuju u podjednakom broju u oba razdoblja, jedino se još kod medijskih djelatnika (novinara) uočava veća prisutnost u tekstovima objavljenima u prvome (36) negoli u drugome razdoblju (19).

Tablica 20: Odnos prema glavnome subjektu u komentaru (N=600)

Odnos prema glavnome subjektu u komentaru	Frekvencija	Postotak	Važeći postotak
Pozitivan	201	33,5%	33,5%
Negativan	178	29,7%	29,7%
Teško je odrediti	87	14,5%	14,5%
Neutralan	58	9,7%	9,7%
Komentar se ne bavi osobama (subjektima)	46	7,7%	7,7%

I pozitivan i negativan	30	5,0%	5,0%
Ukupno	600	100,0%	100,0%

Također se istražio odnos koji komentator svojim pisanjem odražava prema glavnome subjektu/akteru u komentaru (Tablica 20). Ukoliko se pogleda koliko je glavnih aktera među predstavnicima vjerskih zajednica, ne iznenađuje da prednjači pozitivan odnos (u 201 tekstu, odnosno 33,5 %), dok se u 178 tekstova (29,7 %) uočava negativan odnos prema glavnome subjektu u komentaru. Neutralan se odnos uočava u 58 tekstova (9,7 %), dok se i pozitivan i negativan odnos prema glavnome subjektu (npr. glavni subjekt su političari i više ih je te se prema njima autor različito odnosi) uočava u 30 tekstova (5 %). U 87 tekstova (14,5 %) bilo je teško odrediti je li odnos prema glavnome subjektu pozitivan ili negativan. Kada se rezultati raščlane prema dvama analiziranim razdobljima dolazi se do pokazatelja da je u prvome razdoblju bilo nešto više tekstova (112) u kojima je odnos prema glavnome subjektu bio pozitivan nego što je to bilo u drugome razdoblju (89). Istodobno, u drugom je razdoblju uočeno više tekstova u kojima je odnos prema glavnome subjektu bio negativan (122) negoli je to bilo u prvome razdoblju (56). Ako se to stavi u kontekst dominantne tematike, onda se može zaključiti da su rezultati u odnosu na razdoblja logični jer se u prvome razdoblju više pojavljuju vjerske teme, dok je društvena, a napose politička tematika dominantnija u drugome analiziranom razdoblju.

**Tablica 21: Izvori na koje se poziva komentator
(moguće više odgovora) (N=600)**

Izvori na koje se poziva komentator	Odgovori	
	N	Postotak
Drugi mediji	174	26,2%
Osoba/e (ujedno može biti i akter komentara)	173	26,1%
Ne poziva se na izvor	156	23,5%
Dokument/i	126	19,0%
Vlastito istraživanje/autor svjedok događaja	27	4,1%
Teško je odrediti	8	1,2%
Ukupno	664	100,0%

U istraživanju se također željelo uočiti poziva li se komentator na izvore, a ako se poziva, analizirati koliko ih je i kako ih je autor selektirao. Kada su se određivali izvori na koje se

komentator poziva (a bilo je moguće ponuditi više odgovora), pokazalo se (Tablica 21) da su to u najvećem broju slučajeva bili drugi mediji (174) i osobe (173), zatim slijede dokumenti (126) i slučajevi u kojima je autor proveo vlastito istraživanje ili je bio svjedokom događaja (27). U 156 tekstova (26 % ukupno analiziranih članaka) komentator se nije pozivao niti na jedan izvor. Iako ova kategorija nije od presudne važnosti pri potvrđivanju ili opovrgavanju postavljenih hipoteza u ovome istraživanju, kao što je slučaj s još nekim kategorijama iz analitičke matrice, ipak je ona vrijedna u analizi jer može biti pokazateljem vjerodostojnosti. No i to treba uzeti sa zadržkom. Naime, nepozivanje na izvore u komentaru ne mora nužno značiti pomak ka nevjerodostojnosti ako se zna da se u komentarima autori nerijetko osvrću na aktualne događaje koji su u javnosti već dobro zamijećeni (poznati), pa se događa da autor spomene neki događaj i dalje o njemu komentira bez da se poziva na izvor. Prema analiziranim razdobljima rezultati pokazuju da su u drugome razdoblju prednjačile osobe kao izvori (111 prema 62) i dokumenti (67 prema 59), dok su u prvome razdoblju u većem broju pronađeni kao izvori vlastito istraživanje/autor svjedok događaja (20 prema 7). U podjednakom su broju izvori drugi mediji (89 u prvome i 85 u drugome razdoblju), a i nepozivanje na izvor podjednako je u oba razdoblja (81 prema 75).

Tablica 22: Broj izvora koje autor navodi u komentaru (N=600)

Broj izvora	Frekvencija	Postotak	Važeći postotak
Jedan	228	38,0%	38,0%
Nema izvora	156	26,0%	26,0%
Dva	99	16,5%	16,5%
Tri	39	6,5%	6,5%
Četiri i više	39	6,5%	6,5%
Teško je odrediti	39	6,5%	6,5%
Ukupno	600	100,0%	100,0%

Analiziran je i broj izvora na koje se autor poziva (Tablica 22), te se pokazalo da se u najvećem broju slučajeva komentator poziva na jedan izvor (228 ili 38 %), zatim na dva izvora (99 ili 16,5 %), te u jednakome broju na tri, te četiri ili više izvora (oba puta po 39 ili 6,5 %). Kao što je već naznačeno, u 156 komentara nisu bili istaknuti izvori, dok je u 39 tekstova (6,5 %) to bilo teško utvrditi. Zanimljivo, prema razdobljima su se rezultati gotovo podudarali, dok se jedino može istaknuti kako u prvome razdoblju ima nešto više tekstova s jednim izvorom, a u drugome razdoblju neznatno prednjače komentari u kojima ima dva, tri, četiri i više izvora.

Tablica 23: Neimenovani izvori u komentarima (N=600)

Neimenovani izvori	Frekvencija	Postotak	Važeći postotak
Komentator se ne koristi neimenovanim izvorima.	370	61,7%	61,7%
Nema izvora.	156	26,0%	26,0%
Komentator se djelomično ili u potpunosti oslanja na neimenovane izvore.	71	11,8%	11,8%
Teško je odrediti.	3	0,5%	0,5%
Ukupno	600	100,0%	100,0%

Željelo se doznati i jesu li se autori koristili neimenovanim izvorima (Tablica 23), koji nerijetko kod čitatelja ostavljaju dojam nevjerodostojnosti jer nisu provjerljivi. Analiza je pokazala da se komentator djelomično ili u potpunosti oslanja na neimenovane izvore u 71 tekstu (11,8 %), dok se u 370 tekstova (61,7 %) ne koristi neimenovanim izvorima. Rezultati se prema razdobljima gotovo u potpunosti podudaraju.

Tablica 24: Selekcija izvora prema kriteriju pristranosti (N=600)

Selekcija izvora	Frekvencija	Postotak	Važeći postotak
Jednostranost	296	49,3%	49,3%
Nema izvora	156	26,0%	26,0%
Dvostranost	64	10,7%	10,7%
Pluralnost	44	7,3%	7,3%
Teško je odrediti	40	6,7%	6,7%
Ukupno	600	100,0%	100,0%

U istraživanju se analiziralo i na koji način, prema kriteriju pristranosti, autor bira izvore (Tablica 24), te se pokazalo kako su pri njihovu korištenju izvori najčešće bili jednostrani (jedan ili više izvora koji zastupaju istu stranu) i to u 296 tekstova (49,3 %). Dvostranost (minimalno dva izvora koja predstavljaju dvije različite strane) se očitovala u 64 komentara (10,7 %), dok se pluralnost (minimalno tri izvora koji zastupaju tri različite strane) pojavila u 44 članka (7,3 %). Prema razdobljima, jednostranih je izvora nešto više u prvome analiziranom razdoblju, dok dvostranost i pluralnost dominiraju u drugome analiziranom razdoblju. Ponovno treba istaknuti kako je rezultate potrebno staviti u kontekst novinarske vrste koja je u ovome istraživanju analizirana. Naime, kada bi se radilo o izvještajnim

novinarskim vrstama (vijesti, izvještaju, tematskim ili analitičkim člancima i slično) onda bi rezultati koji govore u prilog jednostranosti pri navođenju izvora ukazivali na neprofesionalan pristup autora, no kod komentara to i nije neobično s obzirom da se često pri razlaganju teme koja se analizira upravo izloži jedan izvor (s kojim se nerijetko ili polemizira ili ga se kritizira) i na temelju toga dalje razrađuje vlastito promišljanje teme. U komentaru, dakle, drugu stranu često predstavlja sam autor, tj. komentator kao onaj koji će nerijetko zastupati suprotno stajalište od onoga za koje se zauzima izvor na koji se autor poziva.

Tablica 25: Tip naslova (N=600)

Tip naslova	Frekvencija	Postotak	Važeći postotak
Informativan	341	56,8%	56,8%
Kritički	206	34,3%	34,3%
Teško je odrediti	32	5,3%	5,3%
Senzacionalistički	21	3,5%	3,5%
Ukupno	600	100,0%	100,0%

U istraživanju su analizirani i naslovi (koji, kao ključan dio „opreme“ novinskoga teksta imaju iznimno važnu funkciju pri „prvome susretu“ čitatelja s nekim člankom⁷²). Naslovi su najprije razvrstani prema njihovom tipu (Tablica 25). U najvećemu broju tekstova (341 ili 56,8 %) prepoznati su informativni naslovi, a slijedili su kritički (206 ili 34,3 %). U 32 teksta (5,3 %) tip naslova bilo je teško odrediti, dok su u 21 naslovu komentara (3,5 %) prepoznati senzacionalistički elementi. Prema razdoblju objave, u prvome je analiziranom periodu bilo nešto manje informativnih naslova (160) negoli u drugome (181), ali i nešto manje kritičkih (98) negoli u drugome (108), dok je u prvome razdoblju, zanimljivo, prepoznato nešto više senzacionalističkih naslova (13 prema 8). Najveća je razlika u dvama razdobljima bila prema naslovima za koje je bilo teško odrediti kojemu tipu pripadaju (29 u prvome prema 3 u drugome) što može ukazivati na zaključak da su u drugome analiziranom razdoblju naslovi postali, moglo bi se uvjetno reći, „konkretniji“. Ovdje treba napomenuti još dvije stvari: prva je svojevrsno pravilo u „gradnji“ naslova prema kojemu naslov svojim stilom obično prati novinarsku vrstu teksta koji „oprema“ pa kritički naslovi u komentaru nisu ništa neobično. Drugo je, pak, činjenica da su komentari u *Glasi Koncila* obično opremljeni kraćim naslovima (zbog smještanja teksta na dva stupca novinske stranice), što je očito dovelo i do

⁷² Naslovi su, kako tumači Drago Bobić (1987: 52), „integralni dio poruka, a i sami su specifična informacija“. Oni obavještavaju o sadržaju poruke, sažimlju je i uspostavljaju vezu s čitateljima kojima sadržaj informacije može biti zanimljiv, a dati tekstu naslov nesumnjivo je „najodlučniji potez koji se tiče budućnosti“ toga teksta (Bobić, 1987: 52).

rezultata prema kojima informativni naslovi u analiziranim tekstovima prednjače pred kritičkim.

Tablica 26: Povezanost naslova s tekstem komentara (N=600)

Povezanost naslova i teksta	Frekvencija	Postotak	Važeći postotak
U potpunosti	526	87,7%	87,7%
Djelomično	69	11,5%	11,5%
Nije povezan	5	0,8%	0,8%
Ukupno	600	100,0%	100,0%

Kada se, pak, analiziralo koliko su naslovi povezani s tekstem komentara (Tablica 26), što je bitna odlika (percepcije) vjerodostojnosti nekoga teksta, pa onda i medija⁷³, ispostavilo se da je u golemome postotku tekstova od 87,7 %, tj. u njih 526, naslov u potpunosti povezan sa sadržajem komentara. Djelomično je bio povezan u 69 tekstova (11,5 %), a tek je u pet slučajeva (0,8 %) uočeno da naslov ni na koji način nije povezan s tekstem komentara. Kod tekstova u kojima se uočava potpuna povezanost naslova s tekstem raspodjela prema razdobljima nije u golemoj diskrepanciji (232 u prvome, prema 294 u drugome razdoblju), no razlika se uočava kod komentara u kojima su naslovi djelomično povezani ili nisu povezani s tekstem (kod djelomično povezanih to je 63 u prvome i šest u drugome razdoblju, a svih pet naslova koji nisu povezani sa sadržajem teksta pronađeno je u prvome analiziranom razdoblju). Može se zaključiti kako se prema ovim rezultatima uočava i drugačiji pristup opremanju tekstova, koji je moguće i rezultat uredničkih promjena koje su se događale na prijelazu dvaju razdoblja.

Tablica 27: Precjenjivanje sadržaja komentara naslovom (N=600)

Precjenjivanje teksta naslovom	Frekvencija	Postotak	Važeći postotak
Ne	594	99,0%	99,0%
Da, samo jednim dijelom	5	0,8%	0,8%
Ne može se odrediti	1	0,2%	0,2%
Ukupno	600	100,0%	100,0%

⁷³ Bobić (1987: 54) ističe: „Pravilo glasi: čega nema u poruci (informaciji), toga nema ni u naslovu! Inače, naslov dobiva jednu od negativnih atribucija.“

Analizirani su i elementi precjenjivanja sadržaja teksta naslovom (Tablica 27) i podcjenjivanja sadržaja teksta naslovom (Tablica 28). Oba elementa dio su tehnike senzacionalizma u naslovima (Bobić, 1987) što je također jedan od pokazatelja (ne)ozbiljnosti pristupa pri opremanju teksta naslovom. Precjenjivanje bi značilo ono što se kolokvijalno naziva „pumpanjem“ ili „napuhivanjem“ naslova, tj. davanjem naslovom veće pažnje i važnosti negoli to objektivno zaslužuje sam sadržaj teksta. Uočeno je da u golemome broju tekstova (594 ili 99 %) naslovi ne precjenjuju sadržajem sam tekst komentara, a samo jednim dijelom to čine u tek pet slučajeva (0,8 %), od čega su četiri iz prvoga razdoblja. Nije pronađen niti jedan komentar u kojemu je naslov u potpunosti precjenjivao tekst.

Tablica 28: Podcjenjivanje sadržaja komentara naslovom (N=600)

Podcjenjivanje teksta naslovom	Frekvencija	Postotak	Važeći postotak
Ne	557	92,8%	92,8%
Da, samo jednim dijelom	41	6,8%	6,8%
Da, u potpunosti	1	0,2%	0,2%
Ne može se odrediti	1	0,2%	0,2%
Ukupno	600	100,0%	100,0%

Kod podcjenjivanja je, pak, riječ o pojavi kada naslov objektivno ne odražava dovoljno snažno vrijednost samoga teksta (obično je riječ o nemuštim naslovima). Nešto su drugačiji omjeri kada je riječ o podcjenjivanju teksta naslovom (Tablica 28), negoli u slučaju precjenjivanja. U 557 komentara (92,8 %) to nije bio slučaj, jednim dijelom se to uočilo u 41 naslovu (6,8 %), od čega je 37 iz prvoga razdoblja, a u potpunosti u tek jednome naslovu (0,2 %), također iz prvoga analiziranog razdoblja.

Tablica 29. Orijentacija komentara prema čitateljstvu (u odnosu na stručnost/obrazovanost) (N=600)

Orijentacija prema čitateljstvu (stručnost)	Frekvencija	Postotak	Važeći postotak
Na širi krug	540	90,0%	90,0%
Na užu, stručniji krug čitateljske publike	58	9,7%	9,7%
Teško je odrediti	2	0,3%	0,3%
Ukupno	600	100,0%	100,0%

Promatran je i način na koji autori pristupaju publici u odnosu na njihovu stručnost i obrazovanost, tj. je li komentar pisan jezikom i stilom dovoljno razumljivim širem krugu čitatelja (Tablica 29). Uočeno je kako se u najvećemu broju tekstova 540 (90 %) pisalo tako da je govor bio orijentiran širemu čitateljskom krugu, dok je u 58 tekstova (9,7 %) uočeno kako je jezik ipak primjereniji užemu, stručnijem krugu čitateljske publike. Omjer prema analiziranim razdobljima bio je gotovo identičan kada su u pitanju bili tekstovi koji su orijentirani na širi čitateljski krug (263 u prvome i 277 u drugome razdoblju), dok se uočilo nešto više tekstova orijentiranih na užu, stručniji krug čitatelja u prvome negoli u drugome razdoblju (35 prema 23).

Tablica 30. Orijentacija komentara prema čitateljstvu (u odnosu na vjersku pripadnost)
(N=600)

Orijentacija prema čitateljstvu (vjerska pripadnost)	Frekvencija	Postotak	Važeći postotak
Podjednako i na vjernike i na nevjernike	323	53,8%	53,8%
Isključivo na vjernike	263	43,8%	43,8%
Teško je odrediti	9	1,5%	1,5%
Isključivo na nevjernike	5	0,8%	0,8%
Ukupno	600	100,0%	100,0%

Kada se, pak, analiziralo koliko su i jesu li tekstovi bili usmjereni isključivo vjernicima (Tablica 30) rezultati istraživanja ukazali su na činjenicu da je najveći broj analiziranih tekstova bio usmjeren podjednako i na vjernike i na nevjernike (323 ili 53,8 %). Isključivo vjernicima bila su orijentirana 263 teksta (43,8 %), a isključivo nevjernicima pet komentara (0,8 %). Prema analiziranim razdobljima, ne uočava se nekih značajnijih razlika, te je tako nešto više tekstova u drugome razdoblju (179) negoli u prvome (144) koji su podjednako orijentirani i na vjernike i na nevjernike, dok je u prvome razdoblju nešto više tekstova (148) usmjerenih isključivo vjernicima, negoli je to u drugome razdoblju (115). Rezultati ove i prethodne kategorije nesumnjivo ukazuju na otvorenost rubrike široj čitalačkoj publici.

Tablica 31: Prisutnost stereotipa i društveno štetnih komunikacijskih forma (N=600)

Prisutnost stereotipa i društveno štetnih komunikacijskih forma	Frekvencija	Postotak	Važeći postotak
Ne	451	75,2%	75,2%
Da	75	12,5%	12,5%
Djelomično	70	11,7%	11,7%
Teško je odrediti	4	0,7%	0,7%
Ukupno	600	100,0%	100,0%

Istraživanje se usredotočilo i na prisutnost stereotipa⁷⁴ i društveno štetnih komunikacijskih forma⁷⁵ u komentarima (Tablica 31). U prvoj kategoriji željelo se detektirati prisutnost jednih i drugih (ili pak djelomična prisutnost) u tekstovima. U najvećemu broju tekstova (451 ili 75,2 %) nisu uočeni stereotipi niti društveno štetne komunikacijske forme. U 75 tekstova (12,5 %) uočena je prisutnost i jednih i drugih oblika, a u 70 je tekstova (11,7 %) uočena djelomična prisutnost jednih ili drugih. Pojavnost prema razdobljima podjednaka je, s tim da je u prvome razdoblju uočeno nešto više tekstova u kojima se pojavljuju i stereotipi i društveno štetne komunikacijske forme (45 prema 30), dok je u drugome razdoblju prisutno nešto više tekstova u kojima je uočena njihova djelomična prisutnost (38 u drugome prema 32 u prvome razdoblju).

Tablica 32. Na koga se odnose stereotipi u komentaru? (N=600)

Stereotipi se odnose na:	Frekvencija	Postotak	Važeći postotak
Nisu prisutni	475	79,2%	79,2%
Vjersku zajednicu	74	12,3%	12,3%
Osobu iz vjerske zajednice	24	4,0%	4,0%
Političku skupinu/stranku	14	2,3%	2,3%
Ostalo (upisati)	7	1,2%	1,2%

⁷⁴ *Mrežno izdanje Hrvatske enciklopedije Leksikografskoga zavoda Miroslav Krleža* stereotipe definira kao „sklop pojednostavnjenih i pretjerano uopćenih osobina koje se pridaju svim pripadnicima neke društ. skupine (etničke, rasne i dr.). Raširena i razmjerno trajna kognitivna shema o zajedničkim, češće negativnim nego pozitivnim značajkama društ. skupine [...]. Stereotipi pojednostavnjivanjem složene društ. sredine olakšavaju obradbu informacija i snalaženje u njoj. Tako se npr. nedostatne informacije o značajkama pojedinca nadoknađuju 'znanjem' o osobinama skupine kojoj on pripada. U širem značenju, često ponavljani, neizvorani postupak ili djelo, klišej“ (<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=58036>, pristupljeno 14. rujna 2018.).

⁷⁵ Pri definiranju društveno štetnih komunikacijskih forma i njihovu inkorporiranju u analitičku matricu korištena je podjela koju donose Labaš i Grmuša (2011: 87-122) koji pišu: „Riječ je o društveno štetnim oblicima novinarske komunikacije u koje ubrajamo ideologiju, medijsku manipulaciju (dezinformacija, pogrešna informacija i prikriveno oglašavanje), klevetu i govor mržnje.“

Teško je odrediti	5	0,8%	0,8%
Političara	1	0,2%	0,2%
Ukupno	600	100,0%	100,0%

Najveći broj tekstova (475 ili 79,2 %) u sebi ne sadrži stereotipe, a kod komentara u kojima su uočeni stereotipi (Tablica 32) – a ukupno ih je 120 (20 %) – najveći se broj stereotipa odnosio na vjersku zajednicu (74 ili 12,3 %), te na osobu iz vjerske zajednice (24 ili 4 %). Četrnaest komentara (2,3 %) sadržavalo je stereotipe koji se odnose na političku skupinu/stranku, sedam je tekstova (1,2 %) razvrstano u rubriku „ostalo“, a u njima se stereotipi odnose na medije (2), javnost (2), *Glas Koncila* (1), medijskoga djelatnika (1) te na međunarodnu zajednicu (1). U jednome se tekstu stereotipi odnose na osobu političara. Kada se promatraju dva analizirana razdoblja, uočava se podjednaka raspodjela tekstova u kojima se pojavljuju stereotipi o vjerskoj zajednici ili osobi iz vjerske zajednice, s blagom tendencijom veće pojavnosti u prvome (44 teksta sa stereotipima o vjerskoj zajednici i 13 o osobi iz vjerske zajednice) negoli u drugome razdoblju (30 i 11), s tim da se, premda je riječ o malome broju, izrazita razlika uočava tek kod broja tekstova s prisutnim stereotipima koji se odnose na političku skupinu/stranku (svih 14 u drugome razdoblju, kao i jedini slučaj teksta sa stereotipom o konkretnoj osobi političara).

Tablica 33. Promicatelji stereotipa (N=600)

Promicatelji stereotipa	Frekvencija	Postotak	Važeći postotak
Nisu prisutni	475	79,2%	79,2%
Subjekt/i (akter/i)	95	15,8%	15,8%
Autor	19	3,2%	3,2%
Dokument/i (izvor/i)	6	1,0%	1,0%
Teško je odrediti	5	0,8%	0,8%
Ukupno	600	100,0%	100,0%

Istražilo se pritom i tko promiče stereotipe (Tablica 33), te se došlo do podatka kako u najvećemu broju slučajeva (95 od 120) to čine subjekti ili akteri u tekstu, dok je autor promicatelj stereotipa u tek 19 slučajeva. Uz to, u šest je tekstova uočeno da stereotipi izviru iz dokumenata koji su predstavljeni u tekstu. Prema razdobljima, u prvome razdoblju dominiraju akteri kao promicatelji stereotipa (53 u odnosu na 42 u drugome razdoblju). Zanimljivo je, pak, da je u prvome razdoblju uočen tek jedan komentar u kojemu autor promiče stereotipe, dok je ostalih 18 slučajeva iz drugoga analiziranog razdoblja.

Tablica 34. Društveno štetne komunikacijske forme (N=600)

Društveno štetne komunikacijske forme	Frekvencija	Postotak	Važeći postotak
Nisu prisutni	489	81,5%	81,5
Ideologija	54	9,0%	9,0%
Manipulacija	32	5,3%	5,3%
Teško je odrediti	11	1,8%	1,8%
Laž	7	1,2%	1,2%
Kleveta	3	0,5%	0,5%
Govor mržnje	3	0,5%	0,5%
Uvreda	1	0,2%	0,2%
Ukupno	600	100,0%	100,0%

Osim stereotipa, kako je ranije naznačeno, analiziralo se javljaju li se, uolikoj mjeri i koje društveno štetne komunikacijske forme (Tablica 34). U najvećemu broju tekstova (489 ili 81,5 %) njihova prisutnost nije uočena. Uočeni su u ukupno 100 komentara. Najčešće je, pak, prepoznata ideologija (54 ili 9 %), zatim manipulacija (32 ili 5,3 %) i u manjoj mjeri laž (7 ili 1,2 %). Uočeni su još kleveta i govor mržnje, obje forme prisutne u po tri komentara (po 0,5 %), te u jednome komentaru uvreda (0,2 %). Ideologija je, očekivano, daleko prisutnija u prvome razdoblju (43) negoli u drugome (11), dok se manipulacija javlja u istome broju tekstova (po 16), a laž u jednome više u prvome negoli u drugome razdoblju.

Tablica 35: Promicatelji društveno štetnih komunikacijskih forma (N=600)

Promicatelji društveno štetnih komunikacijskih forma	Frekvencija	Postotak	Važeći postotak
Nisu prisutni	489	81,5%	81,5%
Subjekt/i (akter/i)	96	16,0%	16,0%
Teško je odrediti	11	1,8%	1,8%
Dokument/i	4	0,7%	0,7%
Ukupno	600	100,0%	100,0%

Kada su se, pak, analizirali promicatelji društveno štetnih komunikacijskih forma (Tablica 35), ponovno je uočeno da su to u najvećemu broju slučajeva (96) akteri koji se spominju u tekstu, te u četiri komentara dokumenti. Autor niti u jednom tekstu nije promicatelj društveno štetnih komunikacijskih forma, što je potvrda ranije iznesenom zaključku da je u odnosu na kulturu dijaloga stil/govor bio primjeren. Prema razdobljima, u oba slučaja prevagnuli su tekstovi u prvome razdoblju. Tako u 61 tekstu iz prvoga razdoblja, te u 35 tekstova iz drugoga

razdoblja akteri više promiču društveno štetne komunikacijske forme, kao i, iako u neznačajnom broju prisutni, dokumenti (tri u odnosu na jedan).

Tablica 36. Orijentiranost komentatora prema stavovima čitatelja (N=600)

Orijentiranost komentatora prema stavovima čitatelja	Frekvencija	Postotak	Važeći postotak
Čitatelju je ostavljena mogućnost zauzimanja vlastitoga stava	563	93,8%	93,8%
Stavove iznesene u komentaru autor nameće kao jedine relevantne	36	6,0%	6,0%
Teško je odrediti	1	0,2%	0,2%
Ukupno	600	100,0%	100,0%

Uz već ranije navedene kategorije kojima se analiziralo koliko su komentari „otvoreni“ čitateljima (proučavanjem jasnoće stila kako bi se otkrilo je li primjeren samo užemu stručnom čitalačkom krugu ili je dovoljno jednostavan da ga shvati široka publika, kao i u odnosu na vjersku pripadnost čitatelja) u istraživanju je analizirana i orijentiranost komentatora prema stavovima čitatelja. Pokušalo se, dakle, uočiti nameću li autori čitateljima svoje stavove kao jedine relevantne ili ipak ostavljaju publici mogućnost zauzimanja njihova vlastita stava (Tablica 36) što je, kako je ranije u radu izloženo, bitna karakteristika dobrog novinskog komentara. Pokazalo se kako je potonje bio slučaj u golemoj većini tekstova (563 ili 93,8 %), dok je u tek 36 tekstova (6 %) uočen stil kojim se autorovi stavovi nameću kao jedini relevantni. Iako brojem zaista u malome postotku, uočeno je ipak nešto više tekstova u drugome razdoblju (20) u kojima se stavovi nameću kao jedini relevantni.

Tablica 37. Obilježja demokratizacijskoga procesa prisutna u komentarima (moguće više odgovora) (N=600)

Obilježja demokratizacijskoga procesa	Odgovori	
	N	Postotak
Ništa od navedenoga	375	59,8%
Tematiziranje ostvarenja funkcija pravne države i vladavine zakona	182	29,0%

koja će osigurati slobodu, jednakost, zaštitu prava građana i ostvariti njihovu zaštitu od zlouporaba države		
Tematiziranje organizacije državnih službi i dovođenje administracije u funkciju službe svih građana	43	6,9%
Tematiziranje uspostave slobodne sfere političkoga društva (izborna pravila, stranačko organiziranje, pravila političkoga djelovanja)	16	2,6%
Tematiziranje uspostave autonomnoga i od državnoga i političkoga utjecaja slobodnoga građanskoga društva	10	1,6%
Ostalo	1	0,2%
Ukupno	627	100,0%

Na samome kraju analitičke matrice istraživala su se obilježja koja se odnose na demokratizacijske procese i demokraciju općenito. U Tablici 37 donose se rezultati o uočenim demokratizacijskim obilježjima (bilo ih je moguće odjednom označiti više), a za istraživačku su matricu odabrani oni o kojima je bilo više riječi u teorijskome dijelu rada (Maldini, 2006a; Maldini 2008). U najvećemu broju tekstova (375 ili 59,8 %) nisu uočena pretpostavljena obilježja. Pritom odmah treba naglasiti kako i ovaj nalaz ne smijemo promatrati isključivo kao „apsolutni“ broj u odnosu na ukupan broj analiziranih komentara. Naime, treba uzeti u obzir da su 223 analizirana komentara bila vjerske, a ne društvene ili političke tematike, pa i nije očekivano da se u tim tekstovima pronalaze istraživani elementi. U tekstovima u kojima su navedena obilježja prepoznata u najvećemu broju prisutno je tematiziranje ostvarenja funkcija pravne države i vladavine zakona koja će osigurati slobodu, jednakost, zaštitu prava građana i ostvariti njihovu zaštitu od zlouporaba države (182 slučaja), zatim tematiziranje organizacije državnih službi i dovođenje administracije u funkciju službe svih građana (43 slučaja), tematiziranje uspostave slobodne sfere političkoga društva (izborna pravila, stranačko organiziranje, pravila političkoga djelovanja) u 16 slučajeva, te tematiziranje uspostave autonomnoga i od državnoga i političkoga utjecaja slobodnoga građanskog društva (u 10 slučajeva). Uspoređujući dva analizirana razdoblja uočava se da je svih navedenih demokratizacijskih obilježja bilo više u drugome negoli u prvome analiziranom razdoblju, što je i logično. Tako se u 114 slučajeva u drugome i 68 u prvome periodu pojavljuje tematiziranje ostvarenja funkcija pravne države i vladavine zakona koja će osigurati slobodu, jednakost, zaštitu prava građana i ostvariti njihovu zaštitu od zlouporaba države. U tek jednome tekstu u prvome razdoblju i u 42 slučaja u drugome uočava se tematiziranje

organizacije državnih službi i dovođenje administracije u funkciju službe svih građana, 11 puta u drugome i pet puta u prvome razdoblju uočeno je tematiziranje uspostave slobodne sfere političkoga društva, te u sedam slučajeva u drugome i tri u prvome tematiziranje uspostave autonomnoga i od državnoga i političkoga utjecaja slobodnoga građanskog društva.

Tablica 38. Obilježja demokratskoga društva prisutna u komentarima (moguće više odgovora) (N=600)

Obilježja demokratskoga društva	Odgovori	
	N	Postotak
Ništa od navedenoga	321	44,2%
Vjerska sloboda	146	20,1%
Zaštita od posezanja vlasti nad pravima građana	100	13,8%
Jednakost (pred zakonom)	29	4,0%
Sloboda izražavanja	24	3,3%
Sloboda obnašanja javnih dužnosti	22	3,0%
Sloboda tiska (medija) i alternativnoga informiranja	20	2,8%
Slobodno iskazivanje političkih preferencija građana	19	2,6%
Pravo glasa	17	2,3%
Slobodno (političko) natjecanje	13	1,8%
Pravo javnog osporavanja	5	0,7%
Ostalo	5	0,7%
Pravo na privatno vlasništvo	3	0,4%
Pravo udruživanja	2	0,3%
Ukupno	726	100,0%

Što se, pak, uočenih obilježja demokratskoga društva tiče (Tablica 38), u 321 tekstu (44,2 %) nije uočeno niti jedno od navedenih obilježja iz analitičke matrice. I ovdje treba uzeti u obzir da su 223 analizirana teksta vjerske tematike. U najvećemu, pak, broju (146) uočeno je promicanje vjerske slobode, zatim zaštita od posezanja vlasti nad pravima građana (100), te u manjemu broju slučajeva kako slijedi: jednakost (pred zakonom) u 29 slučajeva, sloboda izražavanja (24), sloboda obnašanja javnih dužnosti (22), sloboda tiska (medija) i alternativnoga informiranja (20), slobodno iskazivanje političkih preferencija građana (19), pravo glasa (17), slobodno (političko) natjecanje (13), te u manjemu broju slučajeva pravo javnoga osporavanja (5), pravo na privatno vlasništvo (3) i pravo udruživanja (2). Pod rubriku „ostalo“ upisani su i slučajevi promicanja pluralizma (3), multikulturalnosti (1), te potrebe odgoja za demokraciju (1). Prema analiziranim razdobljima, ako se promotre slučajevi kod kojih je, primjerice, uočeno ukupno više od deset naznačenih obilježja, raspodjela je sljedeća: vjerska sloboda se tematizira u prvome razdoblju u 102 slučaja, a u drugome u 44, zaštita od

posezanja vlasti nad pravima građana u prvome razdoblju u 13, u drugome u 87 slučajeva, jednakost (pred zakonom) podjednako u prvome i u drugome razdoblju (14, tj. 15), sloboda izražavanja identično (12 i 12), sloboda obnašanja javnih dužnosti u prvome se razdoblju pojavljuje u 16 slučajeva, a u drugome u šest, sloboda tiska (medija) i alternativnoga informiranja u prvome razdoblju u osam, a u drugome u 12 slučajeva, slobodno iskazivanje političkih preferencija građana u prvome razdoblju u pet, u drugome u 14 slučajeva, pravo glasa pojavljuje se u prvome razdoblju u pet, u drugome u 12 slučajeva, slobodno (političko) natjecanje u prvome razdoblju u četiri, a u drugome u devet slučajeva.

4.2.2. Kvalitativna analiza sadržaja

Uz kvantitativnu analizu sadržaja, u ovome smo radu dodatno proveli i kvalitativnu analizu u okviru koje je učinjeno svrsishodno uzorkovanje na način da su iz ukupnoga korpusa objavljenih komentara u analiziranim razdobljima izdvojeni oni koji su tematizirali deset odabranih bitnih povijesnih događaja/procesa u hrvatskome društvu:

- 1) ponovnu uspostavu diplomatskih odnosa između Svete Stolice i Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije 1970. g.;
- 2) *Hrvatsko proljeće*;
- 3) donošenje novoga Ustava SFRJ-a 1974. g.;
- 4) *Trinaest stoljeća kršćanstva u Hrvata*;
- 5) *Memorandum SANU-a i jačanje velikosrpske politike osamdesetih godina 20. stoljeća*;
- 6) prve višestranačke izbore i razdruživanje Hrvatske od SFRJ-a;
- 7) Domovinski rat;
- 8) pretvorbu i privatizaciju hrvatskoga gospodarstva;
- 9) smrt prvoga hrvatskog predsjednika dr. Franje Tuđmana i promjenu vlasti 2000. g.;
- 10) proces pristupanja Hrvatske Europskoj uniji.

Iz ukupnoga je korpusa izdvojeno 365 tekstova, a u obzir su uzimani i komentari koji su bili predmetom ranije analize u kvantitativnome dijelu istraživanja, ukoliko su se bavili navedenim temama. U radu su, zbog racionalnosti u pristupu, predstavljeni tek neki od analiziranih komentara na temelju kojih se prikazuje na koji su način autori pristupali

odabranim temama, da bi se u raspravi propitalo jesu li i na koji način komentatori u tim tekstovima, u zavisnosti o povijesnom kontekstu u kojemu su nastajali, promicali slobodu javne riječi i jesu li (i kako) poticali demokratizacijske procese u hrvatskome društvu. To su ujedno bila i temeljna istraživačka pitanja.

4.2.2.1. Ponovna uspostava diplomatskih odnosa između Svete Stolice i Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije 1970. g.

Budući da se rubrika *Komentar u Glasu Koncila* pojavila 1968. godine, kao prvi događaj važan za odnose Crkve i države u Hrvatskoj izabrana je ponovna uspostava punih diplomatskih odnosa između Svete Stolice i Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije 14. kolovoza 1970.⁷⁶ Ovdje valja istaknuti kako su se i u komentarima prije, a naročito poslije uspostave punih diplomatskih odnosa autori redovito pozivali na bitnu činjenicu koja je prethodila tome činu, a riječ je o potpisivanju *Protokola o reguliranju odnosa između Svete Stolice i Vlade SFRJ* 1966. godine⁷⁷. Načela iz *Protokola* na snazi su bila i po uspostavi punih diplomatskih odnosa, stoga je razumljivo da su se autori pozivali na ugovoreno, naročito pri isticanju proklamirane vjerske slobode, osobito nakon uspostave potpunih diplomatskih odnosa. Tražeći komentare koji su se izravno bavili temom ponovne uspostave punih diplomatskih odnosa, pronađena su tri tada aktualna teksta, te nekolicina njih u kojima se i nakon 20 godina prisjećalo na taj događaj. Nakon što je dotadašnji apostolski delegat Svete Stolice u Beogradu mons. Mario Cagna uzdignut na razinu pronuncija u Jugoslaviji, a raniji specijalni izaslanik vlade SFRJ-a pri Svetoj Stolici Vjekoslav Cvrlije na status veleposlanika, prvi se komentar o toj temi pojavio 30. kolovoza 1970. pod naslovom *Crkvena diplomacija u službi slobode* (NN, GK, 1970, 17 [187]: 2). Potaknut tim događajem, a pozivajući se na komentar objavljen u listu „*L'Osservatore Romano*“, autor komentara u *Glasu Koncila* zapravo definira ulogu crkvene diplomacije, kao i samih odnosa koje Sveta Stolica uspostavlja s drugim državama, u prvi plan stavljajući pitanje vjerske slobode koja je – kako se ističe – temelj za slobodno djelovanje Crkve. „Crkvena diplomacija, tj. diplomacija Svete Stolice, želi poslužiti u prvom redu slobodi Crkve u okvirima pojedinih država, da bi onda s

⁷⁶ O obnovi jugoslavensko-vatikanskih diplomatskih odnosa više u: Akmadža (2013: 371-379).

⁷⁷ O pregovorima Svete Stolice i Jugoslavije i potpisivanju *Protokola* više u: Akmadža (2013: 282-324) i Akmadža (2004).

tim državama radila i na rješavanju različitih zajedničkih problema čovječanstva“, ističe komentator, te nastavlja:

„Ne može se dogoditi da se ovaj red stvari preokrene, nije moguće na prvo mjesto postaviti neke zajedničke svjetske interese Svete Stolice i pojedine države, te – možda – radi tih velikih interesa žrtvovati ili prigušiti životne interese Crkve u državi. A prvi životni interes Crkve u državi je sloboda da Crkva živi svoj život, određen unutrašnjim zakonima života Crkve, na svim područjima i u svim vidovima na kojima se i u kojima se taj život izražava.“

Autor također piše kako „tražeći svoj životni prostor, bolje rečeno prostor slobode, Crkva u isto vrijeme, makar i neizravno, proširuje prostor slobode i za sve ljude, za svako slobodno mišljenje i stremljenje“. Pritom se poziva na koncilski dekret „*O vjerskoj slobodi*“ i napominje kako se nije moguće boriti „za slobodu Crkve a zapostavljati druge ljudske slobode, kao što nije moguće promicati slobodu na drugim područjima a odricati vjersku slobodu“. Naglašava se kako su to jasna načela koja ipak treba pojasniti jer „treba računati s činjenicom da je ovo prvi slučaj punijega normaliziranja odnosa između Svete Stolice i jedne socijalističke države, da mnogi termini još nisu jasni, da su u širim ili užim krugovima uvijek moguće zabune“, kao i „lažne uzbune i kriva tumačenja“.

Kako bi se to izbjeglo i u komentaru sljedećega broja, naslovljenom *Apolitičnost i političnost Crkve* (NN, GK, 1970, 18 [188]: 2) dodatno se pojašnjavaju ti pojmovi i odnosi. Zbog jasnoće u svojevrsnom definiranju djelovanja Crkve na općedruštvenom području i u dijalogu s političkim čimbenicima te, nije pretjerano reći, vremenske univerzalnosti teksta (ta se tema, naime, u javnosti perpetuira gotovo na identičan način sve do današnjih dana), ovdje je vrijedno citirati dio toga, može se reći, programatskoga komentara u kojemu se uočava da je upravo pitanje slobode stavljano u prvi plan:

„Depolitizacija Crkve ne znači niti može značiti njezinu nezainteresiranost za opća dobra čovječanstva. Crkva koja bi svoje vjernike navodila da se prema aktualnim događajima u društvu drže pasivno, bila bi reakcionarna i pogubna u najdoslovnijem smislu riječi; nimalo bolja od Crkve koja bi pokušala tražiti od svojih vjernika da se u konkretnim društvenim i političkim pitanjima ne ravnaju po glasu svoje krvi i svoje savjesti, nego da promiču određene političke stavove koje bi zastupala Sveta Stolica ili bilo koja druga institucija ili grupa u Crkvi. Crkva nije politička stranka, ali odgaja svoje vjernike da se pošteno i odgovorno zauzimaju za rješavanje političkih pitanja u domovini i svijetu. Crkva nema vlastitoga političkog programa. Svaki vjernik i napose vjernici u svakoj zemlji dužni su odgovorno proučavati prilike i zauzimati svoja stajališta. Kad Crkva kao cjelina, odnosno njezini službeni predstavnici, stupa na polje međudržavnih i društvenih odnosa, onda se ona ne zalaže ni za koje partikularno rješenje, nego se zalaže za ostvarenje načela slobode svakoga pojedinca, svake skupine i svakoga naroda da odgovorno uzme u ruke svoju sudbinu. Crkveni 'politički program', ako ga baš želimo tako nazvati, može biti samo borba protiv svake neslobode, protiv gladi, rata, neznanja, zaostalosti, neravnopravnosti itd. Nema područja života ni kraja svijeta u kojemu se ne bi trebalo na ovaj ili onaj način boriti za pravu čovječnost, zato Crkva svojim nadahnućem i poticajem može i mora biti prisutna na svim područjima života. Ne da naređuje nego da predlaže, ne da vlada nego da služi. I ukoliko se služenje razlikuje od robovanja, utoliko se ona mora boriti za proširenje vlastitog i svačijeg prostora odgovorne slobode.“

Vrhuncem uspostave punih diplomatskih odnosa može se smatrati posjet jugoslavenskoga predsjednika Josipa Broza Tita papi Pavlu VI. u Vatikanu 29. ožujka 1971. Znakovito je da je komentar u povodu toga događaja iznimno potpisao zagrebački nadbiskup Franjo Kuharić. Tekst je naslovljen *Riječ zagrebačkog Nadbiskupa u povodu susreta Tito – Pavao Šesti* (Kuharić, GK, 1971, 7 [202]: 2), a u njemu nadbiskup Kuharić ističe kako je „susret predsjednika jedne države sa socijalističkim uređenjem i s ideološkim programom u kojemu ateizam kao životni nazor nije nenaglašen, i poglavara Crkve, zajednice vjernika kojima je vjera u Boga i transcendentni smisao čovjeka temeljno životno uvjerenje“ događaj od osobitoga značenja koji će zasigurno biti različito ocjenjivan. To na neki način pojašnjava zašto su prethodno spomenuti komentari, napisani uz sam događaj ponovne uspostave diplomatskih odnosa, težili „bistrenju“ pojmova, ali i svjedoči da se niti nakon nekoliko mjeseci pojmovi u javnosti očito nisu dovoljno „izbistrili“.

„Današnja situacija, sa svojim napetostima i svojim prijetnjama, stavlja u pitanje i čovjeka i čovječanstvo. Stoga su svi autoriteti, i duhovni i svjetovni, obvezni pred savješću čovječanstva tražiti rješenja kako bi u svijetu bio zaštićen čovjek i obitelj, kako bi bila osigurana socijalna pravda i ekonomska ravnoteža na načelima pravednosti, kako bi bila ostvarena istinska sloboda svih ljudi i sloboda svakoga naroda. Time se izbjegava ratna katastrofa i pronalaze se putovi mira. Uvjereni smo da će spomenute teme biti prisutne u ovom susretu.“

U komentaru očito napisanom uoči susreta, zagrebački nadbiskup naglašava važno pitanje slobode „svih ljudi“ i „svakoga naroda“, što je bilo istaknuto i u prijašnjim komentarima a vrlo je važno u kontekstu odnosa u tadašnjoj Jugoslaviji (vrijeme *Hrvatskoga proljeća*). Pritom Kuharić ističe i da Papa „nije samo poglavar jedne male države“, nego je „Poglavar Katoličke Crkve koja broji oko sedam milijuna vjernika u svim Republikama SFRJ, posebno u Hrvatskoj i Sloveniji“.

„Budući da je Sveti Otac duhovni poglavar katoličkih vjernika u SFRJ, opravdano se očekuje da će u razgovoru biti razmatrani barem općenito i odnosi Crkve i Države kod nas. U tom razgovoru Papa nije izvan situacije, nego unutar situacije, jer je poglavar Crkve koja živi ovdje. U tim odnosima postoje problemi koje treba iskreno nastojati rješavati za dobro ljudi, jer ljudi osjećaju i trpe ako problemi nisu riješeni. Odnosi između Crkve i Države zapravo su svagdanji, konkretni međuljudski odnosi. Ti se ostvaruju na svim razinama i u svim sredinama. Vjernici su, naime, ujedno članovi i državne i vjerske zajednice, i zato se za njih s punom odgovornošću moraju brinuti duhovna i svjetovna vlast, svaka na svome području.“

Kuharić pritom podsjeća:

„Unatoč ustavnim i zakonskim garancijama, u konkretnim odnosima i sredinama (u školama, tvornicama, uredima itd. gdje žive i rade) vjernici još uvijek mogu imati poteškoća zbog svoga uvjerenja, zbog nerazumijevanja pojedinaca u kojima teško dozrijeva svijest da suvremeni razvitak društva nužno zahtijeva uklanjanje svake neravnopravnosti među ljudima. Činjenica je da je naše društvo pluralističko. Pluralističko društvo može osnivati svoj uspjeh i unutarnji sklad odnosa i života samo na tome da svakome svom članu osigura takve uvjete života da se svaki čovjek osjeća zaštićenim, ravnopravnim i zadovoljnim.“

Jasan je to govor zauzimanja za jednakopravnost u pluralnome društvu koji će postati svojevrsnom niti vodiljom kroz cijelo vrijeme komunizma, ali i nakon demokratskih promjena (što će se vidjeti u kasnijim primjerima komentara).

Autori su se u komentarima sljedećih godina rijetko referirali na ponovnu uspostavu diplomatskih odnosa između Svete Stolice i SFRJ-a, no zanimljivo je kako se ta tema „oživjela“ u prijelomnim devedesetim godinama, kada je trebalo ponovno pojašnjavati ulogu Crkve u društvu, kao i odnose Crkve i države. U komentaru *Razlikujmo Crkvu i državu* (NN, GK, 1990, 36 [847]: 2) ponovno se podsjeća zašto se Sveta Stolica uopće upuštala u diplomatske odnose sa SFRJ-om, uz jednu zanimljivu anegdotu koju ovdje vrijedi citirati:

„Oni koji su je po svojoj ideologiji predstavljali kao nositeljicu 'opijuma za narod', vrlo su brzo poželjeli da baš u tom smislu i njima služi, da smiruje narod u njegovoj opravdanoj pobuni, da ga uvjerava kako se vlasti, kakva god ona bila, treba pokoravati. Katolička Crkva s jedne je strane vrlo realistički shvaćala doba kroz koje smo prolazili. Te je razgovarala s onim vlastodršcima kao sa stvarnim nosiocima vlasti, kao s onima o kojima uvelike ovisi dobro naroda u to doba. Sveta Stolica je po svojoj tisućljetnoj praksi obnovila i diplomatske odnose s Jugoslavijom. Ali, nikad ni ti diplomatski odnosi nisu poslužili vlastodršcu da obuzda opravdano nezadovoljstvo naroda. Jedan je naš mudri biskup usred Beograda upozorio i državnike i visoke predstavnike pravoslavlja da oni iz Beograda obično pokušavaju dobrim odnosima sa Svetom Stolicom pripitomiti nezadovoljne katolike u državi, u prvom redu Hrvate. I reče da su dva Aleksandra pripremala dva konkordata – Karađorđević, naime, konkordat, a Ranković protokol – svaki put za obuzdavanje Hrvata, ali da ni Hrvati ni Sveta Stolica nikad nisu to tako shvatili ni prihvatili. Tako je naša Crkva tijekom svih onih teških desetljeća upotrebljavala sve svoje mogućnosti, pastoralne i diplomatske, međunarodne i one u granicama države, da bi pomogla narodu da sačuva svoju samobitnost, svoju nepokorivu svijest. Time je pomagala i svim slobodoljubivim snagama, bez obzira na nacionalne, vjerezakonske i idejne razlike, da ne prestanu vjerovati u mogućnost slobode, da ne prestanu nadati se i djelovati.“

Također, 1994. godine u komentaru *Narod nije ni radi Crkve ni radi države* (NN, GK, 1994, 7 [1027]: 2) spominje se kako diplomatski odnosi „Svete Stolice s onom Jugoslavijom nisu bili popuštanje Crkve jugokomunizmu, nego popuštanje te zle vlasti pritiscima izvana i iznutra“, što se obrazlaže na sljedeći način: „Nazočnost papina predstavnika ojačala je Katoličku Crkvu u cijeloj državi, poglavito Crkvu u Hrvata, što je značilo slabljenje državnog ateizma koji je htio istisnuti Boga, i velikosrpstva koje je htjelo izbrisati hrvatski narod. Bilo je to, dakle, također služenje Katoličke Crkve probicima hrvatskoga naroda.“

U ovih nekoliko primjera jasno se uočava kako se, u okviru naznačene teme, željelo s jedne strane definirati ulogu Crkve u odnosima s državom, a s druge poticati na ostvarenje nedovoljno ostvarenih sloboda i jednakosti građana, naročito građana vjernika, u tadašnjoj Jugoslaviji.

4.2.2.2. *Hrvatsko proljeće*

Kao druga je tema odabrano pisanje *Glasa Koncila* u rubrici *Komentar o Masovnome pokretu* na prijelazu šezdesetih u sedamdesete godine prošloga stoljeća – *Hrvatskome proljeću*⁷⁸. Premda je i tema ponovne uspostave punih diplomatskih odnosa istovremena s *Hrvatskim proljećem*, ipak je vrijedno promotriti je li se i kako taj pokret tematizirao u komentarima *Glasa Koncila*. Pri pokušaju pronalaska komentara koji su se bavili tom temom uočeno je, znakovito, da u toj rubrici nema teksta koji se izravno bavi tematikom *Hrvatskoga proljeća* što zasigurno svjedoči i o odnosu, kako Crkve, tako i samoga lista prema toj temi. Pronađena su u to vrijeme tek dva komentara od kojih se jedan bavi akterom toga vremena, a drugi neizravno iz konteksta ukazuje na tada aktualne procese nakon gušenja toga pokreta, pa će oni ovdje biti spomenuti. Uočeno je također nekoliko komentara u devedesetim i dvijetisućitim godinama u kojima se, pišući o povijesnim zbivanjima, tek podsjeća na povijesnu činjenicu nasilnoga gušenja *Hrvatskoga proljeća*, te onoga što je potom slijedilo.

U prvome spomenutom uočenom komentaru koji se može povezati s tadašnjim događajima naslovljenom *Nejasna opasnost klerikalizma* (NN, GK, 1971, 2 [197]: 2), spominje se jedan od aktera *Hrvatskoga proljeća* Ivan Zvonimir Čičak, kao primjer u pojašnjenju pojma klerikalizam, koji se tada nerijetko tendenciozno koristio u svjetovnome tisku. Upozorava se kako se ponegdje smatra da istaknutiji vjernik, na primjer član crkvenoga odbora, ne može biti aktivist u Socijalističkom savezu, te „postoji opasnost da građanin vjernik kojemu bi netko zbog toga što je vjernik sprečavao aktiviranje u javnom životu, postane plijen onih snaga koje možda žele vjerske zajednice iskoristiti u političke svrhe“, te se dodaje da građani vjernici imaju ista prava i dužnosti kao i svi drugi građani. Napominje se kako je to dobro čuti u javnosti u vrijeme kada se npr. novoizabranom studentu-prorektoru Hrvatskoga sveučilišta Ivanu Zvonimiru Čičku u nekim izjavama osporila podobnost za tu funkciju lijepeći mu, među ostalim, etiketu „klerikalca“, te se zatim tumači:

⁷⁸ O ponašanju Crkve u to vrijeme pisali su autori poput primjerice Akmadže (2013), Mikića (2016) i Hudelista (2017), a neki kao Markešić (2012) analizirali su posebno „crkvenu šutnju“ kroz stranice tiska, pa i *Glasa Koncila*. Pišući o distanci Crkve prema *Hrvatskome proljeću* Hudelist (2017: 15-39) donosi eksplikaciju 16 razloga zašto se Crkva nije angažirala u tome pokretu (normalizacija odnosa između Crkve i države; rezerviranost Crkve zbog toga što su na čelu *Hrvatskoga proljeća* bili ljudi izvan njezinih redova; unutarcrkvene podjele i suprotnosti; preventivno djelovanje države u odnosu na Crkvu; Crkva nikada ne staje na čelo političkih pokreta; strah Crkve od mogućih progona i uhićenja; kritika studentskoga štrajka iz studenoga 1971.; svijest o neminovnosti poraza masovnoga pokreta; faktor Čičak; nepovoljne međunarodne okolnosti; nepovoljne unutarnje političke okolnosti; Crkva se tradicionalno opredjeljuje razumom, a ne osjećajima i simpatijama/antipatijama; u *Hrvatskome proljeću* nije bilo pravoga zanosa; Crkva u Hrvata igrala je na obje karte, na varijantu „separacije“ i na varijantu „ostajanja u Jugoslaviji“; za Crkvu je 1971. došla preneglo i prerano; Crkva se 1971. nije htjela potrošiti, čuvala se za vrijeme koje dolazi).

„Očevidno će postojati mogućnost da se svakom istaknutijem katoliku prišije ta etiketa sve dok u javnosti ne raščistimo tko je klerikalac a tko nije. I što uopće znači klerikalac ili klerikalizam. Svakako bi bio klerikalac tko bi Crkvu shvaćao kao neku političku partiju na čelu sa svećenicima i biskupima, a biskupe i svećenike, pa i neke izabrane laike kao zastupnike drugih vjernika u političkim stvarima. Ali se klerikalcem ne smije nazvati onaj tko otvoreno priznaje da je vjernik, tko živi s Crkvom, a u javnosti nastupa kao građanin, ne nastupajući u ime Crkve i ne tražeći od nje ikakvu političku potporu. Niti se može nazvati klerikalnom Crkva koja se ne zadovoljava samo slobodnim vršenjem vjerskih obreda, slobodnim imenovanjem svojih službenika, slobodnim ustanovljivanjem i vođenjem škola za odgoj svećenika i slobodnim tiskanjem vjerskih novina i knjiga, nego nastoji široj zajednici služiti također iznoseći javno svoja gledišta o svim problemima koji uz društveno-politički imaju i moralnoreligiozni aspekt.“

Jasno se uočava da je ta tema iskorištena kako bi se podsjetilo na dosljedno poštivanje vjerskih sloboda i jednakopravnosti svih građana, te na pravo Katoličke Crkve da se bavi i pitanjima koja nisu samo i isključivo vjerskoga karaktera.

Drugi, pak, primjer komentara ne spominje izravno događaje niti imenom aktere vezane uz *Hrvatsko proljeće*, no iz konteksta se može zaključiti da se tiče upravo tih događaja. Naime, u komentaru naslovljenom *Olake optužbe* (NN, GK, 1972, 2 [222]: 2) autor ističe kako su posljednjih tjedana (a riječ je o samome početku 1972. godine, u jeku obračuna s „proljećarima“) katolički vjernici i svećenici bili više puta na različitim političkim skupovima, forumima i u tisku spominjani ili kao nosioci ili kao sukrivci nacionalizma, pa čak i šovinizma:

„Od strane nekih pojedinaca bile su izrečene i žestoke riječi. Možda neke od tih izjava i nemaju neke veće težine: sasvim je moguće da se gdjejkoji od tih boraca protiv šovinizma želio iskazati osobito oštrim i beskompromisnim u razračunu s 'neprijateljima', pa mu se zvučna pljuska 'kleru' i 'teistima' činila najzgodnijom za takvu demonstraciju vlastite snage, jer se prisjetio da je to u neka vremena kod nekih, čini se, vrijedilo kao najsigurniji pogodak, koji ne može biti uzvraćen.“

Iz oba se primjera uočava da su se vjernicima u to vrijeme običavali dodjeljivati epiteti poput spomenutoga klerikalizma, nacionalizma, šovinizma. Potonji primjer komentara zorno pokazuje i da se, bez obzira na vrijeme u kojemu je komentar nastao, nije libilo i otvoreno uzvratiti na takve epite i optužbe, što zapravo ukazuje i na promicanje slobode javne riječi.

4.2.2.3. Donošenje novoga Ustava SFRJ-a 1974. godine

Da je dominantna ideja tih godina bilo stalno isticanje proklamirane vjerske slobode i jednakosti svih građana, uz napomenu potrebe jasnijega definiranja tih pojmova kako se u praksi ne bi pojavljivala njihova različita tumačenja, jasno svjedoče i komentari vezani uz

treću odabranu temu – donošenje novoga Ustava SFRJ-a 1974. godine⁷⁹. Komentarima je *Glas Koncila* sudjelovao u javnoj raspravi o novome Ustavu, što je jasno vidljivo tijekom 1973. godine kada je list svojim pisanjem izravno i neizravno pratio tu diskusiju, ponovno u prvi plan stavljajući upravo spomenuta pitanja vjerske slobode i jednakopravnosti svih građana. Tomu je poslužio i paradigmatički slučaj odluke kojom je jedna profesorica mađarskoga jezika u vojvođanskome gradu Somboru proglašena „nepodobnom“ za održavanje nastave, čak za dužnost u obrazovno-odgojnome radu, zbog toga što je sudjelovala u vjerskim obredima u crkvi na vjerski blagdan, čime se počeo primjenjivati kodeks prosvjetnih radnika izglasan u Subotici i Somboru, po kojemu religiozni nastavnici ne mogu raditi u odgojno-obrazovnoj djelatnosti.

Taj je slučaj tematiziran u nekoliko komentara u kojima ga se izravno stavlja u kontekst skorih izmjena Ustava, npr. u komentarima *Kako se radujemo novom zakonu* (NN, GK, 1973, 12 [257]: 2); te „*Odluka*“ *koja postaje pitanje* (NN, GK, 1973, 16 [261]: 2). I u tekstu komentara naslovljenoga *U pravi čas* (NN, GK, 1973, 19 [264]: 2) izravno se aludira na tu temu, jasno je povezujući s raspravom o novome Ustavu:

„Da upravo ovih dana, u jeku općenarodne diskusije o novom Ustavu, jedna škola u Somboru ne pokušava 'odstraniti' jednu profesoricu zbog toga što je viđena u crkvi, a jedan sudac za prekršaje da nije upravo kaznio jednog župnika u Šibeniku zbog održavanja vjeronauka za odrasliju mladež, ne bismo niti opazili kako je hitna potreba da Ustav određenije zajamči slobodu savjesti i vjeroispovijedanja. Prijedlozi naših biskupa i drugih vjernika mogli bi izgledati kao traženje 'dlake u jajetu', kao iskorištavanje trenutka da se javnosti nametne nerazmjerno zanimanje za vjerska pitanja. No upravo somborski i šibenski slučajevi pokazuju da nam zakoni na tom području još nisu dovoljno jasni, te se – sve citirajući zakone i Ustav – može čovjeka građanina lišavati njegovih osnovnih prava, a vjersku zajednicu njezine biti i smisla.“

Pritom komentator ističe nužnost jasnijih ustavnih odredaba „koje neće podnositi višeznačnih tumačenja“, te vješto dodaje:

„Vjernici u SFRJ znaju da prihvaćati vodeću ulogu komunista u društveno-političkim pitanjima ne znači prihvaćati marksizam kao državnu vjeru ili državnu filozofiju. Najmanje to može značiti prihvaćanje ateizma. Kad ne bi bilo stvarne mogućnosti razlikovanja Saveza komunista i ateizma, vjernička većina u ovoj državi ne bi naprosto mogla prihvaćati ovu društvenu stvarnost. A tako nešto ne žele tvrditi ni vjernici ni Savez komunista. Zbog svega toga bio je skrajnji trenutak da se biskupi javno uključe u diskusiju o novom Ustavu. Njihovi su prijedlozi plod višemjesečnoga stručnog promatranja i razmišljanja. Želja im je da budući Ustav i s obzirom na vjerske slobode (a

⁷⁹ Dragutin Pavličević (2007: 494) piše da je Ustav SFRJ-a izglasan 1974. donio postavku o kolektivnom predsjedništvu federacije, Titu zadržao doživotnu funkciju predsjednika, ustanovio dva doma u Saveznoj skupštini, itd. „Prema tom ustavu republike su postale formalno suverene, a dvije pokrajine gotovo izjednačene s republikama. Bilo je to gotovo konfederativno uređenje i više od onoga što su onemogućeni vođe hrvatskog nacionalnog pokreta zahtijevali 1971. Iako su time date velike slobode ipak se one nisu ostvarivale jer je nad svime bdio partijski i policijski aparat koji je gušio svako nacionalno opredjeljivanje, zabranjivao manifestacije koje su vezane uz povijest, kulturu svakog naroda, pa čak se oštro kažnjavao npr. delikt mišljenja, a odgovaralo se i za pjevanje nacionalnih pjesama, pričanje političkih viceva i slično“ (Pavličević, 2007: 494).

sloboda je nedjeljiva; osiguravati slobodu savjesti i vjeroispovijedanja građanina pojedinca i vjerske zajednice znači osiguravati slobodu kao takvu!) bude solidan oslonac zajedničkog življenja složnih, slobodnih i različitih ljudi.“

Diskusija o toj temi nastavljala se i u sljedećim komentarima. U tekstu *Stane Dolanc i biskupski prijedlozi* (NN, GK, 1973, 21 [266]: 2) vrlo se jasno ističe:

„Neka se samo načelno utvrdi i u praksi ostvari jednakost, odnosno jednakopravnost, vjernika svih vjera i ateista u ovom društvu. Neka se isključi mogućnost da ijedan građanin SFRJ bude zbog svoje vjere i življenja po vjeri ograničavan u svojim pravima, isključivan iz bilo kojeg sektora javnoga i privrednog života, iz bilo koje službe za koju je po sklonostima i kvalifikacijama sposoban. Neka se Crkvi, kao zajednici s vlastitim unutrašnjim ustrojstvom, u sferi njezine odijeljenosti od države, osigura puna sloboda unutrašnje organizacije i sloboda da vjernike odgaja za dobrotvornost i za svjedočenje vjere, kao i za suradnju sa svim drugim članovima društva u ostvarivanju punije čovječnosti. Crkva kao Crkva ništa drugo ne želi, ništa drugo niti traži niti predlaže. Zato je uvjeren da glasno izricanje tog njezina stava ni na koji način ne može ugroziti ovu društvenu stvarnost, da se ne može shvatiti ni kao izazov ni kao politička igra.“

Da se biskupskim prijedlozima vezanim uz izmjene Ustava pokušavalo manipulirati, jasno se ističe već u sljedećem broju u komentaru naslovljenom *Kome trebaju dezinformacije* (NN, GK, 1973, 22 [267]: 2), kao i u broju koji je slijedio, u komentaru *Ali pitanja ipak postoje...* (NN, GK, 1973, 23 [268]: 2), u kojemu se ističe da se u javnosti redovito izražava mišljenje „da biskupi 'predimenzioniraju' pojedine slučajeve kršenja ili nepoštivanja Ustavom zajamčenih vjerskih sloboda“. Pritom se argumentira:

„Ako je, dakle, doista riječ o nekom 'predimenzioniranju', učinimo svi zajedno, svaki prema svojim mogućnostima i odgovornostima, da se te stvari 'redimenzioniraju', da se nesporazumi uklone. Ne vidimo da tome vodi naglašavanje kako je Crkvi ovdje ipak jako dobro, nabranje koliko je crkava smjela izgraditi, koliko se đaka i studenata sprema za svećenike, itd. Jer nitko nije tvrdio da Crkva u SFRJ uopće nema slobode, nego da se ta sloboda u sasvim određenim i ograničenim slučajevima, suprotno Ustavu i zakonima (i suprotno slovu i duhu Statuta SKJ), krši.“

O stilu koji se koristio u komentarima svjedoči i nastavak: „Ako netko izjavljuje da je ranjen u ruku, ništa se ne rješava uvjeravanjem da su mu noge i glava u savršenom zdravlju.“

Navedeni su citati zapravo ogledni primjer na koji se način i kakvom argumentacijom pristupalo polemiziranju s tada vladajućim društvenim čimbenicima, pozivajući se zapravo na dokumente koje su sami donijeli i ustrajno ističući ono što piše u temeljnim dokumentima zemlje – a to je jednakopravnost svih građana.

4.2.2.4. *Trinaest stoljeća kršćanstva u Hrvata*

Za hrvatske društvene i crkvene prilike u okviru komunističke Jugoslavije nakon slamanja *Hrvatskoga proljeća*, naročito za očuvanje nacionalne i narodne svijesti, od iznimne je važnosti bio (već ranije u radu spomenuti) projekt proslave *Trinaest stoljeća kršćanstva u Hrvata* – započet *Hrvatskom marijanskom godinom 1975./1976.*, a zaključen proslavom *Nacionalnoga euharistijskog kongresa* u Mariji Bistrici 1984. s hodočasničkim slavljinama koja su tijekom devet godina okupila golem broj hrvatskih katoličkih vjernika. Budući da je *Glas Koncila* bio jednom od ključnih karika toga projekta⁸⁰, komentari su tome događaju posvetili primjerenu pažnju, kako u vrijeme same proslave, tako i u kasnijim godinama, označavajući taj „pokret“ čimbenikom koji je održavao hrvatsku vjersku, ali i nacionalnu svijest „budnom“ nakon nasilnoga gušenja *Hrvatskoga proljeća*, sve do režimskih promjena devedesetih godina.

Prije negoli je *Hrvatska marijanska godina* (ili *Jelenina godina*) prerasla u proslavu *Trinaest stoljeća kršćanstva u Hrvata* dva su komentara objavljena isključivo o toj temi: *Na početku hrvatske marijanske godine* (NN, GK, 1975, 19 [314]: 2) i *Naša povijest kao polazište vjeronauka za odrasle* (NN, GK, 1975, 20 [315]: 2), da bi se pod imenom *Trinaest stoljeća kršćanstva u Hrvata* prvi put, tada još tek usputno, spomenula u komentaru *Izjave, metode, dijalozi* (NN, GK, 1976, 4 [324]: 2). No, središnjom je temom komentara bila u tekstu koji je iznimno potpisao nadbiskup Kuharić, naslovljenom *Značenje i namjena biskupske poslanice „Trinaest stoljeća kršćanstva u Hrvata“* (Kuharić, GK, 1976, 6 [326]: 2).

Upućujući na koji način iščitavati poslanicu, nadbiskup Kuharić, uz ostalo, piše:

„Predajući tekst nove biskupske Poslanice našoj javnosti želimo svim vjernicima našega naroda pravu duhovnu obnovu na temeljima cjelokupne naše kršćanske baštine u znaku i po zagovoru Djevice i Majke Marije, Majke Crkve i Majke naše kršćanske povijesti. Svim vjernicima drugih narodnosti koji s nama žive vjersko i crkveno zajedništvo upućujemo poziv da se pridružuju ovim našim proslavama slaveći zajedno s nama baštinu vlastitih povijesti u matičnim svojim crkvenim zajednicama i na ovom tlu gdje želimo odati posebno priznanje svim doprinosima kojima su oni i njihovi preci obogatili naše zajedništvo. Ovu Poslanicu zajedno sa svime što poduzimamo u okviru ovogodišnjih jubileja, otvorena srca stavljamo također i pred sve one koji su baštinici iste povijesti, a sada ne žive s nama zajedništvo vjere. Željeli bismo da to za sve bude prilog boljem razumijevanju za suživot.“

Ta otvorenost „boljem razumijevanju za suživot“ pokazat će se u komentarima koji su slijedili žarišnom točkom svih proslava u okviru jubileja, kao i ključnim argumentom za

⁸⁰ Više o samoj proslavi velikoga jubileja „Trinaest stoljeća kršćanstva u Hrvata“, kao i bitnoj ulozi *Glasa Koncila* u tome projektu u: Hudelist (2017)

osporavanje nadolazećih medijskih polemika koje su jubilej pokušale kontekstualizirati u smislu promicanja nacionalizma s političkim predumišljajem.

Tako već tri broja kasnije, u komentaru naslovljenom *Čemu zamagljivanje?* (NN, GK, 1976, 9 [329]: 2), u povodu početka niza velikih biskupijskih hodočašća Crkve u Hrvata na njezina povijesna izvorišta, komentator piše:

„Naša je Crkva već izrekla što tom godinom želi: Zadubiti se u sebe i u svoju prošlost, iznova se razmisliti za danas i za sutra. Nikakvih jeftinih efekata igrom na ne-crkvene i ne-vjerske elemente. Nikakvih mitizacija 'Predziđa kršćanstva' u smislu isključivosti ili iznimnosti. Otvorenost prema svima i svemu što je u istom narodu drukčije. Želja da se narodu služi a da se utjecaj i položaj u narodu ne monopolizira.“

U komentaru pod naslovom *Već utemeljeni optimizam* (NN, GK, 1976, 12 [332]: 2) događanja u okviru te proslave nazivaju se pravom hodočasničkom i propovjedničkom školom molitve s nastavom na solinskim svetim mjestima. Kao i u prošleme komentaru (koji je završen rečenicom da tu „jubilarnu godinu slave ljudi koji nastoje biti kršćani i koji nemaju razloga prešućivati činjenicu da su Hrvati“) i u ovome se autor osvrće na „trpanje“ toga slavlja u već „poznate ladice“ i označavanje poznatim etiketama, te ističe zasluge *Glasa Koncila*:

„Bila bi lažna skromnost ne spomenuti svojevrsnu akciju Maloga koncila, koji je kroz deset brojeva ove školske godine pružio stotinama vjeroučitelja i tisućama vjeroučenika građu za biblijski, povijesnospasenjski pristup povijesti Crkve u Hrvata. Djelo u začetku, pionirska inicijativa, zacijelo sa svim opterećenjima svih početaka, ali činjenica je da je stvar iskreno zainteresirala vrlo mnoge, da je broj primjeraka Maloga koncila znatno porastao, da su u mnogim satovima toga eksperimentalnog vjeronauka širom naše zemlje razbijene već mnoge iluzije i kriva shvaćanja, srušeni mnogi nekršćanski mitovi koji se ugnijezdiše u kršćanske svijesti, da je mnoštvo mladih počelo kritičnije, ali također s više zauzete ljubavi misliti o našoj crkvenoj povijesti. Cijeli je učinak statistički teško izmjeriv, ali je očito neizbrisiv.“

Tu „neizbrisivost“ ističe i komentar uoči samoga slavlja u Solinu *Solinski trenutak odgovornosti* (NN, GK, 1976, 16 [336]: 2):

„Plodovi dvaput svete godine Crkve u Hrvata već su neizbrisivi. Neizbrisivi su iz svijesti mnogih desetaka tisuća mladih koji su kroz cijelu godinu s Malim koncilom proučavali povijest spasenja u povijesti Hrvata. Neizbrisivi iz svijesti svih dosadašnjih solinskih hodočasnika. Također neizbrisivi iz svijesti mnogih kulturnih ljudi u širokom svijetu koji na temelju jasnih i sigurnih informacija što su ovih mjesec prošle kroz mnoga svjetska sredstva javnog priopćivanja napokon znaju da ovdje postoji hrvatski narod koji je već u 7. stoljeću ušao u kolo evropskoga kršćanstva i koji je kroz svih trinaest stoljeća duhom i krvlju davao znatan udio rastu toga kršćanstva.“

Premda se u nekim komentarima sljedećih brojeva iščitavaju rečenice koje podsjećaju na proslavu ili na činjenicu da proslava treba biti povodom određenome promišljanju, snažnije se ponovno „naslanja“ na tu temu komentar *Naš jubilarni Božić* (NN, GK, 1976, 25 [345]: 2) u kojemu se ponovno ističe potreba življenja pluralizma u društvu:

„Pri kraju jubilarne godine 1976. – u kojoj je Crkva u Hrvata slavila 1000. obljetnicu svoga prvog marijanskog svetišta i 13. stoljeća od početaka svoga krštenja – doživjeli smo jedinstveno otvaranje Stalne izložbe crkvene umjetnosti u Zadru, a odmah zatim otvaranje Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu (u kojem su među ostalim izloženi i krstionica kneza Višeslava i prvi u hrvatskoj umjetnosti poznati Marijin lik iz ruševina Zvonimirove bazilike u Biskupiji kod Knina). Crkva i društvena zajednica našle su se u isto vrijeme – polazeći s različitih ali nipošto suprotnih stajališta – na istom putu vrednovanja kulturne i duhovne baštine naroda. [...] Upravo to ostvarenje mogućnosti da se Crkva i društvena zajednica nađu na 'istom valu' općenito je ocijenjeno kao značajna novost zadarskog događaja. Ta podudarnost posebno je označena vidljivom iskrenošću stavova. Bilo je moguće da jedni više naglašavaju vjeru koja je oplodila stoljeća da urode plodovima umjetnosti, dok su drugi – ne poričući to – više naglašavali nove uvjete i mogućnosti samoupravnog društva da se ta baština vjerom nadahnutih stoljeća danas vrednuje, proučava i prezentira, da se ugrađuje u suvremeni život naših ljudi.“

Autor se u komentaru pita „je li to zaista čvrsti znak vremena u kome bi doista bilo moguće živjeti pluralizam nazora u uzajamnom obogaćivanju bez ponižavanja i nadmetanja?“, te dodaje:

„Bilo bi preuranjeno i suviše iznositi tvrdnje o budućnosti, ali sasvim je naravno uočavati sadašnjost. U tu sadašnjost uklapa se cijela jubilarna godina Crkve u Hrvata sa svim svojim slavljinama i priredbama na svim razinama. Prema priznanju odgovornih ljudi te su proslave u cjelini pokazale da Crkva – čim joj se omogući da sama sebe definira i da slobodno živi svoj život – i to upravo u mjeri u kojoj joj se to zaista omogući, može autentično živjeti, rasti iz prošlosti, naviještati Evanđelje i surađivati sa svim ljudima i svim snagama dobre volje, bez bilo otvorene bilo prikrivene težnje za klerikalističkim nametanjem. Suvremeno društvo u našoj zemlji i Crkva u toj istoj zemlji, rastući iz istih ili vrlo bliskih korijena zajedničke baštine, doista mogu živjeti i razvijati se, čak uzajamno se obogaćivati i bez pritiska uzajamno se korigirati. Ako je to moguće pred očima svijeta na visokim razinama kulture, zašto to ne bi bilo moguće i ondje gdje široka javnost nije na isti način prisutna; i u najmanjim i najspecijaliziranijim sredinama gdje se radom i suživotom susreću vjernici i ateisti?“

U komentaru se jasno aludira na različitost življenja vrijednosti pluralizma u nekim „visokim razinama kulture“ i „najmanjim sredinama“, tj. u ljudskoj svakidašnjici čime se zapravo upozorava kako se ustavom proklamirana prava u svakodnevnome životu često nisu ostvarivala.

Sljedeća je velika proslava u okviru jubileja održana 1978. godine u Biskupiji kod Knina. U komentaru *Naše Marijino i Zvonimirovo ljeto* (NN, GK, 1978, 10 [380]: 2) zapravo se želi potaknuti zanimanje čitatelja za proslave 900. obljetnice crkve Svete Marije u Biskupiji, bazilike koju kralj Dmitar Zvonimir podiže za – kako se u komentaru naglašava – „hrvatskoga biskupa“, crkvenoga poglavara koji je u ono vrijeme na poseban način bio „prvi biskup Crkve u Hrvata“ i najviši izraz hrvatske težnje za potpunom izgradnjom slobodne Crkve u slobodnoj državi. Iduće 1979. godine nastavljena je proslava *Trinaest stoljeća kršćanstva u Hrvata* u Ninu, te u komentaru *Jubilej hrvatskog evanđeoskog slobodoljublja* (NN, GK, 1979, 5 [400]: 2) ponovno u prvi plan dolaze pojmovi slobode i samobitnosti:

„Narod koji već trinaest stoljeća razvija svoje katoličko kršćanstvo – u tjeskobama vremena – ima što slaviti ne kroz jednu, nego kroz više godina i pod raznim vidovima. U sklopu toga slavlja stoljeća imamo pravo iz godine u godinu naglašavati razne prijelomne i važne trenutke povijesti Crkve Kristove u narodu Hrvata. U tom smislu ove godine posebno spominjemo obljetnicu događaja u Crkvi i narodu Hrvata godine 879. i pisma koje te godine rimski biskup Ivan VIII. posla hrvatskom vladaru Branimiru. Povijesni događaji te godine koji su to pismo izazvali i u njemu se odrazili zaista su prevažni za našu povijest do danas i za budućnost. Pismo pape Ivana VIII. hrvatskom vladaru Branimiru – vladaru samostalne hrvatske države sredinom 9. stoljeća! – znak je i dokaz mnogih stvarnosti koje ne smijemo zaboraviti ako nismo nakanili zaboravili sebe. To je pismo u to vrijeme bjelodani dokaz o postojanju naroda i države Hrvata na ovom našem povijesnom i zemljopisnom prostoru; dokaz da je taj narod s tom svojom državom tada već kršćanski, već odavno u krugu evropskih naroda, sudionik i sustvaratelj zajedničke baštine evropske kulture i civilizacije. To pismo posebno označuje da je taj hrvatski narod okupljan, osvješćivan i duhovno vođen svojom mladom Crkvom, već tada željan slobode pod svaku cijenu. Između dva silna carstva – Bizanta s jugoistoka i Franaka sa sjeverozapada, mali hrvatski narod želi biti slobodan, samostalan i samobitan. Uvjeren je da Bog koga je upoznao i prihvatio u Isusu Kristu ne želi da mali narodi budu podjarmljeni. Usuđuje se taj mali narod suprotstavljati velikima s Istoka i Zapada, usuđuje se vjerovati da je to moguće. I pronalazi u velikom svijetu jednu točku, jedno uporište koje bi moralo biti utočište i pomoć takvim željama i nastojanjima. Hrvatsko vezivanje za papinski Rim tih stoljeća ima očitu oznaku te jedva vjerojatne nade u međunarodnu pravdu osnovanu na Evanđelju.“

Te riječi, koliko god govore o povijesti, kada se promatraju u kontekstu tadašnjega povijesnoga društveno-političkog trenutka (npr. „podjarmljenost mladoga naroda“ i jasno isticanje hrvatskoga imena) zapravo su vrlo jasno progovarali tadašnjosti.

Više je komentara te godine posvećeno proslavi u Ninu, ističući u prvi plan pastoralni program i jasan zadatak te proslave – obnova zajedničke obiteljske molitve i sudjelovanja na nedjeljnim euharistijskim slavljinama, smještajući također čitavu proslavu velikoga jubileja *Trinaest stoljeća kršćanstva u Hrvata* u širi kontekst, povezujući ga s velikim suvremenim buđenjem i novim usmjeravanjem katoličanstva što ga je, posebice na prostorima između Jadrana i Baltika, u to vrijeme počeo provoditi papa Ivan Pavao II. Nije se u komentarima pritom propuštalo isticati da prihvaćenost tih slavlja u narodu zapravo pokazuje ulogu i mjesto, može se reći i snagu Crkve u tome povijesnome trenutku, što se također može protumačiti kao svojevrsna poruka tada vladajućim komunistima. Tako se u komentaru „*Nin '79*“ činjenica, poruka, zadatak (NN, GK, 1979, 18 [413]: 2) piše kako se još jednom „u dosad neviđenim razmjerima pokazalo da je Crkva u narodu Hrvata neobično živa, prisutna, snažna“:

„Pokazalo se da najširi slojevi toga naroda, kako stariji tako i mladež, imaju veliko povjerenje u tu svoju Crkvu, da od nje nešto važno traže i očekuju. Pokazalo se da Crkva, unatoč svih promjena i ograničenja, ima načina informirati, nadahnuti i pokrenuti silna mnoštva najširih slojeva naroda, ako samo upre u sadržaje koji sigurno odzvanjaju u narodnoj duši, koji odgovaraju njegovim težnjama. Pokazalo se da su svećenici, župnici, glavni djelatnici i glavni pokretači te široke i velike Crkve, da oni uživaju bitno povjerenje naroda, da ih taj vjernički narod hoće slijediti kad ga vode sigurnim stazama vjernosti prema Bogu i domovini u duhu Isusova Evanđelja. I još se

pokazalo da sve nesumnjive rane našeg crkvenog života, sva naša poslovična i često vrlo neugodna nesloga ipak nije umrtvila stvarnu crkvenu životnost i povjerenje u suradnji biskupa, teologa, župnika – biskupijskih i redovničkih – redovnica svih redova i boja, vjernih laika različitih nijansi misli i uvjerenja. Znak je to da nije kasno obnoviti i učvrstiti neophodno bitno jedinstvo Crkve u Hrvata u svom potrebnom bogatstvu raznolikosti. I pokazalo se još jednom da vjernički narod od crkvenoga vodstva ne traži neko lagodno i razvodnjeno kršćanstvo, nego da se ponovno oduševljava molitvom, pokorom, odricanjem, da se okuplja oko Marije, da traži sakramente.“

Nastavlja se o vjerskome identitetu hrvatskoga naroda i u komentaru sljedećega broja *Sve jasnija poruka Nina* (NN, GK, 1979, 19 [414]: 2):

„Kad je riječ o nama Hrvatima, katoličanstvo se pojavljuje kao najsukladnije vjekovnim težnjama naroda, kao put i svjetlo očovječenja i oslobođenja. To je sasvim konkretno i cijelo katoličanstvo: sakramentalno, evanđeoski oslobodilačko, marijansko i papinsko – kako je označeno znakovima našega Zavjetnog križa. Pođemo li u narednim mjesecima molitvom i euharistijom razvijati te sadržaje u intimnosti naših domova i u zajedništvu naših župa, ovaj jubilej neće biti slama što je planula, nego oganj što svijetli i grije.“

Upravo se i sljedeće 1980. godine u komentarima podsjeća na zadaće preuzete spomenutim slavljinama, ali i na iskorak Crkve „iz sakristije“, pa u komentaru naslovljenome *Kako Crkva služi svijetu?* (NN, GK, 1980, 3 [423]: 2) autor potrebu vidljivoga i čujnoga utjelovljivanja vjere u hrvatske obitelji širi na izričaj vjere u javnome životu. Zbog toga što se ponovno, nije pretjerano reći, radi o programatskome tekstu, umnogome i danas aktualnom, ovdje ga vrijedi detaljnije citirati kako bi se uočio korišteni diskurs:

„Od krunice do blagoslovljene vode, od jutarnje do večernje molitve – cijelo ozračje doma treba biti prožeto vjerom koja se i vidi i čuje, koja se ne krije, koja ne boluje od opasne 'otmjeneći' sakrivanja. Samo po sebi razumije se da oni koji žele svoje domove označiti križevima i svetim slikama, svoje obiteljske skupove molitvom i vjerskom pjesmom, također – nenametljivo, ali uporno i domišljato – žele takvo ozračje unositi i u javni život. Nove crkve u novim dijelovima novih gradova, neskriveni križevi na vidljivim tornjevima, prošireni i javni vjerski tisak, pristup Crkve i na radio i na televiziju, ničim sputavan vjeronauk, stvarne mogućnosti da se praktički vjernici nađu i u najodgovornijim društvenim službama, normalno življenje vjere i za građane vjernike u kasarnama, u svim javnim službama bez iznimke, pravo građana vjernika da zakonskim putovima djeluju i na školske programe i udžbenike, sve punije ostvarivanje svih vjerskih prava i sloboda građana – sve to jest i ostaje zadatak kome javno, zakonito i uporno težimo. Inače bi se Crkva odrekla svoga služenja svijetu; inače bi svaki pokušaj služenja Crkve svijetu postajao profesionalno pružanje usluga za zadovoljavanje više ili manje aktualnih emocija; ili, možda, nevjesto zamjensko vršenje javne dobrotvornosti dok državni i društveni organi taj isti posao u vlastitoj režiji bolje ne organiziraju. Kakve god bile ili mogle biti teorijske kombinacije o značenju ninskih, i drugih naših slavlja i pratećih programa, riječ je o najosnovnijem događanju Crkve, o utjelovljivanju Otajstvenoga Krista u najstvarniju stvarnost naše svakidašnjice. [...] Stoga ni Crkva ne može drugačije služiti svijetu, narodu, čovjeku – nego da ide putovima utjelovljenja sa svim posljedicama i zahtjevima. Da bi bila Kristova, da bi služila svijetu, Crkva se mora utjelovljivati u ovaj naš konkretni svijet ovdje i sada. Mora služiti svijetu preuzimajući na sebe njegove probleme, njegove odgovornosti. Crkva utjelovljena u svijet mora brinuti sve brige svijeta. Koncilski utvrđena autonomija ovozemnih vrijednosti ne može značiti skidanje odgovornosti Crkve za tzv. profanu sferu ljudskoga življenja. Crkva je za sve odgovorna, iako na području tzv. ovozemnih vrijednosti nije nadležna, iako ne smije zamjenjivati ovozemne odgovornosti ljudskih vlasti i inicijativa. Koncil se u ime Crkve mogao i morao odreći vladanja,

gospodarenja nad svijetom; nipošto nije ni htio ni smio skidati sa Crkve odgovornosti za svijet. Pitanje ostvarenja Crkve, njezina uprisutnjenja u sadašnjost, njezina služenja svijetu za vremeniti i vječni život – na kraju je uvijek pitanje koliko je u njoj živa utjelovljenska, inkarnacijska vjera. Najopasnije napasti ovoga trenutka Crkve čini se da su upravo razutjelovljenske, antiinkarnacijske tendencije. Stoga se na takvim crtama tobožnjega razvitka vjerske misli i svijesti lako mogu zajedno naći profinjeni promicatelji ateizacije i oni što misle da traže autentičnije kršćanstvo. Teorija autonomije ovozemnih vrijednosti lako se može pomiješati i onda, krivotvorena, složiti s težnjom da se Crkva istjera iz javnosti, zatvori u sakristije. Nastojanje da se Crkva ne nameće suvremenom svijetu ne smije postati odricanjem od težnje da se kršćanstvom prožima javni život. Prihvatiti gradove bez tornjeva i križeva (iako u njima žive kršćani!), kršćanske kuće bez Isusovih i Gospinih slika, odbacivati u javnosti svećeničke i, redovničke nošnje – tobože radi većeg približavanja svijetu – moglo bi zapravo značiti tjeranje Krista da iz Betlehema, s Golgote i nazaretske radionice odstupi u nevidljivu sjajnost vječnosti. Bog u tijelu Nazarenca sablažnjavao je suvremenike; Bog u vidljivom tijelu Crkve, Tijelo Crkve u mnogostrukim manifestacijama u javnosti – sablažnjava suvremene ateizatore.“

I u sljedećim mjesecima komentari su se često bavili istom temom, a u kontekstu koji se u ovome radu proučava zanimljivo je da su se u proslavu velikoga jubileja uklapala i druga slavlja (poput primjerice međunarodne proslave 800. obljetnice rođenja sv. Franje, u Hrvatskoj proslavljene u novozagrebačkome naselju Sigetu ili slavlja stote obljetnice gradnje đakovačke katedrale, velikoga djela biskupa Josipa Jurja Strossmayera, obje 1982.) čije se značenje također aktualiziralo na društveno područje. Naročito je to uočljivo u proslavi stogodišnjice smrti istarskoga biskupa Jurja Dobrile, kojim se povodom u komentaru *Dobrilina političnost i depolitizacija ateizma* (NN, GK, 1982, 14 [484]: 2) ponovno otvoreno tematizira prisutnost vjere i Crkve u javnome životu:

„Slavljenja stote obljetnice smrti istarskog biskupa Jurja Dobrile ponovno su pokazala da je i društveno-politička zajednica željna odati priznanje vjerniku, svećeniku i biskupu koji svoje kršćanstvo nije živio samo na tzv. unutrašnjim crkvenom području, nego je snagom i svjetlom Evanđelja pristupao rješavanju javnih pitanja, zalažući se za dobro svoga naroda, za prava materinjeg jezika, za ekonomski razvoj i pravedniju raspodjelu dobara. Prigodna predavanja i studije čak su pokazale veliko i mudro razumijevanje za izravno političko angažiranje biskupa Dobrile u spletu ondašnjih političkih stranaka i državnih ustrojstava, njegovu potrebu da se, želeći izbjeći zlo ili pospješiti dobro, koristi onda postojećim političkim snagama, a da time svoj rad nije sudbinski povezao s onim strankama ni vladarima, da nije postao njihovim sukrivcem. Sve je to u vezi s Dobrilom značajno svjetlo za shvaćanje uloge istaknutog kršćanina u efemernoj konkretnosti povijesnih trenutaka. I ne mora svaki put proći cijelo stoljeće da živa narodna i društvena svijest to shvati i prizna.“

Da je „izlazak“ vjernika u javnost bio svojevrsni „ključ“ svih proslava u okviru jubileja *Trinaest stoljeća kršćanstva u Hrvata* jasno svjedoči i komentar *Program ponosne sloge* (NN, GK, 1984, 13 [533]: 2) uoči vrhunca toga višegodišnjeg slavlja, proslave *Nacionalnoga euharistijskoga kongresa* (NEK) 1984. godine u kojemu se potiče na pripremu za taj događaj, podsjećajući pritom i na sve što je prethodilo tijekom proslave velikoga jubileja, i naglašavajući kako je vjernicima „doista potrebno učvrstiti ponos da se svoje vjere ne stide i povezati ih čvrstom slogom kako bi mogli vjeru živjeti i naviještati“. I komentar *NEK kao*

zavjet (NN, GK, 1984, 15 [535]: 2) ističe važnost toga događaja za svakoga vjernika i cijeli narod:

„Valja sasvim jasno spoznati i izreći kako je NEK dobro za našu Crkvu i kako Crkva tim NEK-om čini dobro narodu. Crkva u Hrvata tim Kongresom predstavljat će se cijeloj javnosti u punoj otvorenosti svoga bića. Mi vjernici izlazimo na svjetlo dana da svatko može vidjeti što radimo, čuti što govorimo, procijeniti što mislimo, što svijetu nudimo, čemu se nadamo. U vrijeme dok još postoje bojazni o nekim pritajenim namjerama naše Crkve, doista je važno da ta Crkva svima – i onima koji njezinu vjeru ne vjeruju, i onima koji zbog raznih razloga gaje prema njoj nepovjerenje i oprez – što jasnije pokaže svoje pravo lice. Slavljenje NEK-a vrlo je pogodan način za takvu iskrenost Crkve prema svijetu. Onoga tko se ne krije ne treba se bojati. Zato naša Crkva izlazi sa svojim najdragocjenijim sadržajima iz zatvorenog prostora pod vedro nebo, pred oči i uši svijeta. Dijalog tu nije nametljivo traženje da nas netko poslušaj, shvati i prihvati, nego se naprosto pred svima govori što se misli, pa neka svijet sudi po onome što na nama vidi i od nas čuje. Sadržaji NEK-a su vjernička povijest naroda, euharistija i Marija. Slaveći svoju povijest u povijesti svoga naroda vjernici ističu važnost domovine, potrebu da Crkva bude ukorijenjena u vlastitu nacionalnu kulturu i zauzeta za dobro svoga naroda; da ne bude mogućnost duhovnog porobljavanja, kulturne i po njoj svake druge kolonizacije. Napokon bi trebali iščeznuti svi prigovori kako je naša Crkva bila premalo narodna, previše okrenuta stranim utjecajima, premalo naša. Sve godine slavljenja 'Trinaest stoljeća kršćanstva u Hrvata' svjedoče kako je naša Crkva sve zrelije svjesna bitnog ukorjenjenja u svoj narod i neizbježne odgovornosti pred narodom kojemu pripada, svoje zauzetosti za narod, ali na sasvim naročit način evanđeoskog služenja kojemu je zazorna svaka napast vladanja. Doista, ljudima koji su navikli na političke kriterije može biti nevjerovatno vidjeti više stotina tisuća vjernika u snažnom i urednom okupljanju kojima ne pada na pamet tu svoju snagu politički zloupotrijebiti. No takva upravo želi biti prisutnost velike Crkve u svijetu; snažna, složna, molitvena, navjestiteljska, nenametljiva, neuklonjiva. I s takvom Crkvom treba računati.“

Na istom je tragu i komentar *Ponuda na temelju zajedničke sudbine* (NN, GK, 1984, 16 [536]: 2) u sljedećem broju *Glasa Koncila*, podsjećajući na *Biskupsku poslanicu „Trinaest stoljeća kršćanstva u Hrvata“* iz 1976. u kojoj su „kristalnom jasnoćom izneseni naši katolički stavovi o odnosima vjere i nacionalnosti, Crkve i domovine“:

„Da su je više čitali i ozbiljnije studirali, kako vjernici tako i naši ateisti, bilo bi mnogo manje zabuna, neutemeljenih sumnji, optužbi i strahova. Da su je crkveni ljudi, pa i naš tisak, više citirali, moglo je biti manje neuspjelih objašnjavanja s gorkim prizvucima polemike. Isticanjem te poslanice naša Crkva u Hrvata će ovih tjedana pred licem cijele javnosti otvoriti svoju dušu, pokazati što zapravo želi, što svih ovih godina slavi i kako želi poslužiti svijetu i svome narodu. Svi zainteresirani moći će se izravno uvjeriti kako ni u jednom času ovog devetgodišnjeg slavljenja ni u kojem dijelu ove naše Crkve, a najmanje u najodgovornijim njezinim krugovima, nije bilo nikakve namisli za politizaciju, nikakve težnje za sudjelovanjem u vlasti, nikakvih pritisaka za postizanje nekog partnerstva na političkom planu. Iz te se poslanice vidi da Crkva Hrvata od Solina do Bistrice nikoga nije oponašala, ničije modele ovamo prenosila, nikakvim se tuđim zanosima zanosila, nego da je htjela živjeti svoj život iz svoje vlastite povijesti na ovom tlu, u ovom narodu, u ovim konkretnim društvenopolitičkim okolnostima, svjesna svoga poslanja za dobro svakoga čovjeka i naroda. To što naša Crkva ovih dana na taj način ističe svoj temeljni dokument o odnosu vjere i nacije pokazuje da ništa ne želi tajiti, zaobilaziti, prešućivati. Da je svi koje to zanima izvorno čuju i da je tumače iz njezinih vlastitih provjerenih misli i postupaka. Crkva u narodu koji u svom jeziku ima riječ domovina, gdje temelj zajedništva očito nije samo krv nego dom, gdje nije temelj samo zajedničko porijeklo nego povijest i kulturni suživot, ima razloga željeti da svi shvate kakva je krepost to domoljublje što ga ona ističe. Kao što naša riječ obitelj ne obuhvaća samo one koji su po krvi jedno, nego sve koji zajedno obitavaju, tako i domovina obuhvaća sve koji zajedno domaju, žive u ljubavi, poštovanju svih vrijednosti toga i takvoga

zajedništva. Nema tu straha o oživljavanju aveti, idola krvi i zemlje, nego je to ponuda poštivanja i ljubavi zajedništva u različitosti na temelju zajedničke sudbine.“

U komentaru *Evandeoska logika NEK-a '84* (NN, GK, 1984, 18 [538]: 2) objavljenom po održavanju velikoga slavlja u Mariji Bistrici piše se kako je taj događaj privukao znatnu pozornost domaće i inozemne javnosti, čemu svjedoči i oko dvije stotine akreditiranih novinara u *press-centru*, te se nastavlja, ponovno ističući isto:

„Svaki se od njih mogao uvjeriti da Crkva u ovome narodu nema što kriti pred javnošću, da se svim svojim sadržajima i porukama izlazi na svjetlo javnosti. [...] I predstavnici vlasti i izvršni organi te vlasti još jednom su imali prilike uvjeriti se da Crkva među Hrvatima kao i među drugim narodima u Jugoslaviji doista ne teži za onim što se obično označuje političkim partnerstvom. Ljudi vični politici moraju napokon iz neposrednog iskustva naučiti da u ovom društvu postoji određeno zajedništvo koje je kadro u istoj vjeri, u istoj nadi pokrenuti i okupiti silna mnoštva, a doista nema namjeru te goleme skupove politički zloupotrijebiti. Riječ je o događanju na sasvim drugim razinama ljudskoga i Božjega suživota. Riječ je o sasvim posebnom povijesnom iskustvu. Kome je pak povijesna praksa najpouzdaniji kriterij snalaženja, neće se žacati najozbiljnije pristupiti takvu iskustvu. Taj dosad u povijesti najbrojniji skup hrvatskih katolika (a, koliko nam je poznato, i najbrojniji skup naših ljudi uopće) zacijelo svjedoči o snažnom utjecaju Crkve u narodu i o nezaobilaznoj privrženosti vrlo brojnih građana toj Crkvi. [...] Čini se čak da je sadržaj i uspjeh tih skupova manje određen umješnošću organizatora, a mnogo više jednostavnom željom naroda da zajedno posvjedoči svoju vjeru, da se uz Božju pomoć utvrdi u ljudskom dostojanstvu, u svojoj narodnoj i kulturnoj samobitnosti; također da s evandeoskim povjerenjem iskreno i mirotvorno pruži ruku svima koji zajedno žive u domovini i u susjedstvu. Ne treba se čuditi ako je to nekome nevjerovatno te ne može povjerovati. Može se dogoditi da upravo takav stav Katoličke Crkve nekome ne odgovara, jer bi se, možda, htio Crkvom kao realnom snagom u društvu poslužiti za postizanje vlastitih političkih ciljeva, možda za destabilizaciju, za stvaranje napetosti na određenim područjima. Nije li i apostol Petar u jednom trenutku pomislio da je mač praktičniji od križa? No Crkva kao zajednica Duha Kristova, unatoč uvijek mogućih kolebanja ili privremenih zabuna, ne može izbjeći logici Evanđelja.“

„Doista nije mala stvar kad se na jednom mjestu nađe oko 10 posto jednog vjerničkog naroda, kad cijeli taj skup prođe mirno i dostojanstveno, kad nikoja politička tendencija ne uspije toliko mnoštvo uklopiti u svoje planove, kad se očito pokaže da je vjera u narodu istinska snaga, da može u određenim uvjetima biti privlačnija i djelotvornija od poznatih faktora vlasti, novca i užitka“, navodi se doslovno i u komentaru *„Glas naroda – glas Božji“* (NN, GK, 1984, 20 [540]: 2) u kojemu autor ističe opću ocjenu gotovo svih novinara, kao i odgovornih ljudi iz crkvenih i političkih vrhova, da je skup bio velik, važan i povijestan, potom ipak polemizirajući s nekim oprečnim mišljenjima o spomenutoj proslavi, pozivajući se i na demokratske temelje vlasti koja počiva u narodu:

„Doista se kroz sve godine priprema za NEK, kao i u samom tom slavlju, najočitije pokazalo kako nitko od Crkve u Hrvata ne želi druge sunarodnjake isključivati iz domovinske ljubavi i skrbi. Dapače, jasno se istaknulo da Crkva kao takva ne želi biti ni vladajuća snaga ni opozicija ni sudionik u vlasti. Možda je čudno što sve ovo treba tako često ponavljati. Čudnije je što se desetak dana nakon bistričkog kongresa ipak pojačaše neki glasovi koji kao da bi htjeli tome NEK-u pronaći toliko zamjerki da bi ga smjeli ili omalovažiti ili osuditi. No, tako se ništa ne može riješiti. Zna se da je 'vox populi vox Dei', što znači da Bog progovara kroz narod. Također se zna da je

narod izvor vlasti u društvu. Tako dolazimo na biblijsku tvrdnju da je vlast od Boga. Takva je čim je i ukoliko je sukladna s doista slobodnom voljom naroda. U ovom pak slučaju odgovorni u Crkvi i u Državi mogu jasno spoznati što narod zapravo želi kad je riječ o mirnom suživotu vjernika i ateista, o vjerskim slobodama, o položaju vjernika u našem društvu, o rješavanju još uvijek spornih pitanja vjerničke prisutnosti u nekim javnim službama, o svetkovanju Božića, o pseudoznanstvenoj ateizaciji u školskim knjigama, u vjerskim pravima građana vojnika... Čim je volja naroda – mirnog, svjesnog, ni od koga manipuliranog – tako jasna, čim se pokazuje dobronamjerna otvorenost mnogih odgovornih, nije bez temelja nada da će buduća povijest događaj NEK-a 1984. smatrati značajnim kamenom međašem na putu doista slobodnog i ravnopravnog suživota vjernika i ateista – svih ljudi u ovoj zemlji.“

I sljedećih se godina u komentarima pojavljuje tema proslave *Trinaest stoljeća kršćanstva u Hrvata* kao svojevrsan poticaj na suživljenje u različitosti. Tako se u povezanosti s proslavom Metodove godine 1985. u komentaru *Providnost u Metodovoj godini* (NN, GK, 1985, 15 [567]: 2) ističe kako „baština svete braće Ćirila i Metoda može u iskrenoj i otvorenoj suradnji sjedinjavati ne samo katolike, pravoslavne i sve druge kršćane na našem tlu, nego također i ateiste i ljude drugačijih uvjerenja koji su svjesni da suvremeni suživot traži objektivno proučavanje i vrednovanje zajedničkih korijena“.

Slijede u komentarima redovita podsjećanja uz obljetnice tih proslava, da bi se u godinama koje dolaze sve snažnije isticala slavljena povijest kao ona na kojoj treba graditi budućnost. Uoči desete obljetnice proslave u Solinu i hodočašća koje se pripremalo u rujnu 1986. i nekoliko se komentara bavi tom temom. Tako primjerice u tekstu „*Velika nam djela učini Svesilni*“ (NN, GK, 1986, 33 [637]: 2) piše:

„Poznato je da su sve proslave trinaestoljetnog jubileja bile prožete povijesnospasenjskim, euharistijskim i marijanskim duhom. [...] Ni traga megalomaniji, isključivosti, monopoliziranju. Crkva se doista trudila da svaki vjernik bude duboko svjestan da ona ne svojata ni naciju ni njezinu kulturu, da uvažava svu hrvatsku braću i sestre drugih svjetonazora i drugih vjera kao i sve one koji nisu Hrvati a zajedno s nama žive i za zajedničko dobro rade – da je ponosna što je narodu služila, žalosna što mu nije u svako doba dovoljno poslužila, još žalosnija što je bilo zgoda kad njezini sinovi nisu postupali u duhu Evanđelja. Iz tog ponosa i te samokritičnosti, pozorna na znakove vremena i poslušna Duhu, naša Crkva želi se na svom solinskom izvorištu ponovno okupiti u molitvu da bi još određenije zacrtala svoj suvremeni i budući hod.“

Na isti se način argumentira i u komentaru *Neutemeljeno uznemirivanje* (NN, GK, 1986, 37 [641]: 2) u kojemu autor piše:

„Kad se danas osvrćemo na minulo desetljeće, kad sva ta crkvena događanja promatramo u realnom okviru društvenih i kulturnih promjena sa svim pratećim napetostima, smijemo sa zadovoljstvom utvrditi da je naša domaća Crkva na svim svojim razinama, osobito u skupovima koji okupiše stotine tisuća vjernika, pokazala osobitu odgovornu zrelost. Sve se događalo u javnosti, sve pred očima cijeloga svijeta. Crkva je imala povjerenja u svoja vjernička mnoštva, a vjernici su se bez ikakve stroge kontrole i nametnute discipline – što Crkva svojim sredstvima nije ni mogla osiguravati – ponašali otvoreno i dostojanstveno, mirno i složno. Ako je netko već voljan bilježiti navodne ekscese, odnosno događaje ili pojave koji su u građanskom tisku ili sa strane pravosudnih organa takvima ocijenjeni, mora istaknuti da je svega toga tijekom svih devet godina bilo neusporedivo manje nego što se može zabilježiti na samo jednoj od važnijih nogometnih

utakmica ili na kojem drugom veliku skupu. To je očit dokaz da crkvena okupljanja ne predstavljaju nikakvu društvenu ili političku opasnost, da narod kad se okuplja kao Crkva nije amorfno i neodgovorno mnoštvo podatno mračnim porivima i provokacijama, nego doista velika i doista odgovorna zajednica koju iznutra pozitivno oblikuje svijest evanđeoske crkvenosti.“

O odjecima proslave jubileja piše se i u komentaru sljedećega broja *Svjedočenje laičkog mnoštva* (NN, GK, 1986, 38 [642]: 2) u kojemu se uz ostalo ponovno ističe kako „ni u najbrojnijim jubilejskim skupovima nisu mogle doći do riječi možebitne težnje o politizaciji Crkve; nikoja, ni pritajena ni očevidna, politička snaga nije mogla ni pokušati da tolika mnoštva vjernika upotrebi u svoje svrhe, da ih upregne u svoja kola, da ih prikaže kao svoj oslonac“, te se zaključuje: „Božji je narod svjedočio za slobodu i suživot u pluralističkoj stvarnosti.“

Da je te činjenice u tome vremenu očito bilo potrebno iznova ponavljati svjedoči i komentar sljedećega broja naslovljenoga *Sažetak iskustva* (NN, GK, 1986, 39 [643]: 2) u kojemu stoji kako je to bilo „razdoblje sasvim specifična aktivnog dijaloga s našim sunarodnjacima i sudržavljanima koji drugačije misle“, te se nastavlja:

„I opet: nije riječ o dijalogu koji bi se vodio u uskim krugovima stručnjaka za religiju i ateizam ili predstavnika crkvene hijerarhije i komisija za odnose s vjerskim zajednicama na različitim razinama, nego je cio Božji narod u cjelini narodne, državne i društvene zajednice iz vlastite vjere i vlastita iskustva iskazivao svoje težnje i svoju spremnost za suživot, tako da su i narodna i društvena i državna zajednica imale mogućnost i nezaobilazni zadatak te težnje i tu dobru volju provjeravati, proučavati i s njom računati u cjelini naše stvarnosti.“

Spominjanje jubileja nastavilo se i u sljedećim godinama, posebno na prijelazu osamdesetih u devedesete godine, tj. na prijelazu iz jednopartijskoga socijalističkog poretka u višestranačku demokraciju. Tako se u komentaru znakovito naslovljenom *Nije li tako moralo biti?* (NN, GK, 1990, 19 [830]: 2), objavljenom uz prve višestranačke izbore, autor – pišući kako je narod glasao za demokraciju koja je „najviši domet ostvarenja Evanđelja u društvenom i državnom životu“ – poziva na plodove proslave velikoga jubileja:

„Toliki mir što čudi neke inozemne i domaće promatrače nije znak umrtvljenosti nego nesumnjive discipline i političkog realizma žitelja Hrvatske. Nismo li, među ostalim, u gotovo dva desetljeća slavljenja i spominjanja jubileja 'Trinaest stoljeća kršćanstva u Hrvata' svjesno vježbali narod za takav dostojanstven i rječit mir protiv svakog pokušaja snaga koje su htjele nereda u Hrvatskoj za opravdanje prisile izvana? Neka se nitko ne čudi što Crkva u Hrvata djeluje suzdržano. Ona ipak ne može prikriti oduševljenje. Ali, na njoj je i dalje zadaća kritičke savjesti društva i odgajanja za dostojanstveni mir, koji jamči slogu u slobodi i jedinstvo u različnosti.“

Upravo se tijekom devedesetih godina otkrivao u komentarima i dublji smisao slavljenja velikoga jubileja, pa se 1992. u komentaru velikogospojinskoga broja *Gospa hrvatskoga ponosa* (NN, GK, 1992, 33 [949]: 2) piše:

„Kad slavimo Veliku Gospu u suverenoj državi i još uvijek u teškim uvjetima neviđenih patnji i borbi za utvrđenje slobode, treba se sjetiti koliku su ulogu igrala slavlja toga blagdana u desetljećima pred propast komunističke strahovlade. Kad je ono u Hrvatskoj nakon 1971. morala zašutjeti svaka slobodna riječ, Crkva se duboko sabrala, sakupila se u svojim korijenima i odlučila govoriti na svoj stoljećima provjereni način. [...] Od 1975. do 1984. održala se po cijeloj domovini i širom svijeta gdje žive Hrvati 'velika devetnica', devetogodišnje slavljenje jubileja 'Trinaest stoljeća kršćanstva u Hrvata'. [...] Sve u znaku Velike Gospe širom domovine bile su pokrenute sve crkvene snage da se narod što više osvijesti u samopoštovanju, u poznavanju svoje povijesti, svoga identiteta. Crkva je postala službenicom narodna ponosa. Trebalo je osvijestiti milijune koji su prošli kroz ateizatorsku školu koja je zatirala i nacionalnu i vjersku svijest, trebalo je da se ti mladi ljudi prepoznaju kao nosioci naše hrvatske čovječnosti koja ne polazi od Marxa nego raste iz korijena našega kršćanstva i baštine je svi izdanci našega narodnog stabla. U Solinu se godine 1976. okupilo više od 100.000 vjernika, u Ninu 1979. više od 250.000, da na Mariji Bistrici godine 1984. bude održana najveća misa hrvatske povijesti uz sudjelovanje oko pola milijuna vjernika. Bilo je to mirotvorno marijansko hrvatsko 'dogaćanje naroda', s narodom koji nije tražio oružje nego je uzdizao krunice, ali je neprijatelj prepoznavao neuništivu snagu te vjere kao najveću prijetnju. I sve do demokratskih izbora godine 1990. Crkva je upriličivala marijanska okupljanja o prikladnim spomendanima da u narodu ne oslabi samosvijest ljudskoga i narodnog dostojanstva.“

Često se tih godina pozivalo na iskustva iz proslave toga velikog jubileja, aktualizirajući poruke onoga vremena s recentnim zbivanjima, o čemu zorno svjedoči komentar *Što znači „katolička Hrvatska“?* (NN, GK, 1993, 21 [989]: 2) u kojemu uz ostalo stoji:

„U desetljećima kad je vladajući komunizam omalovažavao i brisao religiju i naciju, naviještali smo kako taj sustav upravo zbog toga nema budućnosti. [...] Kad je došlo vrijeme propasti komunističkih režima, isticali smo kako se to obistinjuje, kako narodi na širokim prostorima dugih komunističkih tiranija prije svega traže vjersku i nacionalnu slobodu, kako su im te slobode čak važnije od kruha, od ekonomskog blagostanja. [...] I prije nego što je to istaknuo papa Ivan Pavao II. u svojoj enciklici 'Laborem exercens', budili smo u hrvatskih katolika i u cijeloj našoj javnosti svijest da je pripadnost narodnoj, nacionalnoj zajednici redovita sastojnica ljudske osobe, da je svaki čovjek, kamo god pošao i u kakvim god uvjetima živio, duboko u sebi označen, upravo opečaćen, i svojom narodnošću. Zato Crkva, koja poput Krista služi čovjeku, mora uvijek i svuda štiti i promicati taj neuklonivi element integralne, cjelovite čovječnosti. Na poznato provokativno pitanje: Jesmo li prije katolici ili prije Hrvati – odgovarali smo da je pitanje krivo postavljeno, jer upravo katolička vjera od svakoga od nas traži da bude cijeli čovjek, što u našem slučaju znači da bude i što bolji Hrvat, što vjerniji svome konkretnom narodu. Cijeli taj nauk o služenju Crkve hrvatskom nacionalnom biću posebno smo sustavno razvijali u doba slavljenja 'Trinaest stoljeća kršćanstva u Hrvata'. [...] Sada se pak javljaju i ponavljaju glasovi koji dovode u pitanje taj dugi put služenja dobru hrvatskoga naroda, koji bi htjeli 'katoličku Hrvatsku' zaštititi od našega koncilskog zauzimanja za vjersku slobodu i pluralizam. Istina je da smo uvijek isticali kako svaki hrvatski katolik mora po savjesti biti što bolji Hrvat, ali smo isto tako isticali da ima Hrvata koji nisu katolici, ili čak uopće nisu nikakvi vjernici, i da takve Hrvate moramo jednako priznavati i prihvaćati kao ravnopravne sunarodnjake. [...] Služeći domovini dužni smo služiti i dobru onih sunarodnjaka koji nisu katolici. Inače bismo sužavali domovinu i ugrožavali nacionalno jedinstvo.“

U devedesetim se godinama relativno često isticalo da je u vrijeme nakon sloma *Hrvatskoga proljeća*, kada je vlast skršila svaki slobodoljubivi otpor a Hrvatsku pritisnuta pojačanom diktaturom iz Beograda, Katolička Crkva kao jedina nepokorena i čvrsto organizirana snaga bila u službi ne samo duhovnoga spasenja nego i nacionalnoga i

kulturnoga identiteta svoga naroda, te je kao takva posegnula u izvore svojih početaka da svoj narod učvrsti ponosom vlastitoga identiteta i snagom narodnoga i crkvenoga zajedništva, a iz kojega je iskustva ušla u doba demokratskih promjena sposobna služiti zajedničkome dobru naroda i iskusna izbjegavati svaku političku stranačku manipulaciju (NN, *Stepinčevski put kardinala Kuharića*, GK, 1994, 17 [1037]: 2 i NN, *Zlato iz krvave kupelji*, GK, 1995, 29 [1101]: 2). Isticalo se kako je Crkva tijekom cijele povijesti služila svome narodu kao „Majka i Učiteljica“, kako je naznačeno u komentaru *Zar zaborav Zavjeta?* (NN, GK, 1996, 32 [1156]: 2) sve do najnovijega doba u kojemu „uči taj isti narod demokraciji u suživotu s ljudima drugačijih vjerovanja“ te „ne želi biti državna Crkva niti u državi ikako povlaštena, prihvaća ispravno razlikovanje onoga što spada na Crkvu od onoga što spada na državu, spremna je zajedno s državom služiti ne želeći biti sudionik u državnoj vlasti“.

Naglašavalo se kako velika vjernička okupljanja nisu bila „tek blistave manifestacije, nego sustavno podizanje ugroženoga ljudskog dostojanstva hrvatskoga čovjeka na područjima njegove nacionalne, religijske, uljudbene, također državotvorne svijesti“ (NN, *Sva Crkva kao sluga patnik*, GK, 1996, 49 [1173]: 2). Napominjalo se (NN, *Nacionalno ili socijalno?*, GK, 1998, 2 [1230]: 2) kako je to bilo „najveće i najsustavnije crkveno zauzimanje za hrvatske nacionalne vrijednosti“, u godinama u kojima je Crkva „budila narodu ponos i poticala ga na slogu – izvan i iznad svake stranačke politizacije, u ime vjere, biblijskog poimanja ljudskih i narodnih prava“. „To veliko služenje hrvatskoj narodnoj istobitnosti, koje je na svoj način ispunilo opasnu prazninu između sloma Hrvatskog proljeća i jugoslavenske države“ – upozorava se u istom komentaru – „kao da guraju u zaborav i neki koji itekako ističu svoju hrvatsku svijest“, te se pita:

„Čine li to možda zbog toga što se njihovo poimanje nacije, odnosno naroda, doista bitno razlikuje od kršćanskog biblijskog poimanja? Crkvi narod ne može biti drugo nego zajednica višestruko bliskih osoba u slijedu naraštaja. Ako je pak nekome nacija najviša vrijednost, božanstvo u ime kojega se smiju osobe žrtvovati, gaziti bilo čija ljudska i narodna prava, onda je razumljivo što takav ne vrednuje crkveno zauzimanje za narod.“

Uočljivo je i da se posebno sljedećih mjeseci upozoravalo na zapostavljanje iskustava i preuzetih zadaća na tim slavljinama, a u komentarima *Glasa Koncila* nakon listopada 1999. sve do 2006. godine (kada je spomenuta u jednome komentaru), ta tema više se nije pronalazila.

4.2.2.5. Memorandum SANU-a i jačanje velikosrpske politike osamdesetih godina 20. st.

*Memorandum Srpske akademije znanosti i umjetnosti (SANU*⁸¹*), objavljen u beogradskim* *Večernjim novostima* u dva nastavka 24. i 25. rujna 1986., kao – kako se isticalo – nedovršeni nacrt dokumenta, položio je „čvrste ideološke osnove za velikosrpsku politiku“ (Valentić, 2010: 66), te zapravo simbolički i stvarno obilježio oživljavanje velikosrpskoga nacionalizma na prijelazu osamdesetih u devedesete godine 20. stoljeća, što će posebice doći do izražaja dolaskom na vlast u Srbiji Slobodana Miloševića, te izazivanjem krvavih ratnih sukoba u zemljama bivše Jugoslavije⁸².

No, u komentarima *Glasa Koncila* osamdesetih godina taj se dokument izričito spominje tek 1989. godine u tekstu *Opasna propaganda* (NN, GK, 1989, 38 [797]: 2) – kao „nacrt strategije da se bez ikakva prezanja od žrtava nesrpskih naroda u ovoj državi 'povrati srpski obraz““. U komentaru se upozorava na sustavnu eskalaciju optužaba protiv katolištva, Vatikana i hrvatskoga naroda u nekim srpskim listovima (navodeći primjer članka u kojemu je tvrdnja o „planu“ Vatikana da preko Srbije proširi katoličanstvo sve do ruske granice). Na te teze u spomenutom se komentaru odgovara, gotovo proričući ono što će uslijediti za nekoliko mjeseci:

„Očito je da neke snage, nipošto ne cijeli narod, sijući uporno mržnju, žele konfrontaciju da bi zadovoljile svoje nezasićene apetite. Kao vjernici molimo i nadamo se u pobjedu dobra, istine, poštenja i razuma u najvećem broju građana ove države, osobito onih koji razumiju i vide kamo vodi razarajuća propagandna mašinerija. Intenzitet te propagande pokazuje kako neke negativne snage imaju veliku potrebu za manipuliranjem širim slojem manje informiranih građana. Svaka manipulacija, pa i ova uperena protiv svega što je katoličko i hrvatsko, elementarno je gaženje osnovnih ljudskih prava. I nisu žrtve takva gaženja osnovnih ljudskih prava samo označeni protivnici, nego u prvom redu 'svoji', pripadnici naroda u kome se pojave takve mračne snage. Te snage, koje obećavaju tobože bolju budućnost, zapravo zavode nedužne u ponore zla. Glasnogovornici sadašnje antikatoličke i antihrvatske agresije kao da nisu svjesni kakve strašne patnje mogu prouzročiti nedužnim ljudima iz svih naroda koji žive u ovoj državi.“

Premda se o *Memorandumu*, kako smo naveli, izravno ne piše u vrijeme njegove objave, znakovito je da se upravo od 1987. u komentarima *Glasa Koncila* snažnije počinju uočavati upozorenja na rastući velikosrpski nacionalizam. Tako se u tekstu *Dedijerova (ne)znanstvenost* (NN, GK, 1987, 37 [692]: 2) osvrće na intervju autora knjige *Vatikan i Jasenovac* Vladimira Dedijera beogradskom tjedniku *Politikin svet* u kojemu on ističe kako je želio istražiti „genocid protiv Srba u Drugom svjetskom ratu jer je Vatikan napravio pravu

⁸¹ Skraćeno od *Srpska akademija nauka i umjetnosti*.

⁸² Više o velikosrpskim projektima i Memorandumu SANU-a u: Valentić (2010).

zaveru ćutanja“, te dodaje da „se danas Vatikan ne odriće penetracije i nasilnog prekrštavanja na Balkanu, a posebno u Jugoslaviji“. Komentator *Glasa Koncila* mirno polemizira (pa je čak i u naslovu riječ „neznanstvenost“ stavljena s negacijom u zagradi) upozoravajući kako povijesna istina „ne smije služiti raspirivanju mržnje i izazivanju osвете, jer u tom slučaju nije istina nego nož“, te dodaje:

„Ono pak što Dedijer piše da se Vatikan ni danas ne odriće penetracije i nasilnog pokrštavanja na Balkanu gruba je i svakog temelja lišena neistina. Ako želi imalo sačuvati svoj znanstveni ugled, dužan je cijeloj našoj javnosti dati sasvim određene dokaze gdje je i kada Katolička Crkva na području današnje Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije pokušala prodrijeti u redove ikoje druge vjerske zajednice, gdje je pokušala primijeniti ikakvo nasilje da barem jednog pravoslavnog vjernika potčini svojoj jurisdikciji? Naprotiv, svaki čestit znanstvenik lako će utvrditi kako je Katolička Crkva iz svog vatikanskog središta i iz središta Biskupske konferencije Jugoslavije više puta ovih pokoncilskih desetljeća poticala svoje vjernike da visoko vrednuju Pravoslavnu Crkvu zbog njezinih ispravnih vjerskih istina, valjanih sakramenata i sigurnog apostolskog nasljedstva. Htjeli bismo se nadati, makar protiv svake nade, da doktoru Vladimiru Dedijeru ne može biti svejedno što će pokoljenja suditi o njegovoj znanstveničkoj etici.“

Kako su se približavale devedesete, uočava se sve više takvih napisa, pa se u komentaru *Znakovita preosjetljivost* (NN, GK, 1988, 8 [715]: 2) iz veljače 1988. piše da je nastupilo vrijeme „neuralgične osjetljivosti“ i „trenutak prožet mnogim baštinjenim nepovjerenjima“ u odnosima Hrvata i Srba. Koliko je šizofreno bilo potenciranje nacionalističke propagande zorno pokazuje komentar *Kome smeta Kraljica mira?* (NN, GK, 1988, 22 [729]: 2) koji se osvrće na pisanje beogradske revije *Duga* u kome se „upozorava da su viđenja Gospe u Međugorju započela točno 40 godina nakon što su 24. lipnja 1941. ustaše u jamu Vidonje, tri kilometra od Međugorja, bacili sve kaluđere pravoslavnog manastira Žitomislića“, tvrdi se da je u ustaškoj propagandi „Gospa igrala presudnu ulogu“, te se iznosi misao dr. Milana Bulajića koji je „stručnjak za međunarodno pravo“ koji kaže: „Ovo što se danas radi u Međugorju nastavak je tih paklenih planova“. Komentator *Glasa Koncila* na to argumentirano odgovara:

„Dakle: kad se vjernici okupljaju i mole za mir, kad se u skladu s Evanđeljem uče ljubiti sve ljude, i one drugih naroda i drugih vjerskih zajednica, to je po dr. Bulajiću, novinarkama Višnji Vukotić i Vesni Mališić – i zacijelo uredništvu 'Duge', koje to inače ne bi dalo objaviti – nastavak paklenih planova o genocidu. No kako bi to Gospa igrala važnu ulogu u ustaškoj propagandi kad su Bogorodicu jednako zazivali i pravoslavni i katolici? Uostalom, kako bi Isusova majka, po narodnosti Židovka, mogla biti na barjaku nacističke mržnje? [...] Ako igdje, a ono u Međugorju pravoslavna braća i sestre mogu se s katolicima osjećati kao kod kuće, na krilu zajedničke Majke. Zašto to 'Dugi' smeta? Koga 'Duga' zastupa? Reklo bi se da stanovite snage naprosto ne mogu podnijeti da se o hrvatskim katolicima išta dobro u svijetu čuje. Budući da je Međugorje po svijetu jako razglašeno, te snage kao da se uplašile da bi široki svijet mogao pomisliti da hrvatski katolici ipak nisu onakvi kakvima ih oni u sve brojnijim knjigama i člancima žele prikazati. Udariše stoga i na Međugorje. I svaki put kad hrvatski katolici nešto poduzmu u prilog mira i ljubavi među narodima, takvi će ponavljati utemeljene i neutemeljene tvrdnje o ratnim žrtvama na našem području. A ipak je statistička istina da su Hrvati jedini narod u Jugoslaviji koji se u doba rata

brojčano smanjio. Drugima su ratne žrtve umanjile očekivani prirast, a Hrvatima dotadašnji broj. Sama usporedba podataka o broju stanovnika g. 1931. i g. 1948. pokazuje da je hrvatska narodnost smanjena za 9,2%, dok je srpska povećana za 0,6%, slovenska za 0,9% itd. Treba li sada isticati pitanje kako se je to najviše smanjio baš onaj narod protiv kojega se umnažaju optužbe da su njegovi članovi najviše drugih istrijebili? Uvjereni smo ipak da se ni podacima pravih statistika ni neutemeljenim a razvikanim mitovima ne smije utvrđivati i raspirivati mržnja među našim narodima. Obje pak kršćanske Crkve koje iskreno štiju Bogorodicu pozvane su tu mržnju gasiti, čak i kad je riječ o uspomenama na nevine žrtve. Kako ćemo inače pred svijetom svjedočiti Krista, kako ćemo izaći pred Božji sud?“

Iste je godine objavljen i komentar *Protiv krvavog mita o „čistoj krvi“* (NN, GK, 1988, 35 [742]: 2) koji počinje konstatacijom: „Uzalud je očekivati trijezno i razložno slušanje tuđeg mišljenja u doba bujanja nacionalnih isključivosti. Redovito se ne sluša što drugi želi reći, nego se čuje ono što se od njega očekuje čuti – unaprijed ga smatrajući neprihvatljivim, protivnikom.“ Vidljivo je, naime, da se u vrijeme raspirivanja nacionalističkih isključivosti nije željelo ostaviti prostora dijalogu jer „samo priznavanje konkretnog stanja slobodnog nacionalnog i vjerskog opredjeljenja građana, gdje god oni živjeli, može biti osnova za ravnopravno, ničim opterećeno sporazumijevanje za zajedničko življenje“, a „svaki suprotni pristup vodi u pogubne mitove o 'čistoj krvi' i isto tako pogubna nastojanja za 'etnički čistim područjima' – što sve budi strašne krvave uspomene.“

U komentarima se ponovno kao glavni akter pojavljuje već spomenuti Vladimir Dedijer, ali i drugi autori koji množe knjige i članke u kojima optužuju Katoličku Crkvu u Hrvatskoj i Svetu Stolicu za pokolje pravoslavnih Srba u Drugom svjetskom ratu, o čemu pišu komentari *Dedijer nas kleveće po Europi* (NN, GK, 1988, 46 [753]: 2) i „*Neću šutjeti*“ (NN, GK, 1989, 3 [762]: 2) u kojem se ističe da se time stvara i raspiruje „čudovišna psihoza kojoj je teško sagledati i cilj i konac“. Da su se napadi nizali svjedoči i komentar *Poziv na izdaju* (NN, GK, 1989, 8 [767]: 2) u kojemu stoji kako „znatan dio beogradskog građanskog i crkvenog tiska ne posustaje u svojim napadajima na Crkvu u Hrvata i na naše novine“. „Stječe se dojam da je mnogima od njih nadasve važno baš u ovom povijesnom trenutku dokazati hrvatsku katoličku krivnju i prisiliti našu Crkvu, a zapravo i naš narod, da klekne i da se javno kaje“, piše na početku komentara koji završava pitanjem koje upućuje na tada još jednu aktualnu krizu: „Ipak: zar ti ljudi doista misle da će takvim bjesomučnim napadanjem na hrvatske katolike pridonijeti razrješavanju kosovske tjeskobe svoje Crkve i svoga naroda?“ Tom se, pak, kosovskom dramom bavi komentar *Sve nezaobilaznija istina* (NN, GK, 1989, 10 [769]: 2) u kojemu se ističe da „kakav god bio neposredni ishod napetosti koja ondje kulminira, vjernička svijest opravdano strepi pred porastom iracionalne mržnje u međuljudskim i međunacionalnim odnosima u našoj zemlji“, te se upozorava i na primjere koji su dolazili od

službenika Srpske pravoslavne Crkve (a čija je uloga isticana i u komentarima koji se slijedili):

„Na mržnji se ništa ne može graditi. Pobjedi li jedna takva mržnja nasuprot drugoj, iz takve se pobjede ništa dobra ne može roditi – ni za pobjeđene ni za pobjednike. Očito se nezaobilazna politička rješenja moraju prije svega nadahnuti čovječnošću. U trenucima kakvi su ovi kroz koje upravo prolazimo, svaka kršćanska Crkva, koliko god bila urasla u biće svoga naroda – i upravo zbog toga i po tome – mora biti nadasve budna da ne bi, makar pod krinkom evanđeoskih izričaja, bila upregnuta u kola kolektivne mržnje. Povlađivanje 'opravdanoj srdžbi' raspaljenih mnoštava u svome narodu može uroditi trenutačnim rastom simpatija za Crkvu, ali je zapravo popuštanje onoj napasti koju je Isus otklonio rekavši Petru da vrati mač u korice. Mržnja od čijeg rasta opravdano strepimo bitno je iracionalna, ne mari za istinu, upravo uklanja istinu koja bi je htjela zaustaviti. Nažalost, od toga nisu imuni ni članci ni govori stanovitih crkvenih sredina.“

U komentaru naslovljenom *Vlast tame* (NN, GK, 1989, 40 [799]: 2), o još jednoj kampanji koja se provodila širenjem velikosrpske ideologije, stoji otvoreni poziv na poštovanje pune zakonitosti koja se zauzima za istinsku demokratičnost u nenasilju:

„Nedavno, početkom rujna, Vojislav Šešelj je u srpskim pravoslavnim zajednicama u Kanadi među ostalim govorio i o kolektivnoj krivnji hrvatskoga naroda za genocid nad Srbima i o još uvijek aktualnoj potrebi da se stoga hrvatski narod kazni baš onako kako je nakon Drugoga svjetskog rata bio kažnjen njemački narod: teritorijalnom podjelom i oduzimanjem stanovitih državnih prava. Uz Šešelja je sjedio legitimni episkop Srpske pravoslavne Crkve i povlađivao mu. Gotovo istodobno se iz Francuske 7 u Beogradu čuje da je sada u Jugoslaviji glavna religija mržnja. [...] Vjerniku same od sebe dolaze na um Isusove riječi: 'Ovo je vaš čas i vlast tame' (Lk 23,44). No vjernik zna da nema takva časa u kome bi smio prihvatiti kriterije tame. Vjernik se ne može opredijeliti ni za rezignaciju ni za mržnju. Ne za rezignaciju, jer zna da je i pred Bogom odgovoran za sudbinu svoga naroda. Ne za mržnju, jer je ona izdaja i Boga i čovjeka, jer što god se njom postigne, nije za dobro naroda. Tražeći politički program kome bi se odgovorno priklonio, kršćanin zna da ne smije prihvatiti nikakvu diktaturu, nikakav totalitarizam. Živjeti, naime, u totalitarnoj državi znači živjeti u nečovještvu. Ako je riječ o državi vlastite nacije, opasnost je još veća jer uključuje poziv na sudionništvo u zločinu. Ako je istinita Radićeva misao da je nacija samo određeni način življenja čovječnosti, onda je svaka nacionalna diktatura, svaka državna hegemonija jedne nacije, nijekanje i vlastite nacionalnosti zato što je nijekanje čovječnosti. Suvremenom hrvatskom nacionalnom biću, ovakvu kakvo je izraslo iz svojih kršćanskih stoljeća i kakvo se osobito u Radićevo doba izrazilo u laičkoj samosvijesti svega naroda, odvratna je svaka diktatura, svako osiguravanje vlastitih interesa gaženjem tuđih prava. Stoga je hrvatskom kršćaninu razumljiva i stanovita bojazan što se u širokom svijetu javlja: da nagli procesi osamostaljenja i homogenizacije nacija koje su dugo trpjele unitarističku diktaturu, ili su možda ostale nezadovoljene šansama vlastite nikad potpune hegemonije, mogu uroditi ne samo oslobođenjem nego i nečovještvom na štetu demokracije. Opasno je u takvim prilikama biti kršćaninom, ali je strašno ako baš u njima kršćani zataje. Kad Bog ovako prepoznatljivo zahvaća u povijesna događanja kao što to upravo čini na najosjetljivijim susretištima europskog Istoka i Zapada, bilo bi čudovišno prihvaćati neke nove saveze sa Sotonom. Svako je, naime, prihvaćanje organiziranog zločina u korist svoga naroda, pravi savez sa Sotonom. Ako bi takav savez – makar i uključno, makar i sasvim naivno, makar i pod pritiskom brzih zbivanja – prihvatila ikoja kršćanska Crkva, tragedija bi bila neizmjeriva. Stoga nikoga ne smije začuditi što upravo u ovako prijelomnim trenucima, kad je 'njihov čas i vlast tame', Crkva u hrvatskom narodu prije svega poziva na poštovanje pune zakonitosti, što se zauzima za istinsku demokratičnost u nenasilju.“

Koliko je intenzivna bila protuhrvatska i protukatolička histerija u to vrijeme razvidno je i iz komentara *Od mitropolita – tužno* (NN, GK, 1989, 43 [802]: 2) u kojemu se ističe kako je

mučno čitati ono što pravoslavni mitropolit zagrebačko-ljubljanski govori u intervjuu u beogradskom *NIN-u*:

„Nema povoda sumnji u mitropolitovu vjerničku iskrenost kao ni u njegovo srpsko rodoljublje. No, da li baš stoga njegovi stavovi postaju još autentičniji izraz zabune u kojoj se našao vrlo odgovorni dio hijerarhije Srpske pravoslavne Crkve u ovo doba? Ne vraća li se ta hijerarhija u stanovitom smislu u stanje u kom je provela dugo razdoblje Karađorđevića – kad je prije svega morala širiti srpsku nacionalnu svijest među svim pravoslavnim vjernicima, širom države Jugoslavije – bez obzira na njihovo stvarno nacionalno podrijetlo? Međutim je poslijeratni razvoj duhovnosti i apostolskog žara u toj Crkvi budio nade da će se ona, oslobođena te sprege, posvetiti naviještanju Evanđelja. Radovali smo se svakom glasu o molitvenim pokretima, o vjeronauku za mlade, o vjerskim tribinama u Beogradu i drugdje. Neumorno smo upozoravali katolike da su pravoslavni prava kršćanska braća, da vjerujemo sve što oni vjeruju, da imaju valjane biskupe i svećenike, da su im svi sakramenti valjani, da je njihova izvorna duhovnost, teologija i crkvena umjetnost, naročito liturgija, vrijedna poštovanja i proučavanja. Razumjeli smo što njihovo crkveno vodstvo nije moglo nasumce prihvatiti sve katoličke inicijative i odredbe glede uzajamne vrijednosti sakramenata. Sad, međutim, čujemo kako čovjek na čelu Srpske pravoslavne Crkve govori kao da je uvjeren da hrvatski katolici svoju pravoslavnu braću ne poštuju, da ih čak ugrožavaju u njihovim pravima. Glede neistina u tom intervjuu: tko pomno pročita sam će ih utvrditi.“

Da se velikosrpski mit prvenstveno gradio na temama iz vremena Drugoga svjetskog rata i poraća pokazuje i komentar *Laži ne pomažu* (NN, GK, 1990, 6 [817]: 2) u kojemu autor upozorava da je iznošenje dokumenata za što potpunije utvrđivanje povijesne istine o kardinalu Alojziju Stepincu – i ne samo o njemu – nezaobilazan doprinos razumijevanju između nacionalnih i vjerskih zajednica na ovim prostorima, te naglašava:

„Istina nikad ne potiče mržnju. Mržnja raste od mitova, od laži. Tko želi mir među ljudima, uvijek je spreman čuti nove i drukčije podatke koji mogu promijeniti njegovu već stvorenu sliku o drugima. Čim je netko alergičan na svaki podatak ili tvrdnju koja se ne slaže s njegovim već gotovim mišljenjem, znak je da mu nije do istine, nego da mu treba što čvršći, što jednostavniji i što ubojitiji mit – da se njime služi kao oružjem.“

O velikosrpskim se tendencijama piše i u sljedećim mjesecima, nakon prvih višestranačkih izbora, kada incidenti postaju sve učestalijima, a u komentaru *Zloba je krvi žedna* (NN, GK, 1990, 22 [833]: 2) podsjeća se da „mjesecima sva Crkva u Hrvata sve žarče moli da proces demokratizacije u domovini bude doista slobodan i bez ikakva nasilja, kao i bez ikakva osvetoljublja“, te se dodaje:

„Istodobno naši biskupi i drugi glasnogovornici pozivaju i vjernike i sve druge građane da sačuvaju trijeznost, da se ne daju izazvati od predvidljivih nasrtaja onih snaga koje ne mogu podnijeti da ljudi i narodi budu doista slobodni, da izmaknu ispod njihove vlasti. Znali smo da će se situacija na našem području, u državi Jugoslaviji, posebno zamrsiti zbog činjenice što ovdje nije riječ samo o kraju boljševičkog komunizma, nego o trajnoj težnji hegemonije najbrojnijeg naroda koja se dosad vješto maskirala komunističkim bojama a sada hitro mijenja obrazinu, odbacujući istrošeni marksizam i prikazujući se u liku najsvremenijeg slobodarstva. Pritom, naravno, ne misli priznati slobodu drugima, nego slobodarskom maskom prevariti svjetsku javnost. Ta mimikrija doista zbunjuje mnoge izvjestitelje sredstava javnog priopćivanja širom svijeta. Pokazuje se da je najvažnije vješto lagati. Tako su minulih dana neki od nas usred Rima morali

slušati zabrinuta pitanja tamošnjih dobronamjernih a važnih djelatnika kako to da je u Hrvatskoj na izborima pobijedio 'ustaški general'. Kad im je rečeno da je to bio partizanski general, jedva vjeruju da im se netko usudio tako podvaliti. A oni su to već tko zna koliko puta i na kojim sve mjestima čuli i ponovili. Na kraju nije čudo ako nisu sasvim sigurni da li im je naš čovjek rekao pravu istinu. Na tom širokom području moramo se unatoč svemu nadati da su u laži kratke noge, premda nam dosadašnje iskustvo tu poslovicu slabo potvrđuje. A očito je da poznate snage ponovno primjenjuju poznati scenarij iz predratnih, ratnih i poratnih dana. [...] Moramo ipak upozoriti svijet da snage koje pod svaku cijenu žele izazvati na hrvatskom tlu nered – sve do prolijevanja krvi – kako bi opravdali nasilje i spriječili slobodu, ne odustaju od onoga što su naumile. I treba što jasnije pokazivati da je to isti scenarij koji je bio na djelu kod ubojstva Stjepana Radića, kod četničkog istrebljivanja katoličkog i muslimanskog življa, te u svim poslijeratnim pothvatima okrivljivanja i osuđivanja Crkve u Hrvata i hrvatskog naroda za navodnu genocidnost. Neumornoj zavjeri zloće dužni smo suprotstaviti neumorni napor iznošenja istine – služeći se pritom svim mogućnostima što ih, osobito kao Crkva, imamo u domovini i širom svijeta.“

I u komentaru sljedećega broja *Istinom protiv „građanskog rata“* (NN, GK, 1990, 23 [834]: 2) navodi se kako „jedva više ima smisla bilježiti članke po raznim, osobito beogradskim novinama koji pokušavaju uvjeriti domaću i svjetsku javnost da su pravoslavni Srbi i uopće Srbi u Republici Hrvatskoj diskriminirani i ugroženi“, te se upozorava:

„Reklo bi se da je jednako uzalud bilježiti i mirnim tumačenjima ublažavati provokacije odnosno incidente koji pokušavaju potkrijepiti takve tvrdnje. Sve je očitiije da iza takvih izazova i pokušaja stoje organizirane snage koje naprosto ne mogu prihvatiti činjenicu hrvatskoga suvereniteta, upravo činjenicu da se u novom demokratskom i pluralističkom višestranačkom sustavu Jugoslavija neće moći sustavno pretvarati u veliku Srbiju.“

„Karte su napokon otkrivene“, naglašeno je, pak, u komentaru *Jugoslavija kao negativno iskustvo* (NN, GK, 1990, 34 [845]: 2), u kojemu se ističu pojmovi „pravoga ekumenizma“ i „prave demokracije“:

„I svjetska javnost, osobito ona na Zapadu, napokon može čuti i vidjeti o čemu je riječ. I najdobronamjerniji ekumenizmom zaneseni nadnacionalni katolici moraju napokon shvatiti da je gotovo sve što su dosad u tom zanosu poduzimali bilo naivno služenje agresiji – ne pravoslavlja kao vjere nego onoga što se obično zove svetosavlje, a što je postalo ideologijom velikosrpsva. Pravi ekumenizam kao i prava demokracija postat će mogući tek nakon konačnog razobličenja te velike i dugotrajne prevare. Može biti vrlo bolno priznati da se na našem dijelu svijeta događala tako opasna zavjera protiv svega što suvremena Europa smatra svojim najvišim vrijednostima, protiv demokracije, pluralizma, pune ravnopravnosti među narodima u progresivnom uklanjanju ograda što stoje na putu suradnji na gospodarstvenom i kulturnom području. [...] Zacijelo takvo iskustvo može biti vrlo korisno ali u prilog pravog ekumenizma i uspostavljanja ispravnog odnosa među narodima, državama i Crkvama. Nema ekumenizma ni nacionalne ravnopravnosti kad jači zagrlji slabijega da ga u svom zagrljaju uguši, da se slabiji u umjetnoj državnoj zajednici preda na milost i nemilost jačem, brojnijem i bezobzirnijem. Od početka je moglo biti jasno da su najjači u Jugoslaviji shvatili tu državu kao priliku da iskorijene islam i katolištvo, da na cijelom području uspostave srpstvo i pravoslavlje. Danas čitamo kako do jučer komunistički srpski političari govore da se treba braniti od katoličkog Zagreba i muslimanskog Sarajeva. S europskog zrenika niti je Zagreb katolički niti je Sarajevo muslimansko, nego su oba centra – jedan s katoličkom a drugi s muslimanskom većinom – zakoračili putem demokracije koja ne želi podleći unitarizmu. To što se tako izražavaju političari koji su se predstavljali komunistima još je jedan znak da im komunizam nikad nije bio ni marksističko ni ateističko uvjerenje nego samo prigodna maska za sprovođenje uvijek istog velikosrpskog svetosavskog programa. Katolike i muslimane trpjeli su u državnom

zajedništvu kao privremeno nužno zlo. Komunistički ateizam bio im je dobar za razvodnjavanje i brisanje tih vjera a pravoslavlje se – u njihovoj koncepciji – nadalo ostati u nerazdvojnoj svezi s dominantnom nacijom. Već na nedavnoj proslavi u Gazimestanu bilo je jasno da su tako uvijek mislili. Jugoslavija je, dakle, u oba svoja dosadašnja izdanja – ne u teorijama, principima i proklamacijama nego u praksi – za islam i za katolištvo negativno iskustvo. Ona je negativno iskustvo također za sve nesrpske narode na tom području što ne znači da je cjelina srpskog naroda imala od toga prave koristi. Riječ je o hegemoniji koju uvijek vodi povlašteni manjina. Jugoslavija je, dakle, u oba svoja izdanja negativno iskustvo za ekumenizam i za demokraciju kao takvu. Vrijeme je o svemu tome što jasnije i što glasnije govoriti svjetskoj javnosti. Prava nova rješenja moraju, naravno, donijeti sami narodi što žive na području Jugoslavije demokratskim putem, a svjetska javnost, osobito europska, mora napokon i na ovom području prestatu nasjedati vješto sročnim lažima, mora napokon shvatiti ne samo što je dobro za ovdašnje narode nego također što je dobro za Europu kao projekt i zametak novog demokratskog čovječanstva.“

Upozoravalo se i nadalje na ulogu Srpske pravoslavne Crkve, pa u komentaru *Od episkopa otrovne neistine* (NN, GK, 1990, 38 [849]: 2) piše da je priopćenje koje su u Pakracu potpisali najodgovorniji ljudi Srpske pravoslavne Crkve u Hrvatskoj – neistina:

„U saopćenju tvrde da Srpska pravoslavna Crkva u Hrvatskoj živi u uvjetima 'gotovo okupacijskim', da su pravoslavni u Hrvatskoj svakodnevno izloženi 'zastrašivanjima, prijetnjama, uvredama, otpuštanju s posla, demoliranju kuća i stanova, paljevinama, nasrtajima i nasiljima svake vrste, pri čemu je bilo – u Dalmaciji – i dokazanih slučajeva silovanja i ubistva'. Još tvrdi da najviše stradaju pravoslavni svećenici i posebno njihova djeca. Saopćenje za sve to izričito smatra krivcem sadašnju hrvatsku vladu te odmah optužuje Rimokatoličku Crkvu u Hrvatskoj da sve to podržava, 'pri čemu u ustašoidnom i nehrišćanskom harangiranju prednjači zagrebački Glas Koncila'. U nastavku i završetku saopćenja pravoslavni episkopi opravdavaju oružane straže i barikade što ih njihova 'braća i sestre po vjeri u Hrvatskoj podižu po cestama'. Onda te svoje vjernike pozivaju neka Hrvatima i katolicima ne uzvraćaju zlo za zlo nego neka se zlu suprotstave dobrotom i ljubavlju. Zapravo je svaki komentar suvišan. Za nas koji znamo o čemu je riječ postaje samo očividnijim sve što su na sličan način odgovorni ljudi Srpske pravoslavne Crkve pisali i govorili o stanju na Kosovu. Ako je Srbima i Crnogorcima na Kosovu tako kako im je u Hrvatskoj – a episkopi tvrde da im je jednako strašno – onda i ondje i ovdje mogu biti i mirni i sretni. Ne usuđujemo se ni pokušati shvatiti stanje savjesti kršćanskih biskupa koji u ovom povijesnom trenutku potpisuju tako otrovnu neistinu. Neka im se Bog smiluje! Trebalo bi ih pozvati da sve što tvrde i dokažu. Dokaza, naime, nema. Pravoslavni vjernici i ljudi pravoslavnog podrijetla posvuda su u Hrvatskoj sasvim slobodni i još uvijek povlašteni glede nazočnosti u odgovornim službama ne samo sigurnosti i vojske nego i privrede. Ugroženi su Hrvati na području koje hrvatski Srbi već tjednima drže u više ili manje oružanoj okupaciji. No, zatražimo li od potpisnika saopćenja dokaze – ne bismo li opet dobili neistinita svjedočanstva, čak zakletvom potvrđena? 'Glas Koncila', koliko je do njega, desetljećima nastoji djelovati u duhu kršćanskog, ekumenskog i susjedskog suživota. Katolička Crkva u Hrvata zajedno s hrvatskim narodom izdržat će i ovu najezdu bjesomučnih neistina. Buduća povijest zacijelo će utvrditi istinu. [...] Ekumenizma i ljubavi među narodima ne možemo se odreći, ali sloga i ljubav ne hrane se povlađivanjem laži. Možda će nam neki dobronamjernici i ovaj put savjetovati da bi sukob trebalo obzirno i nježno zaobići. No ovo je za nas bolno raspeće. Nije li ono i Petar doista dobronamjerno odvrćao Isusa od križa? Istina je da povijest pišu pobjednici, ali mi se, eto – razapeti i oklevetani – čvrsto uzdamo da ovaj put pobjeda neće pripasti kleveticima.“

Da su se takvi medijski napisi nizali iz broja u broj pokazuje i komentar *Crkva za Hrvatsku* (NN, GK, 1990, 42 [853]: 2) u kojemu se ističe kako „beogradski tisak ide, kad je riječ o Hrvatima i Crkvi u Hrvata, svojim putem – uporno i beznadno“, te dodaje:

„Planovi njihovi i njihovih političara vrlo su providni i doista beznadni. Riječ je o upornom nastojanju da se hrvatski narod razmrvi i asimilira. Kad je pak o tome riječ, Crkva se je po svom evanđeoskom poslanju dužna zauzimati za ugroženi narod. Jer narod nije drugo nego zajednica živih ljudi, veliki zajedničarski 'čovjek na hrvatski način'. U tom zauzimanju za slobodu i cjelovitost hrvatskog naroda Crkva u Hrvata stoji i stajat će zajedno s cijelim narodom i njegovim državnim vrhovništvom i svim njegovim organiziranim političkim, kulturnim i privrednim snagama. Istodobno će se ta Crkva zajedno sa svim tim snagama zauzimati za punu ravnopravnost građana drugih narodnosti i vjeroispovijesti, te će i pravoslavni u Hrvatskoj napokon shvatiti tko im jamči budućnost, a tko ih želi upotrijebiti kao svojevrsne kamikaze.“

4.2.2.6. Prvi višestranački izbori i razdruživanje Hrvatske od SFRJ-a

Kao šesta su tema odabrani prvi višestranački izbori 1990. godine i razdruživanje Hrvatske od Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. *Glas Koncila* je u jesen 1989. jasno ocrtao stav koji Crkva zauzima po pitanjima demokratskih procesa⁸³, pa u komentaru *Biskupi i Jelačić* (NN, GK, 1989, 42 [801]: 2) – tematizirajući pismo koje su biskupi uputili s njihova skupa u Đakovu – piše: „Polazeći od tisućljetnog saborskog iskustva hrvatskoga naroda a pred nadom procvata demokratskog pluralističkog europskog zajedništva koje bi i nas imalo obuhvatiti, hrvatski katolički biskupi, svom snagom evanđeoske vjere, zauzimaju se za rast istinske demokracije u svome narodu“. Donoseći citate iz tog pisma, posebno se napominje da biskupi ističu kako „Hrvati imaju tradiciju parlamentarnog načina ostvarivanja svojih prava i ciljeva, čemu je povijesni izraz stoljetna institucija Hrvatskog sabora kao neprekinutog oblika trajanja hrvatskog državnog prava i pravne države. U skladu s općim etičkim načelima podupiremo nastojanja da u obnovljeni Hrvatski sabor uđu predstavnici naroda opunomoćeni slobodnim izborima, da to bude mjesto gdje će se donositi pravedni zakoni, postavljati prava pitanja i bez straha, suvereno i neuvjetovano, pronalaziti rješenja bitna za život svih građana.“

⁸³ Pišući o nekim kulturnim obilježjima današnjega vremena, među kojima i o demokratizaciji, o kojoj je govorio i Drugi vatikanski koncil, Rafko Valenčić (2015: 310) ističe: „Na antropološkoj razini demokracija je osnovana na jednakosti svih ljudi na temelju ljudskog dostojanstva i poziva koje čovjek otkriva, štiti i promiče. Na teološkoj razini demokracija je utemeljena u čovjeku kao slici Božjoj, obdarenom dostojanstvom i pozivom da u životu i u vječnosti živi u zajedništvu sa svojim Bogom i pozvanima. Koncil je u tom pogledu učinio velik iskorak kad je, s jedne strane, dao priznanje svjetskim udrugama (Ujedinjenim narodima) i ustavnim zakonima država svijeta, koje promiču dostojanstvo, prava i odgovornosti osobe. S druge pak strane, teološkom refleksijom pridonio je dubljem razumijevanju demokracije. Ako već društveni zakoni prihvaćaju ljudsku različitost, bogatstvo, prava i dužnosti, Božji zakoni govore da je čovjek obdaren Božjim darovima, karizmama, koje prima za osobni duhovni razvoj i razvoj društva.“

I početkom 1990. godine jasno se ističe da je, kako to stoji i u naslovu komentara, *Crkva za političke slobode* (NN, GK, 1990, 1 [812]: 2). U tekstu se navodi da se i u Hrvatskoj budi i razvija politički pluralizam što i Crkvi nameće potrebu da zbivanja prouči i da se u njima snađe. Ponavlja se da Crkva ne stoji uz jednu ili drugu političku stranku, nego uz narod koji traži pluralizam i demokraciju, te se pritom navode primjeri iz više javnih nastupa visokih crkvenih poglavara:

„Nema, dakle, nikakve sumnje da naše crkveno vodstvo potiče vjernike da po svojoj savjesti sudjeluju u aktualnom političkom životu. Odgovorno sudjelovanje u skrbi za zajedničko narodno i društveno dobro moralna je dužnost svakog građanina, a to znači da je za vjernika to vjerska dužnost, da je za to i Bogu odgovoran. Također je očito da naše crkveno vodstvo ističe kako različite političke stranke imaju pravo postojati i djelovati, posebno imaju pravo nuditi svoje programe za rješavanje političkih, društvenih i ekonomskih pitanja. To pak znači da im je javna vlast dužna to pravo osigurati. Vladajuća komunistička stranka ne može odgovoriti zahtjevima ovog povijesnog trenutka time što je osobito u ove božićne dane dopustila više vjerskih priloga na radiju, na televiziji i u novinama. Oстане li na tome, dobio bi se neugodan dojam da parcijalnim ustupcima smiruje javnost i, premda neizravno, nudi Crkvi partnerstvo na uštrb drugih“,

Koliko je ta tema bila aktualna na početku 1990. godine svjedoči i komentar u sljedećem broju naslovljen *Odgoj za slobodne izbore* (NN, GK, 1990, 2 [813]: 2). Pozivajući se na naučavanje Drugoga vatikanskoga koncila – koji je još 1965. „ne samo uočavao važnost demokratskih izbora ondje gdje ih je već bilo, nego je očito predviđao za ono doba nevjerojatni procvat demokracije i u svim drugim zemljama“ – u komentaru stoji da se suvremena Crkva zauzima za demokraciju, te smatra „svojom dužnošću odgajati vjernike za zrelo i odgovorno služenje građanskim pravom glasa“. U tekstu se zatim razlaže koncilsko učenje o služenju pravom glasa koje „nije dovoljno proglasiti nego da treba ljude osvijestiti kako bi se njime znali služiti“. „U tom je smislu bez sumnje potrebno poticati i ostvarivanje svih uvjeta koji se traže da građani doista mogu biti informirani o političkim programima, da mogu sasvim slobodno odlučivati, sasvim slobodno i tajno davati svoj glas te biti sigurni da izborni sistem neće biti manipuliran od onih koji su na vlasti.“ Upozorava se pritom kako Koncil uči da treba „posvetiti veliku skrb građanskom i političkom odgoju“, napose mladeži, te se ističe da se svi vjernici po savjesti moraju zauzimati da izbori budu doista slobodni i tajni, te da sve političke stranke imaju jednake mogućnosti organiziranja, održavanja svojih skupova i iznošenja svojih programa u svim medijima te kandidiranja svojih predstavnika.

Zauzimanje za demokraciju i slobodne izbore jasno je izraženo i na susretu visokih predstavnika vjerskih zajednica s najvišim predstavnicima tada aktualne državne vlasti u Hrvatskoj, pa se u komentaru o tome događaju, naslovljenom *Otmjeno i jasno* (NN, GK, 1990, 4 [815]: 2) ponavlja stav Crkve da „je demokracija onaj sustav i način društvenoga

življenja koji najviše odgovara Božjemu naumu i za koji su se vjernici po savjesti dužni zauzimati“. Decidirano se ističe kako to „znači da se naša Crkva otvoreno i što djelotvornije želi zauzimati za višestranački politički sustav, ostajući kao ustanova izvan bilo koje stranke a pomažući vjernicima da svaki stranački program vrednuju u svjetlu kršćanske i humanističke etike“. Napominje se da demokracija „znači slobodu ne samo osoba nego i naroda“, te se Crkva „stoga mora zauzimati za sva prava naroda u očuvanju i razvoju svih sadržaja i oznaka njegove samobitnosti“. U kontekstu nadolazećih izbora, ističe se kako će „Crkva upotrijebiti sve svoje mogućnosti da u doba pripremanja izbora za nove organe vlasti potakne u svakom vjerniku svijest o političkoj odgovornosti, potrebu da se što potpunije informira o programima i osobama kojima će dati svoj glas.“

Trenutak koji je omogućio rađanje višestranačja prepoznat je i kao trenutak nacionalnoga pomirenja, pa se u komentaru *Nacionalno pomirenje* (NN, GK, 1990, 8 [819]: 2) ističe:

„Otkako su i u SR Hrvatskoj registrirane, što znači i zakonski priznate, različite političke stranke, moguće je mnogo određenije govoriti o onome što se obično zove nacionalnim pomirenjem. Očito je, naime, da postojeća državna vlast priznavanjem političkih stranaka priznaje zakonsku mogućnost da stanoviti broj građana sasvim drukčije i na različite načine nego dosad vladajuća komunistička partija misli i nastoji glede političkog, što znači društvenog i ekonomskog, uređenja. Moguće je, dakle, ne samo različito poimanje socijalizma marksističkog nadahnuća, nego također i sasvim nemarksistički stav. Moguće je i političko usmjerenje koje se ne želi nazivati socijalističkim. Moguće je svako političko mišljenje i zauzimanje koje ne poziva na primjenu zločinačkog nasilja. Ako se svim građanima najrazličitijih, i to javno izrečenih, političkih mišljenja priznaju sasvim jednaka građanska politička prava, onda je zapravo riječ o nacionalnom pomirenju.“

Da nema „nikakve sumnje da se Kristova Crkva po cijelom svijetu i u ovom našem narodu zauzeto raduje procesu demokratizacije“, jasno se ističe i u komentaru *Tko to plaši birače?* (NN, GK, 1990, 10 [821]: 2), u kojemu se poziva na izjavu Komisije *Iustitia et pax* u kojoj se upozorava na određene opasnosti koje prijete od tada još uvijek živućeg jednopartijskoga vladajućeg sustava:

„To događanje višestranačja i to nezaustavljivo pribjegavanje slobodnim izborima kao jedinom kriteriju narodne volje, i stoga zakonitosti vlasti, krenulo je u nezaustavljivi pohod od Baltika i Jadrana do Tihog Oceana, a vjernik je navikao u tako epohalnim zbivanjima prepoznavati znakove vremena i Božju volju. U tom je svjetlu razumljivo da Katolička Crkva s jedne strane potiče sve svoje članove da se svaki na svoj način ali što odgovornije zauzimaju u političkom životu u prilog istinskog ostvarenja demokracije i pluralizma, sasvim slobodnih i ni od koga manipuliranih izbora. Što god narod slobodno odluči bit će bolje od onoga što mu se nametalo da glasovanjem samo potvrđuje. No, istodobno Crkva mora izražavati zabrinutost što još uvijek više ili manje djeluju pritisci poznatog jednovlašća.“

U tom se smislu potiče i na dosljedno poštivanje slobode javne riječi i političkoga natjecanja:

„Ako se jednom odustalo od optuživanja i suđenja zbog verbalnog delikta, smiju li danas ne samo predstavnici raznih političkih skupina nego i organi vlasti javno optuživati nekoga zbog onoga što je rekao ili mu se pripisuje da je rekao, huškati na njega pravosudne i istražne organe, prijetiti mu hapšenjem? Doista je čudno da visoka predstavništva državne vlasti na taj način ulaze u političko razračunavanje među strankama. Ako već predstavnici jedne stranke smiju javno prigovarati predstavnicima druge stranke, kako smiju državni organi smetnuti s uma da više nisu ili da barem ne bi smjeli biti oruđe stranke koja je još sama na vlasti? Premda se vjerojatno neće ostvariti prijetnje zabrana i hapšenja, takvi postupci organa vlasti doista zastrašuju široke slojeve, utvrđuju mnoštvo u nepovjerenju prema demokratizaciji i tako smanjuju slobodu izbornog odlučivanja. [...] Komisija 'Justitia et pax' u ime najodgovornijih u našoj domaćoj Crkvi sve poziva na trijeznost i dosljednu demokratsku zakonitost. Što god tko govorio i predlagao, vrijeme je pustiti narodu da to čuje, da o tome razmisli te da u slobodnim izborima prihvati ili odbaci. Ni javna glasila ne smiju zaboravljati da više nisu glasila jedne stranke te da ni njihovi slobodni komentatori ne smiju više biti poglavito njezini glasnogovornici ili – što bi bilo još gore – provoditelji trenutačne sigurnosne taktike. Crkva će, koliko je do nje, biti sretna da se što manje mora javljati svojim upozorenjima za javnost, ali također spremna poslužiti javnosti kad bi inače uzmanjkale jasnoće, hrabrosti i dosljednosti.“

U komentarima se isticalo i pitanje (ne)sudjelovanja Hrvata koji žive izvan domovine u predstojećim izborima (NN, *U predizbornim mukama*, GK, 1990, 11 [822]: 2), ponovno se isticao problem zastrašivanja građana uoči izbora (NN, *Za mirna i sigurna vremena*, GK, 1990, 12 [823]: 2), a da je predizborno vrijeme bilo naročito napeto svjedoči i komentar *U sjeni pištolja* (NN, GK, 1990, 13 [824]: 2) o pokušaju napada na osnivačkoj skupštini Hrvatske demokratske zajednice u Benkovcu na predsjednika HDZ-a dr. Franju Tuđmana. „Pred narodom i pred povijesti najodgovornija je vladajuća stranka. Ona je dužna odmah uspostaviti red, osigurati mirne i sasvim slobodne izbore, zajamčiti da neće biti manipulacije s njihovim rezultatima. Ako to ne bi mogla – a misli ozbiljno – preostalo bi joj to javno priznati i do kraja se solidarizirati s ugroženim narodom“, upozorava se u tom komentaru.

Broj za brojem *Glas Koncila* donosi komentare o predizbornoj tematici, dotičući se, među inim i zanimljivoga pitanja odnosa koji bi svećenici trebali zauzeti u aktualnom trenutku, a pozivajući se na predizborno pismo biskupa kleru. Tako se u tekstu *Evangelizacija politike* (NN, GK, 1990, 14 [825]: 2) ponavlja kako biskupsko pismo „ističe da na društveno-političkom polju u najširem smislu riječi Crkva ima 'proročki zadatak prvog reda'“, te se nastavlja:

„Nema, dakle, nikakve sumnje da se vjernici po tom proročkom zadatku kao članovi građanskog društva moraju najodgovornije uključiti u politički život svoje domovine. [...] No, reklo bi se da je vjernicima laicima donekle lakše nego vjernicima svećenicima. Jer, vjernik laik, slijedeći glas dobro odgojene savjesti i političke razboritosti, bez ikakva skanjivanja izabire onu stranku koja – koliko on može razaznati – nudi najčovječniji i Evandjelju najsukladniji program i koju vode ljudi koji su vrijedni narodnoga povjerenja. Za tako izabranu svoju stranku vjernik laik će se javno zauzimati, propagirati je, sam za nju glasovati, ako je potrebno preuzimati u njoj odgovarajuće službe ili kandidaturu na njezinoj izbornoj listi. Svećenik pak mora vjernike poticati na takvo zauzimanje, pomagati im da se ne zabune u izboru stranke, da znaju razlikovati pravu namjeru od moguće obmane u političkim programima, ali sam u ime Crkve ne smije nikoju stranku niti ikoji

određeni politički program svojim vjernicima nametati. Ne smije ih u ime Crkve ni od koje stranke odvrćati, osim ako bi bila riječ o stranci koja svojim programom sama odbija vjernike. Razumije se da se tu od svećenika traži vrhunsko zauzimanje koje uključuje hrabrost i suzdržljivost. Nikoji vjernik ne smije se od svoga župnika, odnosno predstojnika svoje vjerske zajednice, osjetiti odbačenim ili manje bliskim zato što je izabrao ovu a ne onu političku stranku. No također nikoji vjernik ne smije u ovo presudno doba ostati bez proročkog svjetla što mu za njegov politički život mora doći od Crkve i po svećeničkom služenju. Razumije se – i biskupi to ističu – da svećenik, kao i svaki redovnik i redovnica, ima pravo izabrati stranku za koju će glasovati te da kao čovjek ne mora kriti ni svoju privrženost toj stranci ni razloge koji ga na to navode. Među zrelim ljudima, kojima demokracija i pluralizam nisu sasvim strani, vjernici će zacijelo znati razumjeti i poštivati politički stav svoga svećenika ne doživljavajući to kao pritisak na svoju savjest.“

U sljedećem uskrsnom broju, u komentaru *Čega se treba bojati* (NN, GK, 1990, 15 [826]:

2), promišlja se o onome što bi moglo slijediti nakon izbora:

„Bilo bi naivno misliti da u našim okolnostima neće više biti mržnje i nasilja, da se jedni neće i nepravедnim nasiljem braniti od poraza a da drugi neće pobjedu više ili manje zlorabiti za osvetu. Nije stoga čudo što je širom domovine i u ove uskrsne a najneposrednije predizborne dane mnogo bojažljivih koji žele ostati postrani da se ne nađu na možda mogućim spiskovima. Crkva, koja je poslana prožimati svijet uskrsnom slobodom protiv svakog straha i progona, ovih je tjedana zdušno pozivala i još uvijek poziva ljude neka se oslobode straha. Ovo što se događa nije ničija taktička varka ni obmana kao što ni uskrsli Krist nije bio bestjelesna prikaza. Događanje demokratizacije jest nezaustavljivo. Ali ovo doista nije uskrsna završnica povijesti. Stoga Crkva, oslobađajući ljude od predizbornog straha, istodobno i sama strahuje od mogućih poslijeizbornih nesreća. Dužni smo svi zajedno dok ima vremena moliti i djelovati da se nakon izbora – koliko god oni bili više ili manje slobodni i kakvi god bili njihovi rezultati – ne nađemo u usplamtjelom vrtlogu osvećivanja, žigosanja onih koji budu poraženi ili ostanu u manjini. Dok suvremena Crkva, vođena proročkim učenjem Ivana Pavla II., visoko vrednuje naciju kao način življenja čovječnosti, istodobno je svjesna da u mnogim svijestima privrženost vlastitoj naciji uključuje preziranje druge nacije te se ne može zadovoljiti uzdizanjem svoga bez uklanjanja i ponižavanja tuđega. Dok u sklopu ostvarivanja nevjerovatnih nada doživljavamo proplamsaje zaslijepljene i nevjerovatno drske sebičnosti poput onog proglašenja Srpske narodne obnove da se izbori u Sloveniji i Hrvatskoj ne smiju održati dok se ne 'utvrde i osiguraju historijske i pravedne granice Srbije, zajedničke države svih Srba koji žive u sadašnjoj Jugoslaviji', ne možemo naivno misliti da tolika drskost koja nije od jučer ne izaziva suprotnu nerazumnu mržnju. Ali s mržnjom nema budućnosti. Nema opravdane osvete. Dužnost je Kristovih vjernika i svih humanista da napokon prekinu začarano kolo osvećivanja. Tko se nakon izbora nađe u mogućnosti vladanja ili većeg sudjelovanja u vlasti, dužan je već sada biti spreman obuzdavati svaku osvetu. Ako je bila moguća 'revolucija svijeta' prožeta dahom uskrsnuća, zašto ne bi bilo moguće da demokracije što se rađaju ili će se roditi iz predstojećih izbora budu označene duhovskim dahom opraštanja, razumijevanja i ljubavi među pripadnicima različitih jezika, kultura, nacionalnih i vjerskih zajednica.“

Nije li tako moralo biti?, pita se, pak, komentator *Glasa Koncila* u naslovu svoga postizbornoga promišljanja (NN, GK, 1990, 19 [830]: 2):

„Narod je, dakle, glasovao za demokraciju, i to je glavni rezultat ovih izbora. Budući da smo opetovano upozoravali kako je demokracija najviši domet ostvarenja Evanđelja u društvenom i državnom životu, možemo reći da se naše političke prilike razvijaju u evanđeoskom smislu povoljno. Nema također sumnje da su građani velikom većinom pokazali kako im je jako stalo do sudbine njihova naroda i njihove domovine, da su – kako netko istinito primijeti – nakon toliko desetljeća potiskivanja nacionalne svijesti Hrvati pred glasačkim kutijama osjetili potrebu prije svega biti Hrvatima pa zatim razmišljati o inačicama političkih programa. Ne treba posebno isticati da smo kao vjernici odavno tvrdili kako je narodnost, pripadnost određenoj naciji, ne samo

etnička ili politička, nego također vjerska vrijednost, jer pripada integralnoj čovječnosti koja je temeljna zadaća biblijske vjere. Znači da kao vjernici moramo biti zadovoljni i s tom značajkom ovih naših izbora. Ako pobjeđuju demokracija i rodoljublje, kršćani dolaze na svoje te mogu biti zadovoljni bez obzira na to koja stranka ima koliko glasova odnosno zastupničkih mjesta u Saboru. Moglo bi se jedino postaviti pitanje je li uz demokraciju i rodoljublje, odnosno domoljublje, jednako osiguran i pluralizam. Ima glasova da bi na pomolu mogla biti vlast jedne stranke namjesto dosadašnje vlasti jedne – partije. Usuđujemo se uzdati da te opasnosti zapravo nema. Ako je odista trebalo pod uspješnim vodstvom čelnika HDZ-a izaći iz jednopartijskog jednoulja i neizdržive ugroženosti hrvatskog naroda, jednako će tako trebati odmah se hvatati u koštac s nezaobilaznim ekonomskim i drugim društvenim pitanjima pred kojima će se u hrvatstvu složni Hrvati i drugi građani Hrvatske zacijelo razlikovati u mišljenjima i političkim programima, što je sasvim u redu. No iznad svega je važno što se tekuća politička promjena u cijeloj republici Hrvatskoj zbiva bez opasnijih potresa, što i nehrvatski žitelji Hrvatske shvaćaju da im je budućnost zajedno s Hrvatima i da nema smisla biti instrument ikoje političke snage iz druge republike. Toliki mir što čudi neke inozemne i domaće promatrače nije znak umrtvljenosti nego nesumnjive discipline i političkog realizma žitelja Hrvatske.“

I komentar *Jasnoća plebiscita* (NN, GK, 1990, 20 [831]: 2) u sljedećem broju posvećen je neposrednim dojmovima prvih višestranačkih izbora, te se zaključuje da se nitko „više u svijetu koji se smatra demokratskim neće ni smjeti ni moći ponašati prema hrvatskom narodu kao da se ovo nije dogodilo“, te se ističe: „Svako rješenje koje bi bilo suprotno tako jasno i zakonito izraženoj volji naroda bilo bi – okupacija, bezakonje koje nikakvim državno-pravnim prividom nikoga ne bi moglo vezivati u savjesti. Nijednu, naime, državnu tvorevinu na svom području koja ne bi bila u skladu s tim plebiscitom narod ne bi mogao smatrati svojom državom.“ Dodaje se pritom kako se u tom „jedinственom trenutku“ hrvatski narod, zajedno sa svim građanima Hrvatske, oslobađa mnogih svojih frustracija i osjećaja manje vrijednosti, te se zaključuje:

„Vrijedilo je, naime, sve ovo podnijeti da bi se u osvit novoga doba moglo ovako suvereno navijestiti slobodu, pravo i neporecivu veličinu brojem maloga naroda. Kristovi vjernici u hrvatskom narodu – ne smatrajući se nimalo vrednijima i nimalo većim Hrvatima od Hrvata drugih vjera i svjetonazora – radosno, su što u svemu tome vide ostvarivanje povijesti spasenja u povijesti svoga naroda. I svjesni su da će novo doba tražiti od Crkve novo, vrlo odgovorno, ali zbog novih prilika drugačije služenje narodu.“

Toj je, pak, temi pola godine kasnije posvećen komentar *Crkva poslije izbora* (NN, GK, 1990, 46 [857]: 2) u kojemu se tematizira ponašanje Crkve nakon uvođenja demokracije:

„U doba totalitarnih vlasti kršćani su u svim zemljama takozvanog realsocijalizma znali što im je činiti. U doba kad se ta boljševička vlast stala rušiti, bolje rekavši u sebe urušavati, Crkva je u pravi čas jasno i glasno progovorila u prilog demokracije potičući vjernike – a to je postalo poticajem i za sve građane – da vrlo ozbiljno shvate svoje pravo glasa, da iskoriste to pravo i da svojim glasovima pomognu do vlasti onoj stranci ili onim strankama koje daju jamstvo da će unapređivati zajedničko dobro svih građana u pravednosti i slobodi, poštivajući i čuvajući sva različita bogatstva nacionalnih, religijskih i drugih kulturnih baština. U državama u kojima se upravo provode ili će se uskoro provesti slobodni izbori Crkva i danas djeluje u tom smjeru. Ostajući kao zajednica izvan političkih stranaka, ona svakog svog vjernika laika upućuje da se odgovorno uključi u politički život, da izabere stranku kojoj će dati glas, da bude vrlo pozoran kako se ne bi u tako odlučnom času povijesti svoga naroda dao zavesti od koje stranke koja možda

daje slatka obećanja, a u svom programu sadrži dosadašnju i buduću praksu nečovječne prisile protiv prava osobe, obitelji i naroda, dapače protiv Boga. Političke stranke koje žele na izborima pobijediti svjesne su kolika je snaga Crkve u narodu te redovito nastoje u predizborno doba kad teže k vlasti – također u prvo poizborno doba kad žele vlast sačuvati i utvrditi – biti prepoznatljivo dobre s crkvenim predstojnicima, čak vidljivo nazočne na crkvenim slavljinama. Svoju dobrohotnost izrazit će ponajprije proglašavanjem Božića i još kojeg crkvenog blagdana neradnim danima, pustit će vjerske sadržaje u redoviti građanski tisak, na radio i na televiziju – u čemu je moguće pretjerivanje i mjerom i stilom – dopustit će vjeronauk u školama na ovaj ili onaj način. Ali nakon toga, u novom razdoblju i pod novom vlasti Crkvi se može dogoditi da se naglo osjeti emarginiranom, istisnutom na rub, više ili manje suvišnom u društveno-političkom pogledu. [...] U istom se smislu može zamijetiti da novi nosioci vlasti i dalje očekujući od Crkve što bezrezervnije slaganje i potporu za svoje pothvate u korist naroda, kao da od te Crkve – kao zajednice koja redovito progovara na usta svoje hijerarhije i svojih javnih radnika – ne očekuje kritičke primjedbe i poticaje za trajno premišljanje i ispravljanje svoga djelovanja. Nije riječ o tome da svećenici preuzimaju političke ili upravne službe. Naprotiv! Riječ je o tome da Crkva i dalje i sve više bude glas javne savjesti, korektiv protiv svake mogućnosti novog jednonumlja ili jednovlašća. Ne klerikalizam, ne suvladarstvo Crkve i bilo koje stranke, nego doista laičko društvo i u njem doista slobodna Crkva koja ima svoje stavove i na koju državno vodstvo i svi javni djelatnici računaju kako je uobičajeno i utvrđeno u uvjetima i razmjerima istinske demokracije.“

U mjesecima koji su dolazili slijedili su bitni događaji u razvoju mlade demokracije, donošenje prvoga demokratskog ustava, referendum, te razdruživanje od SFRJ-a. U komentaru *Ustav kao božićnica* (NN, GK, 1990, 52 [863]: 2) godina na izmaku naziva se blagoslovljenom, a novi Ustav njezinom krunom i pravom božićnicom, uz isticanje da se Crkva novome Ustavu iskreno raduje:

„Novi Ustav ne daje joj nikakvih privilegija, čak ne ističe ni njezine povijesne zasluge za narod, utvrđuje rastavu Crkve od države, sasvim je demokratski, svjetovni u najboljem koncilskom smislu. Crkva se i tome raduje. Važno joj je da taj Ustav u središtu pozornosti i u temelj prava stavlja čovjeka. Novi hrvatski Ustav doista je prije svega human. Oslobođen balasta bivšeg ideološkog jednonumlja, bezbrojnih paragrafa i umetaka koji su morali u prividno demokratskom ruhu prije svega ostaviti vladajućoj grupi slobodne ruke da djeluje mimo-pravo, Ustav je sada vrlo kratak. I baš u toj kratkoći gotovo je nesrazmjerno ispunjen ustavno utvrđenim izrazima skrbi za čovjeka. Dok se s jedne strane utvrđuju načela i praksa naravnog privređivanja i trgovanja po zakonima tržišta, s druge se strane istodobno država obvezuje skrbiti za svako bilo na koji način ugroženo ili prikraćeno ljudsko biće.“

Ističe se pritom „da ovaj Ustav nije ni po čemu etnokratski“, da štiti i potiče rast zajednice hrvatskoga naroda, „ali tom narodu u njegovoj vlastitoj državi ne daje ni mrvicu vlasti više nego svim ostalim državljanima“, jer je politički subjekt i nosilac suverenosti „zajednica državljana koja ustavno i zakonski odlučuje i o neotuđivim domovinskim pravima hrvatskoga naroda“. „Hrvati vjeruju u demokraciju, a svi prigovori o navodnom hrvatskom etnocentrizmu novog Ustava sasvim su bez temelja“, zaključuje se u komentaru.

Sljedeći je korak u procesu demokratizacije i samostalnosti bio referendum, te potom i konačno razdruživanje od SFRJ-a. I o tim je temama, aktualnima 1991. godine, redovito pisao *Glas Koncila* i u svojim komentarima. U tekstu naslovljenom *Referendum i vjernička savjest*

(NN, GK, 1991, 17 [881]: 2) navodi se da predsjednici šest republika što se još uvijek nalaze u državnom savezu SFRJ-a najavljuju referendum, te se promišlja:

„Hoće li na prostoru sadašnje Jugoslavije i dalje biti savezna država ili će se republike osamostaliti i povezati u savez država, ili će se pojaviti neko treće rješenje – o tome bi trebao izravno odlučiti narod. Premda se o najavljenom referendumu malo zna, gotovo je sigurno da će se on uskoro održati, a još je sigurnije da će o njegovim rezultatima uvelike ovisiti budućnost svih žitelja ovih naših prostora. Znači da odnos prema tom referendumu i za svakog vjernika postaje pitanje savjesti. Stoga se i Crkva kao zajednica mora u tome odgovorno postaviti. Po Božjoj volji i po izričitim koncilskim uputama, Crkva je dužna vjernicima pomoći da u javnom životu postupaju što slobodnije i što odgovornije. Tako Crkva pomaže i narodnim i državnim zajednicama da postaju sve čovječnije.“

Taj je komentar i svojevrsni pledoaje za političku pismenost jer autor navodi da „potičući vjernike da preuzimaju političku odgovornost, Crkva ih izravno potiče i na upoznavanje političke stvarnosti“.

I u komentaru *Koncilski nauk za referendum* (NN, GK, 1991, 20 [884]: 2) piše se o prigodnoj poruci kojom kardinal Kuharić „potiče vjernike da na dan važnoga referenduma po savjesti izvrše građansku dužnost“. U komentaru se otvoreno poziva vjernike da glasaju protiv ostanka u Jugoslaviji i za hrvatsku samostalnost:

„Ovaj put je riječ o referendumu kojim narod – svi građani Republike Hrvatske – treba izravno odlučiti o sudbini svoje države. Poštujući svačiju slobodu političkog opredjeljenja ne možemo kriti presudno značenje hrvatskog i katoličkog iskustva u svih sedam desetljeća obje Jugoslavije. [...] Možemo mirne savjesti reći da je Jugoslavija, svaka dosadašnja i sadašnja Jugoslavija, za Hrvate i za katolike negativno iskustvo. Od početka je u Jugoslaviji zapravo neprikladno biti po narodnosti Hrvatom i po vjeri katolikom. Bilo je razdoblja kad je to moglo biti manje neugodno, ali nikad nije postalo ugodno. Odrješito hrvatsko opredjeljenje redovito se u Jugoslaviji smatralo državnim opasnošću. Katolištvo se u obje Jugoslavije tretiralo kao tuđinska ideologija. Posljedica tako shvaćenog i u praksu provedenog jugoslavenstva je sve manji broj Hrvata u Jugoslaviji i u samoj Republici Hrvatskoj sve nepovoljniji položaj Katoličke Crkve. Muslimani bi mnogo toga imali reći o svom iskustvu u Jugoslaviji. I pravoslavni vjernici u Republici Hrvatskoj imaju razloga razmisliti u što bi ih vodilo služenje interesima beogradskog centralizma protiv životnih probitaka njihove hrvatske domovine. Nema smisla zatvarati oči pred tim činjenicama. Bio bi grijeh obnavljati neuspjele eksperimente uz cijenu tolikih gubitaka. Stoga držimo da će vjerničke savjesti u ovom referendumu bez mnogo dvoumljenja poticati da se na plavom listiću zaokruži ZA a na crvenom PROTIV. Tko uspije drugačije oblikovati savjest, zajamčena mu je sloboda savjesti i nitko ga ne smije osuđivati, ali dužni smo jedni druge prosvjetljivati za ispravnije oblikovanje savjesti.“

I komentar sljedećega broja *Nezaobilazna odluka* (NN, GK, 1991, 21 [885]: 2) ističe da je prvi takav referendum u povijesti hrvatskoga naroda sudbinski za budućnost države Hrvatske i svih njenih građana:

„Referendum je pokazao da je građanima Hrvatske, a osobito hrvatskom narodu, iskustvo obje Jugoslavije toliko negativno da treća više ne može doći u obzir. [...] Važno je primijetiti kako je referendum u Hrvatskoj prošao bez incidenta, u miru. Mir je bio čak i na područjima gdje su Srbi većinsko stanovništvo i zacijelo da nije bilo blokade što su je izvršili domaći i uvozni srpski

ekstremisti, u pojedinim pravoslavnim selima u referendumu bi sudjelovao veći broj hrvatskih Srba. No rezultat ovog referenduma i za Srbe koji su izloženi teroru ekstremističkih boraca neostvarive Velike Srbije naviješta bolje, sigurnije i mirnije dane. Hrvati i Srbi znaju i znat će živjeti zajedno u gradskoj jednakopravnosti i ljudskom poštovanju osobito kad prestanu skrbničke manipulacije i provociranja etičkih sukoba iz boljševičkih unitarističkih i šovinističkih velikosrpskih redova. Odluka za samostalnu i suverenu Hrvatsku iskazana tako velikom većinom vraća ugled hrvatskom narodu u međunarodnoj javnosti u kojoj je dosad neprestano smišljeno klevetan i potkapan. Rezultat referenduma nezaobilazna je činjenica i za službenu međunarodnu javnost koja nakon svega neće moći više ustrajati u svojoj inertnosti i dalje robovati starim, možda nekad za njih dobrim, rješenjima. Istina je da nijednom narodu sloboda ni samostalnost nije bila 'darovana na tanjuru' već se svaki narod za nju izborio. Odazivom na referendum i svojim takvim glasovanjem, a što je za neke – osobito Hrvate na radu u inozemstvu – zahtijevalo i žrtve, narod je učinio velik demokratski korak u sudbinskom nastojanju za svoju bolju budućnost. I taj čin, takav stav naroda, obvezuje sve realne snage kako u raspadajućoj dosadašnjoj federaciji tako i u svijetu, to više što time ne ugrožava ničije pravedne interese.“

Nakon referenduma, u komentaru *Pred raspletom* (NN, GK, 1991, 23 [887]: 2), upozorava se da je velikoj većini građana „raspadajuće državne tvorevine zvane Jugoslavija“ dosta političke krize, neizvjesnosti, uznemirenosti i prijetnji ratom, te se nastavlja:

„Takvo raspoloženje većine građana moralno i politički obvezuje odgovorne političke prvake, osobito one koji su dugo vremena odbijali stvarne pregovore, koji su sve činili da se situacija pogorša umjesto da se popravi. Nakon svih kušnji i teškoća kroz koje smo prošli, uglavnom je jasno što bi različite i sukobljene političke snage htjele: očito je da jedni ne odustaju od agresije, od projekta tzv. Velike Srbije, a drugi i ne mogu odustati od obrane svojih pravednih interesa. I dokle god bude postojala pogibelj rata i dokle god ne bude međunarodne nadležne vlasti koja će raspolagati prikladnim snagama, dotle se neće moći zaniijekati vladama, pošto budu iscrpljene sve mogućnosti mirnih pregovora, pravo na zakonitu obranu. Državnici i ostali koji su odgovorni u državnoj upravi dužni su štiti opstanak naroda koji su im povjereni, postupajući ozbiljno s tako ozbiljnim stvarima. No, jedno je upotrijebiti oružje u pravednoj obrani naroda, a drugo htjeti podjarmiti druge narode' – uči Drugi vatikanski koncil u pastoralnoj konstituciji o Crkvi u suvremenom svijetu. Hrvatski narod i građani Republike Hrvatske na referendumu održanom 19. svibnja jasno su izrazili svoju volju, a demokratski izabrani predstavnici okupljeni na zasjedanju Hrvatskog sabora u četvrtak 30. svibnja donijeli su odluke koje bi morale voditi u rasplet sve nepodnošljivije krize. Sabor je ponudio posljednji rok za sporazumno razrješenje krize i stvaranje saveza suverenih republika – država ili, ako se to ne postigne, obvezao je odgovarajuće strukture da pripreme razdruživanje i osamostaljenje Republike Hrvatske. I jednu i drugu povijesnu i sudbinsku odluku legitimni predstavnici hrvatskog naroda i drugih građana Hrvatske žele ostvariti u miru i bez ugrožavanja ičijih pravednih interesa.“

Nakon što je konačno i proglašeno razdruživanje od SFRJ-a te hrvatska neovisnost 8. listopada, *Glas Koncila* donosi komentar *Crkva i hrvatska državnost* (NN, GK, 1991, 42 [906]: 2) u kojemu stoji:

„Ponajprije, vjernik se mora radovati što se i u ovako tjeskobnim i zbunjujućim vremenima na društvenom i političkom području pokazuje izvorna volja u duhu slobodnoga i samosvjesnoga naroda. Tako se, naime, ostvaruje drevna spoznaja da je glas naroda glas Božji, 'vox populi – vox Dei'. Unatoč različitim teorijama i kriterijima o zakonitosti vlasti, zakoniti je vladar uvijek bio onaj kojega je takvim prihvaćao politički narod, što znači oni koji su u državi imali pravo birati. Kad su, kao u naše doba i u ovom slučaju, taj politički narod svi punoljetni državljani, onda su ostvareni najpogodniji uvjeti da se kroz volju narodnu doista izrazi volja Božja. Stoga takve narodne odluke obvezuju vjerničku savjest, bilo da je riječ o vjerniku kao pojedincu bilo o vjerničkoj zajednici – Crkvi.“

4.2.2.7. Domovinski rat

Komentari *Glasa Koncila* u vrijeme Domovinskoga rata (1991. – 1998.)⁸⁴ redovito su se bavili aktualnim događajima i političkom situacijom koja „opet postaje bremenita strahovima“ i krvožednicima koji se javljaju „pošto smo doživjeli čudesnu promjenu dotad komunističkih država Europe gotovo bez prolijevanja krvi, pošto smo i u našoj zemlji doživjeli rađanje demokracije i smjenu vlasti bez kapi krvi“. Upozorava se na to u komentaru *Bilo bi nemoralno popustiti* (NN, GK, 1990, 33 [844]: 2) u kojemu stoji:

„Kad je već povijest pošla u veliku promjenu bez krvi, to su očito pokušaji protiv povijesnog razvoja, težnje da se ne dogodi ono što se mora dogoditi. U doba kad se borba za oslobođenje naroda uspješno i sve uspješnije provodi na način velikoga Gandija i u duhu Evanđelja, ti sijači mržnje pokazuju da vjeruju samo nasilju. Trebalo bi ih pustiti da do kraja pokažu svijetu svoje pravo lice, sva njihova zloća da ishlapi na suncu suvremene svjetske javnosti. No, dotle oni mogu još mnogo učiniti. Stoga su na mjestu i oprez i budnost i mudrost da se sačuva demokracija što se tek počela razvijati. Da se sačuva i narodna sloboda bez koje – kako očito pokazuju događaji u suvremenom svijetu – nema ni slobode čovjeka građanina.“

Na opredjeljenje za demokraciju upozoravalo se i u komentaru *Zlu ne trebalo* (NN, GK, 1990, 50 [861]: 2), uz jedan medijski istup generala JNA Veljka Kadrijevića, dodajući kako je duboko uznemirujuće „i u svakom društvu zazorno da ministar vojni prijeti primjenom vojne sile u rješavanju političkih previranja unutar države, ne čekajući ni sugestiju ni odluku vrhovnog komandanta, u ovom slučaju Predsjedništva SFRJ“, te se nastavlja:

„Čovjek koji misli da smije izdati nalog za pokretanje vojne sile unutar države – što znači pokrenuti građanski rat bez obzira na njegovo trajanje i ishod – jednako bi mogao misliti da smije navijestiti rat drugoj državi, što je doista čudovišno. Ako je tako nešto u svako doba i u svakom poretku neprihvatljivo, za vjernike je još neprihvatljivije u ovo naše doba kad je Crkva vrlo jasnim izričajima odgovarajućih dokumenata II. vatikanskog koncila ne samo prihvatila i potvrdila demokraciju kao Božjoj volji najsukladnije političko uređenje, nego je i vjernike izravno obvezala da se zauzimaju u promicanju i čuvanju te demokracije. [...] Ne treba sumnjati da će Katolička Crkva u našoj domovini koja već desetljećima odgaja vjernike u tom koncilskom duhu za demokraciju imati i snage i hrabrosti i načina da – ustreba li – sve svoje vjernike a preko njih i cijelu društvenu zajednicu ohrabri i prosvijetli da se doista odgovorno posluže tim pravom pružanja otpora. Bez obzira na različite stranačke pripadnosti i politička mišljenja o ovakvom ili onakvom državnom ustrojstvu i međudržavnim dogovorima na južnoslavenskom prostoru, vojna sila koja bi se usudila pokušati svrgnuti demokratski izabrane predstavnike vlasti, od svih vjernika bila bi dočekana kao okupacijska, a sve njezine odredbe i pothvati kao nasilničko bezakonje. Naravno da to nitko razuman ne može željeti, da će Katolička Crkva i zacijelo sve druge vjerske zajednice sa svim svojim vjernicima na našem tlu učiniti sve moguće da do toga ne dođe. Ali, zlu ne trebalo, nek se i ovo čuje.“

⁸⁴ Više o ulozi i djelovanju Katoličke Crkve u vrijeme Domovinskoga rata u: Barunčić Pletikosić (2017).

O „eksplozivnom stanju u svijetu i domovini“ piše se i početkom sljedeće godine u komentaru *Pred katastrofom* (NN, GK, 1991, 3 [866]: 2) u kojemu stoji da na „bezočno nasilje treba odgovoriti otporom“ kakav će u određenim okolnostima biti najuspješniji:

„U prvom redu mirnim, nenasilnim, u okvirima redovite zakonitosti. Zatim ako bi – ne dao Bog – ustrebalo, dostojanstvenim i upornim građanskim neposluhom koji okupatoru ne bi dopustio ni trenutka iluzije da se je narod pokorio. Napokon, ako bi to jedino preostalo, i krvavom borbom cijeloga naroda za slobodu. [...] Razumije se da svi odgovorni moraju pamtiti ne tako davna negativna iskustva, a Crkva – koliko je do nje – da mora uporno i glasno upozoravati kako nikakvo ratno pravo, nikakvo stanje nacionalne ugroženosti, ne može opravdati nasilja nad nevinima; kako tuđi zločini, od koga god dolazili, ne mogu opravdati nacionalnu, rasnu ni vjerozakonsku diskriminaciju. Da bi se protivnika suzbilo, ne treba ga mrziti ni prezirati.“

Kada su već bili jasno vidljivi razmjeri budućega ratnog sukoba, u komentaru *Nakon neviđenog zločina* (NN, GK, 1991, 27 [891]: 2) upozorava se da onaj „tko je bio spreman poslati vojsku u ovu krvavu avanturu u Republici Sloveniji, vjerojatno je i dalje spreman na zločinačke poteze za sprečavanje zakonitog osamostaljenja također Republike Hrvatske i drugih republika“. Pritom se ističe kako se razumije „da nije prva zadaća državnika pronalaziti i progoniti zločince nego mu je prva zadaća smiriti, utvrditi i unaprijediti državu“, a „ni vjernička savjest, razumije se, ne teži kažnjavanju kao nekoj osvetnoj mjeri pravde“. „No ovdje je doista riječ o osiguranju stabilne budućnosti na državnoj i međudržavnoj razini, što se ne bi postiglo zamagljivanjem najtemeljnijih načela poštenja i ljudskog obraza.“

Nizali su se komentari koji su poticali na mir, snažniji angažman međunarodne zajednice, suživot... U komentaru *Čudo mira* (NN, GK, 1991, 28 [892]: 2) ističe se da ni vojna pobjeda onoga tko bi na kraju bio jači ne bi donijela pravoga mira:

„S jedne bi strane pobjeda bila vrlo tijesna i skupa, a s druge bi strane osakaćeni ostaci obaju naroda opet morali jedni uz druge i jedni s drugima živjeti. Zato i nema smisla spor – kakav god i koliki god bio – rješavati ratom do uzajamnog istrebljenja. Ni uopće ratom. Doista je važno ne zaboraviti da najveće zlo suvremenoga svijeta, marksistički totalitarizmi, nije srušeno ratom, nego iz povijesti neizbrisivom 'revolucijom svijeta'. Narod je vjerovao, uzdao se, molio i žrtvovao. Prvi put u povijesti – preskočimo li biblijsko izvješće o rušenju jerihonskih bedema – sama je molitva svladala nasilje.“

I u komentaru sljedećega broja naslovljenom *Dok Europa progleda* (NN, GK, 1991, 29 [893]: 2) upozorava se da je budućnost domovine u pojedinostima nepredvidiva, ali je sigurno da nema povratka u zaniijekano ideološko, ekonomsko i političko robovanje, iznoseći ponovno i sam temelj sukoba:

„Dok se odgovorni nosioci stvarnih moći dogovaraju o mjerama ovlasti i teritorija, mladići ginu sanjajući o slobodi svoga naroda, majke s djecom bježe s ugroženih ognjišta, a nasilje pokušava cijela naselja brisati iz zemljovida. Svijet šalje promatrače i dobrohotno širi europska mjerila političke čovječnosti na ove balkanske prostore, a ovdje gospodari oružja koriste vrijeme njihova dogovaranja i pripremanja, da ih stave pred gotov čin. [...] Možda će preko njih i nešto

međunarodne zakonitosti obuzdati ovdašnju hajdučiju, možda će preko njih široki svijet napokon shvatiti da ovo nije ni građanski rat ni iskonsko sukobljavanje etničkih skupina, ni borba kršćanstva s islamom ili katolištva s pravoslavljem ili Istoka sa Zapadom, odnosno Europe s Azijom: nego da se porobljeni nastoje oteti organiziranom izrabljivanju, a oni koji su desetljećima bili povlašteni živjeti od tuđega rada nastoje pod svaku cijenu sačuvati povlašteni položaj. Zbog toga je uzalud okrivljivati navodno pretjerani nacionalizam i manjak ekumenizma među kršćanskim Crkvama na ovom području. Istina je da se nacionalne i vjerezakonske pripadnosti zlorabe za zbijanje redova i produbljivanje suprotnosti, ali pravi razlozi sukoba što postaju sve krvaviji nisu u tome. Hrvati nisu progonjeni zato što su Hrvati, nego zato što ih hrvatska svijest drži zajedno u otporu protiv tuđinskog porobljivanja. Porobljivačima i okupatorima ne smeta ni katolištvo zato što katolici na svoj način u Boga vjeruju i na svoj način mole, nego zato što je Katolička Crkva u narodu najotpornija snaga koja čuva samosvijest i svijest slobode, zbog čega taj narod nije moguće do kraja podčiniti tuđinskim interesima.“

Dok „neproglašeni, ali stvarni rat u Republici Hrvatskoj i Republici Bosni i Hercegovini postaje sve krvaviji“, u komentaru *Što sad Crkva može?* (NN, GK, 1991, 30 [894]: 2) snažno se apelira:

„Kakvi god bili politički računi i obračuni na državnim, političkim i ekonomskim razinama, Hrvat mora u svakom Srbinu – i katolik u svakom pravoslavcu – gledati sebi ravna čovjeka, sliku Božju, vrijednu poštovanja i ljubavi. Dopustimo li da itko povjeruje kako se Hrvatsku može spašavati mržnjom i prezirom, makar uz opravdanje da i drugi nas mrze i preziru, izdali bismo Hrvatsku koja jest i hoće biti domovina čovjekoljublja i demokracije.“

O demokratičnosti piše i komentar *Nije bilo uzalud* (NN, GK, 1991, 32 [896]: 2) u kojemu se ističe da „Hrvatima i svim pobornicima demokracije na ovom području ne preostaje drugo nego izdržati“. „Očito su toga gotovo svi svjesni, i ta je svijest očuvala Republiku Hrvatsku od opasne nesloge do koje je moglo doći zbog neizbježnih porođajnih bolova mlade demokracije. Doista je teško u isto doba i demokratičnost razvijati i složno odbijati neprijatelja koji ne zna ni za kakva pravila ratovanja ni demokratskih odnosa.“

Najizravniji iskaz onoga što se događalo u prvim ratnim mjesecima iznesen je u komentaru *Da se narod ne okalja* (NN, GK, 1991, 38 [902]: 2), u kojemu uz ostalo piše:

„Hrvatski narod izložen je izravnom istrebljivanju. Toliko svakodnevnih žrtava, ubijenih i ranjenih, toliko ruševina i toliko zbjegova nije bilo ni u tursko doba ni u doba II. svjetskog rata – osim u dugo zatajivanim strahotama njegova dovršavanja na našem tlu. Nema više nikakve sumnje da je Jugoslavija bitno protuhrvatska tvorevina, da su Hrvati kao narod i Hrvatska kao država od početka u njoj namijenjeni iščeznuću. Jugoslavija, ne kako su je sanjali hrvatski sanjari nego kako su je naumili i pošli ostvarivati srbijanski političari, ne može biti dovršena i utvrđena dok u njoj ima ljudi koji se zovu Hrvatima te se ne odriču svojih narodnih i državnih prava. U svim dosadašnjim varijantama Jugoslavija je samo maskirni prekrivač pod kojim treba ostvariti veliku Srbiju. Nažalost, stvarna mala Srbija vođena tako usmjerenim političarima već poldrug stoljeća nije se ni počela privikavati na življenje u vlastitim granicama – od vlastitog rada i vlastitih sredstava. Stoga ni danas ne zna što bi drugo nego da osvaja tuđa područja. Budući da tako odgojeni ne vide druge mogućnosti, ponašaju se kao da doista nemaju izbora te su spremni ići u skrajnost, riskirati da potroše sve svoje snage kako bi se proširili; da susjedu sve unište ako mu ne mogu sve oteti. Riječ je, dakle, o zločinačkom mentalitetu i aktualnom zločinu. I neka nam mudri mirotvorci ne ponavljaju kako je na ovoj drugoj stranici 'Glasa Koncila' previše politike. To je naš narod što se guši u krvi i suzama, to se naša zemlja preorava tenkovima, granatama i

bombama. To naši domovi gore, naše se crkve i tvornice ruše, to su članovi naših obitelji masakrirani na najzvjerskiji način. To nije politika nego jauk hrvatskoga Krista s ovog dosad najstrašnijega hrvatskog raspeća. Crkva u Hrvata koja ne bi i jaukom svjedočila o boli svoga naroda i o nečuvenoj nepravdi koja mu se nanosi, ne bi bila dostojna ni svoga Boga ni svoga naroda. [...] Crkva kao suputnik i supatnik teške povijesti hrvatskoga naroda priznavajući i poštujući njegovu samobitnost i sa svim nekatoličkim sastojnicama njegove baštine, svojim darom čitanja znakova vremena razabire da nije vrijeme za čistunsko bježanje od političkih i društvenih odgovornosti, da je dužna svjedočiti o žrtvi i o zločinu. No, isto je tako svjesna svoje dužnosti da zaustavlja osvetničku ruku svog ojađenog naroda. Riskirajući da nam zamjere ne samo spomenuti nazovimirotvorci nego i narodni osvetnici, moramo svjedočiti da nema ratnih uvjeta u kojima bi bila suspendirana Božja zapovijed 'Ne ubij!'. Tko bi zastupao mišljenje da je dopušteno ili da čak treba zločinačkim agresorima i njihovim jatacima uzvratiti istom mjerom, postao bi kao i oni zločincem. Time bi zanijekao i vlastito hrvatstvo. Jer, Hrvatska nije zločin da bi se zločinom branila. Strašno je i pomisliti a kamoli čuti da bi ikoji borac za hrvatsku slobodu iz osvete zapalio srpsku kuću, ubio srpsko dijete, bilo kojeg nenaoružanog Srbina ili Srkinju, da bi mučio i ubijao zarobljenike i ranjenike. Hrvatska će unatoč najstrašnijim uvjetima opstati i biti znakom budućega svijeta baš zato što odbacuje takva sredstva borbe za opstanak. Crkva u Hrvata, koja na to upozorava i to svjedoči, usuđuje se narodu koji se ne okalja u Božje ime jamčiti pobjedu.“

Slično se ističe i u komentaru *Uoči promjene* (NN, GK, 1991, 40 [904]: 2) u kojemu se naglašava da „Hrvatska ne želi biti etnički čista“, nego „želi biti živi dio Europe, a Europi je etnička čistoća sve više i više strana i odvratna“, a „Hrvatska mora pobijediti tako da sačuva svoje lice a ne da se suobliči onima koji je ruše“.

Upozoravalo se redovito i na potrebu intervencije međunarodne zajednice, jer je bila riječ o borbi za opstanak demokratskih načela. U komentaru *Savjest i obraz Europe* (NN, GK, 1991, 41 [905]: 2) doslovno stoji: „Ostavlajući Hrvatsku na cjedilu, Europa ne bi samo otvorila put nezaustavljivu krvoproliću na našem tlu – jer je već svima jasno da su žitelji Hrvatske odlučni opirati se do posljednjega – nego bi, zanijekavši svoja najsvetija načela, zanijekala samu sebe. Ovdje nije, dakle, na kocki samo Hrvatska nego i Europa.“ Slično se u komentaru *Zločin s međunarodnim jamstvom* (NN, GK, 1991, 43 [907]: 2) upozorava da je bilo „strašno čuti, a kamoli preko televizije gledati, kako tisuće Hrvata napuštaju Ilok i susjedna mjesta da ondje ne budu uništeni zajedno sa svime što su imali“. „I to se događa pod zaštitom međunarodnih promatrača“, što je „gotovo međunarodno ozakonjeni ratni zločin“, napominje se, i zaključuje:

„Ovaj put kao da misle da će se agresija zaustaviti na granicama kajkavskih hrvatskih područja. Kao da ne znaju da zvijer nečovještva, kad se jednom napije krvi, ne zna stati. Kao da nemaju i na svojim tlima pritajenih neprijatelja demokracije koji čekaju svoj čas. Sreća je za Zapad – a naša skupa nada – da totalitarne agresije kroz ovu zemlju ne prodiru. Redovito se u našoj krvi uguše. I onda kad Hrvatska ostane samo 'Reliquiae reliquiarum'. Ako zbjegovi i jesu postali našom povijesnom sudbinom, naučit ćemo se i vraćati.“

O tjeskobi življenja mlade demokracije uslijed ratnoga vihora dovoljno govori komentar „*Tko je mene postavio sućem među vama?*“ (NN, GK, 1991, 44 [908]: 2) u kojemu se

upozorava da „Hrvatska bez sumnje proživljava najteže razdoblje svoje povijesti“, te se nastavlja:

„Divno je čudo što je narod toliko složan i odlučan – kao nikad do sada. Nada što prožima narod toliko je snažna da ne može biti iznevjerena. Očito je riječ o nezaustavljivom i nepovratnom povijesnom događanju, o nemogućnosti da se kotač povijesti vrati unatrag, što narod duboko osjeća i prema tome se ravna. Ali žrtve su prevelike, sloboda se otkupljuje neočekivano velikom cijenom krvi. Zato nije nikakvo čudo ako se u narodu javljaju ogorčeni glasovi, ako ljudi počinju glasno razmišljati o ovom ili onom potezu odgovornih. Budući da nas je sve ovo zateklo u doba kad smo tek počeli vježbati prve korake suvremene demokracije, nije također čudo ako se ni vlast ni opozicija, ni državni rukovodioci ni stranački vođe ne znaju u svakoj prilici ponašati na razini zrele demokratičnosti, uzajamnog povjerenja i poštovanja. Stanovita zabuna je još razumljivija kad se sjetimo da je u velikoj lanjskoj revoluciji bez krvi zacijelo bilo moguće da u upravnim ustrojstvima ostane stanovit broj neprijatelja demokracije i neprijatelja svega što je hrvatsko. A sve to treba primati bez panike, u zreloj zajedničkoj svijesti da u ovo doba nemamo drugog puta u zajamčenu budućnost. Zreloj pak demokratičnosti pripada i stanovita disciplina svakoga građanina da svaki obavlja svoju dužnost a da doista opravdanu suodgovornost sviju za sve ne shvaća kao svoje pravo da 'zabada nos' u svačiju nadležnost. Nije uvijek lako uskladiti demokratsku javnost i kritičnost s poštivanjem granica zakonitih nadležnosti. Napokon – ratno doba nije doba predizbornih kampanja. Stoga u ove teške dane neke, makar i utemeljene, glasne kritike mogu djelovati kao neodgovoran ples na vulkanu.“

U istom se tekstu ističe da je uloga Crkve naviještati pravdu i slobodu, poticati na odgovornost, demokratičnost, razboritost, na pomirenje, te naviještati i promicati humanistička i demokratska načela, te se nastavlja:

„Među tim načelima nikako nije na posljednjem mjestu načelo o depolitizaciji vojske u stranačkom smislu – u redovitom građanskom životu svi građani moraju imati jednake šanse i jednaka prava bez obzira kojoj stranci pripadaju. Vladajuća stranka nije povlaštena stranka! U vojsci pak stranke uopće ne razvijaju svoju djelatnost, a kamoli da bi pojedine stranke u sklopu države organizirale svoje posebne stranačke vojske. Kakvi god mogli biti konkretni razlozi, demokracija je iznad svega. Jer je iznad svega domovina koja bez istinske demokracije nema šanse ni u vlastitoj državi ni u međunarodnoj zajednici.“

Da se tema (ne)činjenja međunarodne zajednice konstantno isticala, pa čak i kad su u pitanju one zemlje koje se tradicionalno smatraju „katoličkima“, svjedoči i, stilski vrlo dramatičan, komentar *Pogled s hrvatske Golgote* (NN, GK, 1991, 46 [910]: 2) u kojemu među ostalim stoji kako rat u Hrvatskoj poprima sržne, povjesnije dimenzije:

„Nije u pitanju ovaj ili onaj dio hrvatskog državnog područja – u pitanju je obraz Europe i svijeta, obraz demokracije. Velika drama sloma komunizma – koja u svojoj biti ima biblijsko, nadpovijesno značenje, ali je ljudi ovoga svijeta uporno svode na poznate im ekonomsko-političke uzroke – dovršava se na našoj krpici zemlje, na ovom tlu, kao na Golgoti. Oni što se predstavljaju kao prijatelji, jedva nešto shvaćaju i krivo tumače. Neprijatelji nemaju više nikakvih obzira. Ni prema nama ni prema samima sebi. Za nas je kao kršćanske vjernike osobito tragična spoznaja da je sestrinska Pravoslavna Crkva u postupcima i proglasima svojih odgovornih poglavara bez oklijevanja stala na stranu nasilja i laži. O tome nema više nikakve sumnje, i bilo bi više nego naivno i više nego štetno zbog nekih ekumenskih obzira ne govoriti da je tako. Oni što su htjeli i što još uvijek hoće preko naših leđa vršiti očito protupovijesne ekumenske eksperimente, mogli bi nas se napokon okaniti i za takve jalove pokuse podmetati svoja leđa. Ekumenizam je nešto sasvim drugo od podilaženja velikosrpskoj politici da bi ona, navodno, bila manje

protuvatikanska. Preostaje golgota svijest da smo kao narod i kao Crkva u tome narodu razapeti, žrtvovani. Pobjeda, o kojoj ni časa ne sumnjamo kao ni u uskrsnuće Kristovo, bit će toliko skupa da će samo potvrditi kako smo žrtvovani. I upravo s tom sviješću utvrđuje se nada u veliku promjenu. Ovo neće biti samo pobjeda male državnice koja će uz velike gubitke napokon nekako postići međunarodno priznanje da onda počne ni od čega krpirati svoju privredu i sve druge elemente državnosti. Ne, ovo će morati biti jedinstveni doprinos promjeni mentaliteta u političkom životu Europe i svijeta.“

Nizali su se brojni komentari koji su pozivali na jasnu osudu agresora i snažnije mirotvorne akcije demokratskoga Zapada, a prvi veliki sljedeći događaj bilo je međunarodno priznanje Republike Hrvatske. U komentaru *U svojoj državi* (NN, GK, 1992, 3 [919]: 2) ističe se da bi bilo „neljudski i nekršćanski zatajivati da se svim bićem radujemo međunarodnom priznanju Republike Hrvatske, također Republike Slovenije i svih drugih država koje to jesu zakonito izraženom slobodnom voljom svojih državljana“, te se pritom obrazlažu neka od načela demokracije:

„U svim je tim slučajevima pravo političkog naroda skup prava ljudskih osoba, te za vjernika nema nikakve sumnje da je dužan za ta se prava zauzimati i njihovu se ostvarenju radovati. Prijetvorno se suzdržavati od tog zauzimanja i te radosti da nam tko ne bi prigovorio kako politiziramo Crkvu i vjeru, bilo bi protivno i duhu Evanđelja i jasno izraženim smjernicama Drugoga vatikanskog koncila. [...] Svaki, naime, vjernik, kao i svaki čovjek, može zauzimati različita stajališta i zastupati različita politička mišljenja za rješavanje određenih društveno-političkih pitanja – kad god je moguć izbor između više rješenja od kojih nijedno nije nehumano i nemoralno. U ovom se pak slučaju očito pokazalo da nikakvo jugoslavensko državno zajedništvo ne može više biti ni humano ni moralno. O mogućim, naime, oblicima državnog zajedništva s drugim državama mjerodavnu odluku može donijeti samo zakonita volja državnoga naroda, a nipošto ne mogu o tome dobrohotno odlučivati drugi neki međunarodni skrbnici koji bi htjeli bolje od naroda znati što je za njegovo dobro. Takav skrbnički stav, bilo velikih sila u svijetu, bilo aktualnih centara moći u bivšoj državi, sam je po sebi nemoralan i sasvim neprihvatljiv upravo sa stajališta iskonskoga i suvremenog kršćanskog humanizma. Uopće se ne smije raspravljati je li to što takvi skrbnici predlažu zaista dobro, je li moguće to ostvariti, bi li se time izbjeglo neko veće zlo. Sva su takva pitanja zapravo nedopuštena i besmislena. Pitanje je samo jedno: imaju li ti skrbnici, te sile i ta središta moći zakonito pravo donositi ikakva rješenja mimo volje državnoga naroda o kome je riječ. Čim oni na to nemaju pravo, i najpozitivniji njihov prijedlog po sebi je negativan. Naravno, ne zato što je prijedlog nego zato što se nameće kao zapovijed. S demokracijom je kao i sa slobodom: ili je ima ili je nema. Razumije se da narod u određenim uvjetima neslobode, kao i zatvorenik u zatvoru ili zatočeništvu, može te uvjete razborito podnositi snujući kako da ih promijeni. Ali, očito je nastupio povijesni trenutak kad je bez oklijevanja i bez odgađanja trebalo uzeti svoju sudbinu u svoje ruke. Sveta Stolica koja se redovito na političkom području ne zalijeće, spoznala je taj trenutak. Poznaje ga i Crkva u Hrvata te se bez pridržaja zauzima za hrvatsku državnu nezavisnost. Treba li isticati da takav stav ne uključuje slaganje sa svim konkretnim postupcima i stavovima aktualnih organa vlasti niti isključuje dužnost kritičkog stava prema toj vlasti? Vlast pak, kad je doista svjesna i svoje odgovornosti i ozbiljnosti povijesnog i političkog trenutka, neće od građana, također od građana vjernika i Crkve kao njihove zajednice, tražiti nekritičnu i bezuvjetnu lojalnost. Ratni uvjeti mogu opravdavati veći oprez i neposrednije procedure, ali nipošto ne mogu suspendirati ljudska prava a kamoli ozakoniti njihovo gaženje. Ni u ratnim uvjetima ne smije biti kažnjeno nešto što nije izričitim i jasnim, sasvim nedvosmislenim zakonom, uredbom ili propisom zabranjeno. Naknadno doneseni zakoni ne mogu se primjenjivati na prije počinjena djela. I nadasve treba paziti da se ne dobije čak ni dojam da neki nosioci vlasti koriste izvanredno stanje za sprečavanje utemeljene kritike njihovih postupaka. Kad se Crkva dokraja zauzima za hrvatsku državnu neovisnost i istodobno za najdosljedniju

demokracija, javnost rađa i pravo na kritiku – kako zakona tako i postupaka izvršne vlasti – ona time vrši svoju dužnost i ostaje vjerna svome poslanju. Bilo bi tragično tražiti od nje da se drugačije ponaša – tobože u interesu državnoga dobra. Bilo bi također tragično da ona takvim zahtjevima podlegne, kao što bi bilo žalosno da ona ponovno bude jedina snaga u društvu koja i smije i može biti nepotkupljivo kritička. Razumije se da državljani moraju načelno imati povjerenja u postupke zakonite vlasti, da ta vlast ne može, a često i ne smije javnosti tumačiti sve razloge i iznositi sve podatke. U svako, a osobito u ratno doba vlast treba slušati i njezine naloge izvršavati, osim kad bi tražila vršenje zločina. Možda će nam trebati vremena da se odviknemo od uvriježenog nepovjerenja prema vlastima, koje su redovito bile okupatorske, i da se napokon naviknemo poput svih zrelih slobodnih naroda vlast smatrati svojom.“

Kao što je u prijašnjim komentarima uočljiv apel na demokratsku zakonitost i moral pri postupanju i u ratnim uvjetima, u komentarima se apeliralo i na suživot. U tekstu *Suživot je ipak neizbježan* (NN, GK, 1992, 5 [921]: 2) ističe se da „kršćani odbacuju kolektivnu odgovornost te neće drugu Crkvu i drugi narod optuživati za zločine većeg ili manjeg broja njihovih pripadnika, ali baš zato prihvaćaju suodgovorno nošenje križa koji je plod i tih zala“.

„Kristovi vjernici – pravoslavni, katolici, evangelici i drugi – koji doista Kristu vjeruju, dobro znaju o čemu je tu riječ i lako će se prepoznati u bitnoj istovjetnosti vjere i nade. [...] Koliko god bujala mržnja, koliko god se čuli povici za osvetom, koliko god i naoko ozbiljni i čestiti ljudi počinjū opravdavati ili barem podnositi rasističke stavove po kojima Hrvati i Srbi više jednostavno ne bi mogli jedni uz druge, a kamoli jedni s drugima živjeti, toliko je istina da su i vjerske zajednice koje žive od biblijske Objave snažno posvjedočile protiv mržnje, protiv krvnoga, idejnog ili religijskog rasizma. Ako smo danas sposobni zajedno moliti, i sutra ćemo biti sposobni zajedno živjeti.“

Ističe se to u navedenom komentaru uz susret u *Svjetskoj molitvenoj osmini za jedinstvo kršćana* na kojemu se nije pojavilo vodstvo Srpske pravoslavne Crkve u Hrvatskoj. No, na susretu u St. Gallenu u Švicarskoj ipak su se pojavili, o čemu se piše:

„Što su pak izjavili, doista je kratko ali nadasve važno. Što god se na temelju dosadašnjih izjava moglo pripisivati ovom ili onom visokom crkvenom predstavniku, sad je jasno da su obje vodeće kršćanske Crkve na području bivše Jugoslavije protiv stvaranja etnički i vjerozakonski čistih područja. Rat treba zaustaviti, svaki se ima pravo vratiti na svoje ognjište i ondje živjeti prema svojoj nacionalnoj i crkvenoj pripadnosti. Objе će, dakle, kršćanske Crkve nastojati da i nakon svih strahota koje su se dogodile Srbi žive u Hrvatskoj kao ravnopravni građani, i Hrvati u Srbiji – a jedni i drugi također u BiH – kao doista ravnopravni. I Pravoslavna Crkva djelovat će na hrvatskim područjima i Katolička Crkva imat će na srpskim područjima svoje vjernike, župe i biskupije – punu slobodu djelovanja. Ako još ima po hrvatskim zidovima napisa kao što je onaj 'Srbe na vrbe', ako se još sa srpske strane čuju pjesme poput one da će biti mesa od Hrvata – jedni i drugi ćemo takve parole brisati i takve stavove iskorjenjivati. Makar su joj zato trebali i vrlo snažni izvanjski poticaji, Kristova Crkva progovorila je iz dubine svoga bića, upravo dahnula na 'oba svoja plućna krila'.“

Progovorilo se u komentaru *Osuđeni na čovječnost* (NN, GK, 1992, 9 [925]: 2) i o „određenim slučajevima kršenja ljudskih prava prema zarobljenicima i civilima iz redova drugoga naroda“, a na koje je upozorio *Helsinki watch*, te se uz ostalo piše:

„Hrvatska je stalno na optuženičkoj klupi, osvjetljena svim reflektorima i podvrgnuta mikroskopskoj analizi svoje prošlosti i sadašnjosti. U njoj se ništa ne može zatajiti, ništa

zabašuriti, ni preko koje hrvatske slabosti ili pogreške ne može se prijeći. Čim vidimo da je tako preostaje nam ponašati se sukladno tom našem jedinstvenom položaju u svijetu. Zacijelo smo osuđeni na čestitost, na čovječnost. Koliko god to moglo izgledati utopistički, Hrvatska nije svoju državnost i njezino međunarodno priznanje stekla silom ni političkim manipulacijama, nego čestitošću i žrtvom. Narod koji je stoljećima uporno uvjeravao svijet da ima pravo biti svoj na svome, koji zaista nikad nije posezao za tuđim, koji je za tu svoju slobodu koja je stoljećima bila nedohvatna, prolijevao potoke krvi, napokon je uvjerio svijet da ga prizna, da mu prizna državnost, nezavisnost. Time se Hrvatska ubraja među one malobrojne slobodoljubive narode koji su samo pravednom borbom i uz neizmjerne žrtve postigli slobodu; i to u vrlo skučenim uvjetima, prisiljeni paziti na mnoge obzire prema onima koji ih stoljećima ponižavaju i plijene. Može se razumjeti bijes onih Hrvata koji ne mogu podnijeti takav naš položaj u zajednici naroda, tako ponižavajuće uvjete toga položaja. Posebno kad je riječ o naoružanim braniteljima domovine od kojih su mnogi doživjeli palež svojih domova, okrutna ubojstva svojih najmilijih. Naravna zakonitost navodi ih na bezobzirnu osvetu. Ipak ni u slučajevima koje navodi – dobrim dijelom bez pravih dokaza – 'Helsinki watch' s hrvatske strane nije bilo onakva mučenja, masakriranja, nastranog izživljavanja na žrtvama. Čim kažemo da se to može razumjeti, dužni smo istaknuti da se nikako i ničim ne može opravdati! Dapače, sad je najpotrebnije da se svaki branitelj hrvatske države najosobnije uvjeri kako se u toj obrani mora postupati do kraja legalno, do kraja u skladu s međunarodnim ratnim zakonima. Pokazuje se da upozorenja kardinala Franje Kuharića nisu bila tek evanđeoske čežnje, nego zahtjevi mudre i uspješne politike. Govorio je na više mjesta, osobito hrvatskim braniteljima, da je bomba pod srpsku kuću, bomba pod Hrvatsku; da bi nož u srce srpskog djeteta bio nož u srce domovine. Zato je hrvatska država dužna djelotvorno sprečavati svaki ratni zločin, svakoga koji je tako postupio izvesti pred sud, ništa ne prikrivati niti zabašurivati. Kad se zaista sazna kad sve izađe na vidjelo, vidjet će se da je ipak s hrvatske strane dominirala čovječnost koja sve više postaje neizbrisivom oznakom hrvatskoga identiteta.“

I u komentaru naslovljenom *Zločin se ne može humanizirati* (NN, GK, 1992, 42 [958]: 2) stoji kako su temeljna ljudska prava vjernicima Biblije najveće svetinje:

„Riječ je o moralu, o etici, ćudoređu – čega se Crkva ne smije odricati ni u kakvim povijesnim uvjetima. Nema opravdanja za zločine, bez obzira koliko se nekima činili neizbježni ili čak nužni u određenim uvjetima. Kristova Crkva nema razumijevanja za strasti osvete, za razloge uspostavljanja neke nove etničke ravnoteže odstranjivanjem stanovitog broja inače nedužnih pojedinaca s određenog prostora ili čak iz života. Zato naši biskupi načelno odbijaju etničko čišćenje kao rješenje ikojeg problema među narodima na ovim prostorima. Crkva ne želi uspostavljanje čistih područja na kojima bi živjeli samo Srbi, samo Hrvati, samo Muslimani ili ikoji drugi narod. To nije u skladu sa slobodom koja pripada svakom čovjeku pojedincu da sam bira mjesto prebivanja, da slobodno seli kamo hoće i da se slobodno vraća, da ima domovinu – ali da nije njom vezan tako da ne bi smio seliti i u druge zemlje. Naravno je da velika većina ljudi želi živjeti i doista živi u svojim starim zavičajima i domovinama, ali bi svako sprečavanje seljenja i miješanja do kojih seljenja dovode značilo pretvaranje zemlje u prisilne logore pod stalnom paskom gospodara.“

„Vjernici nikad ne smiju popustiti napasti mržnje i osvete“, apelira se i u tekstu *Što nam je Papa poručio?* (NN, GK, 1992, 47 [963]: 2) u kojemu stoji da se onaj „tko zastupa i potiče mržnju i osvetu, makar to opravdavao najogavnijim zločinima neprijatelja“, time javno odriče kršćanske vjere:

„Tu kompromisa nema niti ga može biti. U suvremenom društvu nitko ne mora biti kršćanin, ali nitko ne može zastupati mržnju i provoditi osvetu, a ipak se smatrati kršćaninom. S onima koji bi mislili da nauk i praksa ljubavi i praštanja nanosi štetu domovini, kršćanski vjernici nemaju o čemu raspravljati. Mogu im samo iznova izložiti razliku između zakonite obrane i bezbožne osvete.“

Na isto se upozorava i u o komentaru *Preostaje – post* (NN, GK, 1992, 49 [965]: 2) u kojemu piše kako vjernik mora znati da nikakav politički i ekonomski interes, nacionalni ideal i simbol, državni prestiž ni strateška prednost ne mogu biti opravdanje ni za kakav zločin. „U ratu se zločini događaju, i to je gotovo neizbježno, ali je za Božjega vjernika jednako neizbježno nikada se sa zločinom ne složiti, uvijek ga prokazivati i osuđivati – makar zbog toga navukao na sebe bijes vlastite zajednice, makar ga to stajalo ne samo ugleda nego i života.“ O pitanju, pak, može li se u obrani od neprijateljske agresije na vlastitom državnom području počiniti ratni zločin, bez dvojbe se u komentaru *Što je Hrvat bez čovječnosti?* (NN, GK, 1993, 18 [986]: 2) iznosi stav Crkve da je, ukoliko se misli da to nije moguće, riječ o vrlo opasnom izopačenju ljudskoga i kršćanskoga ćudoređa ne samo u praksi nego i načelno, te se dodaje:

„Naravno, stručnjaci za međunarodno ratno pravo mogu ovako ili onako definirati pojam ratnog zločina. Crkva se neće upuštati u razglabanje pravne terminologije. Ali tko, makar i u obrambenom ratu, makar i na vlastitom državnom području, ubije nenaoružanog pripadnika druge narodne ili vjerske zajednice, bez sumnje vrši zločin. Ako taj zločin vrši naoružani pripadnik vojne postrojbe, ratnik, onda je sasvim naravno reći da je to ratni zločin.“

Zločin se, naglašava se nadalje u tekstu, ne može opravdati nikakvim obrambenim ili drugim ratnim razlozima:

„Nijedna država, nijedno vojno zapovjedništvo ne smije vojniku narediti da ubija taoce, da usmrćuje civile, da siluje žene, da otima imovinu, pali kuće, crkve i druga dobra. Ako agresor sve to i još gore čini, i već je učinio, u mnogo većoj mjeri, promišljeno i sustavno, to napadnutoga ne opravdava da mu uzvratni ni istom mjerom ni na isti način. Napadnuti ima pravo i dužnost oružano se braniti, neprijatelja pobijediti i iz svoje ga zemlje protjerati, ali nema pravo u borbi sa zločincima i sam postati zločinac. To se uostalom ni obrambeno ne isplati. Ma koliko nam to bilo čudno i strašno, novine, radio i televizija, osobito u zapadnoj Europi i Americi, puno više razglasuju stvarna, uvećana ili izmišljena zlodjela hrvatskih vojnika nego nesumnjiva i vrlo poznata zlodjela agresora. Kakva god bila mjerila objektivne Božje pravde i mjerila budućega trijeznog povijesnog rasuđivanja, mjerila suvremenoga svjetskog javnog mnijenja su ovakva kakva jesu. Srbi imaju širom svijeta izvrsno organizirane i uvijek spremne lobije. Muslimani uvijek mogu računati na potporu širokog islamskog svijeta. Hrvati iz obje republike ne mogu računati s takvim osloncima u svjetskoj javnosti. Moraju dakle računati sa stvarnošću kakva jest. Tko ide na ispit bez protekcije, mora pokazati znanje – tko u ovakvim uvjetima ide pred sud svjetskoga javnog mnijenja bez protekcije, mora pokazati čist obraz i poštenje. Uostalom, Hrvat koji se makar i u samoobrani odrekne čovječnosti samim se time odriče i svoga hrvatstva. Jer, Hrvat može biti ove ili one vjere, ovog ili onog svjetonazora, ali sve što o hrvatstvu znamo pokazuje da je čovječnost jedna od njegovih neizbrisivih oznaka. Ne može se, dakle, hrvatstvo braniti nečovještvom. Niti ima smisla sakrivati se iza upozorenja kako valja priznavati i osuđivati zlodjela pripadnika svoga naroda dok neprijatelj čini mnogo veća zla. Razumije se da nitko dobronamjerman ne razglasuje sramotu vlastite obitelji ili vlastitoga naroda. No ipak je dužan u krugu obitelji i naroda sprečavati zlo.“

Pritom komentator upozorava da „državne vlasti i vojna zapovjedništva moraju se sve određenije postavljati, zločine sprečavati a zločincima suditi“.

O specifičnim izazovima demokracije u ratno doba piše se u komentaru *Preživjet će složan narod* (NN, GK, 1993, 38 [1006]: 2) u kojemu se upozorava da se demokracija „u ratu ne poništava nego ona ima svoje provjerene oblike i načine za postupke kako vrhovnika tako i naroda u ratno doba“:

„Vrhovnici, naravno, ne mogu biti lišeni odgovornosti pred svojim narodom, ali su dužni radi uspješnosti pothvata čuvati stanovite tajne. Tako postupajući služe se pravima i ovlaštenjima koja im je narod demokratski povjerio. Demokracija također poznaje provjerene načine kontrole odgovornosti u takvim prilikama. Javnost, dakle, ne treba kukati što ne zna sve što se događa. To relativno neznanje ne lišava tako djelomično informirane građane i cijelu javnost odgovornosti za sudbinu domovine. Osobito u ovome hrvatskom slučaju nije potrebno sve znati o svim mogućim ili predviđanim a javnosti nepoznatim pregovorima i dogovorima kao ni o svim operacijama Hrvatske vojske, da bi se znalo kako se hrvatskoj državi nanosi silna nepravda, kako ona ima pravo i dužnost braniti se. Nikad nije bilo ni politike ni ratovanja bez većih ili manjih pogrešaka državnika i vojnih starješina, bez strateških promašaja. Također nije bilo ratovanja u kojima se u svakoj vojsci ne bi našlo pojedinaca i skupina sklonih nasilju i pravim zločinima. Svaki vjernik, i svaki odgovorni građanin, dužan je činiti sve što može da se promašaji ne događaju i da se zločini ne počinjaju. Ali isticati promašaje vlastitih političara i vojnika u času kad se sva država napinje da preživi i opstane, znači od drveća ne vidjeti šume i, makar bez zle namjere, pogodovati protivniku. Nikakva strateška, taktička ili politička pogreška sa strane aktualnoga hrvatskog vrhovništva, ne bi mogla opravdati zločine što ih agresor svakodnevno počinja na hrvatskom državnom tlu. Oni koji na hrvatske gradove šalju granate, mine i rakete, dobro znaju da to nije ratovanje u kome se gađaju vojni ciljevi nego da je to zločinačko ubijanje civila i rušenje civilnih zgrada i vrijednosti. Tko god je iz bilo kakvih pobuda ispalio rakete koje su ubile civile, osobito djecu, u hrvatskim gradovima, sigurno je ratni zločinac. Strašno je što moramo shvatiti da najnoviji dogovori koji bi trebali osigurati mir, ne predviđaju ni utvrđivanje ratnih zločina ni kažnjavanje ratnih zločinaca. Takvo raspoloženje međunarodne javnosti mora poticati sve Hrvate i sve hrvatske prijatelje da uporno, što sustavnije i što uspješnije, obasiplju svjetsku javnost točnim i promišljenim informacijama. One koji su pozvani braniti domovinu nikakva informacijska zbrka ili idejna zabuna ne smije odvratiti od preuzimanja i vršenja dužnosti. Može biti razumljivo da u pojedinim hrvatskim pokrajinama u kojima su različito nazočna ratna razaranja te se i životni standard u njima znatno razlikuje, raste napast razrožnih regionalizama i međupokrajinskih zavisti. Ali, nesumnjiva je dužnost svih državljana da tim napetostima ne podliježu i da u ovako teško doba izgrađuju i produbljuju državno i narodno jedinstvo. Jedni više trpe, drugi se više lišavaju komfora, treći su u prilici privređivati kao u doba mira. To ne smije biti razlog da jedni budu na druge kivni, nego prilika da jedni druge sve više cijene i da se uzajamno pomažu. Državno i narodno jedinstvo pravo je, naime, opće dobro, ljudska vrijednost za koju se ljudi moraju zalagati i na što ih je Crkva dužna poticati. I opravdani stranački pluralizam u ratnim uvjetima zna svoju pravu mjeru. Da bi se kuća iznutra uredila kao pravi dom za sve ukućane, uz poštivanje njenih različitih ukusa, mišljenja i potreba, potrebno je sačuvati tu zajedničku kuću da je razbojnici ne sruše ili ne otmu.“

Isticane su i riječi kardinala Franje Kuharića, upućene na hodočašću postrojbi Hrvatske vojske i Hrvatskoga vijeća obrane u Mariju Bistricu, objavljene u komentaru *Vojno ili vojničko hodočašće?* (NN, GK, 1993, 42 [1010]: 2) da „se ne daju zavesti mržnjom i osvetom, da i u svim ratnim okolnostima čuvaju svoje ljudsko i kršćansko dostojanstvo priznavajući i poštujući ljudsko dostojanstvo i ljudska prava i protivnicima“. „Bila je to, dakle, prilika da Crkva u Hrvata još jednom posvjedoči svoj evanđeoski stav koji se protivi svakoj odmazdi, svakom etničkom čišćenju, svakom nasilnom preseljavanju, svakom rušenju iz osвете,

svakom preziranju ikojega pripadnika drugih naroda.“ U istom se komentaru spominju i neki elementi demokratskoga društva koji se tiču položaja i uloge vjerskih zajednica:

„Hrvati jesu velikom većinom katolički narod, ali Hrvatska nije katolička država. Tako su i hrvatski vojnici velikom većinom po crkvenoj pripadnosti katolici, ali vojska kao takva nije katolička. Hrvat, stoga i hrvatski vojnik, može biti ne samo katolik nego i bilo koje druge vjere ili bez vjerske pripadnosti, a nitko ga zbog toga ne smije smatrati manje Hrvatom i manje vrijednim hrvatskim vojnikom. To je stvarnost suvremene demokratske i pluralistične države. Tako državu shvaća i suvremena Katolička Crkva koja stoga ne može ni dopustiti ni prihvatiti da je ikoja država smatra svojom državnom vjerom i da joj kao takvoj daje povlastice pred drugim vjerskim zajednicama. Sve što država omogućuje i zakonski jamči katolicima dužna je jednako jamčiti i pripadnicima svake druge vjerske zajednice kao i ljudima bez vjerozakonske pripadnosti. Razumije se da će najbrojnija vjerska zajednica, u našem slučaju katolička, imati razmjerno najviše prostora u javnim glasilima i razmjerno najviše utjecaja na javnost. Ali, to ne smije biti posljedica povlastice nego jednostavno činjenica koju država niti priječi niti promiče. No baš zbog toga je država dužna paziti da ta činjenica ne zamrači prava drugih vjerskih zajednica i drugačije mislećih građana. Većina uvijek djeluje zato što je većina, a prava manjine – i manjinska vjerska prava – treba posebno štiti.“

U godinama koje su slijedile sve se snažnije upozoravalo na nužno izgrađivanje demokratskoga društva. Tako se u komentaru *Osramoćena civilizacija* (NN, GK, 1994, 18 [1038]: 2) napominje kako se:

„dosljedna izgradnja pravnoga sustava i apsolutno poštivanje zakonitosti u svakoj prilici i prema svakom građaninu i svakoj skupini građana – bez obzira koje su vjere, koje nacije, kojoj stranci pripadaju i za čije prohibitke rade – ne može [se] nadomjestiti nikakvim dobrohotnim sporazumijevanjem, nikakvim davanjem povlastica onima koji su 'naši', nikakvim zaklinjanjem na vjernost nacionalnoj baštini i kršćanskoj civilizaciji. Vjernost najhrvatskijoj baštini i najkršćanskijoj civilizaciji ovdje i sada traži beskompromisnu i neodgodivu izgradnju cjelovitoga pravnog sustava i apsolutno poštivanje zakonitosti. Taj zahtjev ne trpi odgode niti prihvaća isprike. Tako misle i to proglašuju, to snagom svoga poslanja zahtijevaju od svih odgovornika najovlašteniji predstavnici hrvatske katoličke zajednice. Tako misli i to traži Crkva u Hrvata.“

Isto se naglašava u komentaru *Zakonitost nema alternative* (NN, GK, 1994, 20 [1040]: 2) u kojemu uz ostalo piše:

„Istodobno s neizbježnom obranom od tuđinske najezde svaki je građanin dužan najodgovornije se zauzimati za poštivanje svih ljudskih prava, za što potpuniju demokraciju i za što dosljedniju zakonitost. [...] Kao što u Crkvi njezini predstojnici ne smiju Boga zamijeniti nego su vršeci primljeno poslanje stalno odgovorni pred Bogom i Božjim narodom, tako ni u državi nitko ne može narod zamijeniti nego mu svaki čelnik i dužnosnik mora služiti po mjeri primljenoga poslanja i trajno odgovoran pred tim narodom. Ustav i svi zakoni trebaju se trajno usavršavati kako bi što bolje osigurali takav odnos vlasti i odgovornosti između naroda i njegovih dužnosnika. Riječ je, naime, o tome da je sva vlast od Boga i sva u narodu, a narod je jedini predaje zakonito izabranim predstavnicima. Stoga su oni, da bi bili Bogu odgovorni, izravno odgovorni svome narodu. Nikakvi osobni ili skupni probici ne smiju opravdavati suprotna ponašanja. Zakoni trebaju biti sasvim jasni, sasvim određeni i doista primjenjivi. Čuvari reda moraju bez ikakva obzira postupati prema svakom prekršitelju, sudovi su dužni pronalaziti i kažnjavati svakoga tko krši zakon. Ratne prilike ne mogu biti opravdanje za smanjenu mjeru zakonitosti; one, nasuprot, iziskuju što više i što odlučniju primjenu zakonitosti jer, ako ikada a ono u ratu, narod mora imati povjerenja u svoju vlast, u one koje je izabrao i povjerio im zadaću da ga vode, da ga brane i da mu sude. Crkva kao kristovska savjest u javnosti dužna je, ne zaustavljajući se pred obzirima i ne

prezajući pred žrtvama, ustrajno i uporno pozivati sve koji su odgovorni da promiču i štite demokratičnost i zakonitost u neizbježnoj pluralnosti – etničkoj, religijskoj i kulturalnoj – jer to je upravo naviještanje Evanđelja.“

I u komentaru *Sindrom moralno političke podobnosti* (NN, GK, 1994, 30 [1050]: 2) upozorava se da su se najodgovorniji ljudi Crkve u Hrvata u mnogo navrata „u javnim istupima i u razgovorima s predstavnicima vlasti zauzimali za takvu Hrvatsku, u kojoj će svaki čovjek moći dostojno živjeti“, te se nastavlja:

„Unutrašnje ozračje – kako je uostalom zapisano u Ustavu u kojem je Hrvatska zacrtana kao moderna demokratska i socijalna država s višestranačjem i zajamčenom slobodom mišljenja i privatnosti – mora biti toliko tolerantno da svaki građanin mogne potpuno slobodno ostvarivati svoje ljudsko dostojanstvo, sudjelovati u ostvarivanju zajedničkoga dobra i zajedničkoga napretka, sve dok svojim načinom ne počne ugrožavati dostojanstvo drugoga ili drugih, odnosno, dok ne počne dolaziti u sukob sa zakonom. Nastojanja za ostvarivanjem tih zacrtanih ciljeva jednako su za budućnost Hrvatske bitna kao i druga aktualna političko-strateška pitanja. Ostvarivanje tih ciljeva ne može se odgađati ni pod kojom političkom ili politikantskom izlikom.“

U komentaru objavljenome uz vojno-redarstvenu operaciju *Oluja*, a naslovljenome *Molitva za ratnike* (NN, GK, 1995, 32 [1104]: 2) ističe se da je svako nasilno prekrajanje granica u svjetlu međunarodnoga prava i s vjerničkoga gledišta nedopušteno i nemoralno:

„Stoga je nemoralno priznavati osvajaču ikakvo pravo na područjima koje je zaposjeo izvan granica svoje države. Pobunjenik koji u dijelu vlastite države prisvaja vlast i pritom ne preza ni pred najstrašnijim ni najmasovnijim, ni najmonstruoznijim zločinima, također ne može imati nikakvih ni pravnih ni moralnih prava na plodove svojih zlodjela. To su sasvim jasna i sigurna načela i stavovi kojih se ni Crkva ni njezina diplomacija ni ikoji njezin vjernik ne može odreći. [...] Promjene granica, odnosno mekši ili čvršći međudržavni savezi mogući su samo slobodnim dogovorom zakonitih narodnih predstavnika, nipošto popuštanjem nasilju. U tom je svjetlu također jasno zašto Papa ponavlja da je međunarodna zajednica zapravo dužna silom razoružati krvnike. Ako to ona ne čini, razumije se da su zakoniti poglavari ugroženih država dužni poduzimati sve što je potrebno za zakonitu obranu. U tom svjetlu i naša vjernička javnost promatra najnovije dogovore i izjave najodgovornijih ljudi obiju ugroženih republika, u tom duhu i naše zabrinute molitve slijede branitelje koji idu izlagati živote ne samo za očuvanje države kao takve, nego za osnovna prava ljudi i naroda u tim državama. To nije blagoslov rata ni oružja nego molitva za ratnike, za ljude koji se žrtvuju protiv zla – da u obrani čovječstva ne upadnu u nečovječstvo.“

U komentaru objavljenome nakon *Oluje* pod naslovom *Neviđena humanost ratovanja* (NN, GK, 1995, 33 [1105]: 2) autor piše kako je istina „da Europa ni svijet nisu doživjeli tako čistoga ratovanja kao što je ovo hrvatsko oslobađanje zaposjednutih područja hrvatske države“, te se nastavlja:

„Razumije se da nismo naivni tvrditi kako nije bilo baš nikakve okrutnosti, nikakva gubitka kontrole nad nagomilanim osjećajima koji navode na osvetu. Ali, gdje se ikada dogodilo da toliko napeta i tako snažna vojska toliko sluša naređenja glede humanoga postupka sa zarobljenicima, s građanima svoje države koji su u tolikoj mjeri surađivali s naoružanim okrutnim odmetnicima? Gdje se čulo, da tim i takvim civilima pobjednici jamče sigurnost i punu građansku jednakopravnost, pozivajući ih neka ne odlaze, nego neka ostanu na svojim ognjištima? Gdje se to na balkanskim prostorima i drugdje vidjelo da pobjednička vojska osigurava prolaz izbjeglicama

koji odlaze zato što neće prihvatiti zakonitu vlast koja je ondje napokon uspostavljena, da ih pušta odvoziti pune kamione i traktore pokućstva i drugih vrijednosti, da im putem osigurava hranu, piće i liječničku skrb? I to u isto doba dok srpske vlasti istjeruju Hrvate u Bosni i Vojvodini iz njihovih domova, ne dopuštajući im da išta sa sobom ponesu, vršeći usput nad njima svakojaka nasilja sve do pokolja. Hrvatska Katolička Crkva ima pravo biti ponosna što je kršćanstvo, usprkos svim slabostima i nedosljednostima, tako duboko prodrlo u svijest i zajedničku podsvijest hrvatskoga čovjeka, ma koje vjere ili svjetonazora, te je bilo moguće ovako u najvećoj mjeri obzirno i humano ratovanje. I kojim nam se pravom usuđuju prigovarati predstavnici onih naroda koji nikada u svojoj povijesti nisu tako nešto ni izdaleka uspjeli? Sasvim je u redu zahvaliti hrvatskoj vojsci što je okončala razdoblje zločina na tim područjima. Hrvatskom vrhovništvu pripada priznanje za vrlo odgovornu i razboritu odlučnost u pravom trenutku, za stručno i u najvećoj mogućoj mjeri humano vođenje toga pothvata. I treba istaknuti da stav koji u povodu akcije 'Oluja' iznose hrvatski katolički biskupi nije nikakvo podilaženje vladajućoj stranci, jer su taj vojni oslobodilački pothvat pozdravile sve političke stranke u Hrvatskoj, što znači cijeli narod. Crkva u Hrvata i u ovom se slučaju ponaša onako kako je navikla u tijeku svoje duge povijesti. Stoji sa svojim narodom, osobito kad je taj narod ugrožen u svojim osnovnim pravima, u samom svom opstanku i identitetu.“

O stavovima Crkve o suživotu na ratom zahvaćenim područjima Hrvatske, a tada naročito i Bosne i Hercegovine, jasno se govori i u komentaru *Crkva u Hrvata za suživot i jedinstvenu BiH* (NN, GK, 1995, 39 [1111]: 2) u kojemu se ponovno referira i na *Oluju*:

„Od početka smo bili i ostali protiv nečovječne tendencije stvaranja etnički čistih prostora. Više smo puta i na više načina upozorili da je izraz 'humano preseljavanje' ružno prijetvoran, jer kad je riječ o preseljavanju cijelih skupina građana na temelju njihove etničke, religijske ili bilo koje druge pripadnosti, onda je to uvijek nasilje koje ne može biti humano. Najodgovorniji ljudi Katoličke Crkve u Hrvata uporno su gotovo iz tjedna u tjedan, s propovjedaonica i sa stranica katoličkog tiska upozoravali sve sudionike oružanih sukoba, izričito sve hrvatske bojovnike da protivnika treba u zakonitoj obrani ugroženoga naroda i države i oružjem odbijati, ali da u tome ne smije biti osvetničke mržnje, da ne smije biti nikakva nasilja prema civilima, zarobljenicima, ranjenicima i drugima. Zbog tako istaknutih stavova i tumačenja evanđeoske ljubavi, koja obuhvaća i neprijatelja kao čovjeka, doživljavali smo i vrlo žestoke prigovore više ili manje odgovornih pobornika navodno potrebne mržnje prema neprijatelju. I kad je riječ o vojno-redarstvenom pothvatu 'Oluja' i njegovim posljedicama, sa crkvene se strane više puta čulo da obrambeni rat može biti opravdan, ali da je država dužna na oslobođenom području uspostaviti čvrsti red i punu zakonitost glede poštivanja svih ljudskih i etničkih i religijskih i uljudbenih prava svakoga građanina. To što su građani srpske narodnosti – očito na poticaj svoga političkog, vojnog i crkvenog vodstva – pošli u zbjeg, Katolička Crkva u Hrvata nije ni na koji način ni potaknula ni pozdravila. Više naših biskupa javno se zauzelo za pravo izbjeglica na povratak i njihovo pravo na imovinu. Kad je pak riječ o podjeli Bosne i Hercegovine, sasvim je očito da se svi naši biskupi i provincijali, a ne samo bosanski franjevci, zauzimaju za cjelovitu višetničku i višereligijsku BiH kao dragocjenu mogućnost suživota koji je sigurno budućnost čovječanstva. Ako pak kruto sebično nasilje osujeti to jedino plemenito i čovječno rješenje, Crkva ga se ipak neće odreći, nego će uvijek ispočetka djelovati u tome smjeru.“

Uz ulazak u Vukovar uoči dovršetka procesa mirne reintegracije hrvatskoga Podunavlja u ustavnopravni poredak Republike Hrvatske u komentaru *Vukovarska radost i nada* (NN, GK, 1997, 24 [1200]: 2) autor piše da bi bilo „licemjerno ne izraziti zajedno s cijelim hrvatskim narodom radost zbog ulaska hrvatske države u Vukovar“, ističući kako okupacija Vukovara nije bila „vojnička pobjeda nego sustavni zločin“, te pritom ističe:

„Kao kršćani zbilja se radujemo što hrvatska država nastupa miroljubivo, s oprostjenjem za pomirenje. Rečeno je da samo pobjednik može opraštati, a ovdje je štoviše riječ o pobjedniku koji je po svojoj uljudbenoj baštini prožet kršćanskim shvaćanjima. Nije riječ o svecima ni uvijek o vjernicima. Čovječnost je upisana u naraštaje ovoga naroda dublje od osobnih uvjerenja i raspoloženja. Lijepo je oprostiti. Nipošto naivno. [...] Suvišno je ponavljati kako je svaki ljudski život neizmjerljivo vrijedan i važan i kako se nijedan zločin ne može opravdavati zločinima koje su počinili drugi. To smo uvijek isticali, više puta upozoravajući i borbe protiv agresije da obrana ne opravdava zločin, da i branitelj na svojoj zemlji može postati zločinac ako ne razlikuje upotrebu sile u zakonitoj obrani od nasilja nad pobijeđenima, zarobljenicima, civilima, svima koji su bespomoćni. Hrvatski vojnici katoličke vjeroispovijesti o tome su od svojih biskupa i svećenika čuli u najtežim trenucima zacijelo više nego što je to tako slušala ikoja vojska. Razumije se da je bilo izgreda koje nije uspjela spriječiti ni kršćanska pouka. Bilo bi divno, prvi put u povijesti ratovanja, da su svi hrvatski vojnici postupali sasvim čovječno, da nikoga nije obuzela osvetna mržnja. Crkva je svjesna da mora još mnogo činiti za rast čovječnosti svih svojih vjernika, također onih u vojsci i policiji.“

U komentaru uz sam događaj mirne reintegracije *Svjetlo iz Podunavlja* (NN, GK, 1998, 4 [1232]: 2) naglašava se kako je time najstrašnji rat u hrvatskoj povijesti završen, te se dodaje:

„Događaj, naime, ima značenje mnogo šire i važnije od određenoga geopolitičkog rješenja u tom dijelu svijeta. Pokazalo se da je moguće miroljubivo, bez prolijevanja krvi rješavati i najbolnije i najopterećenije odnose među narodima i državama. Rijedak je to, ako ne i jedini i prvi slučaj u rješavanju suvremenih krvavih sukoba po svim kontinentima. [...] Kršćani opet imaju puno pravo radovati se i to iz više razloga. Prvo je i od neprocjenjive vrijednosti što je nezaobilazni državni probitak postignut bez upotrebe oružja, bez gubitka mnogih života kako vojnika tako i nenaoružanih građana. Kome je čovjek uz Boga najveća vrijednost, mora se tome radovati i odati priznanje državicima koji su takvo vrednovanje uvažili i tim putem krenuli. Odmah treba istaknuti da tom reintegracijom nije samo dokraja uspostavljen suverenitet hrvatske države na cijelom njezinu području, nego je pobijedilo pravo humano i demokratsko poimanje države. Više govornika na prigodnim slavljinama istaknuli su da je time u praksi potvrđena ne samo potreba nego i mogućnost suživota ljudi različitih narodnosti i vjeroispovijesti u istoj državi i u punoj građanskoj ravnopravnosti. Time Hrvatska doživljava i cijelom svijetu pokazuje kako je ona demokratska, a ne etnokraska država, kako u njoj građanska, politička i sva ljudska prava načelno ne ovise o nacionalnoj ni vjerskoj pripadnosti. Divno je što to možemo s pravom isticati u doba kad toliki nedobronamjernici širom svijeta još uvijek razglašuju kako ovdje vlada zagriženi nacionalizam, odnosno nacizam, kako navodno sve više do riječi dolaze pobornici davno poraženih fašističkih i nacističkih pokreta. Takvih pojava u nas može biti, bez sumnje manje nego u drugim europskim državama, ali to što je 15. siječnja ove godine utvrđeno u hrvatskom Podunavlju jasni je dokaz da je Hrvatska izabrala drugi, doista demokratski put. [...] U Vukovaru se od uglednih osoba čulo da se Hrvatska ovim potvrdila kao višenacionalna država. [...] Ostaje zadatak u svijest svakoga hrvatskog državljanina unijeti spoznaju da nacionalna država nije isto što i etnička, da državljanin hrvatskoga podrijetla u hrvatskoj državi nema niti smije imati iole veća prava od državljanina srpskog ili bilo kojega drugog podrijetla, da biti katolik u hrvatskoj državi nije nimalo probitačnije nego biti pripadnik bilo koje druge vjeroispovijesti. Vjerojatno će trebati dugi sustavni i uporni odgoj javnoga mnijenja da ljudi shvate kako se državne granice ne mogu niti trebaju poklapati s etničkim granicama, kako na području iste države može biti i drugoga naroda kao što se hrvatska domovina može protezati i izvan hrvatskih državnih granica ne ugrožavajući time suverenitet dotične susjedne države. Državne granice ne poklapaju se s granicama različitih civilizacija, suvremena država je istodobno u sasvim određenom smislu nacionalna, a također multinacionalna i multikulturalna. Hrvatska je po svojim najboljim i najduljim tradicijama uvijek bila baš tako plodno pluralna te stoga ovo podunavsko rješenje pokazuje svijetu njezino izvorno lice. Suprotna poimanja države, nacija, civilizacija i drugih pripadnosti pretvaraju plodna susretništa u krvave bojišnice i vraćaju svijet u stravičnu prošlost.“

U godinama koje su slijedile, a naročito nakon promjene vlasti 2000. godine u komentarima se tema Domovinskoga rata najčešće pojavljivala uz poziv na ispravno vrednovanje vrijednosti Domovinskoga rata, kao i odnosa prema hrvatskim braniteljima.

4.2.2.8. Pretvorba i privatizacija hrvatskoga gospodarstva

Jedna od zasigurno najprijevnijih gospodarskih tema tranzicijskoga procesa u Hrvatskoj pretvorba je i privatizacija hrvatskoga gospodarstva⁸⁵. U komentarima *Glasa Koncila* ti su se pojmovi javljali u nemalom broju tekstova. Zanimljivo je da se pojam „pretvorba“ u gospodarskome kontekstu prvi put u komentaru pronalazi 1993. g. u tekstu *Kako se Crkva ponašala pred ove izbore?* (NN, GK, 1993, 7 [975]: 2), uz izbore za tadašnji Županijski dom Hrvatskoga sabora. Budući da komentar tumači zašto se Crkva drugačije ponašala uoči prvih višestranačkih izbora, a drugačije prije tada aktualnih, vrijedi ga dijelom citirati:

„Ne može se niti treba nijekati da se Crkva u Republici Hrvatskoj pred ove izbore ponašala drugačije nego pred prve i čak druge naše demokratske izbore. Znači li to da se onda zaletjela a sad opametila? Ili znači da je i onda i sada postupala sasvim razložno, u skladu sa svojim poslanjem u službi narodnoga dobra? Ni onda ni sada nije ulazila u stranačka nadmetanja, nije se upuštala u stranačku politiku. Sad je to sasvim jasno, a u onim prijašnjim izborima moglo se dogoditi da nekome ne bude očito. Moglo se dogoditi da i sami crkveni službenici u nekim slučajevima ne pogode točnu među između poticanja naroda na odgovorno političko zauzimanje i ulaženja u međustranačka nadmetanja. Ovaj je put zacijelo bilo lakše ne pogriješiti. [...] Ovaj put pred izbore za Županijski dom Crkva nije imala razloga tako se zauzimati. Jer nije bila riječ o oslobođenju ugroženog naroda, nego o unutrašnjem uređenju već priznate, premda ne sasvim oslobođene države. [...] Crkva, dakle, u ovo predizborno doba nije šutjela, vrlo je glasno govorila u prilog narodnoga dobra – ali nije se upletala u međustranačka politička nadmetanja, što doista nije njezin posao. Ona nema niti može imati vlastitoga crkvenoga stava kad je riječ o granicama županija, o uređenju općina, o rješavanju sasvim određenih pitanja stambene politike, pretvorbe vlasništva i cijelom nizu aktualnih političkih, osobito ekonomskih pitanja. Zato Crkva ne može niti smije davati potporu jednoj ili drugoj političkoj stranci od kojih svaka ima ili treba imati svoj cjeloviti društveno-politički i ekonomski program. Može samo poticati narod da se svojim pravom glasa koristi odgovorno, da nastoji što bolje upoznati i procijeniti one kojima daje glas, da u provođenju izbora sve mora biti u pravdi i slobodi.“

Taj stav, jasno izražen u komentaru, u prvi će plan doći posebice nakon smrti prvoga hrvatskog predsjednika dr. Franje Tuđmana i tada predstojećih izbora, što je prikazano u sljedećem poglavlju ovoga rada.

⁸⁵ „Proglašenjem neovisnosti, Republika je Hrvatska ušla u proces tranzicije, a time i u proces pretvorbe vlasništva. Pojmovi pretvorbe i privatizacije često se koriste kao sinonimi. No, pretvorba je vezana uz promjenu pravnog statusa društvenih poduzeća u trgovačka društva. Privatizacija je proces transformacije državnog u privatno vlasništvo, tj. prodaja državnih poduzeća privatnim pravnim i fizičkim osobama. Hrvatska je u ovom procesu naišla na probleme koji su posljedica prethodnog sustava i ratnih zbivanja“ (Gregurek, 2001: 156).

Idući se put tema pretvorbe i privatizacije pojavljuje sljedeće godine u komentaru *Biskupi misle za sutra* (NN, GK, 1994, 13 [1033]: 2) o proljetnom saboru Hrvatske biskupske konferencije (HBK) i onome što je istaknuto vezano uz odnose države i Crkve:

„Javni je tisak već primijetio da hrvatski katolički biskupi, osim toga što smo već napomenuli, ističu pravo Crkve da bude u sasvim određenom smislu kritička savjest glede svega što se u javnosti događa. Ovaj se put to posebno pokazalo u njihovu zanimanju za proces pretvorbe, odnosno privatizacije društvene imovine. Pristupili su toj pojavi ne kao da bi bili stručnjaci za ekonomiju i politiku nego sa stajališta pravednosti. Pozvali su stručnjaka da iz prve ruke saznaju što se zapravo događa. Ništa o tome nisu proglasili ali su očito potvrdili spomenuto pravo Crkve u javnom životu.“

Znakovit je u tom smislu i komentar *Kršćani nisu ovce u politici* (NN, GK, 1994, 24 [1044]: 2), u kojemu stoji kako prosječni građanin „nema niti može imati dovoljno znanja o ekonomiji, o gospodarstvu i novčarstvu, da bi mogao odgovorno razmišljati o događanjima pretvorbe, privatizacije, novih ulaganja, opravdanosti ovih ili onih javnih radova, o postavljanju novih ili obnovljenih starih spomenika“ pa mu preostaje „imati ili nemati povjerenja u one koji to stručno znaju, koji ta događanja vode i za njih su odgovorni“, te „budući da u sve to nema izravnoga uvida, preostaje mu zapravo vjerovati ili ne vjerovati onima koji o tome u javnosti izvješćuju“. Budući da se u tome komentaru povlači pitanje prava javnosti na utemeljenu informaciju, korisno je ovdje i taj dio istaknuti:

„Čitatelju treba dobra mjera hrabrog samopouzdanja da se u poplavi svega što mu pružaju javna glasila pokuša kritički snaći. Građanin koji je vjernik istodobno zna da njegova Crkva, osobito u novije doba, ističe njegovo pravo da bude informiran kako bi mogao izvršavati svoju dužnost odgovornog zauzimanja i u političkom i u gospodarstvenom životu svoje zemlje. Sve to, naime, što se događa, izravno podliježe mjerilima općeljudske i kršćanske etike, sve je to pošteno ili nepošteno, više ili manje časno ili nečasno, humano ili nehumano. Osobito na području gospodarskog života sve što se događa je ili pravedno ili nepravedno – pravedna raspodjela plodova rada sadašnjega i prošlih naraštaja, ili krađa, otimačina. Nema sumnje da je na području gospodarstva i novčarstva moguća zloraba vlasti i utjecaja na štetu zajedničkoga dobra, na štetu zakonitih vlasnika. U igri su i mjerila pravednosti i mjerila dobrog ukusa. Stoga je razumljivo da se vjernici upravo sa svog vjerskog stajališta i privatno i javno zanimaju za sva ta događanja. No pođu li na svaku od prepoznatljivih pojava gospodarstvenoga života primjenjivati jasna moralna načela, često će djelovati i konfuzno i naivno. Načela se, naime, mogu primjenjivati samo na poznate događaje i poznata stanja. Tako se sve opet vraća na potrebu da javnost bude što istinitije izvješćivana. [...] Vjernik doista ne smije postati vuk među vukovima, što znači da ne smije ni na području politike i gospodarstva prihvatiti nemoralna načela borbe za probitak i dobit, odnosno za političku prevlast pod svaku cijenu. Ali, također ne smije među vukovima biti nijema i priglupa ovca, njihov laki plijen. Ovca mora postati poput zmije oprezna i biti poput goluba bezazlena. To je zapravo sasvim određeni i nenadomjestivi program političkog zauzimanja vjernika u javnosti; u tom duhu treba shvaćati i usmjeravati i najsuvremenije odgovarajuće koncilske i pokoncilске crkvene zahtjeve. I treba priznati da baš u tom pogledu nismo u našoj domaćoj crkvenoj javnosti baš mnogo postigli.“

Sljedeći se put pojam pretvorbe pronalazi u komentaru *Je li istina da je Crkva zašutjela?* (NN, GK, 1995, 37 [1109]: 2), u kojemu se ističe da se čuju „glasovi koji prozivaju vodstvo Katoličke Crkve u Hrvatskoj, posebno komisiju 'Iustitia et pax' HBK, predbacujući joj da

zanemaruje svoju proročku službu upozoravanja na društvene nepravde i gaženja ljudskih prava koja se događaju u našoj državi“, te se zatim navode te kritike:

„Mnogi invalidi domovinskog rata su slabo zbrinuti, umirovljenici zapravo i ne mogu vezivati kraj s krajem, te je pravo čudo što već mnogi od njih ne umiru od gladi, neka poduzeća, odnosno tvrtke, propadaju a ne bi morale, nego se svjesno usmjeravaju u stečaj da bi se netko obogatio. Provođenje pretvorbe je, kažu, toliko zamršeno i mutno, da to doista ide na ruku onima koji znaju u mutnom loviti. Srednji stalež jedva još postoji jer brojni postaju sve siromašniji, a malobrojni sve bogatiji. Ti bogataši više i ne kriju svoje bogatstvo i nezasitno bogaćenje nego čak tvrde da je to dobro za cijelu državu, da nema bogate Hrvatske bez bogatih Hrvata. Onda se javljaju stanoviti stručnjaci koji misle da ono što u Ustavu Republike Hrvatske piše da je Hrvatska socijalna država, zapravo nema pravoga značenja, jer će siromasi biti najsigurniji kad u državi bude dovoljno bogataša koji će im davati posla i kruha. Istodobno je istina da mnogi nemaju ni posla ni kruha, da ga sve manje imaju. Hrvatska država je, izvikuju ti kritičari, uspjela 'Olujom' osloboditi svoja donedavno zaposjednuta područja, ali nije odmah uspjela na tim područjima osigurati red i zakonitost, zaštititi živote, imovinu i druga ljudska prava svim građanima, osobito onima druge nacionalnosti. Sve se to tako događa, a Katolička Crkva u Hrvata ne vrši svoju dužnost, njezina se komisija 'Iustitia et pax' uopće ne sastaje. Takvim držanjem, kako čitamo u nekim novinama. 'Crkva prestaje biti znak'. Što reći na takve optužbe? Možda je uputno ne shvatiti ih odmah kao optužbe, nego kao dobronamjerna upozorenja i poticaje. Suvremena Crkva koja osluškuje poruke Duha Božjega ne samo iz vlastite baštine nego i iz baština drugih religija, treba biti barem jednako poučljiva kad je riječ o glasovima koji dolaze iz domaćih krugova, čak i u slučajevima kad ima razloga pomišljati da nisu dobronamjerni. Ali onda ima i pravo i dužnost razlučiti što je u tim prigovorima zaista utemeljeni poticaj a što kriva optužba ili pokušaj zamagljivanja stvarnoga stanja. Najprije treba jasno reći da se Crkva zaista smatra u sasvim određenom smislu služiteljicom javne savjesti u svakom narodu i svakoj društvenoj sredini, dakle i u svakoj državi. Ona je dužna proročki svjedočiti protiv svakog gaženja ljudskih prava, dužna je zauzimati se osobito za progonjene i ugrožene, upravo joj siromasi moraju biti prva briga, kako to traži njezina općeprihvaćena 'preferencijalna opcija' za siromašne. Ali treba vrlo pažljivo i odgovorno razlikovati proročku službu javne savjesti od službe provođenja istrage i suđenja u konkretnim slučajevima. Crkva ne smije zamjenjivati državu, ne smije svojim ustanovama davati zadatke koji pripadaju državnim institucijama za čuvanje pravnoga poretka i provođenje zakonitosti. Zato odgovorni crkveni predstavnici, osobito poimence komisija 'Iustitia et pax', i smiju i moraju uznemirivati javnu savjest i poticati državu da odgovorno vrši svoj posao na tim područjima. Crkveni glas kao glas javne savjesti mora se podignuti, čim se u javnosti pokažu znakovi i začuju glasovi o vrijeđanju ljudskih prava, o ugrožavanju nezaštićenih pojedinaca ili skupina. Ali Crkva jednostavno nema odgovarajućih sredstava ni ovlasti kojima bi mogla istražiti određena događanja na ekonomskom području, ne može u svoje ime donijeti stručnoga suda ni utemeljene osude. Vjernici i drugi čovjekoljupci trebaju, slušajući glas vlastite savjesti i poticaje što ih daje Crkva kao javna savjest, pokretati i rješavati ta pitanja kao odgovorni građani u odgovarajućim službama i ustanovama. Zato je sasvim u redu da osobito vjernici laici traže od odgovarajućih crkvenih službi potrebne poticaje i prosvjetljenje. No, je li pravedno reći da naša domaća Crkva te poticaje ne daje? Je li pravo zaobilaziti što su baš o tim pitanjima govorili i dalje govore odgovorni crkveni predstavnici kako u propovijedima tako u crkvenom tisku? Zar treba iskoristiti pojavu što se nekoliko dana u javnosti ne čuju oštri crkveni glasovi, što se ne čuju baš onda kad bi to htjeli stanoviti politički krugovi? Nije li možda riječ o pokušaju da ti i takvi političari prebacuju svoju odgovornost na crkveno vodstvo, hotеći Crkvu upregnuti u svoja politička kola? Već smo desetljećima navikli da 'desničari' prigovaraju Crkvi što nije dovoljno 'desničarska', a 'ljevičari' što nije dovoljno 'ljevičarska', i jedni i drugi što im politički ne služi kad bi i kako bi oni htjeli. Posebno je neukusno kad političari ili politički novinari, koji se predstavljaju kao vrlo crkveni ljudi, počnu crkvenom vodstvu dijeliti lekcije iz evanđeoskog morala i katoličkoga socijalnog nauka. Onima koji doista žele znati što Crkva misli o gore navedenim pojavama možemo najjednostavnije preporučiti da pročitaju što najnoviji Katekizam Katoličke Crkve piše o pravednom uređenju ljudske zajednice, o socijalnim pitanjima, o kapitalizmu i slobodnom tržištu,

o pravima siromaha i svih ugroženih. A crkveni će odgovornici uvijek i ponovno dizati glas u javnosti kad, poslušni Duhu, ocijene da je pravi trenutak, a ne kad to zatreba ovoj ili onoj političkoj skupini.“

Na istom je tragu i komentar *Što se to od Crkve očekuje?* (NN, GK, 1996, 34 [1158]: 2), u kojemu se ističe da promatrači i komentatori iz zemlje i inozemstva sve glasnije postavljaju pitanja poput: „Snalazi li se naša Crkva u aktualnim ekonomskim i političkim prilikama?“ „Neki od Crkve očekuju i sasvim određene sudove o događanju pretvorbe, u čemu se navodno događaju teške zloporabe protivno osnovnim načelima kršćanskog ćudoređa“, stoji u tekstu u kojemu se nadodaje:

„Kad je pak riječ o snalaženju ili nesnalaženju crkvenih predstojnika u ekonomskim pitanjima, osobito u pretvorbi i s njom povezanim pojavama bogaćenja, nije lako redovitim putem i načinom dolaziti do podataka na temelju kojih bi se mogla primjenjivati odgovarajuća ćudoredna načela. Čuju se tvrdnje da je cijela Hrvatska privreda uglavnom u vlasti nekoliko bogatih obitelji. Ako bi u tome bilo istine, ako bi takva bogatstva osiguravala njihovim vlasnicima utjecaj na oblikovanje cjelokupnoga državnog života, značilo bi da je Crkva unaprijed isključena iz utjecaja na hrvatske prilike. Jer Crkva se ne bogati, neće se ubrojiti u te bogataše. Niti joj se vraćaju oduzeta dobra, niti joj se omogućuje ekonomska samostalnost. Sve više lišena inozemne pomoći, naša Crkva sve više živi od milodara svojih vjernika. Uvede li se tzv. crkveni porez, ta će milostinja biti ustaljena, ali hoće li biti dovoljna za ikakvu samostalnost u djelovanju. Hoće li to Crkvu u javnosti onemogućiti, učiniti je poslušnom prosjakinjom, ili će joj upravo osigurati proročku slobodu?“

Zanimljivo je kako se, pretražujući komentare prema ključnim riječima, pojam pretvorbe u ekonomskom kontekstu sljedeći put u komentaru *Glasa Koncila* pojavljuje tek 1998. godine u tekstu naslovljenom *Ustuk grešnim zakonima* (NN, GK, 1998, 36 [1264]: 2), koji se „naslanja“ na pastirsko pismo hrvatskih biskupa o pripravi za skori Papin dolazak u Hrvatsku. Budući da se to pismo u komentaru ističe kao „i te kako aktualno, ne samo na duhovnom i unutarcrkvenom području nego također na području izgradnje demokracije u hrvatskoj državi“, vrijedi podrobnije promotriti sam tekst komentara jer je riječ o promišljanju koje se izravno vezuje uz kontekst istraživanja u ovome radu. U komentaru stoji kako „biskupi ističu da je zakonito izražena volja većine građana vrhovno mjerilo zakonitosti na svim područjima državnoga života“, te se nastavlja:

„Razumije se da građani svojim glasovanjem, kao ni Sabor, ne mogu odlučivati što je ćudoredno dobro a što zlo, ali priznajući naravna ćudoredna načela – koja se sažimlju u neporecivu dostojanstvu i pravima svakoga ljudskog bića od začeca do naravne smrti – oni su doista subjekt vlasti u državnoj zajednici. To sasvim jasno stoji u Ustavu Republike Hrvatske, ali to se mora osigurati odgovarajućim izbornim zakonima i zajamčenom mogućnosti da birači trajno kontroliraju djelatnost svojih zastupnika na svim razinama vlasti. To što hrvatski biskupi u ovome pastirskom pismu kratko ali odlučno ističu, po sebi je jasno ali u provedbi može biti višestruko uvjetovano i ograničeno. Često se događa, u mnogim državama, da jednom izabrani nosioci vlasti izbjegavaju polaganje računa svojim biračima, dapače nastoje donijeti nove izborne zakone koji će više ili manje zajamčiti da oni, odnosno njihova stranka, ponovno dođu na vlast bez obzira na volju stvarne većine građana. To se, doista, na razne načine u većoj ili manjoj mjeri događa u mnogim državama. Takvim se izbornim manipulacijama krše osnovna ljudska prava te je Crkva

kao čuvarica tih prava dužna na to upozoravati i poticati građane da se u tom pogledu ne daju varati i podjarmiljvati. Inače se, unatoč redovito provedenim izborima, demokracija pretvara u svoju suprotnost. Izabrani narodni predstavnici postaju samodršci koji u praksi nisu odgovorni ni Bogu ni narodu. Tako vladari postaju idoli, a rodoljublje se izopačuje u različite oblike obožavanja nacije, rase, klase ili države. Čak se religije izopačuju i pretvaraju u ideologije tako stvorenih totalitarnih sustava. Sama pomisao na takve opasnosti dovoljna je da se svi kojima je na srcu demokracija i vladavina zakona duboko zabrinu. Nije slučajno kad upravo na ta pitanja upozoravaju odgovorne međunarodne ustanove, kad tu skrb sasvim izričito izražavaju visoki predstavnici država koje se žele predstavljati kao čuvari demokratičnosti – i kad o tome na svoj način, kratko ali vrlo jasno i u pravi čas, progovaraju i hrvatski katolički biskupi. Pravi je čas da Crkva u Hrvata o tome ne samo govori nego i učini sve što može utječući na vjerničke savjesti i cijelo javno mnijenje. [...] Kršćani u hrvatskoj državi ne mogu reći da su vjerni svojoj Crkvi ni da žive po svojoj vjeri ako ne bi postupali kako ih biskupi pozivaju, ako se ne bi zauzimali 'za poštivanje zakonito izražene volje većine građana', što se postiže jedino ako su 'nosioci vlasti trajno odgovorni svojim biračima i cijeloj javnosti', jer jedino je tako moguće 'onemogućiti svaku samovoljnu zlorabu vlasti' i pospješiti – kako biskupi u pismu kažu – 'vedru poduzetnost svih građana za opće dobro'. Treba li posebno isticati da se tim poticajima, koje biskupi donose u ime kršćanske društvene i političke etike, ne može zadovoljavati u sklopu crkvenoga ustrojstva kao takvoga? Odgovarajuća i toliko potrebna politička rješenja ne mogu se niti smiju donositi na crkvenim skupovima ni u crkvenim ustanovama i zajednicama. Vjernici se u Crkvi obrazuju tim načelima da bi djelatna rješenja pronalazili, predlagali i provodili u svojim političkim strankama, odgovarajućim udrugama, ustanovama i skupovima redovitoga političkog življenja. U tom traženju političkih rješenja Crkva ne želi niti smije vjernicima zapovijedati. Činjenica je da se na temelju kršćanskih i humanih načela u različitim prilikama i okolnostima mogu usvajati različiti politički programi i donositi različiti zakoni. Ta se rješenja ne mogu – poput čudorednih načela – donijeti jednom za svagda, nego se ostvaruju u povijesnom hodu političkih zajednica. U tome pak osobitu ulogu ima prava sloboda medija, odnosno javnih glasila. Grešno je ne samo ograničavanje te slobode cenzurom koju nameće vlast, nego i zloraba te slobode neistinitim informacijama, i vrijeđanjem ljudskoga dostojanstva i javne pristojnosti. Praksa nažalost svjedoči kako je teško na tome području donijeti pravedne i ostvarive zakone – i kako se od traženja takvih zakona ne smije odustajati. Iz svega je očito da osim o 'grešnim strukturama' treba govoriti i o 'grešnim zakonima'. Grešnost zakona mnogo je lakše prepoznati kad je riječ o pobačaju i genetičkom inženjeringu, nego kad je riječ o pretvorbama vlasništva, izborima i javnim glasilima. Upravo je zbog toga vjernicima i svim građanima potrebna posebna pozornost i odgovorno zauzimanje kad je baš o tim zakonima riječ. I upravo su radi toga biskupi baš u ovome povijesnom trenutku morali istaknuti navedena upozorenja.“

Da su mediji iznosili i vrlo oštre teze o govoru vrha Crkve o temi pretvorbe i privatizacije, jasno se vidi i u komentaru *O nadbiskupu u Večernjaku* u kojemu se komentator *Glasa Koncila* osvrće na kolumnu autorice Dunje Ujević u *Večernjem listu* o nadbiskupu Bozaniću (NN, GK, 1999, 24 [1304]: 2). Ne ulazeći ovdje u meritum same kolumne, i osvrta na nju u *Glasi Koncila*, dovoljno je citirati sljedeće:

„Uzalud je prešućivati da je novinarka upotrijebila priliku da crkvenom vodstvu prigovori kako zapravo nema prava kritički govoriti o pretvorbi i vlasništvu 'kad ni on (nadbiskup) ni Crkva ne spominju da je za razliku od naroda Božjega Crkva s njim na čelu sklopila i povoljan aranžman i s ljudima iz prvog reda Svetoga Marka vezan uz povrat crkvene imovine'. U prvom redu u crkvi sv. Marka na toj je misi bio Predsjednik Republike, odmah zatim niz istaknutih članova Sabora i Vlade. Razumije se da nitko od tih istaknutih dužnosnika neće prihvatiti tvrdnju da bi država sklapala s Crkvom onaj ugovor o ekonomskim odnosima kako bi time crkvenim predstavnicima začepila usta ili kupovala njihovu šutnju u kritičkim trenucima. Dokle god ima ljudi koji poput Ujevićke tako nekako misle, bit će potrebno iznova tumačiti o čemu je riječ. Tim četvrtim

ugovorom Crkva nije prihvatila nikakve povlastice, nije se prodala vlastima, nego se složila s razmjerno malom naknadom za golemi dug oduzete imovine koji u cjelini nikad neće biti vraćen. Primanjem toga novca crkveno se vodstvo ne odvađa od osiromašenoga naroda, nego se nastoji kolikotoliko osposobiti za bolje služenje tom narodu, također za karitativne pothvate poput pučkih kuhinja, za one koji više i ne pokušavaju prikrivati da su svakodnevno gladni. Ostaje pitanje je li novinarka više uvrijedila crkveno ili državno vodstvo podmećući mu nimalo plemenitu namjeru u sklapanju spomenutog ugovora sa Svetom Stolicom. Što se pak tiče mogućeg straha crkvenoga vodstva od promjene vlasti nakon izbora, zna se da Crkva načelno poštuje zakonito izraženu narodnu volju i da se stranka, koja god bila, za koju slobodno glasuje većina katoličkog pučanstva ne može bez daljnjega smatrati protukatoličkom.“

Koliko je vidljivo iz spomenutih primjera komentara, o pojmovima pretvorbe i privatizacije i nije se mnogo pisalo u toj rubrici do 2000. godine, no od 2001. puno se češće i kritički mnogo izravnije pisalo o toj temi. Tako se u komentaru „*Tražimo odgovornost*“ (NN, GK, 2001, 26 [1410]: 2) objavljenom uz prosvjed održan na prvi dan ljeta te godine ističe:

„Zahtjev za većom odgovornošću, i to upravljen političarima, upravo je ono što je već davno u Hrvatskoj trebalo zaštititi do krajnjih granica. Naši političari, bez obzira na političku opciju, veoma su efikasni kad se treba izboriti za vlast, privilegije i svoje stranačke, grupne ili osobne interese, a prepuni su izgovora ili lažnih obećanja kad je u pitanju dobro svih građana naše zemlje. [...] ...postaje očito, ukoliko se oni brinu u prvom redu za stjecanje vlasti, povlastica i za zaštitu svojih grupnih ili osobnih interesa, da im često nije stalo do postupanja 'u granicama moralnog reda'. To se također vrlo očito raspoznaje u činjenici da se tako rado natječu za određene političke funkcije, a da prije toga nisu načistu imaju li što s tih funkcija pružiti i pridonijeti za opće dobro. Svima je znano da je Hrvatska suočena s poteškoćama sličnim drugim tranzicijskim zemljama te posljedicama obrambenoga rata i štetama koje je prouzročio, a također je poznato da je Hrvatska izložena i stanovitom diktatu Međunarodnoga monetarnog fonda i Svjetske banke iza kojih se kriju interesi velikih sila koje procesom globalizacije imaju ambicije po svome, uvažavajući isključivo svoje interese, ustrojiti i disciplinirati ostali svijet. Ni jedna politička grupacija u Hrvatskoj, koja ne bi bila svjesna tih temeljnih polazišta i koja ne bi imala razrađenu strategiju sučeljavanja s tim okolnostima, ako bi imala samo minimum odgovornosti prema hrvatskim građanima i prema hrvatskom narodu, ne bi se smjela uopće natjecati za preuzimanje vlasti. Sa stajališta općega dobra, ali i djelovanja u skladu s moralnim redom, hrvatskim građanima nije uopće bitno koja je politička opcija na vlasti, ali jest bitno je li ona grupacija koja preuzima vlast dovoljno pripremljena i dorasla suočiti se sustavno, strateški domišljeno i efikasno s postojećim objektivnim poteškoćama. Zato bi pozive za ostavkom sadašnje koalicijske vlasti, koji su se opetovano čuli na zagrebačkom prosvjedu, trebalo zapravo razumjeti kao krik svim političarima i političkim opcijama da se konačno uozbilje i otriježne. Kao krik da uključe sve kompetentne snage te da zajedno sa stručnjacima nađu putove izlaza iz sve nepodnošljivijega stanja u hrvatskom društvu u kojem gotovo 400.000 ljudi traži posao, mnogi rade a ne dobivaju na vrijeme svoju objektivno premalu plaću, a u kojem se nakon pustošenja pretvorbom i privatizacijom još očekuje novo pustošenje stečajevima i daljnjom privatizacijom (koja – kako se sve više govori u javnosti – funkcionira i dalje po principu veze i 'simpatija'). Ne može dugoročno u Hrvatskoj imati perspektivu ona vlast koja bi se željela održati na sukobu interesnih skupina ili koja bi računala na potporu bilo zavidnih (npr. nezaposlenih, kad smanjuje plaću zaposlenima) bilo privilegiranih (npr. neki privatni poslodavci ili neki vlastima skloni sindikalni vođe) bilo političkih elita (koje bi željele da umjesto njih odradi najteži dio posla), nego samo ona koja bi se posvetila stvarnom služenju općemu dobru, hrvatskom nacionalnom interesu, računajući sa suvremenim svjetskim kontekstom. A to znači: koja bi stvorila uvjete da se svi hrvatski potencijali, a ima ih hvala Bogu puno, učinkovito uključe u izgradnju bolje sutrašnjice na svim područjima društvenoga života.“

Da se u to vrijeme puno otvorenije govorilo o „griješima“ iz gospodarske sfere svjedoči i komentar naslovljen *Zabrinutost za Hrvatsku* (NN, GK, 2001, 29 [1413]: 2) u kojemu se

upozorava kako se najnovijim zbivanjima još jednom „očitovalo da je država Hrvatska sa svim svojim građanima, može se čak tvrdo reći, obezglavljena jer je prepuštena garnituri političara, bez razlike bili oni pozicijski ili opozicijski, koji se pokazuju nesposobni, nedorasli i neodgovorni da bi riješili stvarne probleme s kojima se susreće sadašnja Hrvatska“. „Pokazuje se sve očitijim da je bilo lakše, premda ne bez umješnosti, postići da hrvatski narod nakon dugih stoljeća ostvari samostalnu i međunarodno priznatu državu, nego što je postići da hrvatska država bude u punom smislu demokratska, socijalna, solidarna, gospodarski stabilna i prosperitetna, a u međunarodnoj zajednici afirmirana kao suverena i konstruktivna članica“, upozorava se dodajući pritom da su političari ubrzo iznevjerili zdrave temelje za prosperitetnu i demokratsku Hrvatsku „...a privatizacijom po modelu nekoliko stotina bogatih obitelji te političkom bahatošću razorili jedinstvo nacionalnoga političkog bića, ne omogućivši ni jedinstvenost u bitnim postavkama hrvatskoga nacionalnog interesa uz koje bi onda – kao u svakom normalnom društvu – postojale legitimne razlike različitih političkih opcija.“

Kada je o crkvenom pristupu temi pretvorbe i privatizacije riječ, neizostavan je komentar *I čitati treba odgovorno* (NN, GK, 2001, 48 [1432]: 2) u kojemu se analizira intervju tadašnjega zamjenika predsjednika Vlade RH i predsjednika Komisije za odnose s Crkvama i vjerskim zajednicama dr. Gorana Granića *Informativnoj katoličkoj agenciji*:

„Već u prvom odgovoru dr. Granić je ustvrdio: 'Crkva je preozbiljna institucija da bi u raspravu o tim problemima (misli se o socijalnom stanju u zemlji, op. ur.) ušla s nedovoljno informacija' te je na izravno pitanje misli li da je Crkva o toj tematici premalo informirana rekao: 'Da.' Premda je vjernik, dr. Granić čini se ne poznaje dovoljno funkcioniranje biskupske konferencije te je zacijelo previdio mogućnost da je HBK prije iznošenja svoje poruke o socijalnom stanju s jedne strane konzultirala vjerodostojne stručnjake, a s druge strane imala pred očima iskustvo socijalnih prilika brojnih vjernika, osobito onih koji se svećenicima i biskupima izravno obraćaju za pomoć. Dr. Granić je zatim iznio mišljenje da bi bila potrebna prethodna konzultacija s Vladom 'radi utvrđivanja činjenica' – što bi po sebi moglo biti korisno pod uvjetom ako bi predstavnici Vlade iznijeli sve relevantne i objektivne činjenice.“

Komentator pritom napominje da HBK već ima, glede takvoga prijedloga, „određena i ne baš najbolja iskustva“, što pojašnjava:

„Naime, kad je počeo proces privatizacije u Hrvatskoj, a koji je bez sumnje snažno traumatizira hrvatske građane i danas, biskupi su u dobroj vjeri i namjeri pozvali na svoje zasjedanje u Zagrebu tadašnju formalno najodgovorniju osobu za privatizaciju koja ih je u dužem nastupu iscrpno 'izvijestila' o zakonskim odredbama, nakanama, nužnosti, zakonitosti i poštenju u privatizaciji društvene imovine. Političar je bio vješt u svojim interpretacijama pa su biskupi zapravo dobili neobjektivnu sliku o procesu privatizacije. Naravno da se taj političar obilno koristio statističkim podacima i 'argumentima' koji su jamčili da je sve u redu u tom procesu i da nema razloga za ikakvo oglašavanje biskupa o toj tematici. Premda je taj političar u prvi čas uspio zaustaviti biskupe, oni su ipak nešto kasnije, spoznavši iz drugih izvora pravu istinu, 22. travnja 1993. objavili svoju poruku vjernicima o etičnosti u gospodarstvu u kojoj su uz ostalo napisali: 'Cjelokupno stanje našega društva, osobito ono socijalno, postaje još teže ako se umjesto povećane solidarnosti svih iskazuje sebičnost koja neetičkim načinom prisvaja sebi ono što nema pravo.

Božja zapovijed 'ne ukradi' vrijedi za sva vremena i sve prilike... U posljednje vrijeme etičnost je na velikom ispitu u gospodarstvu, i to osobito u procesu pretvorbe tzv. društvenog vlasništva..."⁸⁶.

I u godinama koje su slijedile komentari su spominjali kako prošle tako i neke aktualne slučajeve privatizacije, pa se u tekstu *Hrvatska je pred sudbinskim pitanjima* (NN, GK, 2002, 13 [1449]: 4) piše kako je sadašnja hrvatska država „iznutra ranjena katastrofalnom gospodarskom i socijalnom krizom te nezrelim političarima koji se u prvom redu bave sobom, svojim interesnim pozicioniranjem, bilo u svojim strankama bilo u vlasti, i koji svoje mandate troše na čudne privatizacije i rasprodaje onoga što je neizbježno nužno stanovništvu svake, pa i naše, zemlje“. Na isti problem upozorava i komentar *Simboli Božića 2002.* (NN, GK, 2002, 51-52 [1487-1488]: 4) u kojemu uz ostalo piše:

„Što širi krug ljudi dobre volje, osobito vjernika, morao bi shvatiti tehnologiju funkcioniranja vlasti i njezinih medijskih pomagača kod nas, tj. političku obmanu kojom se svjesno stvaraju dimne zavjese iza kojih se vuku dalekosežni i često nepopravljivi potezi protivni općemu dobru ili nacionalnom interesu. Ne nastavlja li se, primjerice, jednako etički neprihvatljiva i za opće dobro hrvatskoga naroda pogubna privatizacija, kao i za prošle vlasti – čak po istom zakonu, u sjeni velikih javnih afera, s tek jednom razlikom: prije su privilegije sa štetnim posljedicama uživali domaći građani, a sada se to po istom ključu omogućava strancima!?“

Možda je najeksplicitniji o tim procesima bio komentar koji već u samom naslovu nosi kvalifikaciju: *U privatizaciji je pogažena etika* (NN, GK, 2003, 6 [1494]: 2) u kojemu se ističe tada aktualan primjer privatizacije hotelskoga kompleksa *Sunčani Hvar* te najnoviji izvještaj Državnoga ureda za reviziju predstavljen u Hrvatskome saboru. „Dio aktualne vladajuće političke skupine sve se drastičnije potvrđuje svakako kao etički upitan, a druge mjerodavne službe pozvane su provjeriti i procijeniti da li upitan i kao kriminalan“, piše u komentaru u kojemu se ističe da događanja oko te privatizacije nikoga stvarno zauzetoga za opće dobro hrvatskoga društva ne mogu ostaviti ravnodušnim, te se nastavlja:

„U svakom slučaju naša javnost je saznala da su postupci ljudi koji se po svojoj službi u ime države bave privatizacijom krajnje nepošteni i neodgovorni prema nacionalnim dobrima, dati postupci otkrivaju nedoraslost za upravljanje svojim dobrima a kamoli dobrima drugih, konkretno nacionalnim dobrima. [...] Cijeli slučaj otkriva da je etika posve pogažena, a radi li se i o, recimo otvoreno, kriminalu, trebale bi istražiti mjerodavne vlasti. Koliko je etika u procesu pretvorbe i privatizacije stvarno ugrožena ili pogažena potvrdio je i službeni izvještaj Državnog ureda za reviziju predstavljen Hrvatskom saboru na njegovoj 29. sjednici. Naime, izvještaj za razdoblje od svibnja do listopada 2002. otkriva da je samo u 8 poduzeća, od 143 u kojima je provedena revizija, privatizacija provedena u skladu sa zakonom. Čak 44 poduzeća, od ta 143, završila su u stečaju, a

⁸⁶ Komentator ne ističe o kojem je političaru riječ u primjeru koji spominje iz 1993., no zanimljivo je da se u već ranije citiranome komentaru *Biskupi misle za sutra* iz ožujka 1994. (dakle godinu nakon ovdje spomenutoga) također navodi da su biskupi na svome zasjedanju saslušali stručnjaka koji ih je upoznao s procesima u pretvorbi i privatizaciji, što je zabilježeno i u priopćenju sa zasjedanja održanoga od 15. do 17. ožujka 1994.: „Budući da biskupima dolaze pitanja u svezi s pretvorbom nekadašnjeg društvenog vlasništva i da bi mogli steći uvid u moralni vid tog društvenog procesa biskupi su pozvali g. Ivana Penića, predsjednika Hrvatskog fonda za privatizaciju, da ih informira o zakonskim odredbama i dosadašnjoj praksi te da im odgovori na određena pitanja“ (*Priopćenje s 3. plenarnog zasjedanja HBK*, <http://www.hbk.hr/?type=vijest&ID=281>, pristupljeno 10. rujna 2018.).

broj novih otpuštenih radnika gotovo je 50.000, istodobno razvojni program u cijelosti ostvarilo je tek 18, a djelomice 23 poduzeća, a uopće ga nije ostvarilo čak 102 poduzeća. U izvještaju se također ističe – kako je objavljeno u dnevnim novinama – da je pri privatizaciji tih poduzeća utvrđeno čak 684 nepravilnosti, od kojih 83 imaju obilježja kaznenog djela. Zar ti zastrašujući podaci, koji se približno ponavljaju od izvještaja do izvještaja bez obzira bila riječ o događanju za prijašnje ili sadašnje vlasti, ne nameću pitanje kojem li su to soju ljudi došla u ruke naša nacionalna dobra? S potpunim pravom bilo je puno prigovora, zamjeraka i medijskih kampanja protiv takvoga neetičnog postupanja s nacionalnim dobrima za prijašnje, hadezeovske vlasti. Sadašnja koalicija dobila je na izborima u siječnju 2000. vlast uvelike upravo na obećanju da će kazniti sve kriminalne radnje u procesu pretvorbe i privatizacije i da će spriječiti takve neetičke, da ne kažemo kriminalne postupke u pretvorbi i privatizaciji. No, Državni ured za reviziju u svojim službenim izvještajima otkriva da se ponavljaju ne samo neetički nego upravo i kriminalni postupci u pretvorbi i privatizaciji, da se i dalje radnici otpuštaju, da se praktično nastavlja sve ono protiv čega su s pravom bili današnji nositelji vlasti dok su bili u opoziciji. Štoviše, nisu promijenili ni zakon o pretvorbi i privatizaciji koji su s pravom prije toliko kritizirali. Činjenica da dio nositelja aktualne državne uprave takvim svojim postupcima uništava nacionalno dobro i kompromitira Hrvatsku u međunarodnoj zajednici, zahtijeva hitne promjene i poteze. Krajnji je čas za maksimalno zaoštavanje odgovornosti svih onih koji su uključeni u proces pretvorbe i privatizacije, štoviše krajnji je čas i za sankcije, i to etičke, političke i kaznene, kad to utvrde mjerodavne sudske vlasti. Neetičko ponašanje u tim državnim službama prevršilo je sve mjere. Vlast naprosto mora istjerati odgovornost svih onih koji u tim procesima pretvorbe i privatizacije ne poštuju zakon i hrvatske nacionalne interese ili – ako to nije sposobna učiniti – što prije odstupiti.“

Ista se upozorenja, ali i s nekim konkretnim prijedlozima, nastavljaju i u komentaru sljedećega broja *Politika bez etike sve je opasnija* (NN, GK, 2003, 7 [1495]: 2), u kojemu se napominje kako „najnovija zbivanja u procesima privatizacije otkrivaju da je opće dobro u Hrvatskoj sve ugroženije, pa ta pitanja osim što su politička i gospodarska sve više postaju u prvome redu sudbinska za čitavu naciju, a to znači i etička, te se tiču svih dobronamjernih u našoj zemlji“.

„Nijedna vjernička savjest ne može biti ravnodušna u situaciji kad se radi o temeljnim materijalnim i gospodarskim preduvjetima i pretpostavkama zajedničkoga života u Hrvatskoj. Nakon što je društvena imovina političkim aktom postala državnom (što je u onom povijesnom trenutku zacijelo bilo potrebno), Hrvatski je sabor donio zakon o privatizaciji na tragu poznate teze da je država loš gospodar a pritom je odredio takva pravila igre da baš političari na vlasti tom imovinom upravljaju, i to tako da de facto za svoje procjene, postupke i odluke nikome ne odgovaraju. Privatizacija je tako već za prošle, hadezeovske vlasti, a to se nesmiljeno nastavlja i za sadašnje koalicijske vlasti, postala ne samo najveći kamen smutnje u hrvatskom društvu nego i prava rak-rana hrvatskoga gospodarstva koje se razvija tako mučno, sporo i našim konkretnim okolnostima neprimjereno. Posljedice toga, koje su već sada vidljive, jesu nezaposlenost koja se stvarno ne smanjuje (usprkos od političara nametnutim statističkim bravurama) te potpuna neizvjesnost što će biti s čitavim privrednim granama u hrvatskom gospodarstvu, a to znači i s novim desecima tisuća sada još kako-tako zaposlenih. S obzirom na nuždan prijelaz iz socijalističkoga u tržišno gospodarstvo, privatizacija je neprijeporno potrebna, osobito u onim segmentima koji nemaju posebnu stratešku važnost za cijelu naciju, ali je upitna kad je riječ o dobrima koja imaju stratešku važnost za cijelu naciju. Upravo u ovo doba globalizacije, štoviše njezina najgoreg oblika – globalizma, Hrvatska bi jako dobro morala definirati koja su to dobra sa strateškom važnošću za cijelu naciju, a za što je nuždan konsenzus svih relevantnih političkih, kulturnih, gospodarskih i etičkih faktora. Sve dosada naši vladajući političari, nekadašnji i današnji, propustili su to učiniti omogućujući na taj način, ako ne baš izravno sebi, onda svakako svojim, različite pogodnosti i povlastice na štetu općega dobra, zaposlenika, mnogih lokalnih

zajednica. Na taj način, zacijelo bolje nego itko drugi na svijetu, potvrđuju tezu da je država (čitaj: političari) loš gospodar. Ne bi li redovita ljudska razboritost zahtijevala da se pri privatizaciji najprije vodi strogo briga da se ispune zahtjevi hrvatskih nacionalnih interesa, a tek potom interesi drugih političkih faktora, pojedinaca ili tvrtka? Budući da se dosada vladajući političari, kako nekadašnji tako i današnji, nisu pokazali dovoljno odgovorni i osjetljivi za hrvatske nacionalne interese, ne bi li bilo potrebno da se raspiše referendum s jasnim pitanjem: je li većina građana za to da se privatiziraju i dobra koja imaju stratešku važnost za cijelu naciju ili je većina protiv toga? Osim toga redovita razboritost poznaje kao oblik gospodarenja dobrima i davanje određenih dobara na vremenski ograničenu (ako je potrebno i 99 godina) koncesiju, čime bi se omogućilo određenim fizičkim i pravnim osobama, domaćim ili stranim, da ispune neke svoje gospodarske interese a da dobra koja imaju stratešku važnost za cijelu naciju ne budu u biti stvarno nepovratno otuđena.“

Dva broja kasnije, u komentaru u kojemu se na početku navodi već spominjani primjer privatizacije *Sunčanog Hvara*, upozorava se već u naslovu da su *Na potezu [su] političari katolici* (NN, GK, 2003, 9 [1497]: 2):

„Etički principijelno odlučivanje i postupanje trajna je obveza svih odgovornih političara, a na poseban način političara koji su po osobnom uvjerenju katolici. Ovaj hrvatski povijesni čas veoma je velik izazov za sve katolike u svim političkim strankama i bilo bi od osobito velike koristi za hrvatski narod, hrvatsku naciju i državu kad bi političari katolici u svim političkim strankama primjereno odgovorili na taj veliki izazov. Sa žalošću moramo konstatirati da u hrvatskoj politici od početka demokratskih promjena nije bio dovoljno očit doprinos političara katolika, osobito nisu bila dovoljno vidljiva njihova principijelna zauzimanja za dostojanstvo svakoga čovjeka, pravdu, istinu, solidarnost, socijalnu sigurnost i općenito veću prožetost odluka i postupanja vječnim etičkim načelima. Zbog toga političari katolici neizbježno snose svoj dio odgovornosti za ukupno stanje i sve krize u sadašnjem hrvatskom društvu te su svakoga časa pozvani promijeniti svoje ponašanje, tj. preuzeti svoj dio odgovornosti i na taj način poraditi za boljitak hrvatske nacije.“

Pretvorba i privatizacija prepoznata je kao čimbenik koji je pogubno utjecao i na broj siromašnih u Hrvatskoj, pa u komentaru *Čija su briga siromašni?* (Miklenić, GK, 2005, 4 [1596]: 2) urednik Ivan Miklenić piše kako je siromaštvo u Hrvatskoj dijelom nužna posljedica tranzicijskih prilagodba od planske privrede u tržišnu, agresije na Hrvatsku „te neprevladanog mentaliteta iz komunističkog razdoblja, no – što se nikako nije smjelo dogoditi – i znatnim dijelom je ono posljedica i neprimjerenog ponašanja odgovornih ljudi“, te dodaje:

„Hrvatski način' pretvorbe i privatizacije posve je zanemario socijalnu dimenziju toga vlasništva te je dopustio vještima 'igračima' da se preko noći obogate, a radnike pošalju ili u prijevremenu mizernu mirovinu ili na burzu. O toj nepravdi gotovo sve je poznato, ali za nepravdu ipak nitko ne odgovara. Sva obećanja i zaklinjanja političara svih boja, stranka i opcija u predizbornim vremenima ostala su bez ikakva rezultata pa je očito da današnja hrvatska politička elita, bez obzira u kojoj se stranci uhljebila, zapravo nema političke volje ni približno ispraviti počinjene grube nepravde. Štoviše, sve je očitija povezanost interesnih skupina ili različitih lobija usprkos pripadnosti pojedinaca različitim političkim strankama odnosno njihovu položaju na vlasti ili u opoziciji. S obzirom na činjenicu da je u tim interesnim skupinama ili lobijima veoma mali broj osoba koje nisu nikada bile u Partiji, mora se progovoriti i o sasvim određenoj ideološkoj potki tih interesnih skupina koje su sposobne blokirati na razini Vlade i Sabora sve što im se ne sviđa ili što ne ide njima u prilog, odnosno nametnuti sve što njima ide u prilog.“

Upozoravalo se u komentarima i na pogubno moguće privatiziranje izvora pitke vode, pa u tekstu *Izvorske su vode opće dobro* (Miklenić, GK, 2005, 11 [1603]: 2), uz ostalo stoji da su najodgovorniji ljudi u Hrvatskoj dosada pokazali da sudbonosno važna blaga ne cijene dovoljno pa ih olako rasprodaju a da nisu prethodno zaštitili stvarne i potpuno legitimne hrvatske nacionalne interese, te se navodi:

„Hrvatska je imala veoma vrijednih dobara i prije neizbježne privatizacije, no u tom procesu privatizacije dogodile su se apsolutno nedopustivo, i u Hrvatskoj potpuno nekažnjeno, pogreške [...] a to su upravo omogućili najodgovorniji – političari a da za to nikada nisu odgovarali niti pokušali ispraviti bez obzira na strašne posljedice koje posebno osjećaju prerano umirovljeni i malim, često čovjeka nedostojnim mirovinama kažnjeni ljudi. Očito je da tako važna pitanja u današnjoj Hrvatskoj ne bi smjela biti prepuštena na odlučivanje samo političarima, osobito ne bez vezivanja toga odlučivanja za osobnu odgovornost svakoga političara.“

I u uskrsnome se komentaru 2005. godine *Uskrs i hrvatske nevolje* (Miklenić, GK, 2005, 13 [1605]: 2) navodi kako bi na hrvatskome društvenom planu Uskrs – zahvaljujući djelovanju i ostvarivanju upravo vjerničkoga života – „trebao biti početak nastojanja za preobrazbu svih onih ostataka odnosno u slabosti ili svjesno prihvaćenih podlijeganja napastima: imanja, moći i slave – onim trima temeljnim napastima koje je Isus već u pustinji svladao – a koje žive, katkad i cvjetaju, u hrvatskom društvu“, te se nastavlja:

„Upravo podlijeganje tim napastima odnosno življenje kao da su imanje, moć i slava najveće ili apsolutne vrijednosti, korijen je svih aktualnih problema hrvatskoga društva i svih hrvatskih građana. Potreba za imanjem, za bogatstvom, povlaštenih pojedinaca i skupina u nepravednoj privatizaciji i svjesnom njezinom neispravljanju devastirala je hrvatsko gospodarstvo a stotine tisuća ljudi gurnula je u siromaštvo ili na sam rub siromaštva, bilo da su morali u preranu mirovinu s mizernim primanjima bilo da su ostali bez zaposlenja i prilike da se ponovno zaposle. U stjecanju što većeg profita ne preza se od uništavanja života, često baš mladih života, od razaranja osobne i narodne budućnosti znatnoga dijela hrvatskoga naroda već sada, a dugoročno i ugrožavanja i samoga opstanka hrvatskoga naroda...“.

Da je to bila vrlo česta tema komentara te godine pokazuje i tekst uz Dan državnosti *Poteškoće nisu nesavladive* (Miklenić, GK, 2005, 26 [1618]: 2). U tome svojevrsnome kraćem osvrtu na prijelomne trenutke nove demokracije, komentator među inim piše:

„Na čelu borbe za osamostaljenje Hrvatske bili su s Franjom Tuđmanom, koji ima svoju specifičnu prošlost, pretežno hrvatski entuzijasti, ljudi željni prave istinske demokracije i normalne privrede, ljudi svjesni da Hrvatska mora definitivno raskinuti sa svojom komunističkom prošlošću. A sada, samo petnaest godina kasnije, nakon što je Hrvatska obranjena i u legitimnim vojnim operacijama oslobođena, te nakon što je doživjela međunarodno priznanje, postala članica OUN-a i drugih važnih svjetskih organizacija, uklonjeni su s političke scene ili posve marginalizirani istinski hrvatski demokrati. U HDZ, koji je samo u počecima bio pokret istinski zauzet za hrvatski narod i njegove legitimne interese, potiho, ali masovno ušli su 'obraćeni' komunisti i karijeristi i pomalo preuzimali sve važnije poluge vlasti, istiskujući često naivne hrvatske entuzijaste i branitelje te danas više gotovo nema ni u stranci ni u vlasti onih ljudi koji su 1989. organizirali stranku riskirajući komunistički zatvor. Tehnomenadžerski kadrovi u vladajućoj stranci – a zna se da su samo komunistički menadžeri dobro poznavali upravljačke mehanizme pod krinkom tobožnjeg samoupravljanja – kreirali su projekt pretvorbe i privatizacije koji se pretvorio u pljačku hrvatskih nacionalnih dobara sa štetama koje su barem tolike, ako ne i veće,

kao što su one nastale u velikosrpskoj agresiji. Zahvaljujući tim kadrovima, lišenima svake etike, rodoljublja i čovjekoljublja, hrvatski je narod pretrpio dvostruki rat s dvostrukim ratnim štetama, a posljedice tih šteta dominantno krajnje negativno utječu sada i još će dugo utjecati na većinu u hrvatskoj naciji.“

Gotovo identičan naslov komentara *Negativnosti su savladive* (Miklenić, GK, 2005, 41 [1632]: 2) objavljen je i uz raspravu u Hrvatskome saboru o reviziji pretvorbe i privatizacije, a u kojemu se ističe (ponovno se pozivajući na neugodno iskustvo s „visokim predstavnikom vlasti“ koji je biskupe „informirao“ o pretvorbi i privatizaciji):

„Nema sumnje da je pretvorba i privatizacija na hrvatski način s pravom označena 'pljačkom stoljeća' i da su posljedice baš toga procesa, kako gledano gospodarski tako i psihološki, do te mjere strašne da sve one rane koje su ti procesi prouzročili nikada neće posve zacijeliti. Predstavnici Komisije HBK 'Iustitia et pax' na skupštini Konferencije europskih komisija 'Iustitia et pax' u Lisabonu otvoreno su rekli da je Katolička Crkva u Hrvatskoj 'propustila reagirati s katolički dovoljno autentičnim stavovima kada je bila u pitanju privatizacija i socijalna prava unutar novoga kapitalističkog sustava'. Javnost je vjerojatno već zaboravila da su hrvatski biskupi, svjesni važnosti tih procesa, na zasjedanju biskupske konferencije saslušali visokoga predstavnika tadašnje vlasti koji ih je tako 'informirao' o pretvorbi i privatizaciji da oni nisu imali razloga javno reagirati, a kad su kasnije pitali što se to događa, uvijek su dobivali odgovore da sve ide po zakonu. Revizija pretvorbe i privatizacije upozoravala je na stanovite nepravilnosti u najvećem dijelu postupaka, ali nije mogla dovesti u pitanje ono najbitnije, tj. sam zakon koji je omogućavao nepravednost, nepoštenje i povlaštenost pojedinaca. Najgore od svega toga jest činjenica da je takav zakon i danas na snazi i da ga nije željela promijeniti ni prijašnja koalicijska vlast, a ne želi ga, čini se, mijenjati ni sadašnja. Hrvatska narodna banka ne želi otkriti koji su to sve ljudi u Hrvatskoj dobili tzv. menadžerske kredite koji su tako često upropastili profitabilne tvrtke, radnike poslali ili u mirovinu ili na burzu, proizvodnju ukinuli a zgrade ili zemljišta skupo prodali... Takvo stanje ne bi bilo moguće da nije postojao tajni ali vrlo dorađeni dogovor i konsenzus svih važnijih moćnih grupa u to doba u Hrvatskoj, pa je sasvim jasno da postoje ljudi koji jako dobro znaju po kojem ključu ili kriteriju i kome se tzv. društveno vlasništvo pretvaralo i privatiziralo. [...] Zbog takvoga činjeničnog stanja rasprava u Hrvatskome saboru o pretvorbi i privatizaciji doista je bacanje pijeska u oči javnosti jer oni koji točno znaju što se i kako se dogodilo, zadovoljni su s time, ali pred javnošću moraju glumiti kako im je stalo da se progone svi koji su sudjelovali u nezakonitoj pretvorbi i privatizaciji.“

O toj temi urednik *Glasa Koncila* pisao je i u drugim prigodama, ističući odgovornost dotadašnje hrvatske politike, ali i pravosuđa, pa tako primjerice u komentaru *Osloboditi pravosuđe* (Miklenić, GK, 2007, 2 [1699]: 2) piše o nasljeđu iz vremena komunizma u kojemu su zakoni bili „pravne odredbe koje su se ticale samo tzv. običnih građana dok su za pripadnike političke komunističke vladajuće garniture vrijedila sasvim druga, nikada ne zapisana ali vjerno primjenjivana pravila“, i dodaje:

„U takvom revolucionarnom zakonodavstvu vrlo brzo rodio se sustav tzv. veza te je bilo najvažnije imati dovoljno moćnoga zagovornika u Partiji da se bezbrižno krše zakonske odredbe odnosno da se zaštiti od primjene zakonskih odredaba. Te veze, baštinjene iz 45-godišnjeg komunističkog razdoblja, odnosno taj mentalitet veze korijen su svih oblika korupcije u suvremenom hrvatskom društvu. Upravo taj isti mentalitet njegovale su i njeguju sve tzv. hrvatske političke elite, bile one na vlasti ili u oporbi, pa je baš taj mentalitet uzrok najvećih nepravda koje su se dogodile u pretvorbi i privatizaciji tzv. društvene imovine – posljedica čega je gospodarska kriza i iznimno visok broj umirovljenih i isto tako iznimno visok broj nezaposlenih – a to je i

razlog što, usprkos velikim javnim obećanjima nema ozbiljnih i stvarnih nastojanja da se ta nepravda ispravi, nema čak ni političke volje.“

O oštrini i jasnoći stava o toj temi svjedoči i primjer komentara *Čas unutarnjega sređivanja* (Miklenić, GK, 2009, 15 [1816]: 2) u kojemu se „odmak od usmjerenja koja pružaju hrvatski nacionalni ciljevi“ proglašava odraz ili (ne)svjesnoga lutanja ili nedopustivo teške zloporabe „koja bi se mogla izjednačiti s nacionalnom veleizdajom“, te se upozorava: „Zar pretvorbu i privatizaciju tzv. menadžerskim kreditima, dok su najpredaniji pripadnici hrvatskoga naroda bili na frontama u obrani samoga opstanka domovine, ne bi trebali preispitati u kojoj bi to mjeri mogla biti veleizdaja?“ Ta je tema u središte javnosti došla i prijedlogom ustavnih promjena 2009. prema kojima u tekst Ustava RH ulazi odredba o nezastarijevanju kriminala iz vremena pretvorbe i privatizacije. U komentaru *Irski poučak* (Miklenić, GK, 2009, 41 [1842]: 2) uvodničar *Glasa Koncila* piše:

„Da su hrvatske političke elite željele procesuirati privatizacijski i pretvorbeni kriminal, imale su do sada najmanje 9 godina vremena za to, ali nisu imale političke volje, a nemaju je ni sada – što je jasno vidljivo jer se ti zakoni po kojima se provodila privatizacija i pretvorba uporno ne mijenjaju. Unošenje u Ustav odredaba o nezastarijevanju tzv. privatizacijskog i pretvorbenog kriminala, izvjesno je, ima puno dalekosežnije namjere: omogućiti buduću diskreditaciju same Hrvatske kao države koja je nastala i na zločinu prema Hrvatima.“

I u godinama koje su slijedile, tematika pretvorbe i privatizacije u komentarima se obrađivala na identičan način, te je uočljivo da se u toj rubrici ta tema puno više pojavljuje nakon promjene vlasti 2000. godine, premda treba reći kako se i tada u tekstovima o toj temi vrlo jasno naglašava odgovornost svih političkih garnitura, kako aktualnih tako i onih iz devedesetih godina.

4.2.2.9. Smrt prvoga hrvatskog predsjednika dr. Franje Tuđmana i promjena vlasti 2000. g.

Najvažnija tema na prijelazu devedesetih u dvijetisućite godine na hrvatskoj je političkoj sceni zacijelo bila bolest i preminuće prvoga hrvatskog predsjednika dr. Franje Tuđmana u prosincu 1999., te promjena vlasti nakon trećesiječanjskih izbora 2000. godine kada je prvi put od višestranačkih izbora 1990. godine *Hrvatska demokratska zajednica* predala vlast koaliciji na čelu koje je bila *Socijaldemokratska partija Hrvatske* i njezin tadašnji predsjednik Ivica Račan. Komentari (a ovdje su uzeti u obzir oni od naznaka bolesti predsjednika Tuđmana u studenome 1999., pa do kraja 2000. godine) vrlo dobro ocrtavaju izazove pred

kojima se u tom trenutku nalazila Hrvatska, kao i najveće društvene probleme toga trenutka, ali i jasno svjedoče kako je i u toj rubrici u prvome planu bilo isticanje slobodnoga demokratskoga izbornog procesa, bez obzira na konačne izborne rezultate.

Prvi komentar u *Glasi Koncila* u kojemu se piše da je „u širokoj javnosti sazrela svijest o kritičnom stanju zdravlja predsjednika Republike Hrvatske dr. Franje Tuđmana“ bio je tekst *Načelne smjernice* (NN, GK, 1999, 47 [1327]: 3), koji analizira tada aktualnu izjavu Komisije *Iustitia et pax* HBK-a s obzirom na najavljene izbore za Zastupnički dom Hrvatskoga državnog sabora, te potiče promjenu tada polupredsjedničkoga sustava, u sustav s naglašenijom ulogom parlamenta:

„Naime, stanje prijeteće smrti (koju nitko dobronamjeran ne može željeti) najodgovornije osobe u državi u okolnostima kad i osobi koja bi po Ustavu trebala zamijeniti predsjednika uskoro izlazi mandat, a u stranci, opći je dojam, također nema konsenzusa o nasljedniku, poruke spomenute izjave postaju najdobronamjernije načelne smjernice za rješavanje svih pitanja budućnosti države. Izjava, naime, već u svom uvodnom dijelu izričito poziva na 'ozbiljno, odgovorno i pošteno utvrđivanje sadašnjih zajedničkih društvenih prilika', zahtijeva 'utiranje putova za rješavanje socijalnih problema, za produbljenje i intenziviranje procesa demokratizacije te za učinkovitije promicanje općeg dobra naroda i svakog pojedinca'. U sadašnjem stanju – koje opravdano mnogi smatraju kriznim, čak i kritičnim – u našoj državi svi politički subjekti i sve političke snage neće učiniti krivi korak s dalekosežnim i teškim posljedicama jedino ako budu vođeni idejom 'učinkovitijeg promicanja općega dobra naroda i svakog pojedinca' – kako se ističe u izjavi. Sadašnji povijesni trenutak hrvatskog naroda i svih građana hrvatske države, u kojem je još uvijek, kako se kaže u izjavi, prepoznatljiva 'paradigma staroga, netolerantnog i monopolističkog mentaliteta' i koji je obilježen iskustvom i posljedicama domovinskog rata kao i učincima dosadašnje tranzicije, zahtijeva okupljanje svih dobronamjernih i pozitivnih snaga bez obzira na stranačke ili druge pripadnosti da se dogodi odlučan iskorak u – kako navodi izjava – 'odlučnijem rješavanju teških problema unutarnjih dugovanja, nezaposlenosti, siromašenja sve širih slojeva građana, posustalosti u produktivnosti i drugih pojava krize'. To okupljanje svih dobronamjernih i pozitivnih političkih snaga, vođenih isključivo idejom općega dobra, moglo bi se konkretno očitovati u pridavanju, po zauzimanju svih, odlučujuće važnosti Hrvatskom državnom saboru to više jer, prema općem dojmu, u Hrvatskoj ovoga časa nema osobe karizmatičkih dosega predsjednika Tuđmana s kojim je u kritičnim momentima dobro funkcionirao polupredsjednički sustav. Sabor kao hrvatska institucija bio je glavno uporište u borbi za opstanak hrvatskog naroda i čuvar hrvatske državnosti otkako je 1273. održano prvo, po sačuvanom zapisniku, poznato zasjedanje, saborovanje u Zagrebu pa sve do naših dana (s iznimkom razdoblja od 1918. do 1942.) pa je i ta časna, specifično hrvatska tradicija, ali i pozitivno iskustvo snažnih parlamentarnih država, kao što su na primjer Njemačka, Italija ili Engleska, poticaj da se pristupi ustavnim promjenama i u Hrvatskom državnom saboru koncentrira vlast i odlučivanje o svim sudbonosnim pitanjima mlade države suočene s brojnim izazovima i poteškoćama“.

U komentaru se ipak upozorava da je trajno „ljudsko iskustvo da ni najidealniji pravni poredak ne može biti jamac društvene pravednosti, poštivanja dostojanstva i prava svakoga čovjeka, promicanja slobode i cjelokupnoga razvitka, ako ga ne ostvaruju visoko etični ljudi.“

I u komentaru sljedećega broja *Što u „posebnim prilikama“?* (NN, GK, 1999, 48 [1328]: 3) spominje se bolest predsjednika Tuđmana, a središnja je tema izvanredno zasjedanje

Hrvatske biskupske konferencije na kojemu je prihvaćena izborna poruka vjernicima. „Svjesni okolnosti kojima bitnu oznaku daje spriječenost izabranog poglavara države, činjenica da se izbori neće održati u predbožićno vrijeme, oko čega su se žestoko i često vrlo tendenciozno a nepotrebno lomila koplja, te, prema općem dojmu, činjenica netransparentnih previranja možda čak nesnalaženja i sukobljavanja u – bez prvog čovjeka – osakaćenom političkom vodstvu, biskupi su pozvali vjernike na molitvu za domovinu“, ističe se u komentaru u kojemu se dodaje kako „posebnu pozornost zaslužuje, a nije je dobila u našoj javnosti, ova rečenica iz priopćenja s izvanrednog zasjedanja HBK: 'Biskupi pozivaju građane, a osobito nositelje odgovornosti u hrvatskom društvu, da poštuju zakone, zakonitost i redovitu proceduru državnih institucija te tako pridonose općem dobru i daljem razvoju demokratskih načela u našoj državi.'“, te se nastavlja:

„Ta poruka, s jedne strane upućena svim građanima naše zemlje, a s druge strane nositeljima odgovornosti u hrvatskom društvu, stavlja svima pred oči u svim mogućim akcijama i potezima opće dobro i nastavak demokratskog procesa u našoj državi. Posebnu težinu ta poruka ima upravo za nositelje odgovornosti u hrvatskom društvu koji uvjeravaju javnost kako sve državne institucije funkcioniraju besprijekorno, a opći je dojam u javnosti da se ne zna tko u sadašnjim okolnostima spriječenosti Predsjednika, bez obzira bila ona privremena ili trajna, zapravo upravlja državom. Upravo opće dobro i nastavak demokratskog procesa jasni su orijentiri za postupanje svih organiziranih snaga, pojedinaca i utjecajnih sredstava javnog priopćavanja u ovim 'posebnim prilikama', ali su također općeprihvatljivi kriteriji za njihovo prosuđivanje. Iz poruke naših biskupa također je očito da se ne može služiti općemu dobru ni nastavku demokratskog procesa bez poštivanja zakona, zakonitosti i redovite procedure državnih institucija.“

U komentaru se dodaje da su biskupi „pozvali vjernike i na molitvu za zdravlje predsjednika Tuđmana te se suprotstavili instrumentalizaciji te molitve, a zagrebački nadbiskup Josip Bozanić na tiskovnoj konferenciji izričito je rekao: 'Želimo da se prema Predsjedniku, osobito u ovom momentu, odnose svi građani s dužnim ljudskim poštovanjem – što zavrjeđuje svaka ljudska osoba.'“

Zašto treba glasovati?, pitanje je iz naslova komentara sljedećega broja *Glasa Koncila* (NN, GK, 1999, 49 [1329]: 3) koji analizira biskupsku predizbornu poruku. Komentator znakovito ističe da će „pastirska poruka neke, zacijelo, razočarati“, te dodaje:

„Najprije će biti razočarani svi oni koji su glasno ili potajno očekivali da će se vodstvo Katoličke Crkve u Republici Hrvatskoj svrstati uz njihovu ili barem protiv njima protivničke političke opcije. Reakcije stranački obojenih pera nakon izjave Komisije 'Justitia et pax' HBK – a koja nije zadovoljila njihove političke apetite – pokušale su stvoriti u javnosti očekivanje za tobože konkretniji i s njihova stajališta konstruktivniji stav, a zapravo su prizivala stav koji bi dao prevagu njihovim političkim opredjeljenjima. Vodstvo Crkve, kad na takav način kao u ovoj izbornoj poruci zauzima stavove, očituje svoju svijest o razmjerima svoga utjecaja u hrvatskom društvu i o svojoj dužnosti i spremnosti da posluži upravo onome što bi bilo najbolje za Republiku Hrvatsku koja je već, čini se, zakoračila u jedno sasvim novo razdoblje svoje egzistencije. Porukom svakako neće biti ni oduševljeni ni zadovoljni ni oni koji žele eliminirati utjecaj

Katoličke Crkve u hrvatskoj javnosti, koji uvijek imaju na raspolaganju bogati arsenal sredstava za relativiranje i obezvređivanje onoga što je konstruktivno za hrvatski narod i sve građane naše države. Izborna poruka naših biskupa razočarat će i one koji svoje katolištvo više doživljavaju kao ideologiju negoli kao zajedništvo u vjeri, nadi i ljubavi s Bogom i ljudima. Naši biskupi strogo ostajući vjerni poslanju i svrsi Crkve koji su religioznoga reda i iz kojih, kako uči konstitucija II. vatikanskog koncila o Crkvi u suvremenom svijetu 'Radost i nada', izviru zadaci, svjetlo i snaga koji mogu poslužiti da se ljudska zajednica izgradi i učvrsti po Božjem zakonu, nipošto ne žele stvarati ikakve katoličke blokove ili poticati fronte. Takav stav ideološki zaslijepljenima, koji ne mogu ili ne žele spojiti dobronamjerne i jasne crkvene smjernice s našom aktualnom stvarnošću, nikako ne može odgovarati jer oni ne mogu funkcionirati bez fronta, bez stvarnih ili izmišljenih unutrašnjih ili izvanjskih neprijatelja, a što neizbježno dolazi do izražaja osobito u vrijeme izbora kad traje legalno natjecanje za bolje društvene pozicije. Za razliku od onih kojima je katolištvo samo ideologija, pravi Kristovi vjernici, i kad se na izborima natječu za vlast, poštuju druge i drugačije po uvjerenju, spremni su na dijalog i suradnju s njima za ostvarivanje općega dobra konkretne ljudske zajednice i svih pojedinaca.“

U komentaru se dodaje i da će pravi vjernici, kao i drugi ljudi dobre volje, „izbornu poruku naših biskupa primiti otvorena srca i u njoj naći smjernice koje će im pomoći pri formiranju svoje savjesti da njihov osobni glas bude čin služenja općemu dobru našega naroda i svih građana naše zemlje“, te se dalje navodi:

„Pozivajući već na početku svoje poruke 'da po predstojećim izborima u Zastupnički dom uđu u Sabor ljudi koji po svojoj čestitosti i sposobnosti najbolje mogu odgovoriti i najviše pridonijeti aktualnim potrebama hrvatske države i njezinih građana', očito Republici Hrvatskoj žele takav sastav najvišeg zakonodavnog tijela koji će, njegujući suradnju, tolerantnost i veću vjernost savjesti negoli stranačkoj stezi, više voditi računa o općem dobru negoli o svojim osobnim ili stranačkim interesima, jer o tome ovisi napredak Hrvatske. 'Demokracija traži snošljivo i odgovorno ponašanje s jasnim zakonskim i zakonitim postavkama prema sebi i prema drugima, a ne gleda najprije tko je nešto predložio, nego je li to što je predložio dobro, pravno i moralno ispravno, vrijedno i društveno korisno' – pišu naši biskupi. Vjernici, a i ljudi dobre volje shvatit će stoga ozbiljno i odgovorno poziv naših biskupa na sudjelovanje na izborima, pristupajući tome činu služenja općemu dobru uz korištenje prava na informiranost koju biskupi posebno zahtijevaju kako od sredstava javnog priopćavanja tako i od samih kandidata na izborima pozivajući ih da 'u programima i predizbornim obećanjima budu što otvoreniji, što jasniji i što vjerodostojniji'.“

I komentar sljedećega broja također se bavi (pred)izbornim procesom. U tekstu naslovljenom *Izazov za kandidate* (NN, GK, 1999, 50 [1330]: 3) ističu se „površne i taktičke pohvale izbornoj poruci naših biskupa“ u javnosti što – kako je upozoreno – upućuje izborne kandidate na potrebu cjelovitoga čitanja te poruke:

„Ni jedan kandidat ne bi smio biti indiferentan na konkretna očekivanja koja biskupi navode tražeći od vjernika birača da utvrde koliko se koji od kandidata zauzima za snošljivost i dijalog, za izgradnju pravne i socijalne države, za pravdu u društvu te koliko brige iskazuje obitelji i djeci, nezaposlenima, mladima, siromašnima, starcima, civilizaciji života i ljubavi. U tim sažetim recima naši biskupi iznose nezaobilazni program, očite zahtjeve o čijem ispunjenju ovisi ukupni napredak našega društva. Na žalost, ni oni koji su poruku javno hvalili ni oni koji su je pokušali osporavati taj program, tu problematiku, što je tako jasno iznose naši biskupi, nisu primijetili ni komentirali.“

Ističe se pritom kako „sadašnji povijesni trenutak već zbog samih izbora i zbog spriječenosti Predsjednika dobiva na važnosti u prvome redu kao ispit zrelosti i na planu državotvornosti i

na planu unutarnjeg uređenja države da stvarno bude, kako je u prvom stavku prvoga članka Ustava zapisano, 'jedinstvena i nedjeljiva demokratska i socijalna država', te se dodaje:.

“Već površna analiza prijedena dosadašnjeg puta mlade hrvatske države uz povijesna postignuća, koja imaju svoju veliku cijenu i koju objektivni ljudi nikada neće smetnuti s uma, pokazuje i nedostatke pred kojima također nitko nema pravo zatvoriti oči. Nedavno raspušteni saziv Zastupničkoga doma Hrvatskoga državnog sabora ostavio je nakon četiri godine rada puno zakonskih rješenja i dokumenata koji su ispravno usmjerili razvitak mlade države i postavili dobre temelje za dalju izgradnju, ali je također nekim svojim rješenjima ili propustima ostavio za sobom rane na socijalnom (npr. mirovinski sustav, plaće i mirovine zastupnika...), gospodarskom (npr. porezna opterećenja, nerješavanje unutrašnjeg duga...) i političkom području (npr. nespremnost za suradnju, za kompromis, stranačko-politički monopol...). Smijemo li prešutjeti činjenicu da je u Hrvatskoj na snazi još uvijek tzv. Blaževićev vrlo liberalni zakon o pobačaju? Očito kandidati na predstojećim izborima, bez obzira koje političke opcije bili, žele li bolju budućnost hrvatskom narodu i svim građanima naše države, trebali bi biti dorasli za nastavak izgradnje na dobrim temeljima ali i za sučeljavanje s tako brojnim i teškim problemima. Već sada se može reći da kandidati koji bi izlaz vidjeli u ekstremnim, bilo lijevim bilo desnim rješenjima, ne bi mogli biti dorasli za izgradnju bolje hrvatske budućnosti. Također već je sada, prije izbora, čak i prije izborne kampanje, jasno, a to izričito ističu i naši biskupi u svojoj izbornoj poruci, da je potrebna suradnja i suodgovornost svih, jer 'tko krivca traži samo na drugoj stani, ne djeluje uvjerljivo'.”

U tekstu se ističe i kako Katolička Crkva u Hrvatskoj ostaje „izvan stranačko-političkih opredijeljenosti“ i „razbija sumnje koje su se u novije vrijeme čule u našoj javnosti da sudjeluje u oblikovanju Republike Hrvatske kao 'katoličke države', da uživa privilegije u odnosu na druge vjerske zajednice.“

Komentar sljedećega broja *Da živi djelo velikoga Tuđmana* (NN, GK, 1999, 51 [1331]: 3) posvećen je smrti prvoga hrvatskog predsjednika. U komentaru se ističe:

„Svaka smrt je potresan oproštaj i nikada se ne događa, ljudski govoreći, baš u pravi trenutak. Ipak relativno iznenadna smrt prvoga predsjednika Republike Hrvatske dr. Franje Tuđmana nametnula je hrvatskom narodu i Crkvi u tom narodu oproštaj od osobe koja je postala simbol jednoga doba – uza sve poteškoće – velikog i slavnog. [...] Hrvatski narod i hrvatski državljani spominju se s pravom predsjednika Tuđmana kao čovjeka koji je imao karizmu okupiti ljude i stvoriti snažni rodoljubni i demokratski pokret, kao čovjeka koji je imao smjelosti dosanjati devetstoljetni san hrvatskoga naroda da konačno ima svoju vlastitu državu, državu, koja je otvorena za suradnju sa svima, ali koja se oslanja na vlastiti narod i ne ovisi ni o kakvoj vanjskoj svjetskoj ili kontinentalnoj sili. Zahvaljujući toj karizmi i svojoj smjelosti, predsjednik Tuđman ulazi neprijeporno u red hrvatskih velikana, i to kao onaj koji je uspio, svakako uz suradnju i žrtvu mnogih, ostvariti ono što su mnogi veliki hrvatski ljudi željeli, čak i pokušavali i žrtvovali se, ali nisu uspjeli.“

Komentator navodi da su građani vjernici zahvalni „za sva velika i dobra ostvarenja predsjedniku Tuđmanu koji je otišao na polovici svoga drugog predsjedničkoga mandata, ostavljajući Hrvatsku pred neizbježnom borbom i naporom za dalju izgradnju boljitka svekolikoga društvenog života i za nastavak procesa demokratizacije“, te se poentira:

„Smrću predsjednika Tuđmana zaključeno je jedno doba hrvatske države u kojoj je zbog postojećih problema i izazova bilo veoma važno na čelu imati karizmatsku i pronicavu osobu s

velikim ustavnim ovlastima, a počinje drugačije doba u kojem sudbina države i rješavanje tekućih pitanja i postojećih problema ne bi trebalo više ovisiti o jednoj osobi s velikim ovlastima. Ne gledajući na moguće interese ikoje stranke ili političke snage ili opcije nego na opće dobro čitave nacije, hrvatskog naroda i svih građana, nastupio je čas u kojem bi trebalo vlast i odlučivanje koncentrirati u Hrvatskom državnom saboru s novim ustavnim ovlastima da bude ne samo najviše državno zakonodavno nego i najvažnije državno političko tijelo. Bilo bi to jamstvo da će djelo velikoga Tuđmana – živjeti.“

Prvi broj 2000. godine donosi komentar s pitanjem u naslovu *Kakvu vlast trebamo?* (NN, GK, 2000, 1 [1333]: 3). Pitanje je označeno ključnim, a odgovor važnim „kao orijentacija za buduće nositelje vlasti, ali i za sve hrvatske državljane kao kriterij za procjenjivanje stvarnog dometa služenja nositelja državne vlasti“. U tekstu – koji iznosi svojevrsni „katalog“ poželjnih karakteristika nositelja vlasti – ističe se kako „bi dobro čovjeka, konkretno svakoga građanina Republike Hrvatske, trebalo biti prva briga svake hrvatske vlasti“, te se nastavlja:

„Svim je ljudima Bog dao jednako ljudsko dostojanstvo, bez obzira na sve različitosti u sposobnosti, dobi, iskustvu, obrazovanju, uvjerenju, nacionalnoj pripadnosti ili imetku, pa je zadaća vlasti ne samo da to dostojanstvo štiti nego da ga na svim razinama promiče stvarajući uvjete za što cjelovitiji sveopći razvitak ljudskih osoba u slobodi, ravnopravnosti i poštivanju svih osebnosti. Ni jedna vlast ne bi to mogla ostvariti ako ne bi čvrsto bila opredijeljena za promicanje općeg dobra, ako ne bi svjesno i odlučno u svojim redovima čistila svaki pokušaj davanja prednosti pojedinačnom ili grupnom interesu, tj. stjecanje povlastica na bilo kojem području života. To konkretno znači da buduću vlast u našoj zemlji neodgodivo čeka s jedne strane savjesno analiziranje svih postojećih zakona, podzakonskih akata i pravilnika te opozivanje svih onih odredaba koje na bilo kojem području života mimo etičkih načela i pravednosti ikoga privilegiraju ili ikoga dovode u neravnopravan položaj, a s druge strane odlučna budnost da se u budućim odredbama ne 'potkrade' za ikoga ikakva nepravedna povlastica. Nezaobilazno je i pitanje nabujale birokratizacije s tendencijom još većeg bujanja, a pred kojom se čovjek tako često osjeća ponižen i obezvrijeđen, pogotovo kad nailazi na činovnike koji zaboravljaju da su na tom poslu radi služenja tom konkretnom čovjeku. Shvati li se obnašanje državne vlasti u kršćanskom smislu – kao služenje konkretnoj zajednici i konkretnim ljudima – onda ni jednog časa nije sporno najprije dosljedno prihvaćanje odgovornosti – a to znači i prihvaćanje posljedica za svoje postupke – a onda i spremnost da se ta odgovornost podijeli s nositeljima nižih razina vlasti po načelu supsidijarnosti socijalnog učenja Crkve...“

U komentaru također stoji kako „buduća hrvatska vlast, bude li vjerna načelu općega dobra, ne samo da neće skrivati, zabašurivati ili nijekati sve postojeće društvene probleme nego će upravo omogućiti sudjelovanje u njihovu rješavanju što širem krugu subjekata“, te se nastavlja:

„Budući nositelji vlasti pozvani su također, počevši od sebe samih, promicati solidarnost u hrvatskom društvu koja bi posebno trebala doći do izražaja u ostvarivanju socijalne zaštite slabijih, socijalno ugroženih i pomoći potrebnijih. Pusta obećanja i birokratska neosjetljivost neće moći pridonijeti promicanju života u hrvatskom društvu koje, po statističkim podacima, već zapravo izumire, neće moći pridonijeti ukupnom boljitku braka i obitelji, neće moći pomoći mladeži koja je sve ugroženija egzistencijalnim tjeskobama i sve izazovnijim porocima. Hrvatskoj je potrebna vlast koja ima političke volje, odlučnosti i umješnosti suočiti se s tim sudbonosnim problemima sve većeg broja ugroženih u našem društvu. Ne bi bilo lijepo živjeti u društvu u kojem bi sve bila politika od državničkih poslova do športa, a u kojem bi se zanemarivalo promicanje kulturnog napretka, jer kultura je jedino što ostaje trajna vrijednost od koje imaju

dobro baš svi. Ne bi mogla služiti općemu dobru vlast u našoj zemlji koja ne bi svjesno čuvala kulturnu baštinu, unapređivala školstvo i znanost, omogućivala razvitak talenata i ostvarivanje novih općekulturnih postignuća. Buduća hrvatska vlast morala bi biti dorasla, zacijelo jednoj od najtežih zadaća: promicanju gospodarskog napretka, i to u situaciji – za mladu i relativno malenu državu – vrlo velikog dugovanja inozemstvu i vrlo velikoga unutarnjeg dugovanja, vrlo visokog broja nezaposlenih i prerano umirovljenih, s kapitalom u rukama vrlo uskog kruga pojedinaca, posustale proizvodnje i orijentiranosti uvozu... Hrvatska je subjekt međunarodne zajednice nacija i međunarodnoga prava pa buduću hrvatsku vlast čeka nastavak uključivanja u međunarodne asocijacije slobodnih zemalja, striktno poštivanje međunarodnoga prava, razvijanje dobrih odnosa najprije sa susjednim a onda i svim drugim zainteresiranim državama svijeta te promicanje mira kako na ovim prostorima tako i na cijelom svijetu. Očito je iz spomenutoga, a katalog problema i izazova je još puno deblji, buduću hrvatsku vlast, da bi imala izgleda za uspjeh, trebali bi obnašati vrlo etični, humani, suradnički raspoloženi, stručni, kulturni, otvoreni i požrtvovni ljudi.“

Komentar sljedećega broja nosi znakovit naslov *Nastupilo vrijeme realizma* (NN, GK, 2000, 2 [1334]: 3). Ističući poziv na provođenje poštenih izbora i na poštivanje izbornih rezultata, „jer sve drugo nije i ne može biti u službi općega dobra hrvatske nacije, nego bi bilo u službi sebičnih grupnih interesa“, komentator naglašava kako je tim parlamentarnim izborima zacijelo „stavljena točka na vrijeme često romantičarski razlivenog srca i velikog hrvatstva – iza čega su neki znali prikrivati svoje prave sebične namjere – te je nastupilo vrijeme realizma u kojem ima mjesta samo za iskreno i pošteno rodoljublje, zakonitost i dosljedno poštivanje i dograđivanje našega pravnog sustava“. U komentaru se primjećuje kako broj kandidata pokazuje da je „zastupništvo u Hrvatskom državnom saboru – kad se za 145 zastupničkih mjesta natjecalo čak više od 4000 kandidata – u današnjoj Hrvatskoj izuzetno atraktivno zanimanje“. To je, pak, činjenica – tumači autor – koja zahtijeva postavljanje i nekih neugodnih pitanja:

„Radi li se o nakaznom shvaćanju vlasti ne kao služenja dobru zajednice nego kao načinu da se najlakše steknu različite osobne povlastice? Je li natjecanje za zastupnički položaj otvorilo prostor i ljudima koji, želeći za sebe povlastice, uopće ne mare za rastrošnost državne birokracije, za dugovanja države čija su se tijela i činovnici zakonom zaštitili i osigurali prema malim gospodarskim subjektima od kojih redovito ubiru, a sami im ne plaćaju?“

Napominje se da „tko god dobio povjerenje na izborima, nipošto ne dobiva od svojih birača mandat za stjecanje i uživanje povlastica, nego za rješavanje postojećih problema i teškoća i za usmjeravanje hrvatske države u bolju budućnost“, te se nastavlja:

„A prvi preduvjet da bi se mogla u današnjoj Republici Hrvatskoj izgrađivati bolja budućnost jest iskorjenjivanje političkih i svih drugih povlastica i poštivanje pravne države od prvog do posljednjeg njezina građanina, a ako to poštivanje izostane, onda i jednako strogo kažnjavanje prvog kao i posljednjeg građanina. Brojne su i teške posljedice nefunkcioniranja pravne države. Nova vlast, koje god političke opcije ili koalicije bila, morat će se ozbiljno suočiti s golemim i prikrivanim unutrašnjim dugovanjem... [...] Nova vlast morat će se odlučnije suočiti i s pojavom krupnoga kriminala, posebno gospodarskoga, s korupcijom i zloporabom državnih i političkih položaja te s pojavom afera, kojih je zaista bilo mnogo a koje ne završavaju pravednim raspletom: bilo da odgovaraju prozvani jer su objektivno krivi, bilo da se dokaže da su mediji klevetali pa onda oni i za to odgovaraju. Na unutrašnjem planu, da bi omogućila bolju budućnost Hrvatskoj,

nova vlast morat će sve učiniti da Hrvatsku oslobodi svih hipoteka iz prošlosti, kako onih starijih čije posljedice još traju, tako i novijih; morat će smoci snage da se obračuna s onim što je objektivno zlo i s počiniteljima toga zla u prošlosti, jer samo bez opterećenja grijeha iz prošlosti Hrvatska će moći, oslobođena zagorčavanja, u budućnost. Vlast koja će se oblikovati nakon ovih parlamentarnih i skorih predsjedničkih izbora zateći će prilično nezahvalan politički položaj naše države u međunarodnoj zajednici. Objektivno utvrđivanje tog položaja zahtijeva da se ne prešuti činjenica arogantnog i uvredljivog ponašanja međunarodne zajednice koje se očitovalo prilikom sprovođa prvoga predsjednika Republike Hrvatske koji je dobio povjerenje i za svoju politiku osamostaljenja Hrvatske i svoje predsjedničke mandate legalnim i legitimnim glasovima većine hrvatske nacije. Suzdržanost, najblaže rečeno, međunarodne zajednice ne može se odnositi na Predsjednika, jer je temeljna civilizacijska tekovina 'de mortuis nihil nisi bene', nego se odnosi na hrvatsku naciju i zato je to teška uvreda hrvatskoj naciji. No i s uvredama, premda bole to više što su manje zaslužene, živi se dalje i Hrvatska će imati mogućnost naći svoje pravo mjesto u međunarodnoj zajednici, osobito ako bude otklonila neke svoje nepoželjne slabosti. Buduća hrvatska vlast morat će naći novi, transparentni oblik skrbi za ugrožene članove hrvatskog naroda izvan granica Republike Hrvatske, te u pregovorima s predstavnicima međunarodne zajednice vrlo, vrlo odgovorno i teško davati obećanja, a dana obećanja promptno i dosljedno izvršiti. Ta nisu ljudi gospodari povijesti, nego Bog, pa se Hrvatska ne treba bojati za svoju budućnost u međunarodnoj zajednici.“

U prvome, pak, postizbornome broju *Glasa Koncila*, komentator – odgovarajući na pitanje iz naslova *Što su pokazali izbori?* (NN, GK, 2000, 3 [1335]: 3) – ističe kako je jasno „da se Hrvatskoj dogodila korjenita promjena u političkom vodstvu: mandat za vodstvo zemlje dobile su oporbene stranke, a do izbora – vladajuća stranka postaje oporbena. Tako je na izborima odlučila većina od veoma visokog postotka sudionika na izborima.“

„Po općoj ocjeni, izbori su bili korektni i poštenu – što služi na čast cjelokupnoj hrvatskoj naciji – pa je ispunjen i drugi snažni zahtjev koji se u predizborno vrijeme čuo iz crkvenih redova. Glasajući su svoje glasove pretežno dali na temelju svojih osobnih uvida i očekivanja – dakle po svojoj savjesti – pa su i na taj način, može se reći, slijedili ono što su predlagali crkveni službeni pozivi. Budući da je naša Crkva svjesno i odlučno ostala strogo neopredijeljena i neutralna u stranačkom nadmetanju za zastupnička mjesta u državnom parlamentu, sada bez oklijevanja, ali i bez radosti ili žaljenja, prihvaća rezultat glasovanja izbornog tijela, kao što bi jednako postupila i kad bi ishod glasovanja bio potpuno drugačiji.“

Dodaje se da su dežurni kritičari Crkve i njezinih postupaka ostali bez ikakve građe za prigovore i kritike, te se poručuje:

„A glasovi iz redova s krajnje desnice, kao i pokoji iz donedavno vladajuće stranke, po kojima je Crkva pogriješila što se nije odlučnije svrstala, ako već nije mogla za njihovu političku opciju, barem protiv nekih političkih opcija, znače zapravo da nisu spremni prihvatiti autonomnu Crkvu, tj. slobodnu Crkvu u slobodnom društvu, nego bi je željeli upotrijebiti, tj. njome manipulirati. Zahvaljujući takvim glasovima, pojedini nedobronamjerni komentatori u inozemstvu izlaze već s tvrdnjama da u Hrvatskoj ni jedna politička opcija bez potpore Crkve zapravo nije ni sposobna dobiti izbore. I glede predstojećih predsjedničkih izbora – kako je u ekskluzivnom intervjuu za božićni broj 'Glasa Koncila' rekao zagrebački nadbiskup i predsjednik Hrvatske biskupske konferencije Josip Bozanić – Crkva ostaje na istome stavu: vjernicima je usmjerenje dano po izvaji Komisije 'Justitia et pax' i po izbornoj pastirskoj poruci naših biskupa kao i po drugim crkvenim dokumentima, osobito pastoralnoj konstituciji Drugoga vatikanskog koncila 'Radost i nada'. Crkva nema svoga favorita za predsjednika, a ima – kako je istaknuo nadbiskup Bozanić – 'povjerenja u svoje vjernike i ona će poštivati, kao što je to i do sada činila, izraženu volju hrvatskih građana i na parlamentarnim i na predsjedničkim izborima'. U našoj javnosti, pa i u

crkvenim redovima, nakon spoznaje o ishodu parlamentarnih izbora često se čuje mišljenje da su izbori zapravo bili 'glasovanje protiv'. To mišljenje, koje, čini se, nije bez pokrića, s jedne je strane dobrodošlo upozorenje svima, prošlim, sadašnjim i budućim nositeljima vlasti, a s druge je strane znak koji izaziva i zabrinutost. U društvima sa skromnom demokratskom tradicijom, kao što je sadašnje hrvatsko društvo, jedan je od najtežih problema kako uspostaviti primjereni i učinkoviti nadzor nad nositeljima aktualne političke vlasti. Dok se to pitanje ne riješi, a njegovo rješavanje ovisi o spremnosti vladajućih struktura da počnu uvažavati javno mnijenje i društvene subjekte kojima je prva briga opće dobro, presudnu ulogu imat će izbori, jer oni pružaju mogućnost građanima da svojim glasom nagrade ili kazne nositelje vlasti.“

U komentaru se ističe i kako „istodobno u hrvatskom društvu s nedovršenim procesom demokratizacije 'glasovanje protiv' izaziva zabrinutost jer nije plod promišljenog izabiranja jamačno boljega nego može biti u prvom redu plod inata, zavisti, čak i svojevrsni oblik osvete“, te se dodaje kako je puno „lakše 'biti protiv', rušiti ono što postoji, negoli znati što je ono dobro koje je potrebno i kako ga ostvariti“. Poziva se pritom na zemlje s razvijenim demokracijama:

„U demokratski zrelih društvima poznato je već iz glasa javnoga mnijenja – a to se pokazuje i na izborima – što bi bilo bolje, te se ne događa nikakvo rušenje nekoga ili nečega nego pružanje prilike, bilo novim političkim snagama bilo dotad vladajućima, za dalju izgradnju i usavršavanje onoga što je za sve dobro. Stoga su i u Hrvatskoj posebno vjernici, ali i svi ljudi dobre volje, kao glasači na osobit način pozvani svojim glasom biti graditelji, promicatelji općega dobra, a ne popuštati strastima, ma koliko bile izazvane prilikama. Je li smjena vlasti u Hrvatskoj dobra ili loša – pokazat će vrijeme i budući procesi u našem društvu. No, ne bismo mogli očekivati ništa dobra za cjelokupnu hrvatsku naciju, ako akterima hrvatske političke scene, bili oni u poziciji ili u opoziciji, ne bi bila prva i najvažnija skrb za konkretnoga našeg čovjeka i za zajedničko dobro hrvatske države i nacije. Ne bismo mogli očekivati ništa dobra ako bi se ljudi koji su na ovim izborima dobili mandat za upravljanje hrvatskom državom ponašali kao da svijet i povijest, jednom riječju sve – počinje s njima. Nova vlast dobila je mandat na paroli 'promjena' te je doista pozvana ostvarivati boljitak za sve građane i čitavu naciju, nastavljajući izgradnju na svemu onome što je dosada ostvareno objektivno dobro, ispravljajući ono što je dosada bilo loše ili krivo postavljeno te nastavljajući dobre procese koji su nedovršeni.“

O aktualnome povijesnom trenutku i nekim nedoumicama u dijelu javnosti nakon samih izbora svjedoči i naslov komentara u sljedećem broju *Glasa Koncila, Treba li se bojati nove vlasti?* (NN, GK, 2000, 4 [1336]: 3). I dok se ističe kako jedni građani slave, drugi su suzdržani, a treći ne kriju razočarenje, zaključuje se kako „u svim tim skupinama ima vjernika katolika, što mnoge zbunjuje“.

„No, to zapravo ne bi trebalo, osobito ne informirane katolike, nimalo zbunjivati jer ta činjenica pokazuje kako su postali svjesni da su – u okviru svojih uvida – graditelji demokratskog poretka. Kako uči pastoralna konstitucija II. vatikanskog koncila o Crkvi u suvremenom svijetu 'Radost i nada', demokracija je društveni poredak koji treba hvaliti i koji je prikladan da svim građanima 'sve bolje i bez ikakve diskriminacije' omogući 'da slobodno i aktivno sudjeluju kako pri izradi pravnih temelja političke zajednice tako i pri upravljanju državom, pri određivanju djelokruga i ciljeva različitih ustanova i pri izboru rukovodilaca'. Za vjernike koji žele biti dosljedni crkvenom nauku demokracija kao društveni poredak je neprijeporna vrijednost i zadaća, a po kojem političkom programu i po kojim ljudima će se ona u nekoj zemlji izgrađivati i promicati – prepušteno je shvaćanju, uvidu i odluci pojedinog vjernika, uz jedinu obvezu da se pri tom izboru

ne smetne s uma opće dobro čitave zajednice. Drugim riječima, katolički vjernici ne bi se smjeli razilaziti u stavu kad je u pitanju hoće li neki društveni poredak poštivati slobodu, dostojanstvo, zakonitost usklađenu s naravnim moralnim zakonom ili će postati diktatura ili totalitarizam bilo kojeg predznaka u kojem nema slobode, ni poštivanja ljudskoga dostojanstva. A posve je normalno da se razilaze u traženjima i prihvaćanjima različitih političkih opcija i programa za oblikovanje pozitivnih odrednica društvenoga života. Budući da – sudeći po službeno deklariranom demokratskom opredjeljenju svih koji su se natjecali za mjesto u parlamentu – nedavni izbori nisu odlučivali hoće li hrvatska država u budućnosti biti demokratska ili totalitarna (a u takvom slučaju Crkva po svojoj naravi ne bi mogla ostati neutralna), ništa nije sporno u tome što se nakon izbora za Hrvatski državni sabor neki hrvatski katolici raduju, drugi su suzdržani, a treći razočarani. Budu li akteri hrvatske političke scene poštivali svoja deklarirana demokratska opredjeljenja, a iskustva iz drugih tranzicijskih zemalja dosada ne dovode to u pitanje, vjernici katolici ne bi trebali biti zabrinuti za demokratsku budućnost hrvatske države, čak ni oni koji su se po svojoj savjesti odlučili za političku opciju koja na nedavnim izborima nije dobila većinu.“

U komentaru se napominje i da se u Hrvatskoj ne bi trebalo očekivati ponovno uvođenje službene državne ateističke ideologije ni narušavanje dobrih odnosa države i Crkve, te se dodaje:

„Najbolji pokazatelj (ne)poštivanja ljudskog dostojanstva, ljudskih prava i demokratskih opredjeljenja u svakom društvu jest (ne)poštivanje slobode savjesti i vjerskih sloboda građana i vjerskih zajednica. Stoga bi trebalo očekivati da će buduća hrvatska državna vlast, potvrđujući svoje stvarno demokratsko opredjeljenje, nastaviti sve procese u provođenju i primjeni svih odredaba sadržanih u sva četiri međunarodna ugovora sklopljena između Republike Hrvatske i Svete Stolice te po mjeri prava koje po tim ugovorima uživa krajevna Katolička Crkva u Hrvatskoj omogućiti sklapanja ugovora ili na drugi način omogućiti postizanje jednakih prava i drugim Crkvama i vjerskim zajednicama koje javno djeluju u Republici Hrvatskoj.“

Izbornih se rezultata, konkretnije prihvata tih rezultata u javnosti, dotaknuo i komentar *Krik s Tjedna* (NN, GK, 2000, 6 [1338]: 3) o 40. Teološko-pastoralnom tjednu za svećenike na kojemu je,

„...poštujući neupitno pravo svakog svećenika da kao građanin osobno zastupa određenu političku opciju, ima svoga favorita među političkim strankama i političkim liderima i pravo da to izražava isključivo prilikom glasovanja i u neformalnom, privatnom krugu svojih prijatelja, nadbiskup Bozanić pozvao [je] svećenike da budu – upravo u ovo vrijeme kad ishod izbornih rezultata i nekima od svećenika stvara nedoumice i pitanja – svjedoci povjerenja u Providnost koja je 'bila vidljiva i 1990., 1994., 1995., 1998. i ove godine'. Vjera u Boga, da je On gospodar povijesti i da nas On sada vodi, omogućava svećenicima stvarno oslobođenje od tjeskobe i osposobljava ih da budu svjedoci i navjestitelji toga oslobođenja i onim vjernicima koji su također tjeskobni. Podsjećajući: 'Mi smo hranitelji crkvenog jedinstva', nadbiskup Bozanić potiče one svećenike kojima bi osobno političko opredjeljenje moglo postati motiv za sužavanje crkvene zajednice da se izdignu iz te napasti te prihvate izazov našoj suvremenoj Crkvi da bude, kako je rekao, 'graditelj i znak jedinstva u našem hrvatskom narodu i u hrvatskoj državi', jer 'time najviše služimo Crkvi, i svom narodu i svojoj državi'. Hrabreći svećenike riječima: 'Ne treba se bojati', predsjednik HBK poziva ih da se oslobode ostataka, ako ih ima, totalitarističkoga i navijačkoga mentaliteta, da poštuju u svom djelovanju u javnim ili državnim ustanovama pravila i zakone, što je preduvjet izgradnje kvalitetnih odnosa u pluralističkom društvu, te da budu vjerni crkvenom poslanju – a ono je danas neostvarivo bez promicanja duha Drugoga vatikanskog koncila, tolerancije i ekumenizma – 'jer je to ono specifično i to nitko umjesto nas neće dati'.“

Komentari o toj temi samo su se nizali, pa već sljedeći broj donosi tekst naslovljen *Revanšizam ili opće dobro* (NN, GK, 2000, 7 [1339]: 3) u kojemu se ističe da snažna promjena na političkoj sceni nije bila moguća i bez sudjelovanja katoličkih vjernika, „no sve što se dogodilo posljedica je zbroja odluka većine građana naše zemlje, a Crkva se kao institucija, osobito njezin hijerarhijski dio, u to odlučivanje nije miješala nego je – spremna na sva rješenja koja proizlaze iz zbroja odluka većine građana – ostala otvorena svim svojim članovima i ljudima dobre volje koji imaju i koriste neosporno pravo na svoje osobno političko opredjeljivanje“. Ponavlja se pritom koncilsko učenje „o slobodnoj Crkvi u slobodnoj državi“, kao i djelovanje za opće dobro:

„Ostajući svjesno i odlučno izvan svih natjecanja političkih opcija, stranaka i političkih pretendata te potičući sve svoje članove i ljude dobre volje da sudjeluju u političkim procesima vođeni brigom za opće dobro i glasom svoje ispravno formirane savjesti, naša Crkva u potpunosti je očitovala odlučno prihvaćanje koncilskog učenja o slobodnoj Crkvi u slobodnoj državi. Izbjegavši različite napasti, čak pod cijenu razočaranja pojedinih članova ili skupina, naša Crkva učvrstila je svoj, sebi primjeren položaj u društvu i u odnosu prema novom političkom vodstvu naše države, te će moći bez hipoteka surađivati, na svoj specifični način, sa svim snagama u društvu, kako s onima koje su po mandatu dužne, tako i s onima koje stvarno žele zauzimati se za dobro čitave hrvatske nacije. Neizbježan proces smjene nositelja vlasti, što su ga započeli političari koji su dobili taj mandat na izborima, nužno treba biti uvjetovan stvarnom zauzetošću za opće dobro. To osobito vrijedi u postupanju prema nositeljima djelatnosti u strukturama vlasti koje nisu toliko političke koliko su stručne. Ne bi se moglo govoriti o zauzetosti za opće dobro, ako bi opet od stvarne stručnosti i doraslosti zahtjevima pojedinih poslova bila važnija politička podobnost, stranačka pripadnost ili veza. Unaprijed je upitan uspjeh svakog programa rješavanja nagomilanih socijalnih i inih društvenih problema, ma kako bio dobar i realan, ako ga ne budu ostvarivali moralni, poštenu, stručni i požrtvovni ljudi. Koliko god takvih ljudi već ima u državnoj službi, trebali bi ostati, a isto tako trebali bi otići svi oni koji ne ispunjavaju te bitne uvjete i doći novi ljudi koji ih ispunjavaju. Za opće dobro svake nacije na političkom planu odgovornost snosi ne samo jednostranačka ili koalicijska vlast nego i oporba. Nacionalni je interes u sadašnjem času, kad je hrvatsko biračko tijelo tako zorno pokazalo da mu nimalo nisu mile ekstremne, ni desne ni lijeve, političke opcije, da se opet osnaži politička opcija tzv. centra koja je na izborima zbog poznatih razloga izgubila povjerenje većine. Pred članovima donedavno vladajuće stranke stoga je sudbinski izazov da se, upravo radi zauzetosti za opće dobro čitave hrvatske nacije, ponovno konsolidiraju. Da bi to mogli, nužno je da u radikalnom čišćenju stranke pođu od moralnih i etičkih načela, i to na svim razinama, pa za to vrijedi pozdraviti odluku da se prije ipak odgođenog sabora stranke održe unutarstranački lokalni izbori. Pobijede li na tim izborima moralna i etička načela, Hrvatska će ponovno imati političku stranku koja će se moći ravnopravno natjecati s drugim političkim opcijama i strankama i ponovno zauzeto služiti dobru čitave nacije, a ako ta načela ne pobijede, stranka koja je postigla zasluge za čitavu hrvatsku naciju doživjet će marginalizaciju, a to će značiti i gubitak za Hrvatsku.“

Uz to, pišući o sudbenosti vlasti, ističe se kako bi po suvremenoj trodiobi vlasti ona trebala biti neovisna, te da je Hrvatskoj „sudbinski potrebna takva politička volja koja će omogućiti stvarnu pravnu državu, ali i takva sudska vlast koja će savjesno, nepristrano, pošteno i odlučno progoniti sve nezakonitosti i sve prekršitelje zakona, ne zbog kakvog revanšizma, političkog ili kakvog drugog, nego zbog promicanja pravde bez koje nije moguć mir ni ikakav društveni prosperitet.“

U komentaru, pak, sljedećega broja, naslovljenom *Izazovi novih vlasti* (NN, GK, 2000, 8 [1340]: 3) ponovno se ističe nužnost snažnije uloge sabora i vlade, tj. iskorak iz polupredsjedničkoga sustava u parlamentarnu demokraciju, pitanjima o kojima i Crkva progovara, a „koja bi netko mogao označiti prije svega političkim, no, u stvarnosti, to su toliko važna društvena pitanja da su vlastita katoličkom društvenom nauku, tj. da su zapravo etička – pa je Crkva i te kako pozvana o njima govoriti“, piše u komentaru, te se nastavlja:

„Svi koalicijski partneri koji su, dobivši većinu glasova na izborima, postali dionici političke vlasti u zemlji, uključujući i novoizabranoga Predsjednika, u predizbornoj su kampanji isticali, premda ne uvijek dovoljno jasno, stav da će se zauzimati za novo strukturiranje političke vlasti u zemlji, pa su pozvani i dužni to i ostvariti. Budući da je promjena Ustava doista vrlo važan, sudbinski, korak, trebalo bi ga učiniti nakon pomne, trijezne i objektivne analize, odlučno, ali bez srljanja i bez ikakvog vremenskog grča. No, da bi slovo Ustava ili zakona, ovakvo ili onakvo, bilo pretočeno u život, potrebno je, kako je napisao nadbiskup Bozanić u čestitki predsjedniku Mesiću, promicati 'etička i demokratska načela u međusobnim odnosima'. I to podsjećanje, kao i nadbiskupov poziv na promicanje 'vladavine prava i zakonitosti prema svima', specifično je i kontinuirano služenje Crkve općemu dobru hrvatske nacije. Naime, naša je Crkva i cijelo vrijeme prve faze hrvatske samostalnosti upozoravala, urgirala i poticala, češće diskretno, što široj javnosti uopće nije poznato, a katkad i glasno – osobito otkako je na čelu Hrvatske biskupske konferencije sadašnji zagrebački nadbiskup Bozanić – za socijalnu pravdu, za poštivanje prava i etičkih načela, za promicanje demokratskih procesa i suradnje u zemlji i međunarodnoj zajednici... Ti crkveni interventi izazvali su, uz ostalo, u dijelu ondašnjih političkih moćnika i njihovih simpatizera odioznost prema našoj Crkvi, a ima dosta pojedinaca koji u svojoj kratkovidnosti ni sada ne prestaju zamjerati našoj Crkvi odnosno njezinim članovima na kritičkim tonovima dobronamjernoga upozoravanja. Sva ta crkvena oglašavanja, bilo diskretna bilo javna, bila su i sada su Crkvi vlastito i specifično služenje općemu dobru hrvatske nacije. Aktualna su stoga i danas kad novi nositelji političke moći zasad odlučno obećavaju korake demokratizacije, veće socijalne pravde, pravne države i slično. Nije primjereno Crkvi, kako bi to neki htjeli po njihovoj mjeri, bučati ili harangirati ni za koje vlasti, a jest Crkva dužna pružiti svoje specifično služenje polazeći od moralnih i etičkih načela, načela dostojanstva svake ljudske osobe, pravde, solidarnosti, supsidijarnosti i općeg dobra. Razumije se da će Crkva biti obradovana, i da će pozdraviti sva postignuća svake naše vlasti na tim načelima. I ne samo to, naša će Crkva na svim razinama, po svojim članovima, rado pridonositi da ta postignuća budu što veća i što kvalitetnija. U Zastupničkom domu Hrvatskoga državnog sabora u utorak 8. veljače predstavljeni program Vlade, premda je dosta općenit, po prvim dojmovima i relativnim uvidima, na tragu je etičkih i demokratskih načela, upravo onoga za što se naša Crkva već duže vremena zauzima, pa ga vjernici mogu samo pozdraviti i načelno poduprijeti. Šteta je što taj program nije prihvaćen konsenzusom, što je oporbenim zastupnicima, među kojima su neki i katolici, bilo, čini se, važnije slijediti principijelnu stranačku stegu negoli glas savjesti. Jedna je Hrvatska, ova naša s konkretnim teškim socijalnim, gospodarskim i inim problemima, i toj Hrvatskoj svatko dobronamjerman trebao bi svim svojim snagama pomoći da izgradi stvarno bolju sutrašnjicu, a manje je važno hoće li se to ostvariti pod vodstvom ove ili one političke opcije, stranke ili koalicije. No, ostvarivanje toga programa Vlade – koje će uspjeti samo ako budu poštivana temeljna etička i demokratska načela, a što je osobiti izazov za sadašnje nositelje vlasti – još će pružiti puno prilika svima koji žele postupati po savjesti i ostvarivati ono što je za opće dobro čitave hrvatske nacije.“

„Nakon što su, pod parolom promjena, novi ljudi dobili i preuzeli vlast, u Hrvatskoj ne prestaje biti aktualno pitanje što bi zapravo sve u našoj zemlji trebalo doći na udar promjena“, ističe se u komentaru naslovljenom *Mogu li vlasti potisnuti vjeru?* (NN, GK, 2000, 10 [1342]: 3), te se napominje: „Ako bi se promjene odnosile na požurivanje i produbljivanje procesa

demokratizacije, oporavljanje i razvijanje gospodarstva, uvođenje više socijalne pravde i sigurnosti, bolje tretiranje znanosti i kulture, svi bi ih pozdravili i jedva dočekali, osim možda tek zaslijepljenih nositelja ili simpatizera prijašnje vlasti“. Budući da je nastavak komentara zapravo vrlo jasno tumačenje uloge Crkve i vjere, kao i vjernika (practicirajućih i onih koji se tek deklariraju vjernicima), u suvremenome pluralnome demokratskom društvu, ovdje će biti detaljnije citiran:

„No ima ljudi, također i vjernika, koji ne skrivaju svoj strah od sadašnje vladajuće koalicije prepoznajući u njoj nasljednike 'crvenih', maskirane komuniste, kao i nositelje liberalizma koji niječe transcendenciju i kojemu su vrijednosti samo ono oko čega se postigne konvencija ili konsenzus. Onima koji tako vide sadašnju hrvatsku vladajuću koaliciju dodatno je opterećenje potpora međunarodnih političkih snaga za koje vjeruju da su jednakih ideoloških odrednica kao i nova naša vlast. Premda nitko od onih koji tako procjenjuju sadašnju hrvatsku vlast nikad ne bi priznao da zastupa prastaro, davno napušteno srednjovjekovno načelo: 'Cuius regio, illius religio' (što se može slobodno prevesti i prereći: 'Koje je vjere vladar, te vjere moraju biti i podanici'), to je načelo, čini se, ipak u temelju njihovih strahovanja. Oni, naime, zacijelo nesvjesno, precjenjuju moć i utjecaj vladajućih garnitura, bilo da se radi o garnituri koja je bliska njihovim ideološkim poimanjima, bilo da se radi o garnituri koja im je ideološki posve neprihvatljiva. Takvi, kad je njima bliska garnitura na vlasti, pokušavaju državu upotrijebiti za promicanje, da ne kažemo nametanje, njihovih, pa i vjerskih vrijednosti, makar to prihvaćanje njihovih vrijednosti bilo samo površno, da ne kažemo licemjerno. Vjernicima, koji tako ideološki misle, kao da ne smeta što se pod utjecajem državnih vlasti ne događa obraćenje – a koje je jedini pravi način prihvaćanja pravih evanđeoskih vrijednosti. Važno im je da se pod utjecajem tih istih državnih vlasti što više ljudi deklarira kao pripadnici vjere – čime se zapravo stvara ili glumi samo moralno-politička podobnost drugačijeg predznaka. Oni koji tako gledaju na stvarnost, neizbježno doživljavaju strahovanje, boje se da će sve propasti, da će biti ugrožena vjera i Crkva ako na vlast dođu ljudi koji zastupaju njima suprotnu ideologiju. Činjenica je da ideologija vladajuće garniture utječe, ako ne toliko izravno, onda svakako posredstvom bliskih joj sredstava društvenog pripočivanja, na osobe koje nemaju dovoljno izgrađen vlastiti stav, pa ni svoje osobno vjersko uvjerenje. Vladajuća garnitura svojim ideologijom, bez obzira kojega predznaka bila, može stvarati ili rađati pripadnike i poklonike određene moralno-političke podobnosti, ali ne može bitno ugroziti ni vjeru ni Crkvu. To je, čini se, posebno očito u svim bivšim komunističkim zemljama u kojima su vladajuće garniture, kao totalitaristički režimi, imale potpuni ideološki monopol u javnosti, ali nisu uspjele ni Crkvu uništiti, koliko je god otvoreno brutalno ili prikriveno suptilno progonile, a kamoli da bi uspjele uništiti ljudima vjeru. Te su vlasti, jer su bile totalitarističke, imale u rukama sva sredstva: medije, školstvo, represivni aparat, pa nisu uspjele, iz čega je očito da današnje vlasti koje, kako tvrde i kako se formalno deklariraju, žele biti demokratske, sve kad bi i htjele, ne mogu računati na veći uspjeh u potiskivanju vjere i Crkve. Vjera i Crkva u suvremenom pluralnom društvu, bez obzira kakvog predznaka bila vladajuća garnitura u nekoj zemlji, jesu javna, društvena činjenica, ali ne jedina, nego jedna od mnogih svjetonazora i uvjerenja. Priznajući na Drugom vatikanskom koncilu svakom čovjeku slobodu savjesti, Crkva se oslobodila ideologizacije koja ju je, bez sumnje, sputavala i onesposobljavala za izvršavanje temeljnoga poslanja te se osposobila za stupanje u dijalog sa svim ljudima bez obzira na njihovo uvjerenje. Ukoliko članovi naše krajevne Crkve još uvijek ne bi bili sposobni stupiti u dijalog sa suvremenima, bez obzira na njihovo uvjerenje, utoliko bi se očitovalo da su još uvijek daleko od suvremenih, koncilskih stavova Opće Crkve. Osim toga, u pluralnom društvu vrlo se brzo otkriva i uočava tko je od članova Crkve stvarno vjernik, tj. tko je zaista izgradio svoje osobno vjersko uvjerenje te s njim u skladu ostvaruje svoje svakodnevno djelovanje i življenje, a tko je samo formalist, tradicionalist, čuvar starih običaja, odnosno sljedbenik drugih životnih filozofija ili svjetonazora, kao što su materijalizam, konzumizam, hedonizam i slično. Očito, za vjernike je demokratsko i pluralno društvo vrlo zahtjevno jer traži ostvarenja, dokaze, življenje pravih evanđeoskih vrijednosti,

priznavanje pogrešaka, neprestano sazrijevanje u čovjekoljublju i bogoljublju. No, pluralno društvo u zemlji koja stvarno želi promicati demokraciju i pospješivati demokratske procese donosi ljudima i prijesto potrebno oslobađanje od moralno-političke podobnosti svih oblika i predznaka, jer u pluralnom društvu ljudi imaju slobodu biti vjernici ili ateisti, pripadnici ovoga ili onoga uvjerenja, a da zbog toga nemaju nikakvih ni privilegija ni hendikepa. Demokratsko pluralno društvo omogućava Crkvi slobodu djelovanja, ali i potrebnu slobodu ljudima da, ako izabiru vjeru i Crkvu, čine to isključivo iz vjeri i Crkvi primjerenih motiva te onda ne postaju samo formalni, deklarativni vjernici nego pravi Kristovi učenici.“

Uskoro je uslijedio i susret nadbiskupa Bozanića s novim predsjednikom Vlade Ivicom Račanom, što je komentator *Glasa Koncila* analizirao u tekstu *Poruke kaptolskoga susreta* (NN, GK, 2000, 14 [1346]: 3). Autor ističe kako je riječ o „događaju redovitom ni po čemu iznenađujućem ili neuobičajenom“.

„Znakovito je tek da je ovoga časa hrvatski najdjelatniji političar Ivica Račan, čovjek koji je vrhunce političke hijerarhijske ljestvice okusio u komunističkoj Jugoslaviji, koji je svojim beogradskim istupom prouzročio pucanje dotad nedodirljive jugoslavenske Partije i koji je okusio 'opozicijski kruh' u samostalnoj Hrvatskoj, a u novije vrijeme, voljom birača, i 'pozicijski kruh', došao na Kaptol, nadbiskupu Bozaniću, u njegov ured. Ta gesta predsjednika Vlade može se iščitati da se on ne osjeća zarobljenikom stavova ili predrasuda borbenog ateističkog, anticrkvenog ili antiklerikalnog kompanijskog balasta i da je kao političar spreman uvažavati relevantne društvene institucije, konkretno Katoličku Crkvu. Da bi to moglo biti ispravno čitanje te geste, potvrdili su i priopćenje Ureda zagrebačkoga nadbiskupa za odnose s javnošću i predsjednikova izjava novinarima u kojima je istaknut stav da će nove hrvatske vlasti poštivati i nastaviti provoditi postojeće međunarodne ugovore između Republike Hrvatske i Svete Stolicе. To znači da je s jedne strane bio nepotreban i predimenzioniran strah nekih u Crkvi, a s druge strane da je bilo nerealan očekivanje u nekim krugovima u društvu da bi došlo do revizije ugovora, što je prizivao i jedan dnevni list svojim 'izbacivanjem' vjeronauka iz škole. Nakon susreta predsjednika Vlade RH i predsjednika HBK jasno je da se položaj vjere i Katoličke Crkve u Hrvatskoj za mandata sadašnje vlasti neće mijenjati. [...] Jasno je i to da sadašnja hrvatska vlast, kad se tako odnosi prema Katoličkoj Crkvi, želi slijediti dobre običaje slobodnih država s dugom demokratskom tradicijom. To pak potvrđuje, još jednom, da je bila ispravna procjena članova Hrvatske biskupske konferencije kad su na svom izvanrednom zasjedanju u Zagrebu krajem siječnja, osvrćući se na 'aktualnu situaciju u društvu', konstatirali da su 'u tijeku standardni demokratski procesi'. Izričito isticanje da će sadašnje hrvatske vlasti poštivati i nastaviti provoditi postojeće međunarodne ugovore između Republike Hrvatske i Svete Stolicе dobra je vijest i za sve druge recentne vjerske zajednice u našoj zemlji, jer to znači da će one već zbog slova Ustava Republike Hrvatske moći računati, primjereno svojim potrebama, na postizanje jednakih prava koja su ugovorima zajamčena Katoličkoj Crkvi u Hrvatskoj. Predsjednik Vlade Račan najavio je nakon razgovora s nadbiskupom da će Vlada uskoro formirati komisiju za odnose s vjerskim zajednicama 'preko koje mislimo', kako je rekao, 'već prema potrebi rješavati mnoštvo konkretnih stvari u relaciji s Crkvom', a što znači i s drugim vjerskim zajednicama. Ohrabruje također spoznaja da predsjednik Vlade sam spominje kako su brojna konkretna pitanja važna za život Katoličke Crkve i drugih vjerskih zajednica, koja čekaju na rješavanje. Ta je svijest, naime, prvi preduvjet da se na tom području dogode potrebni pomaci i olakša funkcioniranje Crkve, vjerskih zajednica i njihovih ustanova u suvremenom hrvatskom društvu da bi se što prije ostvario u svim segmentima života pravni i ukupni položaj Crkve i svih vjerskih zajednica po mjeri zemalja s dugom demokratskom tradicijom. Znakovito je također da je susret Bozanić-Račan u četiri oka trajao čak 3 sata i 20 minuta. Dojam je da su dvojica sugovornika, koji svojom službom imaju veliku odgovornost u služenju općemu dobru cjelokupne hrvatske nacije, imala o čemu razgovarati, pogotovo ako su, kako je izjavio predsjednik Račan, razmatrali i širu situaciju u Hrvatskoj, koja je ovoga časa bremenita brojnim problemima. Kad bi taj dugi razgovor označio početak sličnih nužnih razgovora i dijaloga između predstavnika različitih političkih i interesnih skupina u našoj zemlji,

bio bi to izuzetno dobar znak za našu budućnost. Osobitu pozornost zaslužuje također izjava predsjednika Račana da je potrebno 'osigurati suradnju tako da Crkva ne bude scenografija državi, ali ni obrnuto'. Za dobro konkretnoga našeg čovjeka i čitave hrvatske nacije potrebna je suradnja svih društvenih snaga, pa, naravno, i Crkve i države. No, vrlo je osjetljivo pitanje upravo kako se ostvaruje suradnja Crkve i države, je li to na način da Crkva zaista može pridonijeti svojim djelovanjem, pa i kritikom kad je to potrebno, općemu dobru ili je to na način da se Crkvu, odnosno crkvene ljude izlaže kao svojevrsni nakit, kao one koji ne znaju drugo nego blagoslivljati odnosno škropiti. Zbog takvih pokušaja u nedavnoj prošlosti ostala je u svijesti većine i danas iskrivljena i veoma manjkava slika uloge Katoličke Crkve u hrvatskom društvu u posljednjem desetljeću. Da bi se to izbjeglo, nužno je poštovati autonomiju države, ali i autonomiju Crkve. Spomenuta izjava predsjednika Vlade mogla bi značiti početak 'čistijih' odnosa, utemeljenih na pravnim zasadama i zakonu, pa bi trebalo na obje strane očekivati veće i zauzetije njegovanje zakonitosti.“

Da su se u javnosti (medijima) ti odnosi političara prema Crkvi često predstavljali u simplificiranome obliku, dokazuje se i činjenicom da je jedan od komentara u sljedećim tjednima bio posvećen i odgovoru na pitanje koje se postavljalo u javnosti *Moraju li političari na misu?* (NN, GK, 2000, 19 [1351]: 3). U komentarima koji su slijedili nastavilo se apeliranje na ostvarenje demokratskih načela, pa u tekstu *Svi smo na potezu!* (NN, GK, 2000, 21 [1353]: 3) doslovno piše:

„Hrvatska i njezini stanovnici prolaze vrlo živahno doba označeno velikim problemima, unutarnjim slabostima, političkim, često gotovo neprijateljskim suprotstavljanjima, čak i incidentima. Usprkos svemu tomu Hrvatska, tj. svi njezini građani bez obzira na nacionalnu i vjersku pripadnost i bez obzira na politička svrstavanja, ima snage izgraditi stvarno demokratsko, gospodarski prosperitetno, tolerantno i pluralno društvo u kojem će za sve ljude biti osigurano poštovanje njihova dostojanstva i stvoreni uvjeti za čovjeka dostojan život. Na prvi pogled neka zbivanja i procesi u našem društvu dovode u pitanje izgled za uspjeh izgradnje takve Hrvatske, no upravo takva Hrvatska sveti je cilj i izazov za sve njezine građane, udruge i institucije. Ako bi u našem društvu postojali pojedinci, udruge ili institucije kojima to ne bi bio cilj, sami bi se već etički diskvalificirali, bili bi nužno u sukobu s Ustavom i zakonom te bi morali računati i na odgovarajuće posljedice. Kriza koju proživljava naše društvo, kako ona najbolnija, socijalna, tako i svaka druga, izazov je svima, osobito najodgovornijima, da se sve snage usmjere prema tom velikom i svetom cilju, da zajedničko dobro postane stvarno najvažnije i da dobije prvo mjesto. [...] Hrvatska nacija ne može biti sretna, niti to može biti doprinos jedinom pravom cilju, ako se u našoj zemlji i deset godina nakon oslobođanja od socijalističkog režima nastavlja njegovati moralno-politička podobnost kao prvi i bitni kriterij i za ona mjesta koja traže dorasle stručnjake, poštene i odgovorne osobe. Ako je po jednopartijskom obrascu postupala hadezeovska, to nipošto ne može biti opravdanje da tako nastavi koalicijska vlast, jer to ne može biti doprinos procesu demokratizacije. Prijeko je potrebno da se što prije pravnom regulativom definira koje su funkcije političke te se njihovi obnašatelji mijenjaju ovisno o ishodu izbora, a koje su stručne i po kojim kriterijima, te se njihovi obnašatelji ne mijenjaju bez obzira na ishod izbora. Sadašnji nositelji političke vlasti, koji su, dok su bili u oporbi, s pravom kritizirali monopolističko ponašanje stranke na vlasti, imaju priliku ponoviti pogrešku i štetiti Hrvatskoj jer time usporavaju proces demokratizacije, ili donošenjem te pravne regulative učiniti važan iskorak u procesu demokratizacije. [...] U Hrvatskoj sada nije doba predizborne kampanje, pa ni jedna racionalna i dobronamjerna stranka ne bi smjela manipulirati opravdano nezadovoljnim ljudima, nego je doba rada, izgrađivanja zemlje, postavljanja temelja za gospodarsku obnovu, liječenja rana – pa je potrebno upregnuti sve potencijale uma, srca, volje i ruku za stvaranje bolje zajedničke budućnosti. Ovo je doba koje zahtijeva od svih, političara i svih koji su sposobni razmišljati, pa i od crkvenih ljudi, izrazitu racionalnost, svladavanje svih napasti iracionalnosti i mitizacije. Ovo je vrijeme kad bi trebale govoriti činjenice, kad bi najvažnija trebala biti istina o cjelokupnoj situaciji

i traženje izlaza iz postojećih poteškoća, a ne doba kad bi se smjelo popuštati iracionalnosti, emocionalnosti i podjelama. Nije bitno tko je u Hrvatskoj na vlasti, a tko u oporbi – to se izborima prije ili kasnije mijenja – ali jest bitno čini li se na svim razinama, od Sabora do posljednjega radnog mjesta, zaista sve što je moguće da bi u našoj zemlji bilo bolje. Ako se uspijemo osloboditi iracionalnosti, hrvatskoga jala, precjenjivanja važnosti politike, igranja objektivnim nezadovoljstvom, i ako na svim razinama, i u društvu i u Crkvi, poradimo pošteno, stručno i odgovorno, ne trebamo se bojati budućnosti.“

Komentari o političkom stanju u zemlji, dobiva se dojam, postajali su sve oštriji kako je vrijeme odmicalo, a niti jedna se politička opcija nije štedjela. Tako se u komentaru *Opasna mitizacija stvarnosti* (NN, GK, 2000, 28 [1360]: 3) ističe kako ima puno „razloga da pozornost svih naših društvenih snaga, naše javnosti i svih onih koji oblikuju naš zajednički društveni život i koji sudjeluju u stvaranju javnoga mnijenja, bude usmjerena na gospodarske, socijalne, kulturne, odgojne – realne probleme naše svakodnevnice“, te se nastavlja:

„Svi čimbenici zajedničkog života u zemlji s toliko izazova kao što je Hrvatska svu bi svoju pozornost – kad bi vladala trijezna racionalnost – upravili na promicanje demokratskog procesa, na izgradnju i poštivanje pravednog i našim potrebama primjerenog pravnog poretka, i u skrbi za bolju budućnost, na promicanje cjelokupnoga boljitka svakog građanina i čitave hrvatske nacije. Umjesto toga – takav se dojam dobiva iz naše javnosti – u Hrvatskoj se događa duboki i vrlo oštri sukob društvenih snaga gotovo nepomirljivo podijeljenih zbog oprečnog i suprotstavljenog viđenja naše stvarnosti. Aktualna stvarnost toliko je u svakodnevnicu potisnuta u drugi plan da su njezino mjesto zauzele do te mjere iskrivljene njezine slike da konkretna stvarnost često prestaje biti prepoznatljiva. Upravo po tim iskrivljenim slikama stvarnosti, odnosno po praktičnoj mitizaciji stvarnosti, događa se onda oštra podjela među društvenim snagama a potom i uzajamni sukob. Postoji nevjerojatna spremnost za borbu protiv onih drugih – koji svoju iskrivljenu sliku stvarnosti žele nametnuti javnosti potajice ili otvoreno već sada misleći na buduće izbore i osvajanje političke vlasti. U Hrvatskoj kao da je jedino važno osvojiti ili zadržati političku vlast, a sve drugo kao da uopće nije važno. Nije dobro za Hrvatsku ni njezine građane ni hrvatski narod što je zvanje političara i dalje najunosnije u svakom pogledu, a da je zaista tako, pokazala je i najnovija odluka zastupnika u Hrvatskom državnom saboru o neprimjerenosti, čak za naše prilike, skandalozno visokim zastupničkim mirovinama. Toliko podilaženje osobnom interesu očit je pokazatelj da ti ljudi nemaju ni približno u svojoj svijesti realan pojam odnosno realnu sliku naše stvarnosti, niti im je, čini se, važno da bi je stekli. Ne može služiti dobru kad pozicijski političari i njihovi medijski djelatnici sadašnju sliku hrvatske stvarnosti iscrtavaju prvenstveno što većim aferama, naravno iz razdoblja kad oni nisu bili na vlasti, da nerješavanje teških gospodarskih i socijalnih problema opravdavaju isključivo pogreškama prošle vlasti. Oni nisu od biračkog tijela dobili mandat da se bave sobom, zadovoljenjem svojih stranačkih kadrovskih apetita, da bi ocrnjivali, opravdano ili neopravdano, prošlost i nositelje vlasti u prijašnjim mandatima, da bi diskvalifikacijom političkih neistomišljenika učvrstili svoje povlaštene položaje i perspektive za budući mandat. A dobili su mandat da, kako su prije izbora i obećavali, ostvare promjene na bolje. Pritom nije sporno da se procesuiraju sve zloporabe i da se isprave slabosti, manjkavosti, propusti, ali jest sporno ako se prešućuje i ne priznaje sve ono što je bilo u službi općega dobra hrvatske nacije i ako se prešućuje da su inicirani važni procesi koji su apsolutno u službi općega dobra te sada trebaju biti nastavljeni s još više odlučnosti, razboritosti i stručnosti. Iskrivljena je slika naše stvarnosti ako njome dominira tobožnja tuđmanizacija pa je onda nužna tzv. detuđmanizacija. Hrvatska nacija ne treba i ne smije biti zatočenik nekih pogrešaka i nedorečenih projekata pokojnoga predsjednika, ali se isto tako ne može i ne smije odreći Tuđmanovih velikih postignuća bez kojih hrvatska nacija ne može ostvariti bolju budućnost. S druge strane, ne može služiti dobru ni kad opozicijski političari i njihovi medijski djelatnici iscrtavaju sliku hrvatske stvarnosti kategorički tvrdeći da se vratio komunizam, da se obezvjeđuju žrtve domovinskog rata i sam domovinski rat, da se ne cijeni dovoljno hrvatska državnost i samostalnost, da se potire

nacionalno, da se kriminalizira cijelo posljednje desetljeće sa svim postignućima. I takvo mitiziranje stvarnosti, čemu pogoduju određene zasade, čini se, sporadične pojave, veoma je štetno i nimalo ne pridonosi rješavanju stvarnih teških gospodarskih i socijalnih problema, a može mobilizirati mnoge nedovoljno informirane rodoljube i služiti beskrupuloznom manipuliranju njima. Takva slika naše stvarnosti može također biti u službi predizborne kampanje i pridobivanja glasova na budućim izborima, no onda je opet očito da oni koji stvaraju tako iskrivljenu sliku suvremene hrvatske stvarnosti nemaju na pameti dobro hrvatske nacije nego kako osvojiti političku vlast i steći povlastice. Uzajamno sukobljavanje različitih političkih grupacija, polazeći od svoje mitizirane slike stvarnosti, štetno je uzajamno iscrpljivanje koje ne može donijeti dobrog ploda ni Hrvatskoj ni njezinim građanima, a kad se to događa u takvim vremenima dok su Hrvatska i njezini građani suočeni s tolikim problemima, onda je to katastrofalno za budućnost i, dakako, etički nedopustivo. Stoga je krajnji čas da se sve organizirane političke snage u našoj zemlji odreknu manipulacija iskrivljenim slikama stvarnosti, a prionu rješavanju konkretnih problema. Dobro Hrvatske i svih njezinih građana zahtijeva hitno koncentriranje svih sposobnih snaga na rješavanje stvarnih gospodarskih i socijalnih problema te uzajamno minimalno povjerenje da hrvatske političke stranke ne mogu tek tako izdati legitimne hrvatske nacionalne interese.“

Da se događa sukob političkih elita isticalo se i u komentaru *Sukob elita* (NN, GK, 2000, 39 [1371]: 3), u kojemu se upozorava da političke elite imaju previsoko mišljenje o sebi, često smatrajući da su one same, odnosno njihovi grupni ili pojedinačni interesi, važniji i od Hrvatske, zbog čega misle da smiju upotrijebiti ili instrumentalizirati u svoju korist svaki događaj ili društvenu pojavu ne mareći iznose li u javnost objektivnu istinu ili interpretacije istine koje njima idu u prilog. Da je zaoštavanje i oštra polarizacija na političkom planu bila dominantna u to vrijeme svjedoče i sljedeći komentari, koji donose i svojevrsno jasno dijagnosticiranje namjera političkih aktera. Tako se u komentaru *Instrumentalizacija i potiskivanje* (NN, GK, 2000, 42 [1374]: 3) ističe da su „noviji sukobi na političkoj sceni ipak u prvome redu radi osvajanja odnosno zadržavanja vlasti, a ne radi nekih drugih vrijednosti ili općega dobra“, te se upozorava na instrumentaliziranje Crkve:

„Stoga su na mjestu i pozivi svim mudrim pripadnicima hrvatskoga naroda i ostalim hrvatskim građanima – što isključivo znači svim mudrim hrvatskim državljanima – da svojim nepriklanjanjem ikojoj političkoj eliti u postojećem sukobu spriječe nastajanje kaosa i pridonese sigurnosti i stabilnosti Hrvatske, što drugim riječima znači da su objektivno suvišni i stožeri za obranu digniteta domovinskog rata. Nije nimalo korektno što je HDZ u svojoj političkoj procjeni i viziji svojega novog osvajanja vlasti grubo instrumentalizirao i porečku poruku hrvatskoga episkopata tvrdeći da je istovjetna s porukom hrvatskih generala, s porukama stožera za obranu dostojanstva domovinskog rata i s porukama dviju deklaracija te stranke. Osim na prvim višestranačkim izborima kad se radilo hoće li na vlast doći stranka ili stranke kako bi se otvorio proces demokratizacije ili će se produžiti totalitarizam, Katolička Crkva u Hrvatskoj nikada nije imala, a nema ni sada, 'svoje' političke stranke jer se zauzima za dobro svih hrvatskih građana. Za dobro svakoga čovjeka zauzimala se i cijelo poratno vrijeme pa i u doba domovinskoga rata, što joj mnogi koji se javljaju u javnosti neprestano osporavaju jer im nije stalo do istine nego do drugih ciljeva. Koga od takvih zanima npr. da je kardinal Franjo Kuharić u Petrinji 10. kolovoza te na Mariji Bistrici 15. kolovoza 1991. rekao a u Hrastovici 24. kolovoza 1995. ponovio: 'Ako je moj protivnik spalio moju kuću, ja neću spaliti njegovu! Ako je razorio moju crkvu, ja neću dirnuti njegovu, dapače, čuvat ću je! Ako je napustio svoj dom, ja neću ni igle uzeti iz njegova! Ako je ubio mog oca, brata, sestru, ja neću vratiti istom mjerom nego ću poštivati život njegova oca, brata, sina, sestre!' Tko od takvih zna još za Izjavu Komisije 'Iustitia et pax' od 12. rujna

1995. u kojoj se ističe da odbjeglo stanovništvo ima pravo na povratak i u kojoj se osuđuje palež i pljačka a državne vlasti pozivaju da zaštite osobe i imovinu na donedavno okupiranim područjima? No očito je, takve – a među njima se ističu korifeji komunističkog i ateističkog totalitarizma koji nakon siječanjske promjene vlasti postaju sve glasniji, uvjereni pri tom da su samo oni demokrati i humanisti – ne zanima istina niti mogu pojmiti nepristrano služenje Crkve općemu dobru svih hrvatskih državljana. Gurajući medijski porečku poruku hrvatskoga episkopata, a time i Crkvu, u desni ekstremizam, takvi javni govornici čine ne samo medvjedu uslugu vladajućoj koaliciji nego i nastavljaju svoja nastojanja da Crkvu, bez obzira na to što ona zastupala, potisnu iz društva i javnosti, a to je pouzdan znak da upravo i oni ugrožavaju mladu hrvatsku demokraciju.“

Ponovno se, očito, u komentaru moralo upozoriti i na, u javnosti isticano, pitanje svećeničkih političkih (stranačkih) preferencija. Tako u komentaru *Svećenici i politika* (NN, GK, 2000, 43 [1375]: 3) piše da se u hrvatskoj javnosti često, „a osobito u novije vrijeme, pojavljuju tvrdnje o političkoj svrstanosti hrvatskih katoličkih svećenika“ pri čemu „jedni paušalno optužuju svećenike da su sada na strani najjače opozicijske stranke, da su u proteklom desetljeću bili propagandisti te stranke koja je tada bila na vlasti, a čuo se glas i iz te stranke da više od 95 posto klera podupire ideje predsjednika Tuđmana i HDZ-a“.

„Dakle, stvara se dojam u javnosti da su inače politički suprotstavljeni glasovi čak jednodušni u ocjeni da je hrvatski katolički kler stranački svrstan – i to uz HDZ. [...] S obzirom na činjenicu da u hrvatskom kleru ima onih koji su bili dječaci kad je stvorena samostalna hrvatska država do onih koji su svećenici postali za vrijeme drugoga svjetskog rata te su mnogi od njih proživjeli najoštriji boljševički i komunistički progon, a da ne ističemo i druge uobičajene različitosti, nije moguće objektivno govoriti o tako visokom stupnju istovrsne političke svrstanosti kako se to danas u javnosti predstavlja. Osim toga, u našoj javnosti, posebno u tisku, kako društvenom tako i crkvenom, javlja se stanoviti broj svećenika koji po tim svojim iznesenim stavovima u kojima se prema svojim uvidima i osobnim opredjeljenjima očituju o političkim pitanjima pokrivaju vrlo široki spektar od ljevice, preko centra do krajnje desnice. Konačno, svećenici, kao i svi drugi građani, imaju neosporivo pravo i na svoja osobna politička uvjerenja, koja formiraju, kao i drugi, na temelju – opet vrlo različitih – svojih osobnih uvida, procjena i težnja, pa im to nitko nema pravo osporavati niti ih zato prozivati. Očito je da među našim svećenicima praktično nije ni moguće prijanjanje uz neku stranku u tako visokom stupnju kako se to želi prikazati u javnosti i očito je da su javne tvrdnje o političkoj svrstanosti hrvatskih katoličkih svećenika sredstvo ili način potiskivanja utjecaja Crkve u javnom životu ili sredstvo političke instrumentalizacije svećenika i Crkve. Svećenici svoja osobna politička gledišta, opet kao i drugi, iskazuju na tajnim izborima i u svojoj privatnoj komunikaciji s drugim ljudima, a nemaju ih pravo, kao ni nitko drugi, nikome nametati, ni privatno, a još manje javno kao crkveni službenici. Štoviše, jer su oni poslani okupljati vjerničku zajednicu u kojoj svaki vjernik ima neotuđivo pravo na osobno priklanjanje različitim postojećim političkim opcijama ili čak aktiviranje u različitim političkim strankama, svećenici su dužni svakoga vjernika prihvatiti jednako susretljivo i bratski bez obzira na to koliko se neki vjernik sa svećenikom slagao ili ne slagao u političkim opredjeljenjima. Najveći broj hrvatskih katoličkih svećenika i ne može doći u napast da bi kao svećenik preferirao ikoga zbog političkog istomišljeništva s njime, jer dobro zna da bi time zapravo izdao svoju crkvenu službu. Svećenici dobro znaju da je život općenito, a crkveni život posebno, neizmjereno bogatiji, raznolikiji i svestraniji nego što to može biti bilo koja politička opcija, koja može biti samo jedan segment u životu. Znaju također da različito političko svrstavanje bilo vjernika bilo svećenika u crkvenoj zajednici, koju povezuju toliko duboki i važni transcendentni i unutarnji odnosi i veze, mora biti posve marginalno i nikada ne smije biti razlog razdora ili podjela. Čini se velika nepravda hrvatskom katoličkom kleru, a to isto vrijedi i za svaku drugu sličnu ljudsku ili vjerničku skupinu, kad ga se poistovjećuje ili procjenjuje kroz djelovanje ili stavove ovoga ili onoga lijevo

ili desno politički orijentiranog svećenika koji se s takvim svojim stavovima javlja u javnosti ili koji čak katkad zloupotrijebi propovjedaonicu. Razumije se – i to i pozorni korisnici medija ili vjernici zacijelo dobro znaju – da su takvi nastupi tih svećenika njihovi privatni, a nikako ne i službeni crkveni stavovi, pa se s tim stavovima nitko nije dužan nekritički složiti. Vjernici i svećenici na čelu s biskupima krajevne Crkve dužni su u svim prilikama, kako na izborima tako i u svim drugim javnim istupima, što cjelovitije promicati opće dobro, a ne nikakve, bilo čije, pojedinačne ili grupne, sebične interese.“

U ovome prikazu politički burnoga kraja 1999. i cijele 2000. godine kroz rubriku *Komentar* jasno se uočava da se u tim tekstovima isticala potreba slobodnoga i demokratskoga izbornog procesa bez obzira na krajnje izborne rezultate, a u gotovo svim tekstovima poziva se na ostvarenje demokratskih načela (poput jednakopravnosti, vjerske slobode, slobodnoga pravosuđa, socijalne pravde i sl.).

4.2.2.10. Proces pristupanja Republike Hrvatske Europskoj uniji

Kao deseta ključna tema u novijoj hrvatskoj povijesti odabrana za analizu kroz pisanje u rubrici *Komentar* proces je pristupanja Hrvatske Europskoj uniji⁸⁷, čemu su posvećeni brojni komentari u *Glasi Koncila* (a ovdje će biti prikazani neki od njih zaključno s pristupanjem Hrvatske EU-u). Stav Crkve o tom pitanju, ali i način na koji će komentari *Glasa Koncila* većim dijelom pratiti put Hrvatske ka europskim integracijama, jasno je trasiran u komentaru iz lipnja 1996. naslovljenom *Katolička Crkva za Hrvatsku u Europi* (NN, GK, 1996, 22 [1146]: 2). Komentar se bavi tadašnjim neprimanjem Hrvatske u Vijeće Europe, a u njemu među inim piše:

„Na posljednjem koraku stanovite su snage uspjele spriječiti provođenje već prihvaćene odluke. U javnosti su se čule i još se čuju zamjerke glede ljudskih prava u našoj državi. Opet nabrajaju što sve kod nas ne valja i zahtijevaju da se to popravi kako bismo smjeli u valjda savršeno humanu i savršeno demokratsku Europu. Kad bi se od svake države za primanje u europske integracije tražilo toliko savršenstvo, jedva bi ikoja država tome zadovoljila. Očito su to što se glasno ističe samo izlike i povodi, a pravi su razlozi mnogo dublji. Vjerojatno su na djelu one velike sile koje nisu željele da se Hrvatska uopće pojavi kao nezavisna država, koje se zatim očekivale da se ona već u porođajnim bolima zaguši i koje sada, kad je ipak preživjela i ojačala, ne znaju kamo bi je smjestili. Hrvatska pak, koja se na ovom susretištu europskog Istoka i europskog Zapada jedva izvukla iz kobnoga istočnog zagrljaja, naravno teži u zapadne zagrljaje očekujući da u tim zagrljajima ne bude zgnječena nego obogaćena. [...] Dok Hrvatska dosljedna svojoj uljudbenoj i političkoj baštini teži tješnjem povezivanju s državama zapadne i osobito srednje Europe, određene snage još je uvijek guraju u nekakve balkanske odnosno jugoistočno-europske integracije. I sama pomisao na takva državna povezivanja, kako god se ona zvala, prožima nas

⁸⁷ Više o izvještavanju *Glasa Koncila* u razdoblju pristupanja Republike Hrvatske Europskoj uniji u kontekstu tematike kršćanstva i Europske unije, moguće je pronaći u istraživanju Ivane Bendre (2018).

jezom povampirene Jugoslavije. [...] Ne želimo li da nas guraju u Balkan, najprije je potrebno da se u svojoj državi oslobađamo svega što se u lošem smislu smatra balkanizmom, a to je bezakonje koje vodi u nered i korupciju. Istaknuto je kako se ne zauzimamo za sva ljudska, građanska i manjinska prava u Republici Hrvatskoj zato da bi nas Europa prihvatila, nego zato da bismo u sebi bili Europa u najboljem smislu.“

U komentaru se ističe kako „se suvremena Katolička Crkva cijelim svojim utjecajem zauzima za europske integracije u kojima se narodi i države neće izmiješati i jedni u druge pretopiti, nego složno surađivati čuvajući svaki svoj identitet i obogaćujući druge svojim vrijednostima.“

Praćenje te teme u komentarima se naročito intenziviralo nakon 2000. godine, kada je i taj vanjskopolitički cilj konkretiziran zahtjevom za punopravno članstvo (2003.), dobivanjem službenoga statusa kandidata za članstvo u EU-u (2004.), te pristupnim pregovorima koji su slijedili. Da je Hrvatska dio Europe, i to srednje i zapadne, isticalo se konstantno u komentarima *Glasa Koncila* također naglašavajući kako je ta povezanost na razini Katoličke Crkve jasno vidljiva i neupitna. Tako, primjerice, u tekstu *Crkva, Hrvatska i Europa* (NN, GK, 2001, 17 [1401]: 2), u kojemu se analizira izbor nadbiskupa Bozanića za prvoga potpredsjednika krovne crkvene europske institucije *Vijeća europskih biskupskih konferencija* (CCEE), piše:

„Politika, koja s jedne strane projicira europsku integraciju kao velik i neosporiv cilj, a s druge strane postavlja i visoke, katkad i umjetne zapreke i uvjete pojedinim zemljama koje teže toj integraciji, očito je u veoma velikom zaostatku za europskom Katoličkom Crkvom koja se sve snažnije prepoznaje kao jedna i jedinstvena uvažavajući sve posebnosti krajevnih Crkava. Projekt jedinstvene Europe, u kojoj će ravnopravno i zajedno živjeti različiti narodi sa svojim kulturnim i drugim specifičnostima, ostvaruje se, i to puno snažnije, na razini vjere negoli na razini politike. Osim toga Europa jedinstvena u crkvenom aspektu, oslobođena je mnogih napasti npr. hegemonističkih i kolonijalnih, što se za politiku baš sa sigurnošću i ne može reći. Zato je sudjelovanje predstavnika Katoličke Crkve u Hrvatskoj u samom vrhu CCEE-a, kao najvažnije krovne crkvene europske institucije, upravo u ovom povijesnom času, posebno znakovito i važno. [...] Na taj način Katolička Crkva u Hrvatskoj, posebno po predsjedniku HBK nadbiskupu Bozaniću, izravno služi stvarnoj integraciji hrvatskoga naroda i hrvatske države u europsku zajednicu naroda i država. A to znači da se već događa priznanje europskosti hrvatskom narodu i hrvatskoj državi i da europska budućnost hrvatskog naroda i hrvatske države ne ovisi samo o hrvatskim političarima i njihovim političkim opcijama. Europa ima presnažne kršćanske i kulturne tradicije – a hrvatski narod je jedan od eminentnih nositelja tih tradicija – da bi njezina zajednička budućnost ovisila samo o politici i političarima.“

Upravo se u komentarima koji su slijedili isticala potreba dijaloga s europskim čimbenicima na ravnopravnoj osnovi, kao i sloboda kritičkoga promišljanja nekih poteza međunarodne europske zajednice, te se upozoravalo na opasnosti svrstavanja Hrvatske u prostor i eventualne asocijacije koje nastaju pod nazivnikom „zapadnoga Balkana“. Pritom se pozivalo na demokratske uzuse, pa tako u komentaru *Tendenciozne interpretacije* (NN, GK, 2001, 31 [1415]: 2) autor tumači:

„Ako je istina da je jedna od bitnih preokupacija svjetskog globalizacijskog procesa promoviranje demokracije i poštivanja ljudskih prava, kojih nema ako bi bilo isključeno i nacionalno pravo, onda je najnormalnije da se iznose i kritička mišljenja i prigovori nekim međunarodnim faktorima. Ako se pak ne bi smjelo iznositi prigovore nikome u međunarodnoj zajednici, onda bi to značilo da bi međunarodna zajednica postala potpuno totalitaristička – ta samo u totalitarizmu svi moraju javno isto misliti i govoriti. Ako istraživanja pokazuju da oko 75 posto hrvatskih građana priželjkuje ulazak Hrvatske u Europsku uniju, onda to znači da velika većina katolika, dakle članova Katoličke Crkve u Hrvatskoj, podupire europsku orijentaciju hrvatske države. Naša Crkva, upravo i crkvena hijerarhija, u univerzalnoj europskoj Katoličkoj Crkvi već je integrirana, što se najbolje vidi i po izboru zagrebačkog nadbiskupa i predsjednika HBK za prvog potpredsjednika Vijeća europskih biskupskih konferencija (CCEE-a).“

Kao ključna tema, koja se „provlačila“ kroz više-manje sve komentare koji su se bavili Hrvatskim pristupnim procesom Europskoj uniji, istaknula se ona o definiranju nacionalnih interesa i nacionalnih ciljeva koje bi Hrvatska promicala i štitila i na europskome putu. Na to je upozoreno već 2002. godine u komentaru *Hrvatska je pred sudbinskim pitanjima* (NN, GK, 2002, 13 [1449]: 4) u kojemu se navodi kako nije tajna „da se velike sile ni danas ne odriču krojenja sudbine naroda i država s područja bivše Jugoslavije, da ne dopuštaju da se na tim prostorima razvijaju spontano naravni i zdravi odnosi koji bi više nego u skladu s interesima velikih sila i bili u skladu s međunarodnim pravom i elementarnom pravdom“, te se nastavlja:

„U takvim vanjskim geopolitičkim okolnostima živi i kuje svoju budućnost sadašnja hrvatska država koja je iznutra ranjena katastrofalnom gospodarskom i socijalnom krizom te nezrelim političarima koji se u prvom redu bave sobom, svojim interesnim pozicioniranjem, bilo u svojim strankama bilo u vlasti, i koji svoje mandate troše na čudne privatizacije i rasprodaje onoga što je neizbježno nužno stanovništvu svake, pa i naše, zemlje. Ovo je doba kad se u novim globalizacijskim procesima polažu temelji i za budućnost hrvatskoga naroda i realna je opasnost da se ta budućnost iskroji bez hrvatskog naroda bez obzira na to koliko je žrtava podnio za svoju samostalnost i bez obzira na to kako se nedvosmisleno izjasnio za samostalnost Hrvatske na legitimnom referendumu. Nije pritom sporna ni nepoželjna europska integracija hrvatskoga naroda, ali jest sporno hoće li hrvatski narod u europske integracije ući s profiliranim identitetom i definiranim nacionalnim interesom ili će ući stihijski, razvlašten od svoje materijalne osnove i onesposobljen da bi široj europskoj zajednici dao išta svoga specifičnog, vlastitog i izvornog. Neumoljivi integrativni proces ima svoje zakonitosti, koje se moraju poštivati, ali u njemu ima i mjesta za posebnosti koje treba znati iskoristiti. Zato je na hrvatskim političarima, ali i na svim intelektualnim i kreativnim snagama ovoga povijesnoga časa izuzetno velika odgovornost. Posebno je velika odgovornost na političarima, na onima koji su preuzeli ili se spremaju preuzeti u vlastite ruke donošenje ključnih odluka. Hrvatskoj su ovoga povijesnoga časa, možda više nego ikada ranije, potrebni političari koji su do kraja etični, koji, bez obzira na činjenice, nemaju ni u zemlji ni u svijetu negativni image, kojima ni na kraj pameti ne bi padalo bahato ponašanje ili učvršćivanje vlasti na principu ucjene, koji prihvaćaju činjenicu da ne moraju baš oni biti najpametniji te su spremni omogućiti najkvalitetnijim i najstručnijim ljudima da sudjeluju u donošenju ključnih odluka za sudbinu države, gospodarstva, kulture, odgoja i obrazovanja, drugih životnih pitanja i budućnosti hrvatske nacije i hrvatske države. Hrvatska je pred sudbinskim pitanjima i može na njih kvalitetno odgovoriti ako se to omogući njenim kvalitetnim ljudima.“

Službeni stav Crkve o ulasku Hrvatske u europske integracije zabilježen je u komentaru *Novi iskorak Crkve u Hrvatskoj* (NN, GK, 2003, 15 [1503]: 2) o 26. plenarnom zasjedanju HBK-a, koje je bilo „u znaku novoga otvaranja naše Crkve Europi, osobito Srednjoj Europi“ i

koje će ući „u povijest i po osobitom zanimanju naših biskupa za ustroj i djelovanje institucija Europske unije, kao i za položaj Hrvatske prema Europskoj uniji i njezinoj perspektivi za uključivanje u tu asocijaciju“. Ističe se da su time hrvatski biskupi izrazili „snažnu i jednoznačnu poruku da Crkvi nije svejedno kakva će biti budućnost Republike Hrvatske“, kao i da je „budućnost Republike Hrvatske nezamisliva izvan Europske unije i da je čas da se u današnjoj Hrvatskoj na svim razinama intenziviraju procesi pročišćavanja svega onoga što hrvatsku naciju udaljava od Europske unije ili usporava ili sprečava na tom putu.“

O već spomenutom pitanju hrvatskih nacionalnih interesa u kontekstu pristupanja EU-u bavi se i komentar *Ima li Hrvatska pravo na svoje interese?* (NN, GK, 2003, 41 [1528]: 2) u kojemu se argumentira da „svaka samostalna i suverena država ima svoje nacionalne interese, svim ih snagama promiče i razvija te ih također štiti i brani“, no u „takve zemlje teško je ubrojiti i Hrvatsku koja u sve vrijeme svoga postojanja, zahvaljujući svojim neodgovornim političarima, još uvijek nije definirala svoje nacionalne interese“, te se ističe:

„Dio hrvatskih političara na taj objektivni, i zapravo vrlo tužni i skandalozni prigovor odgovara da je hrvatski nacionalni interes uključenje u Europsku uniju, pa se tome prilagođuje i sav rad najviših državnih tijela. Nije sporno s gledišta hrvatskoga nacionalnog interesa da Hrvatska što je moguće prije postane članica Europske unije, da bude što prije prepoznata kao integralna europska kulturna i civilizacijska baština i kao europski subjekt. Ali jest sporno ako Hrvatska uđe u takvu integraciju a da nema definirane svoje nacionalne interese, jer se ni jedna od sadašnjih, pa ni jedna od skorašnjih članica Europske unije nije odrekla svojih nacionalnih interesa nego ih upravo promiče, razvija i štiti u okvirima Europske unije čija fizionomija često upravo ovisi o zadovoljenju pojedinih članica, osobito industrijski, vojno i na druge načine velikih zemalja. Stoga je nevjerojatna zabluda da bi Hrvatska mogla svoje nacionalne interese zadovoljiti već samim članstvom u Europskoj uniji. [...] Da bi sutra mogla biti subjekt u Europskoj uniji, Hrvatska je već davno morala imati definirane svoje nacionalne interese i to tako da ih konsenzusom prihvati što je moguće širi krug političkih opcija, stranaka i drugih subjekata hrvatskoga društva. Hrvatska, naime, pri ulasku u Europsku uniju mora nešto specifično donijeti toj zajednici naroda i država, mora biti izgrađen subjekt koji ima i svoj gospodarski i kulturni potencijal.“

Vrlo se to jasno ističe i u nemalom broju drugih komentara. Tako primjerice u tekstu *Za novi model odnosa sa svijetom* (NN, GK, 2004, 1 [1541]: 2) doslovno stoji da se Katolička Crkva u Hrvatskoj zalaže „za korektnu suradnju Hrvatske s međunarodnom zajednicom općenito i s pojedinim faktorima te zajednice, s tim da korektna suradnja znači partnerstvo i ravnopravnost u okvirima međunarodnoga prava“, te se upozorava:

„Očekuje da hrvatski predstavnici u susretu s međunarodnim predstavnicima budu suradnički i odgovorni, vjerni interesima svoje nacije i općega dobra, a nipošto ne slijepi poslušnici ili izvršitelji tuđih interesa ili diktata. Da bi mogli biti stvarno suradnički i odgovorni, hrvatski politički predstavnici moraju biti najprije vjerodostojni, ljudi s izgrađenim stavom, dovoljno stručni i svestrano informirani te ljudi dijaloga. Hrvatski birači općenito, a oni koji su članovi Crkve posebno, od nositelja nove vlasti upravo očekuju da u ovo doba globalizacije, s pojavama opasnoga globalizma, Hrvatsku učine ne samo formalnim nego i stvarnim subjektom u međunarodnoj zajednici. I kad je riječ o europskoj integraciji, koja je za Hrvatsku dobra

perspektiva, a pokazalo se da na to ne utječe koja je politička opcija u Hrvatskoj na vlasti, ukoliko Hrvatska bude ne samo definirala svoje stvarne i realne nacionalne interese nego ih i ostvarila u svom svakodnevnom životu te ukoliko Hrvatska, vjerna svome specifičnome identitetu, bude sposobna obogaćivati međunarodnu zajednicu svojim specifičnim doprinosom na svim ili barem poglavitim područjima života. Nova vlast mora podići Hrvatsku na svoje vlastite gospodarske i kulturne noge da bi onda izgrađena u sebi i razvijanjem vlastite specifične proizvodnje mogla biti originalna u svojoj ponudi svjetskoj zajednici te na taj način postati respektabilan subjekt suradnje, a ne ovisni subjekt poslušništva i razviti potreban nov model odnosa s međunarodnom zajednicom.“

Pozitivno „mišljenje“ Europske komisije o primanju Hrvatske u kandidaturu za članstvo u Europskoj uniji pozdravljeno je u komentaru *Znakovita radosna postignuća* (Miklenić, GK, 2004, 18 [1558]: 2):

„Mišljenje', koje je u hrvatskim političkim krugovima ocijenjeno kao 'vrlo pozitivno', označava s jedne strane na svoj način povijesni zaokret članica Europske unije prema Hrvatskoj, posebno onih koje su prema Hrvatskoj bile skeptične, a s druge strane potvrdu afirmiranja i razvijanja onih vrijednosti u hrvatskoj državi koje su vlastite stabilnim starim demokracijama na europskom zapadu. Sve dobronamjerne hrvatske građane raduje i politički zaokret dijela članica EU-a, a također i napredak ostvaren u hrvatskoj državi. Naime, pozorniji analitičari odnosa dijela međunarodne zajednice prema Republici Hrvatskoj nisu mogli ne vidjeti često tvrde i beskompromisne zahtjeve koji su katkad prelazili čak i visoke europske standarde, a kad su postavljeni takvi previsoki zahtjevi, onda se zapravo nije ne željelo da bi ih Hrvatska ispunila, već su takvi zahtjevi postajali sredstvo kojim je Hrvatska držana u kojekakvim 'čekaonicama'. Pozitivno 'mišljenje' Europske komisije znači zacijelo kraj takvih 'čekaonica' za Hrvatsku, premda ne treba naivno misliti da su sve političke snage u zemljama članicama EU-a složne i jednostužne u svojim stavovima i ocjenama niti da su političke snage koje karakterizira skepticizam prema Hrvatskoj nestale s političke scene ili potpuno promijenile svoje mišljenje. Također, ne treba naivno misliti da su eksponenti tih političkih snaga na hrvatskoj javnoj sceni promijenili mišljenje i da bi odsada mogli početi afirmirati objektivne hrvatske nacionalne interese. Ti javni djelatnici u hrvatskom društvu upravo su uoči iznošenja 'mišljenja', a neki i svojim reakcijama nakon njegova objavljivanja ostavili tragove po kojima ih pozorniji čitatelji, gledatelji i slušatelji mogu prepoznati i 'pročitati'. Međunarodna potvrda pozitivnih razvitaka u suvremenom hrvatskom društvu, koje se s pravom često ocjenjuje kao krizno društvo, svojevrsno je ohrabrenje ne samo dobronamjnim političarima nego i običnim građanima koji često, gledajući iz svoje egzistencijalne tjeskobe, ne primjećuju pozitivne pomake na različitim područjima društvenoga života. Naime, nema čarobnoga štapića niti takve pomoći ikoga sa strane koji bi odradili umjesto samih građana sve ono što je nužno za ostvarivanje svekolikoga boljitka života u Hrvatskoj. Priznanje da je Hrvatska na tom polju već postigla stanovita dostignuća svakako je ohrabrenje svima da još zauzetije prionu rješavanju kriza i tjeskoba na svim razinama sadašnjega hrvatskog društva, i to na takav način da kreativnije i odlučnije rješavaju upravo svoje osobne i obiteljske egzistencijalne poteškoće. Ovaj povijesni čas od svih hrvatskih građana zahtijeva odlučan raskid sa starim lošim radnim i drugim navikama te afirmiranje inventivnosti, kreativnosti i mudre požrtvornosti, bez čega nema čuvanja ni promicanja hrvatskog nacionalnog identiteta.“

Uz proširenje EU-a novim članicama 2004. godine u komentaru *Europska integracija nije završena* (Miklenić, GK, 2004, 19 [1559]: 2) ističe se kako je Europa zakoračila „u novo povijesno razdoblje koje sa sobom donosi obećavajuće perspektive, ali također i neizvjesnosti“, o čemu se detaljnije piše u tekstu, u kojemu se zaključuje: „Budući da europska integracija nije završena, za Hrvatsku je sadašnje širenje EU-a dobar znak i poticaj da ustraje u svekolikoj obnovi društva u skladu s visokim standardima EU-a, posebno da

uklanja sve ono što ugrožava dostojanstvo ljudske osobe, hrvatskoga naroda i čitave hrvatske nacije, koja je bila i jest europska.“

Povodom odluke Europskoga vijeća kojom Hrvatska postaje kandidatom za punopravno članstvo u Europskoj uniji objavljen je komentar *Hrvatska je na sudbonosnoj prekretnici* (Miklenić, GK, 2004, 26 [1566]: 2). Urednik u njemu ističe da je ta odluka obradovala „veliku većinu hrvatskih građana katolika“, a posebno „sve one u hijerarhijskom dijelu naše Crkve koji su svjesno, intenzivno i uporno na različitim razinama djelovali da se Hrvatskoj širom otvore vrata Europske unije, pa je stanovito iznenađenje što samozatajno šute o svom doprinosu kao i o svojoj radosti što i njihovi napori nisu bili bezuspješni“, te ističe:

„S vjerničkog stajališta, a njegova je bit u zauzimanju za opće dobro hrvatskoga naroda i čitave hrvatske nacije, činjenica da je Hrvatska službeno postala kandidat za puno članstvo u Europskoj uniji, u sadašnjem povijesnom trenutku pozitivan je i važan, upravo prekretnički korak za sadašnjost i budućnost Hrvatske, pogotovo ako se ne smetne s uma što bi za sadašnjost i budućnost Hrvatske značila alternativa. Prihvatanje Hrvatske kao kandidata za puno članstvo u EU prekretnički je korak i u odnosu Europske unije prema Hrvatskoj jer ta odluka Europskoga vijeća, istina s velikim zakašnjenjem, ispravlja onu politiku koja je Hrvatsku kao većinski katoličku zemlju i uz Sloveniju najrazvijeniju republiku bivše države te kao zemlju s neprekinutim kontinuitetom europskoga kulturnog i civilizacijskog identiteta, neopravdano poslala u višegodišnju čekaonicu bez jasne i prave perspektive. Odluka je znak prevladavanja one europske političke opcije koja je najprije Hrvatsku krivila za propast bivše savezne države – premda je očita istina i činjenica da tu bivšu saveznu nedemokratsku državu nije razbila hrvatska već velikosrpska politika – kao i one europske politike koja zapravo nije Hrvatskoj mogla oprostiti što je vojno-redarstvenim akcijama uspjela osloboditi gotovo sva svoja okupirana područja, premda to izričito nikada nije izrekla već je govorila isključivo o zločinima koji su se u sklopu tih vojno-redarstvenih akcija dogodili. Odobravanje Hrvatskoj kandidature za puno članstvo u EU znak je poraza one europske političke opcije koja je govorila o preranom ili nepotrebnom priznavanju samostalnosti Hrvatske i koja je projektom tzv. Zapadnog Balkana Hrvatsku željela učiniti taocem drugih zemalja. Te promjene u tom europskom političkom shvaćanju nisu nipošto nastupile same od sebe niti objektivnijim gledanjem na hrvatsku stvarnost aktera i zagovornika tih ipak protuhrvatskih političkih ideja, već dugotrajnim utjecajem brojnih faktora među kojima su važnu ulogu imali i Sveta Stolica i vodstvo Katoličke Crkve u Hrvatskoj. No činjenica da u sadašnjoj službenoj europskoj politici nema više ni traga antihrvatske zavjere nipošto ne znači da Europska unija kao cjelina i pojedine njezine članice neće i dalje, osobito u razdoblju dok bude trajala kandidatura, svim dopuštenim sredstvima promicati svoje specifične interese koji će često biti u sukobu s hrvatskim temeljnim i legitimnim interesima. Stoga je nakon ove odluke nova velika odgovornost na hrvatskim političarima, osobito onima na vlasti, a svakako bi oni na vlasti bolje zaštitili hrvatske nacionalne interese kad bi o tim bitnim pitanjima postojala suglasnost i oporbenih političara bez obzira na njihove opcije. Veliku važnost imat će i tzv. euroskeptici budu li dovoljno kvalificirano, kompetentno i dobronamjerno pratili sve poteze pregovaračkih strana, osobito hrvatske pregovaračke strane, te utemeljenim kritikama spriječili eventualno žrtvovanje hrvatskih nacionalnih interesa u pitanjima u kojima je moguće postići i kompromis. Ulaskom u službenu kandidaturu za puno članstvo u EU, Hrvatska doista mora otvoriti novu stranicu svoje povijesti s novim načinom djelovanja u samom hrvatskom društvu koje je ovoga povijesnog časa u sebi još uvijek uvelike sapeto i zarobljeno najrazličitijim umreženim skupinama kojima su najvažniji njihovi politički, gospodarski i karijeristički interesi.“

U komentarima iz toga vremena, vidljivo je, ističe se kako bi pristupanje Hrvatske Europskoj uniji, iako je to politički cilj, zapravo trebao biti sredstvo za ispunjenje ciljeva koji

bi se mogli okarakterizirati kao uspostavljanje prosperitetnoga društva s jasno izraženim nacionalnim interesima i identitetom. U tekstovima u toj rubrici analizirala se i pratila i rasprava o (ne)spominjanju kršćanskih korijena Europe u Ustavu EU-a, kao i nove zapreke koje su se našle u hrvatskome pretprijetnom procesu u kojemu je u prvi plan došlo zadovoljavanje političkih kriterija, posebno kroz suradnju s Haškim sudom. Početkom 2005. u komentaru *Izazovi 2005. godine* (Miklenić, GK, 2005, 1 [1593]: 2), urednik *Glasa Koncila* piše:

„Odluka o početku pristupnih pregovora veoma je važan, prijelomni trenutak za hrvatsku budućnost te joj se većina hrvatskih građana s pravom iskreno raduje, no ta odluka istodobno stavlja na dosada najveću kušnju hrvatsku službenu politiku, odnosno stavlja hrvatske političare pred izazov da konačno cijelim srcem počnu promicati hrvatske nacionalne interese. Veoma je važno kojim će osobama biti povjereno praktično pregovaranje, da to budu stvarno osobe kojima je hrvatski nacionalni interes svetinja nad svakim drugim stranačkim, grupnim ili osobnim interesom. Treba pozdraviti ideju da se i o pregovaračima postigne konsenzus različitih hrvatskih političkih opcija, no još je važnije da se konačno postigne konsenzus glede samih hrvatskih nacionalnih interesa koje bi onda ti pregovarači promicali odnosno štitili u pregovorima. No, koliko god bili sudbinski važni ti pristupni pregovori, hrvatska politička angažiranost ne bi se nipošto smjela iscrpljivati samo u tom segmentu posla već bi se morala – također bi bilo veoma poželjno uz konsenzus – odlučnije i zauzetije posvetiti i rješavanju aktualnih gospodarskih, socijalnih, pravnih i kulturnih pitanja. Pritom hrvatska bi politika svjesno trebala odbaciti svaki egzibicionizam i avanturizam malih ideologiziranih skupina koje u današnju Hrvatsku najprije uz svesrdnu potporu instrumentaliziranih medija uvoze bjelosvjetske probleme a onda traže i bjelosvjetska rješenja za njih gurajući na taj način Hrvatsku u neizvjesnost kulture smrti i bespuća roda ljudskoga.“

I u komentaru nakon samo nekoliko brojeva već se u naslovu ističe *Ne smijemo se odreći svojih interesa* (Miklenić, GK, 2005, 5 [1597]: 2). U tekstu napisanom povodom prihvaćanja u Hrvatskome saboru *Deklaracije o temeljnim načelima pregovora za punopravno članstvo Republike Hrvatske u Europskoj uniji* te *Izjave Hrvatskoga sabora i Vlade Republike Hrvatske o zajedničkom djelovanju u procesu pregovora za članstvo u Europskoj uniji*, kao i *Izjave o očuvanju kulture slobodne nedjelje* Komisije *Iustitia et pax* ističe se kako je prihvaćanje spomenutih dokumenata u Hrvatskom saboru konsenzusom parlamentarnih političkih stranaka dobar i pohvalan znak suglasnosti i jedinstva glede temeljnih načela koja će biti polazišta za predstojeće pregovore za punopravno članstvo u Europskoj uniji, te se naglašava:

„Među tim načelima posebno je važna definicija političkoga cilja za koji se u Deklaraciji kaže: 'Politički je cilj Republike Hrvatske očuvanje nedjeljivosti, integriteta i cjelovitosti državnog teritorija Republike Hrvatske kao države članice Europske unije, kao i kontinuiteta i zaštite tradicije, kulture, jezika i društvenih vrijednosti kao osnova hrvatskoga nacionalnog identiteta, jačajući time doprinos Republike Hrvatske zajedničkim europskim vrijednostima te društvenim i kulturnim procesima, obogaćujući ih i pridonoseći boljem razumijevanju među državama, narodima i građanima.' Također osobito važno polazište izrečeno je u 3. točki Deklaracije: 'Gospodarski je cilj Republike Hrvatske osiguranje blagostanja, pune socijalne sigurnosti i

dobrobiti svih njezinih građana. Stremeći ostvarenju tako zacrtanih ciljeva, pregovori moraju biti vođeni u svrhu osiguranja ubrzanoga i stabilnoga gospodarskog rasta. Pri tome treba voditi računa o zaštiti, ali i osposobljavanju osjetljivih grana gospodarstva od vitalnog interesa za Republiku Hrvatsku i sve njezine regije za funkcioniranje u uvjetima razvijenog tržišnog gospodarstva.' Tim, zacijelo svima prihvatljivim stavovima treba dodati da Deklaracija najavljuje referendum na kojem će se nakon završetka pregovora hrvatski građani izjasniti za pristup Hrvatske Europskoj uniji ili protiv njega, što je iznimno važno u okolnostima u kojima sve više hrvatskih građana izražava svoju rezerviranost prema pristupu Hrvatske Europskoj uniji zbog dosadašnjih postupanja, držanja i prikazivanja nevjerodostojnih političara, kako onih na vlasti tako i onih u opoziciji. Uz ostalo, u Deklaraciji se progovara i o usklađivanju hrvatskoga zakonodavstva s 'pravnom stečevinom Europske unije' koje je, razumije se, nužno, ali koje, kao što se to već dosad pokazalo, u Hrvatskoj nije lišeno pritisaka čak i manipulacija pojedinih interesnih skupina. 'Pravna stečevina Europske unije', premda ima definirani zajednički minimum, nipošto nije jednolična, monolitna ni unitaristička već je pluralna pa to otvara prostor i Republici Hrvatskoj da, poštujući nužni pravni zajednički minimum, donosi takva zakonska rješenja koja će najbolje odgovarati specifičnim hrvatskim prilikama i potrebama. Upravo u tom segmentu dodirna je točka spomenute Deklaracije i izjave Komisije Iustitia et pax u kojoj se doslovno kaže: 'U nas se, s procesom prilagođivanja zakonodavstva zakonodavstvu Europske unije, često govori o usklađenosti zakona s pravnom regulativom EU. Često javnost ostaje uskraćena za informaciju kako je u različitim zemljama Unije određeno pitanje različito pravno regulirano. U gospodarskoj sferi stabilne demokracije pokušavaju štiti nacionalno gospodarstvo, svaka na svoj specifični način. Imajući u vidu stanje stvari s obzirom na različite pravne propise u ovome području, držimo da kao model u donošenju zakona ne smijemo uzimati bivša komunistička društva, jer su u previranju i slabo štite svoje građane, u socijalnoj sferi posebice siromašnije slojeve, već društva srednje Europe: Austriju, Italiju, Njemačku, s kojima nas povezuju mnoge povijesne, kulturalne i civilizacijske vrijednosti.' Današnja Hrvatska suočena je, naime, s pritiscima pojedinih interesnih skupina, koje za svoje interese žele iskoristiti krajnja liberalistička ideološka shvaćanja i nametnuti ih cijelome hrvatskom društvu. Nisu u svim zemljama Europske unije trgovine nedjeljom otvorene, nije u svim članicama EU-a ni legaliziran pobačaj, a u nekim europskim zemljama nezamislivi su stavovi kakve je zastupao povučeni zakonski prijedlog o potpomognutoj oplodnji i kakvi se i dalje uporno nameću Hrvatskoj sustavnom medijskom kampanjom i istupima pojedinaca i nekih udruga građana. Također je poznato da je Republika Hrvatska već sada u nekim područjima društvenoga života zakonima definirala znatno viši standard nego neke vrlo ugledne članice Europske unije. Očito je da se hrvatska vlast, kako zakonodavna tako i izvršna, ne bi smjela povoditi za interesima ikoje interesne skupine, već bi trebala stvarno služiti suvremenome hrvatskom društvu, hrvatskoj naciji, uvažavajući sve specifičnosti, naravni moralni zakon i sve objektivne hrvatske nacionalne interese. U demokratskoj i pluralnoj Europi, premda su često vrlo glasne i nametljive ideološki isključive skupine, ipak ima prostora za Hrvatsku koja neće izdati svoje nacionalne interese."⁸⁸

No već nakon nekoliko brojeva komentator je puno kritičniji. U tekstu *Hrvatska je ugrožena* (Miklenić, GK, 2005, 10 [1602]: 2) ističe se kako su hrvatski političari nakon dugih stoljeća osamostaljenu hrvatsku državu usmjerili u nove euroatlantske integracije „i to bez ikakve alternative, bez ikakve mogućnosti drugačije usmjerenosti u okviru brojnih mogućnosti što ih legitimira međunarodno pravo“, te se nastavlja:

⁸⁸ Valja napomenuti kako će ta tema ponovno biti u fokusu javnosti pri izglasavanju *Zakona o suzbijanju diskriminacije* koji će Hrvatski sabor prihvatiti u srpnju 2008., o čemu piše komentar *Zakon i ideologija* (Miklenić, GK, 2008, 29 [1778]: 2) u kojemu uz ostalo stoji: „Nitko normalan u hrvatskom društvu ne želi niti može željeti ikoji oblik diskriminiranja ikojeg građanina glede njegova ljudskog dostojanstva i ljudskih prava, a prihvaćeni zakon u sukobu je s temeljnim vrijednostima hrvatskoga društva u kojem se više od 95 posto građana deklarira vjernicima, a zakon nameće ideološke dogme. Činjenica da su hrvatski političari, čast iznimkama, s tolikim konsenzusom prihvatili ideološki zakon, jasno otkriva da su se otuđili od stvarnoga hrvatskog društva i općega dobra njegovih građana.“

„Hrvatska je uvijek u svojoj prošlosti ne samo kontinentalno nego i kulturno bila Europa, to je i danas, no to joj nije dovoljno da bi joj se normalno i časno otvarala vrata europskih integracija. Dok se hrvatska službena politika, igrajući i dalje samo na jednu jedinu, integracijsku kartu, svim silama upinje izboriti početak pristupnih pregovora s Europskom unijom, dotle u samom hrvatskom društvu jačaju, odnosno sve više dolaze do izražaja snage koje ne mogu ni zamisliti hrvatski identitet i prosperitet te ga svim silama ruše, a izvan Hrvatske sve glasnjiji postaju zastupnici ostavljanja Hrvatske u europskoj čekaonici. Veoma je teško procijeniti i prosuditi ostavlja li namjerno hrvatska službena politika u suvremenom hrvatskom društvu prostor snagama koje žele razarati hrvatski identitet ili se to događa jer službena hrvatska politika to nije sposobna spriječiti, bilo zbog vlastite slabosti bilo zbog određenih ali snažnih vanjskih pritisaka. U svakom slučaju službena hrvatska politika u tim unutarnjim ugrožavanjima hrvatskoga identiteta nije posve nevina.“

O karakteristikama hrvatskoga puta prema europskim integracijama svjedoči i komentar „*Ne bojte se!*“ (Miklenić, GK, 2005, 24 [1616]: 2) u kojemu se ponavlja da službena hrvatska politika i danas igra na samo jednu – europsku kartu, „na rješavanje svih svojih problema kroz integraciju u Europsku uniju, a već su dvije na određene način ključne države na referendumima odbacile Ustav EU-a, koji su istodobno neke zemlje već i ratificirale u parlamentima – a što očito znači da se u Europi, upravo u Europskoj uniji kojoj Hrvatska teži, počela događati nova podjela“:

„Projekt Europske unije, kao ljudski projekt, suočava se danas s prvom velikom krizom, premda je i ranije bilo a ima i danas pokazatelja da graditelji tog projekta nisu uvijek principijelni, dosljedni i pravedni. Jedan od takvih pokazatelja, što se posebno tiče Hrvatske, svakako je nevjerojatan stav da se jedna sasvim određena politička interesna skupina oslanja, i to u ime cijele EU – jer joj druge političke skupine to toleriraju, ne na stav institucije – pa bio to i Haški tribunal, nego na stav i procjene jedne osobe – glavne haške tužiteljice, koja već po naravi svoje službe mora što teže optuživati i što više zahtijevati a da je za njene optužbe, zahtjeve i procjene, bili oni objektivni ili ne, nitko ne može pozvati na odgovornost. Premda je takvo postavljanje EU-a prema Hrvatskoj, kardinal Bozanić potpuno je u pravu kad kaže: 'Ne smijemo dopustiti da naš vidokrug budućnosti bude sužen i oslikan mračnim bojama niti pak zasnovan jedino na nečijim izvješćima i procjenama.' Naime, sudbina naroda, pa čak ni sudbina države, nikada ne može toliko ovisiti o pojedincima, političkim garniturama ni političkim opcijama, niti o političkim odlukama jer život i čovjeka pojedinca i naroda i nacije je neizmjerljivo više od svake politike, a jedini pravi gospodar života ipak nije čovjek, ma kako moćan bio ili ma kako se moćnim pravio, nego Stvoritelj svijeta i života – Bog jedini. Toga bi trebali biti svjesni i najodgovorniji hrvatski političari, bez obzira na njihovo osobno (ne)vjersko uvjerenje, kako se nikada ne bi spuštali ispod razine ljudskoga i narodnoga dostojanstva koje je jednako za sve ljude i sve narode.“

Bez obzira na racionalno kritičko sagledavanje izazova pred kojima se Hrvatska nalazila na putu ka europskim integracijama, u komentarima se isticalo kako *Hrvati ne žele balkansku budućnost* (Miklenić, GK, 2005, 27 [1619]: 2) jer „u svojoj gotovo 14-stoljetnoj povijesti, od svog konstituiranja na prostoru između Mure i Drave i Jadranskoga mora“ pripadaju zapadnoeuropskome i srednjoeuropskome kulturnom krugu.

„Pod silnim pritiscima svjetskih moćnika Hrvatska već danas spada u uski krug visoko globaliziranih zemalja u kojima je otvoren prostor za djelovanje multinacionalnim kompanijama koje – za razliku od svog ponašanja u drugim visoko globaliziranim zemljama u kojima te kompanije proizvode i donose kapital, u Hrvatskoj šire svoju prodaju uništavajući i onako krhku

postkomunističku i ratom nagrizenu ekonomiju. Pod tim pritiscima, a da za to baš ništa nije dobila, Hrvatska je već predala u ruke stranaca svoje bankarstvo, medije, komunikacije i u velikoj mjeri trgovinu, a traži se i daljnja rasprodaja gotovo svega vrijednoga što Hrvatska ima... No sve to, čini se, tim moćnicima nije dovoljno pa žele protiv svih razloga zdravoga razuma – osim iz razloga profitabilnog izrabljivanja – Hrvatsku strpati u novu Balkaniju. Aktualna vrlo ozbiljna kriza Europske unije, koja se lomi između 'Europe tržišta' i 'Europe vrijednosti', otkrila je koliko je zastrašujuća neprincipijelnost političara nekih najsnažnijih europskih zemalja koji Europsku uniju žele i trebaju samo radi i po mjeri svojih interesa i koji su spremni i u 21. stoljeću uspostavljati suptilni kolonijalni odnos prema slabijim zemljama bez obzira koliko one po svom identitetu bile europske. Europska unija, kao ljudski projekt, ne može uspjeti ako stvarno ne postane 'Europa vrijednosti' i ako u prihvaćanju i promicanju vrijednosti ne bude principijelna prema svakoj državi i prema svakom građaninu jer svi ljudi – bili oni u zemljama koje su već ušle u EU, ili u zemljama koje pretendiraju na ulazak u EU ili pak u zemljama koje i ne pomišljaju na svoje članstvo u EU – imaju potpuno jednako ljudsko dostojanstvo.“

Upozoravano je i na *Nedostatnost jedinoga puta* (Miklenić, GK, 2005, 39 [1631]: 2), u vremenu (ne)počinjanja pristupnih pregovora s Europskom unijom. „Rasplet pitanja o početku službenih pregovora o pristupu Hrvatske Europskoj uniji – premda to ne mora niti smije biti jedini mogući hrvatski put u budućnost – ne tiče se samo političara, analitičara i medijskih djelatnika nego se tiče svih hrvatskih građana“, upozorava urednik u tome komentaru, dodajući da se to tiče osobito građana koji su vjernici katolici, a „koji su većina u suvremenom hrvatskom društvu i zahvaljujući kojima je Hrvatska u punom smislu europska zemlja“. „Štoviše, baš zbog toga razloga što su katolici u Hrvatskoj šutljiva i politički kao takvi nezastupljena većina, rasplet o pitanju (ne)počinjanja pristupnih pregovora za njih je veoma važno pitanje i ne može im biti svejedno kakav će rasplet biti“, ističe se u komentaru u kojemu se potom upozorava:

„Svima onima koji se ubrajaju među 800 tisuća siromašnih, koji su nezaposleni i bez perspektive za skoro zaposlenje, koji mjesecima moraju čekati za pregled koji im je hitno potreban i svima kojima je sve teže živjeti, daleko je važnije – od toga koja je vlada odgovorna za ipak nezadovoljavajuće gospodarsko stanje u zemlji – hoće li se konačno početi prilike poboljšavati. Svi ti ugroženi, i ne samo oni, nemaju nikakve iluzije – za razliku od mnogih političara – da poboljšanje gospodarskih prilika može donijeti samo članstvo u EU, već im je sasvim jasno da ga moramo izboriti svojim radom, zaštitom hrvatskih nacionalnih interesa, suzbijanjem negativnih utjecaja svih skrivenih lobija i korupcije i stvarnom svestranom okretanju općemu dobru i konkretnome čovjeku. Zato europska integracija ne smije biti jedini hrvatski put.“

Uz početak pristupnih pregovora objavljen je, pak, komentar znakovito naslovljen *Dobivena bitka i nove fronte* (Miklenić, GK, 2005, 42 [1634]: 2) u kojemu se taj događaj naziva bez sumnje jednim od prijelomnih povijesnih trenutaka u povijesti hrvatskoga naroda i hrvatske države, koji „bi po sebi mogao značiti puno više od početka priprava za ulazak u uniju europskih država koje se odriču dijela svoga suvereniteta i nekih segmenata svoje samostalnosti“, te se nadalje navodi:

„Još u komunističkoj Jugoslaviji, koju nikada nije dokraja smatrala svojom državom, većina hrvatskoga naroda žudila je za Hrvatskom kao dijelom Europe, s europskim standardima

poštivanja čovjeka, naroda i demokratskih principa uređenja ljudskoga društva. [...] Na tom putu pravedne hrvatske težnje, koja je bila stav većine u hrvatskom narodu, ispriječilo se više, najčešće umjetno konstruiranih zapreka koje je Hrvatska teškom mukom, ali svojom ustrajnošću sve dosada uspijevala savladavati i ići naprijed. [...] Činjenica da je Hrvatska dobila početak pristupnih pregovora znači da je Hrvatska iščupala još jednu pobjedu u bitki s tim snagama, no Hrvatska ne smije misliti da je dobila i rat s tim snagama, tj. da bi samim početkom pristupnih pregovora bio mrtav koncept Zapadnog Balkana ili da bi Hrvatska konačno postigla definitivno i neprijeporno svoje primjereno mjesto u međunarodnoj zajednici. [...] Dok je očito da će se Hrvatska morati i dalje sučeljavati na mudar način sa snagama koje joj naprosto ne žele dobro, istodobno Hrvatsku očekuju teški pregovori s EU da se ne utopi i raspline u zagrljaju velikih i moćnih koji znaju biti veoma neprincipijelni, pristrani i nepravedni. [...] Velika je, naime, odgovornost na hrvatskome političkom vodstvu, koje dosada nije baš uvjerljivo pokazivalo uspravni stav sa sugovornicima iz međunarodne zajednice, da stvarno zaštititi vrijedne hrvatske posebnosti kako se ne bi dogodilo da hrvatski građani sutra u Europskoj uniji samo budu pomoćna radna snaga i eventualno čuvari i redari stranim vlasnicima i gospodarima. Hrvatske vlasti moraju omogućiti najširoj javnosti uvid u sva polazišta koja će zastupati hrvatski pregovarači i dobiti – po temeljnom demokratskom principu – pristanak većine za minimum ispod kojega pregovarači ni na kojem području ne smiju ići. Oni koji upravljaju i pregovaraju ne smiju se ni jednoga časa ponašati kao da odlučuju o nečemu što je njihovo privatno i s čime mogu raspolagati kako im je volja, već su dužni služiti općemu dobru, tj. hrvatskim nacionalnim interesima. Dobivena bitka otvara nove fronte.“

Komentari koji u kontekstu procesa europskih integracija apeliraju na nužnost očuvanja hrvatskoga nacionalnog identiteta, odbacivanja bilo kakvih „zapadnobalkanskih“ integrativnih opcija, suočavanje s prošlošću i distanciranje od komunističkoga totalitarnog sustava, suočavanje sa svim negativnostima i „gorućim problemima“ u društvu, posebice u sferi gospodarstva i socijalnih pitanja, nizali su se u sljedećim tjednima i mjesecima, a posebice je naglašena potreba informiranosti javnosti o integracijskim procesima. Tako se u komentaru *Potrebna je jasnoća* (Miklenić, GK, 2006, 37 [1681]: 2) upozorava da „prosječan hrvatski građanin danas ne može doći do jasnoće što se stvarno događa u nastojanjima i uvjetovanjima glede pristupa Republike Hrvatske Europskoj uniji“, te se nastavlja: „Kad bi postojala ta realna jasnoća, to bi puno značilo za sve hrvatske građane jer bi ipak mogli nekako nazirati svoju budućnost, a bez te jasnoće raste tjeskoba.“

Na nezrelost hrvatske demokracije upozorava se, i u kontekstu pristupnoga procesa EU-u, u komentaru povodom 15. obljetnice međunarodnoga diplomatskog priznanja RH kao samostalne države. U tekstu *Međunarodni položaj* (Miklenić, GK, 2007, 3 [1700]: 2) ističe se kako je za svako pluralno društvo sasvim „normalno da se u javnosti iznose različita, pa i posve oprečna, mišljenja i ocjene o određenom povijesnom razdoblju nekoga društva, no u stabilnim demokracijama, ne ubrajajući anarhiste, ne može se dogoditi da bi itko javno ili tajno dovodio u pitanje samu samostalnost, samu svoju državu, ili da bi se itko izrugivao državi ili simbolima koji je označavaju“, te se nastavlja:

„U stabilnim demokracijama u kojima je pluralnost stvarnost koja se očituje u cjelokupnoj javnosti i u kojima političke stranke, slobodne u sebi, demokratski artikuliraju svoje političke programe,

redovito postoji konsenzus u vrlo visokom stupnju o temeljnim nacionalnim ciljevima i interesima, a što se najbolje odražava u konstantnosti glavnine vanjsko-političkih odnosa. Hrvatska, za razliku od stabilnih demokratskih zemalja, ni nakon 15 godina međunarodne priznatosti još uvijek nema općega konsenzusa o temeljnim hrvatskim nacionalnim interesima već su i sada od hrvatskih nacionalnih interesa važniji interesi pojedinih interesnih skupina i lobija koji su umreženi neovisno o predznacima političkih stranaka, udruga civilnoga društva i inih njihovih predstavljanja na javnoj sceni odnosno skrivanja iza javne scene. Najteža posljedica takvoga stanja je gospodarska kriza, nedopustiva nerazmjernost uvoza i izvoza na štetu izvoza, nezaposlenost, preniske mirovine, sve veće raslojavanje na malobrojne bogate i brojne siromašne, rasprodaja nacionalnih dobara, popuštanje krupnom kapitalu i slično. [...] Kao što je uz velike poteškoće bilo izboreno međunarodno diplomatsko priznanje samostalne Hrvatske, tako Hrvatska i danas ima poteškoća u svom pozicioniranju u međunarodnoj zajednici. [...] Hrvatska, kao i svaka mala zemlja, u međunarodnoj zajednici može privlačiti i izazivati primjereno poštovanje samo svojom dosljednom principijelnošću u duhu međunarodnoga prava i otvorenim partnerskim, a ne poslušničkim ili podložničkim odnošenjem. Premda je, s obzirom na baštinjeni mentalitet i nemogućnost unutarnjega oslobađanja hrvatskoga društva od ideološkog i revolucionarnog nasljeđa, od funkcioniranja društva po modelu moći i moćnika, za hrvatsko društvo dobro došao zahtjev za ostvarivanje zakonskih odredaba u duhu europske pravne stečevine prije ulaska u Europsku uniju, ipak je činjenica da EU prema Hrvatskoj primjenjuje strože kriterije i osobito strože zahtjeve na koje je pristala prethodna vlada Sporazumom o stabilizaciji i pridruživanju koji je prihvatio i Hrvatski sabor u prošlom sazivu. A treba li uopće podsjećati na trajnu prijetnju tzv. Zapadnim Balkanom, asocijacijom koja je čas više čas manje, ali nekako uvijek u političkoj igri? [...] Položaj Hrvatske u međunarodnoj zajednici uvelike ovisi o samoj Hrvatskoj, osobito o hrvatskoj diplomaciji i o naporima koji se ulažu ili ne ulažu da bi Hrvatska bila bolje upoznata i više prihvaćena kao poželjan partner. Kad je riječ o hrvatskoj diplomaciji, izuzevši časne iznimke, treba reći da je to najskuplji i najnekorisniji hrvatski projekt. No to nije iznenađenje ako se analizira stručnost i kvaliteta ljudi, opet uz časne iznimke, koji se šalju kao najviši diplomatski predstavnici u inozemstvo. Jasno je da Hrvatska, kad je bila međunarodno priznata, nije imala školovanih diplomata (osim iznimaka onih koji su bili u jugoslavenskoj diplomaciji i kojima je bilo stalo do Hrvatske), ali da se i sada, 15 godina nakon priznanja, na najviša diplomatska mjesta šalju određeni vječni kadrovi za nagradu ili osobnu promociju – stvarno je nedopustivo. Diplomacija je primjer kako Hrvatska na tom, a nažalost i na drugim područjima, uopće nema razrađene dugoročne kadrovske strategije pa je to idealan poligon za nagrađivanje poslušnih i pojedinim političkim grupacijama korisnih pojedinaca. I na tom području važniji su grupni i pojedinačni interesi od Hrvatske i hrvatskih interesa, a sve to pokazuje kako je pred hrvatskim vlastima, političarima i građanima još bezbroj važnih izazova.“

Ponovno su slijedile teme guranja Hrvatske u prostor tzv. „zapadnoga Balkana“, potrebi za provođenjem stvarnih društvenih reforma kako bi u punini profunkcionirala pravna država i demokratsko pluralno društvo, učvršćivanja hrvatskoga identiteta i osiguranja temeljnih hrvatskih nacionalnih interesa, te se upozoravalo da „EU neće, niti može, riješiti nijedno pitanje na dobrobit hrvatskoga društva umjesto odgovornih i hrvatskih građana“ (Miklenić, *Godina konsenzusa?*, GK, 2008, 1 [1750]: 2). U fokus se stavljao i naglasak na odnos katoličkih vjernika i eurointegracija, o čemu je govorio komentar u povodu osnivanja komisije HBK-a koja će imati zadaću pratiti procese ujedinjavanja Europe (Miklenić, *Katolici i europska integracija*, GK, 2008, 46 [1795]: 2). „Crkvena potpora 'procesu ujedinjenja Europe' u konkretnim okolnostima znači načelnu potporu hrvatskim državnim vlastima u tom djelovanju, a svoj osobni stav svaki punoljetni hrvatski građanin imat će priliku izreći na

referendumu koji će prethoditi ulasku Hrvatske u EU“, stoji u tekstu u kojemu se ističe kako „postojanje i djelovanje Biskupske komisije HBK-a za odnose s Europskom Unijom očituje također da (ne)pristup Hrvatske Europskoj Uniji nije tek političko pitanje, kako se to često u našoj javnosti doživljava, već da (ne)pristup EU-u ima i druge dimenzije: duhovnu, teološku, etičku, kulturnu, socijalnu, gospodarsku i slično“.

„Proces ujedinjenja Europe' s tog je stajališta u prvome redu nastojanje za postizanjem što je moguće većeg zajedništva odnosno bliskosti, suradnje, uzajamnog prihvaćanja i podupiranja među europskim narodima, a što je jamstvo ne samo izbjegavanja sukoba ili ratova, kojih je u europskoj povijesti bilo i previše, nego i jamstvo bolje budućnosti, boljeg prosperiteta na svim područjima ljudskoga života. 'Proces ujedinjenja Europe' s crkvenog stajališta znači također odustajanje od ikakve supremacije ili hegemonije jednoga naroda nad drugim, poštivanje nacionalnoga i kulturnoga identiteta svakog naroda – jer samo uz očuvanje različitosti, koje postoje među narodima, moguće je uzajamno obogaćenje. Upravo prihvaćanje, očuvanje i priznavanje različitosti, jednakoga dostojanstva i ravnopravne suradnje, kako naroda tako i pojedinih ljudi, ispunjenje je jedne od temeljnih zadaća Crkve da po Božjem naumu bude kvasac zajedništva među ljudima i narodima. [...] Posebno je bitno, s crkvenog stajališta, da se 'proces ujedinjenja Europe' ne ostvaruje samo na ekonomskom ili političkom planu već da se taj proces ostvaruje i na prihvaćanju i njegovanju univerzalnih vrijednosti, na dijalogu na religijskom, svjetonazorskom, kulturnom i političkom području, uvijek uz striktno poštivanje pravednosti, slobode, istine i mira. Budući da europski, kao i hrvatski građani žele biti sretni, prihvaćanje univerzalnih vrijednosti i dijaloga nema alternative, a to je i golem izazov i za suvremene europske i hrvatske političare koji si katkad dopuštaju lutanja, neprincipijelnost, neobjektivno uvjetovanje i ugrožavanje univerzalnih vrijednosti. Glede političkog stava prema 'procesu ujedinjenja Europe', svaki bi se vjernik trebao nadahnjivati na navedenom crkvenom stavu, no u svojoj osobnoj političkoj procjeni glede političke odluke o integriranju Hrvatske u Europsku Uniju svaki vjernik uživa potpunu slobodu i autonomiju. Crkva, ni biskupi ni svećenici, ne žele niti pokušavaju nametnuti ili odrediti političku procjenu i političku odluku pojedinoga vjernika, jer to spada na njegovu osobnu savjest i u tome uživa potpunu slobodu od crkvenog autoriteta. Pravi vjernik nikada ne može zagovarati neslogu, nesuradnju, neprihvaćanje drugih ili različitih, hegemoniju jednoga naroda nad drugim, kulturno ili bilo koje drugo podčinjavanje naroda ili čovjeka. Stoga, glede političkog stava o integraciji Hrvatske u EU, pripadnici Katoličke Crkve, kao i drugi građani, imaju puno legitimno pravo biti zagovornici integracije ili pobornici neintegracije, neutralnosti, političkog euroskepticizma.“

Ponovno se javlja i najprisutnija tema u komentarima o eurointegracijskom putu Hrvatske, ona o nužnosti definiranja ključnih nacionalnih ciljeva i interesa. U komentaru *Hrvatski ciljevi* (Miklenić, GK, 2009, 13 [1814]: 2) – u kojemu autor definira oba pojma, i nacionalne ciljeve i nacionalne interese – među inim stoji:

„Dok je Hrvatska formalnom blokadom zaustavljena u procesu pregovaranja za punopravno članstvo u Europskoj Uniji i dok se za suočavanje s padom bruto-nacionalnog dohotka, i posljedica s tim povezanim, rješenje traži prije svega u rebalansu državnoga proračuna, nastupio je povijesni trenutak u kojem se zahtijeva ponovno definiranje ključnih hrvatskih ciljeva i postizanje konsenzusa o tim ciljevima što je moguće šire i izvan stranačkopoličkih krugova. [...] Nacionalni ciljevi žive i postoje u svakoj ustaljenoj i stabilnoj naciji i po svojoj nepromjenjivosti razlikuju se od nacionalnih interesa koji se prilagođavaju događanjima i okolnostima, odnosno unutarnjim i vanjskim mogućnostima, te međunarodnom pravu. Također, dok su nacionalni ciljevi za veliku većinu svakoga nacionalnog društva odnosno svake države trajni, stabilni i neupitni, pojedine političke opcije ili stranke razlikuju se u definiranju nacionalnih interesa u svojim konkretnim domaćim i međunarodnim okolnostima ili u svojim određenim mandatima. U

današnjoj Hrvatskoj, koja je mlada država, ali koja je stoljećima živjela u svojim sinovima i kćerima zahvaljujući upravo postojanju hrvatskih nacionalnih ciljeva, rijetko se čuje govor o hrvatskim nacionalnim interesima, dok govora u hrvatskim nacionalnim ciljevima gotovo nema, i to je jedan od najozbiljnijih propusta i problema suvremene hrvatske države. Više ili manje elemenata hrvatskih nacionalnih ciljeva zapisano je u stranačkim programima pojedinih političkih stranaka, no još se – osim kad je bila riječ o uspostavi samostalne hrvatske države i o njezinoj obrani od velikosrpske agresije – nije dogodilo iskreno i potpuno usmjeravanje svih struktura hrvatske države za služenje hrvatskim nacionalnim ciljevima. Štoviše, na hrvatskoj političkoj, civilnoj i javnoj sceni postoje i stranke i drugi, formalni i neformalni faktori, programi i djelovanja koji su u izravnom sukobu s hrvatskim nacionalnim ciljevima. Nažalost, još je manje iznenađenje što u suvremenom hrvatskom društvu postoje i faktori koji su po svom programu i djelovanju i u izravnom sukobu s hrvatskim nacionalnim interesima. Dok je u viđenju odnosno razumijevanju hrvatskih nacionalnih interesa moguća i dopustiva razlika u procjeni, strategiji i taktici, glede hrvatskih nacionalnih ciljeva morala bi postojati većinska suglasnost, a djelovanje protiv nacionalnih ciljeva u svakoj državi smatra se veleizdajom, pa bi tako trebalo biti i u suvremenoj Hrvatskoj.“

Dodaje se kako „nije, niti smije biti smisao hrvatske države integracija u Europsku Uniju – što bi se moglo iščitati iz izjava da europske integracije nemaju alternative – a jest smisao države da hrvatskom narodu, kao starom europskom narodu, postupno omogući svekoliki europski standard života sprečavajući pojedine interesne skupine koje to zbog svojih interesa onemogućuju“, te se zaključuje:

„Zadaća je suvremene države, političkih stranaka i svih važnih društvenih institucija, relevantnih medija, većine udruga civilnog društva i većine građana služenje nacionalnim ciljevima, kao što su: jedinstvo domovinske i iseljene Hrvatske, sloga u pluralnosti hrvatskog društva, zakonitost, sloboda i pravna jednakost te sigurnost i sve bolji standard svih građana, gospodarski i svekoliki razvitak, međunarodni dobrosusjedski odnosi, obrambena sposobnost, očuvanje integriteta i suvereniteta...“

Konstantno se u mjesecima koji su dolazili upozoravalo da se prema zahtjevima EU-a ne treba odnositi podanički, pisalo se i o ulozi i odgovornosti EU-a u rješavanju slovensko-hrvatskoga graničnog spora i slovenskoj blokadi pristupnih pregovora, ponovno i o potrebi ekonomskoga „oživljavanja“... Dobar dio eurointegracijskih tema o kojima se redovito pisalo u komentarima, uočava se i u *Pismu hrvatskih biskupa povodom pristupnih pregovora za ulazak Republike Hrvatske u Europsku Uniju* koje je analizirano pod naslovom *Važni zahtjevi* (Miklenić, GK, 2010, 13 [1866]: 2). U komentaru se primjećuje da se u Hrvatskoj „nažalost manipulira baš svime pa i ulaskom RH u Europsku Uniju, a upravo se to događa baš svaki put kad se Europska Unija nudi kao kakva biblijska obećana zemlja ili kao jedino rješenje za budućnost hrvatske nacije“, čime se zapravo „samo kupuje vrijeme za produžavanje povoljnih uvjeta za interesne skupine“ i odvraća pozornost „od onoga bitnoga što se događa u suvremenome hrvatskom društvu“ i što bi se trebalo poduzimati za stvarni boljitak nacije i države. „Predstavljeno 'Pismo hrvatskih biskupa' ne uklapa se ni u koji pokušaj manipulacije ulaskom Hrvatske u EU niti služi odvratanju pozornosti javnosti od sadašnjega hrvatskog

povijesnog časa“, ističe se, dodajući da pismo „vrlo realno tretira i suvremenu Europsku Uniju i odnos Hrvatske prema Europskoj Uniji te se stav koji je u dokumentu zauzet nipošto ne može smatrati ni euroskeptičnim ni euroforičnim“. Podsjeća se da u prvome dijelu pisma biskupi daju podsjetnik o povijesti nastanka te suvremene europske integracije ističući kako su prvaci ideje europskoga ujedinjenja bili uvjereni katolici koji su budućnost europskih naroda željeli utemeljiti na zajedničkoj podlozi kršćanskih vrednota, „koje su tijekom povijesti bile izvorom i nadahnućem europskoga jedinstva i raznolikosti“, a koje su sve više zapostavljane u korist ekonomskoga ujedinjenja. Hrvatski biskupi osvrću se u trećem dijelu na probleme i perspektive Europske Unije, što se tematizira dalje u komentaru:

„Kao probleme hrvatski biskupi navode 'brojne 'neprincipijelne postupke' europske politike u odnosu prema drugima' – što je Hrvatska više puta osjetila a osjeća i danas – zatim kao velik problem navode 'duboku krizu vrednota'. S tim u vezi doslovno ističu: 'Gubitak naravnog i kršćanskog morala ima za posljedicu ozakonjenje pobačaja, eksperimentiranje nad embrijima, kloniranje, eutanaziju, istospolne brakove, odbacivanje kršćanskih simbola i obezvređivanje kršćanskih svetinja, olako prihvaćanje vrednota drugih kultura, uz istodobno nepoštivanje vlastitih, te uvođenje 'novotarija' koje su protivne ne samo kršćanstvu i sveukupnoj europskoj tradiciji nego i samoj ljudskoj naravi' – a što je uzrok sve većeg straha od budućnosti. Biskupi to poglavlje zaključuju pitanjem konstatacijom: 'Hoće li graditelji 'zajedničkoga europskog doma' znati graditi taj dom na sigurnim temeljima, a ne isključivo 'na ekonomskim motivima'?!' Za hrvatske vjernike posebno je važan posljednji, četvrti dio pisma u kojem biskupi progovaraju o odnosu Hrvatske prema Europskoj Uniji te konstatiraju da će Crkva poštovati odluku koja bude donesena na referendumu 'kao što poštuje i odluku legitimnih hrvatskih vlasti da se zatraži članstvo u Europskoj Uniji i da se pristupi za to predviđenim pregovorima'. Biskupi u tom dijelu donose više naglasaka važnih za suvremeno hrvatsko društvo, a među kojima se najprije ističe sljedeći zahtjev: 'Poučeni povijesnim iskustvom, važno je da sadašnje pristupanje suvremenoj europskoj integraciji bude rezultat slobodne volje naših građana, nakon što su bili dobro upoznati s prednostima i nedostacima, s pozitivnim i negativnim posljedicama takva ujedinjavanja.' Osobito je aktualan zahtjev 'da oni kojima su građani povjerali vlast i koji vode pristupne pregovore ne prestaju temeljito, pravodobno i objektivno informirati ne samo o tijeku pregovora nego i o tome što pojedina rješenja znače ili mogu značiti za sadašnjost i budućnost naše države'. Taj se zahtjev može shvatiti kao ozbiljna zamjerka vlastima što taje od javnosti kakve pregovaračke pozicije u pojedinim pregovaračkim poglavljima zastupaju naši predstavnici u pregovorima, a dosljedno tome javnost ne zna što će neka dogovorena rješenja stvarno značiti za sadašnjost i budućnost. Podsjetivši da je važno da 'uspravno i dostojanstveno uđemo u suvremeno zajedništvo europskih naroda', hrvatski biskupi pozivaju vjernike 'da se aktivnim sudjelovanjem u društvenome životu naše zemlje trude sa svim ljudima dobre volje oko njezina napretka, posebice oko očuvanja temeljnih ljudskih i kršćanskih vrijednosti, na kojima počiva svako zdravo društvo'. Iznimno je u aktualnim hrvatskim prilikama važan apel naših biskupa: 'Od odgovornih u politici očekujemo da jasno definiraju i brane nacionalne interese i integritet zemlje' jer postoje opravdane bojazni da se često zapostavljaju hrvatski nacionalni interesi. Očito, 'Pismo hrvatskih biskupa' bremenito je važnim i aktualnim porukama vjernicima i svim faktorima u hrvatskom društvu, a te su poruke motivirane isključivo brigom za zajedničko dobro hrvatskoga naroda i cijele hrvatske nacije.“

Kada je proces pristupnih pregovora RH s EU-om konačno sredinom 2011. godine priveden kraju, u rubrici *Komentar* objavljen je tekst znakovita naslova *Poraz antieuropljana* (Miklenić, GK, 2011, 27 [1932]: 2). Ističe se da je činjenica da su najviši predstavnici 27 država članica EU-a službeno otvorili vrata Hrvatskoj nakon dugih 6 godina, „ispunjenih ne

baš uvijek časnim i korektnim odnosima prema Hrvatskoj“, važno postignuće hrvatske državne politike „koje ne mogu previdjeti ni najviši predstavnici Katoličke Crkve u Hrvatskoj, no to ne znači i političko svrstavanje Crkve ili, još manje, ograničavanje slobode katoličkim vjernicima da na predstojećem referendumu glasuju po svojoj savjesti“.

„Stoga preostaje svakome katoličkom vjerniku osobna odgovornost da sam učini napor i upozna prednosti i nedostatke ulaska Hrvatske u EU i po svojoj savjesti odluči 'za' ili 'protiv'. Uspješan završetak pregovora između Hrvatske i EU-a osobito je važan s obzirom na to da Hrvatska ima protivnike kojima zapravo ne odgovara nikakva Hrvatska, a osobito ne integrirana u zajednicu europskih država, jer u takvoj Hrvatskoj morat će ostati bez svojih dosadašnjih povlastica. Nije pritom riječ o onim Hrvatima i hrvatskim građanima koji se ili otvoreno protive ili se dvoje glede pristupa Hrvatske EU-u jer im je stalo do dobra hrvatskoga naroda i samostalne, suverene države Hrvatske. Takvim Hrvatima i hrvatskim građanima, koji su dragocjeni u hrvatskom društvu, često se svjesno manipulira te ih se predstavlja kao nekakva prijatnija Hrvatskoj ili hrvatskome narodu, a zapravo se iza tih manipulacija najčešće kriju oni koji stvarno ne žele dobro ni hrvatskom narodu ni državi Hrvatskoj. Naime, postoje i djeluju u današnjoj Hrvatskoj snage koje stvaraju svojevrsni kaos, koje ne žele pravnu državu ni stvarni gospodarski, kulturni ili bilo koji drugi napredak i razvitak Hrvatske, već žele kvazidemokraciju, političku podobnost i besprigovornu poslušnost, što kompliciraniju i slabiju državu – jer to su okolnosti u kojima oni dolaze na svoje, u kojima zadovoljavaju svoje gospodarske ali i političke apetite i interese, a koji su u suprotnosti s legalnim i legitimnim hrvatskim nacionalnim ciljevima i interesima. Otvoreno govoreći, stvarni zagovornici balkanske integracije Hrvatske odnosno preživjeli jugounitaristi, kako oni u Hrvatskoj tako i oni izvan Hrvatske, manipulirajući zahtjevima glede standarda koje EU postavlja za svoje članice, pa i za Hrvatsku, i lijući krokodilske suze nad tobožnjim hrvatskim nesavršenostima, licemjerno su zapravo krili svoje prave antihrvatske političke ciljeve.“

U komentaru koji u svome naslovu ima sadržano pitanje *Igraju li se političari ljudskim sudbinama?* (Miklenić, GK, 2011, 40 [1945]: 2), u povodu objave nacrtu pristupnoga ugovora, komentator, pak, otvoreno ističe i bitnu, a neiskorištenu, ulogu političke oporbe:

„Proces pristupanja Republike Hrvatske Europskoj Uniji – tvorevini koja zapravo još traži svoj identitet i koja još ni izdaleka nije očitovala svoje pravo lice koje postoji u zamisli suvremenih arhitekata europskoga povezivanja – iznimno je osjetljivo i sudbinski važno događanje koje će utjecati na život i životne okolnosti svih hrvatskih građana, pa je iznimno bitno da svi građani, osobito građani katolički vjernici, budu ispravno informirani i o tom procesu i o njegovim posljedicama. Ne može se (barem ne bez iskrenog žaljenja) prešutjeti činjenica da se u Hrvatskoj političarima ne smije vjerovati jer su dosada pokazali slabosti na svim područjima i preko svake mjere. Nije li krajnje nekorektno mjesecima hrvatska polazišta u pregovorima za pojedina poglavlja javnosti predstavljati kao da je to tobože konačni ishod pregovora o tim poglavljima? Smiju li političari, ako imalo poštuju svoje građane i ako osjećaju minimum odgovornosti prema hrvatskim građanima i prema hrvatskome narodu, obmanjivati javnost i obmanama pridobiti potrebnu manjinu koja bi odlučila umjesto zbunjene i neinformirane, pa i smišljeno neutralizirane većine o budućnosti države kojoj ti isti političari nisu dali da stane na svoje noge? Osobita odgovornost za takvo stanje svakako je na političarima koji su na vlasti, ali jednako tako i na političarima koji su u oporbi jer su oni krivi što se političari na vlasti smiju i mogu tako ponašati. U okolnostima kad su političari na vlasti ulazak Hrvatske u EU predstavili kao glavni strateški i politički cilj, za koji su čak otvoreno govorili da nema alternative, što su radile opozicijske i druge političke stranke da nisu 'nadzirale' rad onih na vlasti i da nisu javnosti otkrivale baš ono što su oni na vlasti željeli sakriti? Budući da je takav zdravi, kritični pristup formalne i neformalne opozicije izostao, nameće se pitanje: Nije li netko i političarima u opoziciji stavio flaster na usta ili svoje naočale na oči pa su na to krajnje nekorektno i nedemokratsko ponašanje – uglavnom šutjeli? Nije li, naime, političarima (bili na vlasti, bili u opoziciji) bitna zadaća služiti dobru svoje nacije, tj.

svim članovima suvremenoga hrvatskog društva? Nisu li sada, nakon što su političari na vlasti objavili na internetskim stranicama nacrt pristupnoga ugovora, na potezu oporbeni političari i oporbene stranke da sve iz toga ugovora što je relevantno za hrvatske građane bude objektivno i razumljivo i točno prikazano i predstavljeno hrvatskoj javnosti? Dužnost je to i političara na vlasti, no ako oni to odbijaju (a čini se da odbijaju kao što su relativno dugo odbijali i samo objavljivanje teksta toga ugovora), zašto oporbeni političari i stranke ne osjećaju odgovornost da vjerodostojno, bez ikakva politikantstva i populizma, javnosti prikažu na što se to Republika Hrvatska obvezuje? Zar u Hrvatskoj oporbene stranke i političari postoje samo zato da bi eventualno preuzeli vlast, a bez ikakve odgovornosti da budu u službi dobra hrvatske nacije? Zar bi osnovni posao političara trebao netko drugi preuzeti, ili relevantni političari misle da je najbolje široke krugove držati u što većem neznanju i izložiti usmjerenom medijskom pranju mozгова?“

Potrebom objektivne informiranosti hrvatskih građana, kako bi mogli na temelju činjenica donijeti odluku na referendumu o (ne)pristupanju Europskoj uniji, bavio se i komentar *Doba manipulacija* (Miklenić, GK, 2011, 43 [1948]: 2) u kojemu piše:

„Na političkom planu ne može se prešutjeti aktualna smišljena manipulacija kojoj su izloženi hrvatski građani promidžbenom kampanjom za pristup Hrvatske Europskoj Uniji. Ta kampanja, koju zapravo plaćaju porezni obveznici a ne političari koji imaju svoje interese, smišljeno priječi objektivnu informiranost hrvatskih građana o Europskoj Uniji kakva ona stvarno jest i čemu ona zapravo u skoroj budućnosti teži. Mediji u Hrvatskoj, koji slijede umjetno oblikovanu glavnu struju javnoga mnijenja, daju vrlo pristranu i neobjektivnu sliku Europske Unije, pa su svi hrvatski građani, koji se žele suprotstaviti toj nametnutoj im smišljenoj manipulaciji, prisiljeni tražiti dodatne informacije o Europskoj Uniji jer rezultat referenduma bitno će utjecati na budućnost i Hrvatske i svih njezinih građana. Hoće li bar većina građana, osobito katoličkih vjernika, svjesno učiniti dodatni napor i objektivno se informirati o Europskoj Uniji i značenju (ne)ulaska Hrvatske u tu tvorevinu ili će zanemariti činjenicu da žive u doba manipulacija?“

Na isto upozorava i komentar *Osposobljavanje za odluku* (Miklenić, GK, 2011, 51 [1956, 1984]: 2) objavljen povodom potpisivanja *Ugovora o pristupanju Republike Hrvatske Europskoj Uniji* u kojemu se naglašava kako je „taj bez sumnje značajni, dalekosežni i svečani čin ponajprije za političare potpisnike završetak [je] i vrhunac 6-godišnjeg napornog procesa usklađivanja hrvatskih pravnih standarda s onima EU-a te hrvatskoga prihvaćanja određenih uvjeta i kvota koji su u prvom redu u interesu članica EU-a i često na štetu Hrvatske“, te se upozorava:

„Taj svečani čin ujedno je formalni prijelomni trenutak koji obvezatno donosi i mogućnost da se o (ne)pristupu Hrvatske EU-u na referendumu izjasne svi stanovnici Hrvatske s pravom glasa, što znači da nastojanje i službeni potpis hrvatskih političara može dobiti potporu, a može biti i osporen. Hrvatska i hrvatski narod sa svojom specifičnošću što je dugih 9 stoljeća žudila za svojom samostalnošću i koja je samostalnost ostvarila pred 20 godina plativši je krvlju i patnjom mnogih svojih ponajboljih sinova i kćeri te usprkos osporavanju mnogih s kojima bi možda trebala uskoro biti u Uniji, ne stoji pred nimalo lakom odlukom. S jedne strane, Hrvatska iz svoga povijesnoga iskustva nema dobre uspomene iz života u višenacionalnim zajednicama, a s druge strane, neprijeporna je činjenica da se EU još uvijek razvija i još se uvijek ne otkrivaju svi stvarni ciljevi toga razvitka, te što je također činjenica da je ideja europskoga povezivanja rođena u krilu kršćanstva, upravo katolištva, a sadašnja Europska Unija nije spremna u svojim temeljnim dokumentima niti spomenuti svoje kršćanske korijene, što može značiti da je danas ona projekt određenih ideologija, a ne kršćanski projekt. Naime, odluka i potpis političara, premda imaju legitimitet, mnogo su jednostavniji i lakši od odluke koju treba donijeti većina u hrvatskom narodu u zajedništvu sa svim hrvatskim stanovnicima. Ta odluka – koju je pozvan po svojoj najboljoj savjesti donijeti svaki pripadnik hrvatskoga naroda i stanovnik Hrvatske s pravom glasa – nije

teška samo zbog toga što Hrvatska po pozitivnom ishodu referenduma gubi svoju samostalnost i znatan dio svoga suvereniteta, nego je iznimno teška i zato što većina u Hrvatskoj nije ni minimalno primjereno upoznata što eventualni ulazak Hrvatske u EU stvarno donosi za budućnost hrvatskoga naroda i svih hrvatskih građana.“

Primjećujući kako je „potpis u Bruxellesu zapravo [je] izraz određene politike i svoju potvrdu ili osporavanje tek treba dobiti na najavljenom referendumu“, podsjeća se „da je posljednjim ustavnim promjenama omogućeno da bilo potvrdu bilo osporavanje toga potpisa izglasa samo 25% plus jedan glas svih hrvatskih stanovnika s pravom glasa, pod uvjetom da se na referendum odazove njih 50% plus jedan“.

„Kad se usporede rezultati referenduma od 19. svibnja 1991. i propozicije najavljenog referenduma o (ne)pristupu EU-u, ne može se previdjeti politički inženjering smišljeno režiran za manipulaciju hrvatskim narodom. No, ta se mogućnost manipulacije može izbjeći ako svi koji imaju pravo glasa shvate da su pozvani sudjelovati u donošenju doista povijesne odluke koja će silno utjecati na budućnost hrvatskoga naroda. Upravo zato iznimno je važno da svi koji imaju pravo glasa iziđu na referendum da se ne dogodi kao na nedavnim izborima za Hrvatski sabor da tek neznatno više od 25% osoba s pravom glasa odluči o dugoročnoj sudbini Hrvatske i budućnosti hrvatskoga naroda. Jednako je važno da se hrvatski građani informiraju o Europskoj Uniji, o Lisabonskom ugovoru, o stvarnoj ulozi pojedinih upravnih tijela Europske Unije, o odnosu EU-a prema vrednotama, o odnosu prema kapitalu kao i o sadržaju Ugovora o pristupanju Republike Hrvatske Europskoj Uniji. Potrebno je podsjetiti da je dosada umjesto upoznavanja stvarne slike Europske Unije javnosti u Hrvatskoj ponuđena tek promidžba, a poznato je da promidžbi nikada nije cilj istina ni stvarnost nego pridobivanje simpatija odnosno zavodjenje. Također treba otvoreno reći da su vlasti koje su se odlučile za promidžbu umjesto objektivnog i vjerodostojnog informiranja o EU-u zapravo manipulirale javnošću i hrvatskim građanima, a to otkriva da im nije bilo na pameti služenje općemu dobru nego partikularni interesi, poglavito interesi političara koji se mahom vide u dobro plaćenim europskim foteljama.“

Uoči samoga referenduma u komentaru *Pitanja pred referendum* (Miklenić, GK, 2012, 2 [1960]: 2) napominje se kako „mnogi s pravom upozoravaju da propagiranje stava 'za' i stava 'protiv' nipošto nije ravnopravno jer su se svi utjecajni politički krugovi kao i najveća većina medija već davno svrstali ne dopustivši ni mirnu i demokratsku raspravu o svim prednostima i nedostacima pristupa Hrvatske u EU“. Uz isticanje da je „takvo previše očito svrstavanje uz izbjegavanje rasvjetljavanja cjelovitosti toga sudbinski važnoga koraka za mnoge [je] dodatni razlog za buđenje, otrežnjenje, zdravu kritičnost i za postavljanje brojnih pitanja sebi i političarima – isključivo radi općega dobra hrvatskoga naroda i svih hrvatskih građana“, u komentaru se dalje navode neka vrlo konkretna pitanja o kojima je trebalo promišljati prije donošenja referendumske odluke:

„Potpisom od 9. prosinca 2011. u Bruxellesu predsjednici država odnosno predsjednici vlada članica EU-a očitovali su da je Hrvatska ispunila svoje 'domaće zadaće', da su dosadašnje članice zadovoljne pristupnim 'pregovorima' s Hrvatskom, tj. da Hrvatska ničim ne ugrožava nijedan interes sadašnjih članica EU-a. No, može li se reći isto tako i s hrvatske strane da ono što su potpisali hrvatski predstavnici ne ugrožava nijedan vitalni legalni i legitimni interes Republike Hrvatske? Sa stajališta općega dobra, to je pitanje nezaobilazno premda ga u javnosti nema, a još manje ima poštenog odgovora na to bitno pitanje. Naime, velik je problem što na to pitanje

odgovor ne daju ni konačno dostupni dokumenti o 'rezultatima' dugo, dugo vođenih 'pregovora' pa se svi hrvatski građani koji žele časno i odgovorno, po svojoj savjesti, donijeti svoju odluku moraju snalaziti da bi došli do što cjelovitijeg uvida. Odgovornu odluku na predstojećem referendumu nije moguće donijeti bez što temeljitije informiranosti o samoj Europskoj Uniji, o njezinu funkcioniranju u stvarnom životu, o aktualnoj krizi koja je potresa kao i o mogućem razvitku te dogovorne političko-ekonomske tvorevine koja možda može prerasti u nešto sasvim drugo od onoga kako je u počecima zamišljena. Je li najširim krugovima hrvatskih glasača poznato mogu li sve države članice načelno dati veto za sva ili samo za mali broj pitanja te smiju li si nešto takvo stvarno priuštiti male kao i velike države EU-a? Je li biračima poznato da se većina odluka u Vijeću EU-a donosi kvalificiranom većinom i vrijedi li glas predstavnika malih država jednako kao glas predstavnika velikih država? Razumiju li glasači što znači najnoviji veto Velike Britanije na predloženu promjenu Lisabonskog ugovora i što za budućnost EU-a može značiti ugovor u pripremi označen kao '17 plus'? Znaju li glasači odgovor na pitanje jesu li instalacije 'tehničke vlade' u kriznim članicama EU-a afirmacija ili ugrožavanje demokracije? Ili: Što znače toliki prosvjedi u zemljama EU-a? Iznimno je važno i pitanje jača li ili slabi socijalna sigurnost građana u EU-u, postaje li sve važniji čovjek i ljudska prava ili profit? Hrvatski glasači ne mogu donijeti odgovornu odluku na referendumu ni bez poznavanja vjerodostojnog odgovora na pitanje: Je li Hrvatska u sebi (ne)sprema za ulazak u EU? Naime, kako pokazuju iskustva više članica EU-a, samo članstvo u EU-u nije ih spasilo od teške gospodarske i financijske krize niti od postupanja Međunarodnoga monetarnog fonda koji redovito konsolidira financije na štetu socijalnih prava građana. Stoga odgovor na to krucijalno ali nezaobilazno pitanje je li Hrvatska spremna za EU-u nije moguć bez poznavanja istinitih odgovora na veoma brojna druga pitanja o samoj Hrvatskoj, tj. o pripremljenosti pojedinih segmenata hrvatskoga društva i samih građana za integraciju u tako veliku zajednicu. (Ne)pristup Hrvatske u EU nije kao dosad više prvenstveno pitanje političkih elita u Hrvatskoj već je sudbinsko pitanje za svakoga odgovornog hrvatskog građanina jer će (ne)pristup bitno utjecati na sve segmente društvenoga i osobnog života u budućnosti. Sada s odlukom o (ne)pristupu, čini se, dolazi na naplatu dosadašnje uporno odbijanje političara svih opcija da definiraju i razvijaju realne hrvatske potencijale koji su objektivna ali neiskorištena komparativna prednost Hrvatske, kao što su: more, čista voda, nafta, plin, nezagađene poljoprivredne površine, prometni položaj, raznolike klime, kulturna baština... Neizbježno je pitanje: Jesu li vlasti išta bitno dosad učinile da bi na tim potencijalima osovile Hrvatsku na vlastite gospodarske noge kako bi Hrvatska, bilo u EU bilo izvan EU-a, bila poželjni partner, subjekt? Može li se realno očekivati da će to hrvatski političari u skladu s legalnim i legitimnim hrvatskim nacionalnim ciljevima i interesima početi ostvarivati kad će im nad glavom bdjeti obveze preuzete u Bruxellesu, a nisu mogli, smjeli ni htjeli dok ih ništa nije obvezivalo? Kakav bi ishod mogao imati vjerojatno neizbježan gospodarski i kulturni sraz s jedne strane skupine od 4,5 milijuna a s druge strane gotovo 500 milijuna ljudi? Je li Hrvatska ojačala svoje kulturne ustanove, je li zaštitila hrvatski jezik za koji nema obvezujući pravopis? Hrvatska je svakako neizbrisivi dio Europe i po sebi trebala bi imati svoje mjesto i uvažavanje i u europskoj integraciji, no je li sadašnja Hrvatska s toliko lošim upravljanjima i s toliko neriješenih problema, s toliko (ne)namjernih promašaja i propusta već sada spremna za najviši stupanj europske političko-ekonomske integracije, koja proživljava tako duboku krizu? Na to pitanje dužan je prije referenduma po svojoj savjesti tražiti odgovor svaki hrvatski građanin kojemu je stalo do općega dobra.“

Nakon samoga referenduma u komentaru su, pak, istaknute *Poruke bojkota referenduma* (Miklenić, GK, 2012, 4 [1962]: 2):

„Makar malo pozorniji analitičar ne može se zaustaviti na iznimno važnoj činjenici da je većina onih koji su izišli na glasovanje formalno poduprla politiku onih političara koji su radili na pristupu Hrvatske Europskoj Uniji, već se mora zaustaviti na činjenici da više od 56% punoljetnih osoba nije po svojoj odluci sudjelovalo u tom političkom odlučivanju. Premda su formalno zadovoljeni uvjeti da se krene u ratifikaciju pristupnog ugovora kako u Hrvatskoj tako i u svim članicama EU-a, za hrvatske političare, a djelom i za europske, ostaje pitanje: Što zapravo znači iskazana indiferentnost natpolovične većine hrvatskih glasača koji su stvarnost koja ostaje u

Hrvatskoj? Organizator referenduma trebao bi se, očito, dobro preispitati poput domaćina koji bi na neki za njega iznimno važan i svečani čin pozvao 100 gostiju, a da bi na slavlju sudjelovalo samo 29 uzvanika, 15 bi ga obavijestilo da neće sudjelovati, a čak 56 pozvanih ne bi ni reagiralo na njegov poziv. Bi li se takav domaćin mogao radovati svojoj uspješnosti u organizaciji toga svečanog čina ili bi si morao postaviti pitanje zašto mu se čak većina pozvanih nije udostojala ni odgovoriti na poziv, je li možda on sam prijeporan ili odbojan jer svečani čin sam po sebi uvijek privlači. [...] Referendum je, čini se, puno snažnije nego ikoja druga prilika dosada očitovao što većina drži o onim usmjeravanim suvremenim društvenim procesima i njihovim kreatorima, kako u Hrvatskoj tako i u svijetu, koji razaraju temeljne univerzalne vrednote, kao i nacije, države i religije, čovjeka svode na puko sredstvo, manipuliraju ljudima i omogućavaju i štite interese bezočne, nehumane i krajnje sebične manjine. Vjerojatno većina od onih koji su sudjelovali u tom bojkotu ne bi znala eksplicirati svoje najdublje razloge bojkota, no to ne znači da ta većina nema dobru intuiciju zbog koje ne želi sudjelovati u suvremenim prividima. Koliko je važna i neprevarljiva ta intuicija, pokazao je prvi referendum u Hrvatskoj kad nitko nije provodio nikakve smišljene medijske i promidžbene kampanje, a odazvalo se 83,56% stanovnika Hrvatske s pravom glasa, a 93,24% izjasnilo se za samostalnu Hrvatsku, premda se trebalo domišljati za razumijevanje referendumskeg pitanja. Stoga je referendum o pristupu Hrvatske Europskoj Uniji postao i iznimno važan trenutak i očitovanje istine o vjerodostojnosti vladajućih elita u svijetu i u Hrvatskoj te znak nade da se ni jezgra hrvatskog naroda ni jezgra čitavoga čovječanstva neće odreći temeljnih univerzalnih i evanđeoskih vrednota. Među onima koji su bojkotirali referendum najvjerojatnije ima puno onih koji nemaju problema s Europom, europskom duhovnom i civilizacijskom baštinom i stvarnošću, koliko god bila šarena, niti s Europskom Unijom kao ekonomsko-političkim projektom, ali imaju problema s dehumaniziranim moćnicima kojima je novac postao najveća vrednota. Naime, upravo je upravljanje Hrvatskom u duhu da je novac najveća vrednota razlog što Hrvatska nema stvarne strategije vlastitoga ukupnog razvitka i razvitka svoga gospodarstva primjerenog svojim stvarnim potencijalima, što se hrvatske potencijale iscrpljuje ili razara, a ne razvija. Oni kojima je vlastiti materijalni interes najveća vrednota ne mogu mariti za razvitak zakonitosti, pravne države, stvarne ravnopravnosti, demokracije; ne mogu mariti za istinu o prošlosti, kako starijoj tako ni novijoj; ne mogu se zauzimati za opće dobro. Stoga bi bojkot referenduma trebalo razumjeti kao očitovanje brojnih poruka svim subjektima hrvatskog društva, među kojima se ističu: da je dosta neodgovornosti, nepoštenja, zlorab i manipulacija; da je čas oslobađanja ljudi od zarobljenosti sebičnim interesima, ideološkim i političkim okovima; da je čas za djelovanje koje će biti stvarno služenje općemu dobru. Samo sa svjesnim i stvarnim zaokretom u suvremenom hrvatskom društvu na svima razinama Hrvatska će moći opstati, razvijati se i obogaćivati i Europsku Uniju.“

U jeku rasprave u javnosti o spremnosti ulaska Hrvatske u EU, u komentaru *Je li Hrvatska spremna za EU?* (Miklenić, GK, 2012, 43 [2001]: 2) ističe se kako „političari svako malo dolijevaju ulje na vatru te rasprave pa se na taj način po tko zna koji put pozornost odvraća od sadašnjega trenutka i od onoga što je moguće i potrebno učiniti sada da bilo bolje u Hrvatskoj“.

„Poznato je da je Europska komisija u svom posljednjem izvješću o monitoringu vlastima u Hrvatskoj dala deset zadaća koje treba ispuniti da bi se otvorio put u puno članstvo EU-a, no manje je, možda, poznato da ti zahtjevi predstavljaju zapravo interese Europske Unije i njezinih pojedinih članica, da su to minimumi koje u interesu EU-a i pojedinih članica Hrvatska mora ispuniti ako želi ući u predviđenom roku u EU, a da baš ništa ne govore o stvarnim i objektivnim hrvatskim interesima.“

U tekstu se navode i konkretni primjeri propusta, ponajviše u odnosu na hrvatsko gospodarstvo, te se pritom upozorava na demokratski deficit, posebno apostrofirajući: „koliko

vlasti nisu učinile da bi se Hrvatska stvarno pripremila za puno članstvo u EU-u, pokazuje npr. i deficit demokracije u Hrvatskoj“:

„Najjače političke stranke ignoriraju potrebu da se promijeni izborni sustav u zemlji i da se omogući građanima biranje sposobnih ljudi, a ne tek davanje glasa za otuđene liste političkih, podobnih i nesposobnih poltrona i karijerista, te da se konačno omogući stvarno biranje i nadziranje izabраниh, umjesto sadašnje mogućnosti kažnjavanja onih koji teško oštećuju Hrvatsku i njezine interese. Deficit demokracije očituje se i u nespremnosti da se omogući napredovanje sposobnih, da se uklanjaju ostaci komunističkog totalitarnog i sektaškog mentaliteta, da se izjednače pred zakonom svi od posljednjeg građanina do predsjednika, da se ne prijehi istina o žrtvama komunističkog režima i da se omogući iskazivanje pijeteta tim žrtvama... Nespremnost Hrvatske za puno članstvo u EU-u očituje se npr. također u potpuno neprimjerenom odnosu prema hrvatskom jeziku koji je bitni stup hrvatskoga kulturnog i nacionalnog identiteta... No, to su područja koja predstavljaju opće dobro i stvarni hrvatski nacionalni interes, a koja nisu zanimljiva EU-u niti im se EU protivi, a političari za njih ne mare jer im nitko izvana zbog toga ne stvara pritisak, a to otkriva što im je zapravo važno.“

Istom se temom bavi i komentar *Komu služe političari?* (Miklenić, GK, 2013, 11 [2021]: 2), u kojemu se ističe kako „Hrvatskoj nitko više iz međunarodne zajednice ili iz inozemstva ne dovodi u pitanje pristupanje u Europsku Uniju 1. srpnja ove godine“, te dodaje:

„U takvom, očekivanom raspletu, koji je u skladu sa strateškim i političkim interesima i odlukama najutjecajnijih faktora u međunarodnoj zajednici, neizbježno je pitanje: Je li i koliko na pristup spremna sama Hrvatska? Jasno je da su se svi političari utjecajnijih političkih stranaka davno odlučili za integraciju Hrvatske u Europsku Uniju pa se pitanje spremnosti Hrvatske za taj pristup ne odnosi na pristupanje ili nepristupanje, već se odnosi na pripremljenost hrvatskoga gospodarstva na tu iznimno važnu integraciju. Političari često populistički ističu koliko će Hrvatska moći izvući iz pristupnih fondova, a prešućuju koliko će Hrvatska morati uplaćivati za to članstvo. Dok se za korištenje pristupnih fondova EU-a traže projekti i iznimne vještine, te ni jedna nova članica još nikada nije iskoristila sve mogućnosti koje su formalno postojale, obveza uplaćivanja nema nikakvih zapreka niti ikakvih olakšica od potpunog, stopostotnog izvršenja. Ti isti političari koji populistički obmanjuju hrvatske građane ne preuzimaju potpunu odgovornost da pristup Hrvatske EU-u bude na obostranu stvarnu dobit. Zapanjujuće je koliko ti isti političari premalo čine u samoj Hrvatskoj, na područjima koja ostaju u ingerenciji domaće politike, da bi se na tim, osobito gospodarskim područjima očuvala i zajamčila održivost i razvitak. Iskustvo teških gospodarskih stanja u pojedinim starim i novim članicama EU-a pokazuju da EU nema čarobne formule ni čarobnog štapića ako odgovorni u svojim zemljama ne učine ono što je nužno za opće dobro tih zemalja. [...] Kolika je neodgovornost političara, ne samo onih koji su sada na vlasti nego i onih koji su bili prije na funkcijama, vidi se po tome što Hrvatska nije izgradila svoj primjereni sustav čak ni nešto više od tri mjeseca prije pristupa u EU. Svu odgovornost za takvu nepripremljenost Hrvatske snose isključivo političari. Nameće se pitanje: Zašto nisu željeli ustrojiti primjereni sustav, je li im bio važniji (a nažalost nije se još uvijek ništa promijenilo niti treba očekivati da će se nešto bitno promijeniti do 1. srpnja) neki drugi interes od dobra ove zemlje, ovih ljudi, koji sve manje mogu živjeti od svoga rada? [...] Notorno je da hrvatski političari ne znaju ili ne žele definirati 'koji je naš interes', ali žele fotelje i sve povlastice koje s njima dolaze. Štoviše, političari, bivši i sadašnji, ne znaju ili ne žele, ili čak ne smiju voditi vlastitu politiku za koju ima puno prostora, kako kaže ta pregovaračica. Prosječnom promatraču te i takve hrvatske stvarnosti nikako ne može biti razumljivo takvo neodgovorno, nečasno i antinarodno postupanje političara. [...] Posljedica takve, očito smišljene i sustavne, može se reći antihrvatske politike jesu sve brže propadanje hrvatskih sela, sve brža depopulacija čitavih područja i sadašnja gospodarska kriza s pratećim osiromašenjem sve širih krugova hrvatskoga stanovništva. Ako je cilj politike bio slabljenje, razaranje, uništavanje hrvatskoga gospodarstva, onda je ta politika vrlo uspješna. No ostaje pitanje, čijim je interesima takva politika služila i služi danas?“

Komentator *Glasa Koncila* osvrnuo se i na prve hrvatske izbore za Europski parlament. U tekstu *Selektivna revnost* (Miklenić, GK, 2013, 16 [2026]: 2) navodi se da je Hrvatska, u trenutku kada još tri članice Europske unije (Njemačka, Nizozemska i Danska) nisu ratificirale pristupni ugovor Hrvatske EU-u, izabrala svojih 12 predstavnika u Europski parlament „te je na taj način potvrdila neopozivu političku volju da 1. srpnja ove godine postane punopravna članica europske integracije“.

„Hrvatska tako i dalje ne samo spremno nego i revno ispunjava vanjske obveze za pristup EU-u, a ne mari što će EU donijeti paket s brojnim nepoželjnim sadržajima, ali koji je lijepo zamotan, reklo bi se, u ukrasni celofan. Revnost za tako rane, za neke preuranjene izbore za Europski parlament ipak nije odraz samo žarke želje da se potvrdi politička volja za ulazak u EU, već je ponajprije unutarnjopolitička potreba vladajuće garniture. [...] Revnost kojom politička garnitura na vlasti priprema ulazak Hrvatske u EU ipak, usprkos svim celofanima, ne može prikriti goleme nedostatke s kojima će Hrvatska ući u EU jer se ti nedostaci, umjesto iskorjenjivanja, još uvijek učvršćuju i umnažaju. Europska Unija, sa svim svojim prednostima i nedostacima, premda oduzima dio suvereniteta svakoj zemlji članici, ipak neće moći riješiti u Hrvatskoj ono što moraju odraditi hrvatske vlasti. EU ne može umjesto hrvatskih vlasti upravljati hrvatskim državnim dobrima koja su procijenjena na čak 32 milijarde eura vrijednosti, a koja zbog nesposobnosti, neorganiziranosti i nespremnosti vladajućih da uključe stručnjake ne doprinosi ni jedan posto u državni proračun. Hrvatska je, kako je objavljeno, četvrta u Europi po visini državnih dobara kojima izravno mogu i moraju upravljati nositelji vlasti, a među posljednjima, ako ne i najgora, u prihodima od tih tako velikih i značajnih državnih dobara. Taj problem racionalnog i efikasnog upravljanja državnim dobrima nije riješila ni jedna vlada dosada, a sadašnja, koja je mogla i morala upravo u tim dobrima prepoznati stvarne potencijale, dok je bila u opoziciji morala se pripremiti za efikasno upravljanje tim potencijalima. Umjesto toga sadašnja vlada ide u rasprodaju Croatia-osiguranja i Poštanske banke, zaboravljajući da strani vlasnici banaka i dobrih tvrtka ne mogu voditi brigu o hrvatskim nacionalnim gospodarskim interesima. Paket, umotan u celofan, koji će Hrvatska unijeti u europsku integraciju uz druga nepoželjna zla, kao što su korupcija, često instrumentalizirano pravosuđe, preglomazna birokracija, nedostatna odgovornost i zauzetost za legalne i legitimne hrvatske nacionalne ciljeve i interese i drugo, sadrži i zlo političke i ideološke podobnosti i komunističke zadojenosti, što ugrožava temeljne demokratske standarde. Nespremnost hrvatskih političara da zauzmu razumni, ljudski i pravedni stav prema komunističkoj prošlosti i komunističkom nasljeđu u zemlji izravno je ugrožavanje stvarne demokracije, a što ne može biti dobrodošlo ni u Europskoj Uniji. Ne može se u Hrvatskoj izgrađivati stvarna demokracija dok god ne postoji opće prihvaćena politička volja da se iskorijene svi oblici i ostaci totalitarizma i da se zauzme jednak, human i pravedan stav prema svim žrtvama i prema svim zločincima. Sva maskiranja postojećega boljševizma u ruha suvremenih ideologija demokratskoga Zapada ne mogu prikriti stvarni otrov, sektaštvo i mržnju, koji itekako postoje i tek povremeno isplivaju u javnost. Ne može se npr. sakriti ni manipulacija i farsa koja se događa na Hrvatskoj radio-televiziji s izborom vodećih kadrova, a koja je izum aktualne politike vladajuće koalicije. [...] Očito, političari bi trebali hitno na mnogim važnim područjima pokazati daleko veću revnost i tako omogućiti izgradnju i gospodarski prosperitetnoga i demokratskoga hrvatskog društva.“

Komentar objavljen uoči samoga pristupanje Hrvatske Europskoj uniji, postavlja čak i pitanje hoće li Hrvatska kompromitirati EU. U tekstu naslovljenom *Slijedi li kompromitacija EU-a?* (Miklenić, GK, 2013, 26 [2036]: 2), među inim piše:

„Kao i svaka druga nacija, i hrvatska ima svoje sjajne i svoje tamne strane koje će ili obogaćivati ili na svoj način kompromitirati tu golemu zajednicu europskih naroda i drugih suvremenih više ili manje integriranih Europljana. Najvrednije što Hrvatska unosi u EU svakako su njezini ljudi, bez obzira na sve različite pripadnosti, i najvrednije što Hrvatska na neki način dobiva jesu ljudi svih

europskih država. Kao što je neizmjereno obogaćenje upoznavanje i zbližavanje ljudi na razini pojedinaca, tako je i europsko zajedništvo, uključujući odsada i sve hrvatske građane, nova kvaliteta u kojoj zasada formalno sigurno a vjerojatno i stvarno nestaju nekadašnje podjele, imperijalna presezanja, kompleksi i strahovi, ali samo uz nezaobilazni uvjet očuvanja najelementarnije vrednote: ljudskoga dostojanstva koje je priznato svakom čovjeku. U novom zajedništvu, koje se može razvijati isključivo u stvarnoj slobodi, uzajamnom poštovanju i afirmaciji autentičnosti, svaki pozitivni učinak svakoga čovjeka postaje obogaćivanje zajedničkoga dobra. Pravi i sretni život nije, naime, u profitu, ni u moći, ni u slavi, ni u političkim ili ideološkim interesima, nego u autentičnim međuljudskim odnosima. Osim ljudi, Hrvatska u EU unosi i svoje iznimne prirodne ljepote i sve svoje druge komparativne prednosti, a što nitko nema pravo podcjenjivati pa ni sami hrvatski građani, bez obzira na to na koje partikularne interese bili navezani. Istodobno, Hrvatska u EU ulazi i sa svojim tamnim stranama. Pritom je više ili manje jednaka svim drugim nacijama u EU-u glede kriminala, bolesti, ljudskih slabosti i nesavršenosti. No, Hrvatska uz to tamnoj strani EU-a daje i svoj sasvim specifični prilog na koji svi ljudi dobre volje i sve relevantne institucije diljem EU-a ne bi smjeli ostati indiferentni, jer ako je nešto 'trulo' makar samo u jednoj članici, onda je to 'trulo' u Europskoj Uniji. Ako bi pak ljudi i relevantne društvene institucije EU-a bili indiferentni prema pojavama 'truleži' u pojedinim članicama, onda EU kao golemi projekt ne bi imao ne samo sada relevantne važnosti nego ni perspektive sutra. Drugim riječima, ako Europska Unija već sada ne bi bila zainteresirana ili se ne bi smatrala odgovornom za saniranje 'truleži' u pojedinim državama članicama, onda bi već sada izdala ideale čovječnosti, a to bi onda značilo da bi bila ne samo projekt osuđen na propast nego i vrlo opasna te bi se protiv nje trebalo boriti. Svakom imalo pozornijem analitičaru sasvim je jasno da Hrvatska u EU ulazi kao iznutra okovana zemlja pa mnogi od njezina članstva u EU-u očekuju brzu i učinkovitu pomoć za raskidanje tih nametnutih okova i za stvarno oslobađanje i hrvatskoga naroda i svih poniženih hrvatskih građana. Bez obzira na to koliko se to prikrivalo i negiralo, Hrvatska je u trenutku ulaska u EU zarobljena jugokomunističkim i boljševičkim mentalitetom koji umjesto naravnog odumiranja u posljednje vrijeme doživljava nov procvat. Vidljivo je to u svim aspektima društvenoga života u činjenici da baš ni jedno područje, kao što je gospodarstvo, zdravstvo, školstvo, pravosuđe, mediji i slično, namjerno nije postavljeno na zdrave temelje nužne za funkcioniranje u demokratskom društvu.“

Ističući na primjeru da „Hrvatska u EU ulazi na koljenima kad je riječ o gospodarstvu“, ocjenjuje se da su vlade „smišljeno radile na razaranju gospodarstva favorizirajući uvozne lobije i slijepo slijedeći diktat interesnih skupina u kojima su ljudi jugokomunističkog sustava koji ne žele nikakvu Hrvatsku, a ponajmanje gospodarski prosperitetnu“, te se napominje:

„Hrvatska ima sposobnih i stručnih ljudi, ali im politika sve dosada ne dopušta da svoje sposobnosti ugrade u prosperitet gospodarstva u Hrvatskoj. Nije li znak okovanosti Hrvatske iznutra kad hrvatsko pravosuđe, premda ima materijalne dokaze, svih ovih više od 20 godina ignorira potrebu procesuiranja komunističkih zločina u očekivanju da osumnjičeni pomru? Ili kad u eri suđenja za ratne zločine počinjene u Domovinskom ratu ignorira najveću većinu hrvatskih civilnih žrtava uključujući i djecu žrtve? Nije li ovih dana jasno pokazalo koliko sadašnje vlasti grčevito štite osumnjičene za udbaška ubojstva hrvatskih emigranata? Treba li tražiti jasnije primjere okovanosti jugokomunističkim i boljševičkim mentalitetom od bezobzirnog kadrovanja na Hrvatskoj radio-televiziji na kojoj duhovni klonovi djelatnika jugokomunističkih tajnih služba i partijskih komesara bezdušno informacijama i pojedinim emisijama manipuliraju hrvatskom javnošću? Nije li više negoli strašna činjenica da ulaskom Hrvatske u EU postaje ta europska integracija i prostor kamufliranog, ali vrlo žilavog i agresivnog jugokomunizma koji ni danas ne preza pred razaranjem svega što je hrvatsko, katoličko i demokratsko? Smije li se Europska Unija pomiriti s takvim stanjem u jednoj svojoj članici, a da time i sama ne bude ozbiljno kompromitirana?“

Kada je Hrvatska i formalno postala dijelom Europske unije objavljen je komentar naslovljen *Počela nova dionica hrvatske povijesti* (Miklenić, GK, 2013, 27 [2037]: 2), u kojemu se daje svojevrsni presjek stavova koji su zastupani u velikoj većini komentara o toj tematici. Ističe se kako se, usprkos prvome dojmu, ulaskom Hrvatske u EU ipak promijenilo puno toga „i Hrvatska je zakoračila na nov put koji jamačno donosi nove mogućnosti, nove izazove i nove neizvjesnosti – tim više što je i sama Europska Unija nedovršen i nepotpuno definiran projekt koji bezuvjetno ne mora ni uspjeti, a u ovom povijesnom času proživljava i duboku vrijednosnu, etičku, kulturnu i gospodarsku krizu“.

„Suvišno je sada isticati, premda je i to velika istina, da Hrvatska u EU ulazi nedovoljno pripremljena, već je važnije da u novom velikom pravnom okviru i u zajedništvu s drugim članicama EU-a započne živjeti u što zrelijoj slobodi, demokraciji i autentičnosti, jer je to temeljni uvjet za vlastiti napredak i za obogaćivanje velike europske zajednice. Neopoziva činjenica da je Hrvatska ušla u EU nedovoljno pripremljena ponajprije i isključivo govori o ljudima koji su Hrvatskom upravljali, osobito nakon povijesno značajne mirne reintegracije istočnog dijela zemlje. Naime, ulazak u EU velik je povijesni uspjeh za Hrvatsku koja je postala 28. članica EU-a, premda postoje i u Hrvatskoj i u svijetu relativno moćne snage koje nisu željele nikakvu samostalnu Hrvatsku. Nije iznenađenje što pojedine moćne političke grupacije i snage u svijetu, slijedeći svoje interese, imaju više planova i rješenja za pojedina geostrateška područja, ali jest iznenađenje što su u samoj Hrvatskoj tako moćne snage koje ne žele dobro ni Hrvatskoj ni hrvatskome narodu. Premda je prerano za cjelovitiju ocjenu iznimnoga povijesnog razdoblja od proglašenja nezavisnosti 25. lipnja 1991. do 30. lipnja 2013. godine, već se sada može reći da je iznutra Hrvatska bila sustavno onemogućavana, najprije u vanjskoj velikosrpskoj agresiji, a potom suptilnijoj unutarnjoj agresiji, pa to razdoblje samostalnosti nije ni moglo uroditi očekivanim plodovima demokracije, kulturnog i gospodarskog razvitka. Premda je Hrvatska bila samostalna država s više suvereniteta negoli ga ima odsad s članstvom u EU-u, oni koji su kontrolirali Hrvatsku ne samo da nisu dopuštali nego su i svim sredstvima priječili ostvarivanje hrvatskih nacionalnih ciljeva i interesa, smišljeno su njegovali kult moralno-političke podobnosti umjesto stručnosti, govorili o zemlji znanja, a srozavali i podcjenjivali intelektualne potencijale. Štoviše, neuklonjiv je dojam, željeli su hrvatskom narodu nametnuti svijest da nije sposoban imati državu, upravljati društvenim procesima i izgrađivati svoju bolju budućnost, a prešućivali su da su snage koje su kontrolirale Hrvatsku sustavno radile protiv općega dobra a u korist različitih interesnih skupina. Zahvaljujući tim snagama, Hrvatska ni na koji način dosad nije kapitalizirala ni svoje članstvo u NATO-savezu, a istodobno je odbacivala velike europske projekte, poput razvijanja željezničkih i plovnih putova od riječke luke koja bi mogla prihvatiti čak oko 80% kontejnerskog prometa za čitavu Europu... Hrvatska je od neuspjelog pokušaja puča 1994. godine sustavno razarana na svim područjima društvenoga života, a građani osiromašivani. Ulazak Hrvatske u EU i u tom je kontekstu povijesni uspjeh u tom smislu što će hrvatski narod odsad dijeliti istu sudbinu, ista iskušenja i izazove i mogućnosti kao i drugi europski narodi u članicama EU-a. Također to je povijesni uspjeh jer se Hrvatska sada vratila u svoje naravno okruženje, u srednju Europu, u kojoj je bila od 1102. do tragične 1918. godine. Politički smještaj Hrvatske ponovno u srednju Europu i odlazak s Balkana, sa svim konotacijama toga opterećenog pojma, posebno teško pada snagama koje kontroliraju Hrvatsku i koje ne žele dobro Hrvatskoj. No taj povijesni uspjeh, koji izaziva ponos, ne daje ni razlog ni pravo za ikakvu bahatost ili za izbjegavanje njegovanja korektnih dobrosusjedskih odnosa, a što podrazumijeva i to da o tužbama za genocid pravorijek donese međunarodna pravna instanca, a ne ičija dodvornička politika. Prva zadaća koju Hrvatska kao članica EU-u treba napraviti svakako je definiranje legalnih i legitimnih hrvatskih nacionalnih ciljeva i interesa. Ako sadašnja vladajuća koalicija nije voljna, spremna ili sposobna to postići, onda treba odstupiti i otvoriti prostor za novu, drugačiju, najbolje tehničku vladu koja će biti slobodnija i sposobnija od stranačko-političkih klanova koje na uzdi drže otuđeni centri moći. Uspjeh ili neuspjeh Hrvatske u EU-u u prvome redu ovisi o jasnoći ciljeva i vizije i sposobnosti,

stručnosti i dosljednosti onih koji Hrvatskom upravljaju uz doprinos svih sastavnica hrvatskoga društva. Odsada EU pruža stabilni demokratski okvir i vladavinu zakonitosti, pa je čas ili za stvarno demokratiziranje političkih stranaka ili za njihovo iščeznuće s političke scene. Također je odsad čas da krhku demokraciju podupre novo izborno zakonodavstvo i buđenjem svi građani koji se trebaju uključiti u zajedničku skrb za opće dobro hrvatskoga društva, jer je to jedini put da svi građani u svom realnom životu osjete željene pomake i u slobodi i u standardu. Političke i ideološki indoktrinirane vlade potrošile su previše vremena pa su u Hrvatskoj nužne brze i velike promjene u novom europskom okruženju, a u tom smislu potrebna je Hrvatskoj pomoć i iskusnijih i uspješnijih članica EU-a, koja ne bi smjela izostati.“

4.3. Zaključna rasprava

Istraživanje tekstova objavljenih u rubrici *Komentar Glasa Koncila* u razdoblju od njezine pojave 1968. do kraja 2014. godine provedeno metodom analize sadržaja nesumnjivo dokazuje da autori u tim tekstovima vjerskoga katoličkoga (dvo)tjednika nisu pratili isključivo religijske teme, nego su – premda to vjerskim novinama i ne mora biti dijelom uređivačke politike – mnogo pažnje posvećivali i društvenim, te političkim temama, vodeći se razmišljanjem da se Crkva o vjernicima brine uvijek ne samo u uskome pastoralnom, nego i u širem društvenom kontekstu. Upravo je činjenicu da je riječ o vjerskome listu, a ne o političkome tjedniku kojemu bi pisanje o društvenim i političkim temama bilo primarno konceptijsko obilježje, bitno uzeti u obzir i pri interpretaciji rezultata u ovome istraživanju. Budući da kvantitativni dio istraživanja donosi podatke prema kojima se od 600 analiziranih komentara njih 375 bavilo društvenom i/ili političkom tematikom (od čega 140 u vremenu komunizma) uočava se da je, sveukupno gledano, upravo ta tematika bila dominirajuća, što je otvaralo prostor i za pisanje o pitanjima slobode javne riječi kao i o ostalim elementima demokratskoga društva. Odmah je, stoga, moguće zaključiti da je bilo prikladno odabrati upravo tekstove iz te rubrike pri razmatranju uloge koju su ta rubrika i taj list imali u promicanju slobode javne riječi i demokratizacije hrvatskoga društva, ne umanjujući pri tome vrijednosti nekih drugih rubrika *Glasa Koncila* koje nisu obuhvaćene ovim istraživanjem.

Kvantitativno istraživanje ukazuje da je u najvećemu broju analiziranih tekstova uočena vrsta kritičkoga ili istraživačkoga komentara, u kojemu se jasno zauzima određeno stajalište i donosi jasan sud komentatora o temi, te produbljuje i interpretira temu koja se obrađuje. Dominiraju analitički stil, kritička funkcija i dubinska obrada teme s jasnom argumentacijom i polemiziranjem utemeljenim na argumentima (pri gradnji argumentacije pozivalo se, među inim, i na pravne dokumente, pluralizam i slobode pojedinca te demokratsko uređenje

društva). Uočeno je kako je stil u odnosu na kulturu dijaloga bio primjeren, izbjegavani su napadi (naročito na osobu s kojom se polemizira), kao i senzacionalizam, a jezik je bio razumljiv široj čitalačkoj publici, te podjednako usmjeren i vjernicima i nevjernicima, s jasnom namjerom iznošenja stavova tako da se oni ne nameću kao jedini relevantni što ukazuje i na iskazivanje poštovanja prema čitateljima (o čemu je bilo više riječi u teorijskoj eksplikaciji komentara kao novinarske vrste). U komentarima su uočeni i svi, u analitičkoj matrici, predviđeni elementi demokratizacijskih procesa, a u najvećem se broju tematiziralo ostvarivanje funkcija pravne države i vladavine zakona koji će osigurati slobodu, jednakost, zaštitu prava građana i ostvariti njihovu zaštitu od zlouporaba države. Također, u komentarima je uočeno i tematiziranje elemenata demokratskoga društva kao što su promicanje vjerske slobode, zaštita od posezanja vlasti nad pravima građana, jednakost (pred zakonom), sloboda izražavanja i sloboda tiska (medija), sloboda obnašanja javnih dužnosti, slobodno iskazivanje političkih preferencija građana i pravo glasa, slobodno (političko) natjecanje i dr.

Osim toga, iz komentara analiziranih na temelju deset odabranih tema u drugome, kvalitativnom dijelu istraživanja (u kojemu je iz ukupnoga korpusa izdvojeno i analizirano dodatnih 365 tekstova) jasno se uočava da su u temama iz prvoga, komunističkog razdoblja (npr. pri pisanju o uspostavi diplomatskih odnosa Svete Stolice i SFRJ-a, javnoj raspravi uz donošenje novoga Ustava 1974. godine, te proslavi *Trinaest stoljeća kršćanstva u Hrvata*) u prvi plan dolazila također pitanja konkretnoga življenja vjerskih sloboda i jednakopravnosti svih građana u pluralnome društvu (pa onda posredno i sloboda svih građana), kao i uloga depolitizirane, „slobodne Crkve u slobodnom društvu“. Pišući o jačanju velikosrpskih tendencija u osamdesetim godinama smirenim se govorom upozoravalo na pogubnost toga puta, na brojne (povijesne i medijske) neistine i mitove, pozivalo na dijalog utemeljen na istini i suživot koji odbacuje mržnju. Naročito izravan govor o demokraciji, kao društveno-političkome uređenju koje najviše odgovara Božjemu naumu i za koji su se vjernici po savjesti dužni zauzimati, jasno se uočava u komentarima koji su tematizirali prve višestranačke izbore u Hrvatskoj i proces razdruživanja od SFRJ-a, kada je Crkva otvoreno stala uz demokratski poredak i isticala potrebu odgoja za slobodne izbore, poticala građane da prihvate odgovornost u izbornome procesu, a vjernike da se aktiviraju u političkome životu, ističući pritom dosljednu demokratsku zakonitost, slobodu javne riječi, jednak pristup svim političkim akterima u političkome natjecanju i slično. U vrijeme Domovinskoga rata komentari dobivaju dramatičan naboj, ali i dalje apelirajući na moral i demokratsku

zakonitost, dok se u odnosu na agresore trajno isticala nužnost suživota, izbjegavanja kolektivizacije krivnje, odbacivanja mržnje, uz upozoravanje da ne postoji opravdana osveta. U komentarima o pretvorbi i privatizaciji hrvatskoga gospodarstva (pojmovima o kojima se uočljivo češće i otvorenije pisalo nakon 2000. godine negoli u devedesetima), isticana je potreba odgovornoga i principijelnoga zauzimanja za dostojanstvo svakoga čovjeka, pravdu, istinu, solidarnost, socijalnu sigurnost i odlučivanje i postupanje u skladu s etičkim načelima, kao i slobodu pravosuđa koje će jednako postupati prema svim društvenim akterima. Uz promjenu vlasti 2000. godine u komentarima se ponovno snažnije naglašava potreba slobodnoga demokratskog izbornog procesa, a nakon smrti predsjednika Tuđmana poticane su i ustavne promjene s ciljem tranzicije iz polupredsjedničkoga u sustav parlamentarne demokracije. Također, ponovno u prvi plan dolaze i teme jednakopravnosti svih građana u kontekstu nužnoga iskorjenjivanja političkih i svih drugih povlastica (nekadašnje „moralno-političke podobnosti“) i poštivanje pravne države. Problemi hrvatskoga društva koje živi „demokratski deficit“ te odgovornost političara u njihovu (ne)rješavanju, kao i (ne)definiranje nacionalnih ciljeva i interesa, te odnos prema međunarodnoj zajednici u prvome su planu bili u otvoreno kritičkim tekstovima koji su tematizirali proces pristupanja Hrvatske Europskoj uniji. U kontekstu demokratizacijskih elemenata naročito je isticana potreba jasnoga informiranja građana o prednostima i nedostacima ulaska u Europsku uniju, kako bi na temelju informiranosti mogli donijeti odluku na predstojećem referendumu o (ne)pristupanju toj zajednici europskih država, što je bio i otvoreni poticaj na slobodu izražavanja.

U odnosu na postavljene hipoteze u ovome istraživanju moguće je zaključiti kako je prva hipoteza – H1: U komentarima *Glasa Koncila* promicana je sloboda javne riječi, kako u vremenu komunizma, tako i u vremenu tranzicije – u potpunosti potvrđena, o čemu govori i samo tematiziranje toga pitanja (uočljivo u kvantitativnome dijelu istraživanja), ali i način na koji su autori pristupali obradi društvenih i političkih tema u oba razdoblja (što je uočljivo u drugome dijelu istraživanja).

Druga postavljena hipoteza – H2: Od 1990. do 2014. *Glas Koncila* je u najvećem broju komentara promicao implementaciju demokratskih načela u hrvatskome društvu – također je potvrđena. Naime, rezultati krostabulacija prema razdobljima u posljednje dvije kategorije u analitičkoj matrici kvantitativnoga dijela istraživanja (prisutnost obilježja demokratizacijskoga procesa te demokratskoga društva) pokazuju kako se od ukupno 300 tekstova iz drugoga razdoblja u njih 151 pronašla prisutnost obilježja demokratizacijskoga procesa, a u njih 159 obilježja demokratskoga društva. Ako se te brojke stave u kontekst

dominantne tematike, te se kao bitna varijabla u obzir uzme činjenica da su 64 teksta u tome razdoblju bila vjerske tematike, jasno se uočava kako se u najvećemu broju tekstova pojavljuju spomenuta načela. S obzirom na crkveno učenje o demokraciji kao najpogodnijem društveno-političkome uređenju, što je jasno vidljivo u primjerima komentara iz drugoga dijela istraživanja u kojima se o istinskoj demokraciji uvijek govori u izrazito pozitivnome kontekstu, nedvojbeno se može zaključiti da se u tekstovima u kojima se ta načela pojavljuju ujedno i promiče njihova implementacija u hrvatsko društvo, pa je stoga moguće zaključiti da je ta hipoteza u potpunosti potvrđena.

Treća postavljena hipoteza – H3: Komentari *Glasa Koncila* promovirali su pluralizam, što se ogleda u spektru zastupljenih tema u objavljenim komentarima – također je potvrđena. Naime, osim što se kao konstanta u oba razdoblja uočava upravo pozivanje na pluralno društvo pri zauzimanju za jednakopravnost svih građana, teme zastupljene u analiziranim komentarima zaista su širokoga spektra. Prema učestalosti pojavljivanja u analiziranim su komentarima dominantne sljedeće teme: crkvena hijerarhija, vjerske slobode, unutarnja politika, odnosi Crkve i države, koncilska obnova Crkve, mediji, vjerski život, blagdani, ekumenske i međureligijske teme, etička pitanja, društvena povijest, crkvena povijest, zakonodavstvo, vanjska politika, rat, demokracija, ekonomija i gospodarstvo, međunarodne vjerske teme, vjeronauk, BiH, znanost te odgoj i obrazovanje, identitet, Papin pohod RH, Alojzije Stepinac, *Trinaest stoljeća kršćanstva u Hrvata*, pristupanje Hrvatske Europskoj uniji, nova evangelizacija, pravosuđe, demografija, domoljublje, JNA, zločin, „alternativa“, ateizam, Majka Terezija, mir, mladi, pluralizam, manjine, sloboda govora i izražavanja, kultura, branitelji, siromaštvo, dijaspora, Franjo Tuđman, izbjeglice, kriza, napetosti među narodima u Jugoslaviji, odnos Hrvata i Srba, odnos religije i marksizma, Papin pohod BiH, socijalni nauk Crkve, velikosrpska propaganda.

ZAKLJUČAK

Djelovanje medija u određenome društvu tijesno je povezano i s društvenim te političkim sustavom, te je upravo razumijevanje društvenoga konteksta ključno i za bilo koje sustavno razumijevanje medija. Polazeći od teze da mediji uvijek poprimaju oblik i kolorit određenih društvenih i političkih struktura, normativne predodžbe o tome na koji način masovni mediji funkcioniraju u različitim tipovima društva još su 1956. godine prvi sustavno razvili Frederick S. Siebert, Theodore Peterson i Wilbur Schramm u djelu *Four Theories of the Press (Četiri teorije o tisku)*.

Jedna od tih četiriju teorija je i ona koju su autori nazvali sovjetsko-komunističkom (Schramm, 1956, 1984), a „prema toj teoriji glavna zadaća masovnih medija jest pridonositi održavanju i napretku socijalističkog sustava i njegove partije“, zbog čega država izravno nadzire medije, te su oni zapravo njezina produžena ruka (Kunczik i Zipfel, 2006: 39). U takvome društveno-političkom i medijskom okruženju u stvarnosti se ne može govoriti o slobodi javne riječi (promatra li se ona u ovome kontekstu i kao medijska sloboda). Taj je pojam u takvome konceptu, kako piše Claude-Jean Bertrand (2007: 16), posve irelevantan. Imanentna su obilježja takvih sustava ili izravna cenzura ili pak neki od brojnih prikrivenih/sinonimnih oblika cenzure (Grbelja, 1998). Temeljne zadaće novinarstva kao kontrolnoga mehanizma nad djelovanjem vladajućih u službi javnosti (tzv. „pasa čuvara demokracije“) ili pak „četvrte vlasti“ koja će se kritički osvrtni na poteze vladajućih ili služiti kao forum za slobodnu raspravu, u sovjetsko-komunističkoj teoriji tiska beznačajne su, jer je novinar društveno-politički radnik. U sovjetsko-komunističkoj teoriji tiska, pojašnjava i njezin autor Wilbur Schramm (1956, 1984: 110), mediji su „instrument interpretacije“ vladajuće doktrine, nemaju vlastita integriteta jer su blisko integrirani s drugim instrumentima državne moći i partijskoga utjecaja. „U totalitarnom režimu država se koristi svojim medijima kako bi širila svoju doktrinu, poticala narod da je slijedi i zapravo utuvljivala stanovništvu u glavu službenu ideologiju“ (Bertrand, 2007: 16).

Upravo se ta sovjetsko-komunistička teorija tiska – kako je prikazano u teorijskome dijelu ovoga rada – u praksi, na različite načine (ponekad izravno, ponekad modificirano), ostvarivala u medijskoj slici tzv. Druge Jugoslavije. U društveno-političkome uređenju kakvo je vladalo od 1945. do početka 1990-ih godina hrvatski su mediji djelovali pod izravnom kontrolom tada vladajuće komunističke partije. U tim specifičnim društvenim i medijskim okolnostima, kao i u „sretnome“ trenutku koliko-toliko naklonjenih unutarnjopolitičkih i

vanjskopolitičkih prilika, 1963. godine počeo je u Zagrebu izlaziti katolički list *Glas Koncila*, što je predstavljalo najveći događaj u razvitku poslijeratnoga katoličkog tiska (Novak, 2005: 598). Izrastavši iz biltena naslovljenoga *Glas s Koncila*, koji je pratio događanja na Drugome vatikanskom saboru, sadržajno je taj list vrlo brzo postao novinama koje nisu pratile samo vjerski život, nego su tematizirale i šira društvena pitanja, ali s drugačijega „zrenika“, kako su često pisali. Svojim je pojavljivanjem zapravo postao jedinim novinama toga formata u Hrvatskoj koje u to vrijeme nisu djelovale pod izravnim nadzorom i u službi Komunističke partije. O zapaženosti toga lista govore i podaci da je već krajem šezdesetih godina dosezao vrlo visoke naklade, pa je božićni broj 1969. godine tiskan u 245 tisuća primjeraka. „List postaje glasom onih koji nisu mogli govoriti, a kroz specifičnu crkvenu tematiku građani su imali izvor informacija o zbivanjima u društvu. Zbog toga se represija usmjerila i na ovaj list“ (Novak, 2005: 740).

Nekoliko godina nakon pokretanja, 1968. u *Glasi Koncila* (koji je do sredine osamdesetih izlazio kao dvotjednik, a kasnije kao tjednik) pojavila se rubrika *Komentar*. Ona je – u kontekstu povijesnoga trenutka u kojemu je pokrenuta – naročito zanimljiva pojava jer je riječ o rubrici koja daje „specifično obilježje svakom mediju“, a predstavlja „mišljenje ili stajalište novinara o nekom događaju, pojavi ili osobi“ (Malović, 2005: 243). Uz to, kako ističe Malović (2003: 127), „nije potrebno posebno naglašavati koliko su stavovi i mišljenja uredništva značajni za ugled, profil i utjecaj novina, te koliki je ugled, ali i odgovornost novinara koji su svojim tekstovima postali kreatori javnog mišljenja u svojoj sredini“. Pa ipak, u vremenu socijalizma uloga komentatora bila je vrlo jasno definirana, te se izravno naslanjala na ranije spomenutu sovjetsko-komunističku teoriju tiska, o čemu svjedoči i natuknica iz *Leksikona novinarstva*, tiskanoga krajem sedamdesetih godina 20. stoljeća u Beogradu (Srđić, 1979: 124), koja pojašnjava da je komentator kao „društveno-politički radnik“ stjecao „kompetencije“ da govori „u ime šire društvene sredine, zajednice“ no samo dok to čini zastupajući „društvene interese“, dok se nalazi „na idejno-političkim pozicijama klase u čije ime javno izlaže mišljenje“. Budući da je u tadašnjem društvu novinarstvo, kako se ističe u *Leksikonu*, pripadalo pokretu pod rukovodstvom Saveza komunista Jugoslavije, komentatori su morali zastupati „interese radničke klase, da svojim stavom doprinese razvijanju socijalističkih samoupravnih odnosa“. Kako je komentar subjektivna novinarska vrsta, koja pretpostavlja izrazitu angažiranost i u kojoj autor iznosi mišljenje, prosuđuje, tumači, pojašnjava, podrazumijeva se da su komentatori toga vremena događaje i činjenice nužno promatrali pod jednim „kutom gledanja“, onim koji je nametao SKJ. Za razliku od

takva pristupa autori komentara u *Glasi Koncila* u svojim su se tekstovima vodili naukom Katoličke Crkve, te su čitateljima pružali drugi i drugačiji izvor mišljenja od onoga tada politički i ideološki nametanoga. Već sama ta činjenica upućuje da su tekstovi objavljeni u toj rubrici nužno imali i specifičnu ulogu u promicanju slobode javne riječi u totalitarnome društvu bivše države, što je potvrđeno i istraživanjem u okviru ovoga rada.

Nakon pada Berlinskoga zida 1989. godine i hrvatsko je društvo početkom devedesetih godina 20. stoljeća, uz nametnuti krvavi rat koji je obilježio borbu za hrvatsku samostalnost, započelo proces tranzicije iz komunističkoga u demokratsko društveno-političko uređenje. Proces demokratizacije, koji se definira kao „proces proširivanja polit. sloboda i prava građana, kako s obzirom na osobne slobode – kao što su sloboda savjesti i vjeroispovijesti, sloboda govora i mišljenja, sloboda udruživanja itd. – tako i s obzirom na prava građana u sudjelovanju upravljanjem društv. poslovima“ (Vujić, 2005: 59), pratili su i mediji. Moglo bi se reći da se s novim društveno-političkim uređenjem u medijskome kontekstu počela – ili trebala započeti – transformirati i teorijska osnova u koju bi se moglo svrstati tadašnje novinarstvo, te se iz sovjetsko-komunističke teorije odmicati ka teoriji društvene odgovornosti (Peterson, 1956, 1984) koja se temelji na ideji o slobodnom i odgovornom tisku, a kojoj je jedna od bitnih zadaća „prosvjeđivati javnost i tako je osposobiti za autonomno djelovanje“ (Kunczik i Zipfel, 2006: 39) što je od iznimne važnosti upravo za procese demokratizacije. Premda su mediji u Hrvatskoj po osamostaljenju u mladoj demokraciji živjeli uz brojne izazove, od specifičnih ratnih okolnosti, preko suočavanja s pritiscima političkih vlasti i življenja medijskih sloboda u prvo poratno vrijeme, a zatim i odolijevanja pritiscima oglašivača, „zovu“ senzacionalizma i tabloidizacije (Vilović, 2004), ipak se u novome društvenom i medijskom sustavu moglo puno slobodnije i kritički otvorenije tematizirati različita društvena i politička pitanja. U takvim okolnostima komentari *Glasa Koncila* nastavili su pobuđivati znatan interes javnosti, a na poseban način ostalih medija koji su od svih tekstova *Glasa Koncila* upravo najčešće citirali stavove iznesene u rubrici *Komentar*, ističući ih i smatrajući ih (polu)službenim stavovima Katoličke Crkve u Hrvatskoj.

Zbog svega navedenoga, istraživanje u okviru ovoga doktorskoga rada pošlo je od ideje da se istraži uloga koju je *Glas Koncila* kroz tekstove objavljene u rubrici *Komentar* imao u promicanju slobode javne riječi i demokratizacije hrvatskoga društva, kako za vrijeme jednovlašća komunističke partije do 1990. godine, tako i nakon prijelomnih prvih višestranačkih izbora i konstituiranja pravoga višestranačkog Sabora. Istraživanje tekstova objavljenih u rubrici *Komentar Glasa Koncila* u razdoblju od njezine pojave 1968. do kraja

2014. godine provedeno je metodom analize sadržaja. Nedvojbeno je dokazano da autori u tim tekstovima vjerskoga katoličkoga (dvo)tjednika nisu pratili isključivo religijske teme, nego čak i u većemu broju društvenu te političku tematiku. U kvantitativnome je istraživanju od 600 analiziranih komentara većina njih – čak 375 – bilo društvene ili političke tematike (od čega 140 u vremenu komunizma). Sveukupno je upravo dominirala ta tematika. Kvantitativno je istraživanje pokazalo i da je u najvećemu broju analiziranih tekstova uočena vrsta kritičkoga ili istraživačkoga komentara u kojemu se jasno zauzima određeno stajalište i donosi jasan sud komentatora o temi, te produbljuje i interpretira temu koja se obrađuje. Dominiraju analitički stil, kritička funkcija i dubinska obrada teme s jasnom argumentacijom i polemiziranjem utemeljenim na argumentima. Uočeno je kako je stil u odnosu na kulturu dijaloga bio primjeren, izbjegavani su napadi (naročito na osobu s kojom se polemizira), kao i senzacionalizam, a jezik je bio razumljiv široj čitalačkoj publici, te podjednako usmjeren i vjernicima i nevjernicima, s jasnom namjerom iznošenja stavova tako da se oni ne nameću kao jedini relevantni. U komentarima su uočeni i svi, u analitičkoj matrici, predviđeni elementi demokratizacijskih procesa, kao i obilježja demokratskoga društva.

Uz to, iz komentara analiziranih na temelju deset odabranih povijesnih tema u drugome, kvalitativnom, dijelu istraživanja (u kojemu je iz ukupnoga korpusa od 1916 tekstova izdvojeno i analizirano njih 365) jasno se uočava kako su u komentarima o temama iz prvoga, komunističkog razdoblja u prvi plan dolazila pitanja konkretnoga ostvarenja proklamiranih vjerskih sloboda i jednakopravnosti svih građana u pluralnome društvu (pa onda posredno i sloboda svih građana). Upozoravalo se na nužnu odvojenost Crkve i države, i ulogu takve depolitizirane „slobodne Crkve u slobodnom društvu“ koja se treba očitovati i (u) javnome životu. Tako se, primjerice, apeliralo:

„Neka se samo načelno utvrdi i u praksi ostvari jednakost, odnosno jednakopravnost, vjernika svih vjera i ateista u ovom društvu. Neka se isključi mogućnost da ijedan građanin SFRJ bude zbog svoje vjere i življenja po vjeri ograničavan u svojim pravima, isključivan iz bilo kojeg sektora javnoga i privrednog života, iz bilo koje službe za koju je po sklonostima i kvalifikacijama sposoban. Neka se Crkvi, kao zajednici s vlastitim unutrašnjim ustrojstvom, u sferi njezine odijeljenosti od države, osigura puna sloboda unutrašnje organizacije i sloboda da vjernike odgaja za dobrotvornost i za svjedočenje vjere, kao i za suradnju sa svim drugim članovima društva u ostvarivanju punije čovječnosti. Crkva kao Crkva ništa drugo ne želi, ništa drugo niti traži niti predlaže. Zato je uvjeren da glasno izricanje tog njezina stava ni na koji način ne može ugroziti ovu društvenu stvarnost, da se ne može shvatiti ni kao izazov ni kao politička igra“ (NN, *Stane Dolanc i biskupski prijedlozi*, GK, 1973, 21 [266]: 2).

Posebice je u tome razdoblju, nakon sloma *Hrvatskoga proljeća* značajno praćenje povijesne proslave *Trinaest stoljeća kršćanstva u Hrvata* u kojemu je (na temelju vjerske i kulturne baštine hrvatskoga naroda) upravo isticana potreba „izlaska“ vjernika u javnost, kao i

zdravi suživot svih bez obzira na vjersku ili svjetonazorsku pripadnost, čime je Božji narod „svjedočio za slobodu i suživot u pluralističkoj stvarnosti“ (NN, *Svjedočenje laičkog mnoštva*, GK, 1986, 38 [642]: 2). Pišući, pak, o jačanju velikosrpskih tendencija u osamdesetim godinama smirenim se govorom upozoravalo na pogubnost toga puta, na brojne (povijesne i medijske) neistine i mitove, pozivalo na dijalog utemeljen na istini i suživot koji odbacuje mržnju.

Naročito izravan govor o demokraciji – kao društveno-političkome uređenju i načinu društvenoga življenja koji najviše odgovara Božjemu naumu i za koji su se vjernici po savjesti dužni zauzimati, jer ona ne znači samo slobodu za pojedinca nego i za narode – uočava se u komentarima koji su tematizirali prve višestranačke izbore u Hrvatskoj i proces razdruživanja od SFRJ-a. Naglašavajući da se Crkva istinski raduje procesu demokratizacije, isticana je potreba odgoja za slobodne izbore, a građani su poticani da prihvate odgovornost u izbornome procesu, a naročito građani-vjernici da prihvate političku odgovornost te se aktiviraju u političkome životu. Upozoravano je na potrebu poštivanja dosljedne demokratske zakonitosti, slobodu javne riječi, jednakoga pristupa svim političkim akterima u političkome natjecanju i slično, a nakon prvih višestranačkih izbora zapisano je:

„Narod je, dakle, glasovao za demokraciju, i to je glavni rezultat ovih izbora. Budući da smo opetovano upozoravali kako je demokracija najviši domet ostvarenja Evanđelja u društvenom i državnom životu, možemo reći da se naše političke prilike razvijaju u evanđeoskom smislu povoljno. Ako pobjeđuju demokracija i rodoljublje, kršćani dolaze na svoje te mogu biti zadovoljni bez obzira na to koja stranka ima koliko glasova odnosno zastupničkih mjesta u Saboru.“ (NN, *Nije li tako moralo biti?*, GK, 1990, 19 [830]: 2).

U vrijeme Domovinskoga rata isticalo se da je uloga Crkve naviještati pravdu i slobodu, poticati na odgovornost, demokratičnost, razboritost, na pomirenje, naviještati i promicati humanistička i demokratska načela, te kako ratno stanje ne može suspendirati demokratsku zakonitost. Kao primjer može poslužiti sljedeći citat:

„Kakvi god bili politički računi i obračuni na državnim, političkim i ekonomskim razinama, Hrvat mora u svakom Srbinu – i katolik u svakom pravoslavcu – gledati sebi ravna čovjeka, sliku Božju, vrijednu poštovanja i ljubavi. Dopustimo li da itko povjeruje kako se Hrvatsku može spašavati mržnjom i prezirom, makar uz opravdanje da i drugi nas mrze i preziru, izdali bismo Hrvatsku koja jest i hoće biti domovina čovjekoljublja i demokracije“ (NN, *Što sad Crkva može?*, GK, 1991, 30 [894]: 2).

U komentarima o pretvorbi i privatizaciji hrvatskoga gospodarstva (pojmovima o kojima se uočljivo češće i otvoreno kritičnije pisalo tek nakon 2000. godine), isticana je potreba odgovornoga i principijelnoga zauzimanja za dostojanstvo svakoga čovjeka, pravdu, istinu, solidarnost, socijalnu sigurnost i odlučivanje i postupanje u skladu s etičkim načelima, kao i

slobodno djelovanje pravosuđa. Uz promjenu vlasti 2000. godine u komentarima se ponovno isticala potreba slobodnoga demokratskog izbornog procesa, pluralizma, kao i tranzicije iz polupredsjedničkoga u sustav parlamentarne demokracije:

„Ako bi se promjene odnosile na požurivanje i produbljivanje procesa demokratizacije, oporavljanje i razvijanje gospodarstva, uvođenje više socijalne pravde i sigurnosti, bolje tretiranje znanosti i kulture, svi bi ih pozdravili i jedva dočekali, osim možda tek zaslijepljenih nositelja ili simpatizera prijašnje vlasti. [...] Očito, za vjernike je demokratsko i pluralno društvo vrlo zahtjevno jer traži ostvarenja, dokaze, življenje pravih evanđeoskih vrijednosti, priznavanje pogrešaka, neprestano sazrijevanje u čovjekoljublju i bogoljublju. No, pluralno društvo u zemlji koja stvarno želi promicati demokraciju i pospješivati demokratske procese donosi ljudima i prijeko potrebno oslobađanje od moralno-političke podobnosti svih oblika i predznaka, jer u pluralnom društvu ljudi imaju slobodu biti vjernici ili ateisti, pripadnici ovoga ili onoga uvjerenja, a da zbog toga nemaju nikakvih ni privilegija ni hendikepa. Demokratsko pluralno društvo omogućava Crkvi slobodu djelovanja, ali i potrebnu slobodu ljudima da, ako izabiru vjeru i Crkvu, čine to isključivo iz vjeri i Crkvi primjerenih motiva te onda ne postaju samo formalni, deklarativni vjernici nego pravi Kristovi učenici“ (NN, *Mogu li vlasti potisnuti vjeru?*, GK, 2000, 10 [1342]: 3).

U otvoreno kritičkim tekstovima koji su tematizirali proces pristupanja Hrvatske Europskoj uniji u prvom su se planu, pak, isticali problemi s „demokratskim deficitom“ hrvatskoga društva koji korijene ima u komunističkome nasljeđu, potreba definiranja i očuvanja hrvatskih nacionalnih ciljeva i interesa, izbjegavanje podaničkoga stava u odnosu prema međunarodnim čimbenicima, a u kontekstu demokratizacijskih elemenata i slobode govora naročito je naglašavana potreba jasnoga informiranja građana o prednostima i nedostacima ulaska u Europsku uniju.

Istraživanje je u potpunosti potvrdilo ranije postavljene istraživačke hipoteze. U analiziranim je komentarima *Glasa Koncila* promicana sloboda javne riječi, kako u vremenu komunizma, tako i u vremenu tranzicije, od 1990. do 2014. *Glas je Koncila* u najvećem broju analiziranih komentara promicao implementaciju demokratskih načela u hrvatskome društvu, a komentari su promicali pluralizam što se ogleda u spektru zastupljenih tema, ali i načinu njihove obrade. Stave li se, pak, rezultati istraživanja u kontekst teorije izložene u prvome dijelu rada, nameće se zaključak da su komentari *Glasa Koncila* bez sumnje svojevrsni fenomen na hrvatskoj medijskoj sceni. Naime, ako se promotre polazišta sovjetsko-komunističke teorije tiska i njihovo konkretno medijsko ostvarenje (i u hrvatskome medijskom prostoru) jasno je vidljivo kako komentatori *Glasa Koncila* nipošto nisu bili društveno-politički radnici koji su teme promatrali u „optici“ Saveza komunista Jugoslavije, premda su nerijetko upravo komunističke (medijske) pregoace morali podsjećati na ono što je bilo zapisano u njihovim temeljnim dokumentima ili u zakonodavstvu. Iskoristivši povoljan povijesni trenutak i vlastitu autorsku umješnost u pisanju i argumentaciji, komentirali su s

polazišta nauka Katoličke Crkve (često upravo socijalnog nauka⁸⁹) čime su pružali dijametralno suprotan pogled na mnoga pitanja od onoga što su građani pronalazili u (pro)režimskim medijima.

U vremenu, pak, nakon sloma komunizma uočava se stilski pomak ka otvorenijoj kritici, napose nakon smrti prvoga hrvatskog predsjednika, kada u prvi plan sve češće dolaze teme hrvatskih političkih posrtaja. Pokuša li se na temelju analize komentara promisliti mjesto *Glasa Koncila* u okviru teorije društvene odgovornosti medija – uz nužno uvažavanje koncepcijske specifičnosti vjerskoga lista, crkvenoga vlasništva i izostanka komercijalne osnove i ovisnosti o oglašivačima – uočava se tendencija ispunjavanja dobroga dijela zacrtanih medijskih zadaća (posebice služenja političkom sustavu pružanjem rasprava o javnim poslovima; prosvjeđivanja javnosti kako bi postala sposobna za autonomno djelovanje; te zaštite prava pojedinca, na način da mediji prema vlasti djeluju kao „psi čuvari“ demokracije).

Ako bi se pokušala pronaći neka poveznica u tekstovima između dvaju analiziranih razdoblja, a u kontekstu teme ovoga rada, moglo bi se ne samo poopćeno i ne samo na temelju dojma nego i istraživačkoga doprinosa zaključiti kako se u oba analizirana razdoblja uočava pozivanje na proklamiranu, a nedovoljno oživotvorenu, pluralnost društva i uz nju povezane norme sadržane u ustavnim i zakonskim odredbama kako u vrijeme socijalizma, tako i u vrijeme demokracije.

Ocjenjujući ulogu komentara *Glasa Koncila* u promicanju slobode javne riječi i demokratizacije hrvatskoga društva, na temelju analize sadržaja gotovo tisuću tekstova objavljenih u toj rubrici (što predstavlja više od polovice ukupnoga u analiziranom razdoblju objavljenoga korpusa tekstova) može se zaključiti kako su oni i tematizirali i promicali slobodu javne riječi i načela demokratizacijskoga procesa. Time su nedvojbeno odigrali ulogu u promicanju tih načela u hrvatskome medijskom prostoru. Budući da se ovo istraživanje nije bavilo procjenom kolika je bila ta uloga – a za što bi bilo potrebno analizirati dosege tih tekstova, tj. njihov prihvata i odjeka u javnosti analizom medijske publike i sadržaja drugih medija – ovo istraživanje može biti polazištem za daljnje znanstvene empirijske istraživačke pothvate koji će ići i korak dalje od ocjene da su komentari *Glasa Koncila* zasigurno imali svoju ulogu u važnim demokratskim procesima u hrvatskome društvu. Trebalo bi stoga istražiti koliko su i na koji način komentari *Glasa Koncila* prenošeni i tematizirani u drugim

⁸⁹ Više o socijalnome nauku Katoličke Crkve u: Papinsko vijeće „Iustitia et pax“ (2005).

medijima i u javnosti, kako u vremenu komunizma, tako i nakon demokratskih promjena kada su naročito često bivali temom napisa u drugim medijima. Bilo bi zanimljivo vidjeti i koliko su se i kako na te tekstove osvrtni društveno-politički akteri (oni koji su imali stvarnu moć kontroliranja slobode javne riječi i uvođenja demokratskih elemenata u društvo), a kako čitatelji (npr. pismima u samome *Glasi Koncila*, ali i u drugim medijima, ili, pak, u novije vrijeme internetskim komentarima). No, to su samo neka od mogućih polazišta i smjerova za daljnja istraživanja koja su nesumnjivo dobrodošla jer je riječ o tematici koja predstavlja vrijedno vrelo u kojemu se mogu iščitavati društveno-političke, crkvene i medijske prilike. Upravo se znanstveni doprinos ove disertacije ogleda u činjenici da se bavi djelovanjem vjerskoga tiska u hrvatskome društvu na primjeru najznačajnijega vjerskog (tiskanog) medija na hrvatskome jezičnom području istražujući u javnosti najzapaženiju rubriku toga medija koja je do sada znanstveno ostala gotovo posve nezapaženom te sustavno neistraženom, što ovaj rad u okviru svojih mogućnosti pokušava ispraviti i biti znanstvenim poticanjem za daljnja istraživanja ove i srodnih tema.

LITERATURA I IZVORI

1. Akmadža, Miroslav (2004), „Pregovori Svete Stolice i Jugoslavije i potpisivanje protokola iz 1966. godine“, *Časopis za suvremenu povijest*, 36 (2), 473-503. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/103287>.
2. Akmadža, Miroslav (2013), *Katolička Crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945. – 1980*, Zagreb – Slavonski Brod: Despot Infinitus d.o.o. i Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje.
3. Alaburić, Vesna (1998), „Sloboda izražavanja u Republici Hrvatskoj“, u: Coliver, Sandra; Bošnjak, Mario (ur.), *Priručnik o slobodi javne riječi*, Zagreb, Article 19 i Press data, 5-68.
4. Arlović, Mato (2016), „Pravo na slobodu izražavanja misli (ustavnopravni okvir i ustavnosudska praksa u Republici Hrvatskoj)“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, Vol. 53, No. 2, 377-411. Preuzeto s <http://hrcak.srce.hr/157687>.
5. Balukčić, Ivo (2012), „Masmediji u novoj evangelizaciji“, *Vrhbosnensia. Časopis za teološka i međureligijska pitanja Katoličkog bogoslovnog fakulteta u Sarajevu*, Vol. 16, br. 1, 125-141.
6. Banac, Ivo (2013), *Hrvati i Crkva. Kratka povijest hrvatskog katoličanstva u modernosti*, Zagreb – Sarajevo: Profil i Svjetlo riječi.
7. Barunčić Pletikosić, Julija (2017), *Katolička Crkva u Hrvatskoj i Domovinski rat 1991. – 1995.: stavovi, djelovanje, stradanja*, Zagreb: Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata i Glas Koncila.
8. Bendra, Ivana (2018), „Kršćanstvo i EU: izvještavanje 'Glasa Koncila' u razdoblju pristupanja Republike Hrvatske Europskoj uniji (2009. - 2013.)“, *Crkva u svijetu*, 53 (1), 71-93. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/199441>
9. Bertrand, Claude-Jean (2007), *Deontologija medija*, Zagreb: ICEJ i Sveučilišna knjižara d.o.o.
10. Bobić, Drago (1987), *Što s događajem. O umijeću novinskog obavještavanja*. Zagreb: Informator.
11. Boeckh, Katrin (1995), „O crkvenom tisku u Hrvatskoj: prikazivanje religije i nacije u Glasu Koncila“, *Crkva u svijetu*, Vol. 30, br. 2, 204-216.

12. Christians, Clifford G; Glasser, Theodore; McQuail, Denis; Nordenstreng, Kaarle; White, Robert A. (2009), *Normative Theories of the Media: Journalism in Democratic Societies*, Urbana: University of Illinois Press.
13. Chrypinski, Vincent C. (1990), „The Catholic Church in Poland 1944-1989“, u: Ramet, Pedro (ur.) (1990), *Catholicism and politics in communist societies*, Durham/London: Duke University Press, 117-141.
14. Coleman, John A. (1991), „Spiritual Resistance in Eastern Europe“, *Proceedings of the Academy of Political Science*, Vol. 38, No. 1, 113-128. Preuzeto s: <http://www.jstor.org/stable/1173817>.
15. De Martino, Carlo, Bonifacci, Fabio (1990), *Dizionario pratico di giornalismo*, Milano: Mursia.
16. Devčić, Ivan (2006), „Crkva i svijet medija: put od nepovjerenja do poziva na dijalog“, *Riječki teološki časopis*, god. 14, br. 1 (27),
17. Duda, Bonaventura (1996). „Prihvat II. vatikanskog koncila u Hrvatskoj (II)“, *Crkva u svijetu*, Vol. 31, br. 3, 251-274. Preuzeto s <http://hrcak.srce.hr/52200>.
18. Endres, Fredric F. (1987), „Editorial Writers and the Research Process“, *Newspaper Research Journal*, vol. 8, 3: 11-20.
19. Filipović, Ana Thea (2015), „Koncilski iskorak Katoličke crkve u svijet društvene komunikacije – O pedesetoj obljetnici završetka Drugoga vatikanskog koncila“, *Nova prisutnost*, XIII (2), 197-210. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/142226>.
20. Fink, Conrad C. (2004), *Writing Opinion for Impact*, Ames: Wiley-Blackwell.
21. Giuliadori, Claudio (2000), „Istina u sredstvima društvenog priopćivanja“, *Svesci = Communio*, Zagreb, - (2000), 99, 54-59.
22. Grbelja, Josip (1998), *Cenzura u hrvatskom novinstvu 1945. – 1990.*, Zagreb: Naklada Jurčić; Okel, d.o.o.
23. Grbelja, Josip; Sapunar, Marko (1993), *Novinarstvo - teorija i praksa*, Zagreb: MGC.
24. Gregurek, Miroslav (2001), „Stupanj i učinci privatizacije u Hrvatskoj“, *Ekonomski pregled*, 52 (1-2), 155-188.
25. Grmuša, Tanja; Popović, Goran; Banek Zorica Mihaela (2016), „Percepcija kriterija selekcije vijesti kod novinara u hrvatskim dnevnim novinama“, *Medijska istraživanja*, 22 (2), 27-43. <https://doi.org/10.22572/mi.22.2.2>.
26. Gunther, Richard; Mughan, Anthony (ur.) (2000), *Democracy and the Media. A Comparative Perspective*, Cambridge University Press.

27. Halmi, Aleksandar (2005), *Strategije kvalitativnih istraživanja u primijenjenim društvenim znanostima*, Jastrebarsko: Naklada Slap.
28. Hrvatska biskupska konferencija (2006), *Crkva i mediji: pastoralne smjernice*, Zagreb: Hrvatska biskupska konferencija i Glas Koncila.
29. Hudelist, Darko (2017), *Rim, a ne Beograd. Promjena doba i mirna ofenziva Katoličke Crkve u Hrvatskoj u Titovoj SFR Jugoslaviji 1975. – 1984.*, Zagreb: Alfa.
30. Ilišin, Vlasta (1998), „Demokratska tranzicija u Hrvatskoj“, *Sociologija sela*, 36 (1998) 1/4 (139/142), 27-52.
31. Inglis, Fred (1997), *Teorija medija*, Zagreb: AGM i Barbat.
32. Jakubowicz, Karol (2005), „Post-Communist Media Development in Perspective“, *Europäische Politik, Politikinformation Osteuropa* (03/2005), 1-16. Preuzeto s: <http://library.fes.de/pdf-files/id/02841.pdf>
33. Jebril, Neal; Loveless, Matthew; Stetka, Vaclav, (2015). „Media and Democratisation: Challenges for an Emerging Sub-field“, *Medijske studije*, 6 (11), 84-97. Preuzeto s <http://hrcak.srce.hr/139553>.
34. Jergović, Blanka (2003), „Zakonske promjene i tisak u Hrvatskoj od 1990. do 2002.“, *Politička misao: časopis za politologiju*, Vol XL, br. 1, 92-108. Preuzeto s <http://hrcak.srce.hr/23299>.
35. Jergović, Blanka (2010), „Društvena odgovornost novinara – od pretpostavki do ostvarenja“, u: Labaš, Danijel (ur.), *Mediji i društvena odgovornost*, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu – Hrvatski studiji, 13-28.
36. Jojić, Ljiljana; Matasović, Ranko (gl. ur.) (2003), *Hrvatski enciklopedijski rječnik*, Zagreb: Novi liber.
37. Jones, Derek (ur.) (2015). *Censorship: A World Encyclopedia*, London and New York: Routledge.
38. Kanižaj, Igor (2006), *Manjine – između javnosti i stvarnosti. Nacionalne manjine u dnevnim novinama 2001-2005*. Zagreb: ICEJ i Sveučilišna knjižara d.o.o.
39. Karamarko, Marijana; Karamarko, Marinko (2015), „Analiza uvodnika Glasa Koncila u 1999. i 2000. godini: o političkoj (ne)pristranosti lista“, *Riječki teološki časopis*, 46 (2), 407-426. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/157514>.
40. Kempers, F. (1967), „Freedom of Information and Criticism in Jugoslavia. 2. Press Freedom and its Limitations“, *International Communication Gazette*, Vol. 13, No. 4, 317-336.

41. Koprek, Ivan (1992), *Korak za smisao*, Zagreb: Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove.
42. Kostadinova, Petia (2015), „Media in the New Democracies of Post-Communist Eastern Europe“, *East European Politics and Societies and Cultures*, Vol. 29, No. 2, 453-466.
43. Kunczik, Michael; Zipfel, Astrid (2006), *Uvod u znanost o medijima i komunikologiju*, Zagreb: Friedrich Ebert Stiftung.
44. Kustić, Živko (1996), Ostaviti vrata otvorena, u: Ricchiardi, Sherry; Malović Stjepan (ur.), *Uvod u novinarstvo*, Zagreb: Izvori, 141-147.
45. Labaš, Danijel (1993), „Crkva i društvene komunikacije“, *Obnovljeni život*, 48. (1.), 76-97. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/51012>.
46. Labaš, Danijel (1995), „Mogućnosti i problemi Crkve u masovnim medijima“, *Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije*, 4/1995, 167-172.
47. Labaš, Danijel (2007), Odgovornost novinara u ratu – izvještavanje talijanskog tiska o padu Vukovara, u: Živić, Dražen; Žebec, Ivana, *Vukovar – hrvatska baština i perspektive razvoja*, Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 97-108.
48. Labaš, Danijel; Barčot, Marija (2013), Mediji i rat – etički izazov: tiskovni mediji u Domovinskom ratu na primjeru Vukovara 1991., u: Živić, Dražen; Špoljar-Vržina, Sanja-Marina; Lupis, Vinicije B.; Cvikić, Sandra (ur.), *Vukovar '91. – istina i/ili osporavanje: (između znanosti i manipulacije)*, Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar; Vukovar: Matica hrvatska, Ogranak, 177-204.
49. Labaš, Danijel; Grmuša, Tanja (2011), „Istinitost i objektivnost u informaciji i društveno štetne komunikacijske forme“, *Kroatologija*, 2 (2011) 2: 87-122.
50. Labaš, Danijel; Uldrijan, Ivan (2010), Može li dobro novinarstvo biti nemoralno? Pitanje odnosa kvalitete, etike i medijske pismenosti, u: Labaš, Danijel (ur.), *Mediji i društvena odgovornost*, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu – Hrvatski studiji, 85-106.
51. Letica, Slaven (2002), „Demokratizacija hrvatskog društva: naslijeđe i suvremeni tijekovi“, *Diacovensia*, 10 (1), 105-113. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/40234>.
52. Letica, Zvonko (2003) *Televizijsko novinarstvo*, Zagreb: Disput.
53. Lipovčan, Srećko (2006) *Mediji – druga zbilja? Rasprave, ogledi i interpretacije*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
54. Maldini, Pero (2006), „Demokratizacija i vrijednosne orijentacije u hrvatskom društvu“, *Anali Hrvatskog politološkog društva: časopis za politologiju*, 2. (1.), 81-103. Preuzeto s <http://hrcak.srce.hr/38289>.

55. Maldini, Pero (2006a), „Obnovljena religioznost i demokratizacija hrvatskog društva“, *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, 15 (6 (86)), 1105-1125. Preuzeto s <http://hrcak.srce.hr/18355>.
56. Maldini, Pero (2006b), „Političko-kulturalni preduvjeti demokratizacije“, *Politička misao: časopis za politologiju*, Vol. XLIII, br. 3, 87-107. Preuzeto s <http://hrcak.srce.hr/20440>.
57. Maldini, Pero (2008), „Uzročni procesi demokratskih promjena: socioekonomski razvoj ili sociokulturni činitelji?“, *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, 17 (3 (95)), 327-349. Preuzeto s <http://hrcak.srce.hr/25210>.
58. Malović, Stjepan (1996), Bogatstvo izražaja, u: Ricchiardi, Sherry; Malović, Stjepan (ur.) *Uvod u novinarstvo*, Zagreb: Izvori, 52-56.
59. Malović, Stjepan (2003), *Novine*, Zagreb: Sveučilišna knjižara.
60. Malović, Stjepan (2005), *Osnove novinarstva*, Zagreb: Golden Marketing-Tehnička knjiga.
61. Malović, Stjepan (2007), *Mediji i društvo*, Zagreb: ICEJ i Sveučilišna knjižara d.o.o.
62. Malović, Stjepan (2014), Masovno komuniciranje, u: Malović, Stjepan (ur.), *Masovno komuniciranje*, Zagreb: Golden Marketing-Tehnička knjiga i Sveučilište Sjever, 43-132.
63. Malović, Stjepan (ur.) (2006), *Utjecaj globalizacije na novinarstvo*, Zagreb: ICEJ i Sveučilišna knjižara d.o.o.
64. Malović, Stjepan; Ricchiardi, Sherry; Vilović, Gordana (2007), *Etika novinarstva*, Zagreb: ICEJ i Sveučilišna knjižara d.o.o.
65. Marinović Bobinac, Ankica; Goldberger, Goran (2007), „Glas Koncila – poslanje ili tek ime: analiza komentara u razdoblju društvene tranzicije“, *Sociologija i prostor*, 45 (3/4 (177/178)), 269-300. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/20652>.
66. Markešić, Ivan (2012), „Crkvena šutnja“ u vrijeme Hrvatskog proljeća, u: Jakovina, Tvrтко (ur.), *Hrvatsko proljeće četrdeset godina poslije*, Zagreb: Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 245-270.
67. Mataušić, Juraj Mirko (2006), „Prihvata Drugog vatikanskog koncila u Hrvatskoj na primjeru katoličkog tiska i odnosa Crkve i medija“, *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 38, br. 2, 499-521.

68. Mataušić, Mirko (1997), Vjersko izdavaštvo, u: Franjić, Branko (ur.) *Almanah hrvatskoga tiskarstva, nakladništva, novinstva, bibliotekarstva i knjižarstva s adresarom*, Zagreb: Horizont press i Kratis.0
69. McQuail, Denis (2010), *McQuail's Mass Communication Theory*, London: Sage publications.
70. Mejovšek, Milko (2008), *Metode znanstvenog istraživanja u društvenim i humanističkim znanostima*, Jastrebarsko: Naklada Slap.
71. Mihaljević, Josip (2011), „Ustavna uređenja temeljnih prava u Hrvatskoj 1946. – 1974.“, *Časopis za suvremenu povijest*, 43 (1), 25-51. Preuzeto s: <http://hrcak.srce.hr/67515>.
72. Mihaljević, Josip (2015), „Liberalizacija i razvoj medija u komunističkoj Hrvatskoj 1960-ih i na početku 1970-ih“, *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, Vol. 24 No. 2, rujan 2015., 239-258.
73. Mihaljević, Vine (1995); „Crkva, komunikacija i sredstva društvenog priopćavanja“, *Kateheza – Časopis za vjeronauk u školi, katehezu i pastoral mladih*, br. 17, 3, 177-191.
74. Mihovilović, Maroje (2007) *Profesionalni novinar. Kako u vijesti otkriti temu*. Zagreb: Profil i Visoka novinarska škola.
75. Mikić, Anto (2016), *Crkveno i društveno značenje Glasa Koncila od 1963. do 1972.* Doktorska disertacija. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu – Hrvatski studiji. Preuzeto s: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:111:857425>.
76. Mikić, Anto (2017), „Drugi vatikanski koncil i poslijekoncilska obnova na stranicama Glasa Koncila od 1963. do 1972.“, *Obnovljeni život*, 72. (4.), 443-458. Preuzeo s: <https://doi.org/10.31337/oz.72.4.2>.
77. Miklenić, Ivan (2013), *Pogledi u Glas Koncila*, Zagreb: Glas Koncila.
78. Miklenić, Ivan (2015), *Okovana Hrvatska – Komentari Glasa Koncila (2000.-2002.)*, Svezak I., Zagreb: Glas Koncila.
79. Miklenić, Ivan (2015a), *Okovana Hrvatska – Komentari Glasa Koncila (2003.-2005.)*, Svezak II., Zagreb: Glas Koncila.
80. Miklenić, Ivan (2015b), *Okovana Hrvatska – Komentari Glasa Koncila (2006.-2009.)*, Svezak III., Zagreb: Glas Koncila.
81. Miklenić, Ivan (2015c), *Okovana Hrvatska – Komentari Glasa Koncila (2010.-2013.)*, Svezak IV., Zagreb: Glas Koncila.

82. Mond, Georges H. (1974), „Press Concentration in Socialist Countries“, *International Communication Gazette*, Vol. 20, Br. 3, 145-161.
83. Mras, Dadi (1987), „Komunikacijski monopol u samoupravnom socijalizmu“, *Politička misao*, 24 (2), 84-88. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/114000>.
84. Najbar-Agičić, Magdalena (2015), *Povijest novinarstva. Kratki pregled*, Zagreb: Ibis grafika, Sveučilište Sjever.
85. Novak, Božidar (2005), *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga.
86. Obradović, Đorđe (2008), „Kolumne nisu novinski rod“, *MediAnali: međunarodni znanstveni časopis za pitanja medija, novinarstva, masovnog komuniciranja i odnosa s javnostima*, 2 (3), 13-38. Preuzeto s: <http://hrcak.srce.hr/42340>.
87. Obradović, Đorđe (2009), „Ljudska prava i sloboda govora“, *Medijski dijalozi*, 2 (2009), 4, 139-149.
88. O'Neil, Patrick H. (ur.) (1997). *Post-Communism and the Media in Eastern Europe*, London i New York: Routledge i Taylor & Francis Group.
89. Papinsko vijeće „Iustitia et pax“ (2005), *Kompendij socijalnog nauka Crkve*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
90. Pavličević, Dragutin (2007), *Povijest Hrvatske. Četvrto, dopunjeno izdanje*, Zagreb: Naklada Pavičić.
91. Pavlinić, Vladimir (2001), *Stil i jezik novinara*, Zagreb: Udruga za demokratsko društvo.
92. Peruško Čulek, Zrinjka (1999), *Demokracija i mediji*, Zagreb: Barbat.
93. Peruško, Zrinjka (2006), Mediji i civilne vrijednosti, u: Ramet, Sabrina P.; Matić, Davora (ur.), *Demokratska tranzicija u Hrvatskoj – transformacija vrijednosti, obrazovanje, mediji*. Zagreb: Alinea. 193-210.
94. Peruško, Zrinjka (2011), Što su mediji?, u: Peruško, Zrinjka (ur.), *Uvod u medije*, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo.
95. Peterson, Theodore (1956, 1984), The Social Responsibility Theory, u: Siebert Frederick S.; Peterson, Theodore; Schramm, Wilbur, *Four Theories of the Press*, Urbana and Chicago, University of Illinois Press, 73-103.
96. Poler Kovačić, Melita (2001), „Križa novinarstva kao križa etike: tko je novinarski subjekt?“, *Medijska istraživanja*, 7 (1-2), 25-44. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/23362>.

97. Ramet, Pedro (1982), „The Czechoslovak Church under Pressure“, *The World Today*, Vol. 38, No. 9, 355-360. Preuzeto s: <http://www.jstor.org/stable/40395425>.
98. Ramet, Pedro (1990), The Catholic Church in Yugoslavia 1945-1989, u: Ramet, Pedro (ur.), *Catholicism and politics in communist societies*, Durham/London: Duke University Press, 181-206.
99. Ramet, Pedro (ur.) (1990), *Catholicism and politics in communist societies*, Durham/London: Duke University Press.
100. Reban, Milan J. (1990), The Catholic Church in Czechoslovakia, u: Ramet, Pedro (ur.), *Catholicism and politics in communist societies*, Durham/London: Duke University Press, 142-155.
101. Relja, Renata (1998). Analiza sadržaja vjerskog tiska u vremenskom razdoblju od 1991. do 1995. godine: Glasa koncila, Kane i Veritasa. Magistarski rad, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
102. Rivers, William; McIntyre, Bryce; Work, Alison (1991), *Writing Opinion: Editorials*, Ames: Iowa State University Press.
103. Rodin, Davor (2010), Demokratizacija demokracije, *Anali Hrvatskog politološkog društva*, 7. (1), 247-251. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/64027>.
104. Rudin, Richard; Ibbotson, Trevor (2008), *Uvod u novinarstvo. Osnovne tehnike i temeljna znanja*, Zagreb: MATE d.o.o.
105. Ružić, Nataša (2012), „Sovjetski model tiska. Pogubno za građane“, *Liburna: međunarodni znanstveni časopis za kulturu, turizam i komuniciranje*, vol. 1, no. 1., June 2012., 26-36.
106. Sapunar, Marko (2000). *Osnove znanosti o novinarstvu*, Zagreb: Naprijed.
107. Schramm, Wilbur (1956, 1984), The Soviet Communist Theory, u: Siebert Frederick S.; Peterson, Theodore; Schramm, Wilbur, *Four Theories of the Press*, Urbana and Chicago, University of Illinois Press, 105-146.
108. Siebert, Frederick S.; Peterson, Theodore; Schramm, Wilbur (1956, 1984), *Four Theories of the Press*, Urbana and Chicago, University of Illinois Press.
109. Skoko, Božo (2011), „Hrvatski medijski trendovi 1991. – 2011.“, *Diacovensia: teološki prilozi*, Vol. 19 No. 3, prosinac 2011, 363-379.
110. Srdić, Milutin (ur.) (1979). *Leksikon novinarstva*, Beograd: Savremena administracija.
111. Street, John (2003), *Masovni mediji, politika i demokracija*, Zagreb: Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu.

112. Strujić, Jure (2015), *Evangelizacijsko poslanje Crkve i novi oblici komunikacije: doktorska disertacija iz dogmatske teologije*, Split: Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu.
113. Tkalac Verčić, Ana; Sinčić Ćorić, Dubravka i Pološki Vokić, Nina (2014), *Priručnik za metodologiju istraživanja u društvenim djelatnostima*. Zagreb: M.E.P.
114. Valenčić, Rafko (2015). „Temeljna kulturna obilježja našeg vremena i prostora“, *Riječki teološki časopis*, 46 (2), 301-316. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/156600>.
115. Valentić, Mirko (2010), *Rat protiv Hrvatske 1991. – 1995. Velikosrpski projekti od ideje do realizacije*, Zagreb: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata.
116. Valković, J. (2013), *Crkva i svijet medija. Mogućnost susreta i različitost perspektiva*, Zagreb: Glas Koncila.
117. Van Dijk, Teun A. (1998), Opinions and Ideologies in the Press, u: Bell, Allan; Garrett, Peter (ur.), *Approaches to Media Discourse*, Chichester: Wiley-Blackwell, 21-63.
118. Vilović, Gordana (2003), „Istraživačko novinarstvo, tabloidizacija i etika“, *Društvena istraživanja*, 12 (6 (68)), 957-974. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/19270>.
119. Vilović, Gordana (2004), *Etički prijepori u Globusu i Nacionalu 1999.-2000.*, Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
120. Vilović, Gordana (2014), Etičnost masovnog komuniciranja, u: Malović, Stjepan (ur.), *Masovno komuniciranje*, Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga i Sveučilište Sjever, 229-272.
121. Vujević, Miroslav (1990), *Uvođenje u znanstveni rad u području društvenih znanosti*, Zagreb: Informator.
122. Vujić, Antun (gl. ur.) (2005), *Enciklopedija, opća i nacionalna u 20 knjiga*, Knjiga 5, Zagreb: Pro Leksis d.o.o. i Večernji list d.d.
123. Vuković, Tomislav (ur.) (2013). *Okovana Crkva u Hrvatskoj – Komentari Glasa Koncila (1968.-1974)*, Svezak I., Zagreb: Glas Koncila.
124. Vuković, Tomislav (ur.) (2013a). *Okovana Crkva u Hrvatskoj – Komentari Glasa Koncila (1975.-1981.)*, Svezak II., Zagreb: Glas Koncila.
125. Vuković, Tomislav (ur.) (2013b). *Okovana Crkva u Hrvatskoj – Komentari Glasa Koncila (1982.-1986.)*, Svezak III., Zagreb: Glas Koncila.

126. Vuković, Tomislav (ur.) (2013c). *Okovana Crkva u Hrvatskoj – Komentari Glasa Koncila (1987.-1990.)*, Svezak IV., Zagreb: Glas Koncila.
127. Vuković, Tomislav (ur.) (2014). *Crkva i Hrvatska u izazovima slobode: Komentari Glasa Koncila (1990.-1993.)*, Svezak I., Zagreb: Glas Koncila.
128. Vuković, Tomislav (ur.) (2014a). *Crkva i Hrvatska u izazovima slobode: Komentari Glasa Koncila (1994.-1996.)*, Svezak II., Zagreb: Glas Koncila.
129. Vuković, Tomislav (ur.) (2014b). *Crkva i Hrvatska u izazovima slobode: Komentari Glasa Koncila (1997.-1999.)*, Svezak III., Zagreb: Glas Koncila.
130. Welbers, Kasper; Van Atteveldt, Wouter; Kleinnijenhuis, Jan; Ruigrok, Nel; Schaper, Joep (2016), „News selection criteria in the digital age: Professional norms versus online audience metrics“, *Journalism* 17 (8), 1037-1053.
131. Zlatev, Ognian (2011), Načini osiguravanja društvene odgovornosti medija (NODO) i njihova primjena u Jugoistočnoj Europi i Turskoj, u: UNESCO, *Profesionalno novinarstvo & samoregulacija. Novi mediji i stare dvojbe u Jugoistočnoj Europi i Turskoj*, Zagreb: Izvori, 17-38, <http://unesdoc.unesco.org/images/0019/001908/190810HRV.pdf>.
132. Zovkić, Mato (2005). „Recepcija Drugoga vatikanskog sabora u Crkvi u Hrvata“, *Bogoslovska smotra*, Vol. 75, br. 3, 687-712.
133. Žugaj, Miroslav (2007), *Znanstvena istraživanja u društvenim znanostima i nastanak znanstvenog djela*, Varaždinske Toplice: Tonimir.

Novinski članci:

1. Duda, Bonaventura (1972), I tako je to počelo..., *Glas Koncila*, god. XI, br. 20 (240), 8. listopada 1972., str. 2-3.
2. NN (1971), Ovako se rodio Glas Koncila, *Glas Koncila*, god. X, br. 5 (200), 7. ožujka 1971., str. 16.
3. NN (1973), Kompas u magnetskoj oluji, *Glas Koncila*, god. XII, br. 6 (251), 18. ožujka 1973., str. 2.
4. NN (1980), U vrtlozima bez vrtoglavice, *Glas Koncila*, god. XIX, br. 11 (431), 1. lipnja 1980., str. 2.

5. NN (1992), Neslužbeno ali jasno, *Glas Koncila*, god. XXXI., br. 8 [924], 23. II. 1992., 2.
6. Pavlinić, Vladimir (1993), Odněkud s višeg mjesta došao je „Stop“, *Glas Koncila*, god. XXXII, br. 32 (1000), 8. kolovoza 1993, str. 4.
7. Petrić, Franci (2013), Ostati svjetionik vjere i ljubavi, *Glas Koncila*, god. LII, br. 40 (2050), 6. listopada 2013., 22.
8. Randa, Antonin (2013), Presudni su profesionalnost i sloboda, *Glas Koncila*, god. LII, br. 40 (2050), 6. listopada 2013., 19.
9. Rendić, Smiljana (1972), U čemu je novost i posebnost Glasa Koncila, *Glas Koncila*, god. XI, br. 20 (240), 8. listopada 1972., 5.

Internetski izvori:

1. *Etički kodeks američkog Društva profesionalnih novinara*, <http://www.spj.org/ethicscode.asp>, pristupljeno 31. kolovoza 2017.
2. Fehir, Petar (2017), *Saša Leković: Promoviraju se teze koje opravdavaju primitivizam*, <http://www.hnd.hr/sasa-lekovic-promoviraju-se-teze-koje-opravdavaju-primitivizam>, pristupljeno 11. srpnja 2018.
3. *GfK istraživanje: Kako naši građani doživljavaju profesiju – NOVINAR?!*, <http://www.presscentar.hr/objava.php?id=1783&key=a437caa1dde6861c6d6caf146248ec8c>, pristupljeno 12. listopada 2018.
4. *Internetske stranice Glasa Koncila*, <https://www.glas-koncila.hr/o-nama/>, pristupljeno 26. lipnja 2017.
5. *Mrežne stranice Bolje je hrvatski!* Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, <http://bolje.hr/>, pristupljeno 15. rujna 2018.
6. *Mrežno izdanje Hrvatske enciklopedije*, <http://enciklopedija.hr>, pristupljeno 14. rujna 2018.
7. NN, *Television shows last hours of the „anti-Christ“*, <https://www.theguardian.com/century/1980-1989/Story/0,,110504,00.html>, pristupljeno 19. listopada 2017.
8. *Pilarov barometar hrvatskoga društva*, <http://barometar.pilar.hr/>, pristupljeno 12. listopada 2018.

9. Priopćenje s 3. plenarnog zasjedanja HBK, <http://www.hbk.hr/?type=vijest&ID=281>, pristupljeno 10. rujna 2018.
10. *Proleksis enciklopedija online*, <http://proleksis.lzmk.hr>, pristupljeno 19. listopada 2017.
11. Tportal.hr/Hina (2013), *Zašto ne vjerujete novinarima?*, <https://www.tportal.hr/vijesti/clanak/zasto-ne-vjerujete-novinarima-20130220>, pristupljeno 12. listopada 2018.
12. UNESCO, *Međunarodna načela profesionalne etike u novinarstvu*, http://ethicnet.uta.fi/international/international_principles_of_professional_ethics_in_journalism, pristupljeno 15. rujna 2018.
13. Urbaniak, G. C., & Plous, S. (2015). *Research Randomizer* (Version 4.0) [Computer software]. <http://www.randomizer.org>, pristupljeno 20. siječnja 2017.
14. *Ustav Federativne Narodne Republike Jugoslavije* (1946), http://www.arhivyu.rs/active/sr-latin/home/glavna_navigacija/leksikon_jugoslavije/konstitutivni_akti_jugoslavije/ustav_fnrj.html, pristupljeno 22. lipnja 2017.
15. *Ustav Republike Hrvatske*, <http://www.sabor.hr/Default.aspx?art=1841>, pristupljeno 22. lipnja 2017.
16. *Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije* (1974), <http://mojustav.rs/wp-content/uploads/2013/04/Ustav-SFRJ-iz-1974.pdf>, pristupljeno 22. lipnja 2017.
17. Van Dijk, Teun A. (1996), *Opinions and Ideologies in Editorials*, <http://www.discursos.org/unpublished%20articles/Opinions%20and%20ideologies%20in%20editorials.htm>, pristupljeno 16. rujna 2018.

Popis komentara analiziranih u kvantitativnome dijelu istraživanja (kronološki)

1. NN, Muke naše ekumenske, *Glas Koncila*, god. VII, br. 4 (123), 11. II. 1968., 2.
2. NN, Ako Isus nije uskrsnuo, *Glas Koncila*, god. VII, br. 8 (127), 14. IV. 1968., 2.
3. NN, Čehoslovačka iz naše perspektive, *Glas Koncila*, god. VII, br. 10 (129), 12. V. 1968., 2.
4. NN, Protiv devalvacije ljubavi, *Glas Koncila*, god. VII, br. 17 (136), 18. VIII. 1968., 2.
5. NN, Lakše bi bilo - osuditi, *Glas Koncila*, god. VII, br. 18 (137), 1. IX. 1968., 2.
6. NN, „Klauzula savjesti“ za „pobačene savjesti“, *Glas Koncila*, god. VII, br. 21 (140), 20. X. 1968., 2.
7. NN, Dijalog gluhih, *Glas Koncila*, god. VII, br. 24 (143), 1. XII. 1968., 2.
8. NN, Prašina se sliježe, ali pitanje ostaje otvoreno, *Glas Koncila*, god. VIII, br. 4 (149), 23. II. 1969., 2.
9. NN, Za slobodnu Crkvu u slobodnoj državi, *Glas Koncila*, god. VIII, br. 5 (150), 9. III. 1969., 2.
10. NN, Kakve nam crkve trebaju?, *Glas Koncila*, god. VIII, br. 6 (151), 23. III. 1969., 2.
11. NN, Što govori izbor tih i takvih kardinala, *Glas Koncila*, god. VIII, br. 7 (152), 6. IV. 1969., 2.
12. NN, Opasnost je unutra, *Glas Koncila*, god. VIII, br. 9 (154), 4. V. 1969., 2.
13. NN, Mladi sve više vjeruju a sve manje dolaze u crkvu, *Glas Koncila*, god. VIII, br. 10 (155), 18. V. 1969., 2.
14. NN, Falsificirani Papa, *Glas Koncila*, god. VIII, br. 12 (157), 15. VI. 1969., 2.
15. NN, Nada i realizam, *Glas Koncila*, god. VIII, br. 13 (158), 29. VI. 1969., 2.
16. NN, Uzbuđenje oko „slavnog intervju“, *Glas Koncila*, god. VIII, br. 14 (159), 13. VII. 1969., 2.
17. NN, „Nismo izumitelji vjere, nego čuvari“, *Glas Koncila*, god. VIII, br. 16 (161), 10. VIII. 1969., 2.
18. NN, Crkva Hrvata u 5 nadbiskupija i 4 metropolije, *Glas Koncila*, god. VIII, br. 18 (163), 7. IX. 1969., 2.
19. NN, Opasnost od desnih „osporavatelja“, *Glas Koncila*, god. VIII, br. 20 (165), 12. X. 1969., 2.
20. NN, Treba upoznati Prvi vatikanski koncil, *Glas Koncila*, god. VIII, br. 24 (169), 7. XII. 1969., 2.

21. NN, Mladi znaju iznenaditi, *Glas Koncila*, god. IX, br. 1 (171), 11. I. 1970., 2.
22. NN, Dvosjekli mač opreznosti, *Glas Koncila*, god. IX, br. 2 (172), 25. I. 1970., 2.
23. TŠB, Koncilske perspektive nove metropolije riječke, *Glas Koncila*, god. IX, br. 10 (180), 17. V. 1970., 2-3.
24. NN, Crkva bez poslanja?, *Glas Koncila*, god. IX, br. 11 (181), 31. V. 1970., 2.
25. NN, Značenje Taveličeve kanonizacije, *Glas Koncila*, god. IX, br. 13 (183), 28. VI. 1970., 2.
26. NN, Što ćemo s „katoličkim osporavanjima“?, *Glas Koncila*, god. IX, br. 19 (189), 27. IX. 1970., 2.
27. NN, Ujedinjene Nacije – nada malenih, *Glas Koncila*, god. IX, br. 21 (191), 25. X. 1970., 2.
28. NN, Revolucija ili objava? *Glas Koncila*, god. X, br. 4 (199), 21. II. 1971., 2.
29. NN, Sudovi i protusudovi oko jednog dekreta, *Glas Koncila*, god. X, br. 6 (201), 21. III. 1971., 2.
30. NN, Probleme ne moramo uvoziti, *Glas Koncila*, god. X, br. 10 (205), 16. V. 1971., 2.
31. NN, Zorenje zajedničke svijesti, *Glas Koncila*, god. X, br. 14 (209), 11. VII. 1971., 2.
32. NN, Dobra vijest iz Zadra, *Glas Koncila*, god. X, br. 15 (210), 25. VII. 1971., 2.
33. NN, „Kafarnaumska kušnja“, *Glas Koncila*, god. X, br. 22 (217), 31. X. 1971., 2.
34. NN, Crkva se ne povlači u sebe, *Glas Koncila*, god. XI, br. 3 (223), 6. II. 1972., 2.
35. NN, Novi prostori u Crkvi, *Glas Koncila*, god. XI, br. 5 (225), 5. III. 1972., 2.
36. NN, Jedno iščezavanje zanimanja, *Glas Koncila*, god. XI, br. 8 (228), 16. IV. 1972., 2.
37. NN, Kao u mraku, *Glas Koncila*, god. XI, br. 10 (230), 14. V. 1972., 2.
38. NN, Zašto razgovaramo s mladima koji nisu vjernici, *Glas Koncila*, god. XI, br. 11 (231), 28. V. 1972., 2.
39. NN, Doškoloavanje starih za mlade, *Glas Koncila*, god. XI, br. 12 (232), 11. VI. 1972., 2.
40. NN, Bratske opomene iz Ljubljane, *Glas Koncila*, god. XI, br. 14 (234), 9. VII. 1972., 2.
41. NN, Nevjerojatna „informacija vojvođanske vlade“, *Glas Koncila*, god. XI, br. 17 (237), 27. VIII. 1972., 2.
42. NN, „Samo je jedno potrebno“, *Glas Koncila*, god. XI, br. 19 (239), 24. IX. 1972., 2.
43. NN, Trenutak zabune, *Glas Koncila*, god. XI, br. 22 (242), 5. XI. 1972., 2.
44. NN, Neočekivana jasnoća, *Glas Koncila*, god. XI, br. 24 (244), 3. XII. 1972., 2.

45. NN, Kad je jasno – nek je i dosljedno, *Glas Koncila*, god. XII, br. 2 (247), 21. I. 1973., 2.
46. NN, Molitvena i radna sloga u pravi trenutak, *Glas Koncila*, god. XII, br. 3 (248), 4. II. 1973., 2.
47. NN, Između Rima i Zagreba, *Glas Koncila*, god. XII, br. 14 (259), 8. VII. 1973., 2.
48. NN, Što to Papa očekuje od hrvatske Crkve?, *Glas Koncila*, god. XII, br. 18 (263), 2. IX. 1973., 2.
49. NN, U pravi čas, *Glas Koncila*, god. XII, br. 19 (264), 16. IX. 1973., 2.
50. NN, Ali pitanja ipak postoje..., *Glas Koncila*, god. XII, br. 23 (268), 11. XI. 1973., 2.
51. NN, Neshvatljive insinacije, *Glas Koncila*, god. XII, br. 24 (269), 25. XI. 1973., 2.
52. NN, Žar pod pepelom, *Glas Koncila*, god. XII, br. 25 (270), 25. XII. 1973., 2.
53. NN, Deset godina nakon proročanstva, koje se još nije ispunilo, *Glas Koncila*, god. XIII, br. 2 (272), 20. I. 1974., 3.
54. NN, Ekumenska hrabrost i iskrenost naših biskupa, *Glas Koncila*, god. XIII, br. 4 (274), 17. II. 1974., 2.
55. NN, „Odlazi, sotono!“, *Glas Koncila*, god. XIII, br. 5 (275), 3. III. 1974., 2.
56. NN, Svetogodišnji Vazam, *Glas Koncila*, god. XIII, br. 8 (278), 14. IV. 1974., 2.
57. NN, Fenomen Vazma 1974., *Glas Koncila*, god. XIII, br. 9 (279), 28. IV. 1974., 2.
58. NN, Deset godina ustrajnosti, *Glas Koncila*, god. XIII, br. 10 (280), 12. V. 1974., 2.
59. NN, Neobičan proljetni sabor, *Glas Koncila*, god. XIII, br. 11 (281), 26. V. 1974., 2.
60. NN, U zamkama nametnutih pseudoproblema, *Glas Koncila*, god. XIII, br. 13 (283), 23. VI. 1974., 2.
61. NN, Važno je tvrditi da problema nema, *Glas Koncila*, god. XIII, br. 14 (284), 7. VII. 1974., 2.
62. NN, Golgota na Glavnom kolodvoru, *Glas Koncila*, god. XIII, br. 18 (288), 8. IX. 1974., 2.
63. NN, Služanstvo ili služenje, *Glas Koncila*, god. XIII, br. 24 (294), 1. XII. 1974., 2.
64. NN, Ipak su u pitanju građani vjernici, *Glas Koncila*, god. XIV, br. 2 (297), 19. I. 1975., 2.
65. NN, Zakulisne igre, *Glas Koncila*, god. XIV, br. 4 (299), 16. II. 1975., 2.
66. NN, GK 300 puta pred ispitom javnosti, *Glas Koncila*, god. XIV, br. 5 (300), 2. III. 1975., 2.
67. NN, Masline – ne mačevi, *Glas Koncila*, god. XIV, br. 8 (303), 13. IV. 1975., 2.
68. NN, S Petrom kroz povijest, *Glas Koncila*, god. XIV, br. 11 (306), 25. V. 1975., 2.

69. NN, Mjesto komentara – molitva, *Glas Koncila*, god. XIV, br. 14 (309), 6. VII. 1975., 2.
70. NN, Crkva pred rizikom nove privremenosti, *Glas Koncila*, god. XIV, br. 17 (312), 17. VIII. 1975., 2.
71. NN, Iluzije ne koriste dijalogu, *Glas Koncila*, god. XIV, br. 18 (313), 31. VIII. 1975., 2.
72. NN, Naša povijest kao polazište vjeronauka za odrasle, *Glas Koncila*, god. XIV, br. 20 (315), 28. IX. 1975., 2.
73. NN, Porazni rezultati nenamjeravanog istraživanja, *Glas Koncila*, god. XIV, br. 21 (316), 12. X. 1975., 2.
74. NN, Tjedan – barometar i zrcalo, *Glas Koncila*, god. XV, br. 3 (323), 8. II. 1976., 2.
75. NN, Ideološki i svjetonazorski rasizam nekih prosvjetnih radnika, *Glas Koncila*, god. XV, br. 7 (327), 4. IV. 1976., 2.
76. NN, Zabuna preduskrsnog Petra, *Glas Koncila*, god. XV, br. 8 (328), 18. IV. 1976., 2.
77. NN, Čemu zamagljivanje?, *Glas Koncila*, god. XV, br. 9 (329), 2. V. 1976., 2.
78. NN, Katolički tisak u službi slobode za istinu, *Glas Koncila*, god. XV, br. 11 (331), 30. V. 1976., 2.
79. NN, Već utemeljeni optimizam, *Glas Koncila*, god. XV, br. 12 (332), 13. VI. 1976., 2.
80. NN, „Dvije duše Evrope“, *Glas Koncila*, god. XV, br. 13 (333), 27. VI. 1976., 2.
81. NN, Protiv koga bi se vikalo?, *Glas Koncila*, god. XV, br. 15 (335), 25. VII. 1976., 2.
82. NN, Solinski trenutak odgovornosti, *Glas Koncila*, god. XV, br. 16 (336), 8. VIII. 1976., 2.
83. NN, Kakva nam teologija treba, *Glas Koncila*, god. XV, br. 18 (338), 5. IX. 1976., 2.
84. NN, „Đavao će tražiti da vas rešeta kao pšenicu“, *Glas Koncila*, god. XV, br. 21 (341), 24. X. 1976., 2.
85. NN, Zapadni poticaji i cjepiva, *Glas Koncila*, god. XV, br. 23 (343), 21. XI. 1976., 2.
86. NN, Naš jubilarni Božić, *Glas Koncila*, god. XV, br. 25 (345), 25. XII. 1976., 2.
87. NN, Pravo značenje „solinskog plebiscita“, *Glas Koncila*, god. XVI, br. 1 (346), 9. I. 1977., 2.
88. NN, Od savjesti se ne može pobjeći, *Glas Koncila*, god. XVI, br. 2 (347), 23. I. 1977., 2.
89. NN, „Srebra i zlata nemam“, *Glas Koncila*, god. XVI, br. 6 (351), 20. III. 1977., 2.
90. NN, Ima nade za čovjeka, *Glas Koncila*, god. XVI, br. 9 (354), 8. V. 1977., 2.

91. NN, Bl. Leopold – svetac naše zrelosti, *Glas Koncila*, god. XVI, br. 10 (355), 22. V. 1977., 2.
92. NN, Kotorski pravoslavni paroh nepravedno optužuje kardinala Šepera, *Glas Koncila*, god. XVI, br. 12 (357), 19. VI. 1977., 2.
93. NN, Je li kriza nužno negativna?, *Glas Koncila*, god. XVI, br. 13 (358), 3. VII. 1977., 2.
94. NN, Opasnost zatajenih bolesti, *Glas Koncila*, god. XVI, br. 14 (359), 17. VII. 1977., 2.
95. NN, Gdje se krije klerikalizam?, *Glas Koncila*, god. XVI, br. 15 (360), 31. VII. 1977., 2.
96. NN, Nije li i GK sigurnosni ventil procesa klerikalizacije?, *Glas Koncila*, god. XVI, br. 16 (361), 14. VIII. 1977., 2.
97. NN, Fatimska poruka u verziji Vladimira Kurojedova, *Glas Koncila*, god. XVI, br. 17 (362), 28. VIII. 1977., 2.
98. NN, Pavlu VI. za osamdeseti rođendan: Hrabro, Sveti Oče!, *Glas Koncila*, god. XVI, br. 19 (364), 25. IX. 1977., 2.
99. NN, Makovske kateheze pred licem Sinode, *Glas Koncila*, god. XVI, br. 20 (365), 9. X. 1977., 2.
100. NN, „Kolumbovo jaje“ iz Vijetnama, *Glas Koncila*, god. XVI, br. 21 (366), 23. X. 1977., 2.
101. NN, Važnost „dosadne“ Sinode, *Glas Koncila*, god. XVI, br. 22 (367), 6. XI. 1977., 2.
102. NN, Šanse i klevete, *Glas Koncila*, god. XVII, br. 3 (373), 5. II. 1978., 2.
103. NN, Zakulisne igre, *Glas Koncila*, god. XVII, br. 5 (375), 5. III. 1978., 2.
104. NN, Vjernici pred novim Zakonom, *Glas Koncila*, god. XVII, br. 8 (378), 23. IV. 1978., 2.
105. NN, Po jedan filter za svakog vjernika, *Glas Koncila*, god. XVII, br. 9 (379), 7. V. 1978., 2.
106. NN, Naše Marijino i Zvonimirovo ljeto, *Glas Koncila*, god. XVII, br. 10 (380), 21. V. 1978., 2.
107. NN, Može li se obećati pomak?, *Glas Koncila*, god. XVII, br. 11 (381), 4. VI. 1978., 2.
108. NN, Liječenje razgovorom, *Glas Koncila*, god. XVII, br. 13 (383), 2. VII. 1978., 2.

109. NN, Strah ili oprez „u času istine“?, *Glas Koncila*, god. XVII, br. 14 (384), 16. VII. 1978., 2.
110. NN, Petnaest godina služenja Crkvi u Hrvata, *Glas Koncila*, god. XVII, br. 20 (390), 1. X. 1978., 2.
111. NN, Papa iz Krakova – znak vremena, *Glas Koncila*, god. XVII, br. 22 (392), 5. XI. 1978., 2.
112. NN, Zašto šute vjernici laici?, *Glas Koncila*, god. XVIII, br. 1 (396), 7. I. 1979., 2.
113. NN, Novogodišnji susret na Markovu trgu, *Glas Koncila*, god. XVIII, br. 2 (397), 21. I. 1979., 2.
114. NN, Događaj veći od zanosa, *Glas Koncila*, god. XVIII, br. 10 (405), 13. V. 1979., 2.
115. NN, Treba misliti na Nin, *Glas Koncila*, god. XVIII, br. 16 (411), 5. VIII. 1979., 2.
116. NN, Sve jasnija poruka Nina, *Glas Koncila*, god. XVIII, br. 19 (414), 23. IX. 1979., 2.
117. NN, Pravovjerje bez licemjerja, *Glas Koncila*, god. XVIII, br. 20 (415), 7. X. 1979., 2.
118. Kuharić, Franjo, Ivan Pavao II. sve čitljiviji Božji znak vremena, *Glas Koncila*, god. XVIII, br. 21 (416), 21. X. 1979., 2.
119. NN, Aktualnost Tjedna, *Glas Koncila*, god. XIX, br. 2 (422), 27. I. 1980., 2.
120. NN, Sloboda i za Boga u javnosti, *Glas Koncila*, god. XIX, br. 9 (429) 4. V. 1980., 2.
121. NN, Višestrukost i jedinstvo „Nedjelje Velikoga Zavjeta“, *Glas Koncila*, god. XIX, br. 17 (437), 31. VIII. 1980., 2.
122. NN, Težina Kardinalova zlata, *Glas Koncila*, god. XIX, br. 18 (438), 14. IX. 1980., 2.
123. Kokša, Đuro, Vjera u život – odluka za život, *Glas Koncila*, god. XIX, br. 22 (442), 9. XI. 1980., 2.
124. NN, K duhovnoj ekologiji, *Glas Koncila*, god. XIX, br. 23 (443), 23. XI. 1980., 2.
125. NN, Čestit Božić, *Glas Koncila*, god. XIX, br. 25 (445), 21. XII. 1980., 2.
126. NN, Mir raste iz slobode, *Glas Koncila*, god. XX, br. 1 (446), 11. I. 1981., 2.
127. NN, Kome to treba?, *Glas Koncila*, god. XX, br. 5 (450), 8. III. 1981., 2.
128. NN, Trenutak razboritosti, *Glas Koncila*, god. XX, br. 6 (451), 22. III. 1981., 2.
129. NN, Zašto smo ovaj put išli u Rim?, *Glas Koncila*, god. XX, br. 7 (452), 5. IV. 1981., 2.
130. NN, Vazmeni hod od Gospe od Otoka do Marije Bistrice, *Glas Koncila*, god. XX, br. 8 (453), 19. IV. 1981., 2.

131. NN, „Sloboda važnija od blagostanja“, *Glas Koncila*, god. XX, br. 10 (455), 17. V. 1981., 2.
132. NN, Crkva nije posrednik nego zajednica, *Glas Koncila*, god. XX, br. 12 (457), 14. VI. 1981., 2.
133. NN, „Da se Crkva prilagodi naciji“, *Glas Koncila*, god. XX, br. 18 (463), 13. IX. 1981., 2.
134. NN, Za koga govori papa Wojtyła?, *Glas Koncila*, god. XX, br. 19 (464), 27. IX. 1981., 2.
135. NN, „Samosvijest Crkve u samoupravnom društvu“, *Glas Koncila*, god. XX, br. 20 (465), 11. X. 1981.
136. NN, Tri godine i tri enciklike, *Glas Koncila*, god. XX, br. 21 (466), 25. X. 1981., 2.
137. NN, Vjerničke slobode ili kleričke povlastice?, *Glas Koncila*, god. XXI, br. 3 (473), 7. II. 1982., 2.
138. NN, Pred očima odgovorne javnosti, *Glas Koncila*, god. XXI, br. 4 (474), 21. II. 1982., 2.
139. NN, Lakmus – dobronamjernosti, *Glas Koncila*, god. XXI, br. 5 (475), 7. III. 1982., 2.
140. NN, Kome i kada uskratiti krštenje i vjenčanje?, *Glas Koncila*, god. XXI, br. 6 (476), 21. III. 1982., 2.
141. NN, Izjava za slobodnu Crkvu u slobodnom društvu, *Glas Koncila*, god. XXI, br. 7 (477), 4. IV. 1982., 2.
142. NN, Što vjernici traže od školstva?, *Glas Koncila*, god. XXI, br. 8 (478), 18. IV. 1982., 2.
143. NN, Exodus ljeta, *Glas Koncila*, god. XXI, br. 11 (481), 30. V. 1982., 2.
144. NN, Velika kateheza Uznesenja, *Glas Koncila*, god. XXI, br. 16 (486), 15. VIII. 1982., 2.
145. NN, Pitanja iz Ježenja i Sigeta, *Glas Koncila*, god. XXI, br. 18 (488), 12. IX. 1982., 2.
146. NN, Razgovarati s povjerenjem, *Glas Koncila*, god. XXI, br. 19 (489), 26. IX. 1982., 2.
147. NN, Suvremena poruka Josipa Jurja Strossmayera, *Glas Koncila*, god. XXI, br. 20 (490), 10. X. 1982., 2.
148. NN, Dvadeset koncilskih godina i Papa, *Glas Koncila*, god. XXI, br. 21 (491), 24. X. 1982., 2.

149. NN, Crkva u Poljskoj i u svijetu danas, *Glas Koncila*, god. XXI, br. 24. (494), 5. XII. 1982., 2.
150. NN, Božić i ljudska prava, *Glas Koncila*, god. XXI, br. 25 (495), 25. XII. 1982., 2.
151. NN, Ponude i zamke, *Glas Koncila*, god. XXII, br. 1 (496), 9. I. 1983., 2.
152. NN, Koncilski komentar, *Glas Koncila*, god. XXII, br. 6 (501), 13. III. 1983., 2.
153. NN, Utvrđivanje i novi rast, *Glas Koncila*, god. XXII, br. 7 (502), 27. III. 1983., 2.
154. NN, Sablazan i šansa jubileja, *Glas Koncila*, god. XXII, br. 8 (503), 17. IV. 1983., 2.
155. NN, U ime Isusovo!, *Glas Koncila*, god. XXII, br. 9 (504), 1. V. 1983., 2.
156. NN, „Legalizacija ilegalnog“, *Glas Koncila*, god. XXII, br.11 (506), 29. V. 1983., 2.
157. NN, „Kristos Kyrios!“, *Glas Koncila*, god. XXII, br. 12 (507), 12. VI. 1983., 2.
158. NN, Evanđelje slobode, *Glas Koncila*, god. XXII, br. 13 (508), 26. VI. 1983., 2.
159. NN, Jasnoća kršćanskog domoljublja, *Glas Koncila*, god. XXII, br. 16 (511), 7. VIII. 1983., 2.
160. NN, Nepravedno i opasno, *Glas Koncila*, god. XXII, br. 18 (513), 11. IX. 1983., 2.
161. NN, Poruke vjerničkog mnoštva, *Glas Koncila*, god. XXII, br. 22 (517), 6. XI. 1983., 3.
162. NN, Duh cara Josipa, *Glas Koncila*, god. XXII, br. 23 (518), 20. XI. 1983., 2.
163. NN, Dometi i granice ekumenskog hoda po Zagrebu, *Glas Koncila*, god. XXIII, br. 3 (523), 5. II. 1984., 2.
164. NN, Mučeništvo kao povijesni korektiv, *Glas Koncila*, god. XXIII, br. 5 (525), 4. III. 1984., 2.
165. NN, Znak 25. ožujka, *Glas Koncila*, god. XXIII, br. 6 (526), 18. III. 1984., 2.
166. NN, Krštenje u vjeri Crkve, *Glas Koncila*, god. XXIII, br. 7 (527), 1. IV. 1984., 2.
167. NN, „Ne bojte se!“, *Glas Koncila*, god. XXIII, br. 8 (528), 22. IV. 1984., 2.
168. NN, „Ne bojte se, ja sam s Vama!“, *Glas Koncila*, god. XXIII, br. 14 (534), 15. VII. 1984., 2.
169. NN, Ponuda na temelju zajedničke sudbine, *Glas Koncila*, god. XXIII, br. 16 (536), 12. VIII. 1984., 2.
170. NN, Ekumenizam na izvorima Objave i Baštine, *Glas Koncila*, god. XXIII, br. 21 (541), 7. X. 1984., 2.
171. NN, Između Bistrice i Duvna, *Glas Koncila*, god. XXIII, br. 22 (542), 14. X. 1984., 2.
172. NN, Informacije mjesto sučeljavanja, *Glas Koncila*, god. XXIII, br. 24 (544), 28. X. 1984., 2.

173. NN, Unutarcrkvena (ne)sporazumijevanja, *Glas Koncila*, god. XXIII, br. 29 (549), 2. XII. 1984., 2.
174. NN, Skrbnici ili suputnici mladih, *Glas Koncila*, god. XXIV, br. 1 (553), 6. I. 1985., 2.
175. NN, Nevjerojatni uspjeh svetog Metoda, *Glas Koncila*, god. XXIV, br. 2 (554), 13. I. 1985., 2.
176. NN, Etiketa „kleronacionalizma“, *Glas Koncila*, god. XXIV, br. 4 (556), 27. I. 1985., 2.
177. NN, Gdje su nam laici?, *Glas Koncila*, god. XXIV, br. 10 (562), 10. III. 1985., 2.
178. NN, Mjesto Crkve u odgoju mladih, *Glas Koncila*, god. XXIV, br. 11 (563), 17. III. 1985., 2.
179. NN, „U laži su kratke noge“, *Glas Koncila*, god. XXIV, br. 16 (568), 21. IV. 1985., 2.
180. NN, Treba li išta reći?, *Glas Koncila*, god. XXIV, br. 17 (569), 28. IV. 1985., 2.
181. NN, Avet slomljenog križa, *Glas Koncila*, god. XXIV, br. 18 (570), 5. V. 1985., 2.
182. NN, Obrana ili obnova?, *Glas Koncila*, god. XXIV, br. 19 (571), 12. V. 1985., 2.
183. NN, Pomirenje na kršćanski način, *Glas Koncila*, god. XXIV, br. 20 (572), 19. V. 1985., 2.
184. NN, Ni „polonizacija“, ni „holandizacija“ Crkve, *Glas Koncila*, god. XXIV, br. 21 (573), 26. V. 1985., 2.
185. NN, Je li to po zakonu?, *Glas Koncila*, god. XXIV, br. 23 (575), 9. VI. 1985., 2.
186. NN, Vjernici – zbunjeni i pozvani, *Glas Koncila*, god. XXIV, br. 24 (576), 16. VI. 1985., 2.
187. NN, Za zajedničku kuću, *Glas Koncila*, god. XXIV, br. 25 (577), 23. VI. 1985., 2.
188. NN, Spasenjska važnost svakoga naroda, *Glas Koncila*, god. XXIV, br. 28. (580) 14. VII. 1985., 2.
189. NN, Protiv duha Protokola, *Glas Koncila*, god. XXIV, br. 29 (581), 21. VII. 1985., 2.
190. NN, Odgovorno crkveno ljeto, *Glas Koncila*, god. XXIV, br. 30 (582), 28. VII. 1985., 2.
191. NN, Smeta li nam turizam?, *Glas Koncila*, god. XXIV, br. 31-32 (583-584), 4.-11. VIII. 1985., 2.
192. NN, Afrička iznenađenja i pojašnjenja, *Glas Koncila*, god. XXIV, br. 35 (587), 1. IX. 1985., 2.
193. NN, U znaku Kraljice Mira, *Glas Koncila*, god. XXIV, br. 38 (590), 22. IX. 1985., 2.

194. NN, Vjeronaučni trenutak istine, *Glas Koncila*, god. XXIV, br. 39 (591), 29. IX. 1985., 2.
195. NN, Uvrede u „Školskim novinama“, *Glas Koncila*, god. XXIV, br. 40 (592), 6. X. 1985., 2.
196. NN, Crkva doista nije alternativa, *Glas Koncila*, god. XXIV, br. 42 (594*), 20. X. 1985., 2.
197. NN, Rizik poslušnosti Duhu, *Glas Koncila*, god. XXIV, br. 43 (595*), 27. X. 1985., 2.
198. NN, „Blago mirotvorcima“, *Glas Koncila*, god. XXIV, br. 45 (597*), 10. XI. 1985., 2.
199. NN, Koji je ateizam Bogu protivan?, *Glas Koncila*, god. XXIV, br. 47 (599*), 24. XI. 1985., 2.
200. NN, Jedinstvo je ipak očuvano, *Glas Koncila*, god. XXIV, br. 48 (600*), 1. XII. 1985., 2.
201. NN, Što se krije u jednoj dogmi?, *Glas Koncila*, god. XXIV, br. 49 (601*), 8. XII. 1985., 2.
202. NN, „Jer uboštvo ljubljase“, *Glas Koncila*, god. XXIV, br. 51-52 (603-604*), 25. XII. 1985., 2.
203. NN, Smijemo li kritički misliti?, *Glas Koncila*, god. XXV, br. 1 (605), 5. I. 1986., 2.
204. NN, Aktualnost zbunjena pisanja, *Glas Koncila*, god. XXV, br. 2 (606), 12. I. 1986., 2.
205. NN, Vrijeme laika, *Glas Koncila*, god. XXV, br. 4 (608), 26. I. 1986., 2.
206. NN, Ipak je moguće, *Glas Koncila*, god. XXV, br. 5 (609), 2. II. 1986., 2.
207. NN, Filipinska teologija demokracije, *Glas Koncila*, god. XXV, br. 9 (613), 2. III. 1986., 2.
208. NN, Dan mladih po župama, *Glas Koncila*, god. XXV, br. 11 (615), 16. III. 1986., 2.
209. NN, Hoće li nas prepoznati?, *Glas Koncila*, god. XXV, br. 13 (617), 30. III. 1986., 2.
210. NN, Znak žive župe, *Glas Koncila*, god. XXV, br. 16 (620), 20. IV. 1986., 2.
211. NN, O Stepincu – neznanstveno, *Glas Koncila*, god. XXV, br. 19 (623), 11. V. 1986., 2.
212. NN, Ništa bez dokumenata, *Glas Koncila*, god. XXV, br. 22 (626), 1. VI. 1986., 2.
213. NN, Kome smeta teologija oslobođenja?, *Glas Koncila*, god. XXV, br. 23 (627), 8. VI. 1986., 2.

214. NN, Je li Sveta Stolica povrijedila Srpsku Pravoslavnu Crkvu?, *Glas Koncila*, god. XXV, br. 25 (629), 22. VI. 1986., 2.
215. NN, Temeljno pitanje o Crkvi, *Glas Koncila*, god. XXV, br. 28 (632), 13. VII. 1986., 2.
216. NN, Hodočašća dostojanstva i slobode, *Glas Koncila*, god. XXV, br. 29 (633), 20. VII. 1986., 2.
217. NN, Ima li u nas unijatskog prozelitizma?, *Glas Koncila*, god. XXV, br. 31 (635), 3. VIII. 1986., 2.
218. NN, Zahtjev iskrenosti, *Glas Koncila*, god. XXV, br. 34 (638), 24. VIII. 1986., 2.
219. NN, Svjedočenje laičkog mnoštva, *Glas Koncila*, god. XXV, br. 38 (642), 21. IX. 1986., 2.
220. NN, Sažetak iskustva, *Glas Koncila*, god. XXV, br. 39 (643), 28. IX. 1986., 2.
221. NN, Vjernik u političkoj aktualnosti, *Glas Koncila*, god. XXV, br. 41 (645), 12. X. 1986., 2.
222. NN, Pobačaj, zakon i savjest, *Glas Koncila*, god. XXV, br. 43 (647), 26. X. 1986., 2.
223. NN, Vjernik i vojna obveza, *Glas Koncila*, god. XXV, br. 46 (650), 16. XI. 1986., 2.
224. NN, „Mogli bi praznovati i Božić“, *Glas Koncila*, god. XXV, br. 50 (654), 14. XII. 1986., 2.
225. NN, Neopravdani božićni izostanci, *Glas Koncila*, god. XXVI, br. 3 (658), 18. I. 1987., 2.
226. NN, Prijatelji svoga naroda, *Glas Koncila*, god. XXVI, br. 4 (659), 25. I. 1987., 2.
227. NN, Očenaš na svadbi, *Glas Koncila*, god. XXVI, br. 5 (660), 1. II. 1987., 2.
228. NN, Dragocjeni poticaj Tjedna, *Glas Koncila*, god. XXVI, br. 6 (661), 8. II. 1987., 2.
229. NN, Koga „Danas“ brani, a koga predaje?, *Glas Koncila*, god. XXVI, br. 7 (662), 15. II. 1987., 2.
230. NN, Zaštitnik doma i domovine, *Glas Koncila*, god. XXVI, br. 9 (664), 1. III. 1987., 2.
231. NN, Sveti Josip i aveti, *Glas Koncila*, god. XXVI, br. 10 (665), 8. III. 1987., 2.
232. NN, Što bi sve trebalo zakonom zaštititi?, *Glas Koncila*, god. XXVI, br. 12 (667), 22. III. 1987., 2.
233. NN, Protiv novog „rasizma“, *Glas Koncila*, god. XXVI, br. 13 (668), 29. III. 1987., 2.
234. NN, Opet oružje iz ropotarnice, *Glas Koncila*, god. XXVI, br. 15 (670), 12. IV. 1987., 2.

235. NN, Krvožedna dezinformacija, *Glas Koncila*, god. XXVI, br. 17 (672), 26. IV. 1987., 2.
236. NN, Djelo na vidjelo, *Glas Koncila*, god. XXVI, br. 19 (674), 10. V. 1987., 2.
237. NN, Umjesto odgovora – iste optužbe, *Glas Koncila*, god. XXVI, br. 20 (675), 17. V. 1987., 2.
238. NN, Majka pluralizma, *Glas Koncila*, god. XXVI, br. 21 (676), 24. V. 1987., 2.
239. NN, Neugodna pitanja?, *Glas Koncila*, god. XXVI, br. 24 (679), 14. VI. 1987., 2.
240. NN, Ne polonizacija, nego pluralizam, *Glas Koncila*, god. XXVI, br. 25 (680), 21. VI. 1987., 2.
241. NN, „Kraljica Hrvata“, *Glas Koncila*, god. XXVI, br. 28 (683), 12. VII. 1987., 2.
242. NN, Smijemo li istraživati?, *Glas Koncila*, god. XXVI, br. 29 (684), 19. VII. 1987., 2.
243. NN, Za život – razumno, *Glas Koncila*, god. XXVI, br. 30 (685), 26. VII. 1987., 2.
244. NN, Marija i materijalizam, *Glas Koncila*, god. XXVI, br. 33 (688), 16. VIII. 1987., 2.
245. NN, Jauk polomljenih križeva, *Glas Koncila*, god. XXVI, br. 34 (689), 23. VIII. 1987., 2.
246. NN, Vjeronauk po Mariji, *Glas Koncila*, god. XXVI, br. 36 (691), 6. IX. 1987., 2.
247. NN, Laici u uznemirenim župama, *Glas Koncila*, god. XXVI, br. 38 (693), 20. IX. 1987., 2.
248. NN, Koncil protiv „opijuma za narod“, *Glas Koncila*, god. XXVI, br. 41 (696), 11. X. 1987., 2.
249. NN, Prava rada i prava naroda, *Glas Koncila*, god. XXVI, br. 42 (697), 18. X. 1987., 2.
250. NN, Zar je država marksistička?, *Glas Koncila*, god. XXVI, br. 48 (703), 29. XI. 1987., 2.
251. NN, Zabrana u Mostaru, *Glas Koncila*, god. XXVI, br. 49 (704), 6. XII. 1987., 2.
252. NN, „Bogu ništa nije nemoguće“, *Glas Koncila*, god. XXVI, br. 51 (706), 20. XII. 1987., 2.
253. NN, Dani pamćenja i nade, *Glas Koncila*, god. XXVII, br. 2 (709), 10. I. 1988., 2.
254. NN, Incident u Osmini, *Glas Koncila*, god. XXVII, br. 5 (712), 31. I. 1988., 2.
255. NN, Doba Duha i Žene, *Glas Koncila*, god. XXVII, br. 6 (713), 7. II. 1988., 2.
256. NN, Znakovita preosjetljivost, *Glas Koncila*, god. XXVII, br. 8 (715), 21. II. 1988., 2.

257. NN, Šanse strpljivosti, *Glas Koncila*, god. XXVII, br. 9 (716), 28. II. 1988., 2.
258. NN, Nesvrstanost sedme enciklike, *Glas Koncila*, god. XXVII, br. 11 (718), 13. III. 1988., 2.
259. NN, Smiju li naši komunisti vjerovati u Boga?, *Glas Koncila*, god. XXVII, br. 12 (719), 20. III. 1988., 2.
260. NN, Strah od laika, *Glas Koncila*, god. XXVII, br. 16 (723), 17. IV. 1988., 2.
261. NN, Ateizacija – sustavna ili prisilna, *Glas Koncila*, god. XXVII, br. 17 (724), 24. IV. 1988., 2.
262. NN, Rodu i jeziku, *Glas Koncila*, god. XXVII, br. 19 (726), 8. V. 1988., 2.
263. NN, Marijansko plodno domoljublje, *Glas Koncila*, god. XXVII, br. 21 (728), 22. V. 1988., 2.
264. NN, Kome smeta Kraljica mira?, *Glas Koncila*, god. XXVII, br. 22 (729), 29. V. 1988., 2.
265. NN, Vjernici kao društvena opasnost, *Glas Koncila*, god. XXVII, br. 23 (730), 5. VI. 1988., 2.
266. NN, Utiranje vlastita puta, *Glas Koncila*, god. XXVII, br. 25 (732), 19. VI. 1988., 2.
267. NN, S Papom u gostima, *Glas Koncila*, god. XXVII, br. 27 (734), 3. VII. 1988., 2.
268. NN, Moskva – Vatikan, dijalog bez kompromisa, *Glas Koncila*, god. XXVII, br. 30 (737), 24. VII. 1988., 2.
269. NN, U znaku kneza Branimira, *Glas Koncila*, god. XXVII, br. 31 (738), 31. VII. 1988., 2.
270. NN, Što smo učinili s Marijinom godinom?, *Glas Koncila*, god. XXVII, br. 33 (740), 14. VIII. 1988., 2.
271. NN, Nismo prokleti, *Glas Koncila*, god. XXVII, br. 36 (743), 4. IX. 1988., 2.
272. NN, Ukorak s vremenom, *Glas Koncila*, god. XXVII, br. 41 (748), 9. X. 1988., 2.
273. NN, Moralnom obnovom iz krize, *Glas Koncila*, god. XXVII, br. 43 (750), 23. X. 1988., 2.
274. NN, Obnoviti obnovu, *Glas Koncila*, god. XXVII, br. 44 (751), 30. X. 1988., 2.
275. NN, Dedijer nas kleveće po Europi, *Glas Koncila*, god. XXVII, br. 46 (753), 13. XI. 1988., 2.
276. NN, Tko i zašto šuti?, *Glas Koncila*, god. XXVII, br. 51 (758), 18. XII. 1988., 2.
277. NN, Biskupi o hrvatskom jeziku, *Glas Koncila*, god. XXVIII, br. 2 (761), 8. I. 1988., 2.
278. NN, Susret nade u tjeskobi, *Glas Koncila*, god. XXVIII, br. 5 (764), 29. I. 1989., 2.

279. NN, Dokle svjetonazor u Ustavu?, *Glas Koncila*, god. XXVIII, br. 6 (765), 5. II. 1989., 2.
280. NN, Kakva je to istina, *Glas Koncila*, god. XXVIII, br. 7 (766), 12. II. 1989., 2.
281. NN, Droge za gladni narod, *Glas Koncila*, god. XXVIII, br. 11 (770), 12. III. 1989., 2.
282. NN, Kakvo kršćanstvo mijenja svijet, *Glas Koncila*, god. XXVIII, br. 19 (778), 7. V. 1989., 2.
283. NN, Božja demokracija, *Glas Koncila*, god. XXVIII, br. 25 (784), 18. VI. 1989., 2.
284. NN, Ne slavimo ničije poraze, *Glas Koncila*, god. XXVIII, br. 28 (787), 9. VII. 1989., 2.
285. NN, Grijeh naroda, *Glas Koncila*, god. XXVIII, br. 29 (788), 16. VII. 1989., 2.
286. NN, Pitanje hrvatskoga opstanka ili nestanka, *Glas Koncila*, god. XXVIII, br. 30 (789), 23. VII. 1989., 2.
287. NN, Čiji su Stepinčevi dnevници?, *Glas Koncila*, god. XXVIII, br. 33 (792*), 13. VIII. 1989., 2.
288. NN, Opasna propaganda, *Glas Koncila*, god. XXVIII, br. 38 (797), 17. IX. 1989., 2.
289. NN, Naumljeno bezumlje, *Glas Koncila*, god. XVIII, br. 39 (798), 24. IX. 1989., 2.
290. NN, Biskupi i Jelačić, *Glas Koncila*, god. XXVIII, br. 42 (801), 15. X. 1989., 2.
291. NN, Zar bi vjernici u SK?, *Glas Koncila*, god. XXVIII, br. 45 (804), 5. XI. 1989., 2.
292. NN, Što nas čeka?, *Glas Koncila*, god. XXVIII, br. 49 (808), 3. XII. 1989., 2.
293. NN, Svijeće i kameleoni, *Glas Koncila*, god. XXVIII, br. 50 (809), 10. XII. 1989., 2.
294. NN, Neradni Božić?, *Glas Koncila*, god. XXVIII, br. 51 (810), 17. XII. 1989., 2.
295. NN, Otmjeno i jasno, *Glas Koncila*, god. XXIX, br. 4 (815), 28. I. 1990., 2.
296. NN, Tko to plaši birače?, *Glas Koncila*, god. XXIX, br. 10 (821), 11. III. 1990., 2.
297. NN, U predizbornim mukama, *Glas Koncila*, god. XXIX, br. 11 (822), 18. III. 1990., 2.
298. NN, Tko izaziva „sveti rat“?, *Glas Koncila*, god. XXIX, br. 16 (827*), 22. IV. 1990., 2.
299. NN, Zakonitost i opraštanje, *Glas Koncila*, god. XXIX, br. 17 (828), 29. IV. 1990., 2.
300. NN, Zar je vojska iznad naroda?, *Glas Koncila*, god. XXIX, br. 18 (829), 6. V. 1990., 2.
301. NN, Mora li nas povijest zaobići?, *Glas Koncila*, god. XXIX, br. 24 (835), 17. VI. 1990., 2.
302. NN, Vjeronauk u školama, *Glas Koncila*, god. XXIX, br. 29 (840), 22. VII. 1990., 2.

303. NN, Nemamo se kamo povlačiti, *Glas Koncila*, god. XXIX, br. 35 (846), 2. IX. 1990., 2.
304. NN, Zna li Crkva bez neprijatelja?, *Glas Koncila*, god. XXIX, br. 37 (848), 16. IX. 1990., 2.
305. NN, Prevažna Sinoda, *Glas Koncila*, god. XXIX, br. 41 (852), 14. X. 1990., 2.
306. NN, Zasljepljeni ili provokatori?, *Glas Koncila*, god. XXIX, br. 44 (855), 4. XI. 1990., 2.
307. NN, Europa, Kosovo i BiH, *Glas Koncila*, god. XXIX, br. 45 (856), 11. XI. 1990., 2.
308. NN, „Odstupi, sotonno!“, *Glas Koncila*, god. XXIX, br. 49 (860), 9. XII. 1990., 2.
309. NN, Zlu ne trebalo, *Glas Koncila*, god. XXIX, br. 50 (861), 16. XII. 1990., 2.
310. NN, Predziđe – demokracije, *Glas Koncila*, god. XXX, br. 5 (868*), 3. II. 1991., 2.
311. NN, Kako služiti u takvoj vojsci?, *Glas Koncila*, god. XXX, br. 6 (869*), 10. II. 1991., 2.
312. NN, Laž kao oružje, *Glas Koncila*, god. XXX, br. 9 (873), 3. III. 1991., 2.
313. NN, Kako praznovati „tuđe“ blagdane?, *Glas Koncila*, god. XXX, br. 14 (878), 7. IV. 1991., 2.
314. NN, Koncilski nauk za referendum, *Glas Koncila*, god. XXX, br. 20 (884), 19. V. 1991., 2.
315. NN, Armija je odgovorna, *Glas Koncila*, god. XXX, br. 22 (886), 2. VI. 1991., 2.
316. NN, Katoličkih država neće biti, *Glas Koncila*, god. XXX, br. 24 (888), 16. VI. 1991., 2.
317. NN, Bečka skrb za naš ekumenizam, *Glas Koncila*, god. XXX, br. 25 (889), 23. VI. 1991., 2.
318. NN, Dok Europa progleda, *Glas Koncila*, god. XXX, br. 29 (893), 21. VII. 1991., 2.
319. NN, Da se narod ne okalja, *Glas Koncila*, god. XXX, br. 38 (902), 22. IX. 1991., 2.
320. NN, Crkva i hrvatska državnost, *Glas Koncila*, god. XXX, br. 42 (906), 20. X. 1991., 2.
321. NN, Nevjerojatno se ipak događa, *Glas Koncila*, god. XXX, br. 45 (909), 10. XI. 1991., 2.
322. NN, Crkva pred mogućom podjelom BiH, *Glas Koncila*, god. XXXI, br. 2 (918), 12. I. 1992., 2.
323. NN, Osuđeni na čovječnost, *Glas Koncila*, god. XXXI, br. 9 (925), 1. III. 1992., 2.
324. NN, Zar vjeronaukom kamuflirani ateizam, *Glas Koncila*, god. XXXI, br. 11 (927), 15. III. 1992., 2.

325. NN, Spas je u javnosti, *Glas Koncila*, god. XXXI, br. 19 (934), 10. V. 1992., 2.
326. NN, Božji dar međunarodnog priznanja, *Glas Koncila*, god. XXXI, br. 22 (938), 31. V. 1992., 2.
327. NN, Obnova bez obmane, *Glas Koncila*, god. XXXI, br. 24 (940), 14. VI. 1992., 2.
328. NN, Ratni podvig patrijarha Pavla, *Glas Koncila*, god. XXXI, br. 30 (946), 26. VII. 1992., 2.
329. NN, Najgore je odustati, *Glas Koncila*, god. XXXI, br. 37 (953), 13. IX. 1992., 2.
330. NN, Diverzija u Pragu, *Glas Koncila*, god. XXXI, br. 38 (954), 20. IX. 1992., 2.
331. NN, Što se dogodilo u Ženevi?, *Glas Koncila*, god. XXXI, br. 40 (956), 4. X. 1992., 2.
332. NN, Jesu li laici i klerici ista Crkva?, *Glas Koncila*, god. XXXI, br. 46 (962), 15. XI. 1992., 2.
333. NN, Što nam je Papa poručio?, *Glas Koncila*, god. XXXI, br. 47 (963*), 22. XI. 1992., 2.
334. NN, Izbjeglice – pravni subjekti, *Glas Koncila*, god. XXXI, br. 48 (964), 29. XI. 1992., 2.
335. NN, Nije li Crkva vjerničko društvo?, *Glas Koncila*, god. XXXI, br. 50 (966), 13. XII. 1992., 2.
336. NN, Što predstoji našoj Crkvi izvan domovine?, *Glas Koncila*, god. XXXI, br. 52 (968), 27. XII. 1992., 2.
337. NN, Da demokracija samu sebe ne prevari, *Glas Koncila*, god. XXXII, br. 4 (972), 24. I. 1993., 2.
338. NN, Novost gričkoga susreta, *Glas Koncila*, god. XXXII, br. 5 (973), 31. I. 1993., 2.
339. NN, S Mojsijem na Novskom ždrilu, *Glas Koncila*, god. XXXII, br. 30 (998), 25. VII. 1993., 2.
340. NN, Zar svi protiv Hrvata?, *Glas Koncila*, god. XXXII, br. 31 (999), 1. VIII. 1993., 2.
341. NN, Uz proglašenje Hrvatske Republike Herceg-Bosne, *Glas Koncila*, god. XXXII, br. 36 (1004), 5. IX. 1993., 2.
342. NN, Preživjet će složan narod, *Glas Koncila*, god. XXXII, br. 38 (1006), 19. IX. 1993., 2.
343. NN, Tko to žali za Jugoslavijom?, *Glas Koncila*, god. XXXII, br. 41 (1009), 10. X. 1993., 2.

344. NN, Ni u taoce, ni u tamnicu, *Glas Koncila*, god. XXXII, br. 44 (1012), 31. X. 1993., 2.
345. NN, Svetačka „politika“ za BiH, god. XXXII, br. 47 (1015), 21. XI. 1993., 2.
346. NN, Zar islamska država na hrvatskom moru, *Glas Koncila*, god. XXXII, br. 49 (1017), 5. XII. 1993., 2.
347. NN, Božić i bogoubojice, *Glas Koncila*, god. XXXII, br. 52 (1020), 26. XII. 1993., 2.
348. NN, Neprihvatljiv etnički inženjering, *Glas Koncila*, god. XXXIII, br. 2 (1022), 9. I. 1994., 2.
349. NN, Ni u ime Boga ni u ime naroda, *Glas Koncila*, god. XXXIII, br. 5 (1025), 30. I. 1994., 2.
350. NN, Stepinčevski put kardinala Kuharića, *Glas Koncila*, god. XXXIII, br. 17 (1037), 24. IV. 1994., 2.
351. NN, Između Bleiburga i Istre, *Glas Koncila*, god. XXXIII, br. 27 (1047), 3. VII. 1994., 2.
352. NN, Što Crkva očekuje od HRTV-a?, *Glas Koncila*, god. XXXIII, br. 31 (1051), 31. VII. 1994., 2.
353. NN, Najveća misa u hrvatskoj povijesti, *Glas Koncila*, god. XXXIII, br. 38 (1058), 18. IX. 1994., 2.
354. NN, Zar je redovništvo toliko važno?, *Glas Koncila*, god. XXXIII, br. 42 (1062), 16. X. 1994., 2.
355. NN, Što se to Crkvi prigovara?, *Glas Koncila*, god. XXXIII, br. 45 (1065), 6. XI. 1994., 2.
356. NN, Božićni odnosi Crkve i države, *Glas Koncila*, god. XXXIV, br. 1 (1073), 1. I. 1995., 2.
357. NN, Blagoslov za neistinu, *Glas Koncila*, god. XXXIV, br. 3 (1075), 15. I. 1995., 2.
358. NN, Zvezdani trenuci na Šalati, *Glas Koncila*, god. XXXIV, br. 5 (1077), 29. I. 1995., 2.
359. NN, Stepinac u našoj svakodnevi, *Glas Koncila*, god. XXXIV, br. 7 (1079), 12. II. 1995., 2.
360. NN, U službi građanskoga društva, *Glas Koncila*, god. XXXIV, br. 16 (1088), 16. IV. 1995., 2.
361. NN, Zar „vjeronauk na mala vrata“?, *Glas Koncila*, god. XXXIV, br. 18 (1090), 30. IV. 1995., 2.

362. NN, Tko je moj bližnji u Srebrenici, *Glas Koncila*, god. XXXIV, br. 30 (1102), 23. VII. 1995., 2.
363. NN, Povijesna zloporaba pravoslavlja, *Glas Koncila*, god. XXXIV, br. 34 (1106), 27. VIII. 1995., 2.
364. NN, Hrvatski vojnici na velikom ispitu savjesti, *Glas Koncila*, god. XXXIV, br. 40 (1112), 8. X. 1995., 2.
365. NN, Vjerska sloboda ili ateizacija javnog života, *Glas Koncila*, god. XXXIV, br. 50 (1122), 17. XII. 1995., 2.
366. NN, Radost tjeskobnoga mira, *Glas Koncila*, god. XXXIV, br. 51 (1123), 24. XII. 1995., 2.
367. NN, Preko Save prešao je prorok, *Glas Koncila*, god. XXXV, br. 1 (1125), 7. I. 1996., 2.
368. NN, Opravdanje kritičnosti, *Glas Koncila*, god. XXXV, br. 3 (1127), 21. I. 1996., 2.
369. NN, Napori nove evangelizacije, *Glas Koncila*, god. XXXV, br. 9 (1133), 3. III. 1996., 2.
370. NN, Kako mi to ne denunciramo zlo?, *Glas Koncila*, god. XXXV, br. 16 (1140), 21. IV. 1996., 2.
371. NN, Katolička Crkva za Hrvatsku u Europi, *Glas Koncila*, god. XXXV, br. 22 (1146), 2. VI. 1996., 2.
372. NN, Novi mladi ljudi, *Glas Koncila*, god. XXXV, br. 24 (1148), 16. VI. 1996., 2.
373. NN, Zar je kardinal rekao neistinu?, *Glas Koncila*, god. XXXV, br. 27 (1151), 7. VII. 1996., 2.
374. NN, Nema monopola na naviještanje, *Glas Koncila*, god. XXXV, br. 28 (1152), 14. VII. 1996., 2.
375. NN, HBK i zagrebačka kriza, *Glas Koncila*, god. XXXV, br. 31 (1155), 4. VIII. 1996., 2.
376. NN, Glasovanje u BiH kao vjernička dužnost, *Glas Koncila*, god. XXXV, br. 33 (1157), 18. VIII. 1996., 2.
377. NN, Tragom nadbiskupova upozorenja, *Glas Koncila*, god. XXXV, br. 41 (1165), 13. X. 1996., 2.
378. NN, Nije riječ samo o povratku stanova, *Glas Koncila*, god. XXXV, br. 44 (1168), 3. XI. 1996., 2.
379. NN, Naša rimska i splitska istina, *Glas Koncila*, god. XXXV, br. 45 (1169), 10. XI. 1996., 2.

380. NN, Wojtylino zlato, *Glas Koncila*, god. XXXV, br. 46 (1170), 17. XI. 1996., 2.
381. NN, Ludost križa biskupa Komarice, *Glas Koncila*, god. XXXV, br. 47 (1171), 24. XI. 1996., 2.
382. NN, Je li Isus imao pravo roditi se?, *Glas Koncila*, god. XXXV, br. 51 (1175), 22. XII. 1996., 2.
383. NN, Zar će Sabor prezreti kršćansku etiku?, *Glas Koncila*, god. XXXVI, br. 3 (1179), 19. I. 1997., 2.
384. NN, Ideološki ili humani zakon o pobačaju, *Glas Koncila*, god. XXXVI, br. 5 (1181), 2. II. 1997., 2.
385. NN, Osramočeni fašnik, *Glas Koncila*, god. XXXVI, br. 7 (1183), 16. II. 1997., 2.
386. NN, Kakav nam se dijalog nudi?, *Glas Koncila*, god. XXXVI, br. 19 (1195), 11. V. 1997., 2.
387. NN, Obnova crkvene demokracije, *Glas Koncila*, god. XXXVI, br. 31 (1207), 3. VIII. 1997., 2.
388. NN, Zar je treba kanonizirati?, *Glas Koncila*, god. XXXVI, br. 37 (1213), 14. IX. 1997., 2.
389. NN, Milosrđe ili revolucija?, *Glas Koncila*, god. XXXVI, br. 38 (1214), 21. IX. 1997., 2.
390. NN, Madeleine Albright o Josipu Bozaniću, *Glas Koncila*, god. XXXVI, br. 46 (1222), 16. XI. 1997., 2.
391. NN, S Duhom otkrivati smisao Jubileja, *Glas Koncila*, god. XXXVI, br. 48 (1224), 30. XI. 1997., 2.
392. NN, Značenje Stepinčeva mučeništva, *Glas Koncila*, god. XXXVI, br. 49 (1225), 7. XII. 1997., 2.
393. NN, Prava riječ u pravi čas, *Glas Koncila*, god. XXXVI, br. 52 (1228), 28. XII. 1997., 2.
394. NN, Samo je solidarnost uvjerljiva, *Glas Koncila*, god. XXXVII, br. 1 (1229), 4. I. 1998., 2.
395. NN, Tko to kažnjava siromahe?, *Glas Koncila*, god. XXXVII, br. 8 (1236), 22. II. 1998., 2.
396. NN, Zamke u „dolini kardinala“, *Glas Koncila*, god. XXXVII, br. 9 (1237), 29. II. 1998., 2.
397. NN, Katolički socijalni nauk nije stranački program, *Glas Koncila*, god. XXXVII, br. 11 (1239), 15. III. 1998., 2.

398. NN, Jedna je Crkva u Hrvata, *Glas Koncila*, god. XXXVII, br. 14 (1242), 5. IV. 1998., 2.
399. NN, Dvojbe Stepinčeva stoljeća, *Glas Koncila*, god. XXXVII, br. 18 (1246), 3. V. 1998., 2.
400. NN, Protucrkvene strepnje u Državnom saboru, *Glas Koncila*, god. XXXVII, br. 22 (1250), 31. V. 1998., 2.
401. NN, Višestruko značenje novoga Papina pohoda, *Glas Koncila*, god. XXXVII, br. 23 (1251), 7. VI. 1998., 2.
402. NN, Alojzije Pobjednik, *Glas Koncila*, god. XXXVII, br. 28 (1256), 12. VII. 1998., 2.
403. NN, Islamsko-kršćanski dijalog, *Glas Koncila*, god. XXXVII, br. 30 (1258), 26. VII. 1998., 2.
404. NN, Što se krije u Pastirskom pismu?, *Glas Koncila*, god. XXXVII, br. 35 (1263), 30. VIII. 1998., 2.
405. NN, U znaku Stepinca i Wojtyły, *Glas Koncila*, god. XXXVII, br. 40 (1268), 4. X. 1998., 2.
406. NN, Sažetak tragedije, *Glas Koncila*, god. XXXVII, br. 42 (1270), 18. X. 1998., 2.
407. NN, Multikulturalna zamka, *Glas Koncila*, god. XXXVII, br. 45 (1273), 8. XI. 1998., 2.
408. NN, Bez katoličke javnosti, *Glas Koncila*, god. XXXVII, br. 47 (1275), 22. XI. 1998., 2.
409. NN, Učiteljske plaće i poduzeća u stečaju, *Glas Koncila*, god. XXXVIII, br. 3 (1283), 17. I. 1999., 2.
410. NN, Pobudilo iznenađenje na Hrvatskome katoličkom radiju, *Glas Koncila*, god. XXXVIII, br. 4 (1284), 24. I. 1999., 2.
411. NN, Što Papu tjera u Meksiko?, *Glas Koncila*, god. XXXVIII, br. 5 (1285), 31. I. 1999., 2.
412. NN, „Platit ćete Vukovar“, *Glas Koncila*, god. XXXVIII, br. 19 (1299), 9. V. 1999., 2.
413. NN, Nezaobilazno promišljanje u listu „MI“, *Glas Koncila*, god. XXXVIII, br. 25 (1305), 20. VI. 1999., 2.
414. NN, Vjernici u političkim tjeskobama, *Glas Koncila*, god. XXXVIII, br. 27 (1307), 4. VII. 1999., 2.

415. NN, Poruka iz hvarske katedrale, *Glas Koncila*, god. XXXVIII, br. 29 (1309), 18. VII. 1999., 2.
416. NN, Crkva neće namigivati, *Glas Koncila*, god. XXXVIII, br. 34 (1314), 22. VIII. 1999., 2.
417. NN, Zov vjerničkog domoljublja, *Glas Koncila*, god. XXXVIII, br. 35 (1315), 29. VIII. 1999., 2.
418. NN, Uzbudljivo otkrivanje poznatoga, *Glas Koncila*, god. XXXVIII, br. 40 (1320), 3. X. 1999., 3.
419. NN, Hrvatska patnja za Europu, *Glas Koncila*, god. XXXVIII, br. 43 (1323), 24. X. 1999., 3.
420. NN, Sinoda poput Pavla hrabra, *Glas Koncila*, god. XXXVIII, br. 44 (1324), 31. X. 1999., 3.
421. NN, Da živi djelo velikoga Tuđmana, *Glas Koncila*, god. XXXVIII, br. 51 (1331), 19. XII. 1999., 3.
422. NN, Nastupilo vrijeme realizma, *Glas Koncila*, god. XXXIX, br. 2 (1334), 9. I. 2000., 3.
423. NN, Što su pokazali izbori?, *Glas Koncila*, god. XXXIX, br. 3 (1335), 16. I. 2000., 3.
424. NN, Svećenici i ekumenizam, *Glas Koncila*, god. XXXIX, br. 5 (1337), 30. I. 2000., 3.
425. NN, Krik s Tjedna, *Glas Koncila*, god. XXXIX, br. 6 (1338), 6. II. 2000., 3.
426. NN, Povijesni prvi korak, *Glas Koncila*, god. XXXIX, br. 13 (1345), 26. III. 2000., 3.
427. NN, Važan franjevački iskorak, *Glas Koncila*, god. XXXIX, br. 22 (1354), 28. V. 2000., 3.
428. NN, Okretanje budućnosti, *Glas Koncila*, god. XXXIX, br. 24 (1356), 11. VI. 2000., 3.
429. NN, Opasna mitizacija stvarnosti, *Glas Koncila*, god. XXXIX, br. 28 (1360), 9. VII. 2000., 3.
430. NN, Lika u srcu Hrvatske, *Glas Koncila*, god. XXXIX, br. 31 (1363), 30. VII. 2000., 3.
431. NN, Ohrabrenje iz Rima, *Glas Koncila*, god. XXXIX, br. 36 (1368), 3. IX. 2000., 3.
432. NN, Sukob elita, *Glas Koncila*, god. XXXIX, br. 39 (1371), 24. IX. 2000., 3.
433. NN, Instrumentalizacija i potiskivanje, *Glas Koncila*, god. XXXIX, br. 42 (1374), 15. X. 2000., 3.

434. NN, Što donose ustavne promjene?, *Glas Koncila*, god. XXXIX, br. 46 (1378), 12. XI. 2000., 3.
435. NN, Kome smetaju katolički svećenici?, *Glas Koncila*, god. XL, br. 4 (1388), 28. I. 2001., 2.
436. NN, Pravna država i politika, *Glas Koncila*, god. XL, br. 10 (1394), 11. III. 2001., 2.
437. NN, Zar je u Hrvatskoj nepoželjno „hrvatovanje“?, *Glas Koncila*, god. XL, br. 13 (1397), 1. IV. 2001., 3.
438. NN, Istina oslobađa, *Glas Koncila*, god. XL, br. 14 (1398), 8. IV. 2001., 3.
439. NN, Crkva, Hrvatska i Europa, *Glas Koncila*, god. XL, br. 17 (1401), 29. IV. 2001., 2.
440. NN, Opasni procesi u hrvatskom društvu, *Glas Koncila*, god. XL, br. 22 (1406), 3. VI. 2001., 2.
441. NN, Žrtva je junaštvo, *Glas Koncila*, god. XL, br. 28 (1412), 15. VII. 2001., 2.
442. NN, Tendenciozno osporavanje rektora, *Glas Koncila*, god. XL, br. 40 (1424), 7. X. 2001., 2.
443. NN, Manipulacija ili još gore?, *Glas Koncila*, god. XL, br. 42 (1426), 21. X. 2001., 2.
444. NN, Novo „kresanje“ socijalnih prava, *Glas Koncila*, god. XL, br. 43 (1427), 28. X. 2001., 2.
445. NN, Hrvatski mazohizam, *Glas Koncila*, god. XL, br. 45 (1429), 11. XI. 2001., 2.
446. NN, Novi korak, *Glas Koncila*, god. XLI, br. 7 (1443), 17. II. 2002., 2.
447. NN, Trostruka vjernost kardinala Kuharića, *Glas Koncila*, god. XLI, br. 11 (1447), 17. III. 2002., 2.
448. NN, Hrvatska je pred sudbinskim pitanjima, *Glas Koncila*, god. XLI, br. 13 (1449), 31. III. 2002., 4.
449. NN, Zlo lice „alternative“, *Glas Koncila*, god. XLI, br. 15 (1451), 14. IV. 2002., 2.
450. NN, Tko to želi ugroziti hrvatsku obitelj?, *Glas Koncila*, god. XLI, br. 27 (1463), 7. VII. 2002., 2.
451. NN, (Ne)doprinos demokratizaciji, *Glas Koncila*, god. XLI, br. 38 (1474), 22. IX. 2002., 2.
452. NN, Igre oko svećenika Suca, *Glas Koncila*, god. XLI, br. 42 (1478), 20. X. 2002., 2.
453. NN, Poticaj na novi iskorak, *Glas Koncila*, god. XLI, br. 43 (1479), 27. X. 2002., 2.
454. NN, Jesmo li „zemlja mržnje“?, *Glas Koncila*, god. XLI, br. 50 (1486), 15. XII. 2002., 2.

455. NN, Zašto se prešućuju politički motivi?, *Glas Koncila*, god. XLII, br. 2 (1490), 12. I. 2003., 2.
456. NN, (Pred)izborna godina – izazov za katolike, *Glas Koncila*, god. XLII, br. 5 (1493), 2. II. 2003., 2.
457. NN, U privatizaciji je pogažena etika, *Glas Koncila*, god. XLII, br. 6 (1494), 9. II. 2003., 2.
458. NN, Na potezu su političari katolici, *Glas Koncila*, god. XLII, br. 9 (1497), 2. III. 2003., 2.
459. NN, Životno pitanje hrvatske nacije, *Glas Koncila*, god. XLII, br. 10 (1498), 9. III. 2003., 2.
460. NN, Trostruka potvrda, *Glas Koncila*, god. XLII, br. 24 (1512), 15. VI. 2003., 2.
461. NN, Izazov Srednje Europe, *Glas Koncila*, god. XLII, br. 25 (1513), 22. VI. 2003., 2.
462. NN, Pružena ruka pomirnica, *Glas Koncila*, god. XLII, br. 26 (1514), 29. VI. 2003., 2.
463. NN, Nečuvana prijetnja državnoga dužnosnika, *Glas Koncila*, god. XLII, br. 27 (1515), 6. VII. 2003., 2.
464. NN, Hrvatska – slobodna zemlja, *Glas Koncila*, god. XLII, br. 34 (1522), 24. VIII. 2003., 2.
465. NN, Kardinalski purpur – nagrada i izazov, *Glas Koncila*, god. XLII, br. 40 (1528), 5. X. 2003., 2.
466. NN, Ima li Hrvatska pravo na svoje interese?, *Glas Koncila*, god. XLII, br. 41 (1529*), 12. X. 2003., 2.
467. NN, Komu je mjesto na izbornoj listi?, *Glas Koncila*, god. XLII, br. 42 (1530*), 19. X. 2003., 2.
468. NN, Providnosni čovjek i papa, *Glas Koncila*, god. XLII, br. 43 (1531), 26. X. 2003., 2.
469. NN, Za novi model odnosa sa svijetom, *Glas Koncila*, god. XLIII, br. 1 (1541), 4. I. 2004., 2.
470. NN, U Hrvatskoj je čovjek sve ugroženiji, *Glas Koncila*, god. XLIII, br. 6 (1546), 8. II. 2004., 2.
471. NN, Neshvaćanje ili stare matrice?, *Glas Koncila*, god. XLIII, br. 8 (1548), 22. II. 2004., 2.
472. NN, Sukobljavanje privatnoga i zajedničkoga, *Glas Koncila*, god. XLIII, br. 9 (1549), 29. II. 2004., 2.

473. NN, Siromaštvo – veliki izazov, *Glas Koncila*, god. XLIII, br. 10 (1550), 7. III. 2004., 2.
474. NN, Pobačaj, mladi, ministar i Crkva, *Glas Koncila*, god. XLIII, br. 11 (1551), 14. III. 2004., 2.
475. Miklenić, Ivan, Što je danas moderno i važno?, *Glas Koncila*, god. XLIII, br. 23 (1563), 06. VI. 2004., 2.
476. Miklenić, Ivan, Veoma važno i usred ljeta, *Glas Koncila*, god. XLIII, br. 31 (1571), 1. VIII. 2004., 2.
477. Miklenić, Ivan, Kako izići iz zatočeništva prošlosti?, *Glas Koncila*, god. XLIII, br. 36 (1576), 5. IX. 2004., 2.
478. Miklenić, Ivan, Ima li odgovornosti na javnoj televiziji?, *Glas Koncila*, god. XLIII, br. 43 (1583), 24. X. 2004., 2.
479. Miklenić, Ivan, Zašto Hrvatska gubi bitku s korupcijom?, *Glas Koncila*, god. XLIII, br. 44 (1584), 31. X. 2004., 2.
480. Miklenić, Ivan, Razaranje ljudskoga dostojanstva, *Glas Koncila*, god. XLIII, br. 46 (1586), 14. XI. 2004., 2.
481. Miklenić, Ivan, Ne smijemo se odreći svojih interesa, *Glas Koncila*, god. XLIV, br. 5 (1597), 30. I. 2005., 2.
482. Miklenić, Ivan, Prava čovječnost uvijek štiti život, *Glas Koncila*, god. XLIV, br. 6 (1598), 6. II. 2005., 2.
483. Miklenić, Ivan, Mogu li priznanja probuditi Hrvatsku?, *Glas Koncila*, god. XLIV, br. 7 (1599), 13. II. 2005., 2.
484. Miklenić, Ivan, Uskrs i hrvatske nevolje, *Glas Koncila*, god. XLIV, br. 13 (1605), 27. III. 2005., 2.
485. Miklenić, Ivan, Prepoznamo li manipulacije?, *Glas Koncila*, god. XLIV, br. 14 (1606), 3. IV. 2005., 2.
486. Miklenić, Ivan, Jedinstveno služenje čovječanstvu, *Glas Koncila*, god. XLIV, br. 18 (1610), 1. V. 2005., 2.
487. Miklenić, Ivan, Ostavština za budućnost, *Glas Koncila*, god. XLIV, br. 19 (1611), 8. V. 2005., 2.
488. Miklenić, Ivan, Hrvatska pat-pozicija, *Glas Koncila*, god. XLIV, br. 22 (1614), 29. V. 2005., 2.
489. Miklenić, Ivan, Dvije Hrvatske, *Glas Koncila*, god. XLIV, br. 25 (1617), 19. VI. 2005., 2.

490. Miklenić, Ivan, Zloporaba Brezovice, *Glas Koncila*, god. XLIV, br. 28 (1620), 10. VII. 2005., 2.
491. Miklenić, Ivan, Ni „crni“ ni „crveni“, *Glas Koncila*, god. XLIV, br. 36 (1628), 4. IX. 2005., 2.
492. Miklenić, Ivan, Kako do promjena?, *Glas Koncila*, god. XLIV, br. 37 (1629), 11. IX. 2005., 2.
493. Miklenić, Ivan, Negativnosti su savladive, *Glas Koncila*, god. XLIV, br. 41 (1632), 9. X. 2005., 2.
494. Miklenić, Ivan, Ima li spremnosti i hrabrosti?, *Glas Koncila*, god. XLIV, br. 44 (1636), 30. X. 2005., 2.
495. Miklenić, Ivan, Je li moguć ekumenski napredak?, *Glas Koncila*, god. XLV, br. 4 (1648), 22. I. 2006., 2.
496. Rimić, Rafael, Hrvatska spirala šutnje, *Glas Koncila*, god. XLV, br. 30 (1674), 23. VII. 2006., 2.
497. Miklenić, Ivan, Umjetne potrebe, *Glas Koncila*, god. XLV, br. 33-34 (1677-1678), 13.-20. VIII. 2006., 2.
498. Miklenić, Ivan, Nemoć izopačene politike, *Glas Koncila*, god. XLV, br. 36 (1680), 3. IX. 2006., 2.
499. Miklenić, Ivan, Potrebna je jasnoća, *Glas Koncila*, god. XLV, br. 37 (1681), 10. IX. 2006., 2.
500. Miklenić, Ivan, Političari – prijetnja čovječanstvu?, *Glas Koncila*, god. XLV, br. 40 (1684), 1. X. 2006., 2.
501. Miklenić, Ivan, Izluđivanje nacije, *Glas Koncila*, god. XLV, br. 47 (1691), 19. XI. 2006., 2.
502. Miklenić, Ivan, Izazov čovječnosti u Hrvatskoj, *Glas Koncila*, god. XLV, br. 52-53 (1696-1697), 24.-31. XII. 2006., 2.
503. Miklenić, Ivan, Osloboditi pravosuđe, *Glas Koncila*, god. XLVI, br. 2 (1699), 14. I. 2007., 2.
504. Miklenić, Ivan, Međunarodni položaj, *Glas Koncila*, god. XLVI, br. 3 (1700), 21. I. 2007., 2.
505. Miklenić, Ivan, Komunizam i kultura, *Glas Koncila*, god. XLVI, br. 7 (1704), 18. II. 2007., 2.
506. Miklenić, Ivan, Nasilje nad ženama, *Glas Koncila*, god. XLVI, br. 9 (1706), 4. III. 2007., 2.

507. Miklenić, Ivan, Stop preodgoju većine, *Glas Koncila*, god. XLVI, br. 13 (1710), 1. IV. 2007., 2.
508. Miklenić, Ivan, Uskrs oslobađa, *Glas Koncila*, god. XLVI, br. 14 (1711), 8. IV. 2007., 2.
509. Miklenić, Ivan, Slika Benedikta XVI., *Glas Koncila*, god. XLVI, br. 16 (1713), 22. IV. 2007., 2.
510. Miklenić, Ivan, Rane ipak ostaju, *Glas Koncila*, god. XLVI, br. 21 (1718), 27. V. 2007., 2.
511. Miklenić, Ivan, Stranački karijerizam, *Glas Koncila*, god. XLVI, br. 24 (1721), 17. VI. 2007., 2.
512. Miklenić, Ivan, Teorija zavjere, *Glas Koncila*, god. XLVI, br. 29 (1726), 22. VII. 2007., 2.
513. Miklenić, Ivan, Srbi nakon „Oluje“, *Glas Koncila*, god. XLVI, br. 32-33 (1729-1730), 12.-19. VIII. 2007., 2.
514. Miklenić, Ivan, Vjernici i izbori, *Glas Koncila*, god. XLVI, br. 45 (1742), 11. XI. 2007., 2.
515. Miklenić, Ivan, Tko ne želi Hrvatsku u EU-u?, *Glas Koncila*, god. XLVII, br. 6 (1755), 10. II. 2008., 2.
516. Miklenić, Ivan, Zašto Hrvatska ne može naprijed?, *Glas Koncila*, god. XLVII, br. 10 (1759), 9. III. 2008., 2.
517. Miklenić, Ivan, Mora li život biti ugrožen?, *Glas Koncila*, god. XLVII, br. 12 (1761), 23. III. 2008., 2.
518. Miklenić, Ivan, Nove nedoumice, *Glas Koncila*, god. XLVII, br. 20 (1769), 18. V. 2008., 2.
519. Miklenić, Ivan, Crkva i politika, *Glas Koncila*, god. XLVII, br. 40 (1789), 5. X. 2008., 2.
520. Miklenić, Ivan, Zašto stagnacija?, *Glas Koncila*, god. XLVII, br. 41 (1790), 12. X. 2008., 2.
521. Miklenić, Ivan, Interesi pod povećalom, *Glas Koncila*, god. XLVII, br. 42 (1791), 19. X. 2008., 2.
522. Miklenić, Ivan, Ispit časnosti, *Glas Koncila*, god. XLVII, br. 43 (1792), 26. X. 2008., 2.
523. Miklenić, Ivan, Dosezi civiliziranosti, *Glas Koncila*, god. XLVII, br. 45 (1794), 9. XI. 2008., 2.

524. Miklenić, Ivan, Ponos i poštenje, *Glas Koncila*, god. XLVII, br. 49 (1798), 7. XII. 2008., 2.
525. Miklenić, Ivan, Ispiranje mozga, *Glas Koncila*, god. XLVIII, br. 2 (1803), 11. I. 2009., 2.
526. Miklenić, Ivan, Hrvatski ciljevi, *Glas Koncila*, god. XLVIII, br. 13 (1814), 29. III. 2009., 2.
527. Miklenić, Ivan, Ozdravljenje stranaka, *Glas Koncila*, god. XLVIII, br. 14 (1815), 5. IV. 2009., 2.
528. Miklenić, Ivan, Temelj demokratskoga sustava, *Glas Koncila*, god. XLVIII, br. 18 (1819), 3. V. 2009., 2.
529. Miklenić, Ivan, Suočavanje s negativnostima, *Glas Koncila*, god. XLVIII, br. 25 (1826), 21. VI. 2009., 2.
530. Miklenić, Ivan, Platforma za boljitak, *Glas Koncila*, god. XLVIII, br. 40 (1841), 4. X. 2009., 2.
531. Miklenić, Ivan, Irski poučak, *Glas Koncila*, god. XLVIII, br. 41 (1842), 11. X. 2009., 2.
532. Miklenić, Ivan, Tko će preuzeti odgovornost?, *Glas Koncila*, god. XLVIII, br. 45 (1846), 8. XI. 2009., 2.
533. Miklenić, Ivan, Hrvatski negacionizam, *Glas Koncila*, god. XLVIII, br. 47 (1848), 22. XI. 2009., 2.
534. Miklenić, Ivan, Krik za promjene, *Glas Koncila*, god. XLVIII, br. 48 (1849), 29. XI. 2009., 2.
535. Miklenić, Ivan, Pokazivanje moći, *Glas Koncila*, god. XLIX, br. 11 (1864), 14. III. 2010., 2.
536. Miklenić, Ivan, Sektaštvo u Hrvatskoj, *Glas Koncila*, god. XLIX, br. 25 (1878), 20. VI. 2010., 2.
537. Miklenić, Ivan, Ozdravljenje politike, *Glas Koncila*, god. XLIX, br. 38 (1891), 19. IX. 2010., 2.
538. Miklenić, Ivan, Čije interese promiče hrvatska politika?, *Glas Koncila*, god. XLIX, br. 39 (1892), 26. X. 2010., 2.
539. Miklenić, Ivan, Čas je uklanjanja tumora, *Glas Koncila*, god. XLIX, br. 49 (1902), 5. XII. 2010., 2.
540. Miklenić, Ivan, Zakonske rupe, *Glas Koncila*, god. XLIX, br. 50 (1903), 12. XII. 2010., 2.

541. Miklenić, Ivan, (Ne)čovječnost u Hrvatskoj, *Glas Koncila*, god. XLIX, br. 52 (1905), 26. XII. 2010., 2.
542. Miklenić, Ivan, Što je najpotrebnije u 2011. godini?, *Glas Koncila*, god. L, br. 1 (1906), 2. I. 2011., 2.
543. Miklenić, Ivan, Želi li vlada stvarno oporavak gospodarstva?, *Glas Koncila*, god. L, br. 2 (1907), 9. I. 2011., 2.
544. Miklenić, Ivan, Djelovati, a ne strahovati, *Glas Koncila*, god. L, br. 4 (1909), 23. I. 2011., 2.
545. Miklenić, Ivan, Tko vlada Hrvatskom?, *Glas Koncila*, god. L, br. 9 (1914), 27. II. 2011., 2.
546. Miklenić, Ivan, Čas razlučivanja, *Glas Koncila*, god. L, br. 10 (1915), 6. III. 2011., 2.
547. Miklenić, Ivan, Prema pravom oslobođenju, *Glas Koncila*, god. L, br. 21 (1926), 22. V. 2011., 2.
548. Miklenić, Ivan, Potvrda dostojanstva, *Glas Koncila*, god. L, br. 23 (1928), 5. VI. 2011., 2.
549. Miklenić, Ivan, Veličina i neprijateljstvo, *Glas Koncila*, god. L, br. 25 (1930), 19. VI. 2011., 2.
550. Miklenić, Ivan, Kažnjavanje u Hrvatskoj, *Glas Koncila*, god. L, br. 29 (1934), 17. VII. 2011., 2.
551. Miklenić, Ivan, Rizik i „ziheraštvo“, *Glas Koncila*, god. L, br. 30 (1935), 24. VII. 2011., 2.
552. Miklenić, Ivan, Blagdanski podsjetnik, *Glas Koncila*, god. L, br. 32 (1937), 7. VIII. 2011., 2.
553. Miklenić, Ivan, Ideologije i totalitarizmi, *Glas Koncila*, god. L, br. 35 (1940), 28. VIII. 2011., 2.
554. Miklenić, Ivan, Podjele nisu slučajne, *Glas Koncila*, god. L, br. 37 (1942), 11. IX. 2011., 2.
555. Miklenić, Ivan, Raskrinkani političari, *Glas Koncila*, god. L, br. 38 (1943), 18. IX. 2011., 2.
556. Miklenić, Ivan, Igraju li se političari ljudskim sudbinama?, *Glas Koncila*, god. L, br. 40 (1945), 2. X. 2011., 2.
557. Miklenić, Ivan, Iznimna prilika za ljevicu, *Glas Koncila*, god. L, br. 46 (1951), 13. XI. 2011., 2.

558. Miklenić, Ivan, Izborna razotkrivanja, *Glas Koncila*, god. L, br. 50 (1955), 11. XII. 2011., 2.
559. Miklenić, Ivan, Osposobljavanje za odluku, *Glas Koncila*, god. L, br. 51 (1956), 18. XII. 2011., 2.
560. Miklenić, Ivan, Pitanja pred referendum, *Glas Koncila*, god. LI, br. 2 (1960), 15. I. 2012., 2.
561. Miklenić, Ivan, Poruke bojkota referenduma, *Glas Koncila*, god. LI, br. 4 (1962), 29. I. 2012., 2.
562. Miklenić, Ivan, Organizirani kriminal u Hrvatskoj, *Glas Koncila*, god. LI, br. 10 (1968), 11. III. 2012., 2.
563. Miklenić, Ivan, Više od kršenja zakona, *Glas Koncila*, god. LI, br. 11 (1969), 18. III. 2012., 2.
564. Miklenić, Ivan, Podmetanja zadarskom nadbiskupu, *Glas Koncila*, god. LI, br. 13 (1971), 1. IV. 2012., 2.
565. Miklenić, Ivan, Političke stranke i savjest, *Glas Koncila*, god. LI, br. 20 (1978), 20. V. 2012., 2.
566. Stanić, Branimir, (Ne)ugodna istina, *Glas Koncila*, god. LI, br. 30 (1988), 29. VII. 2012., 2.
567. Miklenić, Ivan, Vrijeme solidarnosti i skromnosti, *Glas Koncila*, god. LI, br. 36 (1994), 9. IX. 2012., 2.
568. Miklenić, Ivan, Je li Hrvatska spremna za EU?, *Glas Koncila*, god. LI, br. 43 (2001), 28. X. 2012., 2.
569. Miklenić, Ivan, Čas zaokreta za državnu politiku, *Glas Koncila*, god. LI, br. 47 (2005), 25. XI. 2012., 2.
570. Miklenić, Ivan, Obnova slobode i dostojanstva, *Glas Koncila*, god. LI, br. 51-52 (2009-2010), 23.-30. XII. 2012., 2.
571. Miklenić, Ivan, Nemirenje s nametanjem, *Glas Koncila*, god. LII, br. 1 (2011), 6. I. 2013., 2.
572. Miklenić, Ivan, Hrvatski politički futur, *Glas Koncila*, god. LII, br. 5 (2015), 3. II. 2013., 2.
573. Miklenić, Ivan, Zar i Vlada priprema kaos?, *Glas Koncila*, god. LII, br. 7 (2017), 17. II. 2013., 2.
574. Miklenić, Ivan, Komu služe političari?, *Glas Koncila*, god. LII, br. 11 (2021), 17. III. 2013., 2.

575. Miklenić, Ivan, Novo društvo se rađa, *Glas Koncila*, god. LII, br. 22 (2032), 2. VI. 2013., 2.
576. Miklenić, Ivan, Što znači „grčenje“ predsjednika Sabora?, *Glas Koncila*, god. LII, br. 25 (2035), 23. VI. 2013., 2.
577. Stanić, Branimir, U pitanju je ipak nešto treće, *Glas Koncila*, god. LII, br. 30 (2040), 28. VII. 2013., 2.
578. Miklenić, Ivan, Shizoidnost u Hrvatskoj, *Glas Koncila*, god. LII, br. 32-33 (2042-2043), 11.-18. VIII. 2013., 2.
579. Miklenić, Ivan, Promjene ustava i demokracija, *Glas Koncila*, god. LII, br. 44 (2054), 3. XI. 2013., 2.
580. Miklenić, Ivan, Napadi bijesa, *Glas Koncila*, god. LII, br. 45 (2055), 10. XI. 2012., 2.
581. Miklenić, Ivan, Referendum je skinuo više maskâ, *Glas Koncila*, god. LII, br. 49 (2059), 8. XII. 2013., 2.
582. Miklenić, Ivan, Nastupio prekretnički čas, *Glas Koncila*, god. LII, br. 50 (2060), 15. XII. 2013., 2.
583. Miklenić, Ivan, Božićni paradoksi, *Glas Koncila*, god. LII, br. 51-52 (2061-2062), 22.-29. XII. 2013., 2.
584. Miklenić, Ivan, Što donosi 2014. godina?, *Glas Koncila*, god. LIII, br. 1 (2063), 5. I. 2014., 2.
585. Stanić, Branimir, Sindrom neželjene djece, *Glas Koncila*, god. LIII, br. 2 (2064), 12. I. 2014., 2.
586. Miklenić, Ivan, Što se događa s opozicijskim političarima?, *Glas Koncila*, god. LIII, br. 4 (2066), 26. I. 2014., 2.
587. Miklenić, Ivan, Pustoš političke arbitraže, *Glas Koncila*, god. LIII, br. 9 (2071), 2. III. 2014., 2.
588. Miklenić, Ivan, Čas je za vlast stručnjaka, *Glas Koncila*, god. LIII, br. 10 (2072), 9. III. 2014., 2.
589. Miklenić, Ivan, Povlastice važnije od Hrvatske, *Glas Koncila*, god. LIII, br. 11 (2073), 16. III. 2014., 2.
590. Miklenić, Ivan, Suočavanje s nesposobnošću, *Glas Koncila*, god. LIII, br. 13 (2075), 30. III. 2014., 2.
591. Miklenić, Ivan, Zabrinjavajući odnos prema hrvatskoj kulturi, *Glas Koncila*, god. LIII, br. 15 (2077), 13. IV. 2014., 2.

592. Miklenić, Ivan, Smisao istine u Hrvatskoj, *Glas Koncila*, god. LIII, br. 19 (2081), 11. V. 2014., 2.
593. Miklenić, Ivan, Što sve skriva etiketiranje?, *Glas Koncila*, god. LIII, br. 24 (2086), 15. VI. 2014., 2.
594. Miklenić, Ivan, Postaje li Vlada spremna na promjene?, *Glas Koncila*, god. LIII, br. 26 (2088), 29. VI. 2014., 2.
595. Miklenić, Ivan, Kamo to političari zavode Hrvatsku?, *Glas Koncila*, god. LIII, br. 30 (2092), 27. VII. 2014., 2.
596. Miklenić, Ivan, Rad i proslava, *Glas Koncila*, god. LIII, br. 32-33 (2094-2095), 10.-17. VIII. 2014., 2.
597. Miklenić, Ivan, Iscrpljivanje Hrvatske, *Glas Koncila*, god. LIII, br. 36 (2098), 7. IX. 2014., 2.
598. Miklenić, Ivan, Kleveta naše Crkve na međunarodnom kongresu, *Glas Koncila*, god. LIII, br. 37 (2099), 14. IX. 2014., 2.
599. Miklenić, Ivan, Nova jasnoća na hrvatskoj političkoj sceni, *Glas Koncila*, god. LIII, br. 41 (2103), 12. X. 2014., 2.
600. Stanić, Branimir, Poigravanje demokracijom i čovjekom, *Glas Koncila*, god. LIII, br. 46 (2108), 16. XI. 2014., 2.

Popis komentara citiranih u kvalitativnome dijelu istraživanja (redosljedom citiranosti)

1. NN, Crkvena diplomacija u službi slobode, *Glas Koncila*, god IX., br. 17 (187), 30. VIII. 1970., 2,
2. NN, Apolitičnost i političnost Crkve, *Glas Koncila*, god IX., br. 18 (188), 13. IX. 1970., 2,
3. Kuharić, Franjo, Riječ zagrebačkog Nadbiskupa u povodu susreta Tito – Pavao Šesti, *Glas Koncila*, god. X., br. 7 (202), 4. IV. 1971, 2.
4. NN, Razlikujmo Crkvu i državu, *Glas Koncila*, god. XXIX., br. 36 (847), 9. IX. 1990., 2.
5. NN, Narod nije ni radi Crkve ni radi države, *Glas Koncila*, god. XXXIII., br. 7 (1027), 13. II. 1994., 2.
6. NN, Nejasna opasnost klerikalizma, *Glas Koncila*, god. X., br. 2 (197), 24. I. 1971., 2.
7. NN, Olake optužbe, *Glas Koncila*, god. XI., br. 2 (222), 23. I. 1972., 2.
8. NN, Kako se radujemo novom zakonu, *Glas Koncila*, god. XII., br. 12 (257), 10. VI. 1973., 2.
9. NN, „Odluka“ koja postaje pitanje, *Glas Koncila*, god. XII., br. 16 (261), 5. VIII. 1973., 2.
10. NN, U pravi čas, *Glas Koncila*, god. XII., br. 19 (264), 16. IX. 1973., 2.
11. NN, Stane Dolanc i biskupski prijedlozi, *Glas Koncila*, god. XII., br. 21 (266), 14. X. 1973., 2.
12. NN, Kome trebaju dezinformacije, *Glas Koncila*, god. XII., br. 22 (267), 28. X. 1973., 2.
13. NN, Ali pitanja ipak postoje..., *Glas Koncila*, god. XII., br. 23 (268), 11. XI. 1973., 2.
14. NN, Na početku hrvatske marijanske godine, *Glas Koncila*, god. XIV., br. 19 (314), 14. IX. 1975., 2.
15. NN, Naša povijest kao polazište vjeronauka za odrasle, *Glas Koncila*, god. XIV., br. 20 (315), 28. IX. 1975., 2.
16. NN, Izjave, metode, dijalozi, *Glas Koncila*, god. XV., br. 4 (324), 22. II. 1976., 2.
17. Kuharić, Franjo, Značenje i namjena biskupske poslanice „Trinaest stoljeća kršćanstva u Hrvata“, *Glas Koncila*, god. XV., br. 6 (326), 21. III. 1976., 2.
18. NN, Čemu zamagljivanje?, *Glas Koncila*, god. XV., br. 9 (329), 2. V. 1976., 2.

19. NN, Već utemeljeni optimizam, *Glas Koncila*, god. XV., br. 12 (332), 13. VI. 1976., 2.
20. NN, Solinski trenutak odgovornosti, *Glas Koncila*, god. XV., br. 16 (336), 8. VIII. 1976., 2.
21. NN, Naš jubilarni Božić, *Glas Koncila*, god. XV., br. 25 (345), 25. XII. 1976., 2.
22. NN, Naše Marijino i Zvonimirovo ljeto, *Glas Koncila*, god. XVII., br. 10 (380), 21. V. 1978., 2.
23. NN, Jubilej hrvatskog evanđeoskog slobodoljublja, *Glas Koncila*, god. XVIII., br. 5 (400), 4. III. 1979., 2.
24. NN, „Nin ‘79“ činjenica, poruka, zadatak, *Glas Koncila*, god. XVIII., br. 18 (413), 9. IX. 1979., 2.
25. NN, Sve jasnija poruka Nina, *Glas Koncila*, god. XVIII., br. 19 (414), 23. X. 1979., 2.
26. NN, Kako Crkva služi svijetu?, *Glas Koncila*, god. XIX., br. 3 (423), 10. II. 1980., 2.
27. NN, Dobrilina političnost i depolitizacija ateizma, *Glas Koncila*, god. XXI., br. 14 (484), 18. VII. 1982., 2.
28. NN, Program ponosne sloge, *Glas Koncila*, god. XXIII., br. 13 (533), 24. VI. 1984., 2.
29. NN, NEK kao zavjet, *Glas Koncila*, god. XXIII., br. 15 (535), 29. VII. 1984., 2.
30. NN, Ponuda na temelju zajedničke sudbine, *Glas Koncila*, god. XXIII., br. 16 (536), 12. VIII. 1984., 2.
31. NN, Evanđeoska logika NEK-a '84, *Glas Koncila*, god. XXIII., br. 18 (538), 16. IX. 1984., 2.
32. NN. „Glas naroda – glas Božji“, *Glas Koncila*, god. XXIII., br. 20 (540), 30. IX. 1984., 2.
33. NN, Providnost u Metodovoj godini, *Glas Koncila*, god. XXIV., br. 15 (567), 14. IV. 1985., 2.
34. NN, „Velika nam djela učini Svesilni“, *Glas Koncila*, god. XXV., br. 33 (637), 17. VIII. 1986., 2.
35. NN, Neutemeljeno uznemirivanje, *Glas Koncila*, god. XXV., br. 37 (641), 14. IX. 1986., 2.
36. NN, Svjedočenje laičkog mnoštva, *Glas Koncila*, god. XXV., br. 38 (642), 21. IX. 1986., 2.
37. NN, Sažetak iskustva, *Glas Koncila*, god. XXV., br. 39 (643), 28. IX. 1986., 2.
38. NN, Nije li tako moralo biti?, *Glas Koncila*, god. XXIX., br. 19 (830), 13. V. 1990., 2.

39. NN, Gospa hrvatskoga ponosa, *Glas Koncila*, god. XXXI., br. 33 (949), 16. VIII. 1992., 2.
40. NN, Što znači „katolička Hrvatska“?, *Glas Koncila*, god. XXXII., br. 21 (989), 23. V. 1993., 2.
41. NN, Stepinčevski put kardinala Kuharića, *Glas Koncila*, god. XXXIII., br. 17 (1037), 24. IV. 1994., 2.
42. NN, Zlato iz krvave kupelji, *Glas Koncila*, god. XXXIV., br. 29 (1101), 16. VII. 1995., 2.
43. NN, Zar zaborav Zavjeta?, *Glas Koncila*, god. XXXV., br. 32 (1156), 11. VIII. 1996., 2.
44. NN, Sva Crkva kao sluga patnik, *Glas Koncila*, god. XXXV. br. 49 (1173), 8. XII. 1996., 2.
45. NN, Nacionalno ili socijalno?, *Glas Koncila*, god. XXXVII., br. 2 (1230), 11. I. 1998., 2.
46. NN, Opasna propaganda, *Glas Koncila*, god. XXVIII., br. 38 (797), 17. IX. 1989., 2.
47. NN, Dedijerova (ne)znanstvenost, *Glas Koncila*, god. XXVI., br. 37 (692), 13. IX. 1987., 2.
48. NN, Znakovita preosjetljivost, *Glas Koncila*, god. XXVII., br. 8 (715), 21. II. 1988., 2.
49. NN, Kome smeta Kraljica mira?, *Glas Koncila*, god. XXVII., br. 22 (729), 29. V. 1988., 2.
50. NN, Protiv krvavog mita o „čistoj krvi“, *Glas Koncila*, god. XXVII., br. 35 (742), 28. VIII. 1988., 2.
51. NN, Dedijer nas kleveće po Europi, *Glas Koncila*, god. XXVII., br. 46 (753), 13. XI. 1988., 2.
52. NN, „Neću šutjeti“, *Glas Koncila*, god. XXVIII., br. 3 (762), 15. I. 1989., 2.
53. NN, Poziv na izdaju, *Glas Koncila*, god. XXVIII., br. 8 (767), 19. II. 1989., 2.
54. NN, Sve nezaobilaznija istina, *Glas Koncila*, god. XXVIII., br. 10 (769), 5. III. 1989., 2.
55. NN, Vlast tame, *Glas Koncila*, god. XXVIII., br. 40 (799), 1. X. 1989., 2.
56. NN, Od mitropolita – tužno, *Glas Koncila*, god. XXVIII., br. 43 (802), 22. X. 1989., 2.
57. NN, Laži ne pomažu, *Glas Koncila*, god. XXIX., br. 6 (817), 11. II. 1990., 2.
58. NN, Zloba je krvi žedna, *Glas Koncila*, god. XXIX., br. 22 (833), 3. VI. 1990., 2.

59. NN, Istinom protiv „građanskog rata“, *Glas Koncila*, god. XXIX., br. 23 (834), 10. VI. 1990., 2.
60. NN, Jugoslavija kao negativno iskustvo, *Glas Koncila*, god. XXIX., br. 34 (845), 26. VIII. 1990., 2.
61. NN, Od episkopa otrovne neistine, *Glas Koncila*, god. XXIX., br. 38. (849), 23. IX. 1990., 2.
62. NN, Crkva za Hrvatsku, *Glas Koncila*, god. XXIX., br. 42 (853), 21. X. 1990., 2.
63. NN, Biskupi i Jelačić, *Glas Koncila*, god. XXVIII., br. 42 (801), 15. X. 1989., 2.
64. NN, Crkva za političke slobode, *Glas Koncila*, god. XXIX., br. 1 (812), 7. I. 1990., 2.
65. NN, Odgoj za slobodne izbore, *Glas Koncila*, god. XXIX., br. 2 (813), 14. I. 1990., 2.
66. NN, Otmjeno i jasno, *Glas Koncila*, god. XXIX., br. 4 (815), 28. I. 1990., 2.
67. NN, Nacionalno pomirenje, *Glas Koncila*, god. XXIX., br. 8 (819)*, 25. II. 1990., 2.
68. NN, Tko to plaši birače? *Glas Koncila*, god. XXIX., br. 10 (821), 11. III. 1990., 2.
69. NN, U predizbornim mukama, *Glas Koncila*, god. XXIX., br. 11 (822), 18. III. 1990., 2.
70. NN, Za mirna i sigurna vremena, *Glas Koncila*, god. XXIX., br. 12 (823), 25. III. 1990., 2.
71. NN, U sjeni pištolja, *Glas Koncila*, god. XXIX., br. 13 (824), 1. IV. 1990., 2.
72. NN, Evangelizacija politike, *Glas Koncila*, god. XXIX., br. 14 (825), 8. IV. 1990., 2.
73. NN, Čega se treba bojati, *Glas Koncila*, god. XXIX., br. 15 (826), 15. IV. 1990., 2.
74. NN, Nije li tako moralo biti?, *Glas Koncila*, god. XXIX., br. 19 (830), 13. V. 1990., 2.
75. NN, Jasnoća plebiscita, *Glas Koncila*, god. XXIX., br. 20 (831), 20. V. 1990., 2.
76. NN, Crkva poslije izbora, *Glas Koncila*, god. XXIX., br. 46 (857), 18. XI. 1990., 2.
77. NN, Ustav kao božićnica, *Glas Koncila*, god. XXIX., br. 52 (863), 30. XII. 1990., 2.
78. NN, Referendum i vjernička savjest, *Glas Koncila*, god. XXX., br. 17 (881), 28. IV. 1991., 2.
79. NN, Koncilski nauk za referendum, *Glas Koncila*, god. XXX., br. 20 (884), 19. V. 1991., 2.
80. NN, Nezaobilazna odluka, *Glas Koncila*, god. XXX., br. 21 (885), 26. V. 1991., 2.
81. NN, Pred raspletom, *Glas Koncila*, god. XXX., br. 23 (887), 9. VI. 1991., 2.
82. NN, Crkva i hrvatska državnost, *Glas Koncila*, god. XXX., br. 42 (906), 20. X. 1991., 2.
83. NN, Bilo bi nemoralno popustiti, *Glas Koncila*, god. XXIX., br. 33 (844), 19. VIII. 1990., 2.

84. NN, Zlu ne trebalo, *Glas Koncila*, god. XXIX., br. 50 (861), 16. XII. 1990., 2.
85. NN, Pred katastrofom, *Glas Koncila*, god. XXX., br. 3 (866), 20. I. 1991., 2.
86. NN, Nakon neviđenog zločina, *Glas Koncila*, god. XXX., br. 27 (891), 7. VII. 1991., 2.
87. NN, Čudo mira, *Glas Koncila*, god. XXX., br. 28 (892), 14. VII. 1991., 2.
88. NN, Dok Europa progleda, *Glas Koncila*, god. XXX., br. 29 (893), 21. VII. 1991., 2.
89. NN, Što sad Crkva može?, *Glas Koncila*, god. XXX., br. 30 (894), 28. VII. 1991., 2.
90. NN, Nije bilo uzalud, *Glas Koncila*, god. XXX., br. 32 (896), 11. VIII. 1991., 2.
91. NN, Da se narod ne okalja, *Glas Koncila*, god. XXX., br. 38 (902), 22. IX. 1991., 2.
92. NN, Uoči promjene, *Glas Koncila*, god. XXX., br. 40 (904), 6. X. 1991., 2.
93. NN, Savjest i obraz Europe, *Glas Koncila*, god. XXX., br. 41 (905), 13. X. 1991., 2.
94. NN, Zločin s međunarodnim jamstvom, *Glas Koncila*, god. XXX., br. 43 (907), 27. X. 1991., 2.
95. NN, „Tko je mene postavio sucem među vama?“, *Glas Koncila*, god. XXX., br. 44 (908), 3. XI. 1991., 2.
96. NN, Pogled s hrvatske Golgote, *Glas Koncila*, god. XXX., br. 46 (910), 17. XI. 1991., 2.
97. NN, U svojoj državi, *Glas Koncila*, god. XXXI., br. 3 (919), 19. I. 1992., 2.
98. NN, Suživot je ipak neizbježan, *Glas Koncila*, god. XXXI., br. 5 (921), 2. II. 1992., 2.
99. NN, Osuđeni na čovječnost, *Glas Koncila*, god. XXXI., br. 9 (925), 1. III. 1992., 2.
100. NN, Zločin se ne može humanizirati, *Glas Koncila*, god. XXXI., br. 42 (958), 18. X. 1992., 2.
101. NN, Što nam je Papa poručio? *Glas Koncila*, god. XXXI., br. 47 (963)*, 22. XI. 1992., 2.
102. NN, Preostaje – post, *Glas Koncila*, god. XXXI., br. 49 (965), 6. XII. 1992., 2.
103. NN, Što je Hrvat bez čovječnosti?, *Glas Koncila*, god. XXXII., br. 18 (986), 2. V. 1993., 2.
104. NN, Preživjet će složan narod, *Glas Koncila*, god. XXXII., br. 38 (1006), 19. IX. 1993., 2.
105. NN, Vojno ili vojničko hodočašće? *Glas Koncila*, god. XXXII., br. 42 (1010), 17. X. 1993., 2.
106. NN, Osramočena civilizacija, *Glas Koncila*, god. XXXIII., br. 18 (1038), 1. V. 1994., 2.

107. NN, Zakonitost nema alternative, *Glas Koncila*, god. XXXIII., br. 20 (1040), 15. V. 1994., 2.
108. NN, Sindrom moralno političke podobnosti, *Glas Koncila*, god. XXXIII., br. 30 (1050), 24. VII. 1994., 2.
109. NN, Molitva za ratnike, *Glas Koncila*, god. XXXIV., br. 32 (1104), 6. VIII. 1995., 2.
110. NN, Neviđena humanost ratovanja, *Glas Koncila*, god. XXXIV., br. 33 (1105), 13. i 20. VIII. 1995., 2.
111. NN, Crkva u Hrvata za suživot i jedinstvenu BiH, *Glas Koncila*, br. 29 (1111), 1. X. 1995., 2.
112. NN, Vukovarska radost i nada, *Glas Koncila*, god. XXXVI., br. 24 (1200), 15. VI. 1997., 2.
113. NN, Svjetlo iz Podunavlja, *Glas Koncila*, god. XXXVII., br. 4 (1232), 25. I. 1998., 2.
114. NN, Kako se Crkva ponašala pred ove izbore?, *Glas Koncila*, god. XXXII., br. 7 (975), 14. II. 1993., 2.
115. NN, Biskupi misle za sutra, *Glas Koncila*, god. XXXIII., br. 13 (1033), 27. III. 1994., 2.
116. NN, Kršćani nisu ovce u politici, *Glas Koncila*, god. XXXIII., 24 (1044), 12. VI. 1994., 2.
117. NN, Je li istina da je Crkva zašutjela?, *Glas Koncila*, god. XXXIV., br. 37 (1109), 24. IX. 1995., 2.
118. NN, Što se to od Crkve očekuje? *Glas Koncila*, god. XXXV., br. 34 (1158), 25. VIII. 1996., 2.
119. NN, Ustuk grešnim zakonima, *Glas Koncila*, god. XXXVII., br. 36 (1264), 6. IX. 1998., 2.
120. NN, O nadbiskupu u Večernjaku, *Glas Koncila*, god. XXXVIII., br. 24 (1304), 13. VI. 1999., 2.
121. NN, „Tražimo odgovornost“, *Glas Koncila*, god. XL., br. 26 (1410), 1. VII. 2001., 2.
122. NN, Zabrinutost za Hrvatsku, *Glas Koncila*, god. XL., br. 29 (1413), 22. VII. 2001., 2.
123. NN, I čitati treba odgovorno, *Glas Koncila*, god. XL., br. 48 (1432), 2. XII. 2001., 2.
124. NN, Hrvatska je pred sudbinskim pitanjima, *Glas Koncila*, god. XLI., 13 (1449), 31. III. 2002., 4.
125. NN, Simboli Božića 2002., *Glas Koncila*, god. XLI., 51-52 (1487-1488), 22.-29. XII. 2002., 4.

126. NN, U privatizaciji je pogažena etika, *Glas Koncila*, god. XLII., br. 6 (1494), 9. II. 2003., 2.
127. NN, Politika bez etike sve je opasnija, *Glas Koncila*, god. XLII., br. 7 (1495), 16. II. 2003., 2.
128. NN, Na potezu su političari katolici, *Glas Koncila*, god. XLII., br. 9 (1497), 2. III. 2003., 2.
129. Miklenić, Ivan, Čija su briga siromašni? *Glas Koncila*, god. XLIV., br. 4 (1596), 23. I. 2005., 2.
130. Miklenić, Ivan, Izvorske su vode opće dobro, *Glas Koncila*, god. XLIV., br. 11 (1603), 13. III. 2005., 2.
131. Miklenić, Ivan, Uskrs i hrvatske nevolje, *Glas Koncila*, god. XLIV., br. 13 (1605), 27. III. 2005., 2.
132. Miklenić, Ivan, Poteškoće nisu nesavladive, *Glas Koncila*, god. XLIV., br. 26 (1618), 26. VI. 2005., 2.
133. Miklenić, Ivan, Negativnosti su savladive, *Glas Koncila*, god. XLIV., br. 41 (1632), 9. X. 2005., 2.
134. Miklenić, Ivan, Osloboditi pravosuđe, *Glas Koncila*, god. XLVI., br. 2 (1699), 14. I. 2007., 2.
135. Miklenić, Ivan, Čas unutarnjega sređivanja, *Glas Koncila*, god. XLVIII., br. 15 (1816), 12. IV. 2009., 2.
136. Miklenić, Ivan, Irski poučak, *Glas Koncila*, god. XLVIII., br. 41 (1842), 11. X. 2009., 2.
137. NN, Načelne smjernice, *Glas Koncila*, god. XXXVIII., br. 47 (1327), 21. XI. 1999., 3.
138. NN, Što u „posebnim prilikama“?, *Glas Koncila*, god. XXXVIII., br. 48 (1328), 28. XI. 1999., 3.
139. NN, Zašto treba glasovati? *Glas Koncila*, god. XXXVIII., br. 49 (1329), 5. XII. 1999., 3.
140. NN, Izazov za kandidate, *Glas Koncila*, god. XXXVIII., br. 50 (1330), 12. XII. 1999., 3.
141. NN, Da živi djelo velikoga Tuđmana, *Glas Koncila*, god. XXXVIII., br. 51 (1331), 19. XII. 1999., 3.
142. NN, Kakvu vlast trebamo? *Glas Koncila*, god. XXXIX., br. 1 (1333), 2. I. 2000., 3.

143. NN, Nastupilo vrijeme realizma, *Glas Koncila*, god. XXXIX., br. 2 (1334), 9. I. 2000., 3.
144. NN, Što su pokazali izbori?, *Glas Koncila*, god. XXXIX., br. 3 (1335), 16. I. 2000., 3.
145. NN, Treba li se bojati nove vlasti?, *Glas Koncila*, god. XXXIX., br. 4 (1336), 23. I. 2000., 3.
146. NN, Krik s Tjedna, *Glas Koncila*, god. XXXIX., br. 6 (1338), 6. II. 2000., 3.
147. NN, Revanšizam ili opće dobro, *Glas Koncila*, god. XXXIX., br. 7 (1339), 13. II. 2000., 3.
148. NN, Izazovi novih vlasti, *Glas Koncila*, god. XXXIX., br. 8 (1340), 20. II. 2000., 3.
149. NN, Mogu li vlasti potisnuti vjeru?, *Glas Koncila*, god. XXXIX., br. 10 (1342), 5. III. 2000., 3.
150. NN, Poruke kaptolskoga susreta, *Glas Koncila*, god. XXXIX., br. 14 (1346), 2. IV. 2000., 3.
151. NN, Moraju li političari na misu?, *Glas Koncila*, god. XXXIX., br. 19 (1351), 7. V. 2000., 3.
152. NN, Svi smo na potezu!, *Glas Koncila*, god. XXXIX., br. 21 (1353), 21. V. 2000., 3.
153. NN, Opasna mitizacija stvarnosti, *Glas Koncila*, god. XXXIX., br. 28 (1360), 9. VII. 2000., 3.
154. NN, Sukob elita, *Glas Koncila*, god. XXXIX., br. 39 (1371), 24. IX. 2000., 3.
155. NN, Instrumentalizacija i potiskivanje, *Glas Koncila*, god. XXXIX., br. 42 (1374), 15. X. 2000., 3.
156. NN, Svećenici i politika, *Glas Koncila*, god. XXXIX., br. 43 (1375), 22. X. 2000., 3.
157. NN, Katolička Crkva za Hrvatsku u Europi, *Glas Koncila*, god. XXXV., br. 22 (1146), 2. VI. 1996., 2.
158. NN, Crkva, Hrvatska i Europa, *Glas Koncila*, god. XL., br. 17 (1401), 29. IV. 2001., 2.
159. NN, Tendenciozne interpretacije, *Glas Koncila*, god. XL., br. 31 (1415), 5. VIII. 2001., 2.
160. NN, Hrvatska je pred sudbinskim pitanjima, *Glas Koncila*, god. XLI., br. 13 (1449), 31. III. 2002., 4.
161. NN, Novi iskorak Crkve u Hrvatskoj, *Glas Koncila*, god. XLII., br. 15 (1503), 13. IV. 2003., 2.

162. NN, Ima li Hrvatska pravo na svoje interese?, *Glas Koncila*, god. XLII., br. 41 (1528), 12. X. 2003., 2.
163. NN, Za novi model odnosa sa svijetom, *Glas Koncila*, god. XLIII., br. 1 (1541), 4. I. 2004., 2.
164. Miklenić, Ivan, Znakovita radosna postignuća, *Glas Koncila*, god. XLIII., br. 18 (1558), 2. V. 2004., 2.
165. Miklenić, Ivan, Europska integracija nije završena, *Glas Koncila*, god. XLIII., br. 19 (1559), 9. V. 2004., 2.
166. Miklenić, Ivan, Hrvatska je na sudbonosnoj prekretnici, *Glas Koncila*, god. XLIII., br. 26 (1566), 27. VI. 2004., 2.
167. Miklenić, Ivan, Izazovi 2005. godine, *Glas Koncila*, god. XLIV., br. 1 (1593), 2. I. 2005., 2.
168. Miklenić, Ivan, Ne smijemo se odreći svojih interesa, *Glas Koncila*, god. XLIV., br. 5 (1597), 30. I. 2005., 2.
169. Miklenić, Ivan, Hrvatska je ugrožena, *Glas Koncila*, god. XLIV., br. 10 (1602), 6. III. 2005., 2.
170. Miklenić, Ivan, „Ne bojte se!“, *Glas Koncila*, god. XLIV., br. 24 (1616), 12. VI. 2005., 2.
171. Miklenić, Ivan, Hrvati ne žele balkansku budućnost, *Glas Koncila*, god. XLIV., br. 27 (1619), 3. VII. 2005., 2.
172. Miklenić, Ivan, Nedostatnost jedinoga puta, *Glas Koncila*, god. XLIV., br. 39 (1631), 25. IX. 2005., 2.
173. Miklenić, Ivan, Dobivena bitka i nove fronte, *Glas Koncila*, god. XLIV., br. 42 (1634), 16. X. 2005., 2.
174. Miklenić, Ivan, Novo vrijeme, *Glas Koncila*, god. XLIV., br. 43 (1635), 23. X. 2005., 2.
175. Miklenić, Ivan, Potrebna je jasnoća, *Glas Koncila*, god. XLV., 37 (1681), 10. IX. 2006., 2.
176. Miklenić, Ivan, Međunarodni položaj, *Glas Koncila*, god. XLVI., 3 (1700), 21. I. 2007., 2.
177. Miklenić, Ivan, Godina konsenzusa?, *Glas Koncila*, god. XLVII., br. 1 (1750), 6. I. 2008., 2.
178. Miklenić, Ivan, Tko ne želi Hrvatsku u EU-u?, *Glas Koncila*, god. XLVII., br. 6 (1755), 10. II. 2008., 2.

179. Miklenić, Ivan, Zakon i ideologija, *Glas Koncila*, god. XLVII., br. 29 (1778), 20. VII. 2008., 2.
180. Miklenić, Ivan, Katolici i europska integracija, *Glas Koncila*, god. XLVII., br. 46 (1795), 16. XI. 2008., 2.
181. Miklenić, Ivan, Hrvatski ciljevi, *Glas Koncila*, god. XLVIII., br. 13 (1814), 29. III. 2009., 2.
182. Miklenić, Ivan, Važni zahtjevi, *Glas Koncila*, god. XLIX., br. 13 (1866), 28. III. 2010., 2.
183. Miklenić, Ivan, Poraz antieuropljana, *Glas Koncila*, god. L., 27 (1932), 3. VII. 2011., 2.
184. Miklenić, Ivan, Igraju li se političari ljudskim sudbinama?, *Glas Koncila*, god. L., br. 40 (1945), 2. X. 2011., 2.
185. Miklenić, Ivan, Doba manipulacija, *Glas Koncila*, god. L., br. 43 (1948), 23. X. 2011., 2.
186. Miklenić, Ivan, Osposobljavanje za odluku, *Glas Koncila*, god. L., br. 51 (1956), 18. XII. 2011., 2.
187. Miklenić, Ivan, Pitanja pred referendum, *Glas Koncila*, god. LI., br. 2 (1960), 15. I. 2012., 2.
188. Miklenić, Ivan, Poruke bojkota referenduma, *Glas Koncila*, god. LI., br. 4 (1962), 29. I. 2012., 2.
189. Miklenić, Ivan, Je li Hrvatska spremna za EU?, *Glas Koncila*, god. LI., br. 43. (2001), 28. X. 2012., 2.
190. Miklenić, Ivan, Komu služe političari?, *Glas Koncila*, god. LII., br. 11 (2021), 17. III. 2013., 2.
191. Miklenić, Ivan, Selektivna revnost, *Glas Koncila*, god. LII., br. 16 (2026), 21. IV. 2013., 2.
192. Miklenić, Ivan, Slijedi li kompromitacija EU-a?, *Glas Koncila*, god. LII., br. 26 (2036), 30. VI. 2013., 2.
193. Miklenić, Ivan, Počela nova dionica hrvatske povijesti, *Glas Koncila*, god. LII., br. 27 (2037), 7. VII. 2013., 2.

*Naznačeni brojevi Glasa Koncila pogrešno su numerirani u tisku, te su ovdje naznačene ispravne numeracije.

Popis tablica

- Tablica 1: Razdoblje objave analiziranih komentara
- Tablica 2: Autorstvo analiziranih komentara
- Tablica 3: Vrsta analiziranih komentara
- Tablica 4: Tip analiziranih komentara
- Tablica 5: Povod analiziranome komentaru
- Tablica 6: Dominantna tematika
- Tablica 7: Dominantna tema
- Tablica 8: Aktualnost teme analiziranih komentara
- Tablica 9: Komentatorov stav u odnosu na pristup temi
- Tablica 10: Komentatorov stil u odnosu na pristup temi
- Tablica 11: Dubina obrade teme
- Tablica 12: Primarna funkcija komentara
- Tablica 13: Komentatorova polazišta pri gradnji argumentacije
- Tablica 14: Komentatorova polazišta pri polemiziranju
- Tablica 15: Čimbenici na kojima komentator temelji uvjerljivost
- Tablica 16: Korištenje „metode svete vodice“
- Tablica 17: Komentatorov stil/govor u odnosu na kulturu dijaloga
- Tablica 18: Komentator se bavi osobama (subjektima/akterima)
- Tablica 19: Nositelji uloge glavnoga subjekta/aktera
- Tablica 20: Odnos prema glavnome subjektu u komentaru
- Tablica 21: Izvori na koje se poziva komentator
- Tablica 22: Broj izvora koje autor navodi u komentaru
- Tablica 23: Neimenovani izvori u komentarima
- Tablica 24: Selekcija izvora prema kriteriju pristranosti
- Tablica 25: Tip naslova
- Tablica 26: Povezanost naslova s tekstom komentara
- Tablica 27: Precjenjivanje sadržaja komentara naslovom
- Tablica 28: Podcjenjivanje sadržaja komentara naslovom
- Tablica 29. Orijentacija komentara prema čitateljstvu (u odnosu na stručnost/obrazovanost)
- Tablica 30. Orijentacija komentara prema čitateljstvu (u odnosu na vjersku pripadnost)
- Tablica 31: Prisutnost stereotipa i društveno štetnih komunikacijskih forma

Tablica 32. Na koga se odnose stereotipi u komentaru?

Tablica 33. Promicatelji stereotipa

Tablica 34. Društveno štetne komunikacijske forme

Tablica 35: Promicatelji društveno štetnih komunikacijskih forma

Tablica 36. Orijentiranost komentatora prema stavovima čitatelja

Tablica 37. Obilježja demokratizacijskoga procesa prisutna u komentarima

Tablica 38. Obilježja demokratskoga društva prisutna u komentarima

PRILOG:

Analitička matrica – Uloga komentara *Glasa Koncila* u promicanju slobode javne riječi i demokratizacije hrvatskoga društva

1. Naslov komentara: Upisati.

2. Datum objave: Upisati.

3. Razdoblje objave:

- 1) Komentari objavljeni u komunizmu (1968. – 1990.).
- 2) Komentari objavljeni u doba demokracije (1990. – 2014.).

4. Autorstvo:

- 1) Redakcijski komentar (autor nepotpisan).
- 2) Autorski komentar (upisati ime i prezime autora).

5. Vrsta komentara:

- 1) Eksplikativni ili tumačeći komentar.
- 2) Kritički ili istraživački komentar.
- 3) Teško je odrediti.

6. Tip komentara:

- 1) Komentar u kojemu se jasno zauzima određeno stajalište o temi.
- 2) Komentar koji donosi jasan sud komentatora o temi.
- 3) Komentar koji produbljuje određenu temu.
- 4) Komentar koji interpretira određenu temu.
- 5) U tekstu se prepoznaju elementi više spomenutih tipova komentara (upisati kojih).
- 6) U tekstu se prepoznaju elementi svih spomenutih tipova komentara.
- 7) Teško je odrediti.

7. Povod komentaru:

- 1) Događaj.
- 2) Izjava osobe.

- 3) Fenomen/pojava/proces.
- 4) Medijski napis.
- 5) Ostalo (upisati).
- 6) Teško je odrediti.

8. Dominantna tematika:

- 1) Teološka (crkvena/vjerska).
- 2) Društvena.
- 3) Politička.
- 4) Ostalo (upisati).
- 5) Teško je odrediti.

9. Dominantna tema:

- 1) Vjerski život (practiciranje vjere, sakramenti, običaji u kontekstu vjerskog života...).
- 2) Koncilska obnova Crkve.
- 3) Blagdani.
- 4) Crkvena hijerarhija.
- 5) Vjeronauk.
- 6) Crkvena povijest.
- 7) Ekumenske i međureligijske teme.
- 8) Međunarodne vjerske teme.
- 9) Odnosi Crkve i države.
- 10) Vjerske slobode.
- 11) Znanost te odgoj i obrazovanje.
- 12) Etička pitanja.
- 13) Mediji.
- 14) Zakonodavstvo.
- 15) Društvena povijest.
- 16) Domoljublje.
- 17) Pluralizam.
- 18) Sloboda govora i izražavanja.
- 19) Rat.
- 20) Demokracija.

- 21) Identitet.
- 22) Unutarnja politika.
- 23) Vanjska politika.
- 24) Kultura.
- 25) Manjine.
- 26) Branitelji.
- 27) Zdravstvo.
- 28) Siromaštvo.
- 29) Ekonomija i gospodarstvo.
- 30) Ostalo (upisati).
- 31) Teško je odrediti.

10. Aktualnost teme:

- 1) Prošlost.
- 2) Sadašnjost.
- 3) Budućnost.
- 4) Teško je odrediti.

11. Stav komentatora u odnosu na pristup temi:

- 1) Pozitivan.
- 2) Negativan.
- 3) Ravnopravno zastupljen i pozitivan i negativan stav.
- 4) Neutralan (zadržava se na deskripciji).
- 5) Teško je odrediti.

12. Stil komentatora:

- 1) Otvoreno kritički.
- 2) Prikriveno kritički.
- 3) Laudatorski (pohvalni).
- 4) Analitički.
- 5) Ostalo (upisati)
- 6) Teško je odrediti.

13. Dubina obrade teme:

- 1) Površinski.
- 2) Dubinski (širi kontekst).
- 3) Teško je odrediti.

14. Funkcija komentara može se okarakterizirati kao primarno:

- 1) Informativna.
- 2) Objasnidbena/tumačeća.
- 3) Kritička.
- 4) Evangelizacijska.
- 5) Mobilizacijska/propagandna.
- 6) Obrambena (odgovor na napad).
- 7) Teško je odrediti.
- 8) Ostalo (upisati).

15. Komentator argumentaciju gradi pozivajući se na:

- 1) Crkveni nauk.
- 2) Pravne dokumente (Ustav, zakone, podzakonske akte, ugovore ...).
- 3) Običaje/tradiciju/povijest.
- 4) Pluralizam i slobode pojedinca.
- 5) Domoljublje.
- 6) Demokratsko uređenje društva.
- 7) Izjave predstavnika crkvene hijerarhije.
- 8) Ispravljanje iznesenih/izrečenih tvrdnji osobe s kojom polemizira.
- 9) Komentator argumentaciju gradi napadom na osobu s kojom polemizira.
- 10) Ostalo (upisati).
- 11) U tekstu se prepoznaju elementi više spomenutih kategorija (upisati kojih).
- 12) Komentator ne argumentira.

16. Komentator polemiku s akterom/akterima primarno gradi na:

- 1) Argumentaciji.
- 2) Napadu na osobu/e (*ad hominem*).
- 3) Napadu na čin/postupak osobe/a.
- 4) U komentaru se ne polemizira s osobom/ama.
- 5) Teško je odrediti.

17. Komentator uvjerljivost primarno temelji na:

- 1) Inteligenciji.
- 2) Karakteru.
- 3) Dobronamjernosti.
- 4) Napadu.
- 5) Nije moguće odrediti.

18. Autor se pišući o društvenim/političkim temama koristi „metodom svete vodice“:

- 1) Da.
- 2) Ne.
- 3) Teško je odrediti.
- 4) Komentar nije društvene tematike.

19. Stil komentatora u odnosu na kulturu dijaloga može se okarakterizirati kao:

- 1) Primjeren.
- 2) Neprimjeren.
- 3) Teško je odrediti.

20. Komentator se u komentaru bavi osobama (subjektima/akterima):

- 1) Da.
- 2) Ne.

21. Nositelji uloge glavnoga subjekta/aktera:

- 1) Predstavnici vjerskih institucija/zajednica.
- 2) Političari.
- 3) Predstavnici udruga.
- 4) Znanstvenici i predstavnici visokoobrazovnih institucija.
- 5) Javnost.
- 6) Prosvjetni djelatnici (učitelji, nastavnici, profesori, ravnatelji ...).
- 7) Kulturni djelatnici/umjetnici.
- 8) Medijski djelatnici (novinari).

- 9) Zdravstveni djelatnici
- 10) Komentar se ne bavi osobama (subjektima/akterima).
- 11) Teško je odrediti.
- 12) Ostalo (upisati).

22. Odnos prema glavnome subjektu/akteru u komentaru:

- 1) Pozitivan.
- 2) Negativan.
- 3) Neutralan.
- 4) I pozitivan i negativan (ako ih je više prema kojima se autor različito odnosi).
- 5) Teško je odrediti.
- 6) Komentar se ne bavi osobama (subjektima/akterima).

23. Izvori na koje se poziva komentator:

- 1) Osoba/e (ujedno može biti i subjekt/akter komentara).
- 2) Dokument/i.
- 3) Vlastito istraživanje/autor svjedok događaja.
- 4) Drugi mediji.
- 5) Ne poziva se na izvor.
- 6) Teško je odrediti.
- 7) U tekstu se prepoznaju elementi više spomenutih kategorija (upisati kojih).

24. Broj izvora koje autor navodi u komentaru:

- 1) Jedan.
- 2) Dva.
- 3) Tri.
- 4) Četiri i više.
- 5) Nema izvora.
- 6) Teško je odrediti.

25. Neimenovani izvori:

- 1) Komentator se ne koristi neimenovanim izvorima.

- 2) Komentator se djelomično ili u potpunosti oslanja na neimenovane izvore.
- 3) Nema izvora.
- 4) Teško je odrediti.

26. Selekcija izvora:

- 1) Jednostranost (jedan ili više izvora koji zastupaju istu stranu).
- 2) Dvostranost (minimalno dva izvora koji predstavljaju dvije različite strane).
- 3) Pluralnost (minimalno tri izvora koji predstavljaju tri različita pristupa).
- 4) Nema izvora.
- 5) Teško je odrediti.

27. Tip naslova:

- 1) Informativan.
- 2) Senzacionalistički.
- 3) Kritički.
- 4) Teško je odrediti.

28. Naslov je povezan s tekstom komentara:

- 1) U potpunosti.
- 2) Djelomično.
- 3) Nije povezan.

29. Precjenjuje li naslov sadržajem komentar?

- 1) Da, u potpunosti.
- 2) Da, samo jednim dijelom.
- 3) Ne.
- 4) Ne može se odrediti.

30. Podcjenjuje li naslov sadržajem komentar?

- 1) Da, u potpunosti.
- 2) Da, samo jednim dijelom.
- 3) Ne.
- 4) Ne može se odrediti.

31. Orijentacija komentara na čitatelje (u odnosu na stručnost/obrazovanost):

- 1) Na užu, stručniji krug čitateljske publike.
- 2) Na širi krug.
- 3) Teško je odrediti.

32. Orijentacija komentara na čitatelje (u odnosu na vjersku pripadnost):

- 1) Isključivo na vjernike.
- 2) Isključivo na nevjernike.
- 3) Podjednako i na vjernike i na nevjernike.
- 4) Teško je odrediti.

33. Prisutnost stereotipa i društveno štetnih komunikacijskih forma u komentaru:

- 1) Da.
- 2) Ne.
- 3) Djelomično.
- 4) Teško je odrediti.

34. Stereotipi u komentaru odnose se na:

- 1) Osobu iz vjerske zajednice.
- 2) Vjersku zajednicu.
- 3) Političara.
- 4) Političku skupinu/stranku.
- 5) Ostalo (upisati).
- 6) Teško je odrediti.
- 7) Nisu prisutni.

35. Stereotipe u komentaru promiče:

- 1) Autor.
- 2) Subjekt/i (akter/i).
- 3) Dokumenti (izvori).
- 4) I autor i subjekt/i (akter/i).
- 5) Teško je odrediti.
- 6) Nisu prisutni.

36. Društveno štetne komunikacijske forme prepoznate u komentaru su:

- 1) Laž.
- 2) Ideologija.
- 3) Manipulacija.
- 4) Kleveta.
- 5) Govor mržnje.
- 6) Ostalo (upisati).
- 7) Teško je odrediti.
- 8) Nisu prisutni.

37. Društveno štetne komunikacijske forme u komentaru promiče:

- 1) Autor.
- 2) Subjekt/i (akter/i).
- 3) Dokumenti/i.
- 4) I autor i subjekt/i (akter/i).
- 5) Teško je odrediti.
- 6) Nisu prisutni.

38. Orijentiranost komentatora prema stavovima čitatelja:

- 1) Stavove iznesene u komentaru autor nameće kao jedine relevantne.
- 2) Čitatelju je ostavljena mogućnost zauzimanja vlastitoga stava.
- 3) Teško je odrediti.

39. U odnosu na proces demokratizacije u komentaru su prisutna sljedeća obilježja:

- 1) Tematiziranje uspostave slobodne sfere političkoga društva (izborna pravila, stranačko organiziranje, pravila političkoga djelovanja).
- 2) Tematiziranje uspostave autonomnog i od državnoga i političkoga utjecaja slobodnoga građanskog društva.
- 3) Tematiziranje organizacije državnih službi i dovođenje administracije u funkciju službe svih građana.

- 4) Tematiziranje ostvarenja funkcija pravne države i vladavine zakona koja će osigurati slobodu, jednakost, zaštitu prava građana i ostvariti njihovu zaštitu od zlouporaba države.
- 5) Prisutno je više spomenutih obilježja (upisati).
- 6) Ostalo (upisati).
- 7) Ništa od navedenoga.
- 8) Teško je odrediti.

40. U komentaru su prisutna obilježja demokratskoga društva:

- 1) Slobodno (političko) natjecanje.
- 2) Slobodno iskazivanje političkih preferencija građana.
- 3) Pravo glasa.
- 4) Zaštita od posezanja vlasti nad pravima građana.
- 5) Pravo udruživanja.
- 6) Pravo javnoga osporavanja.
- 7) Vjerska sloboda.
- 8) Sloboda izražavanja.
- 9) Sloboda tiska (medija) i alternativnoga informiranja.
- 10) Sloboda obnašanja javnih dužnosti.
- 11) Jednakost (pred zakonom).
- 12) Pravo na privatno vlasništvo.
- 13) Prisutno je više spomenutih obilježja (upisati).
- 14) Ostalo (upisati).
- 15) Ništa od navedenoga.
- 16) Teško je odrediti.

ŽIVOTOPIS AUTORA

Ivan Uldrijan (rođ. 1982., matični broj znanstvenika: 356123) zaposlen je na Odjelu za komunikologiju Hrvatskoga katoličkog sveučilišta u Zagrebu (HKS), gdje je 2015. izabran u suradničko zvanje i na radno mjesto asistenta u znanstvenom području društvenih znanosti, polje informacijske i komunikacijske znanosti. Na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu 2007. diplomirao je novinarstvo. Od ak. god. 2008/2009. suradnik je u nastavi na Hrvatskim studijima (surađivao je na predmetima *Osnove komunikologije*, *Novinarska etika* i *Medijska pedagogija*, a trenutno sudjeluje u nastavi na predmetu *Mediji u nastavi*). Od ak. god. 2013/2014. do 2016/2017. surađivao je u izvođenju nastave na studiju sestrinstva Zdravstvenoga veleučilišta u Zagrebu na kolegiju *Sestrinstvo i mediji*. Na HKS-u je surađivao ili surađuje na predmetima *Uvod u komunikologiju*, *Uvod u novinarstvo*, *Tiskano novinarstvo*, *Televizijska produkcija*, *Televizijsko novinarstvo*, *Područno (sektorsko) izvještavanje za tisak i web* te *Fotonovinarstvo*. Područje njegova znanstvenog interesa su mediji, (tiskano) novinarstvo, novinarska etika, medijska pedagogija i medijska didaktika. Sudjelovao je u znanstvenom projektu *Vjerska tematika u hrvatskom medijskom prostoru* na HKS-u, više znanstvenih i stručnih skupova, okruglih stolova i tribina. Novinarsko iskustvo stekao je radeći i surađujući u tiskanim medijima (desetogodišnje radno iskustvo u katoličkom tjedniku *Glas Koncila*), te u elektroničkim medijima (televizija, radio i internet). Glavni je urednik i urednik-mentor studentskoga lista HKS-a *Kompas*. Član je *Društva za komunikacijsku i medijsku kulturu* (predavač u projektu *Djeca medija*), te *Hrvatskoga društva katoličkih novinara*.

Popis radova:

1. Uldrijan, Ivan (2011) Zašto odgajati za medije? Mediji kao „odgojitelji“ u doba odgojne krize, u: Labaš, Danijel (ur.), *Komunikacija i mediji u krizi*, Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, 173-192. Pregledni rad.
2. Labaš, Danijel, Uldrijan, Ivan (2010) Može li dobro novinarstvo biti nemoralno? Pitanje odnosa kvalitete, etike i medijske pismenosti, u: Labaš, Danijel (ur.), *Mediji i društvena odgovornost*, Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, 85-106. Izvorni znanstveni rad.
3. Uldrijan, Ivan (2007), *Antropološko-filozofski temelji osnovnih načela odabranih novinarskih kodeksa*. Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu. Diplomski rad, rukopis.